

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**DAYATILMIŞ ENGELLİ KİMLİĞİ:
BİR SOSYAL İNŞA SÜRECİ OLARAK ENGELLİLİK**

**DOKTORA TEZİ
Selahattin AYDIN**

**Enstitü Anabilim Dalı: SOSYAL HİZMET
Enstitü Bilim Dalı: SOSYAL HİZMET**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Recep YILDIZ

HAZİRAN 2021

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU
BEYAN BELGESİ

Tez Başlığı: Dayatılmış Engelli Kimliği: Bir Sosyal İnşa Süreci Olarak Engellilik

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın toplam 318 sayfalık kısmına ilişkin aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve 18/05/ 2021 tarihinde aşağıda ismi yazılı araştırma görevlisi tarafından şahsıma iletilen Turnitin intihal tespit programı raporuna göre tezimin benzerlik oranı % 1'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç,
2. Alıntılar dâhil,
3. 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.

Bu bilgiler doğrultusunda tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

İmza

Adı Soyadı	: Selahattin Aydın
Öğrenci Numarası	: 147273007
Ana Bilim Dalı	: Sosyal Hizmet
Programı	: Sosyal Hizmet
Türü	: () Proje () Yüksek Lisans Tezi (X) Doktora Tezi

Arş. Gör. Abdurrahman Sefa ULU

Danışman
Doç. Dr. Recep YILDIZ
20 / 05 / 2021

ÖNSÖZ

Engellilik profesyoneller için düzeltmeleri gereken bir kusur, toplum için acizlik ve zayıflık olsa da; bu hali bizzat tecrübe eden kimseler için üzerlerine yapıştırılmış bir etiketten başka bir şey değildir. Kişilik özellikleri, sosyal statüleri, aidiyetleri ne olursa olsun, kendilerini nasıl tanımlarlarsa tanımlasınlar, hayatlarının sonuna dek taşımak zorunda oldukları bir etiket... Engelliler için engellilikleri kim oldukları, kimlerden oldukları sorularının cevap bulmasında adlarından ve aidiyetlerinden önce gelir. Böylesi bir atmosferde engelli bireyler için "ben" olabilmenin yolu, kendi özgün vasıfları üzerine inşâ ettikleri kimlikleriyle yaşama arzularını taşıdıkları "engelli" etiketinin gücünden daha yukarıda tutabilmekten geçer.

Toplumun adına "engellilik" denilen olguyu anlama biçimi engelli bireyin özgün "ben"iyle var olma arzusunu hangi dinamikler üzerinden baskılar? Engelli birey bu durumun bilincinde midir? Şayet böyle bir bilincin varlığından söz edilebiliyorsa engelli birey maruz kaldığı kimlik dayatmasını hayatının hangi alanlarında ve hangi durumlarda hissediyor? Engelli birey özgün "ben"ini "engelli" etiketinin gölgesinden muhafaza etme adına nasıl bir çaba içerisinde? Bu ve benzeri sorular çerçevesinde çalışma Türk toplumunda engelliliğe yüklenen anlamların engelli bireylere bir kimlik dayatıp dayatmadığı konusunu keşfederken, bu olgunun psiko-sosyal arka planına 14 görme, 14 ortopedik ve 9 işitme engellinin bizzat kendi anlatılarıyla ışık tutmaktadır. Çalışmaya katılan engelliler, toplumun engelliliklerine yüklediği anlamların kendi zihin dünyalarında kurguladıkları kimlikleriyle örtüşmeyen, onları ikincilleştiren ve değersizleştiren bir karaktere sahip olduğunu belirtmişlerdir. Bu durum hem bu çalışmanın atıfta bulunduğu literatürün, hem de bulguların ortaya koyduğu üzere engelli bireylerin özgüvenlerini, benlik algılamalarını, psikolojik iyilik hallerini ve sosyal ilişkilerini etki altına almaktadır.

Çalışmayı gerçekleştirmek için ihtiyaç duyduğum akıl, ruh ve beden sağlığını bahşeden Allah'a sonsuz hamd ederim. Gaziantep Körlerokulu'nda başlayan ve Boğaziçi Üniversitesi'nde son bulan yatılı öğrencilik yıllarımı himayesinde geçirdiğim devletime şükran borçluyum. Bu çalışmada istem dışı yaptığım hatalar varsa şahsıma aittir; bilim dünyasına ve insanlığa katkı sağlayabilecek olan her şeyi hocalarımın ve dostlarımın katkısıyla ortaya koyduğumu belirtmek isterim.

Tez danışmanım Doç. Dr. Recep Yıldız'ın tez önerimin hazırlanmasından sonlandırılmasına kadar geçen sürede gösterdiği hem dostluk hem de yönlendiricilik ve titizlik bu tezi tamamlamamı sağladı; kendisine en içten şükranlarımı sunarım. Hocamın destekleyici ve rehberlik etme tarzı sadece bu tezi tamamlamamı sağlamakla kalmadı, benim için öğretici oldu. Tez izleme Komitesi üyesi hocalarım Prof. Dr. Musa Şahin ve Prof. Dr. Mehmet Adak'a yol gösterici katkılarından dolayı teşekkürlerimi sunarım. Yine tez savunma Jürisinde görev alan değerli hocalarım Doç. Dr. Harun Ceylan'a, Doç. Dr. Adem Dağ'a, Prof. Dr. Fethi Güngör'e ve Doç. Dr. İsmail Barış'a teşekkürlerimi sunarım. Yalova Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölüm Başkanı Prof. Dr. Alırıza Abay'a ve bölüm hocalarıma üzerimdeki emeklerinden dolayı teşekkür ederim. Bu çalışmaya katılan 37 katılımcı ve işaret dili tercümanı arkadaşlarımın her birine bana duydukları güven ve katkı sağlamak için ortaya koydukları çabalardan dolayı en içten şükranlarımı sunarım. Bu çalışmayı gerçekleştirirken

zamanından ve uykusundan feragat ederek yanımda duran, bana ihtiyaç duyduğum desteği fazlasıyla veren kıymetli dostum Dr. Bedia Tekin'in katkılarını ve dostluğunu asla unutmayacağım. Doç. Dr. Ayşe Zişan Furat'a esirgemediği değerli katkılarından dolayı şükranlarımı bildiririm. Eğitimim için ellerinden geleni fazlasıyla ortaya koyan anne ve babama, çalışmamı tamamlarken karşılaştığım sıkıntıları benimle paylaşan eşime ve çocuklarıma en içten teşekkürlerimi bildiririm. Çalışmamın tamamlanmasında emeği geçen ve isimlerini burada belirtmediğim tüm arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Selahattin AYDIN

20/05/2021



İÇİNDEKİLER

BEYAN BELGESİ	i
ÖNSÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	vii
TABLOLAR.....	viii
ŞEKİLLER	ix
GRAFİKLER.....	x
EKLER.....	xii
ÖZET	xiii
SUMMARY.....	xiv
GİRİŞ.....	1

BÖLÜM 1: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kimlik Üzerine	9
1.1.1. Kimlik Kavramının Tanımı ve Özellikleri	9
1.1.2. Kimlik Türleri	16
1.1.2.1. Bireysel Kimlik	16
1.1.2.2. Millî Kimlik.....	21
1.1.2.3. Etnik Kimlik.....	28
1.1.2.4. Sosyal Kimlik.....	32
1.1.2.5. Kültürel Kimlik	36
1.1.3. Zihniyet, İnanç, Kültür ve Kimlik	42
1.1.4. Kimlik Kuramları.....	46
1.1.4.1. Bireysel Kimlik Kuramı (Personal Identity Theory).....	46
1.1.4.2. Kimlik Kuramı (Identity Theory)	51
1.1.4.3. Sosyal Kimlik Kuramı (Social Identity Theory)	55
1.2. Engellilik ve Engelli Kimliği	60
1.2.1. Bir Kimlik Mücadelesi Olarak Engelli Hakları Hareketi.....	60
1.2.2. Kavramlaştırma Problemi: Sakatlık, Özürlülük, Engellilik	69
1.2.3. Engellilik Olgusuna Yönelik Kuramsal Yaklaşımlar.....	74
1.2.4. Bir Sosyal İnşa Ürünü Olarak Engellilik ve Toplumsal Bariyerler.....	79

BÖLÜM 2: DAYATILMIŞ ENGELLİ KİMLİĞİNİN İNŞÂ SÜREÇLERİ

2.1. Özneye Kendini Sunan Nesne	85
2.2. Organların “Ben”e Galebe Çalması	88
2.3. İnsanın Muktedir Olma ve Kusursuzluk Arzusu	92
2.4. Anlama Çabasında Bireysel Tahayyüller (Kalıplaşmış Varsayımlar)	96
2.5. Sağlıkla İlişkilendirme.....	100
2.6. Farklılığa Karşı Algısal Tutum (Normal ve Normaldışılık)	105
2.7. Hayata Atfedilen Anlam (Yaş, Tecrübe ve Beklentilerin Etkisi)	110
2.8. Üretim Sürecine Katılamamak.....	113
2.9. Yapıp-Etme Kabiliyeti (İletişim, Kendini İfade Etme, Hedefe Ulaşma...)	118

2.10. Toplumsal Rol Üstlenebilme Kabiliyeti.....	123
2.11. Toplumsal Öğretiler ve Kültürel Aktarım (Dil, Norm, Töre, Atasözleri...).....	128

BÖLÜM 3: METODOLOJİ VE BULGULAR

3.1. Araştırmanın Metodolojisi.....	133
3.1.1. Araştırmanın Problemi.....	133
3.1.2. Araştırmanın Modeli.....	133
3.1.3. Araştırmanın Örneklemi.....	135
3.1.4. Verilerin Toplanması ve Analizi.....	139
3.1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	142
3.2. Bulgular.....	143
3.2.1 Engelli Bireylerin Kimlik Tanımlarına Dair.....	143
3.2.1.1 Engelli Bireylerin Kendi Kimliklerini Tanımlama Biçimleri.....	144
3.2.1.2 Toplum İçin Engelli Bireyin Kimliği.....	151
3.2.1.3 Kimlik Tanımlamaları Arasındaki Farklılıkların Sebepleri.....	155
3.2.2 Kimlik Tanımlamalarında Engelliliğin Yeri.....	161
3.2.2.1 Engelli Bireyler İçin Kimlik Tanımlamalarında Engelliliğin Yeri.....	162
3.2.2.2 Toplum İçin Kimlik Tanımlamalarında Engelliliğin Yeri.....	165
3.2.3 Engelliliğin Anlamı.....	168
3.2.3.1 Engelli Bireylerin Gözünden Engellilik.....	169
3.2.3.2 Toplumun Gözünden Engellilik.....	173
3.2.3.3 Engelli Bireyin Engeline İlişkin Farkındalığı.....	176
3.2.4 Dayatılan Kimliğin Bireysel Alana Yansıması.....	183
3.2.4.1 Duygusal Yansımalar.....	184
3.2.4.2 Bilişsel Yansımalar.....	187
3.2.5 Dayatılan Kimliğin Toplumsal Alana Yansıması.....	191
3.2.5.1 Sosyal İlişki ve Aidiyetlerin Olumsuz Etkilenmesi.....	193
3.2.5.2 Sosyal İlişki ve Aidiyetlerin Sürdürülmesi.....	194
3.2.5.3 Roller.....	195
3.2.5.4 Çekingenlik.....	195
3.2.5.5 Kendini Açıklama Zorunluluğu.....	196
3.2.6 Dayatılan Kimliğin Bireylerin Kimliğini Etkileme Durumu.....	197
3.2.6.1 Engeline Aşmış Bir Engelli Profili Üretme Çabası.....	199
3.2.6.2 Sınırlılıkların Farkında Olma ve Kabullenme.....	199
3.2.6.3 Engelliliğin Sıradanlaştırılması.....	200
3.2.6.4 Ön Alma Yoluyla Engelliliğin Bertaraf Edilme Çabası.....	200
3.2.6.5 Rol-Model Bir Engelli Olma Çabası.....	200
3.2.7 Dayatılan Kimlikle Baş Etme Süreçleri.....	202
3.2.7.1 Kendini İspat Etme Çabası.....	203
3.2.7.2 Ciddiye Almama.....	205
3.2.7.3 Uzaklaşma.....	205
3.2.7.4 Dışadönük Olma Çabası.....	206
3.2.7.5 Çalışma ve Üretme.....	206
3.2.7.6 Doğal ve Pozitif Olma Çabası.....	207

3.2.7.7 Kendine Yetme Çabası	207
3.2.7.8 Bakımlı Olma ve Fiziksel Görünüme Önem Verme Çabası	208
3.2.7.9 İnançlara Sığınma Çabası	209
SONUÇ VE ÖNERİLER	211
KAYNAKÇA	219
EKLER	259
ÖZGEÇMİŞ	305



KISALTMALAR LİSTESİ

bkz.	: Bakınız
BPSM	: Biyo-Psiko-Sosyal Model
et al.	: and others (ve diğerleri)
ICF	: International Classification of Functioning, Disabilities and Health
TDK	: Türk Dil Kurumu
vd.	: ve diğerleri
WHO	: World Health Organization
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
ICF	: International Classification of Functioning, Disabilities and Health (İşlevsellik, Yeti Yitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırması)
ICIDH	: International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps (Sakatlığın, Engelliliğin ve Özürlülüğün Uluslararası Sınıflandırması)
UPIAS	: Union of the Physically Impaired Against Segregation (Ayrıştırmaya Karşı Fiziksel Engelliler Birliği)

TABLÖLER

Tablo 1: Örneklem Engel Türü	136
Tablo 2: Örneklem Yaş Dağılımı.....	137
Tablo 3: Engelli Bireylerin Kimlik Tanımlarına Dair Temasına Ait Kodların Cinsiyete Göre Frekans Dağılımı	161
Tablo 4: Kimlik Tanımlamalarında Engelliliğin Yeri Temasına Ait Kodların Cinsiyete Göre Frekans Dağılımı	168
Tablo 5: Engelliliğin Anlamı Temasına Ait Kodların Cinsiyete Göre Frekans Dağılımı ..	183
Tablo 6: Dayatılan Kimliğin Bireysel Alana Yansıması Temasına Ait Kodların Cinsiyete Göre Frekans Dağılımı	191
Tablo 7: Dayatılan Kimliğin Toplumsal Alana Yansıması Temasına Ait Kodların Cinsiyete Göre Frekans Dağılımı	197
Tablo 8: Dayatılan Kimliğin Bireylerin Kimliğini Etkileme Durumu Temasına Ait Kodların Cinsiyete Göre Frekans Dağılımı.....	201
Tablo 9: Dayatılan Kimlikle Baş Etme Süreçleri Temasına Ait Kodların Cinsiyete Göre Frekans Dağılımı	209

ŞEKİLLER

Şekil 1: Kod Bulutu.....	141
Şekil 2: Temalar Gösterimi (Kod Birlikte Oluşma Modeli)	142
Şekil 3: Kod Haritası.....	142
Şekil 4: Engelli Bireylerin Kimlik Tanımlarına Dair - Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli..	144
Şekil 5: Kimlik Tanımlamalarında Engelliliğin Yeri - Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli..	162
Şekil 6: Engelliliğin Anlamı - Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli.....	169
Şekil 7: Dayatılan Kimliğin Bireysel Alana Yansıması - Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli	184
Şekil 8: Dayatılan Kimliğin Toplumsal Alana Yansıması - Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli	192
Şekil 9: Dayatılan Kimliğin Bireylerin Kimliğini Etkileme Durumu - Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli	198
Şekil 10: Dayatılan Kimlikle Baş Etme Süreçleri - Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli.....	203

GRAFİKLER

Grafik 1: Engelli Bireylerin Kimlik Tanımına Dair Alt Temaların Frekans Göstergesi ..	144
Grafik 2: Engelli Bireylerin Kendi Kimliklerini Tanımlama Biçimlerinin Kod Sisteminin Yoğunluk Göstergesi	145
Grafik 3: Engelli Bireylerin Kendi Kimliklerini Tanımlama Biçimlerinin Frekans Göstergesi.....	151
Grafik 4: Toplum İçin Engelli Bireyin Kimliğine Dair Kod Sisteminin Yoğunluk Göstergesi Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.	151
Grafik 5: Toplum İçin Engelli Bireyin Kimliğinin Frekans Göstergesi	155
Grafik 6: Kimlik Tanımlamaları Arasındaki Farklılıkların Sebeplerinin Kod Sisteminin Yoğunluk Göstergesi	156
Grafik 7: Kimlik Tanımlamaları Arasındaki Farklılıkların Sebeplerinin Frekans Göstergesi	160
Grafik 8: Kimlik Tanımlamalarında Engelliliğin Yeri Temasına Ait Kategorilerin Frekans Göstergesi.....	161
Grafik 9: Engelli Bireylerin Engelliliklerini Öncelikli Belirttikleri Durumlara Ait Frekans Göstergesi.....	162
Grafik 10: Engelli Bireylerin Engelliliklerinin Öncelikli Olmadığı Durumlara Ait Frekans Göstergesi.....	162
Grafik 11: Engelli Bireyler İçin Öncelikli Olan/Olmayan Durumlara Ait Kod Sisteminin Ağırlık Göstergesi	163
Grafik 12: Katılımcıların Engelliliklerini Öncelikli Olarak Belirtme/Belirtmeme Tutumlarının Frekans Göstergesi	165
Grafik 13: Toplum İçin Öncelikli Olan/Olmayan Konuların Kod Sisteminin Ağırlık Göstergesi.....	166
Grafik 14: Kimlik Tanımlamalarında Toplum İçin Engelliliğin Öncelik Durumunun Frekans Göstergesi	168
Grafik 15: Engelliliğin Anlamı Temasına Ait Kodların Frekans Göstergesi	169
Grafik 16: Engelli Bireylerin Gözünden Engelliliğin Kodlarının Yoğunluk Göstergesi..	170
Grafik 17: Engellilerin Engellilik Hallerine Yükledikleri Anlamalar Ait Frekans Göstergesi.....	173
Grafik 18: Toplumun Gözünden Engelliliğin Kod Sistemi Yoğunluk Göstergesi	174
Grafik 19: Toplum Gözünden Engelliliğe Yüklenen Anamlara Ait Frekans Göstergesi	176
Grafik 20: Toplumun Tutum ve Davranışlarına Ait Kod Sisteminin Yoğunluk Göstergesi	177
Grafik 21: Toplumun Engellilik Olgusuna Dair Tutum ve Davranışlarına Ait Kodların Frekans Göstergesi	177
Grafik 22: Katılımcıların Engelliliklerine İlişkin Farkındalıkların Ait Kodların Frekans Göstergesi.....	182
Grafik 23: Dayatılan Kimliğin Bireysel Alana Yansımasına Ait Frekans Göstergesi.....	184
Grafik 24: Duygusal Yansımalar Ait Kod Sisteminin Yoğunluk Göstergesi	184
Grafik 25: Duygusal Yansımalar Ait Kodların Frekans Göstergesi	187

Grafik 26: Bilişsel Yansımalar Ait Kod Sisteminin Yoğunluk Göstergesi	188
Grafik 27: Bilişsel Yansımalar Dair Katılımcı Görüşlerine Ait Frekans Göstergesi	191
Grafik 28: Dayatılan Kimliğin Sosyal Alana Yansımasında Katılımcı Görüşlerine Ait Frekans Göstergesi	192
Grafik 29: Dayatılan Kimliğin Toplumsal Alana Yansımasının Kod Sistemi Yoğunluk Göstergesi.....	192
Grafik 30: Dayatılan Kimliğin Bireylerin Kimliğini Etkileme Durumuna Ait Frekans Göstergesi.....	197
Grafik 31: Dayatılan Kimliğin Bireylerin Kimliğini Etkileme Durumuna Ait Kod Sisteminin Yoğunluk Göstergesi	198
Grafik 32: Dayatılan Kimlikle Baş Etme Süreçlerinde Katılımcı Görüşlerine Ait Frekans Göstergesi.....	202
Grafik 33: Dayatılan Kimlikle Baş Etme Süreçlerine Ait Kod Sisteminin Yoğunluk Göstergesi.....	203



EKLER

Ek 1: Mülakat Soruları.....	259
Ek 2: Demografik Bilgi Formu	262
Ek 3: Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formu	263
Ek 4: Etik Kurulu İzin Belgesi	264
Ek 5: Türkiye Beyazay Derneği Araştırma İzin belgesi	265
Ek 6: Nicel Değerlendirme Kod Sistemi	266
Ek 7: Örneklem Belge Adları.....	269
Ek 8: Örneklem Eğitim Durumu ve Meslek Durumu.....	270
Ek 9: Sağlık Kurulu Raporunda Belirtilen Engel Oranı	271
Ek 10: Engelin Başlangıcı.....	272
Ek 11: Temaların Cinsiyet Göstergeleri	273
Ek 12: Temaların Eğitim Durumu Göstergeleri	276
Ek 13: Temaların Engel Türü Göstergeleri	279
Ek 14: Temaların Engelin Başlangıcı Durumu Göstergeleri	282
Ek 15: Temaların Kimlik Tanımlamalarının Kendi Kimliğini Etkileme Durumu Göstergeleri	285
Ek 16: Temaların Meslek Durumu Göstergeleri	288
Ek 17: Temaların Sağlık Kurulu Raporunda Belirtilen Engel Oranı Göstergeleri	295
Ek 18: Temaların Yaş Durumu Göstergeleri.....	300

ÖZET

Tezin Başlığı: Dayatılmış Engelli Kimliği: Bir Sosyal İnşa Süreci Olarak Engellilik	
Tezin Yazarı: Selahattin Aydın	Danışman: Doç. Dr. Recep YILDIZ
Kabul Tarihi: 2021	Sayfa Sayısı: xiv (ön kısım) + 257 (tez) + 47 (ekler)
Anabilim Dalı: Sosyal Hizmet	Bilim Dalı: Sosyal Hizmet
Çalışma daha önce ele alınmamış bir konu olan Türk toplumunda engellilik olgusuna yüklenen anlamların engelli bireylerin kimlik tanımlamalarına olan yansımalarını keşfetmektedir. Engellilik olgusunun sosyal bir inşa ürünü olduğu kabulünden hareket eden çalışma, toplumun engelliliğe yüklediği anlamların engelli bireylerin kişisel kimlik tanımlamalarına yansımaları ve bu anlamlandırmalarla baş etme yollarını/çabasını Türkiye ölçeğinde incelemektedir. Bu açıdan çalışmanın amacı; (i) kültürel yapı, psikolojik yaklaşım ve kognitif kalıplardan kaynaklı toplumdaki engelli algısının engelli bireylere bir kimlik dayatıp dayatmadığı; (ii) toplumun engelliliğe yüklediği anlamların engelli bireylerin kişisel kimliklerini tanımlama süreçlerini etkileyip etkilemediği; (iii) Engelli bireylerin engellilik olgusuna yüklenen anlamlandırmalar karşısında kimliklerini koruma adına ne gibi baş etme yollarına müracaat ettikleri sorularına cevap vermektir. Bu nitel çalışmada veriler yarı yapılandırılmış mülakatlar yoluyla toplanmıştır. Araştırmanın örneklemi 14 görme, 14 ortopedik engelli ve 9 işitme engelli 37 katılımcıdan oluşturulmuştur. Araştırma örneklemi 21-57 yaş aralığında 20 kadın ve 17 erkek katılımcıdan oluşmaktadır. Mülakatlarda katılımcılara 19 açık uçlu soru yöneltilmiştir ve araştırma bulguları 7 ana tema altında sunulmuştur. Temalar altında yer alan veriler (I.) engelli bireylerin kendi kimliklerine getirdikleri tanımlamaların toplumun tanımlamalarından farklılık gösterdiğini; (II.) engelliliğin engelli bireyler için temel bir kimlik tanımlayıcısı olmadığını ancak toplum için en önemli kimlik tanımlayıcısı olduğunu; (III.) engelliliğin katılımcılar ve toplum için aynı anlamları taşımadığını; (IV.) dayatılan engelli kimliğinin katılımcıların duygu dünyalarında öfke, üzüntü, rahatsızlık, yorgunluk ve umutsuzluk gibi yansımalarının olduğunu; (V.) bilişsel düzeyde ise iş seçimi, beklentiler, eş seçimi, arkadaş seçimi gibi kararlarda etkili olduğunu; (VI.) dayatılan engelli kimliğinin bireylerin sosyal ilişkilerini, aidiyetlerini ve rollerini olumsuz etkilediğini; (VII.) engelli bireylerin dayatılmış kimlikle kendini ispat etme, dışadönük olma, çalışma ve üretme gibi çabalara girişerek mücadeleye ettiklerini göstermektedir. Araştırma şu sonuçları ortaya koymuştur. (i) Engelliliğe yüklenen anlamlar ve bu olguya verilen reaksiyon formları engelli bireyleri bir kimlik dayatmasıyla karşı karşıya bırakmaktadır. (ii) Bu kimlik dayatması engelli bireylerin kendi kimlik tanımlamalarını etkilemektedir. Bu çerçevede engelli bireyler özgün bireysel kimlikleri ile dayatılmış engelli kimliğini bir arada taşıma adına bir tür kimlik yönetimi stratejisi gözetmektedir. (iii) Engelli bireyler dayatılmış engellilik kimliğiyle baş etme adına bir dizi çaba içerisine girmektedir ve bu çabalar dayatılan engelli kimliğinin varlığı konusunda bir bilince sahip olduklarını göstermektedir. (iv) Engelin görünürlük düzeyi ile dayatılmış engelli kimliğini üreten toplumsal algılara muhatap olma arasında pozitif bir ilişkiden söz etmek mümkündür.	
Anahtar Kelimeler: Engellilik, dayatılmış engelli kimliği, kimlik, sosyal inşa, damga.	

SUMMARY

Thesis Title: Imposed Disability Identity: Disability as a Social Construction Process	
Thesis Author: Selahattin Aydın	Advisor: Assoc. Prof. Dr. Recep YILDIZ
Date of Acceptance: 2021	Total Number of Pages: xiv (pre text) + 257 (main body) + 47 (appendices)
Department: Social Work	Field of Study: Social Work
The study investigates the reflections of the meanings attributed to disability phenomenon in Turkish society on the identity definitions of the disabled individuals as an untackled topic. Assuming that the disability is a socially constructed phenomenon, the study examines the reflection of the meanings attributed to disability by society on the personal identity definitions of the disabled individuals, as well as ways/efforts for coping with such meanings in the scope of Turkey. In this respect, the study aims to answer the questions (i) Whether the social perception of disability stemming from cultural structures, psychological attitudes, and cognitive patterns impose an identity to disabled individuals; (ii) Whether the meanings attributed to disability by society influence disabled individuals' personal identity definition processes; (iii) What sort of ways disabled individuals apply for preserving their identities in the face of meanings attributed to disability phenomenon. In this qualitative study, the data was gathered by semi-structured interviews. The sample of the study was composed of 37 participants, including 14 visually disabled, 14 orthopedically disabled, and 9 deaf individuals. The study sample contained 20 women and 17 men participants between age of 21-57. The participants were asked 19 open-ended questions in the interviews and the findings of the research were presented within 7 main themes. The data presented under the themes shows (I.) disabled individuals' definitions of their identity differs from definitions of society; II. disability is not a primary identity reference for disabled individuals, whereas it is the primary identity reference for society; III. disability does not bear the same meaning for disabled individuals and society; IV. imposed disability identity has some reflections such as anger, hurt, discomfort, fatigue, and hopelessness in the emotional world of the participants; V. it has cognitive effects on participants' some decisions such as job selection, expectations, mate selection, friend selection; VI. imposed disability identity has negatif effects on social relations, belongings and roles of the disabled individuals; VII. disabled individuals struggle with imposed identity by going into some efforts such as proving themselves, being extroverted, working and productivity. The study has suggested the following results. (i) The meanings attributed to disability and reaction forms to this phenomenon confront disabled individuals with an identity imposition. (ii) This identity imposition influences disabled individuals' their identity definitions. In this regard, disabled individuals follow a kind of identity management strategy in holding their own genuine personal identities and imposed disability identity together. (iii) Disabled individuals go into a range of efforts in order to cope with imposed disability identity and such efforts proves that they have a consciousness about the existence of imposed disability identity. (iv) It is possible to argue that there is a positive relationship between the visibility level of disability and encountering with social perceptions producing the imposed disability identity.	
Keywords: Disability, imposed disability identity, identity, social construction, stigma.	

GİRİŞ

Konusu insan olan farklı disiplinlerce insanı anlamak maksadıyla ele alınan kimlik kavramı, bireyi belirli vasıfları ve aidiyetleri üzerinden tanımlama biçimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramın bütün niteliklerine atıfta bulunan bütüncül bir tanımının bulunduğundan söz etmek mümkün değildir. Bununla birlikte kimlik öz olarak bireyin ve toplulukların “Ben kimim?” ve “Biz kimiz?” sorularına verdikleri cevaplar şeklinde tanımlanabilir.

Bu tanım bireylerin veya kolektif yapıların “Ben kimim/Biz kimiz?” sorularını cevaplamalarında tamamen kendi tercihleriyle baş başa kalma şanslarının ne olduğu sorusunu da akla getirmektedir. Çalışmanın kimliğin kavramsal ve kuramsal çerçevesinin çizildiği ilk bölümünde ayrıntılı olarak değinildiği üzere, kimlik tanımlamalarının bir anlam ifade etmesi ancak toplumsal onay ve kabul görmesiyle mümkün olabilir. “Öteki”nin onaylamadığı kimlikler bireyi veya kolektif yapıları bir sosyal aktör kılmaya yetmez. Kimliklerimiz bu yönüyle sadece kim olduğumuz sorusuna cevap teşkil eden değil; aynı zamanda "hayattaki duruş yerimizi bildiren niteliklerin toplamıdır" (Yıldız ve Demir, 2003: 4). Toplumsal konumlanışımızı da belirleyen kimliğin ancak "öteki"lerle olan ilişkiler üzerinden anlaşılabilir ve açıklanabilir olduğu söylenilebilir. Kimliklerin tanım kazanmasında “öteki”nin rolü, çalışmanın ele aldığı problemle ilişkili önemli bir gerçeğe işaret etmektedir: Kimlikler esas itibarıyla bir sosyal inşa ürünüdür; kültür, inanç ve zihinsel kalıplar gibi sosyal güçlerin belirleyiciliği altında şekillenir.

Kimlikleri şekillendiren ve ona bir hüviyet kazandıran sosyal güçler, bireye sadece kim olduğunu değil kim olmadığını da bildirir. Bu bildirme biçimi bireyin tercihlerini baskılayan bir formda vuku bulduğunda, yaşanan süreç bir kimlik dayatmasıdır. Bu dayatma bireyi kendi “ben”iyle değil, kendisine atfedilen başka bir “ben”le yaşamaya zorlamanın da adıdır. Sözü edilen zorlama, dayatılabilirliği itibarıyla kimlik kavramını damgalanma, dışlanma ve ötekileştirilme kavramlarıyla da ilişkili hale getirir. Çünkü “öteki”nin dâhil olduğu kimlik tanımlama süreçlerinde asıl olan özgünlüğümüz ve biricikliğimiz değil, benzerliklerimiz veya farklılıklarımızdır. Adına engellilik dediğimiz sosyal kategori de benzerlik ve farklılıkların kimlik inşa süreçlerindeki belirleyici rolleri ile üretilen bir sosyal kategoridir.

Sağlık hizmetleri ve sosyal politika geliştirme benzeri pratik amaçları önceleyerek engelliliği normatif ölçülerde bir anlama kavuşturmaya yönelik kavramsal çalışmalar bakımından bu olgu biyo-medikal bir gerçekliktir. Ancak bu çalışmadan elde edilen bulguların da açıkça ortaya koyduğu üzere engellilik olgusu asıl anlam ve sonuçlarını toplumsal yapılar eliyle inşa edilme süreçlerinde barındırır. Çünkü engellilik olgusunun toplumsal yapılar içerisinde anlamlandırılış ve yorumlanış biçimleri engellilik halini bizatihi tecrübe eden bireyler ile onların yakınlarının sosyal ilişkilerini; sosyal bir aktör olma vasıflarını; nihayet bilinme/tanınma biçimlerini tayin etmektedir. Bu itibarla çalışma ele aldığı kimlik olgusu gibi engelliliğin de bir sosyal inşa ürünü olduğunu kabul etmektedir. Bu çalışma engelliliği, "bireyin içinde yaşadığı toplumun normallik ölçülerini ihlal eden fiziksel, zihinsel ve/veya statü farklılıkları ile fonksiyon sınırlılıkları dolayısıyla sistem dışında bırakılması." şeklinde tanımlamayı önermektedir. Çoğu zaman engellilikle eş anlamlı olarak kullanılan sakatlık ve

özürlülük kavramları ise çalışma bakımından bireyin öznel durumunu (biyo-medikal durumunu) tarif eden kavramlardır.

Bu çalışma, engelliliğin bir sosyal kategoriye dönüşmesinin, engelliliğin toplumsal anlaşılma biçimlerinin engelli bireylerin kimliklerini dönüştürme süreçlerini Türk toplumu özelinde ele alan özgün bir çalışmadır. Engelliliğe yüklenen sosyal anlamların engelli bireylerin kimliklenme süreçleriyle olan ilişkisi odağında yapılandırılan bu tezin ilk bölümünde *bireysel, milli, etnik, sosyal ve kültürel kimlik* türleri incelenerek kavramın bireyin varoluşsal sınırlarının bütününe nasıl etki ettiği gözlenmektedir.

Çalışmanın ilk bölümü kimlik ve engellilik olgularının kavramsal sınırlarını ortaya koyarken; kültür, zihniyet, inanç gibi sosyal güçlerin bu 2 olguyu hangi süreçler dâhilinde inşa ettiğine de açıklık getirmektedir. Anılan sosyal güçlerin bireysel özellikler ile millî, etnik ve kültürel aidiyetleri birer kimliğe dönüştürme süreçleri alan çalışmaları referansında ele alınmıştır. Böylece dayatılan engelli kimliğinin inşâ süreçlerinin çözümlenmesi noktasında çıkarımlar yapılmasına yardım edecek bir içgörü sunulmaya çalışılmıştır. Bu bölümde kimlik kavramı üzerinde yaşanan kuramsal tartışmalar da araştırma sonuçlarının irdelenmesine katkı verecek şekilde ele alınmıştır. Çalışmanın ilk bölümü bir diğer temel kavramı olan engellilik üzerinde yoğunlaşan kuramsal/kavramsal tartışmalara, engelli bireyleri “biz” bilinciyle hareket etmeye yönelten sosyal hareketlere ve engelliliğin sosyal inşâ süreçlerine ilişkin de bir bakış sunmaktadır.

İkinci bölümde dayatılmış engelli kimliğinin inşâ süreçleri ele alınmaktadır. Bu bölüm dayatılan engelli kimliğinin inşâ süreçlerine daha yakından bakılmasına imkân sağlayan sosyo-kültürel dinamiklere dikkat çekmektedir. Bu bölümde faydalanılan literatür çalışmaları olabildiğince engellilik alanında yapılan nitel çalışmalardan seçilmiştir. Böylece dayatılmış engellilik kimliğini üreten sosyo-kültürel dinamiklerin bizzat engellilik halini tecrübe eden bireylerin dünyalarındaki yansımaları ışığında irdelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda dayatılmış engelli kimliğini üreten stereotipik yargılar, bir farklılık olarak engelliliği sağlıklı olmama ve normaldışılığa dönüştüren tutumlar, insana, onun bedenine ve hayata atfedilen anlamlar atıfta bulunulan literatürel çalışmalarda yer alan engelli bireylerin anlatılarından da faydalanılarak geniş bir perspektifte irdelenmiştir. Sosyo-kognitif unsurların engelliliği üretim süreçlerine katılamama, yapıp etme ve toplumsal rol üstlenebilme kabiliyetlerinden mahrum olma, zayıf ve kusurlu olma benzeri anlamlara kavuşturduğu da bu bölümde ortaya konulmuştur. Bu anlamlar engelli bireyleri edilgen bir konuma taşıırken, engellilikleri üzerinden bir kimlik dayatmasına da açık hale getirmektedir. Bu bölüm engelliliğe yüklenen bu anlamların engelli bireyleri nesneleştirme karakterini ve dil, norm, töre, atasözleri gibi kültürel unsurlar aracılığıyla toplumsal bir öğretiyeye dönüşme süreçlerini de tartışmıştır. Ele alınan hususlar, çalışmanın bulgularının irdelenmesi öncesinde engellilik üzerinden gelişen kimlik dayatmasının anlaşılmasında zengin bir içgörü sağlamıştır.

Üçüncü bölümde araştırmanın metodolojisi ile bulgularına yer verilmiştir. Araştırma sonunda elde edilen verilerin analiz edilmesinden sonra ortaya çıkan bulgular yedi ana temaya ayrılmıştır. Bu temalar; "engelli bireylerin kimlik tanımlarına dair", "kimlik tanımlamalarında engelliliğin yeri", "engelliliğin anlamı", "dayatılan kimliğin bireysel alana

yansıması", "dayatılan kimliğin toplumsal alana yansıması", "dayatılan kimliğin bireylerin kimliğini etkileme durumu" ve "dayatılan kimlikle baş etme süreçleri" şeklinde başlıklandırılmıştır.

Araştırma bulgularının ele alındığı ilk temada "engelli bireylerin kendi kimliklerini tanımlama biçimleri, toplum için engelli bireyin kimliği ve kimlik tanımlamaları arasındaki farklılıkların sebepleri" alt temalarına yer verilmiştir. Katılımcıların kendi kimliklerini tanımlamada başvurdukları referanslar toplanan verilerdeki ağırlık sırasına göre "kişilik özellikleri ve hobiler, kariyer ve mesleki vasıflar, demografik özellikler, engel durumları, aile ilişkileri, normal insan/birey olmaya yapılan vurgu, eğitim, etnik, dini veya siyasi aidiyetler, fiziksel özellikler" etiketleriyle kodlanmıştır. Toplum için engelli bireyin kimliği adlı bir diğer alt temada ise "yardıma muhtaçlık ve acizlik, yeteneksizlik, metafizik yetenekler, kimsesizlik, ilham kaynağı olma" etiketleri kullanılmıştır. İlk temanın son alt teması olan kimlik tanımlamaları arasındaki farklılıkların sebepleri için de "ön yargılar, kültür düzeyi, sosyal temas, eğitim düzeyi ve engelli algısı, kişilik özellikleri, aile ve çevre, dünya görüşü, yaş, cinsiyet" kodları dikkate alınmıştır. Araştırma bulgularının ilk teması açıkça göstermiştir ki, engelli bireylerin kendi kimliklerini tanımlama biçimleriyle toplumun kendi kimliklerine atfettiklerini düşündükleri tanımlamalar büyük oranda farklılık göstermektedir. Bu sonuç, engelliliğin bir kimlik dayatması olarak algılandığını göstermesi bakımından önemlidir.

Kimlik tanımlamalarında engelliliğin yeri teması iki farklı kategori altında incelenmiştir. Bunlar; "engelli bireyler için (öncelikli belirtildiği durumlar ve öncelikli belirtilmediği durumlar kodları ile) ve toplum için (öncelikli ve öncelikli olmadığı durumlar kodları ile)" şeklinde başlıklandırılmıştır. Kategori başlıklarından da anlaşılacağı üzere engellilik olgusunun engelli bireylerin kimliklerindeki yeri hem engelli katılımcılar, hem de katılımcıların algıları doğrultusunda toplum için ele alınmıştır. Bulguların bu tema altında sunulan sonuçları, engelliliğin kimlik tanımlamalarındaki yerinin engelli bireyler ile toplum için farklı anlamlar taşıdığını göstermektedir. Katılımcılar engelliliklerini temel bir kimlik tanımlayıcısı olarak görmezken, toplum için merkezi bir konumda olduğuna inandıklarını belirtmişlerdir.

Engelliliğin anlamı ise "engelli bireylerin gözünden engellilik, toplumun gözünden engellilik ve engelli bireyin engeline ilişkin farkındalığı" olarak üç ayrı açıdan ele alınmıştır. İlk alt temada engellenmişlik, fiziksel yetersizlik, doğal bir özellik, kültür, imtihan/mücadele, yalnızlık kodları; ikinci alt temada değersizleştirilmiş bir sosyal kimlik, cezalandırma/istenmeyen durum, yük (kölfe), fiziksel normaldışılık, bulaşıcı hastalık kodları kullanılmıştır. Son alt tema ise dört farklı koddan oluşmaktadır. Bunlar; toplumun tutum ve davranışları, erişim problemleri, özel dönemler ve günler, hatıralardır. Toplumun tutum ve davranışları da 9 farklı kod ile tanımlanmıştır. Bunlar; ötekileştirme, acıma, küçümseme, küçültücü yüceltme, koruma ve sahip çıkma çabaları, romantik ilişkiler, güvensizlik ve tedirginlik, engelliliğin araçsallaştırılması ve özel alanın ihlal edilmesidir. Bulguların bu teması engellilik dediğimiz olgunun katılımcılar ve toplum için aynı anlamları taşımadığını göstermektedir. Katılımcılar bu olguya özgün kimliklerini tehdit etmeyen anlamlar yüklemeye yönelmişlerdir. Öte yandan toplumun engellilik hallerine çalışmanın 2.

bölümünde ele alınan anlamlandırma formlarıyla paralellik gösteren anlamlar yüklediğini algıladıklarından söz etmişlerdir.

Devamındaki dayatılan kimliğin bireysel alana yansması adlı temada "duygusal yansımalar ve bilişsel yansımalar" ele alınmaktadır. Duygusal yansımalar kategorisi beş farklı kod ile tanımlanmıştır. Bunlar; öfke, üzüntü, rahatsızlık, yorgunluk ve umutsuzluktur. Bir başka deyişle katılımcıların özgün bireysel kimliklerini engellilikleri ile maskeleyen sosyal etkileşimlerle ilgili olarak aktardıkları tecrübeleri öfke, üzüntü, rahatsızlık, yorgunluk ve umutsuzluk etiketleriyle kodlanmıştır. Bilişsel yansımalar kategorisi ise yedi farklı kod ile tanımlanmıştır. Bunlar; iş seçimi, beklentiler, eş seçimi, arkadaş seçimi, ev seçimi, eğitim ve ebeveyn olmadır. Katılımcıların anlatılarına dayanılarak oluşturulan bu kodlar göstermektedir ki, bireysel kimliklerin engellilikle maskelenmesinin sadece duygusal sonuçları yoktur. Katılımcılar hayatlarıyla ilgili önemli kararlar alırken de bireysel ve özgün kimliklerinden engelleri yüzünden ödün verme durumuyla karşı karşıyadır.

Beşinci tema olan dayatılan kimliğin toplumsal alana yansması "sosyal ilişki ve aidiyetlerin olumsuz etkilenmesi, roller, sosyal ilişki ve aidiyetlerin sürdürülmesi, çekingencilik, kendini açıklama zorunluluğu" kodlarından oluşmaktadır.

Dayatılan kimliğin bireylerin kimliğini etkileme durumu konusu "engelini aşmış bir engelli profili üretme çabası, sınırlılıkların farkında olma ve kabullenme, engelliliğin sıradanlaştırılması, ön alma yoluyla engelliliğin bertaraf edilme çabası, rol-model bir engelli olma çabası" olarak kodlara ayrılmıştır. Bulguların 4. ve 5. Temaları, dayatılan engelli kimliğinin katılımcıları hem bireysel hem de toplumsal ölçekte kuşatıcı bir karaktere sahip olduğunu göstermektedir.

Bulgular kısmındaki son tema olan dayatılan kimlikle baş etme süreçleri teması ise dokuz farklı kod ile tanımlanmıştır. Bunlar; "kendini ispat etme çabası, ciddiye almama, uzaklaşma, dışadönük olma çabası, çalışma ve üretme, doğal ve pozitif olma çabası, kendine yetme çabası, bakımlı olma ve fiziksel görünüme önem verme çabası, inançlara sığınma çabasıdır". Bu tema altında kodlanan veriler de göstermektedir ki, engelliliğe yüklendiği algılanan anlamlar katılımcılar için bertaraf edilmesi gereken bir kimlik tehdididir. Nitekim katılımcılar dayatılan engelli kimliğini olabildiğince etkisiz kılmak adına geniş bir yelpazede gerçekleşen baş etme yollarına müracaat etme ihtiyacı içerisinde olduklarını belirtmişlerdir.

Çalışmanın Konusu

Dayatılmış Engelli Kimliği: Bir Sosyal İnşa Süreci Olarak Engellilik başlıklı bu çalışmanın problemi, engellilik olgusuna yüklenen toplumsal anlamların engelli bireyler bakımından bir kimlik dayatmasına evrilme süreçleri ile engelli bireylerin bu dayatılmış kimlikle baş etme yollarının keşfedilmesidir.

Çalışmanın Önemi

Engellilik olgusunun sosyal bir inşa ürünü olduğu kabulünden hareket eden çalışma, toplumun engelliliğe yüklediği önyargı temelli anlamların engelli bireylerin kişisel kimlik tanımlamalarına yansması ve bu anlamlandırmalarla baş etme yollarını/çabasını Türkiye ölçeğinde incelemektedir. Bu açıdan;

Çalışmanın Amacı

- i. Kültürel yapı, psikolojik yaklaşım ve kognitif kalıplardan kaynaklı toplumdaki engelli algısının engelli bireylere bir kimlik dayatıp dayatmadığı;
- ii. Toplumun engelliliğe yüklediği anlamların engelli bireylerin kişisel kimliklerini tanımlama süreçlerini etkileyip etkilemediği;
- iii. Engelli bireylerin engellilik olgusuna yüklenen anlamlandırmalar karşısında kimliklerini koruma adına ne gibi baş etme yollarına müracaat ettikleri sorularına cevap aranmaktadır.

Nitel bir araştırma olan çalışmada veriler yarı yapılandırılmış mülakatlar yoluyla toplanmış; çalışma grubu 14 görme, 14 ortopedik engelli ve 9 işitme engelli toplamda 37 katılımcıdan oluşturulmuştur. Çalışma grubu 21 ve 57 yaş aralığında 20 kadın ve 17 erkek katılımcıdan oluşmaktadır.

Çalışma ele aldığı problem itibarıyla kimlik ve engellilik gibi makro ölçekli sosyal yapılar eliyle kompleks süreçler dâhilinde inşa edilen iki olguya odaklanmaktadır. Engelli bireylerin muhatap oldukları toplumsal tutum ve davranışların zihin dünyalarındaki karşılıklarını kimlik tanımlamaları bağlamında açığa çıkarmak, keşfedici veri toplama yöntemlerinin kullanılmasını bir zorunluluğa dönüştürmektedir. Bu açıdan bakıldığında araştırmanın gerçekleştirilmesinde takip edilmesi gereken metodoloji, araştırmanın probleminin mahiyeti tarafından belirlenmiş olmaktadır.

Örnekleme uygunluk ve yeterli prensipleri çerçevesinde yapılandırılan çalışmanın katılma kriterleri şu şekilde belirlendi: Katılımcıların 18 yaşından küçük olmamaları; görme, işitme veya ortopedik engel türlerinden birine sahip olmaları; sayılan engel türlerinden başka bir engellerinin bulunmaması; aynı katılımcının birden fazla engele sahip olmaması; çalışmaya katılımın gönüllülük esasına dayanması.

Örneklemin oluşturulmasında görme, ortopedik ve işitme engelli üyeleri olan Türkiye Beyazay Derneği ile işbirliğine gidildi. Derneğin kayıtlı üyeleri ile dernekten hizmet alan engellileri çalışmaya katılmaya davet etmek üzere araştırmacı tarafından bir metin hazırlanarak dernek merkezinde görev yapan personele iletildi. Çalışmayı kısaca tanıtan metin çalışmanın amacını, katılma kriterlerini ve derneğin telefon numaralarını ihtiva etmekteydi. Araştırmaya katılma isteğini derneğe bildirenlerin isim ve telefon numaraları dernek ofisinde çalışan görevliler tarafından araştırmacıya bildirildi. Katılmayı kabul edenlerle telefon görüşmesi yapılarak çalışma hakkında ilâve bilgiler verildi. Bu noktada şu hususu da belirtmek gerekir ki; örneklem oluşturulurken Türkiye Beyazay Derneği ile işbirliğine gidilmiş olmakla birlikte araştırma sadece belli bir kuruluşla irtibatlı kimselerin tecrübelerine yoğunlaşmak gibi bir amaç taşımamaktadır. Nitekim örneklem grubunda yer alan bazı katılımcılar kendileriyle mülakat yapılan katılımcılar tarafından önerilmiş ve çalışmaya dâhil edilmişlerdir.

Çalışmanın verileri araştırma probleminin tabiatı gereği önceden belirlenmiş açık uçlu sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış mülakatlar yoluyla toplandı. Mülâkatlarda katılımcılara 19 açık uçlu soru yöneltildi. Görüşmeler sonunda elde edilen verilerin yorumlanmasında faydalanılmak üzere mülakat öncesinde her katılımcının temel demografik

bilgilerini toplamak üzere bir demografik bilgi formu kullanıldı. Araştırmada kullanılan verilerin elde edildiği mülâkatlar öncesinde araştırmaya katılma kriterlerine sahip üç katılımcıyla bir pilot çalışma gerçekleştirildi. Bu pilot çalışma sonunda katılımcılardan alınan cevaplar ve sorulara ilişkin görüşleri çerçevesinde mülâkat soruları gözden geçirilerek son şekli verildi. Pilot çalışmalarda yapılan mülâkatlar çalışmanın verilerine dâhil edilmedi. Pilot çalışmadan elde edilen geri bildirimler ve gözlemler sonucunda mülâkatlar açık uçlu 19 sorudan oluşturuldu. Mülâkatlarda katılımcılara yöneltilen sorular, demografik bilgi formu ve Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formu Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi Etik Kurulu'nun 16.10.2021 tarih ve 2020-39 sayılı onayı ile kullanıldı.¹

İşitme engelli katılımcılarla yapılan mülâkatlarda işaret dili tercümanlarından yardım alındı. İşitme engelli katılımcılarla yapılan mülâkatlar öncesinde sorular ve mülâkat yönergesi işaret dili tercümanı ile birlikte gözden geçirildi. Böylece tercümanın soruları katılımcılara tercüme etmesinde yaşanması muhtemel sorunların önüne geçilmiş oldu. Mülâkatların ses kayıtları alınarak görüşme sonrasında birebir yazıya döküldü. Mülâkatlar 50-80 dakika arasında değişen zaman aralığında gerçekleşti. Görüşmeler sonunda elde edilen veriler kodlanarak analiz edildi. Verilerin analizinde Maxqda adlı nitel veri analiz programından faydalandı. Elde edilen verilerin kodlanması, birbiriyle ilişkili kodların ortak kategoriler altında toplanması ve kategorilerin temalara dönüştürülmesi süreçlerinde mülâkat kayıtları araştırmacı dışında 2 akademisyen tarafından da ayrıca incelendi.

Çalışma Türk toplumunda engelliliğe yüklenen anlamların engelli bireyleri kendi tercih ve bireysel vasıflarıyla şekillenmeyen, engelleri üzerinden üretilip kendilerine dayatılan bir kimlikle yaşamaya zorladığını göstermiştir. İlgili literatüre bakıldığında, sosyal kategorizasyon süreçleri dâhilinde baskın olan çoğunluğun damgalayarak anormaliteye dönüştürdüğü azınlıklara kimlik dayatmasında bulunmasının daha ziyade kadınlık çalışmaları bağlamında ele alındığı görülmektedir.²

Bahsi geçen çalışmalar, kadınlığın rol dağılımı ve güç ilişkileri üzerinden bir sosyal kategoriye dönüştürülmesi süreçlerinin kadınlık kimliğini yeniden üretme gücüne odaklanmışlardır. Zaten dayatma olgusu tabiatı gereği güç ilişkileriyle ilintili bir olgudur. Bu ilintiyi sosyal kategorilerin mensuplarının kimliklenme süreçlerinde baskın ideolojilerin yerine değişen birçok çalışmada görmek mümkündür. Örneğin Amerikan toplumunda yaşanan ırkçılığın bütün yasal düzenlemelere rağmen sosyo-kültürel gücünü koruyucu oluşu, siyahî kadınları değersizleştirici tutumlara muhatap olma konusunda çifte dezavantajlı hale getirmiştir. Bu çerçevede Amerikalı siyahî kadınların maruz kaldıkları kimlik dayatma süreçleri birçok çalışmada³ ele alınmıştır. Bu çalışmalarda Amerikalı siyahî kadınların maruz kaldıkları kimlik dayatma süreçlerinde bedensel görünümündeki farklılığın oynadığı role yapılan vurgu dikkat çekicidir. Baskın sosyal anlayışların kimlikleri dönüştürme güçlerini ele alan bazı çalışmalar da yukarıda anılan çalışmalarla benzerlik gösterecek şekilde engelli kadınların rol kimlikleri üzerinden maruz kaldıkları dayatmalara odaklanmışlardır. Bu

¹ Bkz. Ekler: Etik Kurulu İzin Belgesi.

² Bkz. Barbulescu ve Bidwell, 2013; Hagelskamp v.d. , 2011; Sirin v.d. 2004.

³ Örneğin: Grabe ve Hyde, 2006; Harris, 1995; Makkar ve Strube, 1995; Quiros, 2009; Thomas v.d. 2014.

alışmalarda⁴ engelli kadınların annelik, eş olma ve genel anlamda kadınlık rol-kimliklerinin yeniden üretilmelerinde engelliliklerinin yorumlanma biçimlerinin etkisine değinilmektedir. Türkiye’deki engellilik çalışmalarına bakıldığında engelliliğin Türk toplumundaki sosyal inşâ süreçlerinin ve engelli bireylerin hayatlarına olan yansımalarının akademik alanda ilgi gördüğünü söylemek çok zordur. Engellilik alanında yapılan çalışmalar genel itibarıyla engelli bireylerin ve ebeveynlerinin bu olgudan etkilenme biçimlerini sebep-sonuç ilişkilerine odaklanan nicel yöntemlerle incelemişlerdir. Bu nitel çalışma 37 engelli katılımcının anlatılarını akademik alana taşımasının yanında engellilik olgusunu kimlikle olan ilişkisi bağlamında ele alan özgün bir çalışmadır. Nitekim Yüksek Öğretim Kurulu tez merkezinde engellilik ve kimlik kelimelerinin bir arada geçtiği bir çalışmaya rastlanamamıştır. Çalışmanın ortaya koyduğu bulgular başta Sosyal Hizmet olmak üzere uygulamalı sosyal disiplinlerin engellilik konusunda pratik çalışmalar gerçekleştirmesine katkı sağlayacak önemli verilerle birlikte bir içgörü sunmaktadır.

⁴ Örneğin: Lappeteläinen, Sevón ve Vehkakoski, 2017; Plach, Stevens ve Moss, 2004; Taub, McLorg ve Bartnick, 2009; Tefera v.d., 2017



BÖLÜM 1: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kimlik Üzerine

1.1.1. Kimlik Kavramının Tanımı ve Özellikleri

Kimlik kavramı, psikoloji ve sosyal psikoloji, sosyoloji, sosyal antropoloji, siyaset bilimi olmak üzere konusu insan olan çeşitli disiplinlerin insan davranışları ile onların temelini oluşturan fikirleri ortaya koymak amacıyla üzerinde durdukları bir kavramdır. Bu yönüyle kimlik, konusu insan olan birçok disiplinin ilgi alanına girmiş ve her disiplin kimlik kavramını kendi çalışma alanı bakımından farklı bir bakış açısıyla ele almayı tercih etmiştir. Kimlik kavramının böylesine yaygın bir şekilde kullanılıyor olması Brubaker ve Cooper (2000) ve Fearon (1999)'un da belirttiği gibi bu kavramın içinin boşalması sonucunu doğurmuştur. Farklı disiplinlerin kavramı çeşitlilik gösteren bakış açılarıyla ele almaları, kimlik kavramının tanımını ve tarifini oldukça güç bir hale getirmiştir.

Kimliğin tanımı ve özellikleri çok yönlü ele alınmaktadır; kimlik ile ilgili sorulan ve ulaşılmaya çalışılan sorularda da bu çok yönlülük görülmektedir: Kimliğimiz neyden ibarettir ve kimliğimizi, kim olduğumuzu hangi niteliklerimiz ve hangi ayırt edici yönlerimiz tarif eder? Kim olduğumuzu dâhil olduğumuz kültürün karakteri mi tarif eder? Kim olduğumuz, etnik aidiyetimizle mi açıklanır? Sahip olduğumuz yetenek ve kabiliyetler kim olduğumuzu tarif etmek için yeterli midir? Fiziksel görünüşümüzle veya cinsiyetimizle mi tarif ediliriz? “Kimiz?” sorusunun cevabı mesleğimizde, hobilerimizde, inanç ve değerlerimizde mi saklıdır?

Kimlik kavramının farklı disiplinler tarafından farklı yönleriyle ele alındığını ve bu kavrama getirilen tarifleri birlikte düşündüğümüzde, bireyin özgün bütünlüğünü oluşturan ve yukarıdaki sorularla belirtilen unsurların her birinin onu tarif etmede ve ona bir kimlik tanımlamada etkin olduğu söylenilebilir. Bütün bu unsurlarla birlikte bu çalışmanın bulgularının da ortaya koyduğu üzere, bireyin kimlik ediniminde yukarıdaki bireysel niteliklerin yanında toplumsal atıflar ile topluma ait zihinsel kalıplar zemininde oluşan “damgalama süreçleri” (Goffman, 1963) de etkin bir role sahiptir. Bu bölümde, kimliğin ne olduğu sorusuna cevap aranılacaktır; “kimlik” kelimesinin etimolojisine değinilecektir. Daha sonra, kimlik kavramı, bireyin benlik (self) algısını şekillendiren başlıca dinamikler yoluyla açıklanacaktır. Sonrasında kimlik formasyonunda sosyal yapıların oynadığı rollere işaret etmek üzere kimliğin inşa edilebilirliğine, kimlik formasyonu süreçlerinde “öteki”nin belirleyici rolüne değinilecektir. Kimlik kavramını, bütün nitelikleriyle kuşatan bir tanım üzerinden anlamanın imkânının yokluğundan hareketle, “kimlik nedir?” sorusuna cevap vermek üzere kimlik kavramına atfedilen ve her biri onun farklı niteliklerini öne çıkararak irdeleyen çeşitli tanımlamalardan faydalanılacaktır.

Kimlik kavramının genel niteliği hakkında kavramı meydana getiren kelimenin etimolojik açıdan ele alınmasının yardımcı olacağı düşüncesinden hareketle, “kimlik” kelimesinin temel sözlük karşılığını irdelemek yerinde olacaktır. Kimlik sözcüğü Latince “aynı olmak aynı insan olmak” anlamına gelen “idem” kelimesinden türetilmiştir (Dalbay, 2018: 1). Türk Dil Kurumu, kimliği “toplumsal bir varlık olarak insana özgü olan belirtir, nitelik ve özelliklerle,

birinin belirli bir kimse olmasını sağlayan şartların bütünü” şeklinde tanımlamaktadır (“Büyük Sözlük”, 2019). Cambridge Dictionary kimlik kelimesini “bir kişinin kim olduğu; bir kişi veya bir grubun sahip olduğu ve onu diğer kişi veya gruplardan farklılaştıran nitelikler” (“Cambridge Dictionary”, 2019) şeklinde tarif etmektedir. Oxford’ın sözlüğünde kimlik kelimesini “bir şahsın kim olduğunu, bir nesnenin ne olduğunu belirleyen vasıflar” (“Oxford Dictionaries”, 2019) şeklinde açıklamaktadır. Sözlük anlamları ışığında kısaca belirtilirse, kimlik, kişinin veya bir “şey”in kendisinden başka bir şey olmama halini, aynılığını ve bu aynılık halinin istikrarlılığını, kişinin kim olduğu sorusunun değişmez cevabını, kişiyi “öteki” olmaktan muhafaza eden özniteliklerini bünyesinde taşıyan künyedir.

Etimolojik atıflarımızın öne çıkarttığı kimliğin tekil, istikrarlı ve durağan olma nitelikleri, bu kavramı diğer disiplinlerden çok önce ele alan felsefenin (Gözübüyük Tamer, 2014: 84) bu kavramla ilgili tasavvurlarıyla paralellik göstermektedir (Altunoğlu, 2009: 7). Kimlik kavramının etimolojik tahlilini ve felsefedeki ele alınış biçimini dikkate aldığımızda, bireyin ‘ben kimim?’ sorusuna verdiği cevap önem kazanmaktadır. Bu noktada, kimlik kavramı, “ben”den ötekine doğru genişleyen bir perspektif içinde ele alındığında öncelikli olarak “benlik” kavramı ön plana çıkmaktadır.

Brewer ve Gardner (1996) bireyin kendilik algısının bireysel düzeyde, (personal self), ilişkisel düzeyde (relational self) ve toplumsal düzeyde (collective self) olmak üzere üç referans noktası temelinde geliştiğini iddia etmektedirler. Bireysel kendilik bireyin kendiliğini tamamen öznel bir düzlemde tanımlamasıdır; bireyin kendisini tek ve biricik kıldığına inandığı huy, değer ve davranışlar gibi nitelikleri üzerinden kim olduğunu tarif etmesidir. İlişkisel kendilik bireyin kendilik algısını kişilerarası ilişkileri üzerinden ortaya koymasındır; bireyin kendisi bakımından önemli olan diğerleriyle kendiliğini ifade etmesidir. Örneğin kendisini “aile babası” olarak tarif eden bir birey, kim olduğu sorusunun cevabını çocukları üzerinden cevaplamayı tercih etmektedir. Bireyler kendiliklerini ilişkileri üzerinden tarif etmeyi tercih ettiklerinde, referans aldıkları ilişkiler genellikle kendileriyle duygusal yakınlığı olan veya kendilerine sosyal statü ve bilinirlik kazandıran diğerleriyle olan ilişkilidir. Kolektif kendilik bireyin kendilik tanımlamasını dâhil olduğu sosyal gruplar üzerinden gerçekleştirmesidir. Kendiliğin bu türden bir tanımı kendiliğin bütün boyutlarıyla sosyal etkiye açık olduğunu öngörmekle, sosyal kimlik kuramının kavramsallaştırdığı sosyal kimlik tanımlamasına denk düşmektedir. Kolektif yapılar üzerinden geliştirilen kendilikler, çoğunlukla tanımadıkları ve yüz yüze bir araya gelmedikleri “öteki”lerle paylaştıkları ortak nitelikler (örneğin kadın ya da erkek olmak, avukat ya da hemşire olmak gibi) yahut ortak değerler (ateist olmak gibi) referans alınarak şekillendirilir.

Fearon (1999: 4) beşeri ve sosyal bilimlerin kimlik kavramına olan ilgisinin her geçen gün artmakta olduğunu belirttikten sonra, kimlik kavramının bütün niteliklerini barındıran tek bir tanımının bulunmadığına dikkat çekerek farklı yazarların aşağıdaki kimlik tanımlarına atıfta bulunur:

1. Kimlik “insanların kim olduklarını, ne türden birileri olduklarını, başkalarıyla nasıl bir ilişki içinde olduklarını ifade ettikleri kavramlarıdır” (Hogg ve Abrams, 1988: 2).

2. Kimlik “bireylerin ve toplulukların, sosyal ilişkilerinde başka birey ve topluluklardan ayırt edilebilme tarzlarına işaret eder” (Jenkins, 1996: 4).
3. Kimlikler “göreceli olarak stabil, birey hakkındaki rollere özgü anlayış ve beklentilerdir” (Wendt, 1992: 397).
4. “Kimlik kavramı, “ben”in ve ötekinin karşılıklı olarak inşa edilmiş ve dönüşmekte olan suretleridir” (Katzenstein, 1996: 59).

Yukarıdaki tanımların her biri muhteva ve kimlik kavramının atıfta bulundukları niteliği bakımından farklılık göstermekle birlikte, “öteki”nin kimlik tanımındaki konumuna yaptıkları vurgu noktasında paralellik göstermektedirler. Özdemir (2015) de kimliğin “ötekiler”in atıflarıyla şekillendirilebilme niteliğine dikkat çekmektedir. Bu tanımlardan hareketle, kimliğin ancak “öteki”lerle olan ilişkiler üzerinden anlaşılabilir ve açıklanabilir olduğu söylenilebilir. Kimlik bir bireyin kendisini nasıl algıladığına ilişkin ortaya koyduğu bir tanımlama biçimi; kendi öz varlığına bizzat kendisi veya başkalarınca yüklenen nitelikler bütünüdür. Berger ve Luckmann'a göre kimlik alışkanlıklar, toplumsal atıflar ve roller, görünüş veya sözel söylemler tarafından şekillendirilmiş bir özimaıdır (Berger ve Luckmann'den aktaran Vom Orde, 2016: 11). Başka deyişle kimlik, kişiler veya toplulukların “ben kimim?” “biz kimiz?” sorusuna verdiği cevaptır (Karaduman, 2010: 2886).

Leete (2012) farklı grupların kültür ve kimliklerini şekillendiren temel değerlerini ve sembollerinin belirleyicilerini anlamaya ve tarif etmeye yönelik çalışmaların kimlik tartışmalarındaki yerine değinir. Vom Orde (2016: 1) da George Herbert Mead'in kimlik gelişimi üzerine teorisinin Chicago'da geçen yüzyılın sonunda sayıları sürekli olarak artan göçmenlerin, yerlilerin benlik algısına olan tehdidine bir reaksiyon olarak ortaya çıktığını belirtir. Bu iki yazarın görüşleri, “ben”in kimliğini ortaya koymada “öteki”ne duyduğu varoluşsal ihtiyacın başka bir boyutunu daha çağrıştırmaktadır: “Ben”in kendi kimliğini “ben kimim / biz kimiz?” sorusuna vereceği cevap üzerinden ifade etmenin yanında, kim / kimlerden olmadığı sorusuna verdiği cevap üzerinden yahut “falancalardan değilim” diyerek de ortaya koyabilmektedir. Bir başka deyişle, “öteki / ötekilerden” olmamak da “ben” için bir tür var olma biçimidir. Dahası “ben” ve “biz” kendi kimliklerinin değer ve üstünlüğünü “öteki / ötekiler”in değersizleştirilmesinde ve onları marjinalize etmekte bulma eğiliminde olabilmektedir⁵. Bu bağlamda kimlik kavramının “ötekileştirme” ve marjinalleştirme kavramlarıyla olan ilişkiler üzerinden irdelenmesi de bu çalışmanın iddiaları bakımından önemli olduğundan, dayatılmış engelli kimliğinin inşa süreçlerinin tartışıldığı bölümlerde bu konu daha ayrıntılı ele alınacaktır. Bireyin kim olduğu sorusu ister kendisi tarafından cevaplanmış olsun, ister “öteki”ler tarafından cevaplanmış olsun, bireyin kimliğine ilişkin yapılacak bir tanımlama onu kaçınılmaz bir şekilde kategorize edecektir ki bahsedilen kategorizasyon süreçlerine kimlik kuramlarının tartışıldığı bölümlerde daha ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

Kimlik alanında yapılan bilimsel çalışmalarla ilgili literatür incelendiğinde millî kimlik, bireysel kimlik, sosyal kimlik, kültürel kimlik, mesleki kimlik, siyasal kimlik, dini kimlik gibi çok sayıda kimlik türünün belirtildiği görülmektedir. Kimliği çeşitli alt kategorilerde ele

⁵ Ayrıca bkz. Derks vd., 2006; 2007; Everett vd., 2015.

alan çalışmalarda, kimliğin temel olarak bireysel atıflara ve toplumsal atıflara bağlı olarak şekillenebilmesi durumunu belirtmek üzere bireysel kimlik (personal identity) ve sosyal kimlik (social identity) ayrımına gidilmektedir (Swann vd., 2009: 995). Bireysel kimlik karakter özellikleri, kişisel değerler, anlayış ve tercihler, fiziksel özellikler, yaşama biçimi gibi bireyin kendine özgü niteliklerine vurgu yapar. Bir başka deyişle bireysel kimlik kişiyi, diğerlerinden farklı ve onu biricik kılan bireysel vasıfları üzerinden tarif eder (Saunders, 2008: 230). Diğer yandan sosyal kimlik bireyi dini topluluk, siyasal parti, millet benzeri dâhil olduğu toplumsal yapılar üzerinden tarif eder. Sosyal kimlik bireyle dâhil olduğu yapılardaki diğer bireyler arasında var olan bir özdeşliği ön plana çıkarmakla aynılığı, dâhil olduğu sosyal yapıların başka sosyal yapılardan “üstünlüğünü” vurgulamakla da farklılığı tarif eder.

Kimlik zaman içerisinde gelişir, bireysel ve toplumsal seviyede yaşanan krizlerin ve çatışmaların çözümlenmesi ile ortaya çıkar. Kimlik bütünlüğünü gerçekleştirmede yaşanan başarısızlık ise psikolojik ve toplumsal düzlemde yaşanacak problemlerin belirtisi olarak değerlendirilir.

Sosyal kimlik bireyin sosyal yapılara olan aidiyetinin farkındalığını, söz konusu yapılara olan bağlılığını ve duygusal düzeyde yakınlığını ifade eder. Dolayısıyla sosyal kimliğine yüksek düzeyde değer atfeden bireylerin, dâhil oldukları yapıların beklenti ve rollerine uyum gösterme eğilimlerinin daha yüksek olduğu görülür. Özetle, kimliğin şekillenmesi hem bireysel hem de toplumsal düzeyde yaşanan süreçlerce belirlenir. Bir başka deyişle kimlik bireysel tercihlere bağlı olarak gelişen bir tanımlama olmanın yanında, sosyal bir inşa ürünüdür.

Kimlik konusunda yapılan bilimsel tartışmalar bir takım kültürel ve toplumsal gelişmelere bağlı olarak gelişmiştir. Bu bağlamda Baumeister (1986) kimlik konusundaki tartışmalara zemin hazırlayan, batı dünyasında son birkaç yüzyılda yaşanan ve fikir adamlarının insan ve kimlik konusundaki görüşlerinde değişikliğe yol açan bazı sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmelere dikkat çekmektedir. Ortaçağ sonrası dönemde, bireyi tanımlayan, onu yaşadığı sosyal çevre içinde konumlandıran referans noktaları da değişmiştir. Bu süreçte, bireyi toplumsal düzlemde konumlandıran gelenekler ve sosyal kurumlar etkisini ve önemin yitirmeye başlamıştır. Bu gelişmeler bireyin kimliğini nelerin belirlediği ve şekillendirdiği sorusuna yeni cevaplar bulmayı zorunlu kılmıştır. Bireyler sosyal kurumların biçimlendirici karakteri tarafından gölgelenen “ben”in varlığını fark etmiştir; kişisel hayatla toplumsal hayat arasında bir ayrım yapma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bütün bu gelişmeler, kimliğin sınırlarını genişletmiş ve onu durağanlığın dışında tanımlanması ve anlaşılması daha zor yeni bir hüviyete büründürmüştür. Baumeister’in (1986) dikkat çektiği Ortaçağ sonrası yaşanan gelişmelerin bireyin “ben”i keşfetmesine yol açmasının yanında, söz konusu gelişmelerin ortaya çıkardığı yeni üretim biçimlerinin insan olgusuna yapılan atıfları nasıl etkilediği hususu, bu çalışmanın engellilik tartışmalarıyla ilgili bölümlerinde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Ancak onun dikkat çektiği gelişmeler, bugün içinde yaşadığımız bilgi ve internet çağının özellikleri ışığında incelendiğinde, bir kişinin kim olduğunun anlaşılmasında yararlanılan geleneksel referans noktalarının daha kompleks süreçler yoluyla değişmekte olması, bireyin kimlik algısını her geçen gün biraz daha soyut ve girift hale getirmekte ve kimlik olgusunun kavramsal bir çerçevede ele alınmasını da o derece güçleştirmektedir.

Bireysel başarılar atfedilen önem, iletişim araçlarının gelişmesi ve çeşitlenmesiyle birlikte bireyin seçeneklerinin de artması, bireyin kendiliğini tarif etmede kullandığı referans noktalarının da değişmesini beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla yaşanan sosyal gelişmelerin, kimliği, bireyin kişisel nitelikleri, sahip olduğu maddi güç ve başarılarından bağımsız olarak şekillendirdiğini ve kimliğin inşa edilebilir olma karakterini güçlendirmekte olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Daha önce belirtildiği üzere, sosyal bilimlerin farklı disiplinleri, kimlik kavramını farklı boyutlarıyla ele almışlardır. Kimlik kavramına dair bir bakış açısı geliştirmede farklı disiplinlerin kimliğe olan yaklaşımlarını incelemek büyük bir öneme sahiptir. Bu sayede kimlik kavramının intrapsişik düzeyde ve yapısalcı anlayışla toplumsal etkenler temelinde kazandığı farklı nitelik ve anlamlar anlaşılmış olunabilir.

Erik H. Erikson'un *psiko-sosyal gelişim kuramı*, kimlik kavramını insanın gelişim süreci içerisinde ele alan kimlik alanında klasik teorilerden sayılmaktadır (Sokol, 2009:1). Erikson'un psikososyal gelişim kuramı, insan hayatını bütüncül bir yaklaşımla ve çeşitli gelişim evreleri halinde ele almayı önermektedir (Erikson, 1968). Ona göre yaşamın her evresine eşlik eden krizler yaşanır ve bireyin karşı karşıya bulunduğu kriz sağlıklı bir şekilde çözümlendiğinde bireyin kişilik gelişimi ve psikososyal açıdan iyilik hali vuku bulur (Arslan ve Arı, 2008: 53). Erikson'a göre kimlik bir gelişim sürecidir ve kişisel bütünlük ve süreklilikle tarif edilir; doğrusal bir çizgi izler ve okul, iş aile gibi sosyalleşme araçlarıyla yönlendirilir. Tutarlı bir kimlik algısı nasıl ve insan ömrünün hangi evresinde oluşur? Erikson ve kimlik algısının kişisel gelişim aşamalarının bir parçası olarak ele almayı tercih eden gelişim kuramcıları, fiziksel ve cinsel olgunlaşma, soyut düşünebilme yetisinin ortaya çıkışı, duygusal stabilitenin görece gelişmişliği, aile ve akran gruplarının sınırlayıcı etkilerinin görece olarak azaldığı hayat evresi olan geç ergenlik-erken yetişkinlik döneminin kimlik algısının ortaya çıktığı evre olduğu iddiasındadırlar. Dolayısıyla yaş, bedensel gelişim ve ona eşlik eden cinsel gelişim, duygusal ve zihinsel gelişim kendilik algısının (self-perception) ve kendilik tanımının (self-definition) temel belirleyici unsurlarıdır. Bireyin kendisini başkalarından hangi özelliklerinin farklı kıldığı ve başkalarına hangi nitelikleriyle benzediği konusunda bir farkındalığa sahip olması, kimlik formasyonu açısından önemlidir. Erikson'a göre ergenlik evresi bireyin muktedir olma kapasitesinin yükseldiği ve genç yetişkin bireyin kim olduğu ve içinde yaşadığı sosyo-kültürel ortamda kendisini nerede konumlandıracağı konusunda çaba içerisinde olduğu dönemdir.

Erikson gibi kimlik meselesini birey merkezli ele alan diğer kuramcılar açısından kimlik formasyonu sürecinin sağlıklı ve dengeli çözümlenmesi, bireyin yetişkinlik dönemindeki psikolojik iyilik halinin esasını teşkil ederken; kimlik karmaşası (identity confusion) ergenlikten yetişkinliğe geçiş sürecini akamete uğratan patolojik bir duruma işaret eder. Erikson ve ondan etkilenen gelişim kuramcıların çalışmalarını takip eden ve kimlik meselesini psikolojik perspektiften ele alan çalışmalar, öz-anlatıların (self-narrative) ve hayat hikâyelerinin bireyin kimliğinin oluşmasındaki rolü üzerinde durmaktadırlar (Bamberg, 2011; Ibarra ve Barbulescu, 2010; McAdams, 2018).

Kimlik keşfinin altında yatan *sosyo-kognitif prosesleri* ortaya koyma çabası bağlamında üç farklı kimlik stilinden söz eden Berzonsky (1990) ile Arnett (2000) tarafından geliştirilen

yetişkinlik kuramı kimlik keşfi konusunda Erikson'un psikososyal gelişim kuramıyla benzerlik teşkil etmektedir; kimliği bireyin etkenliğini merkeze alan bir anlayışla açıklamışlardır.

Kimlik kavramı, *sosyal psikoloji* disiplini altında geliştirilen kuramsal çalışmaların üzerinde yoğunlaştığı başlıca konulardandır. Chryssochoou (2003: 1) kimlik kavramının sosyal psikoloji disiplini içinde ifade ettiği anlam ve ele alınış biçimini tartışır. Kimliği “birey ile sosyal dünya arasındaki ilişkiye aracılık eden hususi bir sosyal temsil” olarak tarif ettikten sonra, kimliğin icra ettiği fonksiyonları “bireyi sosyal çevreye tescil etmek, insanların pozisyonlarını bilindir kılmak, “ötekilerle” olan ilişkiyi tesis etmek” şeklinde tarif etmektedir. Bu tanım ve fonksiyonlardan hareketle o kimliğin “bilmek”, “talep etmek” ve “kabullenmek” aksiyonlarıyla şekillenen döngüsel bir süreç olduğunu belirtir, sosyal psikoloji kuramcılarının kimliği keşfetme çalışmalarında bu döngüsel sürecin farklı yönlerine vurgu yapıldığını ifade eder. Bu görüşlerden hareketle söylenebilir ki, sosyal psikoloji merkezli yaklaşımlar bireyin kendi kimliğini sosyal çevreyle aktif bir ilişki içerisinde bilerek, talep ederek, “öteki”ni kabullenerek (onu tanıyarak) kendisinin etkin olduğu bir süreçle şekillendirir.

Kimlik kavramına yönelik sosyal psikolojik yaklaşımlar da psikoloji merkezli yaklaşımlarla belli ölçülerde benzerlik gösterecek şekilde kimlik formasyonunda bireyin etkinliğini ve bireyin öz dinamiklerinin belirleyiciliğini öne çıkarmayı tercih etmektedir. Kimlik kavramına ilişkin sosyal psikoloji disiplini temelli görüşler, sosyal kimlik kuramı ve kimlik kuramı etrafında temerküz etmektedir. Sosyal kimlik kuramı bireyin kimliğini onun dâhil olduğu sosyal aidiyetler ve sosyal gruplar (takımdaşlık, siyasi partiler, inanç grupları vb.) ve bireyin kendi tercihleriyle veya “öteki” eliyle kategorize edilme formları üzerinden tanımlar. Kimlik kuramı ise bireyin kim olduğunun temel belirleyicisi olarak kendisine atfedilen veya kendisince üstlenilen rolleri görür. Sosyal kimlik kuramı bireyin kimliğini kimlerden olduğu veya kimlerden olmadığı sorusunun cevabı ile ve rol kuramı ise kendisine yapılan atıflar ve ne yaptığı ile açıklar.

Kimlik kavramının kişisel boyutu olmakla birlikte, bir arada yaşayan insanların oluşturduğu toplumlarda şekillenmesi ve anlam kazanması yönüyle toplumsal bir kavram olma niteliği kazanmakta (Yıldız, 2007: 9); bu yönüyle de *sosyoloji* disiplininin çalışma sahasında kendisine yer bulmaktadır. Kimlik kavramını bireyin öznitelikleri merkezinde irdeleyen, “ben”i otonom ve dış etkilere karşı kendini muhafaza edebilme kabiliyetine sahip bir bütünlük olarak ele alan yahut sosyal yapılarla olan ilişkisinde ‘ben’in tercihleri yoluyla belirleyici olduğunu savunan psikolojik ve sosyal psikolojik yaklaşımların aksine sosyolojik yaklaşımlar açısından kimliğin otonom niteliğinden söz etmek mümkün değildir. Aksine kimlik dış etkilerle ve sosyal yapılarla şekillenir ve “öteki”nin belirleyici ve etkin olduğu süreçlerle yapılır. Sosyologlar büyük ölçüde kimliği bireyin sosyal çevre içerisinde sahip oldukları rollerle ilişkilendirerek ele almayı tercih etmişlerdir. Charles Horton Cooley ve George Herbert Mead gibi 20. yüzyıl sosyologları toplumun kimlik algısının anlaşılması ve oluşmasını teşvik eden tepkiler verme biçimlerine vurgu yapmışlardır. Goffman (1963) bireylerin tıpkı bir aktörün sahnede oyun oynaması gibi toplumsal hayatta üstlendikleri rolleri oynadığını iddia etmiş, bir tür kamusal veya toplumsal kimliğe büründüklerini öne sürmüştür.

Goffman sonraki çalışmalarında, insanların toplumsal kabul görmeyen davranışları veya bireysel nitelikleri dolayısıyla damgalanmaları durumunu ifade etmek üzere “örselenmiş kimlik” kavramını ortaya atmıştır. Sembolik etkileşim kuramcılarının görüşleri, kimlik sorunsalına sosyolojik yaklaşım içerisinde önemli bir yere sahiptir. *Sembolik etkileşim kuramı*, bireyin kimliğinin sosyal yapılardan, bireyin toplumsal konumundan, üstlendiği roller ile bu rollere atfedilen anlam ve beklentilerden etkilenme süreçlerini ele almıştır (Stets ve Burke, 2003: 131-132). Rol kimlikleri sayı, bilinirlik ve kişiye atfettiği toplumsal önem bakımından değişiklik arz etmektedir; rol ve kimlik ilişkisinin bu ve benzer yönlerine ilişkin sosyolojik çalışmalar ortaya koyulmuştur. Örneğin bireyin üstlendiği rollere bağlı olarak üstlendiği kimliklerin sayıca çokluğu ile stres üreten durumlar karşısında ortaya koyduğu metanet ve zihinsel sağlık arasında pozitif bir ilişkinin varlığından söz eden araştırma sonuçları, rol temelli kimliklerin birey tarafından tercih edilmiş olmasının söz konusu pozitif ilişkinin ortaya çıkmasındaki önemine atıfta bulunmaktadır. Bir başka deyişle, atfedilen roller temelinde gelişen dayatılmış kimlik formlarının ya da Goffman'ın ifadesiyle “damgalama” süreçleri sonunda inşa edilen kimlik formlarının bir gerçeklik olarak karşımızda durduğundan söz edebiliriz. Rol temelli kimlik bir yönüyle kişisel tercihlere bağlı olarak tarif edilirken, diğer taraftan da toplumsal müzakere süreçleriyle şekillenmektedir; dolayısıyla da “diğerlerinin” reaksiyonlarından etkilenmektedir. Aynı zamanda bireyce üstlenilen veya ona atfedilen rollere yüklenen anlamlar zaman içerisinde kültürel algılamalarla değişime tabi olduğundan, roller temelinde gelişen kimlikler de değişebilmektedir. Bireyin kimlik tanımına temel teşkil eden rollerin oluşumu, benimsenme, kültürel tanımlamalara bağlı olarak zaman içinde geçirdiği değişim süreçleri kimlik kavramının inşa edilebilirlik, dayatılabilirlik ve dinamik olma niteliklerini ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan, *siyaset bilimciler*, insanların siyasi inançlarının ve siyasal yapılara olan bağlılıklarının şekillenmesinde kimliklerinin rolüyle ilgilenmişlerdir. Siyaset bilimciler ayrıca kimliklerin yabancılaşma, dışlanma, sosyal adaletsizlik gibi kavramlarla olan ilişkisi üzerinde durmuşlardır. Bu bağlamda siyaset bilimi açısından kimlik kavramı, siyasi eylem ve davranışlar üzerinde etki sahibi olan faktörlerden biridir. Siyaset bilimcilerin kimlik kavramıyla ilişkili olarak ele aldıkları bir başka önemli problem de grup aidiyetleri üzerinden gelişen kimliklerin, sosyal hareketler ve toplumsal mobilizasyon benzeri kolektif aksiyonların meydana gelmesindeki etkileri olmuştur. Gruplar, kolektif bir kimlik inşa etmek suretiyle, ortak bir bilinç meydana getirirler, kaynaklarını harekete geçirirler ve sosyal değişimleri ortaya çıkarırlar. Bir başka deyişle, gruplar aidiyet yoluyla meydana getirdikleri kolektif kimliğin ürettiği ortak bilincin gücünü siyasi ve sosyal değişimlerin gerçekleşmesine kanalize etmeye yönelirler. Bu süreç siyaset bilimciler tarafından kimlik siyaseti olarak kavramsallaştırılmıştır. Çalışmanın sonraki bölümlerinde belirtildiği üzere “Engelli Hakları Hareketi” kolektif kimliklerin meydana getirdiği sosyal ve siyasal değişimlerin örneklerindendir.

Kimlik kavramıyla ilgilenen sosyal bilim dallarından *antropoloji*, kültürel etmenlerin kimlik edinme ve kimliğin inşa süreçlerine olan etkisi üzerinde durmuşlardır. Eğitim bilimciler, akademik kimlik gelişimi süreçleri ile farklı kimlik formlarının akademik başarıyla olan ilişkisini ağırlıklı olarak ele almışlardır. İşletme ve pazarlama alanında yapılan çalışmaların

öne çıkan temel soruları ise kurumsal kimlik ve marka kimliğinin oluşumunu şekillendiren unsurlar olmuştur.

Farklı kimlik formlarının insan davranışı üzerindeki belirleyiciliğinin hangi ölçüde etkili olduğu, bu etkinin ne şekilde ölçülebileceği ile farklı kimlik formları arasında yaşanan çelişkilerin belli durumlarda insan davranışını ne şekilde etkilediği gibi konular da, kimlik kavramıyla ilgili olarak üzerinde durulan güncel konulardır. Bireyin sahip olduğu farklı kimlik formlarının etkileşim süreçleri etki alanı geniş toplumsal, kültürel, aksiyonlar ele alınırken üzerinde durulması gereken bir husustur. Kimlik kavramı üzerinde çalışan kuramcı ve araştırmacıların üzerinde durdukları hususlardan birisi de teknolojik alanda yaşanan öngörülmesi zor gelişmelerin, bilhassa internet yoluyla ulaşılan iletişim imkânlarının kimlik süreçlerini nasıl şekillendirdiği meselesidir. Turkle (1995) yeni, alternatif ve çoklu kimliklerin keşfinin teknoloji yoluyla her geçen gün daha da hızlandığını belirtmektedir.

1.1.2. Kimlik Türleri

1.1.2.1. Bireysel Kimlik

Kimlik kavramının ne olduğu sorusunun cevabını tartıştığımız bir önceki bölümde, kimliğin en genel anlamda bireyin kim olduğu, kimlerden olduğu sorusuna verilen cevaplardan teşekkül ettiğini söylemiştik. Kimlik kavramını farklı disiplinlerin bakış açıları üzerinden anlamaya çalıştığımız paragraflarda da kimlik kavramının ilgili literatürde kimlik meselesinin bireyin kendi psişik dünyasını merkeze oturtan, (psikoloji disiplini merkezli kuramlar) bireyi öz niteliklerinin yapılandığı kendi dünyasından toplumsal düzleme taşıyan, ama kim olduğu sorusunu cevaplamada yine kendisini etken bir unsur olarak değerlendiren; (sosyal psikoloji disiplini merkezli kuramlar) ve nihayet bireyin kimlik ediniminde toplumsal yapıların etkinliğini öne çıkaran yaklaşımlar (sosyoloji, sosyal antropoloji, siyaset bilimi vb. merkezli kuramlar) açısından irdelemiştik. Birey kim olduğu sorusuna kolektif ve makro düzeyde muhatap olabileceği gibi, bireysel ve mikro düzeyde de muhatap olmaktadır. Dolayısıyla da kimliğin şekillenmesi ve nitelik kazanmasının, zamanın mütemadiyen akıp gitmesi karşısında varlığını muhafaza edebilmesinin, yine zamanın akıp gitmesiyle birlikte değişikliğe maruz kalmasının hem toplumsal, hem de bireysel saikleri vardır. Bu cümleden olarak, kimliği hem mahiyeti, hem de inşa edilme süreçleri temelinde sosyal kimlik ve bireysel kimlik ayrımı üzerinden ele alan çalışmalara rastlanmaktadır (Robins ve Foster, 1994; Azmitia vd., 2008; Crocetti vd., 2018). Ancak bu ve diğer çalışmalara bakıldığında, sosyal ve bireysel kimliğin kavramsal ayrımını kesin çizgilerle yapabilmek oldukça güçtür. Crocetti vd. (2018: 300), sosyal ve bireysel kimliğin kimlik denen bütünü bileşenleri olduklarını öne sürmektedirler. Biz de kimliği inşa edilme süreçlerinden ziyade mahiyeti itibarıyla ele alan bu ayrım çizgisinden hareketle bireysel kimliğe kendi tartışmamız bakımından bir çerçeve çizmeye çalışacak; insanın ontolojik varlığı ve kimliğinin zamanla ilişkisi bağlamlarında ele alacağız.⁶ Tajfel (1974: 69) sosyal kimliği “bireyin kendilik algısının, sosyal grup veya gruplara aidiyetine ilişkin bilinci ile söz konusu aidiyete atfettiği değer ve duygusal anlamın meydana getirdiği kısmı” olarak tarif eder. Ona göre kendilik algısı bir bütünlük arz ederken sosyal aidiyetlere sahip olma ve onlara

⁶ İnsan kimliğini onun ontolojisi ile bağlantılı olarak ele alan çalışmalar için bkz. Inwagen, 2001.

atfedilen değer bütünün tamamlayıcı parçasıdır. Bu durumda geriye kalan şey bireyin kendine özgü karakterini meydana getiren unsurları (zevkleri, alışkanlıkları, huyları vb.) olmalıdır. Papila (2007) kimliğin bireysel ve toplumsal ölçekteki ayrımına değinirken, bireysel kimliğin öznelliğine, sürekliliğine vurgu yapmakla bu duruma dikkati çeker. O halde bireysel kimliği yukarıdaki sosyal kimlik tanımının dışarıda bıraktığı bireyin tekilliğini oluşturan öznellikleri üzerinden ele almak mümkün olabilir. Bireysel kimlik tartışmaları, esas itibarıyla birey olarak varlığımıza ilişkin birçok soruyu barındırır (Internet Encyclopedia of Philosophy, 2019). Söz konusu sorular insanın ontolojik varlığına ilişkin sorulardır. Bütün bu sorulara verilen cevaplar ve ortaya konulan yaklaşımlar kuramsal ve belli ölçüde spekülasyon sayılabilecek görüşler olmakla birlikte, tezimizin temel ideasını teşkil eden “dayatılmış engelli kimliği” kavramı ile örtüşecek şekilde, insana dair tasavvurlarımızın belli ölçülerde gündelik yaşantımıza akseden yönlerinin olduğu muhakkaktır. Nitekim Ferguson (2014) insanın kendiliğinin bireysel ve sosyal ontolojisini ele aldığı çalışmada, başkalarına isnat ettiğimiz kendiliğin sahip olduğumuz insan tasavvuruyla olan ilişkisine değinmektedir. İnsanın ontolojisine ilişkin sorulara verilen cevaplar bağlamında şekillenen insan tasavvuru, en genel anlamda medeniyetlerin şekillenmesinde, toplumsal tutum ve tavırların inşasında, nihayet içinde yaşadığımız toplumun kalıpları niteliğinin etkisi altında ortaya koyduğumuz yapıp etmelerimizde belirleyici bir role sahiptir. Aynı şekilde toplumsal süreçlerde bireylerin birbirlerini zihinlerinde konumlandırma formları, atıfta bulunuşları insan tasavvuruyla doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda bireyi çoğunluktan ayırtan bedensel ve zihinsel farklılıkların insan soyunun sahip olduğu bir çeşitlilik değil de bir “noksanlık” olarak anlaşılmasının da bireysel ya da toplumsal planda şekillenen insan tasavvuruyla doğrudan bir ilişkisi vardır.

İnsanın kendisinin hem nitel hem de nicel varlığına ilişkin sorular tarihin ilk dönemlerinden itibaren cevap arama çabası içerisinde olduğu sorulardır. İnsan denilen canlının temel ve ayırt edici karakterinin ne olduğu sorusu, insanın ontolojisine ilişkin bünyesinde çok daha spesifik sorular barındıran (Doğrucan ve Karabulut, 2018) ve bireysel kimlik tartışmaları bakımından hem cevaplanması kolay olmayan, hem de oldukça önemli bir sorudur.

En temel anlamda insan neden meydana gelmiştir? İnsan kendisini kuşatan dış dünyasını dolduran şeyler gibi maddesel bir bütünlük müdür? Şayet insan salt mücessem bir varlıksa onu meydana getiren maddi yapının niteliği nedir? İnsan biyolojik gözle görülenden mi ibarettir? Ona ilişkin atıflarımız biyolojik gözle görülebilen haliyle veya mekânsal düzlemdeki varlığıyla sınırlandırılabilir mi? Ya da onun mekânsal varlığının sınırlarının belirleyicileri nelerdir? Şayet insan var oluşunun mücessem halinden daha fazlası ise, bu fazlalığın sınırı nasıl anlaşılabilir?

Her bir insan ontolojik olarak bağımsız bir varoluşu mu temsil eder, yoksa varlığından söz edebilmemiz başka varoluşlar sayesinde mi mümkün olabilir? Bu ve benzeri sorular etrafında yapılan tartışmalar, insanın metafizik varlığının neden ibaret olduğu konusundaki görüşleri formüle etmiştir. Bir Antikçağ düşünürü olan Aristoteles, insanın ne olduğu sorusuna cevap bulmada takip edilmesi gereken yolun, onun ontolojik yapısının çözümlenmesi olduğunu önermiştir (Ketenci ve Topuz, 2013: 3). Aristo'nun metafizik örgüsü bir “şey”in ne olduğunu anlamamız için sormamızı önerdiği dört sorudan oluşur (Kaçar, 2016):

1. Bir şey neden oluşmuştur?
2. Bahse konu şey ne tür bir şeydir?
3. Bahse konu şeyin var olmasına ne sebep olmuştur?
4. Bahse konu şeyin varlık sebebi (işlevi) nedir?

Ona göre tabiatta var olan her şey cansızlardan başlayarak bir tekâmül içerisinde farklılaşmıştır; akletmesiyle ve etrafında olup bitenlere tepki verebilmesiyle insan bu tekâmül zincirinin en son halkasıdır. Bir şey, bu tekâmül halkasının kendisinden önce gelen halkasını oluşturan şeyden daha kompleks ve daha gelişmiş bir formda vardır. Bu cümleden olarak, bir şey kendi başına ve kendine özgün bir formla var olmuş değildir. Akıl sahibi olması, insanı diğer türler içerisinde üstün ve eşsiz kılmaktadır.

Varlığın bu kompozisyonu içerisinde Aristo'ya göre bedeni dikkate almadan zihin ve ruhtan söz etmek anlamlı değildir (Kaya, 2014); insanın özü onu meydana getiren mücessem yapıya gömülüdür. Ona göre insanlar ortak yapıp etmeler içerisinde bulunan toplumsal ve politik varlıklardır; tam bir gelişimi ancak toplum içerisinde var olmakla mümkün olabilir (Senemoğlu, 2016). Aristoteles bu cümleden olarak insanı Politika adlı eserinde “Politik Hayvan” olarak tarif eder (Kantarci, 2014).

Bu görüşe karşıt olarak, insanın varlığının mücessem bir bütünlüğün ötesinde tinsel bir niteliğinin de olduğunu ileri süren görüşe Platon öncülük etmiştir. Bu görüş çerçevesinde ruh ve beden ilişkisi, öne çıkan bir tartışma konusu olarak durmaktadır. Aristo'nun hocası olan Platon, tekil bireye ilişkin görüşlerini topluma ve devlete dair yaptığı çözümlemeler üzerinden ulaştırmıştır. Platon'a göre bireyin kişisel gelişiminin temeli, onun adalet anlayışıdır (Makarevičs, 2011; Çıvgın, 2018). Platon bireyin sahip olacağı adalet anlayışının toplumun gelişiminin de temeli olacağını söylerken, mikro planda bireyden başlayarak, makro planda toplumsal planda yaşanmasını umduğu bir düzen tasavvur etmiştir. Platon söz konusu düzen tasavvurunu Devlet adlı eseriyle ortaya koymuştur (Gürbüz, 2003).

Aristo'nun aksine Platon insanın temel bütünlüğünü mücessem varlığı olan bedeni ile soyut varlığı olan ruh ikilemi içerisinde düalist bir perspektif üzerinden anlamıştır (Eggers Lan, 1995; Bos, 2002). Devlet kitabında akıl, cesaret, basiret ve adalet erdemlerini “ideal insan”ın erdemleri olarak öngörmüştür. Öte yandan Makarevičs, Platon'un Yasalar adlı eserinde de insanı sağlıklılık, güzellik, bedensel güç ve zenginlik yetileriyle idealize ettiğini belirttikten sonra, Platon'un insanın tinsel varlığının mükemmelliğini Devlet kitabında, mücessem varlığının mükemmelliğini de Yasalar kitabında tarif ettiğini belirtirken onun insanı anlamadaki düalist yaklaşımına dolaylı olarak göndermede bulunur. Ona göre insanın soyut varlığı bedensel varlığından bağımsız olarak varlığını sürdürebilir. Ruh insanın bedeni meydana gelmeden doğum öncesinde vardı, ölüm sonrasında varlığını sürdürecektir (Kaya, 2013; Yakut, 2017). Plato insan ruhunun insan bedenine hükmetme yetisine sahip olduğuna inanmıştır (Türkben, 2017). İnsan varlığının bir harmoni içerisinde sürmesinin aklın insan bütünlüğü üzerindeki kontrol edici fonksiyonunu icra edebilmesiyle mümkün olabileceğini ileri sürmüştür (Ceylan, 2010).

Platon'a göre insanın epistemolojik yönü, sahip olduğu bilgiler ile her bir bilginin derecesini ifade eder. Ona göre insan bilgiyi başkaları tarafından yapılan aktarımlar vasıtasıyla ve duyuları yoluyla yaşadığı tecrübi süreçler üzerinden edinir. Platon'a göre insanın kendiliğine

ilişkin vukufiyeti (Self-Knowledge) onun metafizik boyutunu anlamasında kritik öneme sahiptir; insanın moral boyutu adalet, cesaret gibi insanın davranışları, yapıp etmeleriyle kendini gösteren ve gözlenebilir olan niteliklerini ihtiva eder. Buna karşın, Platon insanın metafizik boyutunun gözlenebilir olmadığını savunur. İnsanın mantıksal boyutunun aksine, gerçek olan onun zamandan ve mekândan bağımsız olan metafizik boyutudur. Mantıksal boyutun tersine, insanın metafizik boyutu değişime tabi olmamakla daha gerçek ve zamansal olmayandır.

Locke ve Hume tarafından ortaya konulan insanın ve onun kendiliğine ilişkin görüşleri, felsefe literatüründeki “kişisel özdeşlik” kavramsallaştırmasının da kökenlerini teşkil eder (Altunoğlu, 2009). John Locke insanın varlığını beden-ruh ikilemi üzerinden ele alan yaklaşımlara eleştirel yaklaşmış, bireyin kimliğini ve kendilik algısını bilinç, hafıza ve akıl üzerine bina edildiğini öngörmüştür (Nimbalkar, 2011). Locke insanı akıl, düşünme ve tefekkür hassalarına sahip bir varlık olarak tarif eder (Piccirillo, 2010). İnsanın bir kendilik ortaya koyabilmesi, ona göre düşünebilen bir nesne olması ile mümkündür; “bilinç” kendilik ortaya koymada düşünme hassasına eşlik eder. İnsan, bilinci yardımıyla kendiliğini tarif edebilme kabiliyeti kazanır; düşünen bir nesne olarak farklı zaman ve mekânlarda kendilik tarifini kendi eliyle yapabilmesiyle de bireysel kimliğinin devamlılığını temin eder. Öte yandan Hume insanın bir dizi mental durumlar ile aksiyonlardan ibaret olduğunu öne sürmüştür. Ona göre insan mücessem bir varlıktan ziyade zihinsel aksiyonlar ve süreçlerden ibarettir. Hume açısından zihin, insanın düşünme, hissetme, arzulama gibi faaliyetlerinin tümünü kapsayacak şekilde oldukça geniş bir anlama sahiptir (Çıvgın, 2013). Hume insanı sadece akla sahip olması ve akledebilmesiyle değil, duyumsama kabiliyetleriyle ele almakla, onun soyut varlığının anlamına genişlik kazandırmıştır. Ancak bu görüşe yöneltilecek başlıca eleştiri, insanı ne tür mental süreçlerin meydana getirdiği ve mental aksiyonlar arasındaki bağ ve ilişkinin niteliği ile mental durumların bilince sahip ve düşünebilen bir varlığı nasıl meydana getirdiğinin yeterince açıklanamamış olmasıdır.

İnsanı, onu meydana getiren mücessem ve soyut bileşenlerinin ortaya koyduğu bütünsellik içerisinde kavramada, Kur'an'ın yaptığı beşer ve insan ayırımı farklı bir perspektif ortaya koymaktadır. Kur'an-ı Kerim'de belirtildiği üzere Allah, meleklerine insanı yaratıp yeryüzüne göndereceğini insanın yaradılışından önce haber vermişti. “Hani Rabbin meleklerle, “Ben kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş balçıktan bir insan yaratacağım.” (Hicr: 15/28). Bahsi geçen ayette insanoğlu için kullanılan kelime beşer kelimesidir. Beşer ve insan kelimeleri çoğunlukla konuşma ve yazın dilinde birbirinin yerine geçecek şekilde kullanılmakla birlikte, Kur'an'da ortaya konulduğu şekliyle bu iki kelime arasındaki ayırım insanın ontolojisi bakımından önemlidir. Beşer, insanoğlunun varoluş sürecinin ilk aşamasıdır. Beşere Allah'ın ruhundan üflemesi, onu insan aşamasına (meleklerin secde etmelerine layık bir konuma) ulaştırır (Hicr: 15/29). Beşeri meydana getiren mücessem varlığı (bedeni) balçıktan (arzdan) gelirken, onu insan konumuna taşıyan ruhu doğrudan doğruya Allah'tan gelmektedir. Yine Kur'an'da belirtildiği üzere (Araf: 7/172) önce beşere verilen ruh var edilmiş, sonra bedeni yaratılmıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere Kur'an'da insanın varlığının mücessem boyutuna atıfta bulunan ayetlerde “beşer” ifadesi kullanılmış; “insan” ifadesi ise davranışlarına, yapıp etmelerine atıfta bulunulmak üzere kullanılmıştır. Allah İslam peygamberine kullarına şöyle hitap etmesini emretti: “De ki: 'Ben ancak

benzeriniz olan bir beşerim. Bana yalnızca, sizin ilahınızın bir tek ilah olduğu vahyolunur. Öyleyse O'na yönelin.” (Fussilet: 24/6)⁷.

Daha önce de belirtildiği üzere, bireysel kimlik sorunsalı tartışmalarının insan ontolojisi yanında, ilgili literatür çalışmalarında ele alınan bir başka boyutu da bireyin kimliğinin zamanın akıcılığı içerisinde gerçekleşen zorunlu değişiklikler karşısında varlığını ne şekilde muhafaza edebildiği, benlik bütünlüğünün devamlılığının hangi saiklere ışığında anlaşılması gerektiği sorusunu ele alan artzamanlı kimlik (diachronic identity) kavramı üzerinde yürütülen tartışmalardır⁸. İlgili literatür çalışmaları incelendiğinde artzamanlı kimlik konusunda yapılan tartışmaların, başlıca iki kuramsal yaklaşım etrafında temerküz ettiği görülmektedir (Erdenk, 2015). İnsanın mücessem (bedensel) varlığını ben olma gerçekliğinin merkezine oturtan yaklaşım, insanların zamanın akıp gitmesine paralel olarak varlıklarını sürdürebilmelerinin ve ben olabilmelerinin bedensel yapılarını meydana getiren parçalar arasındaki ve farklı zaman kesitlerine sari bir ilişkiyle yapılanmış bir kimliğin varlığı ideasına dayanmaktadır (Gale, 1969; Olsen, 1997). Bu somatik yaklaşım, bireyin varlığını onun fiziksel varlığıyla sınırlayan ve bireysel kimliği de bu indirgemeci anlayış merkezinde ele almayı tercih etmiştir (Williams, 1970; Mackie, 1999). Bireysel kimlik sorunsalını bedensel varlık ve aynılık üzerinden redüksiyonist bir perspektifle ele alan bu görüş, bireyin aynı bedeni hayat süresi içerisinde muhafaza etmesinin, onu biricik kılan bir bireysel kimliğe sahip olmasını temin etmeye yeteceğini öne sürmektedir.

Bu durumda bir saat önceki ben, hâlihazırdaki ben ile aynı kişi olmalıdır; zira bir saat öncesi ile hâlihazırda var olan benin bedeni aynı bedendir. Beden süreklilik içerisinde bir değişime muhatap olmakta, bireyin hayat döngüsü içerisinde gelişim göstermekte veya belli bir noktadan sonra da zayıflama ve deformasyona uğramaktadır. Ancak iki benin bedensel varlıkları hakkındaki aynılık karşılaştırmasına esas olan zaman kesitlerinin aralığı genişlediğinde de aynılıktan söz edilebilir mi? Bu durumda, hâlihazırdaki benin on yıl önceki ben ile aynı olduğunu iddia edebilmemiz için iki benin bedensel yapılarının ne ölçüde aynı kalması gerekir? Zamanın mütemadi bir şekilde akıp gitmesiyle birlikte yaşanan süreç, kaçınılmaz bir değişimi de beraberinde getirmekte, bu değişim bedenin hem fiziksel hem de kimyasal yapısını değiştirmektedir. O halde zamanın akıp gitmesi karşısında bedensel aynılığın varlığından söz edebilmemiz beden üzerinde yaşanan değişimi hangi ölçüde yok saymamızla mümkün olabilir?

Zaman içerisinde yaşanan değişimin bir bedensel aynılıktan söz etmemizi imkânsızlaştıracığı görüşünden hareketle, bireyin kimliğinin onun mücessem varlığı üzerinden tartışılmasına yönelik eleştirel bakış açıları ortaya konulmuştur (Endsjø, 2008). Bu bağlamda, bireysel kimliğin varlığının psikolojik devamlılık yoluyla sürdüğünü öne süren görüşler ortaya çıkmıştır (Shoemaker, 1970; Parfit, 1984; Noonan, 2003). Bireyin zaman içerisindeki kimliği ve aynılığı onun inanç, hatıra, düşünme biçimlerinin aynılığı ile kaimdir. Hâlihazırdaki ben, yirmi yıl önceki ve bizzat kendisi tarafından yaşanmış çocukluk hatıralarını hatırlamaktadır, bu durumda hâlihazırdaki ben, yirmi yıl önceki hatıraları yaşayan ben ile aynı bendir.

⁷ İnsanın soyut varlığına hitabeden ayet örnekleri için ayrıca bkz. Nisa: 4/28; Me'aric: 70/19 (Yazır, 1979).

⁸ Örneğin Borowski, 1976; Pruss, 2012; Klein, 2013.

Bireyin kendiliği ve bireysel kimliği meselesini gerek onun ontolojik varlığı üzerinden, gerekse kimliğin zamanla ilişkisi üzerinden ele alan kuramsal yaklaşımlar insanın bütünselliğini oluşturduğunu varsaydıkları bileşenlerden bir kısmını merkezi konuma oturtmak yolunu seçmişlerdir. İnsanı soyut varlığı ile ele alan yaklaşımlar, akli “kutsayarak” (akıl tabiata hükmetmenin ve daha çok üretmenin, muktedir olmanın hassasıdır) onu tıpkı mücessem varlığı üzerinden ele alan anlayışlar gibi materyalize etmişlerdir. Öte yandan insanı anlama çabaları bağlamında ortaya koyulan tanımlamalar, “normal insan” anlayışının gelişmesine zemin hazırlamıştır. İnsana atfedilen değer ve tanımlamalar engelli kimliğinin inşa süreçlerinin ele alındığı bölümlerde bu yönleriyle daha ayrıntılı değerlendirilecektir.

1.1.2.2. Millî Kimlik

Önceki bölümlerde değinildiği üzere, kimlik kavramı genel hatlarıyla bireyin kendiliğini tarif etme biçimi yahut kendiliğinin dâhil olduğu ya da olmadığı gruplar ve aidiyetlerce algılanma şeklidir. Bireyin kendilik tanımında sosyal yapıların ve kendisi dışındaki harici unsurların etkinliğe sahip olması, kaçınılmaz olarak Rashid’in (2007: 1) de belirttiği gibi kimliğe statiklikten uzak ve süreklilik arz eden bir müzakere süreci olma niteliği kazandırmaktadır. Dolayısıyla kimlik sosyalleşme süreçleri vasıtasıyla eğitim ve medya gibi yönlendirici ve biçimlendirici vasıfları kuvvetli unsurlarca, aile, cemaat benzeri sosyal kurumların etkisiyle yapılandırılır. Bireyin kendisi dışında kalan kişi ve gruplarla olan ilişkisinde kimlikler benzerliklerin ve farklılıkların da anlaşılıp benimsenmesine araçlık eder. Bu bağlamda Stalin’in “Tarihsel süreç içinde şekillenen, dil birliği, toprak birliği, iktisadi yaşam birliği ve kendini kültür ortaklığında dile getiren psikolojik oluşum” (aktaran Bereciartu, 1994: 90) olarak tarif ettiği; Ziya Gökalp’in “Kültürel bir birliğe dayanan bir terbiye yani eğitim sonunda oluşan bir birlik” (aktaran Palabıyık ve Koç, 2015: 1) olarak gördüğü milletin bir aidiyet zemini olarak bireyin kendilik algısının şekillenmesinde göz ardı edilmesi imkânı yoktur. Emile Durkheim “Hiçbir toplum yoktur ki kendi bütünlüğünü ve kişiliğini meydana getiren kolektif hissiyatını ve kolektif fikriyatını muhafaza ederek düzenli aralıklarla yeniden teyit etmek ihtiyacı hissetmesin” (aktaran Cristi, 2006: 32) derken, aidiyetlerin ve mensubiyetlerin de bir kendiliklerinin ve şahsiyetlerinin varlığından söz eder. Kolektif düzeyde ortaklaşa üretilen şahsiyetler, bireyin özkendiliğinin tanımlanmasında başvuru referans noktalarından birisidir. Bu bağlamda milletlerin de bir şahsiyetleri vardır ve bir aidiyet zemini olarak bireysel kendiliklerin ortaya konulmasında başvuru referans noktalarından sayılırlar.

Bu bölümde millet olma bilinci temelinde oluşan millî kimlik ele alınacak, medya, dil, millî semboller benzeri unsurlar aracılığıyla inşa edilme süreçlerine değinilecektir. Ancak öncesinde millî kimliklerin hüviyetlerinin anlaşılmasında, millet kavramının ele alınma biçiminin önemli olduğu noktasından hareketle (Viera, 1998: 29) literatürde öne çıkmış bazı yazarların milleti tarif etme konusundaki yaklaşımlarına değinilecektir. Son yıllarda ivme kazanan globalleşme trendlerine bağlı olarak yaşanan siyasal ve kültürel çalkantılar millî kimlik tartışmalarının daha sık gündeme gelmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda millî kimlik meselesi, sosyal ve beşeri bilim dallarında yapılan akademik çalışmaların üzerinde yoğunlaştığı konulardan biri haline gelmiştir. Bu çalışmalar millî kimlik kavramının kompleks yapısı ile millî kimlik anlayışlarında yaşanan çelişkilere odaklanmış durumdadır.

Ariely (2012: 461) söz konusu çelişiklere dikkat çekmek üzere globalleşme ve millî kimlik ilişkisini “muammalı” olarak tarif ettikten sonra literatür çalışmalarında globalleşmenin insanların kendilerini mensubu oldukları milletle kimliklendirmelerini azalttığını iddia eden çalışmaların yanı sıra aksi yönde iddiaları öne süren çalışmaların da varlığından söz etmektedir. Zhuojun ve Hualing (2014: 139) globalleşme çağının millî kimliği çeşitli tehditlerle karşı karşıya bıraktığını belirtmektedir. Zhuojun ve Hualing'e göre millî kimlik krizleri siyasi, iktisadi ve kültürel düzeylerde yaşanmaktadır. İlgili literatür çalışmalarına göz atıldığında, millet, milliyet ve bu kavramlar üzerinden tarif edilen millî kimlik kavramının tanımlanmasının güçlüğü dikkati çekmektedir. Amerikalı sosyolog, siyaset bilimci ve tarihçi Charles Tilly (1929–2008) millet kavramına bir tanım getirmenin güçlüğüne dikkat çekmek adına bu kavramın muammalı ve sübjektif bir doğasının olduğunu belirtir (aktaran Brubaker, 2010: 375). Millet kavramının görece netlik gösteren bir tanıma kavuşturulamayışının sebeplerinden biri de farklı yazarların millet kavramını farklı perspektifler üzerinden anlamayı tercih etmeleridir.

Bazı görüşler açısından insan topluluklarını milletler haline getiren unsurlar ortak etnik köken, ortak dil, ortak vatan ve ortak devlet gibi nesnel ve somut unsurlardır. Milleti bu türden somut unsurlar üzerinden tahlil eden primordialist (ilkçi) yaklaşım sayılan unsurların yanında ortak etnik kökeni millet kavramını açıklamada öne çıkarmaktadır (Viera, 1998: 29; Milošević-Đorđević, 2007: 385). Örneğin millet kavramını primordialist bakış açısıyla ele almayı tercih eden Connor (1991: 6), milleti “köken itibarıyla akraba olduklarına inanan insanlar topluluğu” olarak tarif eder.⁹

Öte yandan, Fransız İhtilali sonrası yaşanan siyasi gelişmeler ve imparatorlukların yerini yasal düzenlemeler ve vatandaşlık anlayışını öne çıkaran modern devletlere bırakması, Sanayi İnkılabı sonrası yeni bir formasyon kazanan eğitim sistemi ve matbuatın yaygınlaşması ve yerel dillerin daha yaygın kullanılması gibi sebepler millet kavramının da daha esnek ve daha sübjektif kıstaslar bağlamında ele alınması sonucunu doğurmuştur.

Milletler, güçlü kimlik bağlarıyla bir araya gelen insan toplulukları, genellikle ortak bir vatan üzerinde ve ortak bir devletin şemsiyesi altında hayatîyetlerini sürdüren makro düzeyde kolektif sosyal yapılarıdır. Dolayısıyla, millet diye adlandırdığımız bu kolektif yapıyı kavramsal bir zemine oturtmak ve ona bir tarif kazandırmak amaçlı çabaların hareket noktası, milletleşen insanları bir bütünlük haline getiren ortak değerler olmuş, millet kavramı bu ortak değerler üzerinden tanımlanmaya çalışılmıştır.

Avusturyalı Marksist düşünür Otto Bauer (1881–1938) millet ve milliyetçilik kavramları hakkında sonraları birçok yazarı etkileyen ve söz konusu kavramları ele alan çok sayıda akademik çalışmanın atıfta bulunduğu düşüncelerini, 1907 yılında yayımlanan “The Question of Nationalities and Social Democracy” (Milliyetler Meselesi ve Sosyal Demokrasi) adlı eserinde toplamıştır. Bauer çok kültürlülük anlayışını savunan erken dönem düşünürlerinden birisi olarak konfederatif devlet düzeni içerisinde etnik toplulukların kendi geleceklerini tayin (self determinasyon) hakkı çerçevesinde otonomiye sahip olmalarından söz etmiştir. Bauer, kalabalıkların milletleşerek bir karaktere (şahsiyete) büründüklerinde, bu

⁹ Millet kavramına ilişkin primordialist değerlendirmeler için ayrıca bkz. Shils, 1957; Geertz, 1973; Isaacs, 1975.

millî karakterin onu meydana getiren bireylerin bireysel kendiliklerine kolektif bir nitelik ilave ettiğini belirtmek üzere: “Bir ulusa ait olduğumun bilincine vardığım zaman bir karakter birliğinin beni ulusuma bağladığını, ulusun kaderinin beni biçimlendirdiğini, kültürünün beni tanımladığını ve ulusal karakterin benim karakterimi de önemli ölçüde etkilediğini fark ederim.” der (Yılmazok, 2018: 147).

Kymlicka (1995: 18) millet ve kültür kavramlarını birbirinin yerine geçecek şekilde eş anlamlı olarak kullanmayı tercih eder ve milleti “genel olarak kurumsallaşmasını tamamlamış, bir toprak parçası veya vatan üzerinde yaşayan, kendine özgü bir dili ve tarihi olan bir topluluk” şeklinde tanımlar.

Bauer gibi Kymlicka da milleti etnik bir yaklaşımla kavramsallaştırmamış, millet kavramının ifade ettiği bütünlüğü kültürel unsurlar aracılığı ile ele almayı tercih etmiştir. Bu bağlamda millî kimlik diğer liberal milliyetçi yazarlar gibi Kymlicka için de tek başına dil, din gelenek gibi unsurlara indirgenemez, ancak bu ve benzeri unsurların bir araya gelmeleriyle bir üst yapı olarak oluşan kültür üzerinden tanımlanır.

Fransız düşünür Ernest Renan da millet kavramını diğer yazarlar gibi fertleri bir arada tutan ortak değerler üzerinden ele almıştır. Renan Sorbon Üniversitesi'nde verdiği ve sonradan matbu eser haline getirilen “Millet Nedir” adlı çalışmasında, tarihi olayların belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan insanları kaynaştırarak milletlere dönüştürdüğünü belirtir. Ona göre topluluklar, üzerinde yaşadıkları “vatan” toprağının yanında ortak bir ruh ile birlikte fedakârlıklar ve mücadelelerle dolu hatıraları da paylaşırlar. Dolayısıyla millet halini almış toplulukların paylaştıkları ortak bir geçmiş vardır. Bu ortaklıklardan hareketle Renan, milletleri meydana getiren fertlerin bir arada yaşama iradesi ortaya koyduklarına işaret eder (Şimşek, 2008: 63). Renan milletleşen toplulukların birlikte yaşama iradelerinden söz ederken, birlikte yaşamanın fertlerin bir tercihi olduğunu da ima eder.

Millet ve milliyetçilik meselesini ele alan modernist kuramcılardan birisi de Ernest Gellner olmuştur. Gellner, milleti “Cemaat olma devamlılığına sahip gruplar” (aktaran Işıksal, 2002: 5) olarak tarif ederken, primordialist kuramcıların aksine insan topluluklarının bir dizi sosyal ve ekonomik faktörler yoluyla millet olma bilincine ulaştıklarını söylemekle millet ve milliyetçilik meselesini inşacı bir zeminde ele almıştır. Gellner söz konusu faktörlerin sanayi inkılabıyla ortaya çıktığını ileri sürmekte; sanayileşme ve buna bağlı olarak ortaya çıkan standardize edilmiş eğitim sistemine olan talebin toplumsal ve kültürel bütünlüşmeyi tetiklediğini söylemektedir (Viera, 1998: 38). Gellner milletlerin formasyonunda etnisiteyi bir önşart veya gereklilik olarak görmezken millet olma bütünlüğünün “irade, rızaya dayalı kimlik edinme (identification), sadakat ve dayanışmanın yanında korku, baskı ve zorlama” yoluyla gerçekleşeceğini iddia eder (Işıksal, 2002: 5).

Benedict Anderson da Gellner gibi millet ve milliyetçilik meselesine inşacı anlayışla ele almıştır. Ona göre 18. yüzyılda millî nitelikli kültürel yapıların ortaya çıkmasının yolunu evrensel dini paradigmalardan çöküşü ve yükselen kapitalizm açmıştır (Anderson, 1983: 7). Anderson milleti “muhyayel topluluklar” olarak tarif etmiştir. Ona göre milletler muhyayeldir çünkü en küçük milletleri meydana getiren fertler dahi çoğunlukla birbirlerini tanımazlar, ancak zihinlerinde üyesi oldukları toplumsal yapıya ait bir imaj mevcuttur (Anderson, 1983: 15). Anderson millet kavramının aydınlanma ve inkılap hareketlerinin dini

buyrukların ve hiyerarşik bir karakteri olan hanedanlık devletlerinin meşruiyetini ortadan kaldırdığı bir hengâmda doğduğunu iddia eder. Bu noktadan hareketle de milletlerin kendilerini kendileri dışında kalan milletlerden (ötekilerden) bağımsız ve otonom olduklarını hayal ettikleri sonucuna ulaşır. Anderson bu çıkarımıyla milletleşen toplulukların büründükleri millî kimliğin yapılanma süreçlerinin siyasi saiklerine dikkat çeker. Anderson milletlerin “muhayyel topluluklar” olduğu iddiasının bir başka isnat noktası olarak da birbirini tanımayan fertler arasında var olan toplumsal dayanışmayı gösterir. Ona göre milletler muhayyeldir zira her millet içinde yaşanması muhtemel eşitsizlikler ve sömürüye rağmen, bir millet derin ve hiyerarşik ilişkiler barındırmayan bir ruha dayanır (Anderson, 1983: 7). Anderson bir ideoloji olarak milliyetçiliğin ortaya çıkış süreçlerini ve millî kimliğin bu ideolojideki yerini sosyo-kültürel gerekçelerle açıklamaktadır. Onun millet anlayışı etnik tanımlamalara dayanmaz. Milletleri “muhayyel” olarak tanımlaması, onun milletin varlığını bir vehimden ibaret olarak gördüğü anlamına gelmez. Anderson milletleri insanlar toplamı değil, belli unsurlarca bütünleştirilmiş ve gerçek yapılar olarak değerlendirir. Milletleri tecrübe ettikleri sosyo-ekonomik şartların kendileri dışındaki milletlerden farklı kıldığını iddia eder. Anderson'un millet kavramını daha somut bir tanım getirmemeyi tercih etmesinin sebeplerinden biri de her milletin tecrübe ettiği ve onu diğer milletlerden farklı kılan şartların aynı olmayışındır. Bu durum bütün milletlere şamil bir tanım geliştirilmesini güçleştirmektedir. Anderson'a göre dini kimliklerin gücünü kaybetmeleri millî kimliklerin ortaya çıkmasını desteklemiştir. Ayrıca kilisenin toplum üzerindeki etkisini kaybetmesi ve onun tekelindeki Latincenin de güç kaybetmesiyle birlikte millî kimliği güçlendiren yerel diller yaygınlaşmış ve güç kazanmıştır.

Anderson'un milleti muhayyel bir varlık olarak tarif etmesi, bu muhayyel varlığın zihinsel tasavvurunun zaman içerisinde gözden geçirilmeye ve kuşaklararası aktarıma uygun bir niteliğinin varlığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Anderson'un milleti kavramsallaştırma yaklaşımı, millî kimliklerin sosyo-kültürel şartlar zemininde oluşmasının bir sonucu olarak aynı zamanda inşa edilebilir olduğu iddiasını da içermektedir. Putri vd.,nin (2018: 565) belirttikleri gibi Anderson'a göre muhayyel bir olgu olarak milletler mensuplarında bir kimlik ve aidiyet hissi uyandırır; toplumun millî kimlik duygusu ise zihinlerde ortak tecrübeler yoluyla gelişir. Putri vd., ortak tecrübelerin gelişmesinde ve millî kimliklerin inşasında kitle iletişim araçlarının etkisini ele aldıkları çalışmalarında, kitle iletişim araçlarının insanların kendilerini homojen bir bütünlük içinde hissetmeye sevk etmekle millî kimliklerin inşasında etkin rol oynadığına vurgu yapmaktadırlar.

Hangi kıstasları merkezine almış olursa olsun, millet kavramına getirilen tanımlamalar, mensuplarının özkendiliklerini belli ölçülerde belirleme ve şekillendirme gücüne sahip bir bütünlüğe işaret eder. Vatandaş (aktaran Doruk ve Mengü, 2013: 173) millî kimliklerin kişisel kendilikler üzerindeki etkisinin gücünü belirtmek üzere, bir millete ait olduğu düşünülen tercihlerin, değerlerin ve anlamların aynı zamanda bireylerce de sahiplenilen tercihler, değerler ve anlamlar olduğunu söyler. Bu bağlamda Parekh (1995) kimliği genel düzeyde kavramsal bir zemine oturtma iddiasındaki çeşitli tanımlamalara atıfta bulunduktan sonra bu tanımlamaların öne çıkardığı kolektif ya da bireysel kendiliklere ilişkin çeşitli nitelikler üzerinden ve olabildiğince kapsayıcı bir millî kimlik tanımı önerir. Onun millî kimlik tanımı, millî kimliklerin bireysel düzeyde düşünme kalıplarını, değerler sistemini ve

yapıp etme tarzlarını etkilemekle bireysel kendiliklerin formasyonu üzerinde belirleyici olduğunu da ima etmektedir.

Parekh (1995: 257) açısından millî kimlik, bir toplumun nasıl yapılandığını ve onu kendisi yapan şeyin ne olduğunu açıklar. Millî kimlik, “toplumu meydana getiren temel prensipleri, onun yapısal eğilimlerini, ona mahsus düşünme ve yaşama tarzlarını, mensuplarına ilham veren idealleri, mensuplarının ortaya koyduğu ve liderlerinin destekleme eğiliminde olduğu değerleri, beğenilip değer verilen vasfı, mensuplarının özgün tarzlarda davranma arzularını, en derin korkularını, tutkularını, kaygılarını, ortak hatıralarını, travmatik tarihi tecrübelerini, tesirli efsanelerini ve kolektif kendilik anlayışlarını ihtiva eder.” O bir millî kimliğin keşfi için aynı zamanda sayılan bütün bu unsurların da keşfinin gerekli olduğunu ileri sürer.

Millî kimlikler, millet olma niteliği kazanmış toplumları meydana getiren bireyleri ortak değerler, ortak amaçlar ve idealler zemininde bir arada tutma gücüne sahip olmakla, aynı zamanda millî devletlerin varlıklarını sürdürme unsurlarından birisidir ve “kimlik millî devletin ortaya çıkmasıyla güncel bir önem kazanmıştır” (Yıldız ve Demir, 2003: 5). Nitekim Guibernau (2004: 126) millî kimliklerin inşasında devletlerin oynadıkları rolün ve millî kimliğin siyasi boyutunun bu kavramın ele alınışında göz ardı edilemeyecek hususlardan olduğunu belirtir. Millî kimlikler dolayısıyla toplumları belli siyasal amaçlar bakımından mobilize etme aracıdır; Gilroy'un da belirttiği gibi millî kimlik vatandaşlık ve vatanseverlik nosyonuna dayanan asimile etme niteliğine sahip bir potadır (aktaran İnaç ve Ünal 2013: 229).

Etnosembolist kuramın kurucusu Anthony D. Smith, millî kimliği bir tür kolektif kültürel kimlik olarak görürken, millî kimlik tartışmasında millî kimliğin sübjektif bileşenlerini kolektif kültürel kimliklerin sosyolojik temelleriyle birlikte dikkate alır. Smith'e göre millî kimlik siyasi topluluk olma hissi, tarih, vatan, vatandaşlık, ortak değerler ve gelenekleri bünyesinde barındırır; başta eğitim sistemi ve kitlesel medya araçları olmak üzere popüler sosyalizasyon araçları ortak bir toplumsal kültürün inşasında etkindir (Guibernau, 2004: 133). Smith millî kimliğin çok boyutlu bir niteliğe sahip olduğu görüşündedir. Smith, millî kimliğin beş temel özelliğine dikkat çeker (Şimşek ve Ilgaz 2007: 194):

- i. Tarihi bir toprak/ ülke, ya da yurt,
- ii. Ortak mitler ve tarihi hafıza,
- iii. Ortak bir kitlesel kamu kültürü,
- iv. Topluluğun bütün fertleri için geçerli ortak yasal hak ve görevler,
- v. Topluluk fertlerinin ülke üzerinde serbest hareket imkânına sahip oldukları ortak bir ekonomi.

Kimlik kavramının, bu kavramı farklı perspektiflerden ele alan çeşitli tanımlamalar bağlamında irdelendiği paragraflarda da değinildiği üzere kimlikler, bireysel ya da kolektif düzeyde barındırdıkları kendilik tanımlamalarının anlamlı olabilmesi hususunda “öteki”nin varlığına da ihtiyaç duyarlar. Bu cümleden olarak Yıldız ve Demir (2003: 1) kolektif bir kimlik olan millî kimliği diğerlerinden farklı olmayı gerektiren bir kavram olarak ele almayı önermektedirler.

Crabb (1985: 19) Avustralya ve Kanada özelinde bölgecilik ve millî kimlik meselesini ele aldığı çalışmasında, Avustralyalıların millî kimlik algılarını “Avustralyalıların zihninde, Avustralya’yı özgün kılan gerçek ya da muhayyel vasıfların toplamı” olarak aktarıırken, millî kimlik formasyonunda bir referans noktası olarak “öteki”nin rolünü ortaya koymaktadır (aktaran Rashid, 2007: 1).

Guibernau (2004: 134-139) millî kimliğin istikrarsız ve dinamik niteliğiyle modern bir fenomen olduğunu belirtir ve millî kimliğin psikolojik, kültürel, teritoryal, tarihi ve siyasi olmak üzere beş boyutta ele alır. Millî kimliğin psikolojik veçhesi, milleti meydana getiren fertleri bütünleştiren hissi bir yakınlığa dayalı bir grup oluşturma bilincinden neşet eder. Söz konusu yakınlık hissi sair zamanlarda örtülü durumdayken, milletin fertlerini, saadetini, kültür ve geleneğini, yurdunu, uluslararası pozisyonunu veya egemenliğini tehdit eden gerçek, potansiyel veya inşa edilmiş dâhili veya harici düşmanla karşılaştığı durumlarda gün yüzüne çıkar. Örneğin 1973-1974 yıllarında petrol krizinin tetiklediği ve 1985-1986 yıllarında global durgunluğun sebep olduğu ekonomik sorunlar, Singapurluları bir araya getirerek “millet” olma bilinciyle çalışmaya sevk etmiştir (Kong ve Yeoh, 1997: 213)

Öte yandan millî kimliğin kültürel boyutunu ifade eden değerler, inançlar, töre, adetler, alışkanlıklar, diller ve pratikler bir milletin kültürünü edinen üyelere aktarılır. Guibernau, geçmişin kimliğin temel bileşenlerden biri olduğunu ve kolektif kendiliğin muhafazasını desteklediğini belirtir. Geçmiş, bir milletin ve onun kültürünün meşruiyet kaynağı olma işlevi görürken, fertlerin bugünlerini geçmişlerine bağlar ve millî kimliğin merkezinde bulunan yakınlık ilişkisi içinde olma inancını besler. Vatan, milleti meydana getiren fertleri ortak yaşam alanına sahip olma bilinciyle birbirine bağlar. Guibernau, millî kimliklerin millî devletlerle olan ilişkisini millî kimliğin siyasal boyutu olarak görür ve dil ve kültürel homojenite meydana getirmekle millî devletlerin millî kimlik inşasında oynadıkları role dikkat çeker.

Buraya kadar değinilen millet ve millî kimlik kavramlarına ilişkin tanımlama ve değerlendirmeler, her iki kavramın da inşa edilebilir olma niteliğine işaret etmektedir. Öyle ki hem millet hem de millî kimlik, ideolojik amaçlara hizmet etme doğrultusunda sosyal olarak inşa edilirler (Kong ve Yeoh, 1997: 213).

Millî kimlik meselesini ele alan çok sayıda literatürel çalışma, millî kimliğin medya, eğitim, söylem ve semboller benzeri araçlar yoluyla inşa edilen bir fenomen olduğundan söz etmektedir. Kong ve Yeoh (1997) 1965 yılında bağımsız bir cumhuriyet olan Singapur’un millî günü kutlama törenlerinin Singapur millî kimliğinin inşası süreçlerinde oynadığı rolü ele aldıkları çalışmalarında, millî kimliklerin devletlere hükmeden siyasi elitlerce yapılandırılma gayretlerine belli ölçülerde ışık tutmaktadırlar. Kong ve Yeoh millî semboller, törensel pratikler ve medyanın homojen ve ortak bir kültür ile “standart vatandaş” prototipi ve millî kimlik inşa etmede araçsallaştırıldığına dikkat çekmektedirler.

Görüldüğü gibi, devletlere hükmeden siyasi elitler millî kimlikleri inşa eden ana aktörlerin başında gelmektedir. Guibernau (2004: 140) devletlerin vatandaşlarını bir arada tutma gücüne sahip bir millî kimlik inşa ederken ortak bir tarihe, ortak bir kültüre ve sınırları belirli bir vatan parçasına şamil muhtelif imajlar inşa etmek ve yaygınlaştırmak; vatandaşlar arasında cemaat ruhunu geliştirecek sembol ve ritüeller oluşturup yaymak; çeşitli haklar

temelinde vatandaşlık duygusunu yüceltmek; tehdit ve tehlikesi pek yakında olan ortak düşmanlar üretme stratejilerini kullandıklarını belirtir.

Devletlerin ve siyasi elitlerin millî kimlik inşa etmede kullandıkları araçlardan biri de anıtsal mimari eserlerdir. Anıtsal mimari eserler siyasi elitler açısından bir meşruiyet göstergesi ve aynı zamanda bir millî kimlik sembolüdür. Houshangi (2013: 1) anıtsal yapılarla millî kimlik inşası arasındaki ilişkiyi ve anıtsal yapıların millî kimlik inşasındaki etkisini ele aldığı çalışmada, genellikle devletler tarafından yaptırılan anıtsal mimari yapıların ülkelerin tarihinin, geleneğinin, kültürünün, şan ve şerefının sembolü olmakla kimlik algısını da etkilediğini belirtir. Ona göre anıtsal yapılar, millî kimlik inşasında kayda değer bir etkiye sahiptir.

Vale (1999:391) politik mesajlar yüklenmiş olan anıtsal eserlerin zihinlerde anlamlandırılması ve yorumlanmasında medyanın oynadığı yönlendirici rolüne dikkat çeker. Ona göre anıtsal yapılara yüklenen anlam ve mesajlar, millî kimlik inşasında yapıların tasarımlarından daha etkilidir; kitle iletişim araçları siyasilerin bu yapılara bilinçli ve maksatlı olarak yüklediği anlamları aktarıp güçlendirme aracıdır. Kitle iletişim araçları kamuoyunu şekillendirmede ana aktörlerden birisi olarak, “biz” ve “ötekiler” arasında ilişkisel bir karşıtlık üreterek ve bu karşıtlığı güçlendirerek de millî kimlik bilincinin inşasına katkı sağlamaktadır. Uluslararası ilişkilerin güç mücadelelerine dayalı yapısına bağlı olarak artan dinamizmi, silahlı çatışma alanlarının her geçen gün genişlemesiyle yaşanan göç hareketleri gibi aktüel gelişmeler medyanın “biz” ve “ötekiler” karşıtlığı temelinde millî kimlik bilincini güçlendirici yayınlar yapmasına zemin hazırlamaktadır.

Kitle iletişim araçları dünyanın izleyiciler açısından ulaşılması güç konumlarındaki gelişmeleri eşzamanlı olarak görülebilir hale getirmekle, mesafe algısını değiştirmektedir. Bu bağlamda medya sadece kamuoyunu değil, politika yapıcıların da yaşanan gelişmeler karşısında tavır alma biçimlerini etkilemektedir.

Öte yandan, modern medya araçları ve internet, hayatlarını göçmen veya sığınmacı olarak sürdürme durumunda kalan kimselerin millî kimlik bilinçlerini canlı tutmalarına yardımcı olabilmektedir. Dünyanın farklı noktalarında ve mensubu oldukları millî devlet çatısı altında olmaktan uzak yaşayan bireyler millî kimliklerini muhafaza edebilmektedir; zira internet ve modern medya araçları, vatanlarından ve millî devletlerinden uzakta yaşayan bireylere bir araya gelme, organize olma, yeni üyelerle buluşma ve etkin iletişim kurma konusunda fırsatlar sağlamaktadır. Dolayısıyla kitle iletişim araçları “biz” bilincinin gelişmesine zemin hazırlamakta, süreklilik arz eden bir millî kimlik kazanımına vasıtalık etmektedir.

Bir yandan iletişim teknolojisi alanında yaşanan gelişmelere paralel olarak konvansiyonel medya araçlarının yerini yeni haberleşme araçlarına bırakmaya başlamasıyla birlikte medyanın etkinlik alanının genişlemekte oluşu, diğer yandan siyasi ve iktisadi gelişmelerin kompleks ve dinamik niteliği millî kimlik konusunda yapılan tartışmaları akademi dünyasının gündeminde tutmaya devam edecektir.

1.1.2.3. Etnik Kimlik

Toplumsal ve siyasi gelişmelere paralel olarak yaşanan silahlı ya da sosyal çatışmalar, tabii afetler, iktisadi sorunlar dolayısıyla daha müreffeh bir hayat arayışı gibi sebepler dünyada sayıları milyonlarla ifade edilen insanları doğdukları toprakların ve kültürlerin dışında yaşamaya sevk etmektedir. Öte yandan iletişim ve ulaşım imkânlarının her geçen gün kat ettiği gelişme, göç eden insanların kendi ülkelerinin sınırlarını aşarak farklı toplumlarla buluşmalarını sağlamaktadır (Lin vd., 2010: 205). Yaşanan insan hareketliliği değişik alışkanlıkların, inanışların, âdet ve törelerin birbirleriyle temas edebilmelerini mümkün kılarken aidiyetleri ve kendilik tanımlamalarını zaman içerisinde baskın olana doğru evrilterek yeniden üretmektedir. Farklı kolektif yapıları birbiriyle daha irtibatlı kılan bu ve benzeri sebeplere bağlı olarak etnik kimlik konusu çeşitli disiplinlerin ilgi alanına girmiştir. Etnik kimlik kavramına kaynaklık teşkil eden etnisite kavramı, kavim ve millet kavramlarıyla içiçe geçmiş gibi görünmektedir; millet ve milliyetçilikle birlikte düşünülmektedir (Calhoun ve Bringa'dan aktaran Miskovic, 2007: 517). Etnisite milli köken, dil, dinî inanışlar, yeme-içme alışkanlıkları benzeri kültürel farklılıklara dayanan ayrıma atıfta bulunulmak üzere kullanılmaktadır (Frable, 1997: 145; Quiros, 2009: 1). Dolayısıyla da etnisite insanlarca tanımlanmış; aile, cemaat ve toplumsal ortamlarda anlamlandırılmış bir sosyal inşâdır (Quiros, 2009: iv).

Daha önce değinilen kimlik tanımlamaları ışığında etnik kimlik bireyin etnik bir gruba duyduğu aidiyet duygusu üzerinden geliştirdiği kendilik algısı olarak açıklanabilir. Diğer kolektif kimlikler gibi etnik kimlik de akışkan, çok boyutlu, bireyin hâlihazırdaki durumunu ve içinde bulunduğu toplumsal ve tarihsel yapıyı yansıtan kişiselleştirilmiş sosyal inşâlardır (Calhoun, 1993: 211; Frable, 1997: 139; Quiros, 2009: 1). Smith ve Sylva (2011: 43) etnik kimliği, bireyin etnik gruba bağlılık ve ait olma algısı şeklinde ele alır. Drydakı (aktaran Epstein ve Heizler 2015: 3) Yunanistan özelinde elde ettiği verilere dayanarak etnik kimliklenmenin (ethnic identification) dil; yeme-içme, müzik, okuma ve medya gibi kültürel alışkanlıklar; özkimliklenme (self-identification); sosyal etkileşim ve geleceğe yönelik vatandaşlık kazanma planlarıyla terkip edildiğini öne sürer. Bireylerin kimlikleri içinde yaşadıkları sosyo-kültürel ortamlardan ayrı tutulamaz (Miskovic, 2007: 514). Bu bağlamda etnik kimlik, bireyin kendiliğini yapılandıran bileşenlerden biridir; birey kendisini tanımlarken, kim olduğu kimlerden olduğu sorusunu cevaplarırken, etnik aidiyetini de referans almaya ihtiyaç duyar; bu aidiyet onun kimliğini şekillendirir (Carter vd., 2009: 32).

Etnik kimlik meselesiyle ilgilenen sosyal bilim dalları, yaklaşım ve izahatları farklı olsa da esas itibarıyla bu aidiyet duygusunun formasyonu ve inşâ ediliş süreçleriyle aidiyet duygusunun hangi durumlarda daha görünür olduğu gibi belli başlı sorulara cevap aramaktadırlar. Etnik kimlik konusu sosyal bilimlerin farklı dallarının ilgi alanına girmekte, dolayısıyla da kavramsal bir zemine oturtulması adına ortaya konulan görüşler çeşitlilik göstermektedir. Psikoloji disiplini birey merkezli bir yaklaşımla ve etnik kimliğin formasyonu süreçlerine odaklanmayı öncelerken, antropolog ve sosyologlar için etnik kimlik meselesi grup düzeyinde yaşanan etkileşim süreçleri bağlamında ele alınması gereken bir konudur.

Psikoloji merkezli araştırmaların önerdiği kavramsal çerçeve açısından etnik kimlik, çok boyutlu ve dinamik süreçlerce inşâ edilir (Phinney ve Ong, 2007: 271). Bireyin yaşam süresi içerisinde karşılaştığı diğerk bireylerin tutum ve davranışları, içinde bulunduğu ortam ve durumsal şartlar, siyasi ve toplumsal gelişmeler etnik kimliğin inşâ edilme ve formasyon süreçlerini belirler.

Etnik kimliklerin inşâ süreçlerinde bireyin ailesi ve yakın çevresinin icra ettiğı fonksiyona odaklanan gelişim kuramları temelinde geliştirilen etnik kimlik gelişim modelleri bakımından, tıpkı diğerk kimlik türleri gibi etnik kimlik de ergenlik döneminde belirginleşir. Kimliğin gelişim aşamalarını ele alan modeller (örn. Cross, 1971; Phinney, 1989; Torres, 1999) büyük ölçüde Erikson'un psiko-sosyal gelişim kuramıyla ortaya koyduğu görüşlerden ilham almıştır. Erikson (1968) bireyin kimlik arayışı ve kimliğinin gelişiminin kritik bir psiko-sosyal gerçekleşme olduğunu belirtmiştir. Bu çalışmanın daha önceki paragraflarında da belirtildiğı üzere Erikson'un tanımladığı her gelişim evresi bir gelişim krizini barındırır ve her bir gelişim evresi ona eşlik eden krizin sağlıklı bir şekilde çözümlenmesiyle sonlanır. Bu bağlamda kimlik arayışı ve gelişimi “kimlik kazanımı / rol karmaşası” evresinde gerçekleşir; bireyin ailesi ve yakın sosyal çevresini oluşturan diğerk aktörlerce kendisine empoze edilen kimlik formlarını kendi içinde özümseyerek özkendiliğini şekillendirmesiyle çözümlenir.

Etnik kimlik gelişim modelleri kuramsal altyapılarının karakterine uygun olarak etnik kimlik formasyonu süreçlerini birbirini izleyen evreler bütünü olarak formüle etmişlerdir. Gelişim süreçlerini kesitlere ayırma ve tanımlamalarındaki farklılıklara rağmen etnik kimlik gelişim kuramları, genel olarak etnik kimlik gelişiminin ergenlik döneminde başladığını; bireyin başlangıçta etnik aidiyetinin farkında olmadığını ancak tecrübe ve gözlem yoluyla etnik yapıların parçası olduğunun farkına vardığını; etnik aidiyetini sorguladığını ve sosyalizasyon yoluyla aidiyetini benimsediğini varsaymaktadır. Phinney (1989) tarafından önerilen üç evreli etnik kimlik gelişim modeli, literatürde sıkça atıfta bulunulan güncel bir etnik kimlik gelişim modeli olarak durmaktadır. Phinney, ergenlik dönemini Erikson'un bu dönemle ilgili olarak ortaya koyduğu görüşler bağlamında bireyin etnik kimliği konusunda bilişsel değerlendirme yapma kabiliyetlerinin şekillenmeye başladığı ve kendi dış dünyasına olan ilginin artma eğiliminde olduğu bir hayat evresi olarak ele almıştır. Phinney'in birbirinin devamı niteliğindeki üç aşamadan birisi olan ve “Tetkik edilmemiş etnik kimlik” (Unexamined Ethnic Identity) olarak adlandırdığı evre, bireyin etnik aidiyetine ilişkin kodları başta ailesi olmak üzere yakın çevresinden edinme sürecidir. Etnik aidiyete ilişkin kabuller, davranış kalıpları, değerler, algılar, tutumlar özdeğerlendirmeler yoluyla değil, sosyalizasyon yoluyla edinilir. Böylece aile ve etkileşimde bulunulan sosyal yapılar eliyle etnik kimliklerin inşâ süreci başlar. Etnik kimlik arayışı (Ethnic Identity Search) evresi, etnik aidiyetlerle ilişkili kabullerin sorgulanma ve anlamlandırılma süreçlerini ifade eder. Ancak birey bu sorgulama sürecinde yalnız değildir; dâhil olunan kültürel aktiviteler, yazılı kaynaklar yoluyla edinilen bilgiler ve dâhil olunan sosyal yapılar etnik aidiyetlerle ilişkili değer ve inanışların sorgulanmasında bireye kaynaklık teşkil eder. Böylece birey, etnik aidiyetlerini belirlemede kapsamı ve etki alanı genişleyen aktörlerle muhatap olur. Etnik kimlik kazanımı (Ethnic Identity Achievement) evresi, bireyin sahip olduğu etnik kimliği kendi zihninde belirginleştirdiğı ve netleştirdiğı evredir. Etnik kimlik kazanımı ile birey aynı zamanda daha geniş bir toplumsal bağlam içerisinde dâhil olduğu gruba ilişkin gerçekçi bir farkındalık da

geliştirir. Bu farkındalık, “biz” ve “öteki” ayrımı üzerinden etnik kimliğin içselleştirilmesini de beraberinde getirir. Kimlik kazanımı evresi etnik kimlik kazanımı sürecinin son evresi olmakla birlikte, Phinney bireyin hayatının ilerleyen kesitlerindeki yaşanmışlıkları üzerinden kimliğe ilişkin sorgulamaların devamlılık göstereceğini söylerken, etnik kimliğin inşâ edilme süreçlerinin çok boyutlu ve dinamik olma niteliğine dikkat çekmektedir. Phinney'in bu görüşleriyle paralellik arz edecek şekilde Pope-Davis vd. (2000: 101) bireyin ait olduğu kavmi veya kültürel grubu üzerinden bir kimlik elde etmesinin kompleks bir süreçte dayandığını belirtmektedir.

Etnik kimlik konusunda yapılan çalışmalar, yukarıda değinilen sosyal ve siyâsî gelişmeler sebebiyle yoğun göç alan; etnik ve kültürel çeşitliliğe sahip Almanya, Britanya, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Avustralya gibi ülkelerde yoğunlaşmıştır. Bu çalışmalar, etnik kimlik inşâsında makro ölçekli aktörlerin oynadıkları rolü ortaya koymaları bakımından önemlidir. Etnik azınlık statüsünde bulunmak sağlık hizmetlerinden yeterince faydalanamama (Karlsen ve Nazroo, 2002) ve iş bulma konusunda yaşanan güçlükler (Epstein ve Heizler, 2015) gibi sınıfsal ve yapısal dezavantajlara sahip olmayı da beraberinde getirmektedir.

Carter vd. (2009) Yeni Zelanda'da gerçekleştirdikleri ailelerin istihdam edilme ve gelir düzeyleri ile etnik kimlik tanımlamaları arasındaki ilişkiyi inceledikleri üç yıl süreli boylamsal çalışmada, katılımcıların etnik aidiyetlerinde dikkate değer değişimler olduğunu ortaya koymuşlardır. Çalışmanın başlangıç aşamasında beyan ettikleri etnik kimliklerinden farklı etnik kimlikleri benimseme eğiliminde olan bireylerin -çoğunlukla gençlerin-, başka ülkelerde dünyaya gelen, çocuklu ailelerde yaşayan, mahrumiyet içerisinde bulunan gruplara dâhil olan ve sağlık şartlarının kötü olduğunu belirten kişiler olduğu görülmüştür. Bu bulgular etnik kimliklerin toplumsal gelişmelerin etkisine açık olduğunu, değişime açık ve inşâ edilen dinamik bir niteliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Etnik ve kültürel çeşitliliği bünyesinde barındıran toplumlarda hem dominant olan hem de kendilerini azınlık olarak hisseden kesimlerin kendi özbenliklerini kaybetme kaygıları, etnik kimlik konusu etrafında yaşanan tartışmalara dinamizm ve çok boyutluluk kazandırmaktadır. Etnik ve kültürel çeşitlilik barındıran toplumlar referans alınarak yapılan etnik kimlik çalışmaları genel anlamda göçmenlerin uyumu, yabancı düşmanlığı, ırkçılık benzeri güncelliğini koruyan sorunlardan ilham alırken, aynı zamanda etnik kimlikleri yeniden yapılandıran süreçler hakkında fikir vermeleri bakımından önemlidir.

Kuvvetli etnik ve millî kimliklerin ev sahibi topluma adaptasyonu sağladığını gösteren çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Etnik ve millî kimliklerin derecesi etnik aidiyetin muhafazası için elde edilen desteğe ve asimile edici baskılara bağlı olarak değişkenlik gösterir (Phinney vd., 2001: 493).

Manning ve Roy (2010) (aktaran Epstein ve Heizler 2015: 8) Britanya'da yaşayan göçmenlerin kendilerine ilişkin etnik tanımlamalarını ele aldıkları çalışmalarında, doğum yerinin ve baskın kültürle olan ilişkinin etnik kendilik tanımlamalarında belirleyici role sahip olduğunu ortaya koymuşlardır. Manning ve Roy'un bulguları, Britanya'da doğan göçmenlerin büyük bir çoğunluğunun kendilerini “Britanyalı” olarak tanımlarken, yeni göç etmiş olanlarınsa kendilerini “Britanyalı” olarak tarif etme eğiliminde olmadıklarını

göstermektedir. Britanya'da kalış süresi uzadıkça, göçmenlerin kendilerini “Britanyalı” olarak tarif etme eğilimleri de kalış süresine paralel olarak artış göstermektedir. Casey ve Dustmann (2010) (aktaran Epstein ve Heizler 2015: 8) Almanya özelinde yaptıkları çalışmalarında, Manning ve Roy'un bulgularıyla benzerlik gösterecek şekilde göçmenlik süresinin uzamasıyla birlikte ev sahibi toplumun kimliğiyle tanımlanma eğiliminin yükseldiğini, buna karşın göçmenlerin içinden geldikleri menşe toplumun ürettiği kimliğin zayıflama eğilimi gösterdiğini ortaya koymuşlardır. Casey ve Dustmann eğitimin ev sahibi toplumun değerleriyle kimliklenmeyi güçlendirirken, azınlık etnik kimlikleri de zayıflattığını söylemektedirler.

Constant vd. (aktaran Epstein ve Heizler 2015: 9) yabancı bir ülkede yaşayan etnik azınlıkların ortak yerleşim yerlerinde bir arada yaşamalarının orijinal etnik kimliklerini kuvvetlendirirken, ev sahibi toplumun etnik kimliğini benimseme eğilimlerini de zayıflatacağını belirtmektedirler. Dolayısıyla etnik gruplar arasındaki dayanışma, etnik kimliklerin daha belirgin ve görünür olmalarına yardımcı olmaktadır.

Öte yandan ırkçılık ve renk temelli ayrımcılık uygulamaları bağlamında yaşanan tartışmalar, etnik kimlik konusunu akademik dünyada da canlı tutmaktadır. Bu çerçevede Amerika'da yaşayan yerlilerin ve etnik azınlıkların etnik kimliklerinin gelişim seyrini ele alan çalışmalar, etnik kimliklerin çeşitli aktörler eliyle inşa edilmelerinin ötesinde dayatılan ve dikte edilen bir karakterinin de varlığını ortaya koymaktadır.

Mihesuah (1998: 194) Amerikalı yerlilerin ve siyahların, beyazların dünyasında yaşadıklarını; tarih boyunca ırkçılıkla, baskıyla ve önyargılarla baş etmek durumunda kaldıklarını belirtir. Mihesuah'ın Amerikalı yerlilere ilişkin şu tespitleri, onların kendilerini etnik bir yapıya mensup olma bilinçlerinin dominant yapılarca nasıl başkalaştırıldığını ortaya koyması bakımından önemlidir:

Amerika'da yaşayan ve kendilerini yerli olarak tanımlayanların tamamı fiziksel görünüş bakımından yerlilere benzememektedir ve birçoğu kabile ortamında doğmuş da değildir. Bu insanların birçoğunun kabile mensubiyetleri olmadığı gibi, kendilerini yerli olarak tanımlayanların çoğu yerli değildir. Beyaz veya siyah görünüşlü yerlilerin bir kısmı beyaz, siyah ve yerli kimlikleri arasında bocalamalar yaşamaktayken; bir kısmı da ilerleyen yaşlarında kendilerini yerli olarak tarif etmeye karar vermektedirler. Bazı kimselerse biyolojik kökenleri bakımından yerli olmakla birlikte, kendilerine kültürleri öğretilmediği veya sosyal ve ekonomik bakımdan tercih edilebilir bir durum olmadığı için yerlilik kimliğini benimsemekten imtina etmektedirler. Asimilasyon, kültürlerarası etkileşim ve yerli olmayanlarla yapılan evlilikler sebebiyle Amerikalı yerliler etnik bakımdan kendilerini tarif etmede çeşitlilik arz eden (birbiriyle çelişen) referans noktalarına başvurma durumuyla karşı karşıyadırlar (Mihesuah, 1998: 193).

Amerika'da ırkçılık hukuki bakımdan yasaklanmış olmasına rağmen, ırkçılığın tarihi kalıntısı etnik aidiyetler arasında eşitsizlik üretmeye devam etmektedir ve Amerikan toplumunun siyasî iktisadî ve sosyo-kültürel kurumlarındaki varlığını korumaktadır. Toplumsal düzlemde varlığını koruyan bu ırkçı anlayış, kimlik formasyonları üzerinde etkilidir (Quiros, 2009: 2).

Quiros (2009) Amerika'da yaşayan siyah kadınların etnik kimliklerinin inşâ süreçlerini ele aldığı çalışmada, Amerikan toplumunun beyaz-dominant bir toplum olduğunu; bu toplumda beyaz olmanın güçlü olmakla eşdeğer görülürken siyah olmanın da bir damgalama sebebi sayıldığını belirtir ve damgalama ve steryotipik davranış kalıplarının kimlik dayatma araçlarına dönüştüğüne dikkat çeker ki, bu çalışmanın temel iddialarıyla örtüşen bu bulgular engelliler özelinde bir sonraki bölümde yazarın değindiği damgalama ve baskılama araçları yanında daha başka unsurlar üzerinden de ayrıntılı bir şekilde irdelenecektir.

1.1.2.4. Sosyal Kimlik

Kimlik kavramı irdelenirken, kimliklerin bir tanımlama aracı olarak varlığını ve işlevini ötekinin varlığı ile gerçekleştirebileceğine değinilmişti. İlerleyen paragraflarda da irdeleneceği üzere, kendilik tanımlarının anlam kazanması, bireyi çevreleyen toplumsal yapının kabul ve onayına ihtiyaç duyar. Dolayısıyla kimlik, bireyin kendisini tanımlama biçimi olduğu kadar, başkaları tarafından da bilinme şeklidir; bireyin başkalarıyla meydana getirdiği ilişkiler bağlamında şekillenen benlik mefhumudur. Başkalarıyla olan ilişkileri, ifa etmekte olduğu mesleği, cinsiyeti, fiziksel veya zihinsel nitelikleri ve aidiyetleri bireyi kategorize edip onu sosyal bir kategorinin içinde konumlandırarak örneğin “Türk”, “kadın”, “engelli” olarak bilinmesini sağlar. Öte yandan birey aynı zamanda ilişkileri üzerinden roller üstlenir; kendilik tanımına örneğin “annelik”, “ablalık” benzeri rolleri de ekler. Böylece kendiliğini birden fazla kimliği üzerinden tanımlamak durumunda olur (Priante vd., 2016: 57). Bu ve benzeri sosyal kimlikler, bireyin kendiliğinin önemli bir tamamlayıcısı halini alır. Sosyal kimlikler bireylerin kendilik tanımlamalarını biçimlendirirken, kolektif yapıları da bir bütünlüğe ve şahsiyete büründürerek onlara da bir kendilik edindirir. Dolayısıyla sosyal kimlikler, bireyleri ve kolektif yapıları diğer birey ve kolektif yapılarla olan sosyal ilişkileri üzerinden özgün kılar (Jenkins’den aktaran Yılmaz, 2014: 139).

Sosyal kimlikler, daha önce ayrı başlıklar halinde ele alınan milli, etnik, kültürel benzeri aidiyetler ve bu aidiyetlerin ürettiği kategorizasyonlar üzerinden tanımlanır. Sosyal kimlik, bireylerin kendilerini grup aidiyetleri üzerinden tanımlama biçimidir ve bireyleri gruplara dâhil olmaya sevk eden motivasyon kaynağı ise bir yandan kendiliklerini güçlendirme, öte yandan da başkalarının his, algı ve davranışlarından emin olma ihtiyacıdır (Hogg ve Terry’den aktaran Feitosa vd., 2012: 529). Zira sosyal kimlikler bireylere belirsiz ve karmaşık dünyaya karşın bir referans çerçevesi çizerek sosyal ilişkiler içerisinde bir konum edinmelerine yardım eder (Heaven’den aktaran, Gouveia vd., 2002: 335).

Daha önce değinilen bireysel kimlik ve sosyal kimlik ayrımı bağlamında, bireye özgü tekillikleri tanımlayan bireysel kimliklerin aksine sosyal kimlikler bireyin başkalarıyla paylaştığı, başkalarıyla bir araya gelerek meydana getirdiği ortak aidiyetleri tanımlar (Hossain vd., 2018). Oyserman vd. (2012: 69) bireyin üstlendiği sosyal kimlikler olmaksızın bir kendilik tanımı ortaya koymasının mümkün olamayacağı noktasından hareketle, kimliklerin kişisel nitelikler dışında kişinin kim olduğu sorusunu cevaplayan sosyal ilişkiler, roller ve mensubiyetler olduğunu belirtir. Bu bağlamda sosyal kimlikler bireyin toplumda üstlendiği roller, dâhil olduğu grup mensubiyetleri temelinde ortaya koyduğu benlik tanımlamasıdır. Bireyler birden fazla sosyal kimlikleri bir arada sahiplenerek ve onları bir

araya getirerek bir kendilik tanımı ortaya koyarlar (Ellemers vd., 2002: 164); dolayısıyla üstlenilen sosyal kimlikler birbirinden ayrı düşünülemez (Priante vd., 2016: 56-57).

Sosyal kimliği bireyin toplumda oynadığı sosyal roller, ve üyesi olduğu sosyal gruplar üzerinden geliştirdiği benlik tanımı olarak ele alan Priante vd., Twitter sosyal medya ağı kullanıcılarının hesaplarındaki profil alanında kendilerini tanıtmaya biçimlerini ele aldıkları çalışmalarında, sosyal kimliklerin bireysel kendilikleri inşa etmedeki baskın rolünü ortaya koymaktadırlar.

Araştırmacılar (Priante vd., 2016: 56-57) örneklemelerini oluşturan 2633 İngilizce konuşan Twitter kullanıcısının profil tanımlamalarında kendilerini sırasıyla ilişkileri ve rolleri, meslekleri, siyasi aidiyetleri ile dâhil oldukları sosyal hareketler, etnik ve dini aidiyetleri ile damgalanmışlıkları olmak üzere beş sosyal kategori üzerinden tanımlama eğiliminde olduklarını belirtmektedirler. Toplumun “normallik” ölçüleri üzerinden “anormal” olarak tanımlanan ve damgalanan kişilerin damgalanmışlıklarını bir sosyal kategori olarak benimsemeleri ve kendilerini bu kategori üzerinden tanımlamaları araştırmacılar açısından dikkat çekici bulunmaktadır.

Bireylerin tutum ve davranışları onlara özgü bir karaktere sahipmiş gibi gözükmekle birlikte düşünceleri ve yapıp etmeleri ağırlıklı olarak aile ve çalışma ortamı benzeri küçük veya etnik ve dini topluluklar benzeri büyük sosyal gruplarla arasında var olan bağlantılar üzerinden şekillenir. Bu bağlantılar birbiriyle içiçe geçmiş, bir arada var olan kimlikler inşa eder. Bizi biz yapan bu kimlikler var oluşumuzu, düşünme ve yapıp etme biçimlerimizi tayin eder (Castano vd., 2008: 260). Sosyal gruplara olan aidiyetler üzerinden geliştirilen kimlikler, sosyal davranışlarımızın da karakterini belirler Jackson ve Smith (1999: 120). İlgili literatür incelendiğinde, sosyal kimliklerin bireysel algılamalar, düşünme stilleri ve yapıp etmeleri üzerindeki güçlü etkiye dikkat çeken azımsanmayacak sayıda çalışmanın yapıldığı görülür. Kendisini “ben Türküm” diye tarif eden biri, sosyal bir aktör olarak ortaya koyacağı davranış paternlerinin genel karakteri hakkında bir önermede bulunmuş olur. Bu kişinin Türk olduğu yönündeki beyanı kendisiyle arasında belirgin yaş farkı olan kimselere nasıl davranacağı, ebeveyni ile olan ilişkisinin hangi değerlerce karakterize edildiği gibi hususlarda çıkarımda bulunmamıza imkân sağlar. Ellemers, Spears, ve Doosje (2002: 162-163) gruba olan bağlılık düzeyi ile sosyal ortamların niteliklerini sosyal kimliklerin bireyin yapıp etmeleri üzerindeki etkinliğinin temel belirleyicileri olarak değerlendirmektedir. Yazarlara göre insanların etki alanı yüksek ve sayıca azımsanmayacak sosyal davranışlarının altında yatan sebepleri, bireysel kimliklerini muhafaza etme motivasyonu ile açıklamak pek kolay değildir. Buna karşın, söz konusu yapıp etmelerin çözümlenmesi, sosyal kimliklerin bireylerin algısal ve davranışsal tepkileri üzerinde yol gösterici bir etkiye sahip olduğu fikriyle daha uyumludur. Yazarlar sosyal kimliklerin bireylerin yapıp etmeleri üzerindeki etkisiyle ilgili idealarına kanıt olarak kendi hayatlarını sosyal kimliklerinin gerektirdiği türden davranmaya feda eden kamikaze pilotlarının ve intihar bombacılarının eylemlerini göstermektedir.

İnsan sosyal bir varlık olmasına istinaden hayatını kendisini kimliklere büründüren sosyal gruplar içerisinde idâme etmek durumundadır. Bireyi kimliklere büründüren gruplar, aynı zamanda normlara ve değerlere sahiptir. Birey davranış kalıplarını, düşünme formlarını ve etrafında olup bitenleri yorumlarken dâhil olduğu grupların norm ve değerlerini referans alır.

Bu durum kaçınılmaz olarak sosyal kimliklerin bireyin davranışlarını şekillendirme gücünün yanı sıra, sosyal bir inşâ ürünü olması hasebiyle toplumsal norm ve değerlerin de etkisi altında bulunmasını kaçınılmaz kılar. Bir başka deyişle sosyal kimliklerimiz yapıp etmelerimizin niteliğini belirlerken, grup değerleri ve normları ile şekillenir. Bir gruba dâhil olmak ve onun üzerinden bir sosyal kimlik üstlenmek, o grubun norm ve değerlerini de üstlenmek anlamına gelir (Fershtman vd. 2011: 141).

Fershtman, Gneezy ve Hoffman (2011: 143), insanların sosyal kimlikler arasında tercih yapmalarında ve sosyal kimliklenme süreçlerinde grupların dayattığı norm ve tabuların belirleyici rolüne dikkat çekmektedirler. Onlara göre tabulara olan bağlılık aidiyetleri ve onlar üzerinden tanımlanan sosyal kimlikleri güçlendirir. Öte yandan tabulardan ve normlardan sapma davranışı göstermek bireyleri başka aidiyetlere ve başka sosyal kimliklere yöneltir. İnsanlar tabu ve normlardan sapma davranışı gösterip göstermeyecekleri konusunda karar verirken, dâhil oldukları sosyal gruplardan dışlanma riskini gözetirler. Bazı durumlarda da yeni norm ve tabuları içselleştirerek farklı sosyal grup üyeleriyle sosyalleşmeyi dolayısıyla da yeni sosyal kimlikler üstlenmeyi tercih edebilirler. Bu değerlendirmeler, sosyal kimliklerin statik olmayan ve sosyal gelişmelere bağlı olarak şekillenen bireysel tercihler eliyle yeniden üretilebilir olma niteliğini ortaya koymaktadır.

Sosyal kimliklerin sosyal norm ve değerlerle olan ilişkisi, sosyal kimliklerin inşâ süreçlerinin farklı kültürlerde farklı dinamiklerle gerçekleşmesini ve onlara farklı anlamlar yüklenmesini de kaçınılmaz kılar (Feitosa vd., 2012: 528). Bu bağlamda sosyal kimlikler hangi davranışların doğru, hangilerinin yanlış olduğu konusunda yönlendirici bir rol oynarken, davranışların şekillenmesi kültürden kültüre farklılık gösterir (Hopkins ve Reicher'den aktaran Feitosa vd., 2012: 528).

Sosyal kimlikler inşâ edilebilir olma niteliklerine bağlı olarak toplumsal ve siyasî çalkantılar benzeri sarsıcı gelişmelerle de ilişkilidir. Castano, Leidner ve Slawuta (2008: 259) sosyal kimliklenme ile çatışma davranışları arasındaki ilişkiyi ele aldıkları çalışmalarında, sosyal kimliklerin çatışmalarla iki yönlü ilişkisine dikkat çekerler. Onlara göre sosyal kimlikler çatışma ortamlarında çok daha görünür ve belirginleşirken, sosyal kimliklerin görünür hale gelmesi çatışma davranışlarını teşvik etmektedir.

Sosyal kimlikler bireylerin kendilerini farklı kılarak başkalarından ayırt etme ve pozitif davranışlara muhatap olma ihtiyaçlarını realize edebilecekleri, öte yandan farklı grup mensuplarının olumsuz tutum ve davranışlarına karşın kendilerini güven içerisinde hissedebilecekleri gruplara dâhil olmalarına aracılık eder (Ellemers; Spears vd.'den aktaran Van Laar vd., 2010: 602). Dâhil olunan gruplar koruma ve destek sağlayan güvenli bir sığınak olarak görülmenin yanında, birey açısından bir var oluş sebebidir (Gouveia vd., 2002: 335). Van Laar vd.,nın (2010) Hollanda'da yaşayan düşük statülü grup üyeleri üzerinde yaptıkları çalışma, sosyal kimliklerin değersizleştirilmiş ve düşük statülü grup üyelerinin psikolojik iyilik halleriyle olan ilişkisinin yanında sosyal kimliklerin dominant gruplarca tehdit edilme ve kimlikleri tehdit altında olan grupların bu durum karşısında geliştirdikleri reaksiyonları anlama hususunda bulgular ortaya koymaktadır. Van Laar vd. (2010: 603-604), sosyal kimliklerin ve grup aidiyetlerinin bireylerin özkendiliklerini hem muhafaza eden hem de geliştiren niteliğine dikkat çekerken; sosyal kimliklerin stereotipik ve önyargılı

davranışlarla ayrımcılığa muhatap olan, beklentileri zayıf düşük statülü grup üyelerinin motivasyon ve performanslarının yüksek tutulmasına katkı sağladığını belirtmektedirler.

Bu iddialarından hareketle de düşük statülü grupların sosyal kimliklerinin etki alanının asimilasyonist politikalarla asgarîye indirgenmesi yerine, farklı sosyal kimliklerin değerli addedilmesini önermektedirler. Onlara göre sosyal kimliklerin değerli addedilmesi, düşük statülü grup üyelerini vatandaşlık yükümlülüklerini yerine getirme, iş ve eğitim hayatına katılma konularında desteklerken, motivasyonlarını, performanslarını ve iyilik hallerini yükseltir.

Etnik ve dini azınlıklar, kadınlar benzeri düşük statülü gruplara mensup olan bireyler birçok toplumda sosyal statü kazanımı sağlayan iş eğitim gibi alanlarda baskın olan çoğunluğa nispetle daha başarısızdır. Statü kazanımı sağlayan alanlardaki nisbî başarısızlıkları, dominant grup tarafından kendilerine yöneltilen olumsuz beklentiler ve stereotipik davranışlar dolayısıyla pozitif bir benlik algısı geliştirmede de güçlüklerle karşı karşıyadır. Bu durum onların sosyal kimliklerini tehdide açık hale getirmektedir.

Van Laar vd., düşük statülü ve damgalanmış gruplara dominant gruplarca yöneltilen sosyal kimlik tehditlerini 3 perspektiften ele almaktadır. Yazarlara göre dominant grubun sahip olduğu sayısal üstünlük, düşük statülü ve damgalanmış grup üyelerinin maruz bırakıldığı değersizleştirme ve ayrımcılık, dominant grupların düşük statülü grupların nisbî olarak yetersiz oldukları alanlara yüklediği değer kimlik tehdit unsurlarıdır. Buna karşın sosyal kimlikleri tehdide maruz bırakılan gruplar, daha yeterli olabilecekleri ve özgüvenlerini yükselten “alternatif alanlar” geliştirerek reaksiyon göstermektedirler. Örneğin etnik gruplar kültürel ve dini muhtevalı alanlarda varlık gösterirken, kadınlar sözel ve sosyal yetenek gerektiren alanlarda aktivite gösterebilmektedir.

Daha önce değinildiği üzere bireylerce üstlenilen kimlikler, toplumsal ölçekte bir kabul gördüğü ve onaylandığı ölçüde anlamlıdır. Bu bağlamda, bireyin kimliğinin ait olduğu grup tarafından sorgulanması, kabullenilmemesi, onay görmemesi, bireyin toplumsal düzlemdeki kendilik tanımına yönelik bir tehdit meydana getirir. Onaylanmamış ve kabullenilmemiş sosyal kimlikler bir dışlama ve ötekileştirme göstergesi olarak toplumsal değerler veya normatif düzenlemeler sebebiyle örtülü formlarda tezahür edebileceği gibi, alenî ve görünür de olabilir (Sue vd., 2007). Amerika'da yaşayan etnik azınlıklar özelinde yapılan kimlik çalışmaları,¹⁰ damgalanmış ve steryotipik davranışlara muhatap olan “düşük statülü” ve “değersizleştirilmiş” grupların kendilerini dominant beyaz ırkın üstlendiği “Amerikalılık” kimliği ile tanımlamalarını onaylamadığını göstermektedir. Bahsi geçen çalışmalar münhasıran Amerika'da yaşayan etnik azınlıkların tecrübe ettikleri kimlik reddini ele almakla beraber, değersizleştirilmiş bir sosyal kategori olan engellilerin kimlik tanımlamalarına yapılan toplumsal müdahale süreçlerini anlama noktasında çıkarımlar yapmamıza imkân sağlamaları bakımından önemlidir. Barlow, Taylor ve Lambert (2000) tarafından yapılan bir çalışma, Küba kökenli ve Afrika kökenli Amerikalıların, Avrupa kökenli dominant beyaz Amerikalı grup tarafından Millî Amerikan kimliğinden dışlandıkları şeklinde bir algıya sahip olduklarını göstermiştir. Cheryan ve Monin (2005: 717) Asya kökenli Amerikalıların

¹⁰ Örneğin Barlow, Taylor, ve Lambert, 2000; Cheryan ve Monin 2005; Sue vd., 2007; Huynh, Devos, ve Smalarz, 2011.

Amerikalılık kimliklerinin kabul görmeyişinin onların gündelik davranışlarını olumsuz yönde etkilediğini öne sürmektedirler. Asya kökenli Amerikalılar, tecrübe ettikleri kimlik reddine karşın, popüler Amerikan kültürüne vâkıf olduklarını görünür kılarak ve bu kültürün gerektirdiği gündelik hayat pratiklerine dâhil olma çabalarıyla reaksiyon vermektedirler. Öte yandan Sue vd., (2007), azınlık statüsündeki grupların üstlendikleri millî Amerikan kimliklerinin baskın çoğunluk tarafından onaylanmama süreçlerini ırkçı ayrımcı söylemler (Racial Microaggressions) üzerinden ele almışlardır. Hayatın hemen her alanında kendini gösteren ayrımcı söylemler bilerek veya istem dışı, sözel veya sözel olmayan yollarla hedef gruplara yöneltilmektedir. Sue vd. (2007: 271-274), ayrımcı söylemlerin ihtiva ettiği değersizleştirme ve aşağılamaya yönelik mesajların hedef gruplara sadece bilinçli, amaçlı, somut ve direkt eylemler ile iletilmeyebileceğini; ayrımcı söylemlerin örtülü ve dolaylı formlarının da gözlenebilir olduğunu belirtmektedir. Örneğin bir etnik azınlık mensubuna “Siz bu işe nasıl girdiniz?” şeklinde bir soru sorulduğunda, Sue vd. (2007: 174) bu sorunun muhatabı bakımından iki alt mesaj barındırmasının muhtemel olduğuna işaret etmektedir:

Muhatabın kendisine yöneltilen bu soru üzerinden, aslında bir azınlık mensubunun bu işe lâıyk olmadığının ima edildiği sonucuna ulaşması muhtemeldir. Sorunun muhatabı, “bir azınlık grup mensubu olarak bu pozisyonu yeteneklerin dolayısıyla değil, hoşça giden davranışların veya sizlere tanınan kota sebebiyle edinmiş olmalısın.” şeklinde bir alt mesaj verildiğini de düşünebilir. Araştırmacılar soruyu meydana getiren ifadelerin ayrımcı bir söylemiş gibi gözükmemekle birlikte, sorunun sorulduğu bağlamın ve bu sorunun farklı kişiler tarafından sıklıkla sorulmasının soruya özel anlamlar yükleyeceğini belirtmektedir.

Ayrımcı söylemler dışlayıcı, yadsıyıcı, muhatabının yeteneklerini ve tecrübelerini de değersizleştiren bir niteliğe sahiptir. Bu bağlamda Sue vd. (2007: 274) Amerika'da dünyaya gelmiş ve orada yetişmiş Asya kökenlilerin çok iyi derecede İngilizce konuşabilmeleri dolayısıyla takdir edilmelerinin ve aynı bağlamda sıklıkla nerede doğduklarının sorulmasının, onların Amerikalılık kimliklerinin reddi anlamına geldiğini belirtmektedirler.

Amerika'da dünyaya gelmiş ve orada yetişmiş insanların iyi derecede İngilizce konuşabilmeleri tabii ve beklenen bir durum olmasına karşın takdir vesilesi olarak görülmesi ortaya koymaktadır ki; ayrımcı söylemler ve sosyal kimlik reddi baskın olanın muhatabıyla arasında hiyerarşik bir ilişki üretmekte ve baskın olan zihninde muhatabını aşağı bir mevkide konumlandırmaktadır. Dayatılmış engelli kimliğinin inşâ süreçlerinin ele alındığı bölümlerde bu tür konumlandırmalar muhtemel sebepleriyle daha ayrıntılı olarak irdelenecektir.

1.1.2.5. Kültürel Kimlik

Kültürel kimlik din, etnisite, milliyet dil benzeri kültürel kategorilere olan aidiyet hissi; (Bhugra vd., 1999: 244) kültürel kategorilerin bireyin benlik tanımındaki izdüşümleridir. Kültürel kategoriler mensuplarının düşünme, davranma ve inanma biçimlerini karakterize edip düzenleyen norm ve değerler taşırlar ve bu bağlamda kültürel kimlikler kültürel kategorilerin şahsiyetlerini karakterize eden değerlerin, gelenek-göreneklerin, dillerin, inanç ve alışkanlıkların paylaşılması yoluyla inşâ edilir. Kültürel kimlikleri kavramsal zemine oturtmak amacıyla başvurulmuş dil, gelenek-görenek benzeri birleştirici unsurlarla diğer sosyal kimlikleri tanımlamada referans alınan unsurların çoğunlukla örtüştüğü; bu bağlamda etnik kimlik, ırksal kimlik ve kültürel kimlik kavramlarının birbirinin yerine geçecek şekilde

kullanılabildiği de görülür. Bu türden bir anlam örtüşmesine dikkat çeken Hortobagyi (2009: 259) Kültürel kimliklerin çoğunlukla ırksal ve etnik kimlikleri kuşatan bir anlam genişliğine sahip olduğunu öne sürmektedir. Ona göre ırksal ve etnik kategoriler bireyin erken sosyalizasyon döneminde gelişir ve dünyayı etnosentrik bir gözle görmesinin itici gücünü teşkil eder. Hortobagyi bu noktada ırk ve etnisite arasındaki varoluşsal ilişkiye temas eder ve ırkın genellikle insanları değerler temelli kategorilere yerleştiren fiziksel özelliklerle birlikte ortak geçmiş ve irsiyet ilişkileri temelinde tanımladığından söz eder. Bu çerçevede, ırk etnisitenin ayrıntı sayılabilecek bir uzantısı konumundadır. Hâlbuki etnik kimlikler soy ortaklığını, ortak mirası, ırksal ortaklığı ve gelenekleri yansıtmanın yanında iktisadi, dini, kültürel ve dile ait ortak bir zemini de yansıtır. Bu yönüyle etnik kimlikler temel olarak kültürel aidiyetlerin de nişanesidir. Hortobagyi ırksal kimliklerle etnik kimlikler arasındaki kavramsal sınırların kesin çizgilerle birbirinden ayrılmasının kolay olamayacağı noktasından hareketle, 1990'lı yılların sonlarından itibaren kültürel kimlik kavramının etnik ve ırksal kimlikleri de ima eden bir anlam genişliği içerisinde kullanılmasının tercih edildiğini tespit etmektedir. Kültürel kimliği geniş bir kavramsal bakış açısıyla ele almak, kültürel kimlikleri salt millî aidiyetlere dayanarak açıklamaktan ziyade bireylerin dâhil oldukları meslekî grupları, sosyal sınıfları, yaşamakta oldukları coğrafyayı, konuştukları dili, biyolojik varlıklarının sosyal hayata bakan boyutunu da dikkate almayı gerektirir (Jameson, 2007: 199). Holliday (2010: 165) kültürel kimliklenme süreçlerinin yaşanan insan hareketleri ve baskın kültürün asimilatif gücünden kaynaklanan karmaşık ve dinamik bir niteliğinin olduğunu belirtir. Holliday millî topraklarından ayrılmış ve farklı kültürlerin baskın etkisi altında yaşamış bir grup üzerinde yaptığı araştırmada, kültürel kimliklenmenin nesnel belirleyicileri kadar öznel belirleyicilerinin de olduğunu belirtmek üzere eğitim, meslek, bireysel kabiliyetler gibi öznel belirleyicilerin kültürel kimliklenmede oynadığı role dikkat çeker. Kültürel kimlikleri bireyin kendiliğinin mütemmim cüzü olarak değerlendiren Bhugra vd. (1999: 244), kültürel kimliklerin baskın kültürlerce asimilasyon yoluyla tehdide uğramasının bireyin kişiliği üzerindeki davranış boyutunda gözlenebilen veya örtülü olumsuz etkileri olduğunu değerlendirmektedir. Jameson (2007:199-200) kültürün insanların yapıp etmeleri üzerindeki etkisinin görünür olandan daha fazla olduğunu belirtir ve bu etkiyi “gizli güç” olarak niteler. Ona göre insanların formel veya enformel olarak üyesi oldukları gruplar aynı zamanda onlara kanaatler, inançlar, değerler, tutumlar, gelenekler ve nihayet yaşama üslupları telkin eder.

Kültürel kimlik dolayısıyla bireylerin kültürel kategorilere dâhil olmakla fiilen üstlenmiş oldukları bu paternleri esas alarak geliştirdikleri benlik algısıdır. Bireylerin kendiliklerini oluştururken ve sosyal etkileşimde bulunurken birden fazla kültürel kategoriye dâhil olmaları, globalleşen dünyada farklı kültürel kategorilerden haberdar olmaları, kültürel kimliği kompleks bir fenomene dönüştürmektedir. (Neyer ve Harzing, 2008: 328) 21'inci yüzyılda siyasi, iktisadi ve teknik alanlarda yaşanan gelişmelerin dünya üzerinde kültürel değişimlere yol açtığını belirtmektedir. İletişim ve ulaşım imkânlarının gelişmesine paralel olarak kültürlerarası karşılaşmalar ve ilişkiler kültürel kategorilerin birbirleri hakkındaki önyargıları azaltmakta, kültürel kimliklerde sapmalara da yol açabilmektedir (Sussman 2000: 359; Tong ve Cheung, 2011: 55). Bu çerçevede, diğer sosyal kimlik formlarının ele alındığı bölümlerde işaret edildiği üzere kültürel kategoriler üzerinden geliştirilen kimlikler durağan

ve somut olmayıp, sosyal olayların değişime uğraticı etkisine açık bir konumdadır (Koç, 2006).

Diğer sosyal kimlik formları gibi kültürel kimlikler de toplumsal düzlemde ve başkalarıyla olan ilişkiler yoluyla tanımlanır. Jameson (2007: 199), Kültürel kimliklerin formasyon süreçlerinin imtiyazların, güç yapılarının ve yakın ilişkilerin belirleyici etkisinden bağımsız düşünülmemesi gerektiğini önermektedir. Güç ilişkilerinin kültürel örüntülerle olan irtibatına değinen Rossade (2016: 534) açısından kültür bir nesne değil bir prodestir. Birileri tarafından icat edilir ve “ötekiler”e dayatılır. Güçlü olanlar tarafından araçsallaştırılır, gücü olmayan ise toplumsal pozisyonunu dengelemek ve menfaatlerini geliştirmek adına dayatma karşısında başkalaşır. Kültürlerarası iletişim ve kültürel kimlik alanında dikkate değer çalışmalar gerçekleştiren İranlı akademisyen Saied Reza Ameli, İngiltere’de yaşayan Müslüman azınlığın Müslüman kimliği üzerine yaptığı bir dizi çalışmada kültürlerarası karşılaşmaların kimliklerin inşâ edilmesi ve yeniden üretilmesi süreçlerine olan etkisine ışık tutan bulgu ve görüşler sunmaktadır (Heisey, 2011).

Ameli Globalization, Americanization, and British Muslim Identity (Globalleşme, Amerikanlaşma ve İngiliz Müslüman kimliği) adlı çalışmasında, (Ameli, 2002) Londra yakınlarında bulunan Brent kasabasında Müslümanlık kolektif bilinciyle bir komünite olarak yaşamayı tercih eden Müslümanların kimlik algılarını ele almıştır. Ameli sosyal kimlik formlarını ele alan birçok yazarın görüşleriyle paralellik arz edecek şekilde Müslüman kimliğinin de durağan ve stabil olmadığını ve salt İslâmî değerlerce karakterize edilmediğini belirtmektedir (aktaran Heisey, 2011: 68). Ameli’ye göre Bireysel kendiliklerin yapı taşlarından ve ayırt edici unsurlarından biri olarak Müslüman kimliği hem dinî değerler hem de toplumsal dinamiklerce terkip edilmiştir. Müslüman kimliği Ameli’ye göre bir yandan zamanın ve mekânın değişmekte olan şartları, öte yandan da bireysel ve toplumsal hayatın dinamikleri arasındaki ilişkilere bağlı olarak, aynı zamanda da bir evrilmeye tabi sosyal ve kültürel ortamların etkisiyle süreklilik arz eden ve öngörülemez bir transformasyona uğramaktadır. Ameli İngiltere’de doğmuş olan Müslümanların kimlik algılarının:

- i. Millî kökeni ve millî mirası önceleyen “millî kimlikler”;
- ii. Dini gelenekleri önceleyen ve değişime kapalı “geleneksel kimlikler”;
- iii. Dini değerleri bir ideoloji olarak algılayan ve gündelik hayatını bu değerler temelinde yapılandırmayı önceleyen “islamcı kimlikler”;
- iv. Dini değerleri modern anlayışla yeniden yorumlamayı tercih eden “modernist kimlikler”;
- v. Toplumsal ve siyasi hayatın dini değerlerden arındırılmasını öneren “seküler kimlikler”;
- vi. Baskın olan İngiliz kültürünün şekillendirdiği, baskın kültürün norm ve değerlerini benimsemiş “İngilizleşmiş kimlikler”;
- vii. Geleneksel ve modern kimliklerin etkisiyle şekillenmiş “hibrid kimlikler” (melez kimlikler); ve
- viii. Herhangi bir yönelimi olmayan, geleneksellikle modernite arasına sıkışmış “belirsiz” kimlikler olmak üzere sekiz karakter yansıttığı sonucuna ulaşmıştır (aktaran Heisey, 2011: 69).

Ameli'nin çalışması, baskın kültürün azınlık konumundaki kültürel kategorilere mensup olanların kolektif bilinçlerini yükseltme etkisi gösterebileceğini ortaya koymaktadır. Ancak onun İngiliz Müslümanların kimlik algılarının tipolojilerine ilişkin bulguları, bu kolektif bilincin kimlik algılarını dönüşüme uğramaktan muhafaza etmek için yeterli olmadığını da göstermektedir. Söz konusu dönüşüm, hem baskın olan kimliğin tam bir üstlenilişi olmaktan hem de azınlık kategorilere mensup olanların kültürel orijinlerinin karakterinden uzaktır. Dolayısıyla baskın kültürün kimlikler üzerindeki etkisi bir tür başkalaştırma olarak nitelendirilebilir.

Tong ve Cheung (2011: 55) Ameli'nin bulgularıyla örtüşecek şekilde baskın kültürlerin tehdidine maruz kalan kültürel kimliklerin homojenize olarak baskın olana dönüşebileceğini, heterojenize olarak kendi varlığını koruma refleksi gösterebileceğini yahut kendini koruyarak globalleşmeye yönelebileceğini belirtmektedir.

Kültürel kimlikler aynı zamanda iletişim kanalları, karşılaşmalar, karşılıklı etkileşimler yoluyla müzakere edilir. Dolayısıyla kültürel kimliklerin üstlenenler için bir tarif edici fonksiyon yerine getirebilmesi, kültürel kimliklerin onları üstlenenler dışında tanınması ve kabul görmesiyle mümkün olabilir.

Etnik kimlik çalışmalarında olduğu gibi, kültürel kimlik kavramını ele alan çalışmalar da ağırlıklı olarak Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere gibi sömürgeci ve çok kültürlü toplumlarda yoğunlaşmıştır. 1960'lı yıllarda yaşanan sivil toplum hareketleri, insan hakları ve demokrasi talepli inisiyatiflerin ivme kazanması kültürel kimlik konusunda yapılan kuramsal ve ampirik çalışmalara dinamizm kazandırmıştır. Ancak içinde yaşadığımız çağın niteliklerini belirleyen teknolojik gelişmeler ve insanların teknolojiyi kullanma biçimleri, öte yandan kitle iletişim araçlarının kültürel kimlikleri sürekli olarak yeniden inşâ etme potansiyeli, (Kupe, 1995:391) kültürel kimliğin de kavramsal bir çerçeveye oturtulmasını güçleştirmektedir (Koç, 2006: 37).

Kültürel kategorilere olan aidiyetlere duyulan bağlılıklarla (kültürel identifikasyon) meydana gelen kültürel kimliklerin benlik tanımları içindeki yeri, anlamı ve gücü “kültür” denen şeyin yapıp etmeler, düşüncüler ve inanışlar üzerindeki etkisiyle çözümlenebilir. Bu etkinin izini belirli ölçülerde kültüre yüklenen anlamlarda sürmek mümkündür. “Kültür hemen her yerde karşımıza çıkar ve sayısız şekillerde anlaşılır; gerekçelendirmek, bütünleştirmek ve yabancılaştırmak, “ötekileri” dışlamak üzere insanları grup bilinci ile bir araya getirmek üzere kullanılır. Hemen her yerde karşımıza çıkıyor olması, bu kavramı işlevsizleştirmekte, işe yarar bir şey söyleme imkânını ortadan kaldırmaktadır. Ne var ki, insanların gündelik hayatları kültürün işlevselleştirilme biçimlerinden etkilenir. Kültür insanları ortak alışkanlıkları, tutumları ve davranışları bakımından sınıflandırma anlamı taşır.” Rossade (2016: 534) yukarıdaki satırları Merriam-Webster çevrimiçi sözlük editörlerinin kültür kelimesinin 2014’te yılın kelimesi seçilmesini gerekçelendirmek üzere kaleme aldıklarını belirtmektedir. Bu değerlendirmelerin de ortaya koyduğu şekilde, kültür kavramı, sınırları her geçen gün yeniden belirlenen; buna karşın insanın yapıp etmeleri üzerindeki belirleyici etkisi üzerinde ittifak edildiği bir kavram konumundadır.

Sonraki paragraflarda atıfta bulunulacak olan çeşitli yazarlarca dile getirilen kültür tanımlamalarında da görüleceği üzere, kültür kavramı inanışlar, değerler, iletişim biçimleri,

dil gibi¹¹ onları paylaşılanları bir kolektivite olarak farklılaştıran ve ayırt eden unsurlara atıfta bulunularak tarif edilmektedir.

Dâhil olduğumuz kültürel kategorilerin yapıp etmelerimiz, düşüncelerimiz ve algılamalarımız üzerindeki belirleyici rolünün (Sachs, 1986: 195) bir gereği olarak, sosyal ilişkilerimiz, toplumsal düzen, dünyayı algılamamız, mekânlara anlamlar atfetmemiz, (Giles ve Dorjee, 2005) farklılıkları kendi zihnimizde konumlandırmamız, dâhil olduğumuz kültürel kategorilerin varsayımlarıyla karakterize edilir. “kültür” dediğimiz bütünlük, maddî ve maddî olmayan unsurları barındırır (Sachs, 1986: 196). Kolektif bilinçler üreterek insanları bir araya getiren inanışlar, değerler, konuşma ve iletişim biçimleri kültürün maddî olmayan unsurlarıdır. Bu bağlamda kültür toplumların irfanı, varsayımları ve algılama biçimleridir. Kültür toplumları idare eden ve bir düzene sokan normların, formel veya enformel kuralların menşeyidir; bireylerin konuşma, yeme-içme, giyim-kuşam stillerini tayin eden toplumsal sembollerin kodlarını barındırır.

Kültür olgusunu makro ölçekli sosyal kurumlarla olan ilişkisi bağlamında ele almayı tercih eden Servaes (1988: 58) bir toplumda tezahür eden bütün aksiyonların değerlerce şekillendirildiğini belirtir ve ona göre bu durum, sosyal realiteleri birer kültürel çıktıya dönüştürür. Sosyal kurumlar, norm sistemleri, davranış paternleri, toplumsal modeller benzeri sosyal realiteler bir dizi değerler, tercihler ve yönelimler üzerinden yapılandırılır. Söz konusu tercih, değer ve yönelimler ise toplumların yüz yüze geldikleri problem ve ihtiyaçlara gösterdikleri reaksiyonlarla belirlenir. Bu süreç doğrusal bir niteliğe sahip olmayıp, bilinçli veya bilinçdışı biçimlerde güç merkezleriyle ilintilidir; zamana sârîdir, zamanın ve mekânın sınırlarını aşan bir süreçtir. Bu süreç insanlara sadece neyin iyi yahut neyin kötü olduğu konusunda önermeler sunmakla kalmaz, yeme-içme, giyim-kuşam tarzları gibi yaşama biçimleriyle de ilgilenir. Bu noktadan hareketle Servaes, kültürü bünyesinde bir dizi referans şablonlarının somutlaştığı ve kurumsallaştığı, insanlar arası etkileşim ve iletişimi yönlendirip yapılandıran bir sosyal yapı olarak ele almayı önerir. Yaşama biçimlerinin her toplum bakımından farklılık göstereceğini, kültürün muhtevasının her toplumda aynı olamayacağını belirtir. Her kültür kendi zihinsel dinamikleriyle etkinlik gösterir; bu durum her kültürün kendi bağlamında ve kendi zihinsel dinamikleri üzerinden ele alınmasını kaçınılmaz kılar

Kültür gündelik hayatımızı meydana getiren yapıp etmelerimizin de karakterini belirler (Triandis ve Suh 2002; Matsumoto 2007; Fong vd., 2016; Tesnime vd., 2016). Örneğin cenaze törenlerinde veya düğün merasimlerinde ortaya koyacağımız davranış paternlerinin kodları kültürde saklıdır. Üstlendiğimiz sosyal kimlikleri ne şekilde realize edeceğimiz, farklı kategorileri nasıl konumlandıracağımızın ipuçlarını da kültürel aidiyetlerimiz belirler.

Kültürel aidiyetlerin bu son derece geniş etki alanı, ona insanoğlu tarafından üretilen eşyaya da bir nitelik kazandırma, bir kimliğe büründürme gücü vermektedir. Mimari yapılar, sanat ve edebiyat eserleri, onları meydana getirenlerin kültürel aidiyetlerinin taşıdığı kodlar hakkında önemli ipuçları barındırır. Bu bağlamda kültürün maddî ve maddî olmayan unsurları çift yönlü ve karşılıklı bir ilişki içerisinde varola gelir. Kültürün maddî olmayan unsurları, maddî unsurlarınca biçimlendirilir. Bir başka deyişle, nasıl inandığımız, nasıl

¹¹ Örneğin Fong vd., 2016; Becker vd., 2017.

düşündüğümüz, nasıl yaptığımızı belirler. Örneğin Osmanlı İmparatorluğunun idaresi altında bulundurduğu topraklar üzerinde çok sayıda hamam ve imarethane inşa etmiş olması, temizliğin ve hayırseverliğin o kültürdeki yeri hakkında bir fikir verir. Öte yandan kültürün maddî unsurları da inanışlar, düşünüş biçimleri, tutum ve davranışları biçimlendirir. Bu anlamda maddî kültürün önemli birer ürünü olan kitle iletişim araçları ile teknolojinin davranış, tutum ve kimlikleri dönüştürme gücüne globalleşme-kimlik formasyonu ilişkilerinden söz eden paragraflarda değinilmiştir.

Kültür, insanların kendi ontolojik varlıklarını tanımlamalarına, davranışlarını tayin edip pekiştirmelerine, hatta başkaları hakkında yargılar geliştirmelerine vasıtalık eden zihinsel bir kalıp üretir (Sussman; Tylor aktaran Arasteh vd., 2016: 242) kültürü kompleks bir bütünlük olarak ele alır. Ona göre toplumsal bir varlık olarak insanoğlunun elde ettiği irfanı, inançları, sanatı, moral değerleri, hukuku, gelenek-görenekleri, her türlü ehliyeti kültür olarak adlandırdığı bütünlüğü meydana getirir. Tylor'un oldukça geniş ve neredeyse insana dair olan her şeyi kapsayan kültür tanımı, kültürün kavramsal bir çerçeveye kavuşturulmasının güçlüğünün ipuçlarını barındırmasının yanında; insanoğlunun davranışları ile dünyayı algılama ve değerlendirme paternlerinin kültürel kimliklenmelerle olan kuvvetli ilişkisine dolaylı olarak atıfta bulunur.

Peterson ise (aktaran Arasteh vd., 2016: 242) İngiliz kültürünü insanların kompleks ve birbiriyle ilişki içerisinde olan davranış paternleri olarak tarif etmektedir. Bu davranış paternleri düşünme biçimleri, iletişim stratejileri ve dil gibi insanların yapıp etmelerinin tezahür ettiği oldukça geniş bir alanı kuşatır. Kültürel varsayımlar ve kültürel değerler insanların hem başkalarıyla ve çevreleriyle, hem de kendi aralarındaki ilişkilerinin tabiatını belirler (Neyer ve Harzing, 2008: 327).

Kültür kendilik algılarını şekillendirirken, “öteki” olana ilişkin tanımlamalarda bulunmanın ve “ben” ve “öteki” arasındaki ilişkinin de karakterini belirler (Markus ve Kitayama; Triandis’den aktaran Kastanakis ve Voyer, 2014: 430). Bu bağlamda engellilik olgusu da bir kültürel tanımlamadır (Coleridge, 2000: 22-23).

Coleridge engellilik olgusunun anlamlandırılmasının kültürlerarası farklılıklar gösterdiğini belirtir ve “geleneksel toplumlarda”, engellilik kuramcılarının ve Dünya Sağlık Örgütü’nün (DSÖ) kavramsallaştırdığı şekliyle ve batı dünyasında bilinen anlamıyla anlaşılan bir engellilik olgusundan söz etmenin mümkün olmadığını söyler. Ona göre “geleneksel toplumlar” engelliliği “kör”, (blind) “sağır”, (deaf), “topal” (lame) benzeri tanımlamalarla öznel ve tekil bir çerçevede anlamaktadır; dolayısıyla da farklı engel türlerine yüklenen kültürel anlamlar farklılık arz eder. Örneğin Tuareg kültüründe cilt lekeleri ve çiller evlenmeye mâni bir engellilik formu olarak görülür. Coleridge “muhafazakâr toplumlarda” engelliliğe yüklenen anlamlara dayanarak engelliliğin bu toplumlarda sosyo-ekonomik bakımdan geri kalmışlığın bir sebebi olduğunu belirtir. Coleridge engelliliğe ilişkin olumsuz tutumları değiştirmeyi amaçlayan müdahale programlarının istenen sonuçları üretmesinde engellileri kuşatan kültürel örüntülerin analiz edilmesinin oynadığı kritik rolü vurgulamaktadır. Kültürel yapıların engelliliğe ilişkin önkabulleri ve tanımlamaları, dayatılmış engelli kimliğinin inşa süreçlerinde ayrıca ele alınacaktır.

1.1.3. Zihniyet, İnanç, Kültür ve Kimlik

Toplumlar milletler, etnik gruplar, kurumlar, cemaatler, aile benzeri kolektif yapılardan meydana gelirler. Toplumu meydana getiren kolektif yapılar mensuplarının kendilik tanımlarını şekillendiren, “öteki”nin kendiliğine atıflarda bulunan, “öteki” ile olan ilişkilerimizin niteliğini tayin eden; düşünüş biçimlerine, yargılara, varsayımlara, davranış paternlerine sahiptir. Bu düşünme, yargılama ve davranma kalıpları ile kolektif temsiller ve kültürel-bilişsel kalıplar dil aracılığıyla öğrenilir; Kolektif ortamlarda başkalarıyla olan etkileşimleri de bu zemin üzerinden gerçekleşir (Burns ve Engdahl, 1998: 167). Kolektif yapıların zaman içerisinde geçirdikleri tecrübelerle ilgili olarak geliştirdikleri bu hazır düşünme, değerlendirme ve yargılama kalıpları, olup bitenler karşısında tutum ve davranış geliştirmemizle sonuçlanan bir bakış açısı sunar. Bir başka deyişle kolektif yapılar dünyayı hangi gözle görmemiz gerektiği konusunda bir paradigma ve zihniyet üretir. Zihniyetler taşıdıkları gerçeklik imajı ve dünya görüşüyle insan davranışlarını düzenleyip şekillendirir (Gostev’den aktaran Yurevich, 2013: 520). Zihniyet, belli bir kültür ortamında yaşamakta olan bireylerin bireyliklerinin mütemmim cüzü olarak dünyaya dair kendilerine özgü algılama perspektiflerini belirler; olup bitenlere verdikleri tepkilerin derinliklerini açıklar. Kolektif yapıların zihniyet inşâ etmedeki etkinliklerinin bir sonucu olarak; zihniyet kavramı genellikle literatürde etnik gruplara, meslek gruplarına, sosyal sınıflara atıfta bulunmak üzere kullanılmaktadır (Klicperová-Baker ve Košťál, 2015: 307).

Klicperová-Baker ve Košťál, (2015: 308), zihniyet (mentality) kavramının akademik literatürde bilhassa Fransız akademisyenler tarafından 1880’li yıllardan bu yana kullanılageldiğini; gündelik hayatın sıradan olup biten hadiseleri karşısındaki tutumları, dünya görüşü, kültür ve medeniyetle ilişkili olarak kullanıldığını belirtmektedir. Zihniyet kavramı Antropoloji ve Etnografya disiplinlerinin öncü çalışmaları bakımından da önemli bir yere sahipti; örneğin Lucien Lévy-Bruhl (1922 yılında “ilkel toplumların” zihniyetlerini bir çalışma sahası olarak değerlendirmiştir (Klicperová-Baker ve Košťál, 2015: 308).

Yirminci yüzyılın sonları itibarıyla, zihniyet kavramıyla ilgili konularda yapılan tartışmalar geniş bir kapsam kazanmıştır (Buyanova’dan aktaran Yurevich, 2013: 520). Buyanova, zihniyet dediğimiz olgunun kavramsal bir zemine oturtulması süreçlerini üç aşamada ele almayı tercih etmekte; zihniyet ifadesinin ilk-dönem kullanımlarının daha ziyade insanların tinsel dinamikleri, ruh dünyaları, etnik bilinç anlamlarında ele alındığını belirtmektedir. Annales Okulunu¹² takip eden yazarların kavramla ilgilenmeleri, kavrama bir anlam genişliği kazandırmıştır. Nihayet zihniyet kavramının Psikoloji, Sosyoloji ve etnoloji gibi farklı disiplinlerce ilgilenilir hale gelmesi ve milletlerin psikolojilerinin disiplinlerarası bir anlayışla ele alınması yönündeki yaklaşımlar zihniyet kavramını daha makro ölçekli olayların açıklanmasında başvurulan bir kavram haline getirmiştir.

Bu bağlamda zihniyet birçok yazar açısından bir cemaatin veya toplumun hissetme ve düşünme tarzıdır (Goff’den aktaran Hinkkanen, 1989: 299).

¹² Fransız düşünürler Lucien Febvre (1878–1956) ve Marc Bloch (1886–1944) öncülüğünde gelişen Annales okulu, tarihî olayların vuku buldukları bağlamları şekillendiren kültürler, ideolojiler, dünya görüşleri ve zihniyetler ışığında yorumlanması gerektiğini öneren bir düşünce ekolüdür (<https://www.britannica.com/topic/Annales-school>).

Hinkkanen (1989: 300) insan topluluklarının içinde yaşadıkları şartların, onların yorumlamalarını ve tepkide bulunmalarını gerekli kılan yapılar oluşturduğuna dikkat çekmektedir. Bu noktadan hareketle de zihniyetlerin insan topluluklarının içinde bulundukları yapıların (çalışma şartları, toplumsal hiyerarşiler) ortaya koyduğu şartlara verdikleri tepkilerle şekillendiğini söylemektedir. Hinkkanen, zihniyetlerin tanımlanabilir bir kolektif bütünlük meydana getiren insanların içinde yaşadıkları dünyayı görme ve yorumlama biçimi; kısacası toplumsal ve kültürel olarak inşa edilmiş bir dünya görüşü olarak tanımlamaktadır.

Burke (1986: 439) zihniyetlerin ele alınma biçimiyle ilgili olarak bu kavramın 3 temel niteliğine dikkat çekmektedir: Burke ilk olarak zihniyetin bireysel tutumlardan ziyade kolektif tutumlar bağlamında; ikinci olarak algılamaları, olağan akıl yürütmeleri ve gündelik düşünceleri biçimlendiren söze dökülmemiş ve bilinçaltı varsayımlar bağlamında ve nihayet inançların yapısı, sembolleri, metaforları ve muhtevası bağlamında ele alınmasını önermektedir. Burke bu bağlamda kolektif yapılar arasında bir zihniyet farkının varlığından söz edebilmek için, salt tutumlar düzeyinde var olan bir farklılıktan söz etmenin yeterince güçlü bir izahat olamayacağını öne sürmektedir. Zihniyetler tutumlar ve değerlerin yanı sıra davranışsal yönelimlerle işlevsel bir nitelik kazanır Klicperová-Baker ve Košťál (2015: 301).

Annales Okulu temsilcilerinden ve ünlü Fransız tarihçi Jacques Le Goff (aktaran Bonde 1996: 64) zihniyetlerin yansımalarının gündelik hayatı meydana getiren tüm yapıp etmelerimizde görüldüğünden söz eder ve zihniyetlerin sadece tutum düzeyinde var olmadığını belirtir. Le Goff zihniyetlerin davranışlarımızın yanında bedensel reflekslerimizle de gözlenebilir etkilerinin varlığına işaret eder. Zihniyetler sorgulanmayan, ancak toplumu meydana getiren bireylerin bilişsel dünyalarında var olan ve davranışlarında gözlenebilen düşünüş formlarıdır. Zihniyetler bireylerin algılamalarını ve toplumsal yaşantının gündemini şekillendiren temsillerdir (Baroutsis, 2019: 545)

Zihniyetlerin anlaşılması, düşünce formlarının analiz edilmesini gerekli kılar; zira düşünüş formları toplumsal pratikleri ve toplumsal kurumları yapılandırıp yeniden üretir (Dean'den aktaran Baroutsis, 2019: 546). Toplumsal yapılarca inşa edilen zihniyetler (Anık, 2011; Baroutsis, 2019; Burns ve Engdahl, 1998) toplumsal düzeyde yaşanan tüm ilişkilerle bağlantılıdır (Anık, 2011: 107).

Burns ve Engdahl (1998) sosyal etkileşim süreçlerinin bireysel zihniyetlerin inşa edilmesindeki etkisine dikkat çekerken, bireyin kendiliğine ilişkin bilincinin zihinsel kalıplar üzerinden var edildiğini belirtmektedir. Bireyin kendiliğine ilişkin bilinci, kendisini kolektif bir temsil ve kolektif anlayışın bir yansıması olarak tecrübe ettiği bir ortamda meydana gelir.

Bireysel bilinç kolektif düzeyde gerçekleşen adlandırmaların, (nitelemelerin) sınıflandırmaların, denetlemelerin, yargılamaların ve bireyin özkendiliğine ilişkin müzakere ve sorgulamalarının bir sonucudur.

Birey sınıflandırmayı, nitelemelerde bulunmayı, kim olduğuna ilişkin tanımlamalar getirmeyi, kolektif ortamlarda öğrenir. Bireyin bilinci de kolektif bağlamda yaşanan müzakereler ve iletişim yoluyla gelişir. Bu bağlamda bireyin benliği kolektif bir temsil, kolektif anlayışın ürettiği bir nesnedir (Burns ve Engdahl, 1998: 166). Bu cümleden olarak

bireyin kim olduğu veya olmadığı, “öteki”nin kimliğine dair tanımlamalar ve “öteki”ni konumlandırma biçimleri de zihinsel kalıplardan bağımsız düşünülemez. MacBeth vd. (2008) düşünüş, algılama, yorumlama ve anlamlandırma formları olarak zihniyetlerin kimliklerin inşâ edilmesindeki rolüne dikkat çeker. Toplumsal arenada yaşanan duygusal, motivasyonel, bilişsel ve davranışsal prosesler zaman içerisinde ortaya çıkmış sistemlerin yansımalarıdır. Bu yansımalar toplumsal zihniyet kalıpları olarak insanların meydana getirdikleri kolektif yapıların, toplumsal hiyerarşinin formasyonunu belirler (MacBeth, vd., 2008: 80). Zihniyetler “ben” ve öteki arasındaki ilişkiyi şekillendirir.

Her kolektif yapı mensuplarına bir dünya görüşü, (mentalite) kültür ve kimlik empoze eder. Kolektif yapıların öngördüğü dünya görüşü ve kolektif kimlikler, kolektif yapılar için mensuplarını bir arada tutma ve bu yapıların bütünlüğünü muhafaza etme aracıdır (Dobratz, 2001). (Dobratz, 2001: 287), sosyal hareketlerin de birer kolektif yapı olarak zihniyet ve kimlik inşâ etme fonksiyonlarına vurgu yaparken, sosyal hareketleri ele alan çalışmalarda bu hareketlerin mensuplarına gerçeklikleri anlamlandırma ve kimlik empoze etmedeki rollerinin ağırlıklı olarak irdelendiğini belirtir.

Hedetoft (1993: 281) Büyük Britanya, Batı Almanya ve Danimarka'nın millî kimliklerinin karakteri ile toplumsal zihniyetler arasındaki ilişkiyi karşılaştırmalı olarak ele aldığı çalışmasında, milletlerin tarihsel süreç içerisinde tecrübe ettikleri gelişmelerin (savaşlar, zaferler ve yenilgiler gibi) toplumsal zihniyetlerinin ve kültürlerinin karakterini belirlediğini öne sürmektedir. Her millet yaşadığı tecrübeler bağlamında kahramanlık, vatanseverlik tanımları geliştirir. Hedetoft, her milletin kendi öznel tecrübeleri ışığında geliştirdiği zihniyetin millî kimliğinin merkezinde konumlandığını iddia etmektedir.

Bu çalışmanın Sosyal Kimlik başlıklı bölümünde değinildiği üzere, sosyal kategorilere olan aidiyet ve bu kategorilerle gerçekleşen kimliklenmeler bireyin kendiliğine yönelik tehditlerin etkisinin asgariye indirilmesinde önemli role sahiptir. Sosyal kimliklenmeler sağladıkları statü ve destek yoluyla bireyin hem mental, hem de fizyolojik düzeyde iyilik halini geliştirmektedir (Haslam vd., 2009; Hughes vd., 2015; Smeekes vd., 2017).

Ysseldyk vd. (2010) bireyin kendilik algısının şekillenmesinde tüm sosyal kategorilerle gerçekleşen kimliklerin aynı etkinliğe sahip olmadığına dikkat çekerek; birtakım grup mensubiyetlerinin bireyin kendilik algısının şekillenmesinde merkezi bir konuma sahip olduğunu ve bilhassa baş edilmesi görece olarak zor durumlarla karşılaşılması halinde bu mensubiyetlerin daha belirgin olduğunu iddia etmektedirler. Bu bağlamda dînî kimlikler bireyin kendiliği ile ilgili bir tehditle karşılaştığını farzettığı durumlarda önemli hale gelebilmektedir (Freeman; Muldoon vd.; Trew vd.'den aktaran Ysseldyk vd., 2010: 60).

Yol gösterici ve yönlendirici bir inançlar sistemi etrafında temerküz eden bir sosyal kategori türü olarak din sosyal ve psikolojik süreçleri şekillendirme gücüne sahiptir. Dînî aidiyetler yoluyla edinilen kimlikler kutsal değerler tarafından oluşturulmuş zihniyetler önermekle diğer sosyal kimliklerden farklılık arz eder (Ysseldyk vd., 2010: 60). Ysseldyk vd., (2010: 61) bariz duygusal ve bilişsel değerlerce terkip edilen dini kimliklerin toplumsal zeminde yüksek statü ve ayrıcalık sağlamasının yanında sorgulanmaya açık olmayan ve yanlışılanamaz gerçeklikler sunmak suretiyle epistemolojik ve ontolojik sorgulamalar bakımından bir katıyet ortaya koymakla diğer sosyal kimliklerden ayrıştığını; bireysel iyilik halinin gelişmesinde bu

iki bakımdan avantaj sağladığını belirtmektedir. Din bireyin kendisini toplumsal, kozmolojik, metafizik ve hatta bazı durumlarda coğrafi düzlemde konumlandırma arzusuna cevap verir. Dinin ihtiva ettiği anlamlar manzumesi bireyin başkalarıyla olan ilişkilerine olduğu kadar evrenle ve tanrıyla olan ilişkilerine de doğruluğu peşinen kabullenilmiş tanımlamalar getirir. Bünyesinde kültürel tanımlamalar barındıran başka hiç bir yapı, insanın kendisine özgü bir kimlik geliştirme ihtiyacına bu denli güvenilir ölçüde cevap vermeye muktedir olamamıştır. Dolayısıyla da din hem bireysel hem de sosyal kategoriler düzeyinde geliştirilen kimliklerin merkezinde yer alır (Seul, 1999: 558). Ebstye King (2003:198) kimlik formasyonu süreçlerini, kuramsal zemini ağırlıklı olarak Freud ve Erikson tarafından oluşturulan gelişimci bir perspektifle ele aldığı çalışmada, dinin önerdiği inançların, moral kodların ve değerlerin kimlik arayışı içerisinde olan genç bir birey için kendine has bir değerler sistemi ve dünya görüşü geliştirmede referans noktası olduğunu; bu dünya görüşünün ise bireye onu biricik ve benzersiz kılan bir benlik kazandırdığını söylemektedir. Ebstye King, dinin kimlik formasyonu süreçlerinde etkisi kabul edilen dünya görüşleri, sosyal normlar, ilişkiler ve tecrübeler barındırdığını; ancak dinin kimlik formasyonu süreçlerindeki etkisinin bununla sınırlı tutulamayacağını öne sürmektedir. (King, 2003: 197-198).

Bir inançlar manzumesi olarak din, kimlik keşfi ve kimlik üstlenme süreçlerinde etkinliğe sahip diğer yapılardan farklı olarak ergen bireylere fikişel, (ideolojik) toplumsal ve spiritüel bağlamlar sağlar (King, 2003: 297).

Din insanoğlu ile kutsal olan, dünyevî olanla aşkın olan arasındaki bir ilişkidir ve ihtiva ettiği değerlere inananlarca iyi olanın ve sosyal düzenin itici gücüdür; bu yönüyle de kimlik inşa etme gücüne sahiptir. Durkheim ve Kant gibi düşünürlerin din konusundaki görüşlerinden hareketle, dinin kimlik üretmedeki etkisinin geniş insan topluluklarını aynı değerler ve semboller etrafında, aynı zamanda ve birlikte ortaya koydukları yapıp etmelerle bir arada tutma gücünden kaynaklandığını belirtmektedir (Oppong, 2013: 11-13)

Al-Aouf vd. (2012) kültürel yapılarla dînî esaslar arasındaki çift yönlü etkileşime dikkat çekmektedir. Kültür dinden etkilenir; kültürel anlayışlar inançlarla biçimlenir. Öte yandan, din tarafından ortaya konulan esaslar yaşam pratiklerine dönüşürken kültürel yapıların yorumlamalarıyla karşılaşır. Bu bağlamda sosyal yaşantıları inançları ile karakterize farklı toplumlar, kendi özgün kültürel anlayışları bağlamında aynı olgulara değişik anlamlar yükleyebilir (Al-Aoufi vd. 2012: 213). Al-Aoufi vd. (2012) her üçü de Müslüman toplumlar olan Suudi Arabistan, Ürdün ve Bruney toplumlarının engellilik olgusuna yükledikleri kültürel anlamları karşılaştırmalı olarak ele aldıkları çalışmalarında, farklı Müslüman toplumların engellilik olgusunu dinî inançları referans olarak anlamlandırdıklarını, ne var ki engellilik olgusuna yüklenen anlamların kültürel belirleyiciler yoluyla bu 3 toplumda farklılaştığını iddia etmekte; kültürlerin ötekine ilişkin zihinsel konumlandırışları belirleme gücüne dolaylı olarak atıfta bulunmaktadır.

Bu çalışmanın kültürel kimlik başlıklı bölümünde ayrıntılı olarak ele alındığı üzere kültürel yapılar kimliklerin yapılanmasında temel belirleyicidir. Sosyal yapılar bireyin kendilik algısına spesifik kültürlerle özgü bir hüviyet kazandırırken, algılarını ve bilişsel süreçlerini de belirler (Kastanakis ve Voyer, 2014; Maddux ve Yuki, 2006; Markus ve Kitayama, 2010;

Markus ve Kitayama, 1991). Bu yönüyle kültür zihinsel kalıpların ve düşünme biçimlerinin formasyon süreçlerinde rol oynar.

İlgili literatür incelendiğinde, inanç sistemleri ve kültürel yapıların çok yönlü bir ilişki içerisinde ele alındığı görülür. Zihniyetler bireyi kuşatan inanç sistemleri ve kültürel yapılar eliyle inşa edilirken, zihinsel kalıpların yönlendirmeleri bireyin kendiliğine, “öteki”ne ve dünyaya dair tasavvurlarını şekillendirir.

1.1.4. Kimlik Kuramları

1.1.4.1. Bireysel Kimlik Kuramı (Personal Identity Theory)

Monrouxe ve Rees (2015:130) kimlikleri muhtevaları, formasyon süreçleri ve araştırılma metodolojileri bakımından ele alan çok sayıda kuramsal yaklaşımın varlığına işaret etmektedir. Kimlik konusunda yapılan araştırmaların bir kısmı kimliği bireysel ölçekte ve onun gelişim süreçlerinin bir parçası olarak ele almaktayken, bazı araştırmalar toplumsal yapılar ve bağlamsal ilişkiler temelinde ele almışlardır. Monrouxe ve Rees (2015) kimlik kavramıyla ilgili olarak önerilen kuramsal yaklaşımlarda gözlenen farklılaşmanın esas itibarıyla araştırma yöntemlerinden değil; gerçekliğin ve bilginin tabiatına (ontolojik ve epistemolojik) ilişkin varsayımlarla ilgili olduğunu söylemektedir. Monrouxe ve Rees'e göre ontolojik ve epistemolojik varsayımlar, sosyal bilim dallarında önerilen kuramları objektivist, inşacı veya subjektivist bir anlayışa yaslamaktadır. Dolayısıyla da araştırmaların metodolojileri ve yöntemleri ile kuramsal yaklaşımlar, ele aldıkları olguları makro veya mikro ölçekli bir perspektifle incelemeye yönelmektedir. Bu cümleden olarak kimlik meselesini ele alan kuramsal yaklaşımların da bireyi ve onun özgün niteliklerini merkeze alan mikro anlayışlarla, kimlikleri sosyal etkileşim süreçleri eliyle, birlikte ve mütemadî olarak yeniden üretilen bir olgu olarak irdeleyen makro anlayışlar vasatında oluşan bir yelpazede çeşitlilik gösterdiğini söylemek mümkündür. Kimlik meselesini ele alan kuramsal yaklaşımların genel olarak, bu kavramı bireylerin sahip oldukları ve onları başka bireylere benzemekten alıkoyan öznitelikleri, toplumsal yapıların üretip anlamlandığı ve bireylerce üstlenilen roller yahut bireylerin ait oldukları sosyal gruplar (sosyal kategoriler) merkezinde açıklamayı önerdikleri görülür. Bu çalışmada ayrı başlıklar altında daha ayrıntılı olarak ele alınacak olan Kimlik Kuramı (yahut Rol Kimlik Kuramı) (Burke, 1980; McCall ve Simmons, 1978; Stryker, 1968; Stryker, 1986; Turner, 1978) Sembolik Etkileşim Kuramının varsayımlarından hareketle kimlik meselesini bireyin toplumsal arenada sahip olduğu statülerle bağlantılı olarak üstlendiği roller merkezinde ele alırken; Sosyal Kimlik Kuramı (Tajfel ve Turner, 1979; Turner vd., 1987) ise kimlik kavramına getirdiği açıklamaların merkezine sosyal kategorilere olan aidiyetleri ve bu aidiyetler bağlamında bireyin geliştirdiği benlik algısı oluşturma süreçlerini oturtmuştur. Bu bölümde ele alınacak olan Bireysel Kimlik Kuramı ise kimlik kavramını bireyin tekilliğini oluşturan sahip olduğu bireysel nitelikleri temelinde açıklamayı önermiştir (Reiber 1998: 583; Swann ve Buhrmester, 2015: 52). Oyserman vd. (2012: 69) kimlikleri “bir insanın kim olduğunu tarif eden hasletler, karakter özellikleri, toplumsal ilişkiler, roller ve sosyal grup üyelikleri.” olarak izah ederken; kimlik kavramını kuramsal zeminde ele alan 3 ana akım yaklaşıma dolaylı bir atıfta bulunmaktadır. Hitlin (2003: 118) aktardığı gibi, Hewitt (1999: 93) bireysel kimliği bireyin zaman içerisinde toplumsal aktörlerle irtibat ederek kendi nitelikleri bağlamında geliştirdiği

benlik duygusu olarak tarif etmektedir. Swann ve Buhrmester de (201: 52) bu görüşe paralel bir tanımla bireysel kimliği “benliklerin bireyleri eşsiz ve biricik kılan boyutları.” olarak ele almıştır. Bu çerçevede bireysel kimliğe getirilen açıklama, bireysel kimliğin bireyin otonom bütünlüğü temelinde geliştiğini önermektedir. Brewer (1991: 475-476), Bireysel Kimlik Kuramı merkezinde ortaya konulan yaklaşımların, bireyin benliğinin sosyal ortamlarla olan ilişkisine değil; benliğin dâhili yapısına ve bireyin içinde bulunduğu sosyal arenada onu eşsiz kılan vasıflarına odaklandığına dikkat çekmektedir. Salt özgünleştirilmiş ve toplumsal yapılardan bağımsız bir tasavvurla bireyselleştirilmiş kimlik yaklaşımı, bireyin özniteliklerine odaklanmakla onun kim olduğu sorusunun cevabını kendisi dışında başka hiçbir şeye benzemiyor oluşunda aramaktadır. Brewer (1991: 477) bireylerin üstlendikleri kimlikleri üzerinden birbirine karşıtlık oluşturan kendilerinden başka hiç kimseye benzememek (farklı olmak) ve başkalarına benzemek (toplumsal statüleri yüksek bireylerle aynı kategoride konumlanmak) gibi iki temel ihtiyaçlarını realize ettiklerini belirterek, kimlik kavramını birey merkezli ele alan kuramsal yaklaşımlarla grup aidiyetleri üzerinden açıklayan kuramsal yaklaşımlar arasındaki ayrışmaya da bir ölçüde açıklama getirmiş olmaktadır.

Monrouxe ve Rees (2015: 130) kimlik meselesine birey merkezli kuramsal yaklaşımların kimlik statüleri ve ilişkili yaklaşımlar¹³; sosyo-kognitif yaklaşımlar ve anlatılara dayalı yaklaşımlar olduğunu ileri sürmektedir. Erikson'un bireyi merkeze alan kimlik formasyonuna ilişkin önermeleri, (McLean ve Pasupathi, 2012: 8) bu alanda geliştirilen klasik kuramlardan sayılmaktadır (Brocious, 2017: 322; Hakola, 2009: 5). Bir gelişim kuramcısı olarak Erikson, bireyin hayat döngüsünü bir dizi ardışık, yapısal olarak da normatif ve nitelik bakımından kendi içinde bir tür otonom karaktere sahip aşamalardan ibaret saymıştır (Hakola, 2009: 7; Kiesling ve Sorell, 2009: 257).

Erikson tarafından önerilen Psiko-Sosyal Gelişim Kuramı, bireyin gelişim süreçleri dâhilinde kimlik formasyonuna ilişkin de varsayımlar ihtiva etmektedir (Bezci, 2008: 2; Meacham ve Santilli, 1982: 1461) ve en önemli bileşenlerinden birisi de bireyin kimlik formasyonudur. Erikson bireyin gelişim dönemlerine eşlik ettiğini söylediği iç çelişkileri “krizler” olarak tanımlamaktadır (Hakola, 2009: 7; Phoenix ve Rattansi, 2005: 206). Birey Erikson'un varsaydığı her aşamada, bir bilişsel kriz yaşar ki söz konusu krizlerin hassalarına ulaşabilmek krizlerin başarıyla çözümlenmesine bağlıdır (Waterman ve Waterman, 1971: 167). Bireyin ergenlik dönemine denk düşen ve Kimlik-Kimlik karmaşası aşaması sürecinde yaşanan kriz, bireysel kimliğin oluşması noktasında yoğunlaşmaktadır (Bezci, 2008: 1; Cote ve Levine, 1987: 274; Meacham ve Santilli, 1982: 1461; Waterman ve Waterman, 1971: 167). Hayat boyu var olacak kuvvetli bir benlik, (kimlik) bu aşamanın başarılı bir şekilde realize edilmesi, ona eşlik eden krizin başarıyla çözümlenmesiyle oluşur (Côte ve Levine, 1983: 45). Çocukluktan yetişkinliğe geçiş sürecinde, ergen birey zihinsel bir karmaşa, içinde yaşadığı toplumsal yapıya ve normlarına uyum gösterme konusunda güvensizlik yaşar. Bir yandan öz şahsiyetinin özgünlüğünü oluşturma çabasıdayken, farklı roller, aktiviteler ve davranışlara maruz kalır (McLean ve Pasupathi, 2012: 9). Yaşanan iç çatışma, bireyin öz benliği ile içinde yaşadığı toplumun normlarına uyum davranışı gösterme çabasının dengelenmesi bağlamında

¹³ İlişkili yaklaşımlar ifadesiyle yazarlar gelişim kuramcılarının yaklaşımlarını kastetmektedir.

yaşanır (Phoenix ve Rattansi, 2005:207). Ergen “nasıl birisi olmak istiyorum?” ve “nasıl algılanmak istiyorum?”. sorularının çözümlemesine ilişkin çatışma yaşamaktadır (McLean ve Pasupathi, 2012: 8). Erikson, bu karmaşayı güçlü bir kimlik oluşturma ve bireyin kendi istikametini geliştirmesi bakımından kritik olarak değerlendirir (Brocious, 2017: 330; Côte ve Levine, 1983: 45). Ergenin öngörülemez ve dürtüsel davranışları, özgün benlik duygusunun gelişim sürecinin kaçınılmaz yansımalarıdır. Bu gelişimsel dönemde yaşanan krizin çözümlenmesi, bireyin kendi özgün kimliğinin yapılanmasını vaadeden bir durumdur (Kiesling ve Sorel, 2009: 262). Söz konusu özgün kimlik oluşumu bireyin dâhil olacağı sosyal grubu, kariyer seçimini, özgün kişilik tarzının oluşmasını beraberinde getirir. Bireyin özgün tarzını oluşturmaya (kendi olmasıyla) birlikte gerçekleştireceği sosyal etkileşimler ve kendini “ötekiler” karşısındaki özgün konumlandırışı, Erikson'un varsaydığı bir sonraki gelişimsel döneme sağlıklı bir geçiş sağlar. Erikson ergen bireyin yaşadığı krizi başarılı bir şekilde çözümlemesi durumunda kendi öz kimliği hakkında net bir anlayışla var olacağına ve kendi “ben”ini başkalarına güvenle yansıtacağına; sağlıklı ve uyumlu bir varoluşla kendini “öteki”lere sunacağına inanır. Dolayısıyla, bu gelişim dönemindeki kaçınılmaz krizi başarılı çözümlen bireylerin kendilerini güvende hissederek ve benliklerinin bütünlüğünü koruyarak sosyal ilişkiler geliştirebileceğini iddia eder. Ancak bu krizin başarıyla çözümlenemediği durumlarda, bireylerin kim olduklarından emin olmadıkları iddia edilmektedir. Bu gelişim evresindeki başarısızlık, bireyin asosyal ya da kendilerine gerçek dışı atıflarda bulunmuş ve patolojik benlik algısına sahip olmalarıyla sonuçlanır (Demir vd., 2010). Erikson'un gelişim teorisi, bu gelişim aşamasını realize edemeyen genç bireylerin, duygusal olgunluğa ulaşamayacaklarını iddia etmektedir (Bezci, 2008). Cote ve Levine tarafından da ifade edildiği üzere (1987: 275), Erikson kimlik formasyon süreçlerinde bireyin muhatap olduğu sosyal yapıların etkisiyle çok boyutlu bir nitelik kazandığını önermekle birlikte, (örneğin Akran gruplarının, okul çevresinin, toplumsal trendlerin, popüler kültürün kimlik formasyonunda etkin role sahip olduğunu değerlendirmekle birlikte) (Schachter, 2005:137) kimliği esas itibarıyla Psikolojik bir olgu olarak ele alır; Erikson için kimlik süreklilik arz eden bireysel bir özgünlüktür (Hakola, 2009: 5).

Marcia Erikson'un kimlik kuramından faydalanan kimlik formasyon süreçlerini görece olarak daha somut aşamalar üzerinden açıklamak iddiasıyla iki boyutlu bir model önermiştir (Atak, 2011: 163; McLean ve Pasupathi, 2012: 9; Phoenix ve Rattansi, 2005: 207). Marcia kimlik formasyon süreçlerinin seçeneklerin keşfi (exploration) ve adanmışlık/içsel yatırım (commitment) yoluyla gerçekleştiğini öne sürmüştür (Kiesling ve Sorell, 2009: 255). Seçeneklerin keşfi bireyin erişebildiği ve üstlenmesi muhtemel kimlik alternatiflerini değerlendirmeye tabi tutma süreçlerini belirtirken; adanmışlık/içsel yatırım boyutu bireyin hayatın farklı alanlarında üstlendiği roller ile ideolojik görüşlerini, inanç ve değerlerini ifade eder (McLean ve Pasupathi, 2012: 9). Marcia seçeneklerin keşfinin yerleşik ve güçlü bir benlik algısının gelişmesinde temel unsur olduğunu önermekle (Brocious, 2017: 322) kimlik formasyon süreçlerinde bireyin etkinliğinin sosyal yapıların etkinliğine oranla daha belirleyici olduğunu ima etmektedir. Bu cümleden olarak Marcia açısından bireyin inançları, dürtüleri ve geçmiş yaşantıları kimliği yapılandıran temel unsurlardır (Atak, 2011: 163). Dolayısıyla da kimlik formasyon süreçlerinde birey ve sosyal yapılar arasındaki ilişkiyi formüle etme yaklaşımı bakımından Erikson'un görüşleriyle paralellik gösteren bir yaklaşıma

sahiptir (Phoenix ve Rattansi, 2005: 206). Marcia kimlik formasyon süreçlerine ilişkin önerdiği iki boyuta bağlı olarak yapılan ve nitelik kazanan kimliklerin dört farklı statüyle var olacağını öngörmüş; bu statüleri “başarılmış kimlikler” (achieved identities), “askıya alınmış kimlikler” (moratorium identities), “ipotekli kimlikler” (foreclosed identities) ve “dağınık kimlikler” (diffused identities) olarak kavramsallaştırmıştır (Kiesling ve Sorell, 2009: 256) Başarılı kimlik statüsü hem seçeneklerin keşfi, hem de adanmışlık sürecinin sağlıklı çözümlenmesiyle realize edilir. Seçeneklerin keşfi sürecini çözümleyebilmiş ancak adanmışlık sürecinin çözümlenmesinde yetersizlik yaşamış bireylerin kimlikleri askıya alınmış kimlik statüsü karakteri gösterir. İpotekli kimlikler adanmışlık sürecini başarıyla realize etmiş, ancak seçeneklerin keşfi aşamasını doğru realize edememiş kimliklerdir. Dağınık kimlik statüleri ise her iki formasyon sürecinin realizasyonunda sorun yaşamış kimliklerdir.

Kimlik keşfinin altında yatan sosyo-kognitif prosesleri ortaya koyma çabası bağlamında Berzonsky (1990) üç farklı kimlik stilinden söz etmektedir. Berzonsky bilgi yönelimli, norm yönelimli ve kaçınma yönelimli olmak üzere üç farklı kimlik stili önermiştir (Atak, 2011). Berzonsky bilgi yönelimli kimlik stilini ayrıntılı, etkin ve geniş kapsamlı bir arayışa dayanan bir kimlik keşfi süreci olarak tarif etmektedir. Bilgi yönelimli kimlik stiline sahip bireylerin kimliklerini inşa etmede benlikle bağlantılı bilgileri araştırma ve bulguları üzerinde etüt etme eğiliminde olduğu varsayılmaktadır. Bu tür bir kimlik stiline sahip bireyler öz eleştiriye, yeni bilgilere ve kendi kimliklerine ilişkin gözden geçirmelere açık kimselerdir. Bilgi yönelimli kimlik geliştiren bireyler, kim olduklarını şüpheli bir anlayışla sorgulayan ve elde ettikleri bulguları kendi bağlamı içinde değerlendirmeye tabi tutma eğilimindedir. Bu bireyler kendilerini nasıl algıladıkları konusunda da şüpheli bir yaklaşım içerisindedirler; öyle ki, elde ettikleri bilgileri bir prosese tabi tutuncaya kadar nihai yargılarda bulunmaktan kaçınırlar. Kendi değer ve inançları temelinde gerçekten kim oldukları konusundaki algılarına kesinlik kazandırmak için sürekli bir arayış içerisinde ve kimlik oluşturma fırsatlarını en iyi bir şekilde kullanma istegindedirler (Berzonsky vd., 2004). Bu kimlik stili motivasyon, uyumluluk, açıklık, bağımsızlık ve özerklik gibi kişilik özellikleriyle ilişkilendirilebilir (Duriez vd., 2004). Norm yönelimli kimlik geliştiren bireyler, kendilerini toplumsal normlarla bağlı hissederler. Bilgi yönelimli kimliğe sahip bireylerin belirsizliğe karşı tolerans düzeyleri düşüktür. Bu bireylerin benlik algılarını oluşturmada çevresel tepkiler ile başkalarının yönlendirmelerine açık oldukları söylenebilir. Ayrıca bu kimlik stiline sahip olanların alternatiflere kapalı oldukları buna karşın bilişsel statikliğe eğimli oldukları söylenebilir (Duriez vd., 2004). Kaçınma yönelimli kimlik geliştiren bireyler, karar verme süreçlerine maruz kalmaktan kaçınan bireylerdir. Kendilerini negatif yönde tanımlama potansiyeli taşıyan bilgi kaynaklarından uzak durmak üzere stratejik yaklaşımlar izlerler (Berzonsky ve Ferrari, 2009). Berzonsky ve Ferrari (1996) kaçınma yönelimli kimlik karakteri ile baş etmeden kaçınma, olumsuz performans karşısında mazeret ortaya koyma veya negatif durumu rasyonelize etme, taahhütte bulunmadan çekinme, kendi kendini engelleme, başkalarının yönlendirmesine açık olma, karar verme uyumsuzluğu davranışları arasında pozitif bir ilişkinin varlığından söz ederken; özdüşünüm (self-reflection), sorumluluk duygusu ile hareket etme ve bilişsel istikrar arasında negatif bir ilişki bulunduğunu iddia etmektedirler.

Jefferey Jensen Arnett tarafından geliştirilen beliren yetişkinlik kuramı kimlik keşfi konusunda Erikson'un psikososyal gelişim kuramıyla benzerlik teşkil edecek şekilde kimlik keşfi sürecinin ergenlik döneminde başladığını öne sürmektedir (Atak, 2011: 165). Ancak Arnett (2000: 469) Erikson'dan farklı olarak kimlik keşfi ve formasyonunun “beliren yetişkinlik” olarak tanımladığı yaşam evresinde de devam ettiğini iddia etmektedir. Arnett (2000: 470-471) bir bireyin yetişkinliğe geçişinin birkaç yılı bulan bir süreç olduğunu belirtmiş, bu süreci “beliren yetişkinlik” olarak tarif etmiştir. O beliren yetişkinliği, artık genç bireyin ergenlik evresini terk ettiği, ancak yetişkinlik vasıflarına henüz tam olarak sahip olmadığı, erken yetişkinlik ile ergenlik arasında köprü olma niteliğinde bir gelişim evresi olarak tanımlamıştır. Arnett beliren yetişkinlik evresinin 18-25 yaşları arasında yaşandığını, ancak sonlanma yaşının esnek olabileceğini ve 29 yaşına kadar uzayabileceğini söylemiştir.

Arnett'e göre, beliren yetişkinlik döneminde genç bireyler kapasitelerini, yeteneklerini, kişisel niteliklerini kültürlerinin gereklerine uygun olarak ve yetişkin bir birey olma aşamasında geliştirmektedir. Beliren yetişkinlik kuramı kimlik çalışmalarının ergenlikten yetişkinliğe geçiş döneminde yoğunlaşması gerektiğini önermektedir.

Kimlik meselesini birey merkezli ele alan kuramsal yaklaşımlarla ilgili literatür incelendiğinde, kimliklerin formasyon süreçlerinde bireysel değerlerin etkin rol oynadığını öneren çalışmalara rastlanmaktadır. Hitlin (2003: 121) kimliklerin bireyleri özgünleştirme vasfından hareketle, değerlerin bireylerin karakterini ve kimliklerini belirleme gücünü öne çıkarmaktadır; “kimlikler üstlenilen değerlerce üretilir.” demektedir. Hitlin için bireysel kimliklerin açıklanmasında değerler merkezi konumdadır (Hitlin, 2003: 119).

Seligman ve Kets (aktaran Cinoğlu ve Arıkan, 2012: 1127) değerlerin kimlik üretmedeki etkisini 2 boyutuyla ele alırlar. 1. değerler durumsaldır; bireysel tercih ve davranışları şekillendirir. 2 değerler bireyleri farklı durumlara yöneltebilir ve durumlara özgü kimlikleri üretir. Seligman ve Katz (1996), bireylerin değerlerinin onları sosyal kategorilere konumlandıran temel unsurlar olduğunu belirtmektedirler. Eccles 2009: 78, bireyin kendi kimliğine bir tanım getirme ve kimliğini keşfetme çabası bağlamında karşı karşıya bulunduğu sorgulamaların onun hem toplumsal arenadaki konumunu ilgilendiren; hem de psişik dünyasına bakan yönünün bulunduğu dikkat çekmektedir. Bireyin kendi kimliğini tanımlama ihtiyacı çerçevesinde dâhil olduğu sosyal kategorilerdeki konumunu ve değerine ilişkin yaptığı sorgulamalar, onun toplumsal bir aktör olarak tanımlanmasına yardım etmektedir. Öte yandan bireyin kim olduğu, neden ibaret olduğu, varlığının ve hayattaki amacının ne olduğu, neleri başarmak istediği benzeri sorular onun kimlik keşfi çabasının psişik dünyasına bakan yönünü teşkil eder. Eccles (2009: 78), bireyin kimlik keşfi çabası çerçevesinde giriştiği sorgulamaların salt değerleri ihtiva eden bir sınırlılığa sahip olmadığı ve onun başarı ve beklentilerini de kapsayan bir niteliğe sahip olduğu iddiasından hareketle, bireysel kimliklerin kuramsal olarak iki boyutta ele alınmasını önermektedir. Bu bağlamda bireysel kimlikler: i) bireysel yetenekler, bireysel nitelikler ve bireysel ehliyetler; ii) bireyin sahip olduğu değerler bağlamında ele alınmalıdır (Eccles, 2009: 78).

Kimlik meselesini birey merkezli ele alan kuramsal yaklaşımlar, kimlik kavramına getirdikleri tanımlamalarda bireysel değerleri, inançları, tercihleri ve karakter özelliklerini ana referans noktası olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla bahsi geçen kuramsal anlayışlar

için kimlik genel karakteri itibarıyla özgün (idiosyncratic) bir niteliği yansıtır. Ancak bireysel kimlik kuramcılarının açıklamalarının temel referansları olan bireysel değerler, inançlar, ve dolayısıyla bireyin yapıp etmeleri ve tercihleri (bunların tamamı kimlik keşfi süreçlerinde bireyin yönelimlerini doğrudan etkilemektedir) toplumsal yapılarca şekillendirilir. Semin'in de ifade ettiği üzere, (aktaran Doise, 1988: 107) birey kendi varlığının farkına toplumsal arenada varır; kimliğini toplumsal yapılarca üretilmiş şartlar vasatında idrak eder. Toplumsal yapıların tanımlamaları ise bireyin hayat akışı paralelinde gerçekliklere dönüşür. Bu bağlamda bireye yapılan toplumsal atıflar (örneğin Goffman'ın ifadesiyle damgalamalar), kaçınılmaz olarak kimliği birey merkezli ele alan kuramcıların “kimlik keşfi”, ya da “seçeneklerin araştırılması” olarak adlandırdıkları ve çoğunlukla bireysel çabalarla açıkladıkları kimlik formasyon süreçlerini etkilemektedir. Bu bağlamda kimliği birey merkezli ele alan kuramcıların “kimlik keşfi”, ya da “seçeneklerin araştırılması” olarak adlandırdıkları ve çoğunlukla bireysel çabalarla açıkladıkları kimlik formasyon süreçleri, bireye yapılan toplumsal atıflar (örneğin Goffman'ın ifadesiyle damgalamalar) ile toplumsal yapıların gölgesinde ve etki alanında realize olmaktadır.

1.1.4.2. Kimlik Kuramı (Identity Theory)

Bu çalışmanın kimlik kavramını ele alan bölümünde kimlik meselesine sosyolojik yaklaşımlar bağlamında sembolik etkileşim kuramcılarının görüşlerine kısaca değinilmiş; Sembolik Etkileşim Kuramının kimliklerin formasyon süreçlerini sosyal yapıların, bireyin toplumsal konumunun, üstlendiği roller ile bu rollere atfedilen anlam ve beklentilerin belirleyici etkisi bağlamında ele almayı önerdiği belirtilmişti. Mead ve Cooley gibi sosyal etkileşim kuramcılarına göre bireyin benliği sosyal etkileşim süreçleri tarafından yapılandırılır. Bireyin kimliğine ilişkin soruların cevapları da başkalarıyla olan etkileşimlerinin nitelik ve muhtevası bağlamında cevap bulur. Sembolik Etkileşim Kuramı, sosyal etkileşim süreçlerini hem sağlıklı kişilik gelişimi; hem de sosyal düzen açısından bir gereklilik olarak kabul eder. Etkileşim, bireyi toplumsal arenaya taşıyan ve davranışların müdahili durumundaki şahsiyetin tamamlayıcı bir parçası olan sosyal benliği (Social Self) üretir (Thoits, 1983: 175). Sembolik Etkileşim Kuramı bireyi toplumsal düzlemde bir aktör olarak ele alır. Burke (1980), McCall ve Simmons (1978), Stryker (1968, 1986), Turner (1978) gibi kuramcılar tarafından geliştirilen Kimlik Kuramı (Pierro vd., 2003: 48) kimlik meselesine getirdiği açıklamaları Sembolik Etkileşim Kuramının varsayımlarından faydalanarak teorize eder. İnsan akıl ve arzularla donatılmış bir varlık olarak yapıp etmelerini gerçekleştirirken kaçınılmaz bir şekilde fiillerinde kendi tercihlerini de yansıtır. Kimlik Kuramı kimlik kavramını açıklamada ortaya koyduğu varsayımların merkezinde konumlandığı rollerin (Pierro vd., 2003: 47; Stets ve Burke, 2000: 224) üstlenilmesinde ve bu rollerin gerektirdiği davranışların gerçekleşmesinde bireysel tercihlerin etkisini yok saymaz. Diğer taraftan Kimlik Kuramı bakımından bireyin yapıp etmeleri salt tercihlerinin bir ürünü değildir. Kimlik Kuramı kimlik meselesine getirdiği açıklamada bireyin yapıp etmeleri üzerindeki kişisel tercihlerinin etkisinin yanında, sosyal yapılar ve toplumsal düzlemdeki etkileşim süreçlerinin belirleyici etkisine de geniş ölçüde vurgu yapar (Habib, 2012: 108). Bir başka deyişle sosyal arenada bir aktör olan insanın yapıp etmeleri sosyal faktörlerin etkisinden bağımsız düşünülemez (Leitch ve Harrison, 2016: 179). Hochschild (1979) sosyal faktörlerin yapıp etmelerimiz üzerindeki belirleyici etkisini temel olarak

hissiyat ve düşüncelerimizi yönlendirmek suretiyle gösterdiğini belirtmektedir. Toplumsal arenada yaşanan olaylar, söz konusu olup bitenlerle ilgili olarak hem ne hissetmemiz gerektiği, hem de nasıl düşünmemiz gerektiği konusunda yön tayin eder (Hochschild, 1979: 552). Yapıp etmelerimiz sosyal faktörlerce yönlendirilen hissiyat ve düşüncelerimizin görünür ve gözlenebilir çıktıları olmakla sosyal faktörlerin etkisi altında şekillenir.

Kimlik Kuramı, Sembolik Etkileşim görüşün meydana getirdiği teorik zeminde bina edilmiş olmakla bu kuramın temel varsayımlarından faydalanır (Jazvac-Martek, 2009: 254-255). Bu bağlamda Kimlik Kuramının ortaya koyduğu perspektif açısından bireylerin hem yapıp etmeleri, hem de başkalarıyla olan etkileşimleri gerçekleştirildikleri bağlam ve ortam içerisinde şekillenir ve yorumlanır; bu şekillendirme ve yorumlar genel kabul görmüş ortak değerler ve semboller eliyle anlam kazanır. Sosyal ortamlar bireyin kimliğine ilişkin sorgulamaları da yönlendirme gücüne sahiptir (Nuttbrock ve Freudiger, 1991: 146). Kimlikler de ifade ettikleri anlamları sosyal etkileşimler yoluyla kazanırlar; dolayısıyla dönüşüp yeniden yapılandırılabilirler (Hagelskamp vd., 2011; Hogg, Terry ve White, 1995: 257; Jazvac-Martek, 2009: 255). O halde ortak değerler ve semboller hem davranışların hem de kimliklerin anlam kodlarını barındırır. Hagelskamp vd. (2011) roller üzerinden üstlenilen kimliklerin anlamlandırılıp yapılandırılmasında hem mikro, hem de makro ölçekli sosyal yapıların başat etkisine dikkat çekmektedir. Sosyal yapıların ürünleri olan rol kimlikler üstlenilmekte oldukları sosyal ortamlar içerisinde mütemâdî bir çizgide müzakere edilip yeniden yapılandırılırken, bu müzakere ve yeniden yapılandırılma süreçlerinde aile ilişkileri, bireylerin dâhil oldukları sosyal ağlar, bireyin medenî durumu benzeri mikro ölçekli sosyal faktörler rol kimliklere ilişkin beklenti ve anlamlandırmaları şekillendirip ayakta tutar. Bununla beraber, rol kimliklere ilişkin anlamlandırmaların yapılanmasında etnik ve kültürel aidiyetler, hatta uygulanan sosyal politikalar benzeri makro-yapısal faktörler de etkinliğe sahiptir (Hagelskamp vd., 2011: 338).

Ledingham vd. (2019: 129) toplumsal yapılarca üretilen değer ve inançların, rol kimliklerin üstlenilmesinde ve toplumca idealize edilmiş rol kimliklerin (örneğin yardımseverlik rol kimliği) benimsenip bireysel benliğin merkezinde konumlandırılmasında belirleyici olduğunu belirtmektedir. Burke ve Hoelter'e göre (1988: 29) kimlik kuramının önermeleri, kimlik meselesini açıklamada sosyal yapılar, kimlikler ve insanların yapıp etmeleri arasındaki ilişkiyi merkeze alan bir perspektif ortaya koymaktadır. Sosyal yapılar bireylerin sahip oldukları kimlikleri karakterize eder. Jazvac-Martek (2009: 255), sosyal yapılar ve sosyal etkileşim süreçlerinin bireylerin kimlik üstlenmelerini gerekli kılmasının yanında, normların aynı zamanda kimlik dayatma gücüne de sahip olduğunu belirtmektedir ki, bu çalışmanın 2'nci bölümünde toplumsal normların dayattığı engelli kimliğinin inşâ süreçleri çeşitli yönleriyle ayrı başlıklar halinde tartışılacaktır.

Öte yandan kimlikler de davranışların nitelik kazanmasında etkilidir (Thoits, 1983: 174); insanlar davranışları konusunda bir tercih ortaya koyduklarında, bu tercihlerini kimliklerine bağlı olarak ortaya koyacaklarından kimlikleri davranışlarına bir anlam kazandırır (Burke ve Reitzes, 1981; Jazvac-Martek, 2009; Leitch ve Harrison, 2016; Simon, 1992). Burke ve Reitzes (1981), bireylerce üstlenilen rollere yüklenen anlamlar ve beklentilerin davranışlarla kimlikler arasındaki ilişkiyi belirlediğini söylemektedir. Şöyle ki: Kimlikler karakterleri

itibarıyla refleksiv (dönüşebilir, yeniden üretilebilir) ve semboliktir. Başkalarıyla olan etkileşimler, bireye kimliğine yüklenen anlamları öğrenmesinin ve bilmesinin yolunu açar. Spesifik davranışların gerçekleştiği ortamlar söz konusu davranışlarla ilişkili spesifik roller tarafından karakterize edilir (örneğin sınıf ortamındaki davranışlar öğrencilik ve öğretmenlik rolleri tarafından karakterize edilir). Niteliğini rollerin belirlediği ortamlarda birey bir aktör sıfatıyla üstlendiği rolü icrâ ederken, başkalarından tepkiler alır. Bu tepkiler bireye kimliğine yüklenen anlamları öğretir ve benimsetir (Burke ve Reitzes, 1981: 84; Pope vd. 2014: 137).

Pope vd. (2014: 137) kimliklere yüklenen anlamlar ile kimliklerin gerektirdiği davranışların başkalarının tepkilerinin yanında model alma yoluyla da öğrenildiğine dikkat çekmektedir. Leitch ve Harrison (2016) girişimcilik rolü üzerinden oluşan girişimcilik kimliğinin formasyon süreçlerini ele aldıkları çalışmalarında, davranışlarla rol kimlikler arasındaki ilişkinin bireysel tercihlere bakan yönüne ilişkin çıkarımlar yapmamıza imkân sağlayacak türden izahatlar ortaya koymaktadır. Leitch ve Harrison (2016: 177) bu çerçevede bireylerin rol icra eden birer aktör olarak ortaya koydukları davranışlarının aynı zamanda kimliklerini ifade etme aracı olma işlevi de gördüğüne dikkat çekmektedir. Bireyler davranışları aracılığıyla başkalarına kim oldukları, kim olarak bilinmek istedikleri ile ilgili mesajlar verirler. Bu yönüyle kimlikler bireyin toplumla arasındaki irtibatı sağlayan bir köprü olma konumundadır (Watson, 2009; Ybema vd., aktaran Leitch ve Harrison 2016: 178). Toplumsal arenada kendi benliğini yüceltmeye eğilimli olan birey (Aviram ve Rosenfeld, 2002: 121), bu arzusunu gerçekleştirmenin bir yolu olarak toplumca değer verilen rolleri ve kimlikleri üstlenmeye yönelir; zira toplumsal arenada benliklerin değer bulması, yine toplumca değer verilen kimliklere sahip olunmasını gerektirir (Falck vd. (2009) aktaran Leitch ve Harrison 2016: 178). Birey kendisini toplumsal arenada kategorik olarak muteber bir konuma taşıyan rol kimliklerini muhafaza etmek ve güçlendirmek isterken; Leitch ve Harrison'un da (2016: 177) belirttiği gibi kimlikler yapıp etmeler açısından temel bir motivasyon kaynağı olma işlevi görür. Fairley vd. (2014) Sidney Olimpiyatlarında görev alan gönüllüler üzerinde yaptığı araştırma sonunda ulaştığı sonuçlar, rol kimliklerin bu işlevini ortaya koymaktadır:

Sözü edilen araştırmaya katılanlar, olimpiyatlarda gönüllü rolünü üstlenmelerinin onlara başkaları nazarında görünürlük sağladığını ifade etmişlerdir. Ayrıca Fairley vd. (2014: 9) araştırmaya katılanların yüksek prestijli bir etkinlikte görev alarak benliklerine değer katma motivasyonu ile davrandıklarına dikkat çekmektedir. Kimlik Kuramının değinilen önermelerinden hareketle, bireysel kendilikler ile toplumsal yapılar arasındaki ilişkinin dinamik niteliğine ilişkin çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Toplumsal yapılar bireyin kendiliğini belirler. Bireyin benliği salt kendi kişisel karakteriyle şekillenen otonom bir varlık değildir; bireyin toplumsal arenada üstlendiği roller ve başkalarıyla olan etkileşimi yoluyla inşa edilen bir varlıktır (Callero, 1985: 203).

Kimlik Kuramı teorisyenlerine göre kimlikler temel olarak bireye atfedilen yahut bireylerce üstlenilen roller tarafından tanımlanır, dolayısıyla da bireyin kimliğinin niteliğinin kaynağı da rollerdir (Emery, 2013: 121). Kimlik Kuramının terminolojisi bakımından, üstlenilen roller aracılığıyla edinilen kimlikler “Rol Kimliği” olarak kavramsal bir çerçeve kazanmıştır. Burke ve Tully (1977: 883) Rol Kimliği bireyin sosyal bağlamlar ve sosyal roller üzerinden benliğine getirilen tanım olarak değerlendirmektedir. Davranışlar bireylerin üstlendikleri

rollere bağı olarak realize edilirken, rollerin üstlenilmesinde toplumsal yapıların belirlediği beklentilerin yanı sıra bireysel tercihler de belirleyici konumdadır. Turner (1968, aktaran Emery, 2013: 121) rol kavramını davranış ve tutumların genel anlamda karakterini yansıtan bir kavram olarak ele almıştır. Roller toplumsal ölçekte tanımlanmıştır ve bu tanımlamalar toplumu meydana getiren bireyler tarafından genel olarak anlaşılabilen tanımlamalardır. Roller bir toplumda farklı bireyler tarafından icra edilebilme niteliğindedir; bireyin içinde yaşadığı toplumsal arenada bir konum edinmesinin ve kim olduğunun bilinmesinin zeminini oluşturur (Stets ve Burke, 2000: 225). Bireyin rol tercihleri benliğini toplumsal zeminde kategorik bir konuma yerleştirirken, onun aynı zamanda kimlikler üstlenmesini kaçınılmaz kılar. Ne var ki her birey toplumsal yaşantının dinamik ve kompleks yapısı içinde kendisine atfedilen, fitratının bir sonucu olarak yahut kendi iradesiyle üstlendiği, birbiriyle örtüşen yahut çelişen birden fazla rol ve bu rollerin gerektirdiği farklı kimliklere sahip olmak durumundadır (Hagelskamp vd., 2011). Dolayısıyla Kimlik Kuramı açısından bireyin benliği, üstlendiği rollerin ona kazandırdığı kimlikler bütünüdür (Burke ve Tully, 1977: 881; Pope vd. 2014: 137; Serpe 1987: 45; Stryker 1968: 559).

Kimlik Kuramı bireysel benliğin bir tür kimlikler kümesi olmanın ötesinde kimliklerce oluşturulmuş bütünlük arz eden bir yapı olduğunu önerir (Callero, 1985; Simon, 1992: 26). Bu yapısal bütünlük içerisinde bireye atfedilen veya birey tarafından üstlenilen kimlikler hiyerarşik bir ilişki içerisinde benlik bütünlüğünü meydana getirir (Hoelter, 1983: 141). Örneğin bir birey için icrâ etmekte olduğu mesleği üzerinden edindiği rol kimliği benliğini tarif etmede daha belirleyici ve baskın olmakla bireysel davranışlar üzerinde daha etkin bir konumda olabilirken; bir başka birey için aile ilişkilerine bağı olarak sahip olduğu rol kimlikler benlik algısını şekillendirmede daha dominant olabilir; bireyin eylemlerinde ailesiyle ilgili öncelikler daha önemlidir. Kimliklerin hiyerarşik yapısı da onların inşasında belirleyici konumda olan sosyal faktörler ve sosyal etkileşimler vasıtasıyla yapılır. Simon (1992: 26), sosyo-kültürel yapılarca üretilen rol kimliklerin normatif süreçlerin ürettiği rol kimliklerden bireyin benliğini meydana getiren kimlikler hiyerarşisinde daha üst bir konumda yer alabileceğini belirtmektedir. Bu bağlamda merkezî konumdaki, kuşatıcı, etki alanı görece daha yüksek ve görünür kimlikler hiyerarşik olarak daha üsttedir (Burke ve Tully, 1977: 883). Bireyin kendi benlik bütünlüğünü meydana getiren kimlikler hiyerarşisinde üstte konumlandırılan kimlikler, onun yapıp etmeleri üzerinde daha geniş bir etki alanına sahiptir (Habib, 2012: 108). Birey icrâ ettiği rolün bağlam içerisindeki değer ve anlamı ile dış dünyaya kim olduğuna ilişkin söyleyecekleri konusundaki tercihleri doğrultusunda bir veya daha fazla kimliğini diğerlerinden daha belirgin kılmaya (identity salience) yönelebilir (Burke ve Tully, 1977: 883; Habib, 2012: 108).

Hoelter (1983: 141) kimlik belirginleşmesi (identity salience) kavramını “bireyin benliğinin tanımlanmasında bir kimliğin (dolayısıyla da bir rolün) görece olarak önemli ve merkezi konumda olması.” şeklinde tarif etmektedir. Kimliklerin öne çıkarılması ve belirginleşmesi ise kimlik kuramının varsayımları çerçevesinde bireysel tercihlerle birlikte sosyal bağlamlarca belirlenir; bireyin sahip olduğu kimliklerden hangisi/hangileriyle bilinir olacağı durumsaldır (Stryker 1968: 560). Birey üstlendiği roller ve ortaya koyduğu sosyal davranışlarla kimlik belirginleşmesi konusundaki tercihlerini realize eder. Bu cümleden olarak, bireylerin gönüllülük faaliyetleri, kan bağışında bulunma benzeri toplumsal

değerlerce yüceltilmiş davranışlara yönelmeleri, değer verilmiş kimlikler üstlenme ve bu kimlikleri benlik yapılanmalarında belirgin hale getirme çabaları olarak değerlendirilebilir. Genel anlamda dezavantajlı grupların ve bu kategoride değerlendirilen engellilerin engeli olmayan bireylerce yardım objesi olarak görülmelerini de benlik yapılanmalarında değerli kimlikleri öne çıkarma çabalarıyla ilişkilendirmek mümkündür. Diğer taraftan, kendilerine damgalanmış ve değersizleştirilmiş kimlikler dayatılan ve bu kimliklerin benliklerinin merkezinde konumlandırıldığı bireylerin, görünür durumdaki damgalanmış kimliklerini daha değerli kimliklerle ikame etme çabaları da yine Rol Kimlik Kuramı zemininde açıklanabilir bir durumdur.

1.1.4.3. Sosyal Kimlik Kuramı (Social Identity Theory)

Bu çalışmanın daha önceki bölümlerinde sosyal kategorilere olan aidiyetlerin bireyin benlik algısının tamamlayıcı parçası olduğuna değinilmiş, sosyal kategoriler üzerinden geliştirilen bazı sosyal kimlik formları bağımsız başlıklar halinde ele alınmıştı. Henri Tajfel ve John Turner tarafından önerilen Sosyal Kimlik Kuramı vasıtasıyla sosyal kimlik, gruplararası davranışları açıklamak üzere kullanılan bir kavram olarak ele alınmaya başlanmıştır (Spears, 2011: 201; Turner ve Reynolds, 2010: 13). Sosyal Kimlik Kuramı insanların toplumsal ortamlarda kendi benliklerini ve başkalarının benliklerini tanımlama ve anlamlandırma süreçlerini açıklamaya yönelmiştir (Korte, 2007: 168).

Sosyal gruplar ile bireyin benliği arasındaki ilişkiyi ele almada kolektivist ve bireyci yaklaşımlar arasında yaşanan kuramsal tartışmalar üzerinden gelişip şekillenen Sosyal Kimlik Kuramı, (Hogg ve Williams, 2000: 81), grup statülerindeki farklılaşma, grupların yansıttıkları statülerin meşruiyet ve istikrarı, grup üyelerinin farklı kategorilere dâhil olabilme kabiliyetleri gibi unsurlar üzerinden insan davranışları ile ilgili öngörülerde bulunmanın kuramsal zemini olarak değerlendirilebilir.

Sosyal kimlik bireyin kim olduğu sorusunun dâhil olduğu gruplar temel alınarak cevap bulmasıdır. Sosyal Kimlik Kuramına göre, grup üyeliği insanlara toplumsal arenada başkalarıyla ilişki içinde varlıklarını ortaya koyabilecekleri hususi bir konuma sahip olma hissi verirken; dâhil olunan grubun normlarının gerektirdiği davranış kalıpları üzerinden bireyin yapıp etmelerine yol gösterici bir fonksiyon icra eder (Sindic ve Condor, 2014: 41). Jackson ve Smith (1999, 120) Gruplar üzerinden geliştirilen kimliklerin bireylerin sosyal davranışlarını doğrudan etkilediğini belirtirken, kendilerini çeşitli politik partilere ait hisseden kimselerin miting benzeri siyâsî faaliyetlerde yer almalarını ya da çalıştığı iş yerine bağlılık düzeyi yüksek çalışanların iş yerlerinin verimliliğini arttırmak amacıyla arkadaşlarıyla işbirliğine yönelmelerini bu etkinin müşahhas örnekleri olarak görmektedir. Grup mensubiyetleri ve bu mensubiyetler üzerinden geliştirilen kimlikler kim olduğumuz, başkalarına ilişkin algılamalarımız ve onlara karşı nasıl davranacağımız, başkalarının bize ilişkin algılamaları ve davranış biçimleri hakkında bilgiler barındırır (Hogg vd., 2007: 135). Sosyal Kimlik Kuramı, bireyin dâhil olduğu gruba olan aidiyeti ve grubun toplumsal düzlemdeki konumunun benlik tanımının önemli bir parçası olduğunu varsayar (Turner ve Oakes, 1986: 240). Bireyin dâhil olduğu gruplar ona bir mensubiyet hissi ve kimlik; toplumsal hayata dâhil olma hissi verirken, sosyal sınıflar ile aile benzeri gruplar onur ve özsaygı kaynağıdır (Tajfel 1979).

Birey kendilik imajını yüceltmek adına dâhil olduğu grubun statüsünü yükseltmeye eğilimlidir (Aviram ve Rosenfeld, 2002: 121). Bu eğilim aynı zamanda grup dışındakilerin statülerini azaltmak yoluyla da realize edilir. Grup dışındakilere karşı geliştirilen stereotipik davranışlar ve kalıplaşmış tutumlar bu anlamda kullanılan araçlardır. Kendimizi ve bizim dışımızdakileri kategorik bir konumlandırmayla sosyal gruplara dâhil ederken, dünyayı “biz” ve “ötekiler” anlayışı çizgisinde ikiye böleriz. “Biz” ve “ötekiler” ayrımının keskin çizgilerle belirginleştirilmesi, bu ayrımın bireylerin birbirlerine ilişkin algılamaları üzerindeki etkisini güçlendirir (Hornsey, 2008: 206). Sosyal Kimlik Kuramı terminolojisi bu türden bir kategorik konumlandırışı “grup içi” (in-group) ve “grup dışı” (out-group) olarak adlandırmaktadır (Ahmed, 2007; Ellemers, Spears, Doosje, 2002; Hogg vd., 2007; Spears, 2011). Sosyal Kimlik Kuramının temel varsayımları çerçevesinde bir gruba dâhil olma duygusu, “biz” bilinciyle “ötekiler” olarak kategorize edilenlere karşı ayrımcı bir tutum benimsenmesi sonucunu doğurur. Sosyal Kimlik Kuramının temel hipotezi, grup içi üyelerin kendi özbenliklerini yükseltme stratejisi olarak grup dışı üyelere negatif atıflarda bulunduklarını ileri sürmektedir.

Tajfel (1974: 66) grup içi üyelerin grup dışı üyeleri stereotipik yaklaşımlarla konumlandırmalarının kendi özbenliklerini yüceltme eğilimleri bağlamında anlaşılabilir bir kognitif süreç olduğunu; bu çerçevede gruplar arası farklılığı ve grup içi benzerlikleri abartılı bir gözle görme eğiliminde olduklarını belirtir.

Ashmore vd. (2004: 81) sosyal bir kategoriye mensup olmanın, bireyin dâhil olduğu kategoriyle kimliklenmesi için tek başına yeterli olamayacağına dikkat çekmektedir. Grup mensubiyetlerinin bir kimliklenmeye dönüşebilmesi, bireyin dâhil olduğu grubun kendilik tanımının bir parçası olduğu konusunda bir farkındalık ve bir kabule sahip olmasını da gerektirir (Ashmore vd., 2004: 81). Yazarlar sosyal kimliklerin aynı zamanda davranışlar düzeyinde gözlenebilen bir boyutunun da olduğunu belirtirken; örneğin mensup olduğu dinin ritüellerini ve pratiklerini yerine getiren bireylerin bu davranışlarının dînî kimliklerinin davranış düzeyinde gözlenen boyutu olduğunu belirtmektedir.

Sosyal Kimlik Kuramı “biz” ve “ötekiler” ayrımının birbirini izleyen 3 mental sürece bağlı olarak geliştiğini iddia etmektedir (Ellemers vd., 2004: 461-462). Bu mental süreçlerin ilki kategorizasyondur. İnsanlar eşyayı anlamak ve kimliklendirmek üzere kategorize eder. Aynı şekilde kendisine ve kendisi dışındakilere bir konum belirlemek üzere kendisini ve başkalarını da kategorize eder (Sindic ve Condor, 2014: 41-42). Bu tür kategorizasyonlar bireyin başkalarıyla olan ilişkilerine ve davranışlarına yol gösterme fonksiyonu icra eder (Korte, 2007: 169). Örneğin bir grup “engelli” olarak kategorize edildiğinde, engellilik kategorisine ilişkin varsayımlarımız, “engelli” kategorisine dâhil bireylere karşı takındığımız tutumların, onlarla olan ilişkilerimizin ve onlara yönelttiğimiz davranışlarımızın yönelimini belirler. Bir başka deyişle herhangi bir sosyal kategoriye ilişkin olarak geliştirilen zihinsel kalıplar ve varsayımlar kümesi o kategori içinde konumlandığımız her bir bireyle olan ilişkilerimizi biçimlendirir. Bu zihinsel kalıplar ve varsayımlar öylesine güçlüdür ki, bir sosyal kategoriye dâhil edilen bireylerin bireyselliklerini ortadan kaldırıp, (Hogg vd. 1995) ürettiği ilişki ve davranış şablonlarını grup üyelerinin tamamına şamil hale getirir. Görme engeli olan bireylerin aynı zamanda örneğin müziksel kabiliyetlerinin de yüksek olduğu

yönündeki zihinsel varsayım, görme engelli bir bireyi tanımada, onun kim olduğu sorusunu cevaplamada ve onun bireysel niteliklerini sorgulamaya ihtiyaç bırakmayan hazır bir bilgi üretir. Kısacası sosyal kategorizasyonlar bireylerin kim oldukları sorusunun cevabını bulmada sorgulamaya ihtiyaç bırakmayan basmakalıp önermelerde bulunulmasının da yolunu açar. Dünyaya kim olduğumuz ve kimliğimiz hakkında söyleyeceklerimizi de kendimizi bir sosyal kategoriye yerleştirerek söyleriz. Davranışlarımızı dâhil olduğumuz grubun normlarını referans alarak şekillendiririz.

Dolayısıyla bir bireyin başka bir birey tarafından kategorize edilmesi öngörülebilir türden sonuçlar üretir. Kategorizasyon, bireylerin onları başka bireylere benzetmekten alıkoyan tekillikleriyle değil, konumlandırıldıkları sosyal kategorinin onları büründürdüğü kimlikle bilinmelerini kaçınılmaz kılar (Hogg vd., 2012: 262; Jackson ve Smith, 1999: 121). Sosyal kategorilere konumlandırılan bireylere ilişkin algılar, dâhil olduğu kategorinin zihinlerde üretilmiş prototipi esas alınarak geliştirilir (Hogg vd., 2012: 262).

Kategorilerin ideal örnekleri oldukları varsayılan prototipler insanların olgular, objeler ve gruplar hakkında kanaat oluşturmalarını kolaylaştırırken, Hao ve Chi (2013: 90) tarafından da belirtildiği gibi lengüistik davranışlarımızı da etkileyecek kadar derin sosyal yapılar prototiplerin formasyonunda önemli ölçüde rol oynar. Bu bağlamda insanlar özbenlikleri açısından bir referans noktası olarak gördükleri sosyal grupları temsil ettiklerini varsaydıkları prototiplere ilişkin tahayyüllerini kendi değerleri ve kültürleri temelinde, benliklerini yüceltecek atıflarla şekillendirirler. Purdie-Vaughns ve Eibach (2008), toplumsal anlayışlarla sosyal kategorilerin prototiplerine ilişkin tahayyüller arasındaki ilişkiyi birden fazla değersizleştirilmiş gruplarda konumlandırılmış bireyler üzerinden ele almaktadırlar. Onlara göre erkek merkezli (androsentrik) ve etnik merkezli (etnosentrik) düşünce sistemleri birden fazla değersizleştirilmiş grupla kimliklendirilmiş bireylerin kendi aslî sosyal gruplarının prototipi olarak tanımlanabilmelerini engellemektedir.

Örneğin erkek egemen bir toplum olan ve aynı zamanda beyaz ırkın dominant olduğu Amerikan toplumunda kadın kategorisinin prototipi beyaz bir kadınsa, zenci kategorisinin prototipi ise zenci bir erkektir. Amerikan toplumunda yaşayan zenci bir kadın hem kadın hem de zenci kategorileri bakımından bir prototip olarak tahayyül edilemez (Jiang vd., 2019: 2; Thomas vd., 2014: 370).

Purdie-Vaughns ve Eibach (2008: 378), erkek merkezli anlayışın “erkek” cinsini “standart insan”, etnik merkezli düşünce yapısının da baskın etnik gruplara mensup bireyleri “standart insan” olarak benimsetmeye yönelttiğini; bu çerçevede değersizleştirilmiş grup üyelerinin kendi aslî gruplarının prototipi olarak tanımlanmalarının önlenmesinin bu kimseleri toplumsal düzlemde görünmez kıldığını ileri sürmektedir. Sosyal kategoriye dâhil edilen üyelere ilişkin prototip merkezli algılamaların kaçınılmaz bir sonucu olarak bir kategoride konumlandırılan tüm üyelerin birbirlerine benzedikleri, ait oldukları kategoriye isnat edilen tüm niteliklere sahip oldukları varsayılır. Bir başka deyişle bireylere ilişkin prototip merkezli gelişen algılar stereotipik davranışların zeminini oluşturur. Bir birey sosyal kategori içinde konumlandırıldığında, o bireye ilişkin algılamalar dâhil olduğu grubun tanımlayıcı nitelikleri referans alınarak şekillenir. İnsanların sosyal gruplara dâhil olma şartları farklılık gösterir; bir başka deyişle her grup her birey için erişilebilir ya da uygun bir grup değildir. Korte (2007:

169) bireylerin sosyal gruplara dâhil olmalarının ve gruplar üzerinden kategorize edilmelerinin hem grup dinamikleri ve grup yapısı ile hem de bireysel faktörler tarafından belirlendiğine dikkat çeker. Kategorizasyon süreçlerinde bireyler grupların kendileri açısından uygunluğunu değerlendirmeye yönelir. Bireyin geçmiş yaşantısı, kişisel nitelikleri, statüsü ile sahip olduğu fırsatlar ve imkânlar gruplara dâhil olma yönelimleri üzerinde etkilidir. Öte yandan gruplar açısından da bireylerin grup niteliğine uygunluğu sorgulanması gereken bir husustur. Birey gruba olan aidiyeti üzerinden bir kimlik geliştirdiğinde, grup üyeliği üzerinden geliştirilen kimlik bireysel nitelikler üzerinden geliştirilen kimlikten daha görünür bir durumdadır (Korte, 2007: 169). Bu bağlamda sosyal kategorizasyon bireyin kimliğini dönüştürüp yeniden üretir.

Dünyayı “biz” ve “ötekiler” ayırımında anlamlandırmamızı sağlayan bilişsel süreçlerin ikincisi sosyal kimliklenme (social identification) sürecidir (Hogg, van Knippenberg ve Rast, 2012: 261). Bir birey kategorizasyon yoluyla bir gruba dâhil edildiğinde, o grubun yansıttığı kimliği de üstlenmiş olur. Dâhil olduğu grup üyelerinin davranması gerektiğine inandığı şekilde davranmaya, grup normlarını içselleştirmeye yönelir. Grup kimliğine duygusal bir önem atfeder, grubun yansıttığı kimliği özkendiliğinin bir parçası olarak görür (Hogg vd., 1995: 260; Haslam vd., 2009: 5).

Jackson ve Smith (1999, : 122) gruplararası ilişkilerin muhtevasına ilişkin algılamaların grup üyelikleri üzerinden geliştirilen sosyal kimliklerin karakterini belirleyen önemli dinamiklerden birisi olduğunu önermektedir. Bireyler dâhil oldukları gruplarla bu gruplara karşıt olarak konumlandıkları gruplar arasındaki ayrımı canlı ve belirgin tutma eğilimindedir. Grup üyeliği üzerinden saygın bir kimlik inşâ etmede dâhil olunmayan grupları “rakip gruplar” olarak algılamak, dâhil olunan grup üyeleri ile dayanışma içinde olmaya tercih edilir. Bir başka deyişle dâhil oldukları sosyal grupları saygın kimlik edinme aracı olarak değerlendiren bireyler için, makbul olmayanlardan uzak durmak makbul olanlara yakın durmaktan önceliklidir.

Sosyal Kimlik Kuramı, insanın tabiatı itibarıyla başkaları tarafından fark edilebilecekleri pozitif bir farklılığa ulaşmaya meyilli olduğunu varsayar (Mummendey vd., 1999: 229). Mummendey vd., sosyal grupların toplumsal düzlemdeki görece konumlarının ve sahip oldukları statünün, mensuplarının kendiliklerine ilişkin değerlendirmelerinde ve benliklerini yüceltmede önemli bir referans noktası olduğunu belirtmektedirler.

Hogg vd. (2007) dâhil olunan gruplar üzerinden kimlik geliştirme süreçlerinde grup statülerinin bireysel benliklerin yüceltilmesine olan etkisinin yanında, bireyin içinde yaşadığı sosyal ortamlar ile benliğine ilişkin belirsizlik duygusunu da ortadan kaldırmada rol oynadığına dikkat çekmektedirler. İnsanlar genel anlamda kendileri ve içinde yaşadıkları sosyal ortamlarla ilgili belirsizlik duygusunu minimize etme eğilimindedir. Bu cümleden olarak, başkalarına karşı geliştirecekleri davranma biçimleri ile onların kimliklerine ilişkin öngörü sahibi olmak isterler. Bu türden bir öngörü dış dünya ve bireyin kendi konumunu ve başkalarıyla olan ilişkilerini anlaşılabilir bir forma kavuştururken, kimlere güvenebileceği, kimlerden uzak durması gerektiği konusunda kestirimlerde bulunma kolaylığı sağlar.

Bu bağlamda grup mensubiyetleri üzerinden geliştirilen kimlikler bireyin kendi benliğine ilişkin belirsizlikleri de asgariye indirme aracıdır (Hogg vd., 2007:) 136. Düşük statülü ve

değersizleştirilmiş gruplara dâhil olan (bu gruplarda konumlandırılan) bireyler, mensubiyetlerinin kendilerine dayattığı düşük statü karşısında benliklerini yüceltme arayışına yönelirler (Mummendey vd., 1999: 229). Sosyal Kimlik Kuramı bireylerin dâhil oldukları gruplarla karşıt olarak konumlandırılan gruplar arasındaki farklılığı maksimize etme ve farklılıkları gerçekte olduğundan daha büyük olarak algılama eğiliminde olduklarını; farklılıklara yüklediği bu abartılı anlamın bir sonucu olarak da grup taraftarlığı duygusu geliştirdiğini varsayar (Greene, 2004: 137). Bu türden bir sosyal karşılaştırma (Social Comparison) yukarıda değinilen ve dünyayı “biz” ve “ötekiler” ayırımında anlamlandırmaya yönelten bilişsel süreçlerin sonucusudur. Bireylerin kendi özbenliklerini yüceltme motivasyonu ile davranmaya meyilli olmaları, dâhil oldukları grupların benzerlerine nispetle üstün olduklarına inanmaya yönelir. Bu bağlamda grupların varlıklarının kendi tekillikleri içinde bir anlam taşımalarını düşünmek mümkün değildir; ancak başka gruplarla karşılaştırıldıklarında psikolojik bir gerçeklik kazanırlar (Hornsey, 2008: 207). Sosyal karşılaştırma varsayımı aynı zamanda farklı kategorilerin mensuplarının karşıtlarına ilişkin geliştirdikleri önyargılara izahat getirebilme imkânı sağlamaktadır. Kendilerini birbirlerine rakip veya karşıt olarak konumlandıran sosyal gruplar, mensuplarının benliklerini yüceltme motivasyonu ile rekabet içerisinde olmaya yönelirler (Hornsey, 2008: 207; Rubin ve Hewstone, 1998: 40). Bireyin kendi benliğine ilişkin olumlu atıflarda bulunma ihtiyacı dâhil olduğu gruplar üzerinden realize edilir. Bu bağlamda birey karşılaştırmacı bir bakış açısıyla dâhil olduğu gruba olumlu atıflarda bulunmaya yönelirken, diğer gruplara karşı olumsuz bir tutum benimsemeye yönelir (Billig ve Tajfel, 1973: 28). Bireylerin kendileriyle toplumca değersizleştirilmiş grup üyeleri arasında görünürlüğü olan bir ayırım oluşturma istekleri ve toplumun değer atfettiği gruplara dâhil olma yönelimleri de bu bağlamda benliğin yüceltilmesi motivasyonu ile açıklanabilir.

Bireylerin kendi benliklerini yüceltme motivasyonu ile dâhil oldukları gruplarla diğer gruplar arasında karşılaştırma yapma ve dâhil oldukları grupları abartılı bir şekilde üstün görme motivasyonları bağlamında gruplararası ilişkileri ele alan çok sayıda deneysel çalışmanın odaklandığı temel husus grup taraftarlığı olmuştur (Turner vd., 1979: 187). Turner vd. (1979: 187) grup taraftarlığını bireyin dâhil olduğu grubun mensuplarını davranış, tutum, tercihler ve algılamalar düzeyinde diğer gruplara mensup olanlara karşı kayırma eğilimi olarak tarif etmektedir.

Gruplararası rekabet, benzerlik ve statü farklılıkları gibi faktörler grup içi ve grup dışı farklılıkları bilinir hale getirmek suretiyle grup taraftarlığı üzerinde dolaylı bir etkiye sahiptir. Diğer yandan, grup üyelerinin birbirlerine karşı takındıkları yanlı tutumların grup taraftarlığının artmasına olan etkisi, grup dışı üyelere karşı gelişen husumetin artmasına olan etkisinden daha fazladır (Brewer, 1979: 307).

Önceki paragraflarda da ifade edildiği üzere, Sosyal Kimlik Kuramı benlik duygusu ile kimlik arasındaki ilişkiye vurgu yapmaktadır. Bireyler kendi benlik duygularını yüceltme motivasyonu ile dâhil oldukları gruba ve grubun diğer üyelerine karşı olumlayıcı bir tutum benimser. Grup üyeliği bireylerin benliklerine atfedilen değer ve toplumsal konumlanış bakımından belirleyici bir role sahiptir; bu meyanda insanlar benliklerini yüceltmenin bir yöntemi olarak üyesi oldukları grupları olumlamaya yönelirler. Ne var ki damgalanmış

gruplarda konumlandırılan bireylerin bu türden bir yönelim içerisinde olmaları söz konusu değildir. Damgalanmış bireylerden meydana gelen sosyal kategoriler toplumsal yaklaşımlar ve kalıplaşmış tutumlar eliyle inşa edilerler; bireylerin bu tür gruplardaki konumlandırılışları da kendi tercihleri dışında toplumsal düşünüş kalıpları üzerinden gerçekleşir. Damgalanmış ve değersizleştirilmiş gruplarda konumlandırılan bireyler açısından grup üyeliği benlik duygusunun değersizleştirilmesi sonucunu doğurur (Aviram ve Rosenfeld, 2002: 121). Aviram ve Rosenfeld (2002: 122-128) konumlandırıldıkları sosyal gruplar üzerinden gelişen kimliklerin benliklerini değersizleştirdiği bireylerin bu duruma tepki olarak grup üyeleriyle aralarındaki bağı zayıflatarak konumlandırıldıkları gruplardan uzaklaşmaya; kişisel nitelikleri üzerinden bir kimlik geliştirerek bu kimlikleri grup üyeliği ile inşa edilen kimliklere nazaran daha görünür kılmaya yöneldiklerini belirtmektedir. Kategorik konumlandırmalar yoluyla üretilen kimliklerden kaynaklanan benlik kaybının olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılmasında bireyin kendisini daha geniş zeminlerde tanımlama kabiliyeti kazanması yahut konumlandırıldığı kategorideki üyelere karşı olumlu tutumlar geliştirmesi bir çözüm olarak önerilebilir (Aviram ve Rosenfeld, 2002: 121).

1.2. Engellilik ve Engelli Kimliği

1.2.1. Bir Kimlik Mücadelesi Olarak Engelli Hakları Hareketi

Engelli bireylerin insan haklarının bir gereği olarak insanın saygınlığına uygun bir yaşam sürme mücadeleleri tarihsel bir süreç izlemiş, geçmişini olan bir dışlanma ve değersizleştirilme karşıtlığı temelinde şekillenen tepkilerle başlayarak bugüne gelmiştir. Söz konusu dışlanma ve yok sayılmaya karşı oluşan tepkiler, özellikle 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren sistematik bir formla ve bir sosyal hareket olarak tezahür etmiştir. Engelli Hakları Hareketi olarak bilinen bu sosyal hareket, engelli bireyleri kendilerini ilgilendiren konularda karar alma süreçlerine dâhil olma konumuna kavuşturmayı; sosyal politika uygulamalarını etkileyerek hayatın tüm alanlarına etkin katılımlarını sağlamayı önclemiştir (Hurst, 2003: 572; Scotch, 1989: 320; Winter, 2003: 33). Başlangıç itibarıyla ve ağırlıklı olarak Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık ve İskandinav ülkelerinde ortaya çıkan Engelli Hakları Hareketi, (adı geçen ülkelerde kadınlar, siyahlar, etnik azınlıklar benzeri baskılanmış başkaca sosyal grupların gerçekleştirdiği sosyal hareketler de yaşanmıştır.) engellilik kavramına ilişkin yaşanan kuramsal tartışmalara bir dinamizm ve engelli bireylerin marjinalize olmalarına karşı duran ve baskılanmalarının sosyal sonuçlarına odaklanmayı öneren yeni bir zemin kazandırmıştır (Bernal ve Roca, 2016: 79; Smith, 2013: 21; Winter, 2003: 40).

Engelli Hakları Hareketi, engelliliği fiziksel veya mental eksikliklerden kaynaklanan kronik bir fonksiyonel yetersizlik olarak çerçeveleyen yerleşik anlayışı (Medikal Model) sarsmıştır. Bu yerleşik engellilik anlayışı, engelli bireylerin temel problemlerinin hayatın çeşitli alanlarına dâhil olmaları konusunda maruz kaldıkları kapasite eksikliği olduğunu; bu kapasite eksikliğinin ise engelli bireylerin içinde bulundukları fiziksel ve mental eksikliklerden kaynaklandığını önermekteydi (Scotch, 2000: 214).

Buna karşın Engelli Hakları Hareketi, engelliliği medikal ve sosyal bir noksanlığa indirgeyerek konvansiyonel sosyal politika pratiklerini etkisi altına alan Medikal Model perspektifiyle tam bir tezat teşkil eden Sosyal Model yaklaşımını bir söylem olarak politik zemine taşımayı başarmıştır.

Engelli Hakları Hareketi emek piyasaları, eğitim-öğretim, iskân, sağlık, ulaşım gibi iktisadi ve sosyal alanlarda yaşanan ve kurumsal ve sistematik bir yapıya bürünmüş olan engelliliğe dayalı ayrımcılığı Sosyal Model yaklaşımı üzerinden sorgulanır hale getirmiştir (Donoghue, 2003: 201-202; Smith, 2005: 554-555). Bernal ve Roca'nın da (2016: 81) belirttiği gibi, engelliliği bir toplumsal inşâ ve güç ilişkileri problemi olarak değerlendirmekle ve Marksist/Materyalist kuramların etkisi altında Sosyal Model olarak bilinen yaklaşımın gelişmesinin yolunu açmak suretiyle Engelli Hakları Hareketi, engellilik kavramının anlaşılmasına ilişkin temel bir epistemolojik değişimin zeminini oluşturmuştur. Sözü edilen epistemolojik değişim, engelliliğe ilişkin kuramsal yaklaşımlar bağlamında bu çalışmanın sonraki bölümlerinde ayrı başlıklar halinde ayrıntılı olarak tartışılacaktır.

Sosyal hareketler sosyal sorunlara bir tepki olarak ortaya çıkar ve kendilerini var eden sosyal sorunlara ilişkin zihniyet değişikliği talebi ve çözüm önerileri etrafında bireyleri kolektif bir bütünlüğe dönüştürür. Engelli Hakları Hareketi de batı dünyasında engelli bireyleri özelleştirilmiş kurumlarda tecrit eden (Stevens, 1995: 282), hatta yaşama haklarını tehdit eden uygulamalara ve Pozitivist doktrinin indirgemeci yaklaşımına bir tepki olarak ortaya çıkmış bir sosyal harekettir. Oliver (1990), Barnes ve Mercer (2001) gibi bazı engelli çalışmaları akademisyenleri Engelli Hakları Hareketinin bir sosyal hareket olarak değerlendirilmesinin gerekçesi olarak yerleşik siyasî sistemin merkezinde olmaması, toplumsal yapılara eleştirel yaklaşması, post-materyalist değerlerle ilgilenmesi ve yerel niteliği bulunmayıp ülkelerin sınırlarını aşan sorunlara odaklanmasını göstermektedirler (Symeonidou, 2009: 19). Engelli Hakları Hareketi bir sosyal hareket olma vasfına istinaden aynı zamanda bir kimlik mücadelesi olma niteliğindedir. Bu bölümde Engelli Hakları Hareketi, ona kimlik mücadelesi olma vasfı kazandıran yönleriyle ele alınacaktır. Engelli Hakları Hareketinin bir sosyal hareket ve bir kimlik mücadelesi olma nitelikleri, onu üreten fikrî ve sosyal atmosferi gözönünde bulundurmakla mümkün olacaktır. Dolayısıyla öncelikle bu hareketin zeminini oluşturan fikir akımlarına ve bu fikir akımlarının önermelerine istinaden uygulamaya konulan pratiklere değinilecektir. Ardından Engelli Hakları Hareketinin bir kimlik mücadelesi olma vasfı, sosyal hareket ve kolektif kimlik kavramları arasındaki ilişki bağlamında ortaya konulacaktır.

Engelli Hakları Hareketi tarihi bir geçmişe dayanan ayrımcılık ve farklılaştırmaya tepki olarak ortaya çıkmıştır (Kitchin ve Wilton 2003: 98; Schriner, 2001: 100). Baynton (2013: 31) 18. yüzyılda yaşanan sosyal ve siyasi değişimlerle birlikte, batı siyasî düşüncesi bakımından belli kişi ve grupların maruz bırakıldıkları ayrımcı muamelelerin görünür hale geldiğini söylemektedir. Baynton, sözünü ettiği ayrımcı muamelelerin modern toplumlarda kaçınılmaz olduğu iddeasının, bu uygulamaları rasyonelize etmede sıklıkla başvurulan bir açıklama biçimi olduğu görüşündedir. Cinsiyet, etnisite, engellilik benzeri kategoriler üzerinden gelişen kimlikler ayrımcı muamelelerin temel gerekçesi olarak kabul edilmiştir. Baynton ayrımcı ve dışlayıcı muamelelerin gerekçesi sayılan bu kategoriler arasında engelliliği diğerlerinden farklı bir konumda değerlendirmeyi tercih etmiştir:

O engelli bireylerin engellilikleri dolayısıyla ayrımcı muamelelere maruz bırakılarak ötekileştirildiklerini söylemenin yanında, baskın anlayışların ötekileştirmek istediği etnik azınlıklar, kadınlar gibi başkaca grupları da “engelli” etiketiyle damgaladığına dikkat

çekmektedir. Dolayısıyla Baynton'un bu tespiti engellilik yaftasının sadece engellilik halini bizatihi yaşayanlar için değil; “güçsüz”, “işe yaramayan” tüm kategorilerin toplumsal konumlarını belirleyen bir değersizleştirme aracı olma fonksiyonunu ortaya koymasının yanında, engellilik halini bizatihi yaşayan bireylerin dışlanmışlıklarının hangi boyutlarda olduğu konusunda da bir fikir vermektedir. Baynton'un batı dünyasında yaşanan değişimlerle ayrımcı muameleler arasında ilişkisel bir durumun varlığı iddiasından hareketle, insanoğlunun yaşantısını bütün yönleriyle radikal bir değişime tabi tutan Sanayi İnkılabı ile fikir dünyasında derin etkiler üreten Pozitivist doktrinin engelliliği kavramsallaştırma ve bu alandaki pratik uygulamalar üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür.

19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başları, Sanayi İnkılabı'nın etkisiyle engellilerin ve diğer azınlıkların üretime katkı sağlayamayan gruplar olarak değersizleştirildiği bir anlayışa sahne olmuştur. Russell ve Malhotra (2009: 211-212) toprağa olan bağlılığın yerini endüstriyel iş yerlerinde çalışmaya bırakmasıyla birlikte, insanın ontolojik varlığının da anlam değiştirdiğine dikkat çekmektedirler. Endüstriyel kapitalizmin ortaya çıkışıyla birlikte iâşesini fabrikalarda çalışarak kazanmaya yönelen insan, artı değer üreten bir makinaya dönüşmüş, ona atfedilen değerın kıstası da sahip olduğu yetenekleri paralelinde üretime sağladığı katkı olmuştur. Bir başka deyişle insanın varlığı, bedeni ve üretim için ortaya koyduğu yeteneklerine indirgenmiştir. Fabrika patronları engelli olmayan çalışanları sürekli olarak artan bir hızda çalışmaya sevk ederken; çalışma normları engelli bireylerin uyum sağlayabilecekleri esnekliği de üretim disiplini içinde yitirmiştir. Çalışma süreçleri bedenin mekanik hareketlerini gerektiren bir tarzda rasyonel bir nitelik kazanırken, yeni çalışma düzeninin gerektirdiği normlara uyum sağlayamayan engelliler 19. yüzyıl emek piyasalarının dışına itilmişlerdir. Russell ve Malhotra, bu tespitlerden hareketle endüstriyel kapitalizmin proletaryan sınıfla birlikte, ihtiyaç duyulan işçi bedeninin standartlarını taşımayan ve dolayısıyla artı değer üretemeyen yeni bir engelli sınıfı da inşâ ettiğini iddia etmektedir. Engelli bireylerin artı değer üretmekten uzak addedilmeleri ve emek piyasaları bakımından bir kıymet ifade etmiyor oluşları sosyal bir sorun olarak görülmeleri sonucunu doğurmuş; bu durum özelleştirilmiş kurumlarda tecrit edilmelerinin meşruiyet kaynaklarından biri sayılmıştır. Lane (2002: 358), Sanayi İnkılabının değersiz grupların marjinalize edilmeleri üzerindeki etkisinin sadece onları emek piyasalarından dışlamakla sınırlı olmadığına dikkat çekmektedir. Kitlelerin fabrikalarda ihtiyaç duyulan insan kaynağı ihtiyacını karşılamak üzere kırsaldan şehirlere akmasıyla birlikte yeniden şekillenen mekan yapılanması, ulaşım sistemleri ve makinalar işçilerin (normal bedenlerin) ihtiyaç ve kabiliyetleri temel alınarak oluşturuldu. Böylece engelli bedenlerin dışlanmışlıkları emek piyasalarının sınırlarını aşan bir nitelik kazandı.

Kliwer ve Drake (1998: 95–96) Skrtic (1995) ve Schon (1983) tarafından ortaya konulan iddialara dayanarak, engellilik bağlamında 19. yüzyıl ve 20 yüzyılın ilk dönemlerinde oluşan çalışma alanlarının (özel eğitim, rehabilitasyon benzeri alanları kastediyor olmalıdırlar) Teknik Rasyonalizm (Technical Rationalism) olarak adlandırılan bir model üzerinde bina edildiğine dikkat çekmektedirler.

Schon (1983) teknik rasyonalizmin 19. yüzyılda ortaya çıkan, bilim ve teknolojinin öncelenmesini savunan ve etkisi güçlü bir felsefî doktrin olan pozitivist akımın pratik uygulama alanındaki izdüşümü olduğunu belirtmektedir. Schon (aktaran Kliewer ve Drake, 1998: 95) pozitivistizmin bilim ve teknolojiyi öncelemesinin insanoğlunun iyilik halini geliştirme amacına dayandığını belirtirken; Bogdan ve Kugelmass (1984, aktaran Kliewer ve Drake, 1998: 96) tarafından dillendirilen pozitivist doktrinin engelliliğe ilişkin varsayımları, bu doktrin merkezinde şekillenen fikrî yaklaşımların insana ilişkin tasavvurları konusundaki çelişkili durumu görünür kılmaktadır.

Bogdan ve Kugelmass (1984) pozitivist doktrinin temel varsayımlarından hareketle engelliliğe ilişkin çıkarımlarını şu şekilde belirtmektedirler:

- i. Engellilik hali bilimsel olarak teşhis edilebilen bir durumdur. Bu çerçevede bir birey ya engellidir, ya da değildir;
- ii. Engelliliğin objektif bir biçimde tanımlanması ve ölçülmesi gerekliliktir;
- iii. Özel Eğitim, engelli olarak tanımlanan bireylere yardım etmede bilimsel prensiplerin uygulama aracıdır;
- iv. Özel Eğitim sahasında kaydedilen gelişmeler, bilimsel olarak oluşturulmuş uzmanlık bazında gerçekleştirilecek değerlendirme ve müdahaleler demektir.

19. ve 20. yüzyıllarda batı fikir dünyasını tam olarak kuşatan ve etkisi sonraki dönemlerde de devam edegelen Pozitivist doktrin merkezli yaklaşımlar, engelliliği düzeltilmesi gereken bir normal dışılık olarak değerlendirirken, sağlıklı toplumların ve ideal milletlerin söz konusu normal dışılıklardan arındırılmış olmakla bu vasıflara kavuşabilecekleri anlayışına dayanmaktaydı. İleriki paragraflarda değinilecek olan ve Engelli Hakları Hareketinin ortaya çıkmasının toplumsal zeminini oluşturan Oralist ve Öjeni akımları, engelli bireyleri normalleştirmek ve toplumları steril hale getirme fikrinin uygulama boyutundaki yansımalarıdır. Demokrasi ve insan hakları söylemleriyle değişen konjonktürel iklimin engelli Hakları Hareketinin kapısını aralamasına paralel olarak (mcdonnell, 2016: 779) pratiğe dökülme şansı kalmayan Oralist ve Öjeni akımı benzeri radikal uygulamalar sonraları yerini tedavi ve rehabilite edici medikal merkezli uygulamalara bırakmış, Pozitivist doktrinin yukarıda değinilen engelliliğe ilişkin varsayımları çerçevesinde engelli bireyler ağırlıklı olarak tıp uzmanlarının uygulamalarına bırakılması gereken subjeler olarak görülmeye devam etmişlerdir. Oliver (1998: 1447) tarafından da belirtildiği gibi, Pozitivist doktrinin baskın olduğu medikal yaklaşımlar engelliliğin önlenmesini ve tedavisini incelemeye devam etmiştir.

Pozitivist doktrinin varsayımları paralelinde ortaya çıkan ve tarihi bir geçmişe sahip olan Öjeni akımı, engellilik olgusuna ilişkin kültür, hukuk ve sosyal politika alanlarındaki yansımaları itibarıyla engellilik çalışmaları bakımından önemli bir tartışma konusudur (Lombardo, 2008). Darwin'in Evrim kuramı (Pfeifer, 1994: 481) ile Mendel'in Kalıtım Yasası'ndan ilham alarak ortaya çıkan ve 20. yüzyılın ilk yarısında etkisi ağırlıklı olarak gözlenen öjeni akımı açısından Engellilerin olmadığı bir dünya, ulaşılması gereken bir ütopyaydı (Galusca, 2009: 144; Lombardo, 2008: 57; O'Brien, 2011: 347). Kalıtım Yasası ve Evrim Kuramının önermelerine paralel olarak kanun yapıcılar, insanların atalarından kendilerine intikal eden genetik mirasla tebarüz ettikleri fikrinden hareketle, hükümetlerin

sağlıklı olanla sağlıklı olmayanı, uyum sağlama yetisine sahip olanla bu yetiye sahip olmayanı, güçlü olanla güçsüz olanı ayırt etmek; bu yolla da çocuk sahibi olma ehliyetine sahip olan vatandaşları belirlemekle görevli olduklarına inandılar (Lombardo, 2008: 57). Francis Galton'un öncülüğünü yaptığı öjeni akımı, üremesinin sistematik olarak kontrol altına alınmasıyla insan soyunun geliştirilebileceği varsayımına dayanmaktaydı. Nitekim Öjeni akımının önde gelen savunucularından Charles Davenport (1911: 1) hareketi “ıslah yoluyla insan soyunun geliştirilme bilimi” olarak tarif etmiştir (aktaran Dolmage, 2011: 27).

Öjeni akımından etkilenen ilk uygulamalar, zihinsel yetersizliği olanların bakımı ve tedavisine yönelmişken; sonraları bu kimselerin özel kurumlara kapatılmak suretiyle toplumdan tecrit edilmeleri ve üremelerinin engellenebilmesi için de kısırlaştırılmaları yoluna gidildi (O'Brien 2011: 348; Pfeifer, 1994: 481; Simonsen, 2005: 142). O'Brien (2011: 348) 20. yüzyılın ilk çeyreğinde binlerce insanın zihinsel yetersizlikleri dolayısıyla tecrit edildiğini ve/veya kısırlaştırıldığını belirtmektedir.

Pfeifer (1994: 482-485) öjeni akımı üzerinden ortaya konulan iddiaların pratik uygulamalarının Amerika Birleşik Devletleri'nde hukukî olarak da gerekçelendirildiğine dikkat çekmektedir. 19. ve 20. yüzyıllarda zihinsel yetersizliğin (hemen bütün engelli bireyler engel türlerinden bağımsız olarak zihinsel bakımdan yetersiz addedilmekteydi) bertaraf edilmesinde kısırlaştırmanın en etkili yöntem olduğuna inanılmaktaydı. Başlangıçta kısırlaştırma işlemleri üremeyi sağlayan dâhili organların kesilerek alınmasına dayanan kaba cerrahî yöntemlerle gerçekleştirilmekteyken, 1900'lü yılların başında Indiana Devlet Islahhanesi doktoru Harry Sharpe tarafından geliştirilen vasktomisi ve aynı dönemde Avrupa'da geliştirilen salpingektomi yöntemleri daha kolay ve az maliyetli olmaları sebebiyle kitlesel kısırlaştırmaların yolunu açmıştır. Pfeifer (1994: 483) 1930 yılına gelindiğinde Amerika Birleşik Devletlerinde 33 eyalette kısırlaştırılanların rızası hilafına zoraki kısırlaştırmayı hukukî bakımdan mümkün kılan kanunî düzenlemelerin yürürlüğe konulmuş olduğuna dikkat çekmektedir. Bu hukukî düzenlemeler “toplumun menfaati” ve “engelli bireyin menfaati” olmak üzere başlıca iki gerekçeye dayandırılmaktaydı. Ancak engelli bireyler engel türleri ve yaşları ne olursa olsun “kendi faydalarını gözetme ehliyetine sahip olmadıklarından”, kısırlaştırma işlemleri onların tercihlerine bırakılmayan zorunlu bir uygulamaydı. Öjeni akımının fikrî altyapısını oluşturduğu kısırlaştırma uygulamaları tahmin edilebileceği gibi Amerika Birleşik Devletleri'yle sınırlı değildi. Simonsen (2005: 142-145) engelli bireylerin sistematik uygulamalar dâhilinde İsveç, Danimarka, Finlandiya, Norveç ve Almanya gibi Avrupa ülkelerinde de uygulamaya konulduğunu belirtmektedir. 19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ilk yarısına kadar geçen süre içerisinde Amerika Birleşik Devletleri'ne gelen göçmenlerin teftiş edildiği ve göçmen sorgulama istasyonu olarak kullanılan Ellis adası, Öjeni akımının kuramsal varsayımlarının pratik uygulamalara dönüşerek kendisini en müşahhas bir şekilde gösterdiği tarihi bir mekân olma özelliğindedir (Dolmage, 2011; Galusca, 2009). Bu süreler içerisinde “Amerikan rüyası” hayaliyle ülkeye göç etmek isteyen milyonlarca insan bu adada toplanmış, “defolu olanlarının” belirlenerek ülkeye sokulmaması için çok çeşitli testlerden geçirilmiştir.

Dolmage'nin ifadesiyle (2011: 27) Ellis adası hem öjeni akımının, hem de batı tarihinin belli bir dönemine damgasını vuran ve etkileri günümüzde de gözlenebilen bilimsel ırkçılığın

Amerika'daki ana laboratuvarı ve operasyon alanı olmuştur. Göçmenler adaya ayak basar basmaz, ellerinde eşyaları da bulunduğu halde dik basamaklardan tırmanmaları istenirdi ki bu işlem daha detaylı tetkiklerin gerçekleşme sürecinin başlayacağı kayıt odasına ulaşmadan önce gerçekleştirilen ilk testi (Dolmage, 2011: 30). Ellis adasında göçmenler sadece fiziksel bakımdan değil, aynı zamanda mental bakımdan da teste tabi tutulmaktaydılar (Galusca, 2009: 149).

Ellis adası, normallikten sapmanın (abnormalitenin) ve damgalanmışlığın etkisi günümüz Amerikan toplumunda gözlenebilen güçlü sosyal pratiklerinin inşâ edildiği sembol bir mekân konumundadır (Dolmage, 2011: 26). Galusca (2009: 137) Ellis Adası'ndaki uygulamaları “Amerikan devletinin ideal Amerikan milletini muhteva ve şekil şartları bakımından belirgin bir biçimde tanımlama çabalarına yönelik projelerinden birisi” olarak tarif ederken, Öjeni akımının “ideal insan” ve bu insanlardan oluşacak “ideal toplum” ütopyasına da göndermede bulunmaktadır.

Öjeni akımı tıp biliminde kat edilen gelişmelerin de yardımıyla “sağlıklı” bir toplum meydana getirme idealinin önemli bir realizasyon aracı olma işlevi görmekteyken; engelli bireyleri “normalleştirme” çabaları bağlamında ortaya çıkan Oralist akımın etkisi 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da faaliyet gösteren işitme engelli okullarında hissedilmeye başlandı. Oralist yöntem, işitme engelli okullarında uygulanan ve işitme engelli öğrencilere işaret dilinin kullanılmasını önleyerek onların da “normal” insanlar gibi konuşma diliyle iletişimlerini sağlamalarını temin etmeyi hedefleyen bir pedagojik yöntem olarak önerildi. Oralist yöntem işitme engelli kültürünü ve işaret dilini yasaklamak yoluyla işitme engellilerin asimile edilmesini ve normalleştirilmesini öngörmekteydi (Hehir, 2002: 6; McDonnell, 2016 781). İşaret dilinin yasaklanmasını savunanlar, görüşlerini işaret dili kullanımının işitme engellilerin konuşmayı öğrenme motivasyonlarını azaltacağı iddiasına dayandırmaktaydı; işitme engelli bir kadınla evlenmiş olan Alexander Graham Bell de bir oralist akım savunucusu olarak işaret dilinin eğitim programlarında kullanılmasının yasaklanması görüşündeydi (Hehir, 2002: 6). Bell, 1883 yılında Ulusal Bilimler Akademisi'nde yaptığı bir konuşmada, Öjeni uygulamalarına imkân sağlayan kanunî düzenlemelerin yürürlüğe girmesi ve işitme engellilerin kendi aralarında evlilik yapmalarının önlenmesi talebini de seslendirmişti (Baynton'dan aktaran Hehir, 2002: 6).

Steril bir toplum meydana getirme çabaları çerçevesinde uygulamaya konulan medikal müdahaleler bağlamında engelli bireylerin münhasır kurumlarda tutulmaları da sıklıkla başvurulan çözümlerdendi. Sözü edilen kurumlar hem engelli bireylerin “steril olması gereken toplumdan” tecrit edilmeleri, hem de yukarıda sözü edilen medikal müdahalelerin merkezleri olma işlevini gerçekleştirmekteydi. Stevens (1995: 282) 20. yüzyılda batı toplumlarında engelli bireylerin özel kurumlarda izole edilmelerinin yaygın bir uygulama olduğuna dikkat çekmektedir. Örneğin İngiltere'de 1913 yılında yürürlüğe konan Zihinsel Noksanlık Kanunu (Mental Deficiency Act) izolasyon politikalarının hukukî dayanağını oluşturmaktaydı. Bu kanun “zihinsel bakımdan noksan” addedilen aslında engelleri fiziksel olan kişileri de kapsayacak ölçüde geniş bir uygulama alanına sahipti (Stevens, 1995: 282).

Kısa zaman aralıklarıyla birbirini izleyen dünya Savaşları sırasında engelli bireylerin sayılarının artması, engellilerin eğitim ve rehabilitasyon hizmetlerine göreceli olarak ivme

kazandırmıştır. Hem kendilerini vatanları için genç yaşta feda edip engelli hale gelen insanlara borç ödeme duygusuyla, hem de harp malulü olarak hayatlarını devam ettirmek zorunda kalan kimselerin talepleriyle eğitim ve rehabilitasyon hizmeti veren kuruluşların sayısında nicel bir artış gözlenmiştir (Gerber, 1994: 546). Bir başka deyişle, art arda yaşanan ve etki alanı oldukça geniş dünya savaşları engelli nüfusun profilini de değiştirmiş; önceki paragraflarda değinilen anlayış ve uygulamaları kabullenmeyen talepkâr ve göreceli olarak daha eğitilmiş bir kitleye dönüştürmüştür. Savaşların malulleri engellilerin yaşadığı sorunların daha da görünür hale gelmesini sağlarken; yaşam şartlarının iyileştirilmesi konusundaki talepleri hükümetler üzerindeki baskıları da arttırmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen Engelli Hakları Hareketi, yukarıda ana hatlarıyla değinmeye çalıştığımız engellilik algısı ile bu algı temelinde yürürlüğe konulan uygulamalara bir karşıtlık olarak ortaya çıkmıştır. Bu şartlar altında 1960'lı yıllarda ortaya çıkan Engelli Hakları hareketi, aynı dönemde yaşanan kadın hakları ve zenci hakları hareketi gibi sosyal hareketlerden etkilenmiştir. Engelli Hakları Hareketi bağlamında engelli bireylerin ve engelli ailelerinin katılımıyla çok sayıda protesto ve eylem gerçekleşmiştir (Verstraete, 2007: 57). Bu eylemler çoğunlukla Amerika Birleşik Devletlerinde, aynı zamanda İngiltere ve Kuzey İrlanda'da görülmüştür. Engelli Hakları Hareketi bağlamında gerçekleştirilen aktivist eylemler, farklı engel gruplarını bir araya getirmeyi başarmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşanan aktivist eylemler çoğunlukla San Francisco ve New York'ta yoğunlaşmıştır (Malhotra, 2012: 135). 1977 yılında San Francisco'da engelli haklarına ilişkin yasal düzenlemelerin geciktirilmesine tepki olarak gerçekleşen oturma ve kamu binalarının işgali eylemleri günlerce sürmüştür. Öte yandan 1960'ların sonunda, işitme engelliliği liguistik bir farklılık olarak tanımlayan işitme engelli hak savunucuları, işaret dilinin kullanılmasının yasal olarak meşruiyet zemini kazanmasını talep etmeye başlamışlardır. 1988 yılında “Şimdi İşitme Engelli Bir Başkan” (Deaf President Now) kampanyasıyla bu talepler yeni bir boyut kazanmıştır (Lee, 2011: 2). Gallaudet Üniversitesi'nde gerçekleşen bu kampanya, üniversiteye başkanlık edecek yöneticinin seçimi ile tetiklenmiştir. Seçimlerde yarışan üç adaydan işitme engeli adayın seçime dâhil edilmeyişine tepki olarak başlayan kampanyaya ülkedeki tüm işitme engelli grupları da destek vermişlerdir.

Longmore ve Umansky (aktaran Anderson ve Carden-Coyne 2007: 450), Amerika'da engellilik tarihinin aktivist eylemlerin şekillendirdiği marjinal karakterden sosyal ve kültürel düşünce dünyasına taşınan bir değişim çizgisi izlediğini belirtirlerken hem Engelli Hakları Hareketi bağlamında yaşanan aksiyonların belli bir dönemdeki etkinliğine; hem de bu aksiyonların engellilik alanında yaşanan tartışmalara kazandırmış olduğu yeni ve daha geniş bir zemine işaret ediyor olmalıdırlar. Engelli bireylerin yaşama haklarını bile tehdit edecek ölçülerde ekstrem uygulamalar vasatında gelişen Engelli Hakları Hareketi, hukukî ve sosyal politika uygulamaları alanlarında meydana getirdiği önemli değişimlerin yanı sıra sosyal bir hareket olma vasfına istinaden kolektif bir engellilik kimliği de üretmiştir. Nitekim Lamont ve Mizrahi de (2012: 368) kolektif kimliklerin “biz” ve “ötekiler” bilincinin oluşmasında oynadıkları kritik rolden hareketle, bu kimliklerin formasyon süreçlerinin anlaşılmasının damgalanmışlıklara karşı ortaya çıkan tepkilerin çözümlenebilmesi için bir gereklilik olduğuna işaret etmektedir. Bu itibarla, kolektif kimlik ve sosyal hareket kavramları

arasındaki ilişki Engelli Hakları Hareketinin hem bir sosyal hareket olma vasfını, hem de bir kimlik mücadelesi olma niteliğini anlamada önemlidir.

Sosyal hareketlerin aktörlerini ortak meseleler bağlamında bir bütünlüğe dönüştürme ve ortak aksiyon geliştirmeleri konusunda oynadığı rol, kolektif kimlikleri sosyal hareketlerin ele alınmasında temel kavramlardan biri haline getirmiştir (Saunders, 2008: 227).

Sosyal hareketleri inceleyen araştırmacılar açısından kolektif kimlik kavramı, sosyal hareketlerin aktörleri üzerinde zamana sâri bir adanmışlık duygusu ve aralarında bir dayanışma ruhu üretme gücünün sebeplerini açıklamak üzere sıklıkla başvurulan bir kavram olarak durmaktadır (Flesher-Fominaya, 2010: 393). Flesher-Fominaya (2010: 393) sosyal hareketlere dâhil olan aktörlerin kendilerini ve birbirlerini dâhil oldukları hareketin üyesi olarak görme eğilimlerinin altında yatan sebepler; bir araya gelmiş insanlar kümesini kolektif bir entite haline getiren ve başkalarının onları bir sosyal hareket olarak tanımlama ve adlandırma gerekçeleri ile bir harekete olan adanmışlık ve iltisak duygusunun varlığını zaman içerisinde nasıl muhafaza edebildiği gibi hususların sosyal hareketleri ele alan araştırmacılar için kolektif kimlik kavramı etrafında temerküz etmiş hususlar olduğunu belirtmektedir. Holland, Fox ve Daro (2008: 97) kolektif kimlik kavramına ilişkin tanımlamaların, kimlik kavramını farklılaşma ve ayrışma ilişkisi içerisinde ele almaya odaklandığını belirtmektedir. Bu tanımlamalar varsaymaktadır ki, kültürel, etnik, milliyet ve benzeri mensubiyetleri sebebiyle ayrışan ve bu farklılaşma sebebiyle ayrıştırıcı muamele gören topluluklar dayanışma ve kişisel aidiyet zemininde bir bütünlük meydana getirirler. Polleta ve Jasper (2001: 285) kolektif kimliği bireyin geniş ölçekli topluluklara, kategorilere, pratiklere ve kurumlara karşı geliştirdiği bilişsel, moral ve duygusal bağı olarak tarif etmektedirler. Kolektif kimlikler bireysel kimliklerin bir vechesini teşkil eder; bireylerin kim olduklarına ilişkin algılamalarına yön verirken, olup bitenler karşısında durumsal tepkiler üretmelerinin de belirleyicisidir. Diğer taraftan kolektif kimlikler, bir kolektif yapıyı diğer kolektif yapılardan farklı ve ayırt edilebilir kılan; “biz” olma bilinci temelinde gelişen bir tanımlama olmakla (Snow ve McAdam’dan aktaran Saunders, 2008: 230); bireysel kimliklerden farklılık arz eder.

Kolektif kimlikler atfedilmiş (başkaları tarafından inşâ edilmiş) olsalar bile, varlıklarından söz edebilmek için atfedilenler tarafından da kabullenilmeleri gerekir (Polletta ve Jasper, 2001: 285). Polletta ve Jasper’e göre kolektif kimlikler doğrudan doğruya tecrübe edilmiş olmaktan ziyade zihinlerde üretilmiş (muhayyel) ortak statüler veya ilişkilere dair algılardır. Çünkü sosyal hareketler vasatında gelişen kolektif kimlikler bir hareketin katılımcılarının ortak eylem ve adanmışlıkları üzerinden üretilmiş oldukları, yorum ve aksiyonların karakterize ettiği muhayyel bir düşünce dünyasında vücut bulur Holland vd. (2008: 97). Bu aksiyon ve adanmışlıklar bir mücadele alanı, karşıtlarının gücü ve değiştirilmiş bir dünya kurgular. Holland vd. (2008: 97), bu cümleden olarak sosyal hareketlerin şekillendirdiği kolektif kimliklerin aidiyet ve aksiyon olmak üzere iki boyutunun bulunduğunu önermektedirler. Diani’ye göre (1992: 2) Sosyal hareketler aralarında evvelce bir iltisak bulunmayan aktörleri bir araya getiren bir süreçtir. Sosyal hareket süreçlerinde bir araya gelen aktörler, ortak eylem ve kominikasyon yoluyla ortak bir benlik tanımı ve sosyal bir meseleye ilişkin ortak bir taraf olma bilinci geliştirirler. Dolayısıyla kendilerini taraf saydıkları sosyal sorun, irtibatsız

aktörlerin buluşma noktasıdır. Onları ortak hareket etme bilinciyle bir araya getiren sosyal sorunlar yoluyla, zahiri planda aralarında bir bağlantı kurulamayacak olan eylemler, protestolar ve birbirleriyle karşıtlık oluşturan sembolik pratikler ortak bir anlama kavuşurken; söz konusu sosyal sorunlar ve bu sorunların yol açtığı çatışmalar da toplumsal arenada görünür hale gelir.

Diani (1992: 3) sosyal hareketleri “ortak bir kolektif kimlik zemininde siyasî veya kültürel çatışmalara angaje olmuş kişiler, gruplar ve/veya organizasyonlar arasında meydana gelen enformel bir etkileşim ağı” olarak tarif etmekle, yaşanan sosyal sorunları sosyal hareketlerin temel gerekçesi olarak değerlendirmektedir. Touraine (1985: 750-751) de benzer bir yaklaşımla sosyal hareketlerin bir tür sosyal çatışma olduğunu belirttikten sonra; bir çatışmanın kaçınılmaz olarak kendi muhalifinin varlığına ve ulaşmak istediği hedefe ilişkin bir iddia taşıdığına dikkat çekmektedir. Bu durumda sosyal hareketler varlığını iddia ettikleri sorunların kaynağına (çoğunlukla güç sahiplerine) bir başkaldırı, bir itiraz ve karşı duruş olma niteliğindedir; onları ortaya çıkaran sosyal sorunlara ilişkin çözüm yolları ve talepler barındırırlar.

Turner ve Killian (aktaran Diani, 1992: 4) sosyal hareketlerin dillendirdikleri talepleri açıklayan temel kavramın “değişim” olduğunu önermektedir. Onlara göre sosyal hareketler kolektif hareketler olarak ortaya çıktıkları organizasyonlarda veya toplumlarda değişime karşı direnmek veya değişimi teşvik etmek amacıyla var olurlar.

Engelli Hakları Hareketinin sembol sloganı ve mottosu olan “Nothing About Us Without Us” sloganı (Aspis’den aktaran Atkinson ve Walmsley 2010: 273; Goggin ve Newell 2004: 47; Stack ve McDonald 2014: 83), bu hareketin hem bir sosyal hareket olma, hem de bir kimlik mücadelesi olma vasıflarının kodlarını barındırmaktadır.

“Biz olmaksızın bizim için hiç bir şey” anlamına gelen bu mottounun dillendirdiği ilk hususlardan biri, engelli kitlelerin self-determinasyon talebidir. Bu talep, engelli bireylerin tıp uzmanlarının ve profesyonellerin onların varlıklarını bedenleriyle sınırlayan, damgalanmışlığı, değersizleştirmeyi ve eşitsizliği güçlendirip gerekçelendiren anlayış ve uygulamalarına (Hayes ve Hannold, 2007: 352) karşın; kendilerini ilgilendiren konularda karar alma süreçlerine doğrudan müdehil olma, söz söyleme ve inisiyatif ortaya koyma talebidir. “Biz olmaksızın bizim için hiç bir şey.” söylemi geniş engelli kitlelerinin bir arada ortak aksiyon alma ve birlikte hareket etmeleri konusunda bir motivasyon kaynağı olmuş, aynı zamanda dayanışma ruhu üretme görevi görmüştür. Farklı engel gruplarının protestolar ve oturma eylemleri benzeri aksiyonlarda birlikte hareket etmeleri, Engelli Hakları Hareketinin ortak aksiyon üretebilme gücünü yansıtmaktadır. Engelli Hakları Hareketi önceki paragraflarda da değinildiği üzere başlangıç itibarıyla Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Kuzey İrlanda’da tezahür etmekle birlikte, sosyal hareketlerin birbirleriyle organik bağı olmayan kitleleri mobilize etme potansiyali bağlamında global bir niteliğe bürünmüş; farklı kıtalarda ve farklı ülkelerde yansımaları olmuştur (Chang, 2017; Cooper, 1999; Hayashi ve Okuhira, 2001; Kitchin ve Wilton 2003).

Engellilerin kolektif bir aksiyonu olarak vücut bulan Engelli Hakları Hareketi (Beckett, 2006: 736), ürettiği “biz” bilincini ve kolektif kimliği “Biz olmaksızın bizim için hiç bir şey.” söylemiyle somutlaştırmıştır. Bir hareket, sosyal hareket olmasının kaçınılmaz gereği olarak

onu meydana getiren kişi ve grupları bir dizi ortak anlayış ve idealler zemininde bir kollektiviteye dönüştürürler. Bu cümleden olarak Engelli Hakları Hareketi de engelli grupları yerleşik engellilik anlayışına karşı ve engelleyici bir düzen içerisinde yaşamaya mecbur bırakıldıkları iddiası etrafında bütünleştirmeyi başarmıştır (Beckett, 2006: 736-737). Engelli Hakları Hareketi ve onun kavramsal tartışma zeminindeki iz düşümü olan Sosyal Model engelli bireylerin maruz bırakıldıkları dışlayıcı ve değersizleştirici anlayışlardan kaynaklanan ortak sorunlar üzerinden kolektif bir engellilik kimliği inşa etmiş (Goering, 2015: 135) ve bu kimliği politik arenaya taşımayı başarmıştır. Engelli Hakları Hareketi ve Sosyal Model engellilik olgusunu insan bedeninin dışına taşımış ve bu olgunun daha makro planda tartışılması gerektiğini önermiş; bu çalışmanın önceki bölümlerinde ele alınan Sosyal Kimlik Kuramı terminolojisiyle ifade etmek gerekirse engelliliğin insan soyunun çeşitliliği içerisinde tabii karşılanması gereken etnisite ve cinsiyet gibi bireyin kim olduğu sorusunu cevaplamakta başvuracağı bir sosyal kategori olarak benimsenmesinin yolunu açmıştır. Salt bireysel bir normaldışılık olarak görülmeyen, sosyal yapıların dışlayıcı karakteriyle açıklanan engellilik, bir sosyal kategori olarak bireysel kimlik tanımlamalarında Goering (2015: 135) tarafından da belirtildiği üzere değersizlik anlamı taşıma vasfından belli ölçülerde uzaklaşmıştır. Swain ve French (aktaran Darling, 2003: 884) engelliliği olumsuz anlam barındırmayan bir sosyal kimlik bileşeni olarak değerlendirirken; engelliliğin değıştirilmesi ve düzeltilmesi gereken bir durum olmaktan ziyade, tabii bir farklılık olarak anlaşılmaya doğru evrilmekte olduğuna dikkat çekmektedirler. Engelli aktivizmi ve Sosyal Modelin oluşturduğu atmosferde gelişen bu anlam evrilmesi engelli bireylerin kendi kimliklerini tanımlama biçimini de etkilemiştir. Engelli bireylerin kimliklerine getirdikleri tanımlamalar damgalanmışlığın ve değersizleştirilmenin etkisinden kurtularak engellilik özsaygısı (Disability Pride) temelinde şekillenme eğilimine girmiştir (Darling ve Heckert, 2010: 133).

Öte yandan Engelli Hakları Hareketi ve Sosyal Model, muhalifi olduğu konvansiyonel engellilik anlayışının dayattığı değersizleştirilmiş ve damgalanmış bireysel ölçekteki engellilik kimliğini de reddetmektedir (Darling ve Heckert, 2010: 133).

Daha önce değinilen Rol Kimlik Kuramı bağlamında irdelemek gerekirse, damgalayıcı anlayış engelliliği bireyin benlik bütünlüğünü oluşturan kimliklerden birisi olarak değil, bireyin üstlendiği diğerkimlikleri gölgeleyen ve benlik bütünlüğünün tamamına şamil bir tanımlayıcı olarak görmekte; bireyi salt engeli üzerinden tarif etmektedir.

1.2.2. Kavramlaştırma Problemi: Sakatlık, Özürlülük, Engellilik

Dünyanın peş peşe yaşadığı iki global savaş sonrası dönemin konjonktürel şartlarının etkisiyle yaşanan gelişmeler, engellilerin maruz kaldıkları izolasyon politikalarının da sorgulanması sonucunu doğurmuştur. Söz konusu politikaların kiritize edilmesi meselesi Engelli Hakları Hareketi bağlamında ele alınmıştı. Engelli Hakları Hareketinin engellilerin karşı karşıya kaldıkları hayati sorunları politik zemine taşımalarıyla birlikte, bu sorunlar sosyal politika uygulamalarının da ilgi alanına girmiş, bu durum da engellilik dediğimiz olgunun kavramsallaştırılmasını ve bir tanıma kavuşturulmasını gerekli kılmıştır. Zira sağlanan hizmetlerden kimin faydalanacağı, ne ölçüde faydalanacağı tanımlamaların çizdiği sınırlarla anlaşılabilir (Brzuzy, 1997: 83; O'Donovan ve Good, 2010: 9-10; Symeonidou, 2014: 1260; Tepper vd., 1997: 556; World Health Organization, 2002: 6). Engellilik olgusuna

tanım getirme çabaları uluslararası ölçekte ilk kez DSÖ çatısı altında gerçekleşmiş (Chapireau, 2005: 305) bu kapsamda geliştirilen tanımlamalar akademik çalışmaların yanı sıra uluslararası ve yerel ölçekteki hukukî düzenlemelerle sosyal politika uygulamalarına referans olmuştur. DSÖ tanımları irdelendiğinde dilimizde genellikle birbirine alternatif olarak kullanılan “sakatlık”, “özürlülük” ve “engellilik” kavramlarının birbiriyle ilişkili ama alternatif kavramlar olmadığı görülmektedir (Şişman, 2012: 69). Bu kavramların neyi ifade ettiklerini ve aralarındaki ilişkiyi irdelemeye DSÖ tarafından 1980 yılında yayımlanan International Classification of Impairments, Disabilities, and Handicaps (ICIDH) (Sakatlığın, Engelliliğin ve Özürlülüğün Uluslararası Sınıflandırması) ve 2001 yılında yayımlanan International Classification of Functioning, Disabilities and Health (ICF) (İşlevsellik, Yeti Yitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırması) belgelerine değinerek başlamak yerinde olacaktır.

DSÖ tarafından engellilik olgusuna tanım getirme çalışmaları 1980 yılında ICIDH belgesinin yayımlanmasıyla önemli bir aşama kat etmiştir (Chapireau, 2005: 305; De Kleijn-De Vrankrijker, 2003: 561). ICIDH engellilik olgusunu açıklamak üzere bir kavramsal sistematik önermiş; söz konusu kavramsal sistematğin merkezine de hastalıkların sonuçlarını engellilik olgusu bakımından açıklama iddiasını yerleştirmiştir (World Health Organization, 1980: 11). ICIDH kavramsal önermesi, sağlık sorunlarını engellilik olgusu bağlamında “Impairment”, “Disability” ve “handicap” olmak üzere 3 bileşen üzerinden ele almıştır (Brzuzy, 1997: 87). Bu çalışmada “disability” kavramı “engellilik”, “impairment” kavramı “sakatlık”, “handicap” kavramı da “özürlülük” olarak anlaşılmıştır. Bu tercihin gerekçelerine ilişkin değerlendirmeler bu bölümün sonraki paragraflarına bırakıldı. Bu bileşenlerden ilki olan “sakatlık” (impairment) bireyin bedeniyle, bedeni meydana getiren organlardaki fonksiyon kayıplarıyla ilgilidir. DSÖ, ICDH kılavuzunda sakatlık kavramını “bireyin psikolojik, fizyolojik ve anatomik yapısında veya fonksiyonunda meydana gelen kayıp ya da anormallik” şeklinde tarif etmiştir (World Health Organization, 1980: 27). Sakatlık geçici veya kalıcı kayıp veya anormalliklerle karakterizedir; insan vücudundaki ve mental sistemindeki anomali, bozukluk ve kayıpları ihtiva eder (World Health Organization, 1980: 27).

ICIDH sınıflama sisteminin terminolojisi bakımından engellilik (disability) “normal bir insan”dan yerine getirmesi beklenen bir aktivitenin yerine getirilmesini önleyen her türlü kısıtlılık veya eksiklik anlamına gelmektedir (World Health Organization, 1980: 28). Bu bağlamda fizyolojik veya mental kayıplar kaçınılmaz olarak bir dizi faaliyetlerin yerine getirilememesi sonucunu doğurduğundan, sakatlık ile engellilik kavramları ile ifade edilen olgular arasında doğrudan bir sebep-sonuç ilişkisi bulunmaktadır. ICIDH sınıflama sisteminin kavramsal çerçevesinin son kavramı olan özürlülük (handicap) kavramı ise fizyolojik veya mental kayıplar ile bu kayıpların sebebi sayılan aktivite kısıtlamalarının ürettiği sosyal sonuçlara atıfta bulunmaktadır. Bu çerçevede özürlülük bireyin cinsiyeti, yaşı ile sosyal ve kültürel faktörler itibarıyla kendisinden gerçekleştirmesi beklenen rolleri sakatlık veya engellilik sebebiyle gerçekleştirmesini sınırlayan veya önleyen bir dezavantaj olarak tanımlanmıştır (World Health Organization, 1980: 29). Bir başka deyişle sakatlık kavramıyla ifade edilen fizyolojik veya mental kayıplar ya da “anormallikler”, “normal bir insan”dan beklenen aktiviteleri yerine getirememenin (engellilik) sebebiyken, engellilik

kaçınılmaz olarak bireyi dezavantajlı konuma taşımaktadır ki, bu dezavantajlı durum özörlölük kavramıyla tanımlanmıştır. Sakatlık sağıkla ilgili olan fizyolojik veya mental durumu, engellilik fonksiyonel kapasite eksikliğini, özörlölük bu 2 faktörün ürettiğı kültürel ve toplumsal sonuçları tanımlamak üzere kullanılmıştır (Barbotte, Guillemin ve Chau, 2001: 1047). Barbotte, Guillemin ve Chau, özörlölük teriminin, belli yaştaki ve belli cinsiyet grubundaki insanlar için yerine getirilmesi beklenen rollerin bedensel veya mental yetersizlikler ile fonksiyon kayıplarının sonucu olarak yerine getirilememesi halini tanımladığını belirtirken; DSÖ tarafından ICIDH ile ortaya konulan tanımlama yaklaşımının “normal insan”ı ölçü alan bir anlayışa dayandığını söylemektedirler. ICIDH engellilik olgusunu birbiriyle ilişkili 3 kavramdan oluşan bir kavramlar kümesiyle açıklarken, temel olarak bireyin öznel durumunu esas alan bir fonksiyon kaybına odaklanmaktadır. Bireyin zihinsel veya bedensel farklılığından kaynaklanan “ölçüsüzlük ya da noksanlık” (Duckworth, 1995: 338) ve kaçınılmaz sonucu olan fonksiyon kaybı ICIDH açısından bireyi tabii olarak dezavantajlı (özörlü, mazeretli) kılmaktadır.

Duckworth (1995: 338) tarafından da belirtildiğı üzere ICIDH engelliliğı statik bir durum olarak açıklamakla, onu süreklilik arz eden, kesin ve katı çizgilerle çerçevelenebilen, ordinal olarak (derecelendirilerek) ölçülebilen bir olgu olarak görmüştür. Engelliliğın sınıflandırılması ve kavramsal bir zemine kavuşturulması adına atılan uluslararası ölçekli ilk somut adım olan ICDH, engelliliğı statik ve tamamen birey merkezli bir perspektifle ele almasının yanında aynı zamanda medikal bir mesele olarak da görmüştür. ICIDH çalışmasının DSÖ’nün Hastalıkların Uluslararası Sınıflandırması (International Classification of Diseases) çalışmalarının bir parçası olarak geliştirilmesi (De Kleijn-De Vrankrijker, 2003: 561), onun medikal bir anlayışa dayanmasının en önemli sebebidir.

Engellilik olgusunun kavramsal bir çerçeve kazanması bağlamında atılan ilk adım olarak ICIDH belgesi sağık alanında yapılan araştırmalar, nüfus araştırmaları, insan sağılığıyla ilgili bilgilerin kodlanması, mesleki değerlendirmeler ile sosyal politika uygulamalarına referans olma işlevi görmüştür (Bickenbach vd., 1999: 1174). Ne var ki, ICIDH çalışmasının engellilik olgusunu indirgemeci ve birey merkezli bir anlayışla açıklamaya yönelmesi ve medikalize etmesi, engelli kuruluşlarının eleştirileriyle karşılaşmıştır. Pfeiffer’e göre (2001: 46-47), bu eleştirilerin temel sebepleri ICIDH belgesinin engelli bireylerin marjinalize edilmelerini destekleyen bir bakış açısı ortaya koyması, izole edilmelerini meşrulaştırması ve haklarını yoksaymasıdır. 2001 yılında DSÖ engellilik olgusunu daha geniş bir perspektife kavuşturan ICF belgesini yayınlarak bu olgunun günümüzde sosyal politika uygulamalarının ve uluslararası belgelerin referans aldığı anlama kavuşmasının yolunu açmıştır. ICF, önerdiği sınıflama sistemini kullanan uzmanların yaptıkları engellilik değerlendirmelerinin evrensel bir niteliğe sahip olmasını önclemiştir (Symeonidou, 2014: 1261).

DSÖ engelliliğın kavramsallaştırılması adına yaptığı ilk çalışmasında olduğu gibi ICF belgesinde önerdiği tanımlamayı da birbiriyle ilişkili kavramlardan oluşan bir sistematik üzerine bina etmiş, ancak ikinci çalışmasında engelliliğı bireyde başlayıp bireyde sonlanan, medikalize edilmiş mikro bir mesele olarak değil; bireyin öznel durumuyla birlikte içinde yaşadığı toplumsal ve fiziksel çevrenin de karakterize ettiği daha dinamik ve kompleks bir

mesele olarak ele almıştır. ICF engelliliği bireyin öznel durumunun hayatın tüm alanlarına etkin katılımını sınırlayan çevresel faktörlerle birlikte meydana gelmiş bir durum olarak ele almaktadır (Svestkova vd., 2010: 61).

ICF bireyin öznel durumunu sadece onun bedeni ve bedeninin içinde bulunduğu medikal durumla da sınırlamamış; engellilik dediğimiz gerçekliğin bireyce ne şekilde tecrübe edildiğine ilişkin değerlendirmelerde onun yaşının, cinsiyetinin, baş etme stillerinin, sahip olduğu altyapının, eğitiminin, mesleğinin, zamanla biriktirdiği tecrübenin, davranış paternlerinin de belirleyici olduğuna dikkat çekmiştir (World Health Organization, 2002: 10). Bu makro ölçekli yaklaşımdan hareketle, medikal durumu birbirinin aynı olan iki bireyin engellenmişlik (disablement) düzeylerinin aynı olmayabileceğini iddia etmek mümkündür:

Medikal değerlendirmelerde her iki gözünün de görme yetisini tamamen kaybettiği tespit edilen iki bireyin bedensel durumları, yazılı bilgi kaynaklarına erişimde her ikisinin de aynı derecede aktivite sınırlılığına sahip oldukları şeklinde bir yargıya varılması sonucunu doğurabilir. Söz konusu bireylerden birisinin Erişim Teknolojilerini (Assistive Technologies) etkin kullanma becerisine sahip olması, yazılı bilgi kaynaklarına erişme konusunda karşı karşıya bulunduğu aktivite kısıtlamalarını ortadan kaldıracaktır. Bu durumda medikal şartları aynı olan iki birey, öznel şartlarına bağlı olarak engelliliği farklı düzeylerde tecrübe ediyor olacaktır.

Öte yandan DSÖ, ICF belgesinde ortaya koyduğu engelliliğin kavramsallaştırılması yaklaşımı bağlamında bireyin içinde yaşadığı toplumsal tutumlar, fiziksel çevrenin yapılanma biçimleri, hukukî ve sosyal yapılar, coğrafi şartlar benzeri unsurlara (çevresel unsurlar) geniş ölçüde atıfta bulunmuştur. Bu bağlamda ICF belgesinde ortaya konulduğu üzere engellilik (disability) aktivite sınırlılıkları (activity limitations), katılım sınırlılıkları (participation restrictions) ve bireyin bedenine ilişkin sınırlılıkları (impairments) ile birlikte düşünülmesi gereken şemsiye bir kavramdır (World Health Organization, 2002: 2).

ICF terminolojisi bakımından engelliliği meydana getiren unsurlardan olan bedenin fonksiyon veya yapısındaki problemler “impairment”; (sakatlık) bireyin bir eylemi veya bir fonksiyonu yerine getirmede karşılaştığı zorluklar aktivite sınırlılıkları; bireyin hayatın çeşitli alanlarına dâhil olmada karşılaştığı problemler katılım sınırlılıkları olarak tanımlanmıştır. Bu itibarla “disability” (engellilik) salt bir sağlık problemi değildir; bireyin öznelilikleriyle içinde yaşadığı sosyal çevrenin etkileşimi üzerinden şekillenen bir olgudur (WHO, 2002: 10).

Chapireau (2005: 305) ve De Kleijn-De Vrankrijker (2003: 562) ICF belgesinin engellilik olgusunu açıklamada kullanılan dili nötralize ederek daha evrensel bir niteliğe kavuşturmakla; engelliliğin açıklanmasında çevresel ve toplumsal faktörleri de hesaba katan bir anlayışı yansıtmasıyla; engellilik haline muhatap olmuş bireylerin dezavantajlarından ziyade hayatın tüm alanlarına etkin katılımlarının önündeki bariyerlere atıfta bulunmasıyla kendisinden önce yayınlanan ICDH belgesinin güncellenmiş bir versiyonu değil, bir paradigma değişikliği anlamına geldiğini ileri sürmektedir. Öte yandan Molden ve Tøssebro (2012: 340) ICF tarafından çizilen kavramsal çerçevenin engellilik ölçümlerinin standardize edilmesine sağladığı katkıdan söz etmektedir.

Görüldüğü gibi engellilik olgusunun kavramsallaştırılması çalışmaları başlangıç itibarıyla mikro ölçekli ve medikal bir yaklaşım zemininde gelişmiş, bireyin muhatap olduğu bir durumu onun salt bedeni üzerinden açıklamaya yönelmişken; engellilik meselesinin siyasî alana taşınmasıyla birlikte tanımlanması konusunda yaşanan tartışmaların zemininde de bir evrilme gerçekleşmiştir. Engellilik dediğimiz olgunun nasıl tanımlanması gerektiği sorusunun cevap bulmasına yönelik değerlendirmelerin bireyin içinde yaşadığı ortamı da kapsayan daha makro bir boyut kazanması, bu olgunun ne şekilde ifade edileceği, nasıl adlandırılacağı konusunda da yeni tartışmalar üretmiştir. Bu çerçevede engelliliği adlandırmada kullanılan ifadeler de farklılaşma göstermiştir. Engellilik meselesinin bir hak mücadelesi olarak siyasî alana taşınması yönündeki gelişmelerin ağırlıklı olarak Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere’de yaşanması dolayısıyla terminoloji konusundaki tartışmalar da daha çok İngilizce’de gerçekleşmiştir. Bu dilde engellilik hakim paradigma ve siyasî konjonktürel atmosfere bağlı olarak “impairment”, “handicap” ya da “disability” olarak ifade edilmiştir. Benzer şekilde dilimizde de “sakatlık”, “özürlülük” ve “engellilik” kavramlarının kullanıldığı görülmektedir. Bugün engellilik olarak adlandırdığımız olgunun yukarıdaki kavramlardan hangisiyle adlandırılması gerektiği ya da bu kavramlar arasındaki anlam farklılıklarının ne olduğu, engelliliğin tanımlanma biçimi veya kavramları meydana getiren kelimelerin etimolojileri üzerinden ele alınabilir. Türkiye’de yürürlüğe konulan sosyal politika pratiklerine bakıldığında, engelliliğin birey merkezli ve medikal bir mesele olarak anlaşıldığı dönemlerde sakat kavramının kullanıldığı görülmektedir. Örneğin 1986 yılında devlet nezdinde oluşturulan ilgili kurula Sakatları Koruma Millî Koordinasyon Kurulu adı verilmiştir. Türk Dil Kurumu çevrimiçi sözlüğünde sakat kelimesinin özürlü ve engelli kelimeleriyle eş anlamlı olduğunu belirtmekle birlikte, sakat kelimesini “Vücudunda hasta veya eksik bir yanı olan” şeklinde açıklamıştır (<https://sozluk.gov.tr/>). Hem Türkiye’de sosyal politika pratiklerinde sakat kavramının tercih edildiği dönemdeki medikal anlayış merkezli engelli paradigması, hem de Türk Dil Kurumu’nun bu kelimeyi açıklama biçimi, sakatlık kavramının salt bireyi ve onun bedenini tarif eden tekil bir kavram olarak “impairment” kavramına karşılık geldiğini göstermektedir. Öte yandan kökeni Arapça olan özür kelimesi birinci anlamı itibarıyla “bir kusurun hoş görülmesini gerektiren sebep, mazeret” demekken, özürlü de “özürlü olan” anlamındadır (<https://sozluk.gov.tr/>). Bu çerçevede özürlü kavramı sakatlık kavramından farklı olarak bireyin bedeni ve medikal durumundan ziyade, kendisinden beklenen rolleri ifâ edemeyişine ve aktivite sınırlılıklarına verilmesi gereken tepkiye ilişkin anlamlar barındırması itibarıyla önceki paragraflarda ICIDH terminolojisi bağlamında değinilen “handicap” kavramına yakın durmaktadır. Keza Türkiye’de yapılan yasal düzenlemelerin de kullandıkları dil bakımından 1990’lı yılların sonlarından itibaren sakat kelimesi ve türevleri yerine özürlü ve ondan türetilmiş ifadeleri kullanmaya yönelmesi (Şişman, 2012: 69) uluslararası arenada engellilik olgusunun tanımlanmasında medikal bakış açısından tedricen uzaklaşmakta olduğu bir döneme denk düşmekle özürlü kavramının salt bedene ait bir durumu tarif etmediği ve “impairment” kavramına karşılık gelemeyeceği şeklinde yorumlanabilir. Türkiye’de son dönemde yürürlüğe konulan sosyal politika uygulamaları içerisinde engellilere yönelik hizmetlerin önemli derecede yer tutması engellilik meselesini kamuoyu nezdinde daha görünür kılmış, bu alanda yürürlüğe konulan yasal düzenlemelerin kapsamının da genişlemesine sebep olmuştur. Birleşmiş Milletler Teşkilatı tarafından 2006 yılında kabul edilen ve Türkiye’de

2008 yılında onaylanarak yürürlüğe giren “Convention on the Rights of Persons with Disabilities” başlıklı uluslararası sözleşmenin başlığı dilimize resmî olarak “Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme” şeklinde çevrilmiştir (<https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5825.html>). Dolayısıyla anılan sözleşmede geçen “disability” ifadesi dilimizde “engellilik” olarak karşılık bulmuştur. 2013 yılında yürürlüğe giren 6462 sayılı kanunla mevzuatımızdaki “sakat” ve “özürlü” ibareleri ile bu kelimelerin köklerinden türetilmiş ibareler “engelli” ve bu kelimenin kökünden türetilmiş ibarelerle değiştirilmiştir¹⁴. Bu adım devletimizin engellilik meselesini birey merkezli medikal bir anlayışla değil, bireyin engellenmişlik süreçlerinin bir parçası olan ve “disability” kavramının kapsama alanına giren çevresel faktörleri de dikkate alan bir paradigma üzerinden anlamayı tercih ettiğini göstermektedir. 2005 yılında “Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” başlığıyla yürürlüğe giren ve sonradan yapılan değişikliklerle “Engelliler Hakkında Kanun” adını alan 5378 sayılı kanun engelli bireyi “Fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duysal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen birey” olarak tanımlarken engelliliğin de ICF belgesinde “disability” kavramıyla tanımlandığı biçimde anlaşılması gerektiği yönünde bir imâda bulunmaktadır. Ancak Şişman (2012: 71) tarafından da belirtildiği üzere yabancı menşeli kavramların dilimizde karşılık bulması, kavramları oluşturan kelimelerin anlam ve etimolojilerinin dışında engelli bireylerin, ailelerinin ve toplumun üretilen kavramlara vereceği muhtemel tepkiler benzeri konjonktürel faktörlerin belirleyici etkisi altında gerçekleşmiştir. Engelliliğin ne olduğu, nasıl tanımlanması ve nasıl teorize edilmesi gerektiğine ilişkin tartışmalar dinamizmini muhafaza etmektedir.

1.2.3. Engellilik Olgusuna Yönelik Kuramsal Yaklaşımlar

Engelliliğin kavramsal bir çerçeveye oturtulması ve tanımlanmasına yönelik çalışmalara değinildiği bir önceki bölümde, önerilen tanımlamalara kaynaklık eden farklı bakış açılarından söz edilmişti. Bu tartışmalar genel olarak engelliliğin kişinin bedensel ve ruhsal eksikliğinden yahut özürlüden mi yoksa bu eksikliğe bağlı olarak gelişen toplumsal algı ve tutum ile bedensel ve zihinsel farklılıkları yok sayan bir anlayışla oluşturulan fiziksel yapılanmadan mı kaynaklandığı hususu etrafında yoğunlaşmaktadır (Masala ve Petretto, 2008: 1233). Bu tartışmalar ve ürettikleri engellilik tanımlamaları yasal düzenlemeler ve sosyal politika pratiklerini de şekillendirmiş, engelli bireylerin yaşantıları üzerinde belirleyici sonuçlar üretmiştir (Brzuzy, 1997: 86; Griffio, 2014: 147). Bireyin engellenmişlik süreçlerinin ne şekilde ve hangi unsurlar üzerinden geliştiği, engellenmişlik süreçlerini üreten unsurların etkinlik derecelerinin ne olduğu gibi sorular üzerinden yaşanan ve engelliliği teorize etmeye yönelik söz konusu tartışmaların bir ucunda Medikal Model, diğer ucunda da Sosyal Model yaklaşımı durmaktadır (Beaudry, 2016: 210; Tennant, 1997: 478).

Engellilik olgusunu anlamlandırma bağlamında uzun süreli ve derin etkileri olan medikal model, (Donoghue ve Engel’den aktaran Pfeiffer 2001: 31) engellilik olgusunu bireyi merkeze alan bir anlayışla ele almış ve engelliliği bilhassa tıp uzmanlarının müdehale alanı olarak belirlemiştir (Handley, 2003: 110; Pfeiffer 2001: 30). Medikal model, bireyin fiziksel

¹⁴ Bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6462.html>

veya zihinsel kayıplarına patolojik açıklamalar getirerek, ICIDH tarafından önerilen kavramsal çerçeveye paralellik teşkil edecek şekilde sakatlığı (impairment) engelliliğin tek gerekçesi olarak görmüştür (Marks, 1997: 86-87; Brzuzy 1997: 86). Bu çerçevede kişisel bir problem ve trajedi olan engellilik, (Drake'den aktaran Handley 2003: 110; Donoghue, 2003: 203) doğrudan doğruya hastalık, travma ve benzeri sağlık problemlerinden kaynaklanan, bedensel yapı ve işlevselliğin biyomedikal normlarından sapma olarak tarif edilmiştir. Bu yaklaşımın ve beraberinde getirdiği ayrımcı bakış açısının (Soldatic ve Meekosha'den aktaran Symeonidou, 2014: 1261)

Toplumsal düzlemde karşılık bulması, bilhassa meşruiyetini tıp biliminden almasıyla kolaylaşmıştır. Bir başka deyişle engellilik olgusunu salt tıbbi bir mesele olarak ele alma, engelliliğin bütünüyle bireyin anormalliliğinden kaynaklandığı şeklindeki görüşe bilimsel bir meşruiyet kazandırmıştır (Brisenden, 1986: 173). İnsan ontolojisinin bedensel bir boyuta indirgenerek engellilik olgusunun medikalize edilmesi, engelliliğin sağlıkla kuvvetli bir biçimde ilişkilendirilmesi sonucunu da doğurmuştur ki, (Marks, 1997: 86; Pfeiffer, 2001: 30) bu ilişkilendirmenin engelliliğin toplumsal düzeydeki algılanışına ne derecede etki ettiği hususu dayatılmış engellilik kimliğinin inşa süreçlerinin ele alındığı bölümde daha ayrıntılı bir şekilde irdelenecektir.

Engelli olma halini normallikten sapma olarak değerlendiren medikal model, tedavi temelli müdahaleleri engelliliğin (normal dışılığı) bertaraf edilmesinde temel yöntem olarak önermiştir (Brisenden, 1986: 174; Brzuzy, 1997: 87; Pfeiffer 2001: 30-31). Medikal model açısından bireyin maruz kaldığı patolojik durum, sahip olduğu fonksiyonel sınırlılıkların tek sebebidir (Griffo, 2014: 149). Bireyin engellenmişliğini salt bedensel veya zihinsel kayıpları üzerinden açıklayan, bu kayıpları da normallikten sapma olarak tanımlayan ve normal dışılığı tıbbi tedavi yöntemleriyle gidermeyi öneren medikal model, tedaviye dayalı müdahalelerin çoğu durumda normalleşmeyi sağlayamayışıyla çözümü rehabilitatif ve bakım uygulamaları ile korumalı iş yerleri oluşturma benzeri farklı pratiklerde bulmuştur (Handley 2003: 110).

Medikal model engelli bireyleri hedef alan politika geliştiricilere normal olmayan bedenleri tıbbi müdahalelerle normalleştirmeyi, bunun mümkün olmadığı durumlarda ise koruma ve bakım odaklı paternalist yöntemleri önerirken, (Marks, 1997: 86; Griffo, 2014: 148) politika geliştiriciler de bu önerme ışığında geliştirilecek uygulamaları uzmanlara havale etmeyi tercih etmişlerdir.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonunda sosyal statü bakımından yüksek mevkide bulunan birçok bireyin engelli kalması, savaş gazilerine duyulan toplumsal sempati ve insan hakları alanında yaşanan gelişmelere paralel olarak “normal olmayan” bireylerin Öjeni akımının önermeleri doğrultusunda bertaraf edilmesi uygulamaları yerini koruma, bakım, sosyal yardım ve rehabilitasyon hizmetleri uygulamalarına bırakmıştır. Bu çerçevede etki alanı son derece geniş olan 2 savaş sonunda çok sayıda insanın sakat kalması, ülkeleri için uzuvlarını kaybeden savaş gazilerine duyulan minnet duygusu ve sosyal sempati, medikal modelin ve onun çizdiği perspektifte geliştirilen sosyal politika uygulamalarının ömrünü uzatmıştır. Öte yandan engelliliğin uzmanların müdahalesini gerektiren bir alana dönüşmesi ve bilimsel çabalara duyulan saygı da medikal modelin kritize edilmesini geciktirmiştir. Medikal model engelliliği tamamen bireyin fizyolojik ve zihinsel durumuyla açıklamakla, (Goering, 2010:

55) sosyal ve fiziksel çevre yapılarının engellenmişlik süreçlerindeki rolünü göz ardı etmiştir (Beaudry, 2016: 210–211). Medikal model engellilik meselesini “normallikten sapmış” bedenler üzerinden anlaşılması gereken bir mesele olma konumuna indirgerken, politika yapıcılar da “normal dışı bedenleri” toplumdan soyutlayan ve refah devlet uygulamalarıyla sınırlanmış müdahaleler geliştirmeye yöneltmiştir. Bu durum ise engelli bireylerin kendilerini hedefleyen uygulamalarda söz sahibi olamamaları ve öz potansiyellerini geliştirebilme imkânlarından mahrum kalmaları sonucunu doğurmuştur. Engelliliği bir farklılık değil, normallikten sapma olarak açıklayan medikal model, engelli bireylerin sosyal dışlanma, ötekileştirilme ve marjinalize olma süreçleri üzerinde de etkili olmuştur. Dolayısıyla Medikal modelin önerdiği normallik anlayışına dayanan engellilik izahı ve bu izahı ilham alan politika yapıcılarının uygulamaları, toplumsal düzeydeki değersizleştirilmiş engellilik kimliğinin inşâ süreçlerinde rol oynamıştır.

Medikal modelin sosyal politika geliştiricileri paternalist bir çizgiye yönelterek bakım ve koruyucu hizmetlerin öncelenmesini sağlaması ve bunun bir sonucu olarak engelli bireylerin münhasır kurumlarda sosyal izolasyona tabi tutulmaları, medikal modelin engelli gruplarınca eleştirilmesine sebep olmuştur.

Medikal model sakatlığın önlenmesi ve tedavisinde önemli aşamalar kaydedilmesine katkı sağlamış olmakla birlikte, engellilik olgusunu birey merkezli bir anlayışla ele alması ve normal dışılığın tedaviye dayalı müdahalelerle giderilmesinin mümkün olmadığı durumlarda bakım ve yardım önermesiyle engelli bireyleri birer hayır objesine dönüştüren toplumsal yaklaşımı beslemektedir. Soldatic ve Meekosha (aktaran Symeonidou 2014: 1261) Medikal Model yaklaşımının çerçevelediği engellilik anlayışıyla ürettiği sosyal politika pratiklerinin engelli kitleyi bir ikileme karşı karşıya bıraktığına dikkat çekmektedir: Onlara göre Medikal Model anlayışı bağlamında engelliler kendilerini “desteklenmeye ihtiyaç duyacak ölçüde engelli” olarak anlatırken; aynı zamanda yok sayılmayı gerektirecek ölçüde de engelli olmadıklarını ısbat etme durumuyla karşı karşıya kalmışlardır.

Temel olarak engelliliği normallik/anormallik çizgisinde ele alması itibarıyla eleştirilen Medikal Model, (Llewellyn ve Hogan, 2000: 159) Engelli Hakları Hareketiyle sarsılmıştır. Medikal Modele yöneltilen eleştiriler, Sosyal Model Yaklaşımı olarak teorize edilmiştir (Masala ve Petretto, 2008: 1236; Symeonidou 2014: 1261).

Masala ve Petretto, (2008: 1236) engelli kuruluşlarının Medikal Model karşıtlığı temelinde Sosyal Model yaklaşımının önerilmesinde oynadıkları role dikkat çekmektedir. İngilterede engelli gruplar tarafından 1975 yılında oluşturulan Ayrıştırmaya Karşı Fiziksel Engelliler Birliği (Union of the Physically Impaired Against Segregation) (UPIAS) varlığını tamamen Medikal Model karşıtlığına dayandıran yeni bir engellilik anlayışı ortaya koydu (Pfeiffer, 2001: 33). Bu anlayış, engelli bireylerin kendileri hakkında söz söyleme iradelerinin ellerinden alınmış, uzmanların kararları doğrultusunda toplumsal düzlemde ikincil olmaya zorlanmış oldukları argümanını öne çıkarmaktaydı. Sosyal Model olarak literatüre edilen bu yaklaşım, UPIAS tarafından “Engelliliğin Temel Prensipleri” (Fundamental Principles of Disability) başlığı ile yayınlanan çalışmaya dayanmaktadır (Oliver, 2013: 1024). UPIAS Engelliliğin Temel Prensipleri'nde engellenmişlik süreçlerinin sorumluluğunu topluma havale etmiştir.

Sosyal model, engelliliği toplumsal yapılar tarafından üretilmiş ve engelli bireylerin hayatın tüm alanlarına etkin katılımlarını önleyen faktörlerin bütüncül bir yapısı olarak değerlendirmiştir (Goering, 2010: 54; Symeonidou, 2014: 1261). Engellilik dediğimiz olgu bireyin içinde yaşadığı fiziksel çevrenin zihinsel veya bedensel farklılıkları yok sayan bir anlayışla yapılandırılmasından kaynaklanan faktörler ile farklılıkları “normallikten sapma” olarak anlamlandıran toplumsal tutumlarca üretilmiştir (Llewellyn ve Hogan, 2000: 159-160). Llewellyn ve Hogan'a göre Sosyal Model toplumun farklılıklara olan tepkisinin ve farklılıkları anlamlandırma biçiminin normallik anlayışına dayandığını ve bu normallik anlayışı içerisinde engelli bireylerin engellerinin tabii sonucu olarak sahip oldukları farklılıkların bir baskılanma gerekçesine dönüştüğünü önermektedir. Sosyal model yaklaşımı varsayımlarını, medikal modelin aksine engellilik (disability) ile sakatlık (impairment) arasında keskin bir kavramsal farklılığa dayandırmaktadır (Masala ve Petretto, 2008: 1236). Medikal model engelliliği sakatlığın kaçınılmaz ve tabii bir sonucu olarak ele alırken; Sosyal Model açısından bu 2 kavram arasındaki ilişkinin varlığı bir gerçeklik, ancak bir zorunluluk değildir. Sosyal model açısından sakatlık toplumun çoğunluğundan farklılık gösteren bireyin fiziksel görünümü ve/veya fonksiyonel sınırlılıkları ile ilgiliyken; engellilik sakatlıkları bulunan bireyleri yok sayan toplumsal yapıların ürettiği dezavantaj ve aktivite sınırlılıklarıdır ki; bu aktivite sınırlılıkları engelli bireyleri hayatın temel alanlarından dışlamaktadır (Masala ve Petretto, 2008: 1236). Engelliliği toplumsal yapılarla gerekçelendiren Sosyal Model, bireyin tecrübe ettiği engellenmişliğin düzeyinin toplumsal şartların değişmesiyle değişeceğini öngörmüştür (Llewellyn ve Hogan, 2000: 159-160).

Sosyal model yaklaşımı, karşılaştıkları problemler ve sosyal dışlanma süreçlerinin sakatlıklarından değil, toplumun sakatlıklarına reaksiyon verme biçimlerinden kaynaklandığını iddia eden ve engelliliği bireyin öznel durumuyla açıklamayı reddeden engelli akademisyenler tarafından önerilmiştir. Engellilerin haklarını savunanlar ve sosyal aktivistler engellenmişliğin bir politik ve temel insan hakları meselesi olduğu argümanından hareket etmişlerdir (Hahn, 1988: 39). Engelli bireyler, hayatın her alanından sistematik bir şekilde dışlanmış bir sosyal azınlıktır. Engelli bireylerin eğitim, istihdam, isgan ve ulaşım alanlarında maruz kaldıkları sınırlamalar onların sahip oldukları medikal durumun değil, onların ihtiyaç ve kapasitelerine ilişkin geliştirilmiş yoksayma ve önyargı temelli sosyal tutumlardır.

Engelli bireylerin dezavantajlı olmaları fiziksel çevre ve toplumsal yapılardan kaynaklandığına göre, yapılması gereken toplumsal tutumları, takip edilen politikaları, kurumları ve fiziksel yapılanmaları değiştirmek olmalıdır (Hahn, 1998: 40). Dolayısıyla sosyal model yaklaşımı engelli bireyleri toplumun her alanına dâhil ve ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirmektedir. Eğitim, bilgi kaynakları, çalışma ortamları, sağlık ve sosyal yardım sistemleri, ulaşım, iskân ve kamusal alanların engelleyici unsurlardan arındırılmasıyla birlikte tüm bireyler farklılıklarıyla beraber eşit şartlar altında var olmaya devam edebilirler. Sosyal model yaklaşımı milli ve uluslararası düzeyde geliştirilen politika ve hukuki düzenlemeler yoluyla engelli bireylerin gündelik yaşantıları üzerinde kendisine etki alanı bulabilmiştir (Oliver, 2013: 1024-1025). Bu bağlamda fiziksel çevrenin, ürün ve hizmetlerin, bilgi kaynaklarının engelli bireylerin de kullanımlarına uygun bir şekilde yapılandırılması anlamına gelen erişilebilirlik kavramı uygulamaları geliştirilmiştir. Sosyal

model toplumun organize olma biçiminin farklı olanı yok saymakla aynı zamanda ayrımcılığın da temel kaynağı olduğu iddiasındadır (Hahn, 1998: 40). Söz konusu ayrımcılığın bertaraf edilmesi ise toplumsal yapıların formasyon biçimlerinin yeniden gözden geçirilmesi ve değiştirilmesiyle mümkün olabilecektir. Ne var ki, sosyal model yaklaşımının engellilik olgusunu açıklama çabasına yönelik olarak tüm vurgusunu birey dışı faktörlere dayandırması, engellenme süreçlerinde bireyin fitri özelliklerinin etkisini göz ardı etmesine sebep olmuştur. Fiziksel çevrenin insanoğlunun tüm çeşitliliğini ve bireylerin bu çeşitlilikten kaynaklanan fiziksel ve zihinsel farklılıklarını hesaba katarak yapılandırılması gerçekçi bir beklenti midir? Toplumsal kurum ve normların kendi tabiatı içindeki yapılanma süreçlerine müdahale etmek ve tüm farklılıkları bu yapılanma içerisinde dezavantajlı durum üretmeyecek bir formda değerlendirmek ne şekilde mümkün olabilir? Sosyal model yaklaşımının çizdiği kavramsal çerçeve içinde bu sorulara cevap verebilmenin güçlüğü bu yaklaşımın eleştirilmesinin yolunu açmıştır (Oliver, 2013: 1025). Öte yandan Sosyal Modelin engelliliği bireyin fiziksel ve zihinsel gerçekliğinden uzaklaştırarak onun dış dünyasıyla açıklamayı önermesi fiziksel engellilik için belli ölçülerde anlaşılır olsa bile, bütün engel türlerine şamil bir açıklama olma niteliğinden uzak durmaktadır (Woods, 2017: 1090).

Engellilik olgusunu salt birey ve onun bedeni üzerinden anlamayı öneren Medikal Model ile hemen tüm vurgusunu bireyin dış dünyası üzerinde yoğunlaştıran Sosyal Modelin ortaya koydukları perspektifin bütüncüllükten uzak bulunması, engellilik olgusuna çok boyutlu bir yaklaşım geliştirilmesi gerekliliğini görünür hale getirmiştir. Diğer taraftan Shakespeare vd. (2016: 22) tarafından da belirtildiği üzere indirgemeci kuramsal modellemelerin sosyal politika pratiklerine referans olma niteliğinden uzak olmaları da engellilik olgusunun bireyin öznel gerçekliği ile içinde yaşadığı ortamlara ilişkin yapılanmaların bütüncül bir anlayışla ele alınmasını gerekli kılan bir başka husus olmuştur. Bu çerçevede Amerikalı psikiyatrist George Engel tarafından önerilen ve Psikiyatri ve Psikoloji alanlarında faydalanan Biyo-Psiko-Sosyal Model (BPSM) engelliliğe ilişkin kuramsal modelleme çalışmalarına da ilham kaynağı olmuştur (Shakespeare vd., 2016: 22).

Engellilik olgusunu indirgemeci bir anlayışla ele alan yaklaşımlardan farklı olarak BPSM, bireyin engellenmişliğini sosyal, biyolojik ve psikolojik faktörleri bir arada ve bu faktörler arasındaki dinamik etkileşim süreçlerini göz önünde bulundurarak açıklamayı önermektedir. BPSM engellilik olgusunu açıklamada önerdiği bu çok boyutlu perspektifi itibarıyla Medikal Model ile Sosyal Modelin bir sentezi olarak değerlendirilebilir (Shakespeare vd., 2016: 23). BPSM bu yönüyle ICF tarafından önerilen tanımlamalarla paralellik göstermektedir (O'Donovan ve Good 2010: 10)

Engellilik olgusunun kavramsallaştırılması ve kuramsal olarak modellenmesi çalışmaları bağlamında ortaya konulan yaklaşımlar, engelli bireylerin hem bireysel düzeyde hem de toplumsal düzeyde kimliklenme (identifikasyon) süreçlerine etki etmiştir. Engelliliği bir sağlık sorunu olarak anlayan ve bireyin öznel gerçekliği ile sınırlayan yaklaşım, engelliliği belirli standartlar dâhilinde ölçülebilen, rakamlara dökülebilen, düzeltilmesi gereken klinik bir fenomene indirgemıştır (Llewellyn ve Hogan, 2000: 159). Bu bağlamda engellilik tek başına bireyin kim olduğu sorusunu cevaplamaya yeten, bireyin sahip olduğu diğer karakteristikleri görünmez kılacak ölçüde baskın bir nitelik konumuna taşınmış olmaktadır.

Öyle ki, sahip olduğu engeli, bireyi onu kendisinden başka hiç kimseye benzememe, milyonlarca insan arasında biricik ve eşsiz bir fert olma vasfını ve tekilliğini ortadan kaldıracak ölçüde güçlü bir tanımlama aracına dönüşmektedir.

Brisenden'den (1986: 174) alıntılanan şu cümleler medikalize olmuş engellilik anlayışının engelli bireyi tanımlama biçimine dair önemli ipuçları barındırmaktadır:

“Her şeyden önce biz engelli değiliz. Engelli insanlarız, hatta engeli de olan insanlarız. Şurası önemli ki, bizler sanki “engellilik” denen bir büyük metafizik kategoriye aitmişiz gibi dışlanmamıza izin vermiyoruz. Bu durum bizim bir grubu ve bir kategoriye meydana getiren bileşenler olarak anlaşılmak yerine benliksizleşmemiz, bireyselliğimizin tamamen ortadan kaldırılması, kendi benzersizliğimizle var olma hakkımızın inkârı sonucunu doğurmaktadır. Bizi bir yığına dönüştüren “engelli”, “spina bifida”, “tetraplejik”, “musküler distrofi” kelimelerinin hepsi bizim için önemli olan her şeyin içine atıldığı terminolojik birer çöp kutusundan daha fazlası değil.”

Engelli bireylerin medikalize bir anlayışla ve katı standartlar dâhilinde değerlendirilen objelere dönüşmesi, örneğin çalışma gücünün (işe yararlık düzeyinin) sayısal bir değere indirgenerek fonksiyonel yetersizliği üzerinden bir değerlendirmeye tabi tutulması, toplumsal düzeyde maruz kaldıkları damgalanmışlık süreçlerini de beslemekte, (Griffo, 2014: 150) ve dayatılmış engelli kimliğine bir meşruiyet zemini kazandırmaktadır.

Daha önce değinilen rol-kimlik kuramının varsayımları paralelinde ifade etmek gerekirse, klinisyenlerin ve diğer uzmanların değerlendirmeleri vasatında gelişen politikalar eliyle toplumsal arenadan dışlanan engelliler, benliklerini yücelten ve toplumsal yapılarca muteber sayılan roller (kimlikler) üstlenebilme imkânlarına sahip olamamaktadır. Dolayısıyla engelli bireylerin toplumsal arenada kendilerini engelleri dışında başka tanımlayıcılarla görünür kılabilmeleri imkânı ortadan kalkmaktadır.

Öte yandan engellilik olgusunun fiziksel çevre ile sosyal yapıları da içine alan daha makro bir boyutta teorize edilmesi, bu olguyu politik alana taşımış ve kolektif bir engellilik kimliği üretmiştir. Bu bağlamda toplumsal düzlemde olup bitenleri sınıflar arası mücadeleler temelinde açıklayan kuramlardan ilham alan Sosyal Model yaklaşımının engellenmişlik süreçlerinin hemen tüm sorumluluğunu engellilik halini tecrübe etmeyen bireylere havale etmesi, engelli bireylerin “biz” bilincine sahip olabilmeleri için ihtiyaç duydukları “öteki”ni de ortaya çıkarmıştır. Böylece engelli olma ve engelli olmama durumları birer zıtlık olarak birbirlerinin karşısında konumlandırılırken, engellilik de bir sosyal kategoriye (sosyal kimliğe) dönüşmüştür.

1.2.4. Bir Sosyal İnşa Ürünü Olarak Engellilik ve Toplumsal Bariyerler

Daha önceki bölümlerde değinilen engellilik olgusunu kavramsal ve kuramsal bir çerçevede ele alan çalışmalar, bu olguyu normatif ölçülerde bir anlam ve tanıma kavuşturmayı hedeflemişlerdir. Engellilik olgusunun normatif bir bakış açısıyla ele alınması, sağlık hizmetleri ve sosyal politika geliştirme benzeri pratik amaçlar bakımından önem arz etmektedir. Engelliliğin kuramsal ve kavramsal bir çerçeveye oturtulmasına yönelik önermelerle bu olgunun toplumsal ölçekteki anlamlandırılış biçimleri arasında bir ilişkinin varlığından da ilgili bölümlerde söz edilmişti. Ancak engellilik olgusu asıl anlam ve sonuçlarını toplumsal yapılar eliyle inşa edilme süreçlerinde barındırır. Çünkü engellilik

olgusunun toplumsal yapılar içerisinde anlamlandırılış ve yorumlanış biçimleri engellilik halini bizatihi tecrübe eden bireyler ile onların yakınlarının başkalarıyla olan ilişkilerini (Pham ve Murray, 2016; Lalvani, 2015; Shears ve Jensema, 1969); iş ve eğitim gibi hayatın başlıca alanlarındaki görünürlük ve etkinliklerini (Nota vd., 2014; Smedema vd., 2012; Stone-MacDonald, 2012); toplumsal arenada üstlendikleri statüleri ile bilinme/tanınma/adlandırılma biçimlerini (Kinavey, 2006; Kurawa, 2010); nihayet öz benliklerine ilişkin algılamalarını etkileme gücündedir (Birenbaum, 1979; Li ve Moore, 1998; Rousseau-Harrison vd., 2012).

Lalvani (2015) Amerikan toplumunda okullaşma ve engelli çocuk yetiştirme bağlamında engelliliğin anlamlandırılma ve sonuçlarına ilişkin eğitimci ve ebeveynlerin bakış açılarını keşfetmeye yönelik olarak gerçekleştirdiği bir nitel çalışmada, engelliliğin toplumsal arenada kazandığı anlam ve nitelermelerin, engelli bireylerin medikal ve biyolojik gerçekliklerinin ortaya çıkardığı sınırlamalardan çok daha fazla kısıtlayıcı bir boyutunun varlığına dikkat çekmektedir.

Yaşadığımız dünya, içerisinde barındırdıkları, etrafımızda olup bitenler, karşılıkları zihinsel dünyamıza önceden kodlanmış semboller aracılığıyla yorumlanıp anlamlandırılır. Bizim dışımızdakilerle olan etkileşimlerimizin ürettiği ilişkiler yoluyla toplumsal arenada konumlanışlarımız ve bize yöneltilen atıflar belirginlik kazanır.

Bireyin fiziksel veya zihinsel bakımlardan toplumu meydana getiren çoğunluktan fark edilebilir ve toplumca tolere edilemeyecek ölçüde farklılaşması demek olan engellilik, toplumsal inanç ve değerlerin karakterize ettiği semboller üzerinden gelişen etkileşimler yoluyla bir anlama kavuşur (Webb-Mitchell, 1994: 55). Bu cümleden olarak çoğunluktan farklılaşma olan engellilik (Birenbaum, 1979: 89; Tower, 2003: 7), bu farklılaşmayı tecrübe etmemiş çoğunluk tarafından anlamlandırılıp yorumlanan bir olgudur (Bickenbach, 2009: 1112; Söder, 1989: 119). Bir başka deyişle engelli olmanın ne anlama geldiği sorusu, engellilik halini tecrübe etmemiş “başkalarının” engellilik haline yükledikleri anlamlar üzerinden cevap bulur (Bickenbach, 2009: 1112). Grenier (2010: 387-388) de benzer görüşleri dile getirirken, engelliliğin toplumsal inşâsının toplumların farklılıklara kendi değer ve inanışları temelinde reaksiyon gösterme motivasyonlarına dayandığına vurgu yapmaktadır. Çoğunluktan farklılaşma toplumsal değer ve inançlar zemininde bir yoruma ve anlama kavuştuğunda, engellilik olgusu bilimsel nitelikli nötr bir teşhis ve tanımlama olmaktan çıkar; bireyi sosyal anlamlar ve önkabullerin karakterize ettiği, ona “özel insan” statüsü kazandıran, engelliliği dışında sahip olduğu tüm bireysel niteliklerini ve bireysel özgünlüğünü elinden alan bir kategoride konumlandıran bir olguya evrilir; sosyal olarak inşâ edilmiş bir fenomene dönüşür (Söder, 1989: 119).

Yukarıda da ifade edildiği üzere bu kategorizasyon, toplumların değerleri ve inançlarıyla bir gerekçeye kavuşur; toplumsal inançlar ve değerler bu kategorizasyonun meşruiyet kaynaklarıdır (Mamboleo vd., 2015: 217). Dolayısıyla engelliliğin sosyal yapılar eliyle anlamlandırılış ve yorumlanışının toplumdan topluma değişen bir süreç olması (Agbenyega, 2003: 1; Bickenbach, 2009: 1112; Mamboleo vd., 2015: 217; Reid-Cunningham, 2009: 100; Stone-MacDonald, 2012: 393; Zhang ve Rosen, 2018: 1113) bu olgunun sosyal olarak inşâ ediliyor olmasının bir göstergesidir.

Kendisi de engelli olan antropolog Robert Murphy'nin (aktaran Reid-Cunningham, 2009: 105-106) engellilik olgusunun Amerikan toplumundaki anlamlandırılışında rol oynayan dinamiklere ilişkin tespitleri, toplumların yaşam biçimlerinin ve değerlerinin aynı zamanda bir “ideal insan” prototipi ürettiğini ortaya koymaktadır. Bir farklılık ve çoğunluktan ayrışma olan engellilik hali, “ideal insan” prototipinden uzak olmakla toplumun “normallik” ölçülerinin dışına çıkmak anlamı kazanmakta ve bir sosyal sapma (social deviance) hüviyetine bürünmektedir (Susman, 1994).

Murphy engelliliğe ilişkin tecrübelerini aktardığı satırlarda mâruz kaldığı felçlilik halinin tedricen artmasına paralel olarak sahip olduğu sosyal statülerinden de yavaş yavaş uzaklaştırıldığını, insanların gözünde her geçen gün biraz daha engelli hale geldiğini belirtmektedir. O engelli bireylerin “Amerikan toplumunun ideallik ölçülerine zarar veren bireyler” olarak algılandıklarını söylerken, bu toplumsal algılamayı şöyle gerekçelendirir: “Çünkü engelli bireylerin bedenleri veya içinde bulundukları vaziyet onların bağımsız, kendi ayakları üzerinde durabilen ve otonom birer fert olma kabiliyetlerini sınırlamaktadır.” Hâlbuki Amerikan toplumunun “ideal insan” prototipi hayatını kendi başına idâme ettirebilme kabiliyetine ve bireysel otonomiye sahip olma değerleri üzerinden üretilmektedir.

Diğer taraftan Agbenyega (2003: 3-4) Ghana toplumunda engelliliğin sosyal olarak inşâsında inançların önemli derecede rol oynadığına dikkat çekmektedir. Engelli bir çocuğa sahip olmanın “tanrının gazabına uğramış olmak” şeklinde yorumlandığı Ghana toplumunda, kadınlar hamilelik dönemlerini bir dizi tabuların gölgesinde geçirmek durumundadırlar. Örneğin doğacak çocuğunun hidrosefali hastası olacağı gerekçesiyle hamile bir kadının yumurta yemesi yasaktır. Hamile kadınların ülkenin Brong Ahafo bölgesinde bulunan Nsuakoraa adlı nehirde tutulan balıkları yemeleri de yasaktır. İnanişâ göre bu nehir bir tanrı, nehirde bulunan balıklar da tanrının çocuklarıdır; tanrının çocuklarını yemekse düşük yapma veya engelli bir çocuk sahibi edilmekle cezalandırılır. Agbenyega, Ghana toplumunda engelliliğin veya engelli bir çocuk dünyaya getirmenin dînî ve toplumsal normları ihlâl etmiş olmak anlamına gelen bir önkabul olduğunu; dolayısıyla normları ihlâl etmenin bir sonucu olarak da engelli bireylerin ve ailelerinin etiketlenme ve dışlanmaya mâruz kaldıklarını, engelli çocuk doğuran kadınların evliliklerinin sonlandırılabilirdiğini belirtmektedir. Ancak engelliliği tanrının bir cezalandırması olarak gören inançların yanı sıra, bazı inanişlar açısından engelli bir çocuğa sahip olmak ilâhî bir ödüllendirme (Devlieger, 1999a; Kiyaga ve Moores'den aktaran Stone-MacDonald, 2012: 394).

Bu tür inanişlar, engelli bireylerin aşırı korumacı davranış ve tutumlara maruz kalmaları sonucunu doğururken; onları birer şevkat, merhamet ve hayır objelerine dönüştürmektedir. Motivasyonlarını engelliliği “Yaratıcının ayrıcalıklı insanlara bir lütfu” olarak değerlendiren inanişlardan alan davranışlar açısından engelli bireyler aynı zamanda yaratıcının hoşnut edilmesine de araçlık etme fonksiyonu görmektedir. Engelliliği ister bir ceza, ister bir ödül olarak anlamlandırın, toplumsal inanişlar yahut onların bireylerce yorumlanış biçimleri engelli bireyleri Birenbaum'un (1979: 89) “toplumun olağan üyeleri” (conventional members of society) dediği toplumun çoğunluğundan ayrıştırılmış bir mevkîde konumlandırmaktadır.

Engelli bireylerin içinde bulundukları zihinsel ve bedensel sorunlar (sakatlıklar) sebebiyle sahip oldukları kısıtlılıkları, toplumsal yapıların oluşturduğu ve toplumun üyelerine atfettiği

rol ve beklentilere uygun davranmalarına imkân tanımayabilir (Bickenbach vd., 2017: 543; Rousseau-Harrison vd., 2012: 43). Sosyal yapıların engelliliği inşâ süreçlerinde bireylere atfedilen beklenti ve rollerin önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir (Kurawa, 2010: 1804; Tefera vd., 2017: 1511; Tower, 2003: 17). Sosyal rollerin engellilik olgusunun anlamlandırılışı ve dayatılmış engellilik kimliğinin formasyon süreçlerindeki yerine istinaden bu husus bir sonraki bölümde bağımsız bir başlık olarak ele alınmıştır. Kurawa (2010) sosyal rollerle engellilik olgusu arasındaki ilişkinin ilginç bir boyutuna dikkat çekmektedir. Kurawa (2010: 1804) engelli bireylerin toplumsal arenada başkalarıyla olan etkileşimlerinin, hatta kendileri gibi engelli olan diğer bireylerle birlikte dâhil oldukları etkileşimlerin onlara atfedilen rolleri yeniden tanımladığını belirtmektedir. Bu çerçevede engellilik bedensel fonksiyonların kısmen veya tamamen yerine getirilemeyişi ve aktivite kısıtlamaları itibarıyla sağlık sorunlarıyla arasında özdeşlik kurulan bir olguya evrilir ki, sağlık ve engellilik ilişkisi bir sonraki bölümde ayrı bir başlık altında daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Garcia (2001: 63) normal dışı sayılmaya verilen olumsuz sosyal tepkilerin tarihî bir geçmişe dayandığını ve dolayısıyla normlardan sapmaya yüklenen anlamların toplumun bünyesine nüfuz eden bir vasfa sahip olduğunu iddia etmektedir. O hümanizm, siyâsî düzenlemeler benzeri sosyal gelişmeler tarafından maskelenmiş olsa bile engelli bireyleri değersizleştirici yargıların varlığını muhafaza edegeldiğine dikkat çekerken; sözü edilen sosyal bariyerlerin sosyal etkileşimler bağlamında sahip olduğu etkinliği teyit etmektedir. Diğer taraftan Cook (aktaran Rosenthal vd., 2006: 1518) bir dizi araştırmaya dayanarak, engellilere rehabilitasyon ve danışma hizmeti veren uzmanların engellilik konusunda olumsuz tutum geliştirme eğilimlerinin toplumun diğer fertlerinden daha az olmadığını belirtmektedir. Bu noktadan hareketle Garcia (2001: 63) engellilik alanında geliştirilen politikaların önceliklerinden birinin de toplumsal bariyerlere temel teşkil eden önyargıların ortadan kaldırılması olması gerektiğini söylemektedir.

Engelliliğin toplumsal yapılarca anlamlandırılma ve yorumlanma biçimleri, ürettiği önyargı, damgalamalar ve sosyal bariyerlerle dışlanmayı beraberinde getirmektedir (Li ve Moore, 1998: 13; Tefera vd., 2017: 1510). Toplumsal önyargıların şekillendirdiği engellilik anlayışının ayrıştırıcılığı ve dışlayıcılığı, engelli bireylerin engellilik hallerini kabullenmelerini de olumsuz etkilemektedir (Li ve Moore, 1998: 13). Yuker (aktaran Smedema vd., 2012) engelli bireylere karşı takınılan olumsuz tutum ve sahip olunan önyargıların değersiz, ehliyetsiz ve atipik (normal olmayan) bireyler olarak algılanmaları sonucunu doğurduğunu söylemektedir. Söz konusu sosyal bariyerler engelli bireylerin hayatın majör alanlarına etkin bir şekilde katılımlarının önüne set çeker (Brodwin ve Orange 2002; Smart 2002 aktaran Rosenthal vd., 2006: 1517). Bu noktada toplumun engelliliğe getirdiği yorumlamalar ve anlamlandırmalar engelli bireyler açısından karmaşık bir çelişki üretir.

Toplum engelliliği bireyin fiziksel veya zihinsel kısıtlılıkları dolayısıyla ona atfettiği rolleri yerine getiremeyişi gerekçesiyle bir acizyete dönüştürürken, önüne koyduğu sosyal bariyerler (olumsuz tutumlar ve damgalamalar) eliyle de hayata etkin katılımını engelleyerek kendi normalitelerinin dışında başka bir yerde konumlandırır. Böylece engelliliğin toplumsal

yorumu kendi kendini besleyen, dinamizmini muhafaza eden ve varlığını mütemadî bir çizgide devam ettire gelen bir döngü hüviyetine kavuşmuş olur. Bu paradoksal durum engelli bireylerin kendi potansiyellerini ortaya koyarak kendini gerçekleştirme (self-actualization) imkânlarını ortadan kaldırırken, Shears ve Jensema (1969: 91) tarafından da belirtildiği üzere toplumun normlarından farklılaşan engellileri toplumsal hayatın majör alanlarının dışında konumlandırarak kendilerine has bir kültür ve yaşam alanı meydana getirmeye zorlar. Webb-Mitchell (1994: 58) tarafından da belirtildiği üzere engelliliğin toplumun normalite tanımlamalarının dışındaki konumlandırılışı ve bir kategoriye dönüşmesi, bu kategoriye yerleştirilen insanların neleri yapabildikleri yahut neleri yapamadıklarıyla sınırlı bir sorun olmanın ötesine geçerek, bu insanların kim olduklarının (kimliklerinin) sorgulanması sonucunu da doğurur. Dolayısıyla engellilik olgusunun toplumsal yapılar eliyle anlamlandırılış biçimleri engelli bireylerin kimliklerini yeniden üretmekle kalmaz; ürettiği kimliğin üstlenilmesini de bir zorunluluğa, bir dayatmaya dönüştürür.





BÖLÜM 2: DAYATILMIŞ ENGELLİ KİMLİĞİNİN İNŞÂ SÜREÇLERİ

2.1. Özneye Kendini Sunan Nesne

Engelli olmak ve olmamak durumlarını görünüş planında birbirinden ayıştıran en temel ölçüt bedendir. Engelli bireylerin fiziksel görünüşleri, engelsiz muhataplara görmekte oldukları engelli bireyin farklılığını ve sıra dışılığını herhangi bir sözel iletişime ihtiyaç bırakmaksızın deklare eder. Görme engelli bir bireyin elinde tuttuğu beyaz bastonu, fiziksel engelli bir bireyin üzerinde bulunduğu tekerlekli sandalyesi yahut kullandığı koltuk değneği, fiziksel görünümüyle birlikte kendisini engelsiz dünyaya takdim eder. Sözü ettiğimiz bu takdim araçları, engellilik olgusunun bir sosyal inşâ ürünü olduğu gerçeğine paralel olarak birer sembol fonksiyonu görür. Çünkü engelsiz dünyayı oluşturan bireyler engelli bireylere yöneltecekleri davranışların yönelimini bu semboller üzerinden belirler. Söz konusu davranış kalıplarının altında yatan tutumlar engelli bireyleri kişilikleri üzerinden değil, gözle görünen bedenleri veya kullandıkları aparatlar üzerinden anlamaya kodlanmıştır. Böylece engelli bireyler fiziksel varlıklarıyla kişilikleri ayıştırılmış, sosyal etkileşimlerin edilgen birer nesnesine dönüştürülmüş olur. Bedensel görünüşleri ve engelliliklerini deklare eden diğer görünür unsurlar da nesne olarak kendilerini öznelere (engelsiz bireylere) takdim araçları işlevi görür. Çalışmanın bu bölümü engellilerin dâhil oldukları sosyal etkileşimlerin onları nesneleştiren yönünü ele almaktadır. Sözü ettiğimiz nesneleştirme (objectification) süreçleri engelli bireyleri bir yandan materyalize ederek (fiziksel bir varlığa indirgeyerek); diğer yandan bütün özellikleri birbiriyle aynı fertlerden meydana gelmiş homojen bir karaktere sahip olduğu düşünülen bir sosyal kategoriye (engellilik kategorisine) yerleştirilerek özgün bireysel kimliklerini yeniden üretmektedir.

“Bir kimseyi bir obje olarak görmek veya ona obje gibi davranmak” anlamına gelen nesneleştirme (Nussbaum, 1995: 251), sosyal felsefenin ele aldığı konulardan birisidir. Daha ziyade feminist kuramcılar tarafından gerçekleştirilen güncel nesneleştirme tartışmaları, Immanuel Kant felsefesinden ilham almaktadır (Papadaki, 2007: 330; 2010: 16).

Nussbaum (1995: 257) bir bireyin muhatabı tarafından nesneleştirilmesi davranışının şu niteliklerden birisini/birkaçını taşıması gerektiğini söyler:

- i. Vasıtaya Dönüştürme: Muhatabını nesneleştiren bireyin onu kendi amacı için bir vasıta olarak görmesi;
- ii. Otonomiye Yok Sayma: Muhatabını objeleştiren bireyin onu bireysel otonomiden kendisine ilişkin konularda karar verme yetisinden mahrum addetmesi;
- iii. Hareketsizlik: Muhatabını nesneleştiren bireyin onu aksiyonda bulunma kabiliyetlerinden mahrum addetmesi;
- iv. İkame Edilebilirlik: Muhatabını nesneleştiren bireyin onu başkalarıyla (başka objelerle) ikame edilebilir addetmesi;
- v. İhlâl Edilmeye Açıklık: Muhatabını nesneleştiren bireyin onu sınırları olmayan veya sınırları ihlâl edilebilir addetmesi;
- vi. Sahiplenme: Muhatabını nesneleştiren bireyin onu sahip olunabilen, alınıp satılan bir obje addetmesi;

- vii. Bireyliği Yok Sayma: Muhatabını nesneleştiren bireyin onun bir birey olduğu, tecrübe ve duygulara sahip olduğunu yok sayması.

Görüldüğü gibi Nussbaum'un nesneleştirme davranışlarının niteliklerini ele alma yaklaşımı, daha ziyade somut, faydacı, ilişkileri bir tür güç ilişkileri olarak anlama perspektifini yansıtmaktadır.

Langton (2009: 228-229) ise Nussbaum'un nesneleştirme yönelimli davranışların taşıdığı nitelikler konusunda söylediklerine şu hususları da eklemeyi önermiştir:

- i. Bedene İndirgeme: Nesneleştirme davranışına muhatap olan kişinin bedeni veya bazı organları üzerinden tanımlanması (yahut kimliklendirilmesi);
- ii. Fiziksel Görünüme İndirgeme: Nesneleştirme davranışına muhatap olan kişinin fiziksel görünümüne, duyu organlarıyla görülebilen niteliklerine indirgenmesi;
- iii. Susturma: Nesneleştirme davranışına muhatap olan kişinin konuşamaz, kendisini ifade etme yetisinden mahrum olduğunu varsayma.

Langton'un bu tespitleri, nesneleştirme davranışlarının toplumsal etkileşimleri şekillendiren varsayımlar ve sembollerle olan ilişkisine de dolaylı bir atıfta bulunmakta; söz konusu davranışların toplumsal varsayımlar ve semboller üzerinden örtülü formlarda da gerçekleşebileceğini çağrıştırmaktadır. Papadaki (2010) Nesneleştirme konusunda yaşanan kavramsal tartışmaları irdelediği çalışmasında, bu kavramla ilgili olarak ortaya konulan yaygın önermelerden bazı noktalarda farklılaşan görüşler belirtmektedir. Yazar Langton'un nesneleştirme kavramına görece daha esnek yaklaşımıyla örtüşen tespitlerde bulunmaktadır:

Nesneleştirme anlamı taşıyan davranışlar onları ortaya koyanlar açısından her zaman nesneleştirme kastı taşımayabilir. Bununla birlikte, davranış sahibi ortaya koyduğu davranışın bir nesneleştirme anlamı taşıdığına ilişkin farkındalığa da sahip olmayabilir. Hatta nesneleştirmeye muhatap olanlar dahi maruz kaldıkları davranışların nesneleştirme içerdiği konusunda bir farkındalığa sahip olmayabilir (Papadaki, 2010: 17). Langton ve Papadaki'nin görüşleri Türk toplumu gibi dayanışmacı toplumlarda yaşanan nesneleştirme içerikli davranışların yorumlanmasında daha yol gösterici olabilir.

İlgili literatürde geniş bir yer tutan cinsel nitelikli nesneleştirme davranışlarını ele alan çalışmalar, nesneleştirme olgusuyla birey kimliği arasındaki ilişkinin önemli bir boyutuna dikkat çekmektedir. Bu çalışmalar sosyo-kültürel güçlerin veya kurumların bireye bedeni veya yerleştirildiği kategoriler üzerinden dayattığı kalıpların kendini nesneleştirme (Self-objectification) davranışına yol açabildiğini göstermektedir.¹⁵ Bir başka deyişle birey sosyal güçlerin kendi kimliğini dönüştürme süreçlerinin etkin bir parçası haline gelebilmektedir. O halde kendini nesneleştirme davranışı gösteren birey, kendisini dönüştürmeye yönelik toplumsal dayatmaları da bir ölçüde kabullenmiş olmaktadır.

Nussbaum ve Langton'un yukarıda atıfta bulunulan nesneleştirme içerikli davranışların nitelikleri konusundaki tespitleri göz önünde bulundurulduğunda, engelli bireylerin dâhil oldukları sosyal etkileşim süreçlerinde karşılaştıkları hemen her değersizleştirici tutum ve davranışın onları nesneleştiren bir yönünün olduğunu söylemek mümkündür. Sosyal

¹⁵ Konuyla ilgili geniş bir literatür taraması için bkz. Augustus-Horvath ve Tylka, 2009.

etkileşim süreçlerinde vuku bulan nesneleştirici davranışlar, bu çalışmanın 2. bölümünün birçok alt başlığında farklı bağlamlarda ele alınmıştır. Bu bölümde engelli bireylerin muhatap oldukları nesneleştirme davranışlarının ifade ettiği anlamlara değinilmesi yeterli bulundu.

Shakespeare (1994: 288) engelli bedenlerin hayır ve yardım odaklı bağlamlarda nesneleştirilmeleriyle kadın bedenlerin pornografik bağlamlarda nesneleştirilmeleri arasında bir dizi benzerliklerin varlığından söz ederken, bu davranışların engelli bireylerin sosyal konumlanışlarıyla olan ilişkisine de ışık tutmaktadır. Yazara göre her iki durumda da kullanıma hazır pasif bir beden görünür durumdadır. Her iki durumda da bedenin belli kısımları (hayır bağlamında engelli organlar, pornografik bağlamda cinsel çağrışım yapan organlar) abartılı bir şekilde öne çıkarılır. Her iki durumda da izleyici duygusal tepki vermeye sevk edilir; pornografik bağlamda arzular harekete geçirilirken, hayır bağlamında endişe ve acıma hisleri tahrik edilir.

Shakespeare (1994: 287) engelli bireylerin nesneleştirilmelerinin gerekçelerini esas itibarıyla toplumun onlarla hiyerarşik bir ilişki tesis etme ihtiyacıyla açıklamaktadır. Engelli bireyler ya toplumsal bakımdan önemli bulunan bazı değerlerin¹⁶ üzerlerinde realize edildiği; ya da kötülüğün nesneleridir. Bu nesneleştirme günümüz toplumlarında daha ziyade hayırseverlik bağlamında vuku bulur. Hayırseverlik yaklaşımları engelli bireyleri küçültücü bir yardım nesnesine dönüştürürken, engelli olmayanları acıma duygusuyla yardım etmeye yönelterek yüce bir iş yapma mevkiine yükseltir. Acıma duygusu engelsiz bireylerin engelli bireylere olan üstünlüklerini ifade eder. Böylece engelli bireyler engelsiz bireylerin kendilerini iyi, hayırsever ve güçlü hissetmelerine imkân sağlayan nesnelere dönüşür.

Shakespeare'in yukarıda atıfta bulunulan görüşleri, engelli bireylerin nesneleştirilmelerinde engelli olmayan muhataplarının içinde yaşadıkları toplumda değerli görülen kimlikler edinme çabalarına örtülü bir göndermede bulunmaktadır. Benzer bir çabanın izlerini engelli bireylerle tıp uzmanları arasındaki ilişkide de görmek mümkündür. Üstelik bu ilişkilerde yaşanan nesneleştirme süreçlerinin daha bilinçli ve sistematik bir boyutundan da söz edilebilir.

Gillman vd.'ne göre (1997: 675) tıp uzmanları açısından engelli bireyler teşhis, tedavi ve sağlığa ilişkin öngörülerde bulunmanın birer aracı haline getirilmekle nesneleştirilmiş olurlar. Bu nesneleştirilme süreci engelli bireylerin özgün birey olma vasıflarını ortadan kaldırdığında, uzmanlar kaçınılmaz olarak engelli "hastalarıyla" aralarına bir mesafe koymaya yönelir. Bu bağlamda engelliler uzmanların hegemonyaları altında kendi hayatlarıyla ilgili fikir ve düşüncelerini, tecrübelerini aktarma imkânlarından mahrum bırakılıp sessizleştirilirler; nesneleştirilmenin bir başka veçhesiyle daha karşı karşıya kalırlar (Gillman vd., 1997: 675; Yoshida ve Shanoudab, 2015: 432). Yoshida ve Shanoudab (2015: 432) tıp uzmanlarının baskıcı tavırları altında yaşanan nesneleştirme süreçlerinin engelli bireyleri kolektif bir bilinçle hareket etmeye yönelttiğine dikkat çekmektedir. Bu görüşlerle paralellik gösterecek şekilde Shakespeare (1993: 263) Engelli Hakları Hareketinin otonomi talebi ve güçsüz addedilmeye olan karşı duruş üzerinden esas itibarıyla

¹⁶ Yazarın sözünü ettiği değerler hayırseverlik, iyilikte bulunma gibi bireyi içinde yaşadığı toplumda "iyi insan" olarak konumlandırmaya yarayan değerler olmalıdır.

nesneleştirilmeye yöneltlen bir itiraz olduğunu söylemektedir. Ona göre bu itiraz engelli bireylerin kendi kimlikleriyle var olamayışlarının da bir itirazıdır.

İster bilinçli, ister bilinçaltı saiklerle gerçekleşmiş olsun, nesneleştirme davranışları engelli bireyin rasyonel varlığını göz ardı edip onu bedene indirgeme karakteri taşıdığı için aynı zamanda bir kimlik problemidir.

2.2. Organların “Ben”e Galebe Çalması

Engellilik olgusunun inşâ edilmesinde ve engelli bireylerin muhatap oldukları toplumsal reaksiyonların şekillenmesinde, insan bedeni etrafında temerküz eden sosyal yorumlamaların önemli bir yeri bulunmaktadır. Öyle ki, engellilik her kültürde farklı tanımlara kavuşmuş olsa da, bu tanımlamalar ağırlıklı olarak insan bedeni merkezinde şekillenir (Goodley ve Runswick-Cole, 2013: 4). Engelliliğin bedenlerde somutlaşan farklılıklar vasıtasıyla kazandığı görünürlük (Bailey vd., 2016: 2) engelliliğe yüklenen örtülü anlamları çağırırken, bu anlamlar engelli bireylerin özgün kimliklerini dönüştürme ve sosyal olarak konumlanışlarını belirleme gücündedir. Keza engelliliği bir hak mücadelesi olarak politik zemine taşıyan Engelli Hakları Hareketi ile Sosyal Model yaklaşımının geliştirdiği argümanlar bakımından da engelli bireyin sosyal konumunun belirlenmesinde bedeninin referans alınması önemli bir yere sahiptir (Butler ve Bowlby, 1997: 412). İnsan bedenine yüklenen anlamlar bedeni de bir sosyal inşâya dönüştürürken (Freund, 1988: 850; Harris, 1995: 129; McKinley ve Hyde, 1996: 181; Reischer ve Koo, 2004: 297; Siebers, 2001: 737) bedene atfedilen aşırı önem ve bedensel farklılığın engelliliği daha görünür kılması, engelliliği ontolojik bir problem olma vasfına kavuşturur (Agmon vd., 2016: 1; Hughes, 2007: 673; Hughes, 2009: 402). Böylece beden üzerinden engelli insan yeniden tanımlanır; toplumun ölçüleriyle uyuşmayan ve insan olma vasfı sorgulanan bir varlığa evrilir (Claassens, 2013: 170; DePoy ve Gilson, 2012: 302; Hayhoe, 2016: 51; Hughes, 2009: 401; Malacrida, 2012: 286).

Engelliliğin sosyal olarak anlamlandırılması ve engellilik karşısında ortaya çıkan toplumsal reaksiyonların beden referanslı formasyon süreçleri bu çalışmada üretim süreçlerine katılamama, yapıp etme kabiliyeti, engelliliğin bir normal dışılık olarak algılanması gibi farklı perspektiflerden ele alındı. Bu bölümde ise engelliliğin beden merkezli olarak kurgulanması, insan bedenine yüklenen ve insan bütünlüğünü meydana getiren beden dışı diğer hassaları gölgeleyen anlamlandırmalar bağlamında irdelenmektedir. Bir başka deyişle engellilik olgusunun beden üzerinden kurgulanışının bu olguyu engelli birey açısından bir kimlik ve ontoloji sorununa dönüştürme vasfı bu bölümün temel vurgusunu oluşturmaktadır. Engelli bireyi engelli bir beden içinde var olan özgün ve biricik bir “ben” olmaktan, engelli bedenin bizatihi kendisi olma konumuna indirgeyen bu sürecin irdelenmesi; bedenin genel anlamda bireyin sosyal varlığını ve toplumsal “ben”ini inşâ etme gücü üzerinde durulmasını gerekli kılar.

Bu bölümün önceki satırlarında bedenin sosyal olarak inşâ edildiği yönündeki görüşlerine atıfta bulunulan yazarlardan Reischer ve Koo (2004: 297) bireyin yeni bir sosyal gruba dâhil olma (yeni bir sosyal kimlik üstlenme), sosyal statüsünde değişim yaşanması benzeri durumlarda bedenini de yeni formlara kavuşturma ihtiyacıyla karşı karşıya kaldığından söz ederken; bedenin bireyin sosyal alana taşınmasına aracılık eden başlıca unsur olduğu

imâsında bulunmaktadır. Birey toplumsal alana bedeni aracılığı ile taşınırken, bu alanda muhatap olacağı sosyal etkileşimlerin de nitelik ve yöneliminin şekillenmesinde fiziksel görünümü etkin derecede rol oynar. Toplumsal değerlerle çeliştiği düşünülse de sosyal yaşantının dinamizmi içinde gelişen etkileşimlerin yönelimini belirleyen temel kıstaslardan birisi de fiziksel görünümüdür (Craig vd., 1994: 308; Oró-Piqueras, 2012: 270-271; Reis, vd., 1980: 604; Reis vd., 1982: 979; Rosenfeld vd., 1999: 459). Bu çerçevede bireyin bedensel görünümü onun hem kendi zihin dünyasında ürettiği kendilik algısının formasyon süreçlerini, hem de başkalarının ona bir kimlik atfetme (sosyal identifikasyon) süreçlerini yönlendirme gücündedir (Charmaz 1995: 658; Goodley ve Runswick-Cole, 2013: 4). Nitekim ilgili literatüre bakıldığında, bireyin bedenine yöneltilen güzellik/çirkinlik, formda olma benzeri atıfların onun sosyal konumunun belirlenmesinde başvuru başlıca kıstaslardan olduğunu gösteren çok sayıda çalışmaya rastlanmaktadır. Örneğin Jackson ve McGill (1996: 296) bilhassa sanayileşmiş batı toplumlarında bedene yüklenen anlamlar ve “ideal beden” tanımlamalarının bireyleri bedenlerini belli ölçülere kavuşturmaya zorladığından söz ederken; bedenin birtakım ideallik tanımlamaları üzerinden bir tür kimlik dayatma aracına dönüştüğünü söylemektedir. Jackson ve McGill (1996: 296) Goldblatt vd. (1965); Silverstone vd. (1969) tarafından yapılan çalışmalara atıfta bulunarak bahsi geçen toplumlarda sosyal statünün yükselmesine paralel olarak bedene yüklenen anlamlar üzerinden dayatılan “ideal insan” tipolojisinin bir baskı unsuru olma niteliğinin daha da güç kazandığına dikkat çekmektedir. Bu tespitler de göstermektedir ki, bedene yüklenen anlamların kimlik üretme ve dayatmadaki etkisi bireyin sosyal statüsü bakımından bir tehdit olma gücüne dahi kavuşabilmektedir. Bir başka ifadeyle sosyal statünün yükselmesiyle birlikte bireyin “ideal beden” tanımlamalarından uzaklaşma kaygısı artmakta; bu tanımlamalardan uzaklaşan bireylerin sosyal statüleri sorgulanır hale gelmektedir. Bu tespitlerle paralellik arz edecek şekilde, Molloy ve Herzberger (1998) ile Neff vd. (1997) tarafından gerçekleştirilen çalışmalar sonunda elde edilen bulgular da bedenin bireyi sosyal olarak var eden ve onun toplum içindeki konumlanışını tayin eden başlıca unsur olduğuna işaret etmektedir.

Söz konusu çalışmalar Amerikan toplumunda dominant ve birincil olarak konumlandırılan beyazların “ideal beden” kıstaslarından uzaklaşma konusunda yaşadıkları endişenin ikincil olarak konumlandırılan Siyahi Amerikalılara nispetle belirgin olarak daha fazla olduğunu göstermiştir (Molloy ve Herzberger, 1998: 631; Neff vd., 1997: 464). Yaşadıkları toplumda birincil olarak konumlandırılan beyazlar, ideal beden tanımlamalarından uzaklaşmanın kendilerini değersizleştirilme riski ile karşı karşıya bırakacağına inanmaktadırlar. Hiç şüphe yok ki bu belirgin kaygının temel kaynağı bireylerin içinde yaşadıkları toplumun değer yargılarının ideal saymadığı bedenlere ilişkin değersizleştirici tutum ve davranış üretme potansiyelidir. Bireyin fiziksel karakteristiklerinin onun sosyal kimliklenmesinde güçlü bir referans noktası olma vasfına paralel olarak, bireyin kendi benliğine yönelik öz değerlendirmeleri bakımından da önemli bir yere sahip olduğu literatürde yer alan birçok çalışmada gösterilmiştir. Örneğin Cash ve Henry (1995: 19); Frisby (2004: 323); Makkar ve Strube (1995: 1547) bireyin kendi benliğine ilişkin geliştirdiği özgüven duygusunun ve benliğini şekillendirmesini umduğu ideal imajın beden merkezli olarak kurgulandığına dikkat çekmektedir. Hiç şüphe yok ki, bu kurgulama sürecinde medya ve reklam araçları

ağırlığı tartışılmaz bir yere sahiptir; medya beden merkezli tanımlanan “ideal ben” kurgularının bir dayatmaya evrilmesinde önemli derecede rol oynar (Frisby, 2004: 324; Milkie, 1999: 190). Milkie (1999) bahsi geçen dayatmanın bireyin özgünlüğünü ve biricikliğini sorgulanır hale getiren bir başka boyutuna dikkat çekmektedir.

Milkie'ye göre (1999: 190) idealleştirilmiş imajlar izleyenler tarafından gerçekçi bulunmamış olsalar bile, bireylerin kendi benliklerini kurgulamalarında önemli derecede bir etkiye sahiptir. Bireylerin toplum içindeki konumlarına ilişkin tasavvurlarda bulunma süreçlerinde çoğunlukla kendilerini başkalarıyla karşılaştırmaya eğilimli olmaları ve kendilerinin gerçekçi bulmadığı imajların başkaları nazarında değerli olduğu varsayımı onları kendi özgünlüklerinden uzaklaştırarak başka bir ben ile var olmaya yöneltmektedir. Bu tespit aynı zamanda fiziksel bir anormalite olarak yorumlanan engellilik halini tecrübe eden bireylerin bedenleri üzerinden maruz kaldıkları kimlik dayatmasının etkinliğine dair ipuçları da vermektedir. Diğer taraftan literatürde yer alan bazı çalışmalar da bedenin bireyin sosyal kimliklenmesinde maddî olmayan bütün hassalarına galebe çalan bir ağırlığa sahip olma vasfını, bireyin salt beden temelli olarak tanımlanan “ideal ben”e ulaşma çabasıyla sağlık ilişkisi üzerinden ortaya koymaktadır.

Grabe ve Hyde (2006: 622) Rierdan vd. (1989); Stice ve Bearman (2001) tarafından yapılan çalışmalara dayanarak “ideal beden”e sahip olma çabasının kadınlarda depresyon yaşama sebepleri arasında kayda değer bir yere sahip olduğundan söz ederken; Freedman (1984); Irving (1990); Myers ve Biocca (1992); Richins (1991); Solomon vd. (1992) gibi yazarlar (aktaran Frisby, 2004: 324) “ideal beden”e sahip olunmadığı zannının bireyleri sağlıksız davranışlara yöneltebildiğinden söz etmektedir.

Görüldüğü üzere beden ve fiziksel görünüm bireyin sosyal olarak konumlanışı ve sosyal arenada üstlendiği (yahut kendisine dayatılan) kimliğin yapılanmasında belirleyici bir role sahiptir. Beden bu rolünü esas itibarıyla “ideal beden” kurgularından almaktadır. Ne var ki “ideal beden” kurguları tabiatı gereği engelsiz olmayı ideallliğin temel kıstası olarak varsayar; bu bağlamda engelli bir bireyin ideallik ölçüsüne ulaşabilmesi imkansızdır (Bailey vd., 2016: 1; Taleporos ve McCabe 2005: 638). Bu cümleden olarak beden etrafında temerküz eden sosyal yorumlamaların engelliliği noksanlık ve kusurluluk, ideal beden ve güzellik ölçülerinden uzaklaşma benzeri atıflarla nitelemesi hem makro düzeyde (başkalarının gözünde) hem de engelli bireyin kendi nezdinde ideallliği sorgulanır bir engelli ben inşa eder. İdeallik ölçülerinden uzak ve örselenmiş bedenlerin bireylerin benliğini ve kimliğini de örselemesi kaçınılmazdır (Davidhizar, 1997: 34). Nitekim literatürde yer alan birçok çalışma¹⁷ “ideal beden” ölçülerinden uzak sayılmanın engellilik olgusunu aynı zamanda bir benlik ve kimlik problemine dönüştürdüğüne işaret etmektedir. Akyol vd. (2013) ile Bailey vd. (2016) tarafından fiziksel engeli bulunan katılımcılarla yapılan çalışmalar, bireysel düzeydeki benlik kurgulamaları ile toplumsal yorumlamaların engelli bedenleri ideallik ölçülerinden uzak sayması arasındaki ilişki hakkında aynı bulguları ortaya koymaktadır:

Bahsi geçen çalışmaların sonuçları göstermektedir ki; insan bedenine yöneltilen atıflar ve yorumlamalar engelli bireylerin zihin dünyalarında kendi bedenlerine ilişkin geliştirmiş

¹⁷ Örneğin Akyol vd. (2013); Bailey vd. (2016); Charmaz (1995); Rybarczyk vd. (1995) Shields vd. (2018); Tam vd. (2003).

oldukları imaj ve değeri örselemektedir (Akyol vd., 2013: 335; Bailey vd., 2016: 2). Rybarczyk vd. (1995) tarafından 112 amputé katılımcıyla gerçekleştirilen çalışma ise insan bedeninin engelli bireylerin sadece kendi zihinsel dünyalarındaki benlik imajlarının değil; sosyal benliklerinin de inşa edilmesinde en güçlü referans noktalarından birisi olduğunu göstermektedir. Yazarlara göre engelli bireylerin sosyal etkileşim süreçlerinde benliklerine yöneltilen atıfların merkezinde genel itibarıyla fiziksel görünüşleri yer almaktadır.

Demek oluyor ki insan bedenini bir kimlik inşa vasıtası hüviyetine kavuşturan sosyokültürel anlamlar onu aynı zamanda DePoy ve Gilson (2012: 302) tarafından da belirtildiği üzere biyolojik bir varlık olmanın ötesinde kültürel bir varlığa, bir semboller kümesine dönüştürmektedir. İnsan bedeninin ona yüklenen atıflar üzerinden biyolojik varlığını aşan bir niteliğe bürünmesi, bedeni meydana getiren organların işlevleri hakkındaki zihinsel algılarımızı da yapılandırır. İnsanın dili ve ağzını kullanarak konuşması, söylenenleri kulakları yardımıyla işitmesi, etrafındaki objeleri ve onların niteliklerini gözlerinin yardımıyla algılaması onun fizyolojik yapısı bağlamında olağan bir durumdur; ancak bireyin etrafındakilerle iletişim kurabilmesi için mutlak bir zorunluluk değildir. Engelli benini bedeni üzerinden inşa eden başlıca motivasyon kaynağı da işte bu olağanlığın zihinsel dünyalarda mutlaklığa dönüşmesidir. Şöyle ki: İşitme engelli bir kimse elleriyle konuşur, gözleriyle duyar. Görme engelli bir birey ise bulunduğu mekân üzerindeki konumunu ya da etrafındaki eşyanın mahiyetini işitme, koku ve bazen tat alma hassalarıyla anlar. Ortopedik engelli bir Basketbol oyuncusu ayakları yerine sandalyesiyle koşar. İşlevsiz kalan organların sebep olduğu kayıpların diğer organlar üzerinden telafi edilmesi ise bu zihinsel kalıpları sarsan bir durumdur. İşlevini yerine getiremeyen organların işlevlerini diğer hassaları kullanarak telafi etmeye yönelmek bazı sınırlılıklarla birlikte engelli bireye toplumsal arenada kendini realize etme (self actualization) ve etkinlik gösterme alanı açıyor olsa da; engelliliğe beden üzerinden yöneltilen atıflar bedenin bir kimlik inşa vasıtası olma gücünü engelli bireylerin kimliklerinin formasyon süreçlerinde daha da pekiştirmiş olur. Paterson'un (2013) engelli olmayan bireylerin görme engelli bireylerle empati kurma adına ortaya koydukları çabaları irdelediği çalışmasında da dikkat çektiği üzere organların fonksiyonlarına ilişkin kesinlik arz eden algılar, engellilik halini tecrübe etmemiş bireyleri engellilik dediğimiz durumu ve engelli bireyin benini salt sahip olduğu yitimi üzerinden anlamaya yöneltir. Böylesi bir zihin dünyası içerisinde örneğin görme engellilik, görme engeli bulunmayan bir birey için gözlerini kapatmasıyla birlikte içine düştüğü “Dönüşü olmayan ve sonsuz karanlık.” demektir (Paterson, 2013: 160). Görme engelli olmaya karşı duyulan korkuyu da barındıran bu karanlık hayali, (Paterson, 2013: 160) esasen sadece engellilik halini değil; aynı zamanda engelliliği tecrübe eden “ben”in de sadece beden üzerinden kurgulanmasıyla sonuçlanır. Çünkü bireyin hayatının tamamını kuşatan bu farazî karanlık, engelli bireyin dış dünyayla olan irtibatını akamete uğrattırırken, eşyayı ve mekânı algılama ve yapıp etme konusunda da tam bir acziyet demektir. Hiç şüphe yok ki bedeni meydana getiren organların olağan fonksiyonlarını icra edebilme kapasitesiyle sınırlandırılmış bu benlik kurgusu, engelli bireyin idrak ve muhakeme gibi mental hassalarını tamamen göz ardı etmiş olmaktadır. Hâlbuki insanoğlunun bilişsel hassalarının değişen şartlar karşısında ortaya koyduğu uyum kapasitesi, ona işlevlerini yerine getirebilen organlarını daha etkin kullanarak işlevsiz durumdaki

organlarının meydana getirdiği sınırlılıkları asgarîye indirme ve kendi benliğini realize etme kabiliyeti sunar.¹⁸

Görüldüğü üzere engelli bireylerin kimlikleri, bedenın sosyal olarak inşâ edilme süreçleri eliyle bireysel ve özgün karakteristikler temelinde değil; konumlandırıldıkları “engelliler” sosyal kategorisi vasatında “dezavantajlı engelli kimliği” (Calderón-Almendros ve Ruiz-Román, 2016) hüviyetinde yeniden üretilmiş olur.

2.3. İnsanın Muktedir Olma ve Kusursuzluk Arzusu

İnsan bedenini ele alan çalışmalar, bedeni biyolojik bir varlık olmanın ötesine taşıyarak onu bir sosyo-kültürel ve tarihî olgu olarak ele almaya yönelmiştir. Engellilik, cinsiyet gibi olguların sosyo-kültürel inşâları da bedenler üzerinden tartışılmaya başlanmıştır. Sosyo-kültürel açıdan erkeklik atletik ve güçlü-kuvvetli olma, bireysel otonomi, dirayetlilik benzeri nitelikler üzerinden tanımlanırken; kadınlığınca fiziksel görünüm ve estetik kıstaslar temelinde kurgulandığı bilinmektedir. Güçlü-kuvvetli, atletik, güzel-yakışıklı, fit bir bedene sahip olma, dominant, bireysel otonomi sahibi olmak gibi bireyin muktedir ve kusursuzluk arzularına işaret eden özellikleri değerli kimlikler inşâ etmede başvurulana başlıca vasıflar olarak anlaşılmaktadır. Bu ve benzer niteliklerden mahrum sayılmak da kaçınılmaz bir şekilde değersizleştirici kimliklere muhatap tutulmak anlamına gelmektedir. “Muktedir olma” ve “Kusursuzluk” anlayışları genel anlamda bedenler üzerinden kurgulanmaktadır; “sağlam” bedenler muktedir olmanın ve “kusursuzluğun” sembolüne dönüştürülmüştür. Diğer taraftan engellilik bireyin bazı hareket sınırlılıklarıyla ve bedensel “kusurlarla” karşı karşıya kalmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu hususlar birlikte düşünüldüğünde, engellilik bir tür muktedir olamama ve kusurluluğa dönüşmüş olur. Çalışmanın bu bölümü, engelliliği insanoğlunun muktedir olma ve kusursuzluk motivasyonlarıyla tezat teşkil eden anlamı açısından ele aldı.

Engellilik halinin insanoğlunun muktedir ve kusursuz olma motivasyonlarıyla örtüşmemesi durumunu, bu iki motivasyonun bireyin zihinsel dünyası ve sosyal bir aktör olma niteliği açısından ifade ettiğı anlamlar üzerinden ele almak uygun olacaktır.

Etkileri gündelik hayatın hemen tüm alanlarında gözlenebilen ve esas itibarıyla bireyin muktedir olma arzusunun sembolü olan güç olgusu, insan davranışlarını, ilişkilerini ve toplumsal arenadaki varlığını yönlendiren temel unsurlardan olmakla sosyal bilimlerin ele aldığı başlıca olgulardan birisidir.

Gücün ne olduğu, insan davranışlarını ve sosyal ilişkileri yönlendirmedeki etkisinin hangi değişkenlere bağlı olarak şekillendiğı benzeri sorular temelinde çeşitli kuramsal çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma güç olgusunu tartışmak gibi bir amaca sahip değildir. Ancak muktedir olma motivasyonunun bireyin sosyal arenadaki varlığına kattığı anlam üzerinden engellilik halinin insanoğlunun muktedir olma arzusuyla örtüşmeyen bir durum olduğu hususu bu çalışmanın cevap aradığı sorular bakımından önemlidir.

İnsan davranışlarının altında yatan temel motivasyonları incelemeye yönelik Motivasyonel Psikoloji çalışmaları¹⁹ muktedir olmanın (güç sahibi olmanın) en temel insanî ihtiyaçlardan

¹⁸ Bkz. Leclerc vd., 2000; Röder ve Rösler, 2003.

¹⁹ Bkz. Alderfer, 1969; Herzberg, 1964, 1966; Maslow, 1943, 1954; McClelland, 1961.

birisi olduğunu önermiştir. David McClelland 1961 yılında yayımlanan Başaran Toplum (The Achieving Society) adlı eserinde başarıma, mensubiyet ve güç olmak üzere insanoğlunu yapıp etmelere sevk eden üç temel motivasyon unsurundan söz eder. Hiç şüphe yok ki, insanoğlunun davranışlarını salt bireysel ihtiyaçları temelinde ele almak onun aynı zamanda toplumsal bir aktör olma vasfını anlayabilmek bakımından yeterli değildir. Bu çerçevede muktedir olma motivasyonunun bireyin toplumsal düzeydeki davranışları ve başkaları tarafından algılanış biçimleriyle olan ilişkisinden de söz etmek gerekir. Bu ilişki güç olgusunu ve muktedir olma motivasyonunu, birey merkezli ele alan Psikolojik çalışmaların ötesine taşıyarak hemen tüm sosyal disiplinlerin ilgi alanına giren bir fenomene dönüştürmüştür. Russell (aktaran Keltner Gruenfeld ve Anderson, 2003: 265) “Enerjinin fizik için en temel kavram olması gibi, sosyal bilimler için de güç aynı şekilde temel bir kavramdır.” derken bireyin güç sahibi olma motivasyonunun sosyal etkileşimler bağlamındaki merkezi konumuna da işaret etmektedir.

Güç olgusu sosyal ilişkileri şekillendiren başlıca unsurlardandır (Sturm ve Antonakis, 2015: 136); çünkü güçsüz olan bireyler güçlü olan bireylere oranla başkalarına daha fazla bağımlıdır (Galinsky vd., 2008: 1450). İnsanoğlunun muktedir olma arzusunun gerekçeleri üzerinde duran çeşitli çalışmalar, bu motivasyonun bireysel otonomiye sahip olma duygusuyla olan ilişkisine de dikkat çekmektedir. Muktedir olamamak aynı zamanda bireysel otonomiden de mahrum olmak (Lammers vd., 2009: 1543; Lammers vd., 2016: 498) bir başka ifadeyle bağımlı olmak demektir. Muktedir olmak bireye davranış serbestisi kazandırırken, muktedir olamamak sosyal sınırlamalarla karşı karşıya kalınmasını kaçınılmaz kılar (Keltner vd., 2003: 265). “Güçsüz” addedilmenin bağımlılık ve bireysel otonomiden mahrum olmakla ilişkilendirilmesi, engellilik olgusunun insanın muktedir olma arzusuna tezat teşkil eden boyutuna ışık tutmaktadır. Zira bu çalışmanın bulgularının da ortaya koymuş olduğu üzere kendi kendine yetememe, zayıflık ve bağımlılık engelliliğe yüklenen yaygın anlamlardır.

Muktedir olma motivasyonu sadece engellilik olgusuna yüklenen toplumsal anlamların değil, bu olguya karşı geliştirilen reaksiyonların çözümlenmesinde de önemli bir yere sahiptir. Her şeyden önce muktedir olma motivasyonunun realize edilmesi, bir “zayıf”ın varlığını gerekli kılar (Assor, 1989: 55). Bu gerçeklik, muktedir olmadığı farz edilen engelli bireylerin muhatap oldukları aşırı korumacı tutumların güç olgusu üzerinden açıklanabilmesini mümkün kılar. Çünkü birey sahip olduğu muktedir olma motivasyonunu toplumsal alana taşıdığı anda, içinde yaşadığı toplumun değerleriyle de ilişkili bir şekilde “zayıf” olduğuna inandıklarına karşı bir tür sorumluluk duygusuyla hareket etmeye yönelir. Böylece muktedir olma motivasyonu hem bireysel otonomi, hem de toplumsal sorumluluk davranışlarını tetikler (Chen vd., 2001: 173). Bir başka ifadeyle sosyal güç sahibi olmak başkalarını korumak gözetmek anlamları da taşır (Lammers vd., 2009: 1544). Bu durumda aşırı korumacı davranışlar muhatapına örtülü olarak güçsüzlük isnadında bulunmuş olur.

Engellilerin noksan, ağır bozukluk ve kusura sahip bireyler olarak etiketlenmeleri bu olguya verilen en yaygın ve tarihsel bakımdan en eski sosyal tepkidir. Aynı şekilde engellilerin bedensel “kusurlarının”, ilâhî bir ceza olduğuna inanılması bir yönden tarihin eski dönemlerinde engellilik olgusunun demonolojik gerekçelerle açıklandığını gösterirken, diğer

tarafından engellilik halinin insanoğlunun kusurlardan arındırılmış bir düzen içerisinde yaşama arzusuna tezat teşkil eden yönünü ortaya koymaktadır. Monedero vd. (2014: 116) bu realitenin izlerinin Roma döneminin fertlerin eğitilip yetiştirilmesini düzenleyen normlarında da görüldüğüne dikkat çekmektedir. Yazarların sözünü ettiği normlar Roma toplumunun bir düzen içerisinde yaşamasını öngörürken, “mükemmel güzelliği” bu düzenin sembolüne dönüştürmüştür. Aynı zamanda bir felsefeyi de yansıtan söz konusu normlar eğitimin en temel fonksiyonunun insanın bedeninin azamî güzelliğinin, ruhunun da azamî mükemmelliğinin geliştirilmesi olduğunu söyler. Engellilere gelince, onlar zayıflıkla malul olmakla ne “güzel”, ne de “normal”dirler.

Stone de (1995: 413) beden referanslı kusursuzluk olgusunun içinde yaşadığımız modern dünyada ifade ettiği ağırlığın ve engelliliği bir probleme dönüştürme karakterinin batı medeniyetinin geçmiş kodlarında saklı olduğuna dikkat çekmektedir. “Kusursuz beden efsanesi, adına engelliler denilen gerçek dışı bir sosyal kategori üretirken” bu efsanenin izlerini kusursuz ve mükemmel bedenleri halk için ulaşılması gereken ideal hedef olarak tanımlayan antik Yunan olimpiyatlarında görmek mümkündür (Stone, 1995: 413). Öte yandan batı medeniyetinin bir köşe taşı olan Hristiyanlık inançlarına göre bedensel bozukluklar tabii durumlar değil, insanın ahlâkî zaaflarının göstergesidir (Stone, 1995: 414).

Mükemmellik ve kusursuzluk anlayışı Ortaçağ dönemi düşüncesinin de temel paradigmasıdır (Monedero vd., 2014: 116). Kusursuzluktan ve güzellikten uzaklaşma anlamı taşıyan engellilik, gerçeğe ve bilgiye ulaşmayı imkânsız hale getiren bir eksikliklerdir.

Kökenleri oldukça uzun bir geçmişe dayanan “kusursuz” bedenlerin idealize edilmesi anlayışının günümüz dünyasına genetik alanında gerçekleştirilen bilimsel çalışmalar ile medya, reklamcılık benzeri popüler kültürü şekillendiren araçların ürettiği söylemler yoluyla güçlü bir biçimde taşındığı görülmektedir. Rembis (2009) “mükemmel” bedenler üretmeyi amaçlayan genetik mühendisliği çalışmalarının bu konuda oynadığı role dikkat çekmektedir. Genetik teknolojisi alanında yaşanan gelişmeleri besleyen temel görüş, yazara göre insanlar arasındaki fitrî farklılıkların modern bilim tarafından kontrol edilebileceği ve bu çerçevede modern bilimin insan soyunun üreme süreçlerine rehberlik etmesi gerektiği önkabulüdür. Bu önkabulün beslediği bilimsel gelişmeler Öjeni felsefesini yeni bir formla tekrar canlandırırken, uzmanlar, siyasetçiler, çeşitli kurumlar ve toplum kesimleri nezdinde itibar görmektedir (Rembis, 2009: 586).

Tıp alanında yaşanan bilimsel gelişmeler, uzmanlara insan bedenini bugüne dek hiç olmadığı oranda manipüle etme fırsatı sağlamıştır. Kuvvetle muhtemeldir ki; bir çocuğun cinsiyeti, gözünün saçının ve derisinin rengi, kaslarının gücü, zekâ ve hafızası, atletik bir bedene sahip olması benzeri vasıflarının manipüle edilmesi genetik teknoloji çalışmalarının gelecekteki ilgi alanlarından olacaktır. Bu durumda engelli aktivist ve yazarlar, “Mükemmel” bedenler üretmeye odaklanmış ve kendi hayatlarını “yaşanmaya değer bir hayat” olarak gören bu baskın görüşler karşısında reaksiyoner bir pozisyon almaya yönelmişlerdir (Rembis, 2009: 587). Dahası, Öjeni hareketinin yeni formu (yeni öjeni) bu çalışmada bir başlık olarak ele alınan klasik formunun üstün insan gelişimini temin edip “defolu” olanı bertaraf etme amacını muhafaza ederken, doğrudan doğruya bilime dayanmakla daha güçlü bir meşruiyet zemininde yükselmektedir (Vizcarrondo, 2014: 239).

Genetik teknolojisi alanındaki çalışmaların engelliliğin sosyal inşâ süreçlerine etkisinin ne olabileceği sorusu bu çalışmanın iddiaları bakımından önemlidir. İnsanın yaşam kalitesiyle ve sağlıkla olan yakın ilişkisi, söz konusu çalışmalara bilimselliğin ötesinde kaçınılmaz olarak toplumsal ilgi ve popülerite de kazandırmaktadır. Nitekim kamuoyunu etkileme gücüne sahip ana akım medya organları genetik teknolojisi alanında yaşanan çalışmaları kanser, aids benzeri ölümcül hastalıkların tedavilerinde kayda değer gelişmeler olarak yansıtarak toplumsal ilginin artmasını sağlamaktadır (Kohring ve Görke, 2000: 360). İnsanın hayat kalitesini arttırmak gibi masum bir iddiayla öne çıkıyor oluşu ve meşruiyetini bilimden alması sebebiyle, genetik çalışmalar üzerinden gelişen “kusursuz beden” söyleminin toplumda bir karşılık bulacağını tahmin etmek zor değildir. Günümüzde genetik teknolojisi alanında yaşanan gelişmeler paralelinde sağlık otoritelerinin “normalden sapma davranışı gösteren” bireylerin çocuk sahibi olmalarını ve çocuk yetiştirmelerini önlemeye yönelmeleri, zararlı genlerin nesiller arası transferini engellemekten ziyade istenmeyen sosyal problemlerin bertaraf edilmesi fikrine dayanmaktadır (Koch, 2004: 315). Bu tespitler bilimsel arenada yaşanan “kusursuz beden” tartışmalarının hayatın gündelik pratiklerine ve engelliliğin sosyal inşâ süreçlerine olan doğrudan yansımaları ortaya koymasından önemlidir.

Aslında içinde yaşadığımız toplumda engelli bireylerin muhatap oldukları sosyal etkileşimlerde de bu yansımanın izlerine sıklıkla rastlamak mümkündür. Engelli bireylerin “Tıp her geçen gün gelişiyor. Bir çaresi yok mu?” “Doktorlar durumuna ne diyor?” “Hiç mi görmüyorsun?” “Tedavi için yurt dışına gitme şansın yok mu?” benzeri engelliliği patolojize eden sorulara muhatap olmaları, tıbbî söylemlerin toplumsal etkileşim süreçleri üzerindeki etkisini göstermektedir.

Tıp teknolojileri alanında yaşanan gelişmeler bedeni “muktedir olma” ve “kusursuzluk” anlayışıyla bireyi sosyal alana taşıyan bir araca dönüştürürken; popüler kültür araçları da bedeni aynı anlayışlar üzerinden bir sembole dönüştürmektedir.

Reklam ve medya gibi araçlar sadece bir ürünü tanıtmakla veya bir haberi izleyicilerine iletmekle kalmaz, esas itibarıyla bir ideolojiyi ve yaşam biçimini dikte eder. Medya ve reklamlar, topluma nasıl yaşaması ve nasıl görünmesi gerektiğine dair yönergelerini “muktedir” ve “kusursuz” bedenleri idealize ederek verir. Bir başka deyişle toplum “ideal yaşam tarzları” ile “ideal imajları” bu araçlar vasıtasıyla öğrenerek içselleştirir. “muktedir” ve “kusursuz” bedenlerin idealize edilmesi, engellilerin etki alanı oldukça geniş bu araçlar tarafından dışlanması sonucunu doğurur. Böylece “toplum içerisinde bedenler de hiyerarşik olarak konumlandırılır” (Hughes, 1999: 163); “muktedir” ve “kusursuz” olmaktan uzak engelli bedenler bu hiyerarşik düzenin en altında yerlerini alır. Muktedir olma ve kusursuzluk anlayışlarının tayin ettiği konum engelli bireyleri dâhil oldukları ilişkilerin “edilgen” ve “noksan” tarafı haline getirir. Aynı gerekçeler engelli bireylerin kendilerini gerçekleştirme imkânlarını da kısıtlayarak özgün kimlikleriyle var olabilmelerinin önüne set çeker.

2.4. Anlama Çabasında Bireysel Tahayyüller (Kalıplaşmış Varsayımlar)

Bu çalışmanın çeşitli bölümlerinde makro ölçekli sosyo-kültürel yapıların engellilik olgusunun bir anlama ve yoruma kavuşmasında oynadığı role farklı bağlamlarda değinilmişti. Bahsi geçen sosyo-kültürel yapılarca engellilik olgusuna kazandırılan anlamların esas itibarıyla çoğunluktan farklılaşmaya tepki verme meselesi olduğu da öne sürülmüştü. Sosyo-kültürel yapıların farklılıkları anlamlandırma biçimlerinin farklılıklar karşısında gösterilen bireysel reaksiyonları ve beşerî ilişkileri etkileme gücü göz ardı edilemeyecek bir gerçekliktir. Ne var ki, engellilik olgusunun sosyo-kültürel unsurlar eliyle toplumsal arenadaki anlamlandırılışıyla beraber zihinsel dünyalardaki konumlanışı da dayatılmış engellilik kimliğinin keşfedilme süreçleri bakımından önemlidir. Zira bir farklılık olarak engelliliğin yorumlanışında rol oynayan kognitif unsurlar, engelli bireylerin gündelik hayatın akışı içerisinde muhatap oldukları davranış kalıplarını etkilemedeki güçleri itibarıyla dayatılmış engellilik kimliğinin formasyon süreçlerinin bir başka önemli vechesini meydana getirmektedir. Engellilik toplumu meydana getiren çoğunluğa benzememe bakımından bir farklılık olmanın yanı sıra, gündelik hayatın akışı ve beşerî ilişkiler itibarıyla bu hali tecrübe etmeyenler açısından aynı zamanda bir bilinmezliktir. Nitekim Iezzoni (2006: 213) engelli bireylerin engelsiz bireylerle bir sosyal temas yaşadıklarında, onları bir araya getiren sebep ne olursa olsun öncelikle engellerine dair sorulara muhatap olduklarını söylerken; engelliliğin bir bilinmezlik olma vasfına işaret etmektedir. Engelli bir yazarın aşağıda alıntılanan sözleri, engelliliğin bir bilinmezlik oluşunun gündelik iletişimlerde gözlenebilen bir realite olduğunu göstermesi bakımından dikkate değer bulundu. “Ampute bir kişi olarak ben, çoğunlukla kendimi etrafımdakileri rahatlatmak için şaka yapar bulurum. Neden? Basit, Çünkü insanların çoğu engelli insanlara nasıl yaklaşacağından veya onlarla nasıl iletişim kuracağından emin değil; espri bariyerleri ortadan kaldırıyor” (Mulligan, 2013: 1). Engelliliğin “engelsiz” zihinlerde daha ziyade farzetmeler üzerinden anlamlandırılıyor oluşu, McKenzie (2009) tarafından belirtildiği gibi engelli bireylerin toplumsal süreçlerde gerçekdışı (imaginative) tepkilere muhatap olmaları sonucunu doğurmaktadır (Goodley ve Runswick-Cole, 2013: 5). Engellilik olgusuna özellikle duygusal merkezli bir anlayışla yaklaşıldığında, örneğin engelli bireylerin duygusal bakımdan hassas oldukları varsayımıyla onları incitmeme motivasyonu ile reaksiyon verildiğinde engellilik, üzerinde açıklıkla konuşulamayan bir mesele olarak bilinmezliğini muhafaza edegelmektedir. Bu çerçevede bir bilinmezlik olarak engelliliğin kognitif süreçlerle anlamlandırılması daha çok kalıplaşmış varsayımlar (stereotipik varsayımlar) üzerinden gerçekleşmektedir. Khan vd.’nin (2012: 2) Allport (1954), Hilton ve Von Hippel (1996) ve Lippmann (1922) gibi yazarlara dayanarak söyledikleri, kalıplaşmış varsayımların nitelikleri konusunda içgörü sahibi olmamızı kolaylaştırıcı ipuçları barındırmaktadır.

Hilton ve Von Hippel (1996: 240) kalıplaşmış varsayımları, “Belli grup üyelerinin vasıfları, nitelikleri ve davranışlarına dâir inanışlar.” şeklinde tarif eder (Khan vd., 2012: 2). Kalıplaşmış varsayımlar konusunda erken dönem çalışmalarıyla bilinen Lippmann (1922) ise bu varsayımların “zihinlerimizde bulunan fotoğraflar” ihtiva ettiğini söylemektedir (Khan vd., 2012: 2). Allport (1954: 191) ise bu varsayımları “belli bir kategori ile ilişkilendirilmiş abartılı fikirler olup, fonksiyonu da o kategoriyle ilişkilerimizdeki eylemlerimizin rasyonalize edilmesidir.” şeklinde nitelemiştir (Khan vd., 2012:2).

Bu görüşler aslında kalıplaşmış varsayımların hem zihinsel dünyalarda üretilmiş birer faraziye olduğunu, hem de bilinmeyen bir farklılığın açıklığa kavuşturulması adına gösterilmiş zihinsel bir reaksiyon olduğunu îmâ etmektedir.

Link ve Phelan (2001: 363) ve Khan vd. (2012: 2) tarafından da belirtildiği üzere kognitif kategorilerin inşâsı ve bu kategorilerin stereotipik düşüncelerle irtibatlandırılması meselesi, sosyal bilimlerin farklı disiplinleri, bilhassa Sosyal Psikoloji disiplini bakımından üzerinde çok sayıda araştırmanın yapıldığı alanlardan biri haline gelmiştir. Özellikle Sosyal Kimlik Kuramının ele alındığı bölümde değinilen kategorizasyon süreçlerinin ve kategoriler arası (gruplar arası) ilişkilerin açıklanmasında temel kavramlardan biri olmuştur. Kalıplaşmış varsayımların engelli bireylerin konumlandırılışı ve dayatılmış engelli kimliğinin formasyonu üzerindeki etkinliğine değinmeden önce, söz konusu varsayımların kavramsal çerçevesini çizmek üzere Link ve Phelan (2001) ile Khan vd. (2012) tarafından yapılan çalışmalarda ortaya konulan görüşlerden faydalanılacak. Bu suretle kalıplaşmış varsayımları üreten hem sosyal hem de kognitif unsurlara değinilecek ve dayatılmış engelli kimliğinin inşâ süreçleri bu unsurlar üzerinden irdelenecek. Link ve Phelan (2001: 367) kalıplaşmış varsayımların değersizleştirilmiş kimlik üretmedeki etkisini anlamamıza yardımcı olacak şekilde, bu varsayımları esas itibarıyla damgalanmışlığı (stigmatization) meydana getiren sürecin bir halkası olarak ele alırken, kalıplaşmış varsayımları sosyolojik bir perspektif üzerinden anlamamıza yardım etmektedir.

Yazarlara göre insanlar kendilerinden farklı olduğuna inandıkları bireyleri bir kenara ayırarak onlara bir etiket atfeder. Bir sonraki aşamada da farklılıkları dolayısıyla ayrıştırılıp etiketlenen bireyler olumsuz kalıplaşmış varsayımlarla irtibatlandırılır. Link ve Phelan, farklılıkların “biz” ve “onlar” ayrımında kategorize edilmelerinin de bu aşama dâhilinde şekillendiğini belirtir. Farklılıkları kimliklendiren ayrımcı muamelelerin, sosyal ve politik eşitsizliklerin, statü kayıplarının ve değersizleştirmenin bu süreç üzerinden inşâ edilmekte olduğunu belirtir. Bu Noktada belirtmek gerekir ki toplumsal düzeyde ve zihinsel dünyalarda her farklılık aynı gözle görülmez, dolayısıyla da her farklılık değersizleştirici kalıplaşmış varsayımlarla irtibatlandırılmaz. Örneğin mal varlığının çokluğuyla temayüz etmiş bir birey toplumun muteber saydığı bir sosyal statüyü işgal etmekle “saygın” addedilir. Farklılıkların anlamlandırılma biçimleri, onlara bir değer tayin edilmesi hem makro, hem de mikro ölçeklerde bir dizi dinamiklerce belirlenir. Bu çalışmanın “Dayatılmış Engelli Kimliğinin İnşâ Süreçleri” başlıklı 2. bölümünde yer verilen alt başlıklar, “engellilik” dediğimiz farklılığın değersizleştirilmesinde makro yapılarca referans alınan başlıca kıstasları irdellemektedir. Bu bağlamda tahayyüller ve varsayımlarla üretilen kalıplaşmış yargılar değersizleştirilmiş engellilik kategorisinde konumlandırılmış bireylere başka bir kimlik üretme süreçlerinde oynadıkları rol itibarıyla ele alınmaktadır.

Bireylere bir dizi değersizleştirici nitelik atfeden kalıplaşmış yargılar, varsayımlar ve tahayyüller yoluyla geliştirilir; bir başka ifadeyle kalıplaşmış varsayımların şekillenmesinde kognitif unsurlar da etkinliğe sahiptir. Bu yönüyle kalıplaşmış varsayımlar Link ve Phelan'ın (2001: 369) ifadesiyle birer “ön bilinç” (preconscious) ürünüdür, bir bilinmezliğin açıklığa kavuşturulması yönündeki kognitif ihtiyacın giderilmesi adına otomatik olarak ortaya konulan zihinsel bir tepkidir. Dolayısıyla da irrasyoneldir ve gerçekliklere değil, tahayyüllere

dayanır. Nitekim Vilchinsky vd. (2010: 303) tarafından da belirtildiği üzere psikolojik bakımdan kendilerinden emin kimseler bile engelli bireylerle karşılaştıklarında spontane olarak negatif reaksiyon gösterme eğilimindedirler. Yazarlar araştırmalarının bulguları doğrultusunda engeli olmayan bireylerin engelli bireylerle yaşadıkları sosyal temaslarda başlangıç itibarıyla reddetme, kaygı ve tedirginlik duygularının karakterize ettiği bir reaksiyon göstermelerinin kuvvetli bir ihtimal olduğunu; fakat tekrarlanan sosyal temasların bu olumsuz duyguları bertaraf ettiğini söylemektedirler ki; bu görüşler engelli bireylerin sosyal etkileşimlerinin büyük oranda tahayyüller ve farz etmeler yoluyla yapılan çıkarımlar sonunda üretilen kalıplaşmış varsayımlar üzerinden yaşandığını ortaya koymaktadır. Kalıplaşmış varsayımlara kognitif süreçler üzerinden bakıldığında, bu varsayımların bilinmezliğin bertaraf edilme ihtiyacının karşılanması adına başvuru zahmetsiz ve kestirme ve otomatik bir mental strateji olduğu söylenebilir (Khan vd., 2012: 2). Khan vd. (2012: 2) (Gigerenzer, 2008; Tversky ve Kahneman, 1974) tarafından yargılarda bulunmanın mental süreçleri üzerine yaptıkları çalışmalara dayanarak, zihinsel dünyamızın belli bir zaman kesitinde sayısız uyaranla muhatap olduğunu; bilişsel sınırlılıklarımızın bu uyaranların tamamını bir prosese tâbi tutabilmesinin imkânsızlığına istinaden önemli kararlar vermede bir takım mental stratejileri kullanmamızın kaçınılmaz olduğunu söylemektedir. Yazarlara göre bu bağlamda kalıplaşmış varsayımlar içinde yaşadığımız dünyayı ve olup bitenleri sadeleştirerek “ötekiler” hakkında onları konumlandığımız kategoriye atfettiğimiz vasıflar üzerinden pratik yargılarda bulunmamızı sağlar. Kalıplaşmış varsayımlar onları birer mental strateji olarak işlevselleştirenler için çıkarımda bulunmanın pratik bir yoluyken, bu varsayımların yargıladıkları için ötekileştirilme ve değersizleştirilme vasıtalarına dönüşür. Engelliler de marjinalize edilmiş bir kategori olarak kalıplaşmış varsayımlara muhatap olan ve toplumsal konumları bu yargılar üzerinden belirlenen bir kategoridir (Anderson, 2015: 182; Rohmer ve Louvet, 2018: 127; Silverman ve Cohen, 2014: 1330).

Kalıplaşmış varsayımlara ilişkin yapılan birçok araştırma, bu varsayımların kategoriler üzerinden değersizleştirilen kimliklere yöneltilen yanlı tutum ve davranışların gerekçesini oluşturduğuna dikkat çekmektedir. Örneğin Anderson (2015: 182) engeli bulunmayan bireylerin fiziksel engelli bireylere yönelttikleri kalıplaşmış varsayımların dayandığı argümanlardan birinin de engelli kimselerin beşerî ilişki için uygun bulunmayan kimseler olarak görülmesi olduğunu öne sürerken, bedensel görünümün kalıplaşmış varsayımlara muhatap olma ihtimalini güçlendiren bir faktör olduğunu yazmıştır. Engelli bireylerin muhatap oldukları kalıplaşmış varsayımlar ayrımcılıkla sonuçlanmasının yanında örtülü formlarla da kendini göstermektedir (Rohmer ve Louvet, 2018: 127). Rohmer ve Louvet, normatif düzenlemelerin ayrımcılığı yasaklamasının kalıplaşmış varsayımların örtülü formlarla tazahür etmesinin yolunu açtığını iddia etmektedir.

Silverman ve Cohen (2014: 1330) kalıplaşmış varsayımların engelli bireylere ait oldukları engellilik kategorisi üzerinden yöneltilen değersizleştirici bir tehdit olduğunu; engellilerin kronik olarak kalıplaşmış varsayımların değersizleştirici etkilerini tecrübe etmek durumunda olduklarını belirtirken bu varsayımların iki sonucuna dikkat çekmektedirler. Kalıplaşmış varsayımların kronik olarak tecrübe ediliyor oluşu bireylerin benlik bütünlüklerini tehdit

ederken, içinde yaşadıkları sosyal bağlamlara uyum gösteremedikleri şeklinde bir algının kendi nazırlarında da gelişmesi sonucunu doğurmaktadır.

Öte yandan yazarlara göre kalıplaşmış varsayımlar engelli bireylerin iş ve eğitim gibi majör alanlarda öz yetenekleri ile sahip oldukları potansiyeli gerçek anlamda ortaya koyabilmelerini de güçleştirmektedir. Yazarlar kronik kalıplaşmış varsayımlara muhatap olmanın engelli bireyler açısından pratik sonuçlarının olduğuna dikkat çekerken örneğin bir görme engellinin sakar veya yeteneksiz olarak algılanma korkusu yaşadığını ya da içinde yaşadığı sosyal kontekste ait olmadığı hissine kapıldığını iddia etmektedir.

Amerikan görme engelli hareketinin en önemli liderlerinden ve ülkenin en büyük görme engelli kuruluşu konumundaki Amerikan Millî Görme Engelliler Federasyonu'na (National Federation of the Blind) uzun yıllar başkanlık eden Dr. Kenneth Jernigan (1926-1998) ile yaptığım bir sohbet esnasında naklettiği şu anekdot engellilerin maruz kaldıkları kalıplaşmış varsayımların engelli bireylerin kendileri hakkındaki değerlendirmeleri üzerindeki etkisine ilişkin bir fikir vermektedir:

Jernigan eşiyle birlikte yemek yemek üzere servisin müşteriler tarafından yapıldığı bir restorana gider. Tabaklarını tepsilerine yerleştirip masalarına doğru ilerlerken, Kadın Jernigan elindeki tepsiyi yere düşürür ve tepsideki her şey yere saçılır. Çıkan gürültü dolayısıyla restorandaki diğer müşteriler de gayri ihtiyarî bir şekilde dikkatlerini onlara yöneltir. Kocasının tepsinin yere düşüp tabakların kırılması karşısında kendisinden daha tedirgin olduğunu görünce muhtemelen hadisenin de verdiği gerginlikle sorar: "tepsiyi düşüren benim, sana ne oluyor?" Kenneth Jernigan karısına "tepsiyi kör bir adam dururken senin düşürdüğüne bu mekânda senden başka hiç kimse inanmaz. O yüzden sen inanmasan da bu hadisenin sorumlusu benim." diyerek cevap verir.

Engellilik halini bizzat tecrübe eden araştırmacıların çalışmaları ile engellilerle yapılan mülakatlara dayanan nitel çalışmalar yoluyla aktarılan anlatılar kalıplaşmış varsayımların bazı durumlarda şekil bakımından değil, îmâ ettikleri anlamlar itibarıyla değersizleştirici bir niteliğe sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

Engelli bir sosyoloji profesörü olan Tom Shakespeare (2013: 1-2) engelli olmayan bireylerin engellilere karşı tepkilerinin kalıplaşmış varsayımlar üzerinden şekillendiğini değerlendirmektedir. Ona göre engelli bireyler bazen çocuksu ve masum farzedilir, azımsayıcı hitaplara muhatap olur. Bu varsayımları engelli bireylerin yetersiz ve başkalarına muhtaç oldukları yönündeki inanışlar izler. Shakespeare engelliliğe ilişkin varsayımların bu olguyu kadınsılaştıran, yaşlılıkla arasında özdeşlik kurulan bir niteliğe kavuşturduğunu söylerken, engelli insanların aynı zamanda yoksul kimseler addedilmelerinin de bir başka faraziye olduğunu eklemektedir.

Öte yandan Loja vd. (2013) tarafından engelliliği görünür olan yedi katılımcıyla yapılan bir başka araştırma, zihinlerdeki varsayımların negatif nitelemeler ihtiva etmekle birlikte, şekil itibarıyla olumsuz değilmiş gibi gözükken bazı varsayımların gerçekte değersizleştirici olduğunu göstermektedir. Loja vd.'nin (2013: 193) araştırmalarına katılan engelli bir kadının aşağıdaki anlatıları, temelinde acıma hissi yatan varsayımların engellilere yöneltilen reaksiyonlarda ağırlıklı bir yere sahip olduğuna işaret etmektedir:

Alışveriş yaptığım sırada yanıma bir kadın yaklaşarak bir metal para verdi elime ve 'Al bunu. Sadece bu kadar param var' dedi. Kadına baktım ve 'Kadın, affedersin ama ben dilenmiyorum.

Açlıktan ölmek üzere bir halim var mı?’ dedim. Kadın orada kalakaldı ve ben parasını geri vererek oradan uzaklaştım. Çileden çıkmıştım! [...] Ve bunun bir aşağılama olduğunu düşündüm. Bu durum beni ayaklar altına almak gibiydi. Tamam, kadın iyi niyetli olabilir. Ama tekerlekli sandalyede olmam dilendiğim anlamına gelmez (Kate).

Bu anlatı engelli bireylere ilişkin zihinlerde üretilen birçok varsayımın değersizleştirici anlamını engelli bireylerin zihin dünyalarında bulduğunu göstermektedir. Bir başka deyişle kalıplaşmış varsayımlar çoğunlukla engelliliğin bir “acizyet” ve “yetersizlik” olduğunu öngörmektedir; dolayısıyla engelli bireylere yöneltilen davranışlar daha çok “yardım etme” motivasyonu üzerinden şekillenmektedir. “Muhtaç” olana yardım etmek yardım eden açısından etik bir sorumlulukken, “muhtaç” olduğu farz edilen içinse bir değersizleştirilme vasıtasıdır. Diğer taraftan Kimlik Kuramının ele alındığı bölümde de değinildiği üzere, “muhtaç” olana yardım etmek aynı zamanda toplumsal değerlerin muteber saydığı bir roldür; “muhtaç” olana yardım etmek muteber bir kimlikle kimliklenmek anlamı da taşır. Bütün bu hususlar kalıplaşmış varsayımların olumsuzluğu ilk bakışta gözlenemeyen indirekt ve örtülü formlarla varlığını devam ettire gelmesinin, engelli bireylere azımsayıcı ve edilgen bir kimlik dayatmasının yolunu açmaktadır. Öyle ki, engelliler gündelik hayatın akışı içerisinde yaşadıkları etkileşimlerde “engelsiz” muhataplarınca orada yoklarmış gibi farz edilir (Hughes, 2007: 673); örneğin yanlarında engeli olmayan bir yakınları varsa, engelli bireylerle kurulan iletişime yakınları aracılık eder. “Adı ne?”, “yaşı kaç?” benzeri soruların ilgilendirdiği kimseler engelli bireylerin bizatihi kendileri olsa da muhatapları onlara eşlik edenlerdir. Engeli olmayan bireyler için sıradan sayılan rollerin engelli bireylerce ifa edilmesinin onları “engelsiz” zihinlerde birer “kahraman” (Loja vd., 2013: 193), ya da “mücadeleci” (Burcu, 2011: 37) insanlara dönüştürmesi engelli bireylerin başarılarından ziyade kalıplaşmış varsayımların azımsayıcı ve değersizleştirici karakteriyle açıklanabilir. Kalıplaşmış varsayımların ürettiği zihinsel iklimde engellilik Carol Thomas’ın (aktaran Hughes, 2007: 674-675) ifadesiyle sadece yapıp etmelerin önünde bir bariyer olmakla kalmaz, ontolojik varlığın da önünde bir bariyer halini alır.

2.5. Sağlıkla İlişkilendirme

Bireyin toplumsal konumlanışında onun sahip olduğu kapasite ve kabiliyetlerini öncelikli referans kıstaslarına dönüştüren sosyo-kültürel anlayışlar bakımından sağlıklı olmamak (hasta olmak) ve engellilik olguları birbirinin muadili haline gelmektedir (Wendell, 2001: 17). Zira hem engellilik, hem de sağlıklı olmama hali olan hastalık, birbiriyle benzer süreçler dâhilinde sosyal olarak inşa edilmekte (Ravindran ve Myers, 2012: 312), dolayısıyla da her iki durumu tecrübe eden bireylere benzer sosyal roller ve beklentiler atfedilmesinin yolunu açmaktadır. Bu benzerlikler her iki olguyu neredeyse sosyal etkileşimler bağlamında birbirinin muadili haline getirmektedir. Dolayısıyla da engelli bireyler kendilerini hastalık rolünü üstlenmiş bir konumda bulmaktadır (Haber ve Smith, 1971: 87).

Çalışmaları literatürde yer alan birçok araştırmacının da engelli olmakla sağlıklı olmayı bir karşıtlık olarak konumlandırıran sosyo-kültürel anlayışlardan etkilendiği görülmektedir. Nitekim Türkçe literatüre bakıldığında da engellilik olgusunu medikal olmayan sosyal boyutlarıyla irdelemiş bile olsa birçok çalışmanın engelli olmakla sağlıklı olma durumlarını

bir tür karşıtlık olarak ele aldığı anlaşılmaktadır.²⁰ Engellilik ve hastalık olguları arasındaki ilişki çalışmanın engelliliğe ilişkin kuramsal yaklaşımlar başlığı altında teorik yönüyle ele alınmıştır. Bu bölümde ise engelliliğin bir sağlıksızlık hali olarak anlaşılmasının toplumsal ölçekteki karşılığı ile engelli bireyin hastalık rolü vasıtasıyla toplumsal konumlanışı üzerindeki belirleyici etkisine değinildi. Engelli bireylere hastalık rolünün atfedilmesinin yolunu açan en önemli iki gerekçe hastalığın ve engelliliğin en somut ve görünür boyutunun fiziksel/biyomedikal niteliğinin olması ve her iki halin de sınırlılıklar ile fonksiyon kayıpları meydana getirmesidir. Bu benzerlikler engellilik ve hastalık olgularının sosyal olarak inşa edilme süreçlerini de benzer bir niteliğe kavuşturmaktadır. Bu tespitten hareketle, bu bölümde öncelikle engellilik ve hastalık olgularının sosyal inşa süreçlerindeki benzerliklere temas edildi. Ardından, engelli bireylere hastalık rolü atfedilmesi ve bu rol üzerinden konumlandırılma süreçleri irdelendi.

Engellilik olgusuyla benzerlik teşkil edecek şekilde hastalık da biyomedikal bir niteliğe sahip olmasının yanında, sosyal olarak inşa edilen bir fenomendir (Conrad ve Barker, 2010: 69; Lupton 1997: 561; Susser, 1990: 471). Conrad ve Barker'e göre hastalık dediğimiz durum hem biyomedikal, hem de bireyin içinde bulunduğu sosyo-kültürel ortamlar bağlamında yaşamış olduğu tecrübelerle dayalı boyutlara sahiptir. Charmaz (1983: 168-169) kronik hastalığı olan bireylerin medikal durumlarının dışında maruz kaldıkları sosyal dışlanma ve başkalarına olan bağımlılıklarının benliklerini tehdit eden boyutundan söz ederken; Crawford (1994: 1347) hastalık durumunun bir tür ötekileştirilme gerekçesi olduğunu söylerken; hastalık ve engellilik durumlarının benzer tecrübeleri beraberinde getirdiğini ortaya koymaktadırlar. Hastalık ve engellilik olgularının sosyal olarak anlamlandırılmaları bakımından da benzerlik içinde oldukları görülmektedir. İlgili literatüre bakıldığında, hastalığın da engellilik gibi sosyal anlamlandırmalar bakımından aralarındaki benzerliğin metaforik söylemlerle ilişkilendirilme (Conrad ve Barker, 2010; Hanne ve Hawken, 2007; Martin, 2006; Schuster, Beune, ve Stronks, 2011) ve damgalanma sebebi olma itibarıyla (Bostancı 2005; Knapp, Marziliano, ve Moyer, 2014; Mahajan vd., 2008; Oran ve Şenuzun, 2008; Schneider ve Conrad, 1980) başlıca iki noktada yoğunlaştığı anlaşılmaktadır:

Susan (aktaran Conrad ve Barker, 2010: 69) kanser hastalığının kendi toplumunda belâ, musibet, günahkârlık benzeri demonolojik çağrışımlarla ilişkilendirilebildiğinden söz ederken; Barry vd. (aktaran Conrad ve Barker, 2010: 69) obesite hastalığının günahkârlık ve hainlik benzeri sıfatları çağrıştıran bir algılanma biçiminin varlığından söz etmektedir. Diğer taraftan her hastalığın sosyal ortamlarda aynı şekilde tecrübe edilmediği, bazı hastalıkların sosyal dışlanma ve damgalanmayı da beraberinde getirebildiği görülmektedir. Örneğin Bostancı (2005); Oran ve Şenuzun (2008) HIV/AIDS hastalığının Türk toplumunda anlamlandırılış biçimlerinin herhangi bir hastalıktan farklılık gösterdiğini ve bu hastalığa maruz kalanların damgalanma riskiyle karşı karşıya olduklarına dikkat çekmektedirler.

Anlaşılabacağı üzere hastalık ve engellilik olguları birer sosyal inşa ürünü olarak benzer sosyal süreçler üzerinden yapılanmakta ve bu çerçevede benzer anlamlar yüklenen olgulara dönüşmektedir. Engellilik olgusunun sağlıkla ilişkisi üzerinden kazandığı toplumsal

²⁰ Bkz. Ayran ve Baran, 2016; Doğan, 2016; Durmuş ve Yeşilyaprak, 2019; Tuncay ve Polat, 2019; Ün-Yıldırım vd., 2013).

anlamlandırmalar ve bu anlamlandırmaları karakterize eden dinamikler, ağırlıklı olarak Medikal Sosyoloji disiplininin başlıca ilgi alanlarından biri haline gelmektedir (Mulvany, 2000: 582).

Mulvany (2000: 583) sosyolojinin mental yetersizlik ve sağlık ilişkisine olan erken dönem yaklaşımının daha ziyade kalkınma ve bölüşme merkezinde şekillendiğini söylemektedir. Bu çerçeveden bakıldığında, hem hastalık, hem de engellilik toplumsal refaha katkıda bulunamama; dahası “topluma yük olma” ortak paydasında buluşmuş olmaktadır. Engelliliği katma değer üretememe ve “topluma yük olma” şeklinde anlamlandırmanın engellilik halini tecrübe eden bireylerin sosyal konumlanışları ve engelli olmayan kimselerle ilişkilerini etkileme biçimlerinin toplumsal değerler vasatında farklılık gösterdiğini de belirtmek gerekir. Bu husus bu bölümün ileriki paragraflarında Türk toplumunun “hasta” olarak tarif ettiği bireylere karşı geliştirdiği tolare edici tutumlar bağlamında irdelenecek. Engellilikle hastalığı birbiriyle ilişkili olgular olarak ele almayı tercih eden Medikal Sosyoloji disiplini, bu 2 olguyu bireyin psikolojik, toplumsal ve fiziksel iyilik halini sınırlayan bir durum olarak da ele almıştır Mulvany (2000: 583).

Engelli olma halinin tıpkı hastalıkta olduğu gibi biyomedikal boyutunun görünürlüğü ve sebep olduğu fonksiyon kayıpları/sınırlamaları, engelli bireylere sosyal etkileşim süreçlerinde hasta rolü atfedilmesini kolaylaştırmaktadır.

Medikal Sosyoloji disiplininin kurucusu sayılan Amerikalı sosyolog Talcott Parsons (Lupton 1997: 561) engelliliği ve hastalığı makro bir sistem olarak toplumsal düzenin işleyişi bakımından aynı sonuçları ortaya çıkaran durumlar olarak anlamış; engelliliğin sosyal etkileşimler bakımından bir tür sağlıksızlık olarak anlamlandırılma süreçlerini önerdiği Hasta Rolü (Sick Role) kuramı üzerinden açıklamıştır. Parsons (1951) makro ölçekli sosyal sistemlerin yapılanmalarına ilişkin ortaya koyduğu analizler bağlamında, engelliliğin hastalık hüvviyetini kazanmasında modernleşmenin, profesyonel tıp uzmanlarının ve normaldışılık karşısında vuku bulan sosyal kontrol mekanizmalarının (sosyal normları kastediyor olmalıdır) etkisinden söz etmektedir (Levine ve Kozloff, 1978: 317). Parsons sosyal sistem analizi bağlamında sağlıklı olma halini sistemin doğru ve fonksiyonel olarak işleyebilmesi için bir gereklilik olarak görürken; hastalığı da tıpkı engellilik gibi hem birey, hem de sosyal sistemin işleyişi bakımından sorun ve bir tür sapma olarak anlamaktadır. Ancak kendisine hasta rolü atfedilen bireyler, diğer sapma davranışı gösterenlerden farklı olarak toplum kendilerine sunduğu bir dizi öncelik ve muafiyetlere sahiptir (Burnham, 2012: 761-762; Levine ve Kozloff, 1978: 317-318; Segall, 1976: 162-163):

Hasta rolünü üstlenen bireyler, içinde bulundukları durumdan sorumlu tutulamayacak olmakla “normal” sayılan bireylerden beklenen bir dizi sosyal rolleri üstlenmeleri de beklenemez. Bu çerçevede gündelik yapıp etmeleri de yerine getirmeleri zor olacağından bakım ve korunmaya ihtiyaç duymaları kaçınılmazdır. Ancak hastalık rolünü üstlenen bireylerden toplumun beklentisi, içinde bulunduğu hastalık rolünün istenmeyen ve düzeltilmesi gereken bir durum olduğunu kabullenmesi ve profesyonellerin düzeltici müdahalelerine açık olmasıdır.

Parsons, hastalık rolü atfedilen bireylerin medikal şartlarının zorunlu kıldığı fonksiyon ve kapasite kayıplarının normal sayılan sosyal rolleri üstlenemiyor oluşlarına bir meşruiyet

zemini sağladığından söz etse de (Segall, 1976: 162-163); iş ve üretim yönelimli sanayileşmiş kapitalist toplumlarda refaha katkıda bulunamama paydasında buluşan engellilik ve hastalık durumlarına gösterilen toleransın esas itibarıyla bu durumları tecrübe eden bireylerin “iyileşme” ve sağlıklarına kavuşma adına gösterecekleri çaba için bir tür zaman tanıma veya fırsat verme olduğunu îmâ etmektedir.

Thomas (2012: 217) tarafından da belirtildiği üzere Parsons hasta ve engelli bireyleri topluma karşı içinde bulundukları olumsuz durumdan kurtulmanın yollarını aramakla mükellef kimseler olarak görmekte; bu bağlamda engelli bireylerin tıp uzmanlarının yönlendirmelerine tâbî olmalarını bu sorumluluklarının bir gereği saymaktadır. Dolayısıyla fonksiyon ve kapasite yetersizliği anlamına gelen hastalık ve engellilik meselesi esas itibarıyla toplumsal çıkarlar merkezli bir meseledir. Bu noktada Türk toplumunun kapasite ve fonksiyon kayıplarıyla sonuçlanan engellilik ve hastalık benzeri durumları anlamlandırma biçimlerinin toplumsal çıkarlar yerine toplumsal değerleri merkeze alan bir karaktere sahip olduğunu belirtmek gerekir. Kültürümüzde hasta kimselere ihtimam göstermek, ziyaretlerinde bulunmak gibi eylemlerin teşvik edildiği bilinmektedir. Hasta bireyin bakımının yakınlarınca gönüllü olarak üstlenilmesi ve bu sorumluluğun bir sosyal rol olarak tanımlanması sanayi toplumlarının aksine Türk toplumunda kültürel kökenleri olan bir durumdur (Uysal vd., 2018: 166).

Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “Doktor tarafından acil durumlar dışında yazılı olarak verilen tedavileri uygulamak, hastanın bakımını düzenlemek, denetlemek ve değerlendirmekle görevli ve yetkili sağlık çalışanı” olarak tanımlanan hemşirenin sözlükteki karşılığının “Kız kardeş, baci” anlamına geliyor olması da, hastalığın Türk toplumundaki kültürel anlamlandırılma biçimlerinin baskın karakterinin dayanışma olduğuna işaret etmektedir. Esasen Türk toplumunda sağlık/hastalık ilişkisi bağlamındaki kültürel anlamlandırmaların yönelimi hastalık halini tecrübe edenlerin görünür bir şekilde değersizleştirilmelerinden ziyade, sağlıklı (sıhhatli) olmanın değerli addedilmesi doğrultusundadır. Sağlıklı olmama haline verilen tepkiler ise özü itibarıyla korumacı bir karakteri yansıtırken; engellilik ve sağlıksızlık durumlarının sosyal etkileşim süreçleri dâhilinde birbiriyle irtibatlı durumlara dönüşmesi, engelli bireyler tarafından bir tür örtülü değersizleştirilme olarak algılanabilmektedir.

Nitekim engellileri bir araya getiren sanal ortamlardan birisi olan Engelliler.Biz Platformu adındaki bir forum sitesinde “*Doğuştan özürli, engelli olan bir kişiye geçmiş olsun demek ne kadar doğru?*” başlığı altında engelli bireylerin ortaya koydukları görüşlere bakıldığında bu durum açıkça görülmektedir. Örneğin tartışmada görüş bildiren bir forum yazarı;

“Kötü niyetle söylenen bir şey değil ama garip geliyor insana.. Forumda çok güzel karşı cevaplar var örneğin neyim geçecek hasta değilim ki...”. (<https://www.engelliler.biz/forum/ayrimcilikla-mucadele-insan-toplum-siyaset-bugun-yarin/1249-dogustan-ozurlu-engelli-olan-bir-kisiye-gecmis-olsun-demek-ne-kadar-dogru-tartisma.html>)

derken engellilikle sağlıksızlık durumlarının sosyal etkileşimler bağlamında ilişkili hale gelmesinin görünürdeki niteliği ile engelli bireylerce algılanış şeklinin farklılığına dikkat çekmektedir ki; bu husus bir çok forum yazarı ve engelli aktivist tarafından dile getirilmektedir. Bir başka forum yazarı ise;

“Bir hastalığa ya da sakatlanmaya (geçecek de olsa geçmeyecek de olsa) geçmiş olsun demek mantıklı da, bir özürliye geçmiş olsun demek bana mantıksız geliyor. Ben doğuştan aksayarak yürüyebiliyorsam bu sadece sana farklı görünüyor. Ben yürürken senden farksız yürüdüğümü hissetmiyorum ki. Peki ne geçmiş olacak?”

diyerek görüş belirtmiştir. Bu ifadeler engellilik ve hastalığın biyomedikal bakımdan benzerlikler gösterse bile bireyin hayat kalitesini ve iyilik halini etkilemesi bakımından farklılıklara sahip olduğunu düşündürmektedir. Biyomedikal normalitelerden her sapma bir tür sağlıksızlık olarak anlamlandırılıp sağlıklı olma bu anlamlandırma çerçevesinde aşırı yüceltilmiş bir konuma taşındığında, genelleştirilmiş bir iyilik hali de dayatılmış olmakta; bireyin öz değerlendirmelerine bağlı olarak subjektif iyilik haline ilişkin algısı göz ardı edilmektedir (Crawford, 1980: 365). Hâlbuki engelli bireyler genel olarak hâlihazırdaki biyomedikal şartları dâhilinde kendilerine özgü yaşam paternleri geliştirmekte, bedensel sınırlılıkları vasatında yeni bir formasyona bürünerek ve sahip olduğu yetileri etkin kullanarak kendini gerçekleştirebilmektedir. Nitekim bedensel sınırlılıklarıyla birlikte farklı yetenekleriyle temayüz etmiş birçok engelli bulunmakta, bu portreler engelliliğin sağlıklı olmama şeklinde anlaşılmasını tartışılır hale getirmektedir (Aas, 2016: 1259). Ne var ki engellilik bir sağlık sorununa dönüştüğünde aynı zamanda aşırı medikalize edilmiş bir hüviyete kavuşmakta, Bickenbach (2013: 821) sosyal olarak değersizleştirilmeyi güçlendirmektedir. Bir başka deyişle engellilikten kaynaklanan fonksiyon ve yeti kayıpları hastalıkla engellilik arasında kurulan ilişki üzerinden engelli bireylerin sahip oldukları yetenekleri gölgeleyen bir anlam genişliği kazanmış olmaktadır.

Engelli bir aktivist ve gazeteci olan Wendy Lu (2018) engelliliğin aynı zamanda bir sağlık sorunu olarak anlaşılması karşısında engelli bireylerin verdikleri tepkilerin psikolojik boyutuna dair ipuçları vermektedir:

““Engelinden kurtulmayı ister misin?” Bu bana doktorların, fotoğraf editörlerinin ve çocukların sorduğu bir soru. Tanımadığım insanlar ellerimi ellerine alıp benim için dua ettiler. Benim trakeostomi tüpü kullanan ve engelli bir aktivist olmakla iftihar ettiğimi bilen yakın arkadaşlarım bile bir operasyon geçirerek günün birinde engelimden tamamen kurtulmamı ümit ettiklerini söylediler. “Böylece sağlıklı ve normal bir hayat yaşayabilirsin” diyorlar. Bir yanımda, insanların benim sağlığımla ilgili içten bir kaygıyı dile getirdiklerini anlıyorum; fakat onlar bunun benim için ne kadar acı verici ve engelli karşıtı bir durum olduğunun farkında değiller. Engellilerin tedavi edilmeleri veya düzeltilmeleri fikri engellilerin engelleriyle aralarında negatif bir ilişki olduğunu varsaymakta. ... Gerçekte engellilik kompleks bir kimliktir, engelli kimseler monolitik olmayan çok yönlü insanlar. Birçok insan gibi ben de engelli olmakla şeref duyarım. İnsanlar hayatımın engelim olmadan daha iyi olacağını önerdiklerinde, onların beni bir insan olarak kabul etmediklerini hissediyorum.”

Lu tarafından yazılan bu satırlar, engelliliğin bir sağlıksızlık hali olarak tanımlanmak yoluyla aşırı medikalize bir niteliğe kavuşmasının engelli bireyler tarafından bir tür azımsanma olarak algılandığına işaret etmektedir. Diğer taraftan yukarıda yer verilen cümleler, engelli bireylerin içinde bulundukları biyomedikal şartlar dâhilinde ve sahip oldukları yetilere bağlı olarak özgün yaşama paternleri geliştirerek kendi benliklerini realize etme çabalarının engelliliklerinin bir sağlık sorununa dönüşmesiyle birlikte toplumsal etkileşimler bakımından bir karşılık bulamıyor oluşunun güçlü bir ihtimal olduğunu çağırıştırılmaktadır. Toplumsal anlayışlar engelliliği sağlıksızlığa dönüştürmek suretiyle aynı zamanda engelli bireyleri

“sağlıklı” bireylerin sahip olduğu biyomedikal normlara uymaya ve başkalaşmaya zorlayarak bir kimlik sorunu ortaya çıkarmaktadır.

2.6. Farklılığa Karşı Algısal Tutum (Normal ve Normaldışılık)

İngiltere Çalışma ve Emeklilik Bakanı Iain Duncan Smith, 2005 yılında Avam Kamarası'nda engelli çalışanların işe dönüşleriyle ilgili olarak hükümetinin performansını savunduğu bir konuşmada, “Engellilerin işe dönüş oranını normal engelsiz insanların işe dönüş düzeyine çıkarmayı umuyoruz.” dediğinde, hem engelli gruplarının hem de engelli olmayanların tepkisini çekmişti. Bakanın engelli olmayanlardan “normal insanlar” diye söz etmesi, engeli bulunan kimselerin de “normal” olmadığı imâsını barındırmaktaydı. Engelli bireyleri normal olmayan kimseler olarak niteleyen bu örtülü söylem karşısında Twitter üzerinden gösterilen tepkiler, “Hiç birimiz normal değiliz”, “Farklılık (ya da çeşitlilik) normaldir” başlıkları üzerinden normallığın ne olduğu, bu ifadenin engelli kimseleri tanımlamak üzere kullanılmasının doğru olup olmadığı gibi tartışmalar yaşanmasına sebep oldu (<https://www.bbc.com>, 2020).

Aslında normallığın engelli bireylerin tanımlanmasında bir ölçüt olarak kullanılması ve bu söylem etrafında yaşanan tartışmalar İngiliz Bakanın yukarıdaki söylemiyle başlamış bir mesele değildir. Bu çalışmanın çeşitli bölümlerinde değinilmiş olduğu üzere endüstrileşme ve bilimsel gelişmelerle beraber insanın ontolojik varlığının kazandığı yeni anlamlar, bu bağlamda ortaya çıkan Öjeni Hareketi, Oralist Hareket benzeri fikir cereyanları insan popülasyonunun çoğunluğundan bedensel veya zihinsel bakımdan farklılaşma olan engelliliğin normallik sınırlarının dışında bir yerde konumlanmasının hem düşünce, hem de pratik uygulamalar planında zeminini oluşturmuş; Steele (2017: 422) tarafından ifade edildiği şekliyle “engellilik sosyal olarak inşa edilen bir normaldışılık” niteliği kazanmıştır. Normallik diye bir şeyin var olup olmadığı, varsa nasıl tanımlanabileceği, bu olgunun sosyo-kültürel faktörlere bağlı olarak değişik kültür ve toplumlar arasında farklı anlam ve yorumlar barındırıp barındırmadığı benzeri sorular üzerinden süregelen tartışmalar Engellilik Çalışmaları ve diğer sosyal bilim disiplinleri bakımından dinamizmini muhafaza etmektedir. Ancak çalışmanın bu bölümü kendi iddiaları bakımından normallik kıstaslarının engelli bireyleri toplumsal arenada değersizleştirilmiş bir konuma yerleştirme ve dayatılmış engellilik kimliğini inşa etmedeki rolüne odaklanacaktır.

Normallik dediğimiz olgunun formel olarak inşa edilmesinde ve “engelsiz” bedenlerin normal addedilirken engelliliğin bir normaldışılık olarak tarif edilip konumlandırılmasında modern bilimin ölçme, tanımlama, öngörülerde bulunmak üzere referans değerler üretme benzeri çabalarının yanı sıra; teşhis, tedavi gibi sağlık alanında yaşanan gelişmelerin öncü rolünden söz etmek mümkündür (Goggin vd., 2017: 337). Bir başka deyişle normallik/normaldışılık ikilemi aslında modernitenin tabiatının kaçınılmaz bir sonucudur (Froestad'dan aktaran Simonsen, 2005: 147). Goggin vd., (2017: 337) bilimin normaldışılığın inşasında kültürel anlamda oynadığı bir rolün varlığından söz ederken, bilimsel söylemlerin de değersizleştirilmiş normaldışı sosyal kategoriler üretmede etkinliğe sahip olduğunu iddia etmektedir.

Shyman (2016: 368); Traustadóttir Sigurjónsdóttir ve Egilson (2013: 60-61) tarafından dikkat çekildiği üzere, engelliliğin bir tür normaldışılık olduğu varsayımı, erken dönem

engellilik çalışmalarını oluşturan akademik çalışmalar bakımından genel kabul görmüş bir varsayımdır. Sözü edilen erken dönem engellilik çalışmaları daha ziyade Psikeatri, Psikoloji, Tıp gibi klinik boyutu olan disiplinler ile özel eğitim, rehabilitasyon gibi eğitsel ve yönlendirici fonksiyonları bulunan disiplinlerin hegemonyasında gelişmiştir. Bu akademik iklim bağlamında “engelsiz bedenler” “normal” addedilirken (Anderson, 2003: 34); engellilik düzeltilmesi gereken, tedavi edilmesi gereken, yani normalleştirilmesi gereken bir sapmaya dönüştürülmüştür (Simonsen, 2005: 142). Engelliliği normaldışılık olarak anlayan ve meşruiyetini bilimden alan bu yaklaşım biçimi (McLaughlin 2017: 245) engellilik olgusunu politik zemine taşıyan sosyal model yaklaşımının ortaya çıkışına değin engellilik çalışmalarının medikal model eksenli bir karakterde ilerlemesine de yol açmıştır.

Normalleştirmeyi, en azından normallik kıstaslarına yaklaştırmayı kendisine nihâî hedef olarak belirleyen pozitivist ve mutlakçı medikal anlayış (Shyman, 2016: 367) gölgesinde şekillenen engellilik çalışmaları, cerrahî bilginin ve yöntemlerin normaldışılığı ortadan kaldırmada en etkin kaynak olduğunu önermiştir. Bu medikal anlayış normaldışılığın ortadan kaldırılmasında sorumluluğu tıp uzmanlarına havale ederken; kozmetik cerrahî yöntemleri de engelli bireyleri görünüş bakımından olabildiğince normalleştirmenin aracı haline getirmiştir (Kuppers, 2000:121; McLaughlin, 2017: 244). Kuppers, aynı şekilde işaret dilinin kullanımının da yıllarca engellenmesi ve baskılanması yoluyla işitme engellilerin normal insanlar gibi konuşmaya sevk edildiğini; dolayısıyla çoğunluktan ayrışmanın anormal kabul edilmekle ikincilleştirilmek anlamına geldiğini söylemektedir. Diğer taraftan Anderson (2003: 40) ve Imrie (1997: 263) gibi yazarlar bilimsel bilginin meşrulaştırdığı engelliliği anormal kabul eden yaklaşım ve uygulamaların engellilik halinin bizâtihi kendisini değil, bu hali tecrübe edenleri engellerinin sonucu olan sınırlamaların ötesinde total bir sorun olarak tanımladığına vurgu yapar. Imrie, bu görüşlerden hareketle engelliliği bir anormalite olarak değerlendiren medikal yaklaşımın vurgusunun sadece bir anormaliteyi düzeltmekten ibaret olmadığını, anormal insanları değersizleştirmek suretiyle normallik tanımlamaları üzerinden bir engelli karşıtlığı (ableism) ürettiğini ileri sürmektedir. Engelli karşıtı (ableist) değerler engelliliği bir anormalite ve sapma olarak anlamlandırırken; engelliliğin normalleştirilmesi (engelsiz bir bedene dönüştürülmesi) toplumsal ölçekte bir hedef olmalıdır (Shyman, 2016: 367).

İlgili literatür incelendiğinde birçok yazar tarafından²¹ engelliliğin normallik/anormallik ikilemi üzerinden anlam kazanmasında gözle görünür, somut bir kıstas olarak bedensel farklılıkların önemli bir gerekçeye dönüşüp işlev gördüğüne dikkat çekilmektedir. Bengtsson'a göre (2016: 269) endüstrileşme ve modern bilimin insanın ontolojik varlığına yüklediği yeni anlamlar, bedensel farklılıkları daha görünür hale getirerek bu farklılıkları bireyin sosyal arenadaki konumlanışı bakımından bir mihenk taşına dönüştürmüştür.

Broberg, (2011), Madriaga vd. (2011), McLaughlin (2017), Naraian ve Natarajan (2013) gibi çeşitli yazarlar tarafından engelli gruplarla yapılan çalışmalar, bedensel farklılıklar üzerinden normallik sınırlarının dışında konumlandırılmanın sadece kavramsal tartışmalar bakımından değil, sosyal etkileşimler çerçevesinde de ele alınması gereken bir boyutunun bulunduğu

²¹ Örneğin Anderson (2003); Bengtsson (2016); Bolt (2016); Goggin vd. (2017); Hansen ve Philo (2007); McLaughlin (2017).

işaret etmektedir. McLaughlin (2017) tarafından ortaya konulan görüşler, toplumsal ölçekte inşa edilen normallik anlayışlarının engelli bireylerin karşı koymakta zorlandıkları bir baskılanma unsuru niteliğine sahip olduğunu göstermektedir:

Bu bağlamda normallik dayatmalarının etkisiyle medikal müdahaleler sadece uzmanlar tarafından değil, engelli bireyler bakımından da normaldışı sayılmaktan kurtulma adına başvurulmuş bir araç haline gelebilmektedir. Engelli bireylerin sosyal arenadaki varlıklarının bedensel yönü, engelsiz kimselerin sosyal etkileşimlerde birer sosyal aktör olarak ortaya koydukları bedensel varlıklarıyla uyumluluk göstermez. Bu uyumsuzluk, (normaldışılık) engelli bireyleri sosyal damgalanmaya maruz bırakır. Engelli bireyler normallik/normaldışılık ikileminin yol açtığı bu damgalanmışlıktan kurtulma motivasyonu ile medikal müdahaleleri başkaları tarafından normal sayılma ve engelliliklerini minimize ederek sosyal kabul görme adına bir çare olarak anlayabilmektedir (McLaughlin 2017: 244). Yazarın bu görüşleri, normallik/anormallik ikileminin engelli bireylere sosyal bir konum dayattığını ve engelli bireylerin bu dayatma karşısında engellilikleriyle var olmayı denemektense normallik kıstasları çerçevesinde kendi özgün kimliklerini dönüştürmeye çalışarak baskılanmadan kurtulmaya yöneldiklerini göstermektedir.

Broberg (2011:412) tarafından gerçekleştirilen engelliliğe ilişkin toplumsal beklenti ve reaksiyon formları ile engelli çocuk sahibi ebeveynlerin kendilerine yöneltilen normaldışılık nitelmesi ile ilgili tecrübelerini keşfetmeyi amaçlayan nitel bir çalışma, toplumsal düzeyde inşa edilen normallik kıstaslarının sadece engelli bireyleri değil, onların yakınlarını da ötekileştirip dışlayan bir niteliğe sahip olduğunu göstermiştir. Çalışmaya katılan engelli çocuk sahibi on yedi ebeveynle gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış mülakatlardan elde edilen veriler, katılımcıların engelli bir çocuğa sahip olmayı bir normaldışılık olarak görmezken, toplumun normallik kıstaslarının kendilerini yine kendilerinin deyimiyle “normal hayattan” dışlayan bir karaktere sahip olduğunu açık bir şekilde tecrübe ettiklerini ortaya koymuştur. Çalışmaya katılan bir annenin şu ifadeleri, normallik kıstaslarının engelliliğin psikososyal boyutuyla olan ilişkisine de ışık tutmaktadır: “Dışlandığımı hissediyorum, dışarıda bir yerde duruyorum, O ideale asla ulaşamam. Ben asla mükemmel bir anne olamam ve asla mükemmel bir ailemiz olamaz. Biz asla normal olmayacağız. Şu anda hissettiklerim bunlar.”. Bu ifadeler, sosyal olarak inşa edilen normallik kıstaslarının aile kavramı ve annelik rolüne de birtakım tanımlamalar getirdiğini, engelli çocuğa sahip olmanın aileleri ve ebeveynleri de bu tanımlamaların dışına taşıdığını göstermenin yanında; engelli yakınlarının benlik algıları ile geleceklerine ilişkin projeksiyonlarını da etkisi altına alma gücünde olduğunu göstermektedir.

Naraian ve Natarajan (2013) Hindistan'da kaynaştırma eğitime devam eden engelli öğrencilerin engelli bulunmayan akranlarıyla yaşadıkları sosyal etkileşimlerde normallik tanımlamalarının rolünü keşfetmek üzere gerçekleştirdikleri nitel bir çalışmada benzer bulgulara ulaşmışlardır. Yazarlar normallik kıstaslarının engelli öğrencilerin benlik tanımlamalarını dönüştüren etkisini şu şekilde ifade etmektedirler: “Engelli öğrenciler akranlarıyla yaşadıkları ilişkilerde aktif katılım imkânı bulabilmiş olsalar da dışlayıcı okul ortamlarında kendilerini yardıma muhtaç kimseler olarak tanımlamanın dışında başkaca bir tanımlama biçimi bulamamışlardır.”

Engelliliğin normallik/normaldışılık ikileminde kazandığı değersizleştirici anlam ve engelli bireylere sosyal konum tayin etme gücü, tek gerekçesini bedensel farklılıklardan almaz. Bu çalışmanın “Yapıp-Etme Kabiliyeti” başlıklı bölümünde değinilmiş olduğu üzere normallik kıstasları insanoğlunun yapıp etmelerini, yapıp etmelerini gerçekleştirdiği mekânları, yapıp etmelerin vuku bulduğu zaman dilimlerini ve yapıp etme biçimlerini de belli form ve kalıplara sokar. Örneğin tekerlekli sandalye ile seyahat etmek durumunda olan yolcular için rampa donanımı bulunmayan bir yolcu otobüsü, onu kullanacakların sahip olmaları gereken standartları da dikte eder. Bir başka deyişle engelli karşıtı değerler toplumsal yapıların yanı sıra fiziksel çevreyi de normallik/normaldışılık kıstasları üzerinden ürettiği “engelsiz insan” imajının gölgesinde yapılandırır (Hansen ve Philo, 2007: 494). Hansen ve Philo tarafından yapılan bahsi geçen çalışmada yer verilen bir katılımcının anlatısı normallik kıstaslarının engellilerin yapıp etmelerine ilişkin zaman boyutunda da bir müdehale etkisinin varlığını göstermektedir: Katılımcı yağmurlu bir sabah çağırdığı bir taksinin şoföründen “engelli insanlar da yağmurlu havalarda neden dışarı çıkarlar ki?” şeklinde bir tepki aldığından söz ediyor (Hansen ve Philo, 2007: 499).

Normallik kıstaslarına ilişkin buraya kadar söylenenler, şu soruların sorulmasını kaçınılmaz kılar:

- i. Her farklılık bir normaldışılık mıdır?
- ii. Her normaldışılık toplumsal ölçekte aynı reaksiyon formlarıyla mı karşılaşır?

Elvan Abeylegesse 2004 yılında Norveç’in Bergen kentinde “Golden League” adıyla düzenlenen atletizm yarışlarında kadınlar 5 bin metrede dünya rekoru kırarak birinci olduğunda; bir medya organı bu haberi takipçilerine “Elvan Abeylegesse’den Dünya Rekoru” başlığı ile duyurmuştu (<http://arsiv.ntv.com.tr/news/273840.asp>).

Aynı medya organı Abeylegesse’nin başarısının tüm yurttaki sevinçle karşılandığını yazarken; Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğünün “Elvan bu başarısıyla sadece dünya rekoru kırmakla kalmadı, Türk sporuna yeni ufuklar açarak, tüm Türk sporcularının hedefini yükseltti” dediğini de aktarıyordu. Abeylegesse bu dereceyi elde ederken 5000 metrelik mesafeyi 14.24.68’lik bir sürede koşmuştu. Sporunun ona altın madalya kazandıran bu performansı normallik kıstasları bakımından şu alt anlamı barındırmaktadır. Abeylegesse 5000 metrelik bir mesafeyi bahsi geçen yarışın yapıldığı an itibarıyla en kısa sürede koşabilen insandır; bu performansı dolayısıyla da sahip olduğu fiziksel kapasitesi onu ilgili spor dalıyla uğraşmayanların oluşturduğu çoğunluk (normal insanlar) bir yana, ilgili spor dalında profesyonelleşmiş olanlardan dahi ayırarak normallik sınırlarının dışına taşımaktadır. Ancak sporunun bu normaldışı fiziksel kapasitesi ve performansı ona bir altın madalya kazandırmış, adını Türk ve dünya spor tarihine yazdırmıştır. Bu ve çok sayıda benzer örnek olay göstermektedir ki çoğunluktan farklılaştıran her durum bir normaldışılık sayılmamakta; normaldışılık sayılsa bile her normaldışılık değersizleştirici reaksiyon formlarıyla karşılanmamaktadır. Hatta yukarıdaki örnek olayın da gösterdiği üzere bazı normaldışılıklar takdir görme vesilesi olmaktadır.

Kahane ve Savulescu (2012) normaldışılık sayılan durumların zihinsel dünyalarda anlama kavuşma süreçlerinin ve geliştirilen reaksiyon formlarının yönelimlerinin bu tür durumların sonuçlarına ilişkin varsayımlarca belirlendiğini düşünmektedirler. Yazarlar ağır derecede

zihinsel ya da görme engelli olma benzeri durumların hayat kalitesini ve iyilik halini azaltarak dezavantaj ürettiğinin toplumsal bir varsayım olduğuna dikkat çekmektedirler: Genel kabuller varsaymaktadır ki; görme engelli olarak dünyaya gelen bir kimsenin hayatı, gören bir kimse olarak dünyaya gelmiş olsaydı daha iyi olurdu. Bu durumda görme engelli olmak bireye zarar veren bir durumdur. O halde, normallikten sapma durumları, esas itibarıyla ürettiği varsayılan sonuçlara dayanılarak anlam kazanmaktadır (Kahane ve Savulescu, 2012: 319).

Nitekim Gottfried ve Owens (aktaran Shears ve Jensema, 1969: 92) tarafından farklı engel gruplarının görece sosyal kabullenilme düzeylerini ölçeklendirmeyi amaçlayan bir çalışmaya göre üstün zekâlı bireylerin kabullenilme düzeyleri engelli kategoriler arasında en üst düzeydeyken; zihinsel geriliği olan bireylerin sosyal kabullenilme düzeyleri en düşük seviyededir. Kahane ve Savulescu'nun Gottfried ve Owens tarafından ortaya konulan bulgularıyla da desteklenen görüşlerine dayanarak söylenebilir ki, engellilik normallik kıstasları bağlamında sadece bir normaldışılığı değil; esas itibarıyla değersizleştirilmiş bir normaldışı olma durumunu ifade etmektedir. Engelliliğin değersizleştirilmiş bir normaldışılık olarak anlaşılması, aynı zamanda bu hali tecrübe eden kimselerin de damgalanmalarını ve değersiz bir sosyal konuma yerleştirilmelerini gerektirmektedir (Barton'dan aktaran Bengtsson, 2016: 269). Bu cümleden olarak Imrie (1997: 264) tarafından da belirtildiği gibi, fiziki, toplumsal ve kurumsal yapılar bakımından normallik kıstasları var olageldikçe, tanımlarını bu kıstasların belirlediği sosyal rollere uyum göstermeyen her bireyin normaldışılık dayatmasıyla karşı karşıya kalması kaçınılmazdır. Imrie, normallik kıstaslarının varlığını muhafaza etme ve engelli bireyler bakımından bir dayatmaya dönüşme gücünü ürettiği yapılar ve rollerden aldığını önerirken; Goggin vd. (2017: 337) bu durumu normallik ve anormallik kavramları arasındaki varoluşsal ilişki üzerinden açıklamayı tercih etmişlerdir. Yazarlar Tremain (2005), Campbell (2009), ve Shildrick (2009) tarafından yazılanlara atıfta bulunarak imtiyazlı bir kavram olmakla birlikte tanımlanması kolay olmayan normalliğin, bir kategori olarak güç ve statüsünü normal olmayanın reddinden aldığını söylerken; normalliğin anlam ve varlığını normal olmayan üzerinden kazanmakta oluşuna dikkat çekmektedir. Şayet normallik bir imtiyaz ve bir statü ise, bu imtiyaz ve statünün muhafazası normal olmayanın normaldışılığının tebarüz ettirilmesiyle mümkün olabilir. Bu bakımdan normal bedenlerin normallik statüsüne sahip olması normaldışı beden tanımlamalarına ihtiyaç duyar. Bu çerçevede normallik olgusu kaçınılmaz olarak normaldışılığı da var ettiğinden, aynı zamanda “biz” ve “ötekiler” ikilemini üretirken engellilik halini tecrübe edenleri de bir normaldışılık olarak ayrıştırılmış bir kategoriye dönüştürür.

Yazarların dikkat çektiği bu kategorizasyon, engelliliği politik zemine taşıyan Engelli Hakları Hareketi'nin bir engelli sosyal kimliği üretme çabalarında normallik/normaldışılık ikilemini başvurduğu argumanlardan biri haline getirmiştir. Hem meşruiyetini bilimden alan kavramsal çalışmalar, hem de sosyal olarak inşa edilen normalliğin Davis'in (1995) ifadesiyle “dayatmacı” yanı, sadece politik hareketler bakımından değil; son dönem engellilik çalışmalarının da engellilik olgusunun sosyo-kültürel inşâsı bağlamında ele aldığı başlıca hususlardandır. Swartz'a (2018: 126) göre normallik dayatması çoğunluğun sahip olduğu standartların, insan çeşitliliğini yok sayacak şekilde insanlığın tüm fertlerine teşmil edilmesi

şekliyle sadece bir dayatma olmakla kalmaz; normaldışılığı aynı zamanda bir patolojiye dönüştürür.

2.7. Hayata Atfedilen Anlam (Yaş, Tecrübe ve Beklentilerin Etkisi)

Bir önceki bölümde bir farklılık olarak engelliliğe verilen tepkilerin bu olguyu bir normaldışılığa dönüştürme süreçleri irdelendi. Engelliliğin normaldışılık olarak algılanması, engellileri toplumsal etkileşim süreçlerinde beklentiler bakımından da değersizleştirici bir konuma yerleştirerek onları beklentilere cevap veremeyen bireylere dönüştürür. Engelliliğin düşük beklentilerle ilişkilendirilmesi bu olgunun sosyal olarak inşasında ağırlıklı bir role sahiptir. Bu noktadan hareketle, engelliliğin beklentileri karşılamada bir yetersizlik olarak anlamlandırılışı bu çalışmada gündelik yapıp etmeler, sosyal rol ifa etme kabiliyeti, üretim süreçlerine katılabilme gibi farklı veçheleriyle ele alındı. Bu bölüm ise engelliliğin beklentileri karşılamada bir yetersizlik olarak anlamlandırılışını toplumsal normatif düzenlemeler ile bu düzenlemelerin hayata atfettiği anlamlar bağlamında irdelenecek.

İnsanoğlunun sosyal bir varlık olması, ortaya koyduğu davranışlarının içinde yaşadığı toplumun beklenti ve taleplerinden bağımsız olarak şekillenmesini imkânsız kılar (Lapinski ve Rimal, 2005: 128). Bireysel yapıp etmeler başkalarının varlığının gölgesinde şekillenir ve anlama bürünür (Aarts ve Dijksterhuis, 2003: 18). Bu bağlamda bireysel yapıp etmelerin form ve yönelimlerini belirleyen başlıca hususlardan biri de toplumsal beklentilerdir. Bireyin üstlendiği roller ve içinde bulunduğu sosyal ortamlar yapıp etmelerin belirli beklentiler dahilinde gerçekleşmesini bir zorunluluğa dönüştürür. Üstlenilen sosyal roller ile içinde bulunulan ortamlara ilişkin beklentiler her kültür ve toplum için farklılık gösterir. Öyle ki, meslek grupları, akran grupları, gönüllü kuruluşlar, kısacası küçük ya da büyük her topluluk zaman içinde sosyal norm dediğimiz kendine has bir dizi yazılı olmayan kodlar üretir (Feldman, 1984: 47; Lapinski ve Rimal, 2005: 129); bireyler farklı gruplar ve ortamlarda davranışlarının yönelimini bulundukları topluluk ve ortamların ürettiği normlar vasatında yeniden düzenler (Randazzo ve Solmon, 2018: 66). Sosyal normların davranışlar üzerindeki belirleyici gücü, onların aynı zamanda anlamlarını bireye atfedilen sosyal beklentiler üzerinden kazandığına işaret etmektedir. Normlar bireyin neyi ve nasıl yapmasının doğru olduğunu dikte ederken; aynı zamanda toplumun neleri kendi değer ölçülerine uygun bulmadığına ilişkin îmâlar taşır (Cialdini, 2003: 106; Gerber ve Rogers, 2009: 180).

Sosyal normlar, üzerinde geniş ölçekli bir toplumsal mutabakat oluşturulmuş davranış standartlarıdır. Hangi durumlarda nasıl davranılacağına kodlarını barındıran sosyal normlar, (Goldstein vd., 2008: 473; Cialdini ve Reno, 1990: 1015) her toplumun kendi değer, inanç, gelenek-görenek benzeri unsurlarına bağlı olarak zaman içinde tedrici bir gelişim sürecine tabidir (Düzgün, 2007: 202; Murphy, 2005: 154). Sosyal normlar, bir toplumu meydana getiren fertlerin davranışlarına yön veren enformel anlayışlardır (Erol, 2015: 300). Bu bağlamda normlar insan davranışlarını yönlendirmenin yanı sıra sosyal ilişkilerin gidişatı içerisinde başkalarının davranışları hakkında öngörü geliştirmenin de aracı haline gelir (Feldman, 1984: 47). Lapinski (2005: 128) insan davranışlarının sosyal normların icaplarına uygun şekilde tezahür etmesinin sosyal hayatın akışı bakımından ifade ettiği önemi açıklamada, davranışların yönelimi ve muhtemel sonuçlarına ilişkin zihinsel süreçleri merkeze alan bir veçheden yaklaşmıştır. Yazar öncelikle ortak aklın esas itibarıyla insanların

ve toplulukların iyiliğini temin etmek motivasyonu ile işlemeye eğilimli olduğunu önermektedir. Bu görüşünden hareketle de beklendik (normatif) davranışların, insanları yapıp etmelerinin muhtemel sonuçları hakkında detaylı olarak değerlendirmede bulunma külfetinden kurtardığını söylemektedir.

Lapinski'nin görüşlerinden hareketle, normların sosyal ilişkilerin gidişatı içerisinde bireylere uygunluğu toplumsal denetim mekanizmalarından geçmiş, toplumun onayını almış hazır davranış şablonları sunmakla aynı zamanda birey toplum ilişkilerinin sağlıklı bir formda yapılmasına aracılık etme vasfından da söz etmek gerekir. Sosyal normların temel işlevlerini Sosyal Psikolojik açıdan ele alan Aarts ve Dijksterhuis (2003: 18) normların uygun sayılan davranışların mental temsilleri olduğunu söyler. Yazarların sözünü ettiği mental temsiller normatif davranışlar ile bu davranışları gerekli kılan sosyal ortamlar arasındaki ilişkiyi sağlar. Bireyin dâhil olduğu sosyal ortamlar söz konusu ortamın gerektirdiği davranış paternleriyle ilişkili mental temsilleri otomatik bir refleks halinde etkinleştirirken aynı zamanda bireyin ortaya koyduğu davranış beklendik bir formda tezahür eder.

Diğer taraftan Sherif (aktaran Bettenhausen ve Murnighan, 1985: 350) sosyal norm kavramını “etkileşimler sonucunda insanların yapıp etmelerinin standartları haline gelen töre, gelenek-görenek, ölçü, kural, değer, usul ve diğer kıstaslar” şeklinde tarif ederken, Aarts ve Dijksterhuis tarafından sözü edilen mental temsillerin hangi sosyo-kültürel unsurlar tarafından üretildiği sorusuna açıklık getirmiş olur. Sherif'in bu tanımlaması sosyal normların esas itibarıyla toplumsal kültürün ana unsurları olan değer ve yargılar üzerine inşa edildiğine vurgu yapar. Feldman da (1984: 48) normların formasyon süreçleri ile normlara uygun davranışlar sergilemenin sosyal zorunluluk haline gelme süreçlerini irdelediği çalışmada, değerlerin merkezî rolüne atıfta bulunur. Ona göre normlara uygun davranışlar sergilemenin bir zorunluluk oluşu, grupların kendileri için hangi değerlerin merkezî önemde olduğunu dış dünyaya anlatmanın bir yolu olmasıyla yakından ilgilidir. Böylece gruplar kendilerini diğer topluluklardan ayırt eden karakteri, dolayısıyla da kimliklerinin özgünlüğünü bir anlamda normlar üzerinden görünür hale getirir. Düzgün (2007: 201-202) toplumların gelenek-görenek, töre, âdet benzeri kültürel unsurlar üzerinden geliştirdikleri normların yaşam biçimleri ve öz karakterlerini anlattığını söylerken; toplumsal değerlerin davranış ölçütü haline gelmesi demek olan sosyal normların (Yazıcı, 2014: 215) toplumlar için birer kimlik tanımlayıcısı olduğunu imâ eder. Sosyal normların toplumların şahsiyet ve kimliklerini belirginleştirme fonksiyonuyla ilişkili olarak aynı zamanda birleştirici ve bütünleştirici bir role sahip olduğun da söz etmek gerekir. Normlar bireyleri belli kurallar ve düzen dâhilinde davranmaya sevk etmekle kalabalıkları bir organizmaya dönüştürür (Erol, 2015: 300; Türkan ve Atahan, 2017: 222). Türkan ve Atahan (2017: 222) kültürü “bir milleti millet yapan ve onu diğer milletlerden ayıran ve farklı kılan her unsur.” olarak tanımlarken; sosyal normların kültürel unsurları kalıcı hâle getirmenin bir vasıtası olduğuna değinir. Yazarların kültür tanımlaması ile sosyal normlarla kültür arasındaki ilişkiye dair önermeleri, sosyal normların toplumlar açısından varlıklarını sürdürme bakımından sahip olduğu role dolaylı bir atıfta bulunmaktadır.

Toplumlar bakımından bir düzen sağlama, bütünlüklerini muhafaza etme ve şahsiyetlerini belirginleştirme benzeri hayati işlevlere sahip normların ihlal edilmeleri de kaçınılmaz olarak yine toplumsal ölçekte bir reaksiyonla karşılaşılmasını kaçınılmaz kılar (Brauer ve Chekroun, 2005: 1519; Cialdini, 2007: 264; Erol, 2015: 299; Türkan ve Atahan, 2017: 222).

Bünyesinde bir toplumun kültürünü meydana getiren ana unsurları barındıran sosyal normlar, etkisini ve varlığını hayatın hemen her alanında hissettirir; yaşları, cinsiyetleri, icrâ ettikleri meslekleri, sosyal statüleri üzerinden bireylere bir takım beklenti ve yükümlülükler yükler (Mkhize, 2015: 139; Park ve Smith, 2019: 32). Bu beklenti ve yükümlülüklerin etki alanı öylesine geniş ki, yeme-içme, giyim-kuşam gibi rutinize olmuş yapıp etmeleri bile belli kalıplara sokar. Bu cümleden olarak sosyal normlar ve onlarla ilişkili beklentiler bir anlamda bireyin hayatının anlam ve gidişatına yön verme niteliğindedir. Erkek, kadın, genç, ihtiyar olmanın anlam kodları sosyal normlarda saklıdır. Türk toplumunda erkekliği biyolojik bir cinsiyet olmanın ötesinde yeniden anlamlandıran normatif kodların Özdemir (2018: 559) tarafından da belirtildiği üzere erkekliği anlamlandırmada güçlülük, dayanıklılık gibi fiziksel yetileri referans aldığı bilinmektedir. Özdemir Türk kültüründe pehlivanlık kavramını ve bu kavramın ifade ettiği anlamı ele aldığı çalışmasında, Karataş ve İğrek'ten (2000: 20-21) şu cümleleri aktarmaktadır: “Anadolu’da doğan her erkek çocuk için babası, “İnşallah pehlivan olur” duaları eder ve her baba kendi çocuğunun bulunduğu çevrede en güçlü kişi olmasını isterdi”. Bu cümleler, fiziksel vasıfların toplum bakımından normatif bir beklenti olmasının yanında bireyin hayatına atfedilen anlamları da belirleme gücünde olduğunu göstermektedir. Bu cümleler erkeklik ve gençlik olgularının yanı sıra, gençlik dediğimiz hayat evresinin idealize edilmesinde rol oynayan normatif beklentilerin de karakterini yansıtmaktadır. Bir başka deyişle, “ideal bir genç”, “ideal bir erkek” sıfatı kazanmanın standart ölçüleri âdetlerden ve gelenek-göreneklerden beslenen sosyal normlar tarafından belirlenmiştir.

Ne var ki daha önce de belirtildiği üzere engellilik bir tür sağlıksızlık hali olarak algılanmakla (Gordon vd.’den aktaran Haber ve Smith 1971: 88) sosyal normların gerektirdiği beklentilerle örtüşmeyen bir durumdur; engellilik halini tecrübe eden bireyler bu bağlamda “ideal genç” ve “ideal erkek” standartlarını karşılayabilme kabiliyetlerinden mahrum kalmış olmaktadır. Sosyal normlar hayatın belli aşamalarına anlam yüklerken, hayatın akışı içerisinde vuku bulan belli hadiselerle önemli semboller olma niteliği de kazandırır. Örneğin Türk toplumunda erkek olmanın anlam kodlarını barındıran söz konusu sembollerden birisi askerlik görevidir; askerlik görevi erkeklerin hayatlarının dönüm noktalarından birisidir (Karacagil, 2017: 4410). Belli bir yaşa gelmiş genç erkeğin bu görevini yapması, onun erkekliğinin de bir anlamda sosyal normlar bakımından tescillenme aracıdır. Öyle ki, “adam olmak” ya da “adam olmuş” sayılabilmek için geçilmesi gereken aşamalardan birisi olan askerlik görevi, sosyal normlar eliyle kanuni bir görev olmanın ötesinde bireyin toplumsal konumlanışı bakımından bir kıstasa dönüştürülür.

Sosyal normlara dönüşmüş gelenek-görenekler ve âdetler, tıpkı askerlik gibi evlilik olgusunu da bireysel bir tercih olmanın ötesine taşıyarak zorunluluğa yakın bir beklentiye dönüştürür. Bu bağlamda gelinlik, damatlık, kaynanalık gibi sosyal statüleri üstlenen bireyler normların gerekli kıldığı beklendik davranışlar gösterme zorunluluğu ile karşı karşıya kalır (Ergun, 2010). Hâlbuki, örneğin engelli kadınların bedensel görünüşleri sosyo-normatif

beklentilerin estetik kıstaslarından uzak olmakla (Taub vd.'dan aktaran Taub, McLorg, ve Bartnick, 2009: 201) “ideal gelin” tanımlamaları bakımından bir uygunsuzluğu ifade eder. Anlaşıldığı üzere sosyal normların zorunlu kıldığı beklentiler çerçevesinde hayatın çeşitli evreleri her bireyin vakti geldiğinde beklendik formlarda realize etmesi umulan gerekliliklere dönüşür; “Adam olmuş” sayılabilmenin standartları, evlenme çağı, erkek ve kadın olmanın hangi niteliklere sahip olunmasını zorunlu kıldığı sosyal normlarca belirlenir. Ancak sosyal normlar, onlarla ilişkili beklentileri yerine getirmesi umulan bireylerde örtülü olarak bir dizi fiziki ve mental vasıfların varlığını da bir zorunluluğa dönüştürmektedir. Bu durumun kaçınılmaz bir sonucu olarak engelli bireyler muhatap oldukları fiziksel ve mental sınırlılıklarıyla hayatlarını sosyal normların hayata ve onu meydana getiren çeşitli evrelere attığı anlamlara uygun olarak sürdürememe durumuyla karşı karşıyadır.

2.8. Üretim Sürecine Katılamamak

İnsan davranışlarının altında yatan tek motivasyon kaynağını Maddî kazanç veya güç arayışı ile açıklamak mümkün değildir. Üstlendiği kimliklerin başkaları tarafından onay görmesine ve benliğine yüklediği olumlayıcı anlamların güçlenmesine yönelik beklentileri, bireyleri sosyal takdir ve tanınma ihtiyacıyla karşı karşıya bırakır (Gountas vd., 2012: 680). Bireyi ekonomik üretim süreçlerinin bir bileşeni olma konumuna taşıyan meslekî faaliyetler de sosyal arenada tanınma ve bilinme ihtiyacını yansıtan bir karaktere sahiptir (Heinich, 2009: 86) meslekleri ve çalıştıkları işleri insanların kim olduklarına dair tanımlamaların ve bilinirliklerinin belirlenmesinde referans alınan unsurlardandır (Ashforth vd., 2008: 326; Barbulescu ve Bidwell, 2013: 739; Walsh ve Gordon, 2008: 46). Birçok kimsenin soyadının meslek isimlerinden oluşması göstermektedir ki, üretim süreçlerine katılmak suretiyle toplumun iyilik halinin gelişmesi adına gerçekleştirilen yapıp etmelerin somut göstergeleri olan meslekler bireye maddî gücün yanında (Barbulescu ve Bidwell, 2013: 738; Stevens ve Featherman 1981: 364) farklılık ve değer de kazandırmaktadır. Daha başka bir ifadeyle Meslekler ve çalışılan işyerleri bireyin toplum içindeki statüsünün, (Bose ve Rossi, 1983: 316) kim olduğunun, ona yöneltilen davranış ve tutumların, başkalarıyla olan etkileşiminin yöneliminin de belirleyicilerindendir (Kelvin, 1981: 2). Bireyin bir mesleğinin olması hem kendi hayatını sürdürebilmesi için ihtiyaç duyduğu maddî imkâna sahip olmak; hem de toplumun iyilik haline katkı sağlamak anlamları taşıması itibarıyla ona bir saygınlık ve değer atfedilmesini sağlar. O halde bir meslek üstlenememek ve üretim sürecine dâhil olamamak da kendi ayakları üzerine duramamak ve iş göremezlik anlamları barındırmakla bireyin toplumsal arenada değersizleştirilme gerekçesidir.

Toplumsal yapıların engellilik olgusunu anlamlandırış biçimleri dikkate alındığında, engelli bireyler toplumca muteber sayılan meslekleri icrâ etmeleri bir yana, çalışmaları, üretmeleri ve toplumsal refaha katkı sağlamaları beklenmeyen, hayatlarını idâme ettirmeleri için ekonomik olarak desteklenmeleri gerektiğine inanılan bireylerdir. Engellilik olgusuna yüklenen bu tür anlamlar, bu olguyu ekonomik üretim süreçlerine dâhil olma bağlamında yetersizliğe ve iş göremezliğe evriltir (Nota vd., 2013: 1; Rohmer ve Louvet, 2018: 127; Strindlund vd., 2019: 2912). Değersizleştirilmiş rollerle etiketlenmiş olan engelliler, maruz kaldıkları ayrımcılık ve sosyal izolasyon dolayısıyla hayatlarını “kronik işsizler” olarak sürdürmek zorunda kalmaktadır (Grant, 2008: 95). Çalışmaktan ve üretmekten aciz kabul

edilmek, toplum nezdindeki değersizleştirilmiş engelli kimliğinin formasyonunda rol oynayan önemli unsurlardan biridir. Üretime katılma süreçleri bağlamında engelliliği bir “iş göremezlik” haline dönüştürerek değersizleştirilmiş engelli kimliğini üreten unsurlardan biri haline getiren dinamikleri, bireylerin ekonomik üretime katılma vasıtaları olan meslekleri ve profesyonalliklerinin sosyal statü ve “muteber kimlikler” kazandırmada oynadığı rolleri daha önce değinilen kimlik kuramlarının temel önermeleri zemininde irdelleyerek anlamak mümkündür.

İlk kez karşılaştığımız bir kimsenin bizi tanıma ve kim olduğumuzu bilmeye yönelik keşfinde belki de adımızdan sonra bilmek istediği ilk niteliğimiz mesleğimizdir. Bu yüzdendir ki kim olduğumuzu bilmek isteyen birisi adımızdan hemen sonra genellikle ne iş yaptığımızı sorar. İcrâ etmekte olduğumuz mesleği öğrenen kişi, bizden sadece bir meslek adı duymuş olmakla kalmaz, sosyal statümüz, ilişki ağlarımız, eğitim düzeyimiz, (Lin Ensel ve Vaughn, 1981: 393) hatta gelir düzeyimize ilişkin telaffuz edilmemiş çıkarımlar da elde eder. Muhatabımız hakkımızda edindiği bu bilgiler üzerinden toplumsal konumumuz hakkında bir kestirimde bulunurken, zihinsel dünyasındaki konumumuzu da bu bilgiler üzerinden belirler. Diğer taraftan işimiz bizim için de kendimizi başkalarına anlatmanın ve takdim etmenin bir aracıdır (Elsbach, 2009: 1041; Walsh ve Gordon, 2008: 47). Sadece Emre veya Ayşe olmak değerli addedilmek için yeterli değildir. “Diş Doktoru Emre”, “Jeolog Ayşe” olarak takdim edilip bilindiğimizde, kendimizi herhangi bir Emre veya Ayşe olmaktan muhafaza ederiz. Bu yönüyle meslekler bireyin benlik tanımlamalarının ve kimliğinin önemli bir veçhesidir (Anteby, 2008: 202; Kelvin, 1981: 2; Riach ve Loretto, 2009: 103). Öyle ki, aktif çalışma hayatından ayrılan kimseler de çoğunlukla artık kendilerine para kazandırmayan ve halihazırda icra etmedikleri meslekleri üzerinden edindikleri kimliği muhafaza etme eğilimindedirler (Riach ve Loretto, 2009: 105).

Meslekler aynı zamanda bireyin kendisi dışındakilere kendileri için neden değerli olduğunu anlatma vasıtasıdır. Bir kalp cerrahı gündelik yaşantısından kesitler paylaşma bağlamında, gerçekleştirdiği kalp ameliyatlarına ilişkin yaşanmışlıklar paylaşırken, aynı zamanda yaptığı işin yetenek gerektiren, önemli bir iş olduğu önkabulü üzerinden kendisine ve benliğine ilişkin olumlayıcı, yüceltici îmâlar barındıran mesajlar iletmektedir. Bu yönüyle meslekler onları icra edenler için hem bireysel, hem de toplumsal ölçekte bir değer edinme aracıdır (Heinich, 2009: 85). Mesleklerin kimlik inşâsı süreçlerindeki belirleyici rolünü ele alan bazı çalışmalar, kıyafetler (Humphreys ve Brown, 2002; Pratt ve Rafaeli, 1997), işyerlerinin dekorasyonunda kullanılan materyal (Elsbach, 2004) benzeri maddî unsurların da profesyoneller tarafından anlamlar yüklenmiş sembollere dönüştürülerek meslekleri üzerinden edindikleri kimliklerini güçlendirmek üzere araçsallaştırıldığını iddia etmektedir. Örneğin Elsbach (2004: 99) çalışma yerlerinin dekore edilmesinde kullanılan materyalin çalışanların statü ve ayrıcalıklarını belirginleştirerek profesyonellikleri üzerinden edindikleri kimliği görünür kılma aracı olduğunu ve dekorasyon malzemelerinin “kimliğin fiziksel işaretçileri” olma işlevi gördüğünü söyler. Pratt ve Rafaeli de (1997: 863) meslekî kıyafetlerin profesyonellerin mesleklerine yükledikleri anlamlar ile başkalarına kim olduklarını ifade etme aracı olarak kullandıklarına dikkat çekmektedir.

Öte yandan işsizliğin Psiko-sosyal boyutunu ele alan çalışmalarda yer verilen görüşler, bireylerin ekonomik üretim süreçlerine dâhil olmalarına vasıtalık eden mesleklerin toplumsal konumlanışları üzerindeki etkinliğine ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır. Örneğin Kelvin (1981:3-4) mesleklerin bireylerin özbenliklerini yüceltmesine karşın, işsizliğin sistemin dışına atılma gerekçesi olduğunu belirtmektedir. Yazara göre bir meslek icrâ etmemek bireyin kendisine karşı olan sorumluluklarını bile yerine getirebilme kapasitesini sorgulanmaya açarken, onu başkalarına muhtaç olma konumuna indirger.

İşsizlik bireyin kendisini farklı, küçük görülen, beceriksiz ve normal dışı olarak algılaması sonucunu doğurur. Brine (1999: 95) ise işsizlik karşısında devlet düzeyinde geliştirilen politika uygulamalarının bile işsiz insanlara özgüvensizlik, iş tecrübesi eksikliği, ve motivasyon eksikliği gibi sıfatlar izafe ederek söylem düzeyinde “patolojize edilmiş bir işsiz imajı” ürettiğinden söz etmektedir.

Bu çalışmanın Rol-Kimlik Kuramının ele alındığı bölümünde değinilmiş olduğu üzere, toplumsal arenada üstlenilen rollerin başkalarınca onaylanıp değerli addedilmesi, rolleri üstlenenlerin de değerli kimliklerle bilinmeleri sonucunu doğurmaktadır. Ekonomik üretime dâhil olma süreçleri ile kimliklenme süreçleri arasındaki ilişkiyi ele alan birçok çalışma, her mesleğin anlam ve değerinin toplum nazarında aynı olmadığı (Stevens ve Featherman, 1981: 364) gerçeğinden hareketle, mesleklerin değerli addedildikleri ölçüde birer değerli kimlik üstlenme aracı olduklarını ortaya koymaktadır (Ashforth ve Kreiner, 1999: 413; Ashforth ve Kreiner, 2014: 82).

Bir meslek icra etmek aynı zamanda bir rol üstlenmek anlamına da gelirken, bireyin benlik bütünlüğünün bir parçası olan profesyonel kimliği de bu rol üzerinden yapılır (Ibarra; Pratt ve Dutton’dan aktaran Chreim vd., 2007: 1515). Chreim vd. (2007) mesleklerin kimlik inşası süreçlerindeki yerinin anlaşılmasında mesleklerin kazandırdığı rollerin bizatihi kendileri kadar o rollerin icra edildiği kurumsal yapıların karakter ve dinamiklerinin de ele alınması gerektiğine dikkat çekmektedir. Mühendis olan birisi, salt bu sığa sahip olmaktan dolayı aynı zamanda bir rol ve kimlik üstlenmiş olur. Ancak mühendislik mesleğini yerine getirdiği işyerinin sahip olduğu değerler, kurallar, bilinirlik benzeri kurumsal dinamikler bireyin mühendislik kimliğini dönüştürür ve yeniden üretir. O halde meslek-kimlik ilişkisi birer rol olarak mesleklerin bireye kimlik kazandırması bağlamında mikro ölçekli bir ilişkiden ibaret değildir; yapıp etmelerin meşruiyet zeminlerini belirleyerek onları yeniden anlamlandıran kurumsal dinamikler profesyonel kimlikleri bazen güçlendirerek, bazen da sınırlandırarak yeni formlara kavuşturur (Chreim vd., 2007: 1515). Çalışmanın Sosyal Kimlik Kuramının ele alındığı bölümünde değinildiği üzere, bireylerin benliklerine ilişkin tanımlamalarında başvurdukları referanslardan birisi de konumlandıkları sosyal kategorilerdir (Tajfel, 1974; Turner vd., 1987; Turner ve Oakes, 1986). Sosyal kimliklenme yoluyla oluşan birlik ve aidiyet algısı, bireyin mensubu olduğu grubun onu özgün kılan niteliklerini üstlenip benimsemesi ve özbenlik tanımlamalarının bir parçası haline getirmesiyle sonuçlanır (Van Knippenberg, 2000: 358). Bu çerçevede üstlenilen mesleklerin icra edildiği kurumlar ve işyerleri de birer kategoriye dönüşerek sosyal kimlikler üretir (Ahrens ve Chapman, 2000: 477; Ashforth ve Mael, 1989: 22; Chattopadhyay, Tluchowska ve George 2004: 181; Chreim, 2002: 1118; Van Knippenberg, 2000: 359); toplumsal konumlanışlarını belirler (Walsh ve

Gordon, 2008: 48). Meslekler birer sosyal kategori olarak mensuplarını “değersiz” gruplardan uzaklaştırırken, “muteber” sayılan gruplara mensup olanlarla aralarında bir özdeşlik üretir (Burrage, 1972: 241). Meslekler üzerinden üretilen kimliklerin inşası mesleklere ilişkin geliştirilen söylemler ya da mesleklerin gerektirdiği yapıp etmeler (meslekî pratikler) eliyle gerçekleşir (Courpasson ve Monties, 2017: 33). Bu söylemler ve pratikler bireyi içinde yaşadığı toplumda değerli ve ayırt edilebilir kılarken, söz konusu muteber kimlikleri taşımaya ve meslekleri icrâ etme ehliyetine sahip “ideal bedenlere ilişkin tanımlamaları da üretir (Brown ve Coupland; Erickson; Johnston ve McIvor; Jones ve Chandler; Michel; Thornborrow ve Brown’dan aktaran Courpasson ve Monties, 2017: 34. Bu çerçevede iş yerlerinde bireye atfedilen değer de daha ziyade bedensel yetileri, yaşı gibi üretebilme kapasitesine karşılık gelen ölçütlerce belirlenir (Finkelstein, Ryan ve King 2013: 633-634).

Mesleklere ilişkin toplumsal varsayımların yanı sıra bireyin ekonomik üretim kapasitesi ve performansına ilişkin beklenti ve normlar fiziksel ve mental yetersizliklerle özdeş görülen durumları engelliliğe dönüştürürken, engelli bireyleri de emek piyasalarının dışında konumlandırır (Haber, 1970: 167). Leidner (1991: 154-155) tarafından da ifade edildiği üzere, hangi mesleklerin kimler için uygun olduğuna ilişkin toplumsal varsayımlar, kadın, erkek, engelli benzeri sosyal kategorilerin inşâ edilme süreçlerinde kazandıkları anlamlar eliyle belirlenir. Toplumsal yapılar sosyal kategorileri inşâ ederken onlara uygun ve beklendik rolleri, statüleri, davranış paternlerini de şekillendirir. Sosyal olarak üretilen rol, statü ve paternler mesleklerin üstlenilmesi ve icrâ edilmesine ilişkin kalıplaşmış yargıları da ihtiva eder. Taksi şoförlüğü erkeklerin üstlenmesi beklenen bir meslekken, bu mesleği bir kadının yerine getiriyor oluşu; ya da görme engelli bir bireyin bünyesinde yüzlerce yazılım mühendisi çalıştıran tanınmış bir teknoloji firmasında yazılım mühendisi olarak istihdam edilmesi, bahsi geçen rollere ilişkin önkabullerle örtüşmeyen durumlar olmakla medya organlarının öne çıkardığı sansasyonel bir haber niteliği kazanır.

Yukarıda kısaca değinilen yapısal gerekçelere bağlı olarak ekonomik üretime katılma süreçlerinde engelliliğin bir tür “iş göremezliğe” dönüşmesi kaçınılmaz olarak değersizleştirilmiş bir engelli kimliği üretir.

Bu bölümün ilk paragraflarında, gündelik hayatın akışı içerisinde yaşanan sosyal etkileşimlerin taraflarının birbirlerinin kimliklerini keşfetmede “ne iş yapıyorsunuz?” benzeri bir soru üzerinden mesleklerini öğrenmeye öncelikli olarak yöneldiklerinden söz edilmişti. Sosyal etkileşimlerin muhatapları engelliler olduğunda yukarıdaki soru çoğunlukla “bir işte çalışıyor musun?” şeklinde başka bir formda sorulur. “Engelsiz” bireylerin mesleklerini bilme adına sorulan “ne işte çalışıyorsunuz?” sorusunun engelli bireylere “bir işte çalışıyor musun?” formunda yöneltilmesi, bu yeni formun barındırdığı örtülü anlamlar bakımından dayatılmış engelli kimliğiyle ekonomik üretime katılma süreçleri arasındaki ilişkiye ışık tutmaktadır. “Ne işte çalışıyorsunuz?” sorusu, bu soruyu soran kişi tarafından soruya muhatap olan kişinin çalışmakta olduğunun varsayıldığını göstermektedir. Zira toplumsal düzeyde inşâ edilmiş kalıp yargılar belli bir yaşa gelmiş, “sağlıklı” bir bireyin çalıştığını, en azından bir mesleğinin olduğunu mutlaklaştırılmış bir gerçekliğe dönüştürmüştür. Dolayısıyla “ne işte çalışıyorsunuz?” sorusunu soranın bilmek istediği, soruya muhatap

olanın çalışıp çalışmadığı değil; doğrudan doğruya yaptığı iş, belki de onun mesleği üzerinden edindiği kimliği daha da muteber kılacak olan çalıştığı kurumdur.

Diğer taraftan engelli bireylerin “engelsiz” muhatapları tarafından bilinme ve tanınma süreçlerinde çoğunlukla muhatap oldukları “bir işte çalışıyor musun?” sorusu, engellilik olgusunun sosyal olarak inşa edilmişliği çerçevesinde daha önce değinilen dinamiklere bağlı olarak öncelikle engelli bireylerin çalışmıyor olmalarının kuvvetli bir ihtimal olduğu varsayımı üzerine bina edilmiştir. Bu soru esas itibarıyla engelli bireyin mesleğini değil, çalışıp çalışmadığını, kendi hayatını asgarî ölçülerde idâme ettirebilmek için ihtiyaç duyduğu ekonomik şartlara sahip olup olmadığını anlamaya yöneliktir. Bizatihi tecrübe ettiğim ve aşağıda aktardığım bir diyalog, engelli bireylerin çalışıyor olsalar bile sahip oldukları kabiliyetlerin ve üretim kapasitelerinin onların “değerli” işlerde çalışmalarına imkân tanımayacak ölçüde sınırlı olduğu, iş hayatındaki yapıp etmelerinin onlara muteber kimlikler kazandırmaya yetemeyeceği şeklinde sosyal önkabullerin varlığına işaret etmektedir:

Hiç biri engelli olmayan ve 1000 civarında öğrencisi bulunan bir lisede öğretmenlik yapmaktayken tanıştığım bir kimse çalışıp çalışmadığımı sordu. Kendisi ona hitap edenlerce adının önüne koydukları ve toplumun muteber saydığı bir mesleğe sahipti. Sorusuna “Bir lisede öğretmenim efendim.” diye cevap verdim. Öğretmen olduğumu öğrenince bir an durakladı ve “Öğrencileriniz de sizin gibidir öyleyse.” diye mukabelede bulundu. Herhalde zihin dünyasındaki öğretmenlik mesleği ile engelliliğe ilişkin tanımlamalar arasındaki çelişkili durumun ürettiği bilişsel tutarsızlığı “engelli bir birey öğretmense talebeleri de engellidir.” şeklinde bir yargı üreterek çözümleme yoluna gitmişti (Donsbach, 2008: 1). Benim “Hayır efendim, öğrencilerim sizin gibi.” şeklindeki cevabımın kendisini bir parça rahatsız ettiğini hissettim. O öğrencilerimle aramdaki özdeşliği benim görme engelim üzerinden oluşturmuştu. Hâlbuki ben de “Öğrencilerim sizin gibi” derken onun önerdiği kıstas üzerinden bir özdeşlik üretmiştim. Ne var ki başkalarıyla olan ilişkileri çoğunlukla sahip olduğu profesyoneliğin kendisine sağladığı muteber kimliği üzerinden yapılan bir birey olarak kıstası ne olursa olsun lise öğrencisi kategorisiyle bir özdeşlik içerisinde bulunmayış kimliğine yönelik bir tehdit olarak algılamıştı.

Dünyanın önde gelen sosyal medya mecralarından birinde yazılım mühendisi olarak çalışan görme engelli Burak Koray Polat’ın kendisiyle yapılan bir mülakatta söylediği aşağıdaki ifadeler, üretim katılma süreçlerinin değersizleştirilmiş engelli kimliğinin inşası üzerindeki etkinliğinin yanında engelli bireylerin dayatılmış kimliğe reaksiyon verme adına emek piyasaları bakımından temel unsur olan performans ve başarıyı bir strateji olarak araçsallaştırma eğiliminde olduğunu da çağrıştırmaktadır ki; dayatılmış engelli kimliği ile baş etme yolları bu çalışmanın cevap aradığı sorulardan biri olmakla bulgular bölümünde ayrıntılı bir şekilde ele alındı.

“Engelli olan insanların sorunlarından birisi de kimlik problemidir. Gerçekten görme engelli kardeşlerime, abilerime ve ablalarımın verebileceğim en güzel tavsiyelerden birisi de, kendinizi ne kadar geliştirirseniz görme engelli kimliğinizden sıyrılmanız da bir o kadar kolay olacaktır.” (<https://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/gorme-engelli-turk-muhendis-facebookta-ise-basladi-41448784>).

Jammaers Zanoni ve Hardonk (2016) otuz engelli çalışan katılımcıyla gerçekleştirdikleri bir nitel araştırmada, üretime katılma süreçleri bağlamında söylemler üzerinden

değersizleştirilmiş bir engelli kimliği inşa edildiğini öne sürmektedir. Yazarlar söz konusu değersizleştirilmiş engelli kimliğini üreten söylemlerin odak noktasının engelli bireylerin üretme kapasitesinden yoksun olmaları şeklindeki önkabul olduğunu, dolayısıyla da yetersizlikler üzerinden geliştiğini belirtmektedir. Jammaers Zanoni ve Hardonk, emek piyasalarında istihdam edilen çalışanların yetenekleri ve işyerlerine sağladıkları artı değer temel alınarak istihdam edildiklerini; ancak üretime katılma süreçleri bağlamında gelişen söylemlerin değersizleştirilmiş engelli kimliğini bireylerin yetersizlikleri üzerinden üretmekle bir çelişkiyi de yansıttığını iddia etmektedir.

Colella ve Varma (1999) tarafından gerçekleştirilen bir laboratuvar çalışması, ekonomik üretime ve çalışma hayatına dâhil olma süreçleri üzerinden inşa edilen engelli kimliğinin hâlihazırdaki realitelere değil; zihinsel kalıplar ve tahayyüllere dayalı olarak şekillendiğini ortaya koymuştur. Yazarlar çalışmalarında engeli bulunan ve bulunmayan bir çalışan popülasyonunun iş performanslarını video ortamında kayıt altına almış ve engeli olmayan başka bir deney grubundan izledikleri performansı değerlendirmelerini istemiştir. Yazarların elde ettiği bulgular, engelli çalışanların performans kayıtlarına ilişkin değerlendirmelerin gerçekçi ve tarafsız olduğu yönündedir. Ancak değerlendirmede bulunan deney grubuna engelli çalışanların gelecekteki iş performanslarına ilişkin beklentileri sorulduğunda, engelli çalışanların gelecekteki performansları hakkındaki beklentilerin olumsuz olduğu görülmüştür (Colella ve Varma, 1999: 79). Dolayısıyla, üretime katılma süreçleri bağlamında inşa edilen değersizleştirilmiş engelli kimliğinin engelli bireylerin hâlihazırdaki yetenekleri ve sahip oldukları beşerî sermaye birikimleri üzerinden değil; kalıpyargılar ve zihinsel dünyalarda üretilmiş engelli imajı üzerinden yapılandığını söylemek mümkündür.

2.9. Yapıp-Etme Kabiliyeti (İletişim, Kendini İfade Etme, Hedefe Ulaşma...)

Daha önce “Kavramlaştırma Problemi: Sakatlık, Özürlülük, Engellilik” başlığı altında ele aldığımız engellilik olgusunun kavramsal bir çerçeveye oturtulması adına yapılan çalışmalar bağlamında DSÖ tarafından yayımlanan ICDH ve ICF belgeleri referans alınarak fonksiyonallite ve aktivite kısıtlamalarının engellilik tanımlamalarında önemli bir yer tuttuğundan söz edilmişti.

DSÖ tarafından 1980 yılında yayımlanan (ICIDH) belgesinde engelliliğin normal bir insandan yerine getirmesi beklenen bir aktivitenin yerine getirilmesini önleyen her türlü kısıtlılık veya eksiklik şeklinde tarif edildiği (World Health Organization, 1980: 28) belirtilmişti. Bu tanımlama, fizyolojik ve mental kayıpların yapıp etmeleri sınırladığı sonucunu mutlak bir gerçeklik olarak sunmaktadır. DSÖ 2001 yılında hazırladığı ICF belgesinde engellilik olgusuna daha makro bir yaklaşımla bireyin medikal özneliği dışında çevresel faktörleri de hesaba katan bir tanım kazandırmayı amaçlamış olsa da, bu belgede de engellilik esas itibarıyla yapıp etme (aktivite) sınırlılıkları ve bu sınırlılıklarla ilişkili katılım sınırlılıkları üzerinden açıklanmıştır (Nordenfelt, 2003: 1076). Ne var ki, yapıp etmelerin engellilikle ilişkilendirilmesi meselesi sadece engellilik olgusunu kavramsal boyutta irdeleyen tartışmalar bakımından değil, bu olgunun sosyal olarak inşası süreçleri çerçevesinde de ele alınması gereken bir husustur (Dunér ve Olin, 2018; Goodwin, 2008; Kissow, 2015; Taub ve Greer, 1998).

Gündelik yapıp etmeler kullanılan araç-gereç benzeri materyal unsurları, bilgi yetenek benzeri beşerî sermaye unsurları, sosyal arenada üretilen ve yapıp etmelere atfedilen anlam formları aracılığıyla şekillenir (Shove vd.'den aktaran Williams vd., 2018: 163). Shove, Pantzar ve Watson'un yapıp etmelerle ilgili bu tespitleri, gündelik hayatta ifâ edilen fillerin kimlik üretme ve bireylerin sosyal konumlarını belirlemedeki etkinlikleri ile ilgili bazı çıkarımlarda bulunma imkânı sunar.

Her şeyden önce yapıp etmelerin gerçekleştirilmesine vasıtalık eden maddî unsurlara sahip olmak bireyi yaşadığı sosyal ortamlarda farklı ve ayırt edilebilir kılmaya yeter. Örneğin bir otomobil sahibi olmak bireye somut bir fayda olarak ulaşım kolaylığının ötesinde bir sosyal konum kazandırır. Bu konum hiç şüphesiz otomobil sahibi olmanın içinde yaşanan toplum nazarında kazandığı yorumlamayla bir anlama kavuşur. Öte yandan sahip olunan otomobili kullanabilme adına ihtiyaç duyulan beşerî sermaye (sürücülük becerisi) bireyin yeteneklerine dayanarak kendini takdim biçimlerinden biri olma niteliğine dönüşür; onu “usta bir sürücü” olma konumuna taşır. Otomobil sürücülüğü rolünün gerektirdiği yapıp etmelere yüklenen toplumsal anlamlar bu noktada engellilik halini “problemlî” bir alana dönüştürür.

Görme engelli bir bireyin tüm ulaşım ihtiyacını başkalarının kullandığı bir otomobil vasıtasıyla gidermesi esas itibarıyla otomobili kendisinin kullanmasını fonksiyonel bir gereklilik olmaktan çıkartır. Ne var ki, onu otomobil kullanma yetilerinden mahrum olmakla ikincilleştirilmekten alıkoymaz. Otomobil kullanmaya mânî olacak herhangi bir engeli bulunmayan fakat otomobil kullanmayı bilmediği için her gün işine şoförünün kullandığı otomobille gidip gelen “engelsiz” bir kimsenin ulaşım ihtiyaçlarını gidermede bir şoförden faydalanması toplumsal anlamlandırmalar bakımından değersizleştirilme gerekçesi olamayabileceği gibi, ona bir statü de atfedilmesini mümkün kılabilir.

Bu bağlamda Williams vd.'nin de (2018: 164) dikkat çektiği üzere, yapıp etmelerin kazandığı toplumsal anlamlar sistematik olarak sosyal kategorileri kapsayan veya dışlayarak sosyal sistemlerin dışında konumlandıran bir niteliğe sahiptir. Engelliliğe sosyal etkileşimler bağlamında yüklenen anlamlar ve kalıp yargılar bu olguyu bir acziyet ve yetersizliğe dönüştürürken, büyük ölçüde yapıp etme kabiliyetini referans alır (Saxton, 2018: 23). Çalışmanın bu bölümü, yapıp etme kabiliyetinin dayatılmış engelli kimliğinin inşa süreçleri üzerindeki etkinliğini engellilik olgusunun sosyal arenadaki anlamlandırılış formları üzerinden ele alacak.

Sosyal etkileşimler bağlamında engelli bireylerle kurulan temas, engellilik olgusuyla ilişkilendirilen ön tanımlı kalıp yargıları bir refleks halinde çağırır. Görme engelli bir bireyin ulaşım ihtiyacını gidermede kullandığı beyaz bastonu veya fiziksel engelli bir bireyin tekerlekli sandalyesi, engellilik olgusunun zihinsel temsillerinin anlam kodlarını barındıran semboller olarak engelli bireylerle yaşanan sosyal etkileşimlerin yönelimini belirleyen mental süreçleri tetikler (Bargh ve Williams, 2006: 1). Zihinsel dünyalarda üretilmiş bu kalıp yargılar muhatap olunan engellinin sıradan ihtiyaçlarını gidermesi için ortaya koyması gereken yapıp etmeleri dahi gerçekleştirebilme konusunda total bir yetersizlik içinde bulunduğu yönünde bir algı üretir (Schanke ve Thorsen, 2014: 1464).

Dahası, herhangi bir engele sahip olmak, vücut bütünlüğünü meydana getiren tüm hassa ve âzâların işlevsiz olduğunu çağırıştırır. Böylece engellilik, “engelsiz” kimselerden hiç bir

kısıtlama olmaksızın yerine getirmesi beklenen bütün yapıp etmelerin yerine getirilmesini kısıtlayan (Imrie, 1997: 265) ve sınırları belirsiz bir olguya dönüşür. Engellilik olgusunun gündelik hayatın gerektirdiği aktiviteler ve yapıp etmeler temelinde anlamlandırılması ve engellilik halinin sosyal olarak değersizleştirilmesi, engelli bireyleri olağandışı ve belirsiz sosyal etkileşimlere maruz bırakır (Taub ve Greer, 1998: 279). Engelli bireyler engelliliğin gündelik yapıp etmeler bağlamında kazandığı bu total acizyet anlamının ürettiği davranış formlarıyla sosyal etkileşim süreçlerinde sıklıkla muhatap olmaktadır.

Öğretmenlik yaptığım bir lisede 250-300 kişilik öğrenci grubuyla bir askerî birliğe düzenlediğimiz gezide yaşamış olduğum diyalog rütbeli bir personel olan muhatabımın yapıp etme kabiliyetlerim hakkında görme engelim üzerinden vardığı yargı benim için öngörülemez bir yargıydı. Birliğin bulunduğu kampüs içerisinde dolaşırken bize rehberlik eden görevli öğrencilerimle sohbete koyuldu. Gençlere okul yaşantılarına ilişkin bir dizi sorular sorduktan sonra beni kastederek “Bu kim?” diye yeni bir soru daha yöneltti. Elimde bulunan beyaz bastonun beni onun nazarında o mekânda bulunan herkesten farklı ve ayırt edilebilir kıldığını bildiğim için “bu” sıfatının beni nitelediğini anlamam zor olmadı. Öğrenciler gayri ihtiyârî “Öğretmenimiz.” diyerek cevap verdi. O kısa bir duraksamadan sonra “Peki onunla nasıl anlaşabiliyorsunuz?” diyerek konuşmasını sürdürdü. Öğrencilerin anlamadığını fark ederek “Onun dilini biliyor musunuz? Çünkü onlar özel bir işaret dili kullanırlar.” diyerek sorusuna açıklık getirdi. Bunun üzerine işitme yetisine sahip bir görme engelli olduğumu, işaret dili kullanmadığımı, görme engelli olmam dolayısıyla zaten işaret dili kullanmamın da mümkün olmadığını açıklamak durumunda kaldım. Engelli kimselerin sosyal etkileşim süreçlerinde tecrübe ettikleri ve anlatılarına yansıyan çok sayıda anekdot göstermektedir ki bir engele sahip olmak sahip olunan engelle ilişkilendirilemeyecek ölçüde aktivite ve yeti kısıtlılığına sahip olmak şeklinde anlamlandırılmaktadır. Örneğin görme engellilerle sözel iletişim kurmak isteyen birçok kimse muhatabının aynı zamanda duymadığı varsayımından hareketle yüksek sesle konuşmaya yönelebilmektedir (Pollack, 2002).

Her ne kadar normatif düzenlemeler yasaklamış olsa da, engelli bireyler gündelik hayatın gerektirdiği sosyal etkileşimler içerisinde açık ya da örtülü formlarda tezahür eden ayrımcı tutum ve davranışlara maruz kalmaktadır; söz konusu ayrımcı tutum ve davranışlar gerekçesini engellilerin yapıp etmeler bağlamında yetersiz ve aciz oldukları, öte yandan iletişim konusunda içten olmadıkları şeklindeki kalıp yargıda bulmaktadır (Rohmer ve Louvet, 2018: 127). Yazarların bu tespitleri, engellilik olgusuna yüklenen olumsuzlayıcı anlamların sadece somut yapıp etmelerle sınırlı olmadığını, insan ilişkileri ve sosyal iletişim bağlamında da bir acizyet nitelemesi barındırdığını yansıtmaktadır.

Türkiye Beyazay Derneği Bursa Şubesi Başkanı Füsun Koyunlular'ın Milliyet Gazetesi Blog internet sitesinde yer verilen şu cümleleri, Rohmer ve Louvet tarafından dile getirilen ve hemen her görme engellinin muhatap olduğu engelli olmanın aynı zamanda iletişim kurmada yetersiz olmak anlamına geldiği şeklindeki ön kabulü teyit etmektedir:

“Toplumumuzda engelliye karşı acıma duygusu var. Örneğin bir restorana gittiğinizde, görme engelli bir kişinin siparişini garson yanındakine soruyor. Görme engelli kişi buna cevap verebilir.”
(<http://blog.milliyet.com.tr/bursa-da-beyazay-resitali-yasaniyor/Blog/?BlogNo=560950>).

Yuker ve Bock (aktaran Farnall ve Smith, 1999: 661) 274 bilimsel çalışmayı kapsayan bir literatür incelemesi sonunda yaptıkları analizde, sosyal etkileşim süreçlerinde iletişim becerisini efektif olarak öne çıkarabilen engellilerin “engelsiz” muhataplarınca daha kabiliyetli ve iletişime açık olarak algılandığını göstermişlerdir. Hakeza, engelli bireyler de “engelsiz” muhataplarının kendilerini ikincilleştirilmemiş, yeteneksiz bireyler olarak algılamadığını hissettiklerinde daha sağlıklı iletişim kurmaya yönelmektedir. Bu bulgular da göstermektedir ki, engelliliğin yapıp etmeler üzerinden kazandığı anlamlar, engelli bireyleri sıradan iletişim becerilerinden de mahrum saymaktadır.

Iezzoni (2006: 212) engelliliği yapıp etmeler ve iletişim kurabilme kabiliyeti bağlamında bir yetersizliğe dönüştüren varsayımların engelli bireylerin tercihlerini, değerlerini ve ihtiyaçlarının yok sayılmasıyla sonuçlandığına dikkat çekmektedir. Yaşanan sosyal etkileşimlerde kendi tercihleri, ihtiyaç ve değerleri göz ardı edilen engelli bireyler, hayatlarının başkaları tarafından şekillendirilip sınırlandırıldığına şahit olmaktadır. Yapıp etmeler ve iletişimde bulunma becerilerine yüklenen yetersizlik anlamları bu yönüyle engelli bireyler bakımından aynı zamanda bir kimlik tehdidi olmanın ötesinde, ontolojik bir tehdit olma niteliği de taşımaktadır (Luborsky, 1994: 239). Engelliliği yapıp etme kabiliyetleri bağlamında total bir acziyete dönüştüren tutumlar korumacı davranışlar üreterek engelli bireylerin sahip oldukları fiziksel veya mental kapasitelerinin izin verdiği yapıp etmeleri yerine getirmelerine de sınırlamalar koyar. Böylece engelli bireylerin kendi tercih ve yönelimleri temelinde bir yaşama biçimi inşa etmede başvuracakları fırsat ve kaynaklara erişme imkânları da ellerinden alınmış olur. Bu sınırlılıklar engelli bireylerin içinde yaşadıkları toplumda kendi özbenlikleriyle (salt kendileri olarak) var olabilmelerinin önüne set çeker (Kissow, 2015: 147).

Kalıpyargılar ve sosyal anlamlandırmalar engelli bireyleri, sahip oldukları eylemde bulunma potansiyellerini tamamen yok sayacak ölçüde yetersiz ve aciz bir konuma indirgediğinden, engelli bireyler kendilerinden iş, eğitim gibi hayatın majör alanlarına katılmaları ve başarılı bir hayat sürdürme kabiliyetine sahip olmaları beklenmeyen bireylere dönüşür (Black ve Pretes, 2007: 66). Engelli bireylerin mental veya fiziksel yetersizliklerinden dolayı real anlamda desteğe ihtiyaç duyabilecekleri durumların bu indirgemeci yorumlama formlarıyla buluşması, “yardımseverlik” ve “korumacılık” reflekslerinin zeminini de üretmiş olur. Öyle ki, temel olarak engelli bireylerin yapıp etme kabiliyetleri bağlamında ortaya çıkan korumacı ve yardımseverlik refleksleri engelli bireylerin özgün ve otonom bireyler olma vasıflarını tehdit eden bir niteliğe kavuşur (Dunér ve Olin, 2018). Goodwin (2008) gündelik hayatın gerektirdiği yapıp etmelerin yerine getirilmesinde engelli bireylerin desteğe ihtiyaç duymalarının yorumlanış biçimlerinin bu kimseleri aciz ve yetersiz bir konuma indirgemekle kalmadığını; aynı zamanda “başkalarına bağımlı” bireylere dönüştürdüğünü ileri sürer. Yazar bu bağlamda yapıp etmeler üzerinden şekillenen engellilik algısının kimlik tehdidi ile olan ilişkisinin önemli bir boyutuna dikkat çekmektedir: bağımlı olma “pratik anlamda yardıma muhtaç olma, muhtaçlık hali, yetersizlik, fonksiyonel anlamda ehliyetsizlik” anlamları barındırırken; başkalarına bağımlı olmama (independence) “otokontrol, hakim olma ve bireyin hayatına ilişkin temel hususlarda tercihte bulunma yetisi” benzeri bireysel karakteristiklerle ilişkilidir (Gignac vd.’den aktaran Goodwin, 2008: 177). Diğer taraftan modern kültürün hayat kalitesine ilişkin tanımlamaları esas itibarıyla bireysel otonomiyi

(bireyin bağımsızlığını) önceleyip teşvik ederken; bireyin hayatını idâme ettirme hususunda başkalarına muhtaç olma (dependency) halini değersizleştirmektedir (Goodwin, 2008: 174).

Luborsky (1994:239) de benzer tespitlerde bulunarak, fiziksel anlamda başkalarına bağımlı addedilmenin kültürel anlamlandırılmalar bakımından engelliliğin çocuksulaşması, muhtaçlık, noksanlık îmâları barındırdığını; yetişkin engelli kimliğini yarı-insan kimliğine indirgediğini ileri sürmektedir. Normatif olarak değer atfedilen yapıp etmelerin beklentilere uygun bir şekilde îfâ edilebilmesi, yetişkin birey kimliğinin kabul ve onay görmesinin kıstaslarından birisinin de bireyin kimliğinin tam anlamıyla bir insan olma bağlamında sorgulanır hale gelmesi olduğunu söylemektedir. Vehmas ve Watson (2016: 2) normatif varsayımların toplumu meydana getiren bireylerin “iyi bir hayat” sürdürebilmek adına sahip olmaları beklenen güç ve kapasitelerine ilişkin tanımlamalar barındırdığına işaret ederken, engelliliğin yapıp etmeler üzerinden kazandığı anlamların bu çalışmada ayrı bir başlık olarak ele alınan normallik kıstaslarıyla da yakından ilişkili olduğuna vurgu yapmaktadırlar.

Taub ve Greer (1998) tarafından on dokuz engelli katılımcıyla gerçekleştirilen ve engelli bireylerin sportif aktivitelerde yer almaları karşısında engelsiz bireylerin reaksiyon gösterme formlarını ele alan nitel bir araştırmanın bulgularına göre engellilik olgusunun yapıp etme kabiliyetleri üzerinden kazandığı değersizleştirici anlam formları “engelsiz” kimselerin zihinsel dünyalarındaki “sağlam beden” tanımlamalarına dayanmaktadır (Saxton, 2018: 22). Araştırmaya katılan engellilere göre, engelli kimseler fiziksel engellerinin meydana getirdiği fiziksel sınırlamalar dolayısıyla sportif ve fitness aktivitelerine katılma yetisinden de mahrum farz edilmektedirler (Taub ve Greer, 1998: 286). Yapıp etme kabiliyetleriyle ilişkili bu farz etmeler, at biniciliği sporu yapan ve her iki bacağına da etkileyen ortopedik engele sahip bir katılımcının anlatısında da görüleceği üzere, örtülü bir ikincilleştirme anlamı barındırmaktadır: “Onlar (engelsiz bireyler) “sen bir ilhamsın” dediklerinde, aslında bu işi yapmaya ehil değilsin diyorlar ... ve yaptığım karşısında şoke olmaları gerektiği, benim bu işi yapamıyor olmam gerektiği şeklindeki yargıyı ölümsüzleştiriyorlar.” (Taub ve Greer, 1998: 287). Bu aktarım göstermektedir ki, zahiri planda engelli bireylerin yapıp etmelerine karşı “engelsiz” bireylerin geliştirdiği tutumlar insancıl ve olumlayıcı gözükse bile, özü itibarıyla söz konusu yapıp etmelere ilişkin minimize edilmiş bir beklenti düzeyini yansıtmaktadır.

Engelli bireyler kendilerinden “engelsiz” bireyler için sıradan sayılan yapıp etmeleri yerine getirmesi beklenmeyen bireylerdir; engelli bireylerin bu minimalist beklentilere aykırı sayılan yapıp etmeleri “engelsiz” bireyler nazarında bir beklenti ihlalidir. Engellilik olgusunun yapıp etmeler temelinde kazandığı anlam formları, dayatılmış engelli kimliğini üretmedeki gücünü aynı zamanda engelli bireylerin yapıp etmelerine ilişkin minimalist beklentilerden de alır. Engelli bireylerin ayrımcı tutum ve davranışlar ile dayatılmış engelli kimliğine karşı reaksiyon göstermede sosyal yeteneklerini görünür kılma, engelliliklerine espritüel yaklaşımlar gösterme benzeri yapıp etmelere bir tür baş etme stratejisi olarak başvurmaları, (Hansen ve Philo, 2007: 499; Schanke ve Thorsen, 2014: 1464) bir yönüyle yapıp etmeler üzerinden maruz kaldıkları değersizleştirilmenin etkinliğini; diğer taraftan da

bu minimalist beklentilere kendi yeteneklerini ortaya koyan yapıp etmelerle reaksiyon vermeye yöneldiklerini ortaya koymaktadır.

2.10. Toplumsal Rol Üstlenebilme Kabiliyeti

Engellilik olgusunun bir sosyal inşâ ürünü olarak toplumsal yapılarca anlamlandırılma süreçlerinin ele alındığı bölümde, toplumların bünyelerinde barındırdığı bireylere atfettikleri rol ve beklentilerin engelliliğin yorumlanmasında referans alınan başlıca faktörlerden olduğu belirtilmişti. Çok sayıda literatür çalışması göstermektedir ki bireyin hem başkaları tarafından kimliklendirilmesi, (identifikasyonu) hem kendi benliğine ilişkin tanımlamaları, sosyal etkileşimlerin karakterini belirleyen sosyal beklentiler ve sosyal rollerin etkisi altında şekillenmektedir (Powell, 2009: 32-35; Wolfensberger, 2000: 105). Örneğin Woolfolk (2004) bireyin sosyal çevresinde yaşanan değişimlerin onun kendi nezdindeki benlik tanımlamalarını da yeniden ürettiğine dikkat çekmektedir (Powell, 2009: 33). Aynı paralelde Gergen (1987, 1991) bireyin benlik tanımlamalarının içinde yaşadığı sosyal ortamlarda yerine getirdiği rol ve beklentilerden esinlenerek şekillendirdiğini önermektedir (Powell, 2009: 34). Northcutt (1991) ve Wallace (1994) gibi yazarlar da cinsiyet, yanlı tutumlar, kültürel kalıplar ve toplumsal beklentilerin bireye toplumsal kimlik dayatma gücüne değinmektedirler (Powell, 2009: 35). Żółkowska (2016: 213) ise sosyal gelişmelerin toplumsal değerler sistemini bir evrilmeye uğratmakta oluşundan söz ederek, değişen toplumsal değerlerin sosyal roller ile onlara atfedilen önemi de yeniden belirlediğini, değişen değerler ve rollerin bireyleri dayatılmış kimliklerle yaşamaya sevk ettiğini söylemektedir. Żółkowska, Pierre Bourdieu (2006) ve Marek Ziołkowski (1998) tarafından ortaya konulan görüşlere dayanarak postmodern toplumların geleneksel toplumlardan farklı olarak hiyerarşik bir kültüre sahip olmadığını belirtmektedir. Geleneksel toplumlarda yaşanan ilişki paternlerini belirlemede referans alınan gruplar değişime uğramış; moral otoriteler yerini kendisini moral değerlerle bağlı saymayan, tüketimi körükleyen medya otoritelerine bırakmıştır. Toplumlara meydana getiren bireyler sosyal güçlerce âzamî düzeyde bireysel etkinlik gösterebilecekleri bir hayat sürmeye, dolayısıyla da mütemadî bir değişime zorlanırken, başarı ve ekonomik getiri odaklı roller tanımlanmakta ve öncelenmekte; kimlikler bu roller referans alınarak yeniden üretilmektedir. Bu bağlamda postmodernitenin şekillendirdiği toplumsal yapılar engelli bireyler için sosyolojik varlıkları bakımından riskler barındırmaktadır.

Bu ve benzer görüşlerden hareketle sosyal rollerin ve onlarla ilişkili beklentilerin dayatılmış engellilik kimliğini üretmedeki etkinliği, bağımsız bir başlık olarak Sosyal Rol Valörizasyonu Kuramının önermelerinden de faydalanılarak (Wolfensberger, 2000, 2011) daha ayrıntılı bir şekilde ele alındı.

Toplumu meydana getiren bireyler, dâhil oldukları sosyal yapılar içerisinde bir konum (social position) işgal ederler; işgal ettikleri sosyal konumları onlara belli ölçülerde saygınlıklarıyla da ilişkili yükümlülükler (sosyal roller) yükler (Bates, 1956: 313). Dolayısıyla sosyal roller bireylerin dâhil oldukları sosyal yapılar nezdinde yerine getirmeleri beklenen yükümlülüklerdir (Siegrist ve Fekete, 2016: 495). Toplum, bünyesinde barındırdığı bireylere bir dizi roller (rol kimlikler) atfederken, bu rollerin yerine getirilmesine ilişkin beklentileri, bu beklentilerin gerektirdiği davranış kalıplarını (sosyal normları) da üretir.

Daha açık bir söyleyişle, toplumsal yapılar bireylere bir dizi roller atfetmekle kalmaz, bu rollerin nasıl, ne zaman, nerede yerine getirileceği benzeri hususlarda hazır paternler dayatır. Örneğin öğretmenlik rolünü üstlenmiş bir kişinin bu rolünü yerine getirmesi, toplumsal önkabullerin belirleyiciliğinde gerçekleşir. Öğretmenlik rolünün sınıf ortamında ifâ edilmesi toplumsal bir varsayımdır; bu rolü üstlenmiş bir bireyin örneğin kahvehane ortamında rolünü yerine getirmesi toplumsal önkabuller itibarıyla olağan bir durumu yansıtmaz. Toplumların değerleri, inanışları ve alışkanlıkları temelinde tanımlanan sosyal roller aynı zamanda onları ifâ etmesi beklenen fertlerin zihinsel veya fiziksel niteliklerine yahut cinsiyetlerine ilişkin önkabulleri de barındırır (Plach vd., 2004). Malacrida (2009: 99-100) tarafından da belirtildiği üzere her sosyal rol, onu üstlenecek ideal insan prototipinin tanımlamalarıyla (örneğin ideal polis, ideal anne, ideal öğretmen) birlikte var olurken; engelli bireyler “ideal insan” tanımlamalarının dışında konumlanmakla toplumca değerli sayılan rolleri üstlenmesi umulan kimseler değildir.

Diğer taraftan toplumlar kendi değerler sistemiyle bağlantılı olarak farklı rollere farklı ölçülerde önem ve öncelik atfederler (Bates, 1956: 317). Bir başka deyişle toplumsal yapıların ürettiği her rol aynı değer ve önem derecesine sahip değildir (Wolfensberger, 2000: 105). İşadamlığı rolünü üstlenen bir birey ile temizlik görevlisi rolünü yerine getiren bir bireyin toplum nezdindeki statüsü aynı olmamakla; toplumsal hayatın akışı dâhilinde muhatap olduğu etkileşimlerin de karakteri farklılık arz eder. Bu bağlamda toplumsal yapıların değerli saydığı rolleri üstlenmek, bireyin toplumsal plandaki varlığını da değerli kılar. Aynı şekilde değersizleştirilmiş rollerin atfedildiği bireylerin ikincilleştirilmeleri de kaçınılmazdır. Sosyal roller bu yönüyle bireyin toplumsal varlığının değerini belirleme, (Wolfensberger, 2000: 105, 2011: 436) bireyi toplumsal arenada belli bir konuma, daha önceki bölümlerde değinilen Sosyal Kimlik Kuramının terminolojisiyle belirtmek gerekirse bir kategoriye yerleştirme aracıdır. Bireyin toplumsal konumunun sosyal roller ve beklentiler eliyle belirleniyor oluşu; rollerin yerine getirilmesi konusundaki kısıtlılıkları bireyin değersizleştirilmesi adına bir gerekçeye dönüştürür (Mahalik’den aktaran Sirin vd., 2004: 120). Örneğin bazı toplumlarda engelliliği görünür olan fiziksel engelliler toplumsal hayatın gerektirdiği aktiviteleri yerine getirebildiklerinde değersizleştirici engellilik tanımlamalarından nispeten kurtulabilmektedir (Harknett, 1996; Wormnæs ve Olsen, 2009’dan aktaran Stone-MacDonald, 2012: 393).

Buna karşın bazı toplumlarda görünür bir engeli bulunmayan bireyler beklendik davranışları yerine getirmede yetersizlik yaşadıklarında; örneğin bir kadın çocuk dünyaya getiremediğinde toplumun ürettiği engellilik tanımlamalarının gerektirdiği değersizleştirici davranış ve tutumlara maruz kalmaktadır (Devlieger, 1995; Ingstad; Zhang’dan aktaran Stone-MacDonald, 2012: 393). Bu çerçevede engellilik rollerin ve onlarla ilişkili olan beklenti ve davranışların yerine getirilememesi bağlamında bir yetersizliğe ve eksikliğe dönüşür (Rousseau-Harrison vd., 2012: 43). Toplumların değer verdiği rollere sahip olmak saygınlığı yüksek statüleri edinme aracı olmanın yanında, bu rolleri üstlenenlerin toplumsal kaynak ve fırsatlara erişimlerini de kolaylaştırmaktadır (Wolfensberger, 2011: 436). Ne var ki, toplumsal yapıların değersizleştirdiği rolleri üstlenmek, bireyin de değersizleştirilmesini zorunlu kılarken, üretilen kaynaklara ve fırsatlara erişimini de engellemektedir. Dolayısıyla bireylerin iyilik halleri ve yaşam kaliteleri üstlendikleri veya kendilerine atfedilen sosyal

rollerle doğrusal bir ilişkiye sahiptir (Wolfensberger, 2000: 105). İçinde yaşanılan toplumun değerli saydığı, bireysel arzu ve yeteneklerle örtüşen roller üstlenilmesi, sosyal kabullenilmişlik hissini geliştirir. Değerli sayılan roller bireyin zihin dünyasında hayatı anlamlandırmasına, özbenliğine ilişkin pozitif tanımlamalar geliştirmesine, başkalarının da onun benliğine pozitif anlamlar yüklemesine yardım eder. Hayatın olağan akışı içerisinde üstlenilen roller de değiştikçe, iletişim içerisinde bulunan sosyal çevre de genişler; değerli roller bu bağlamda bireyin sosyal çevresinin yapılanmasında etkiye sahiptir. Değerli rollerin üstlenilmesinin bireyin benlik algısı ve iyilik haline olan etkisine dair tespitler, aynı zamanda toplumca değersiz roller atfedilen engellilerin toplumsal konumlandırılışları hakkında da yargılar ihtiva etmektedir (Plach vd., 2004: 33-35).

Toplumun fiziksel veya zihinsel yetersizlikleri bakımından aralarında özdeşlik kurduğu engelliler, bu özdeşlik gerekçesiyle genelleyici bir anlayışla aynı değersizleştirilmiş rollere muhatap olurken, ikincilleştirilmiş bir sosyal kategoriye dönüşmektedir.

Siegrist ve Fekete (2016: 494-496) toplumsal hayatta üstlenilen sosyal rollerin engelli bireyler açısından 2 önemli boyutuna dikkat çekmektedirler. Engelli bireyler sahip oldukları kısıtlılıklar dolayısıyla kendilerinden beklenen rolleri yerine getirme konusunda güçlüklerle karşılaşırken, engelliliğin toplumsal tanımlamaları ile fiziksel yapılanmaların farklılıkları yok sayan niteliği de bu güçlüğü arttırmaktadır. Bu çerçevede engelli bireylerin fiziksel ve sosyal bariyerlere bağlı olarak toplumsal hayatta rol ifâ etmede yaşadıkları güçlükler bir yandan sosyal katılımlarını engellerken, diğer taraftan da sosyal bilinirliklerini (social recognition) olumsuz yönde etkilemektedir.

Bickenbach vd. (2017: 543) toplumların engelliliği roller ve beklentiler üzerinden bir eksikliğe dönüştürmesinin engelli bireylerin sosyal dışlanmışlığa maruz kalmalarıyla sonuçlandığına dikkat çekmektedir. Engelli bireylerin öznel durumları sebebiyle sosyal rollere beklendik formlarda cevap vermeyişleri, toplumların yaşam biçimleri ve değerleri vasatında da farklı yorumlamalar ve anlamlar kazanmıştır. Sanayileşmiş kapitalist toplumlarda emek piyasalarına ve üretim süreçlerine etkin katılım önemli ve öncelikli bir rol olarak tanımlanmıştır. Bu çerçevede Siminski (2003: 709) tarafından da belirtildiği üzere engelli bireylerin emek piyasalarına etkin katılamamaları, bu toplumlarda engelliliği bir dışlanma gerekçesine dönüştürmüştür. Böylece engelli bireyler “işe yaramayan”, toplumdan ayıklanması gereken bir kategori hüviyetine bürünmüştür. Engellilik olgusu bu yönüyle bireylerin ontolojik varlıklarını ve Öjeni Hareketinin ele alındığı bölümde değinildiği üzere yaşam haklarını tehdit eden bir anlam barındırmaktadır. Öte yandan bizim toplumumuz gibi dayanışmacı toplumlar, ürettikleri rollerin kısıtlılıklar sebebiyle ifâ edilemeyişi kendi değer ve inançları temelinde bir özür, mâzur görülmesi gereken bir gerekçe olarak anlamlandırmışlardır. Bu bağlamda engelli olmak bireyin kendisini ihmal ve istismarlara karşı koruma kapasitesinden mahrum olma; onun bireyselliğinden kaynaklanan otonomluğunu da ortadan kaldıran; medikal yetersizliklerinden kaynaklanan fonksiyon kayıplarını aşan bir acziyete dönüşmektedir. Bu türden bir anlamlandırma engelli bireyleri ontolojik olarak değersizleştirme ve toplumdan ayıklanması gereken bir kitleye dönüştürme vasfından uzak olmakla birlikte; toplumsal arenada değersizleştiren bir boyuta sahip olması itibarıyla kritize edilmeye açıktır.

Engelliliğin bir acizyet ve mazur görülmesi gereken bir yetersizlik olarak anlamlandırılması, engelli bireylerle “engelsiz bireyler” arasında hiyerarşik sosyal ilişkiler üretir. “Engelli kardeşlerimiz”, “hepimiz bir engelli adayız” benzeri söylemler, bünyelerinde örtülü bir şekilde söz konusu hiyerarşik ilişkilerin kodlarını barındırır. Toplum bir yandan engelli bireyleri kendisiyle arasında dikey bir mesafe bulunan, mâzeretli ve ayrıcalıklı bir kategoriye dönüştürür. Böylece “eksiklikleri” mâzur görülmesi gereken, değersizleştirilmiş kimliklerle yatay ve eşit konumlanmayı reddederek kendi kimliğini değersizleşmekten muhafaza eder.

Diğer taraftan ihdas ettiği “kardeşlik” bağı üzerinden bu mesafenin inanç ve değerlerinin hoş görmeyeceği ölçülere ulaşmasının önüne geçerken; kendi lehine ürettiği dikey ilişkiyi “kardeşlik” bağı üzerinden meşrulaştırmış olur. Bu dikey ilişki aynı zamanda “sağlam” insanlardan beklenmesi gerekenlerin “engelli” bireylerden beklenmemesi gerektiği, engelli insanların “sağlam” insanların üstlenebileceği rolleri üstlenemeyecekleri îmâsını da barındırır. Nitekim literatürde yer alan birçok çalışma engellilik halini tecrübe etmeyen kimselerin zihinsel dünyalarındaki tanımlamaların, evlenme ve aile kurma, (Battalova, 2019: 907; Güzel ve Keskin, 2019: 425; Lappeteläinen vd., 2017: 140; Malacrida, 2009: 99) çalışma hayatına katılma (Gönülaçan, 2016: 111; Orhan ve Uysal, 2019: 271) gibi toplumu meydana getiren hemen her bireyin üstlendiği rollerin engelli bireyler tarafından üstlenilemeyeceği şeklinde bir yargı barındırdığını göstermektedir. Güzel ve Keskin (2019:425) Türkiye’de yaşayan engellilerce oluşturulan Facebook gruplarında yapılan paylaşımları analiz ettikleri çalışmalarında, engelli bireylerin evlenememe nedenleri arasında toplumun kendilerini evliliğin gerektirdiği sorumlulukları yerine getirme konusunda yetersiz addetmesini bir gerekçe olarak gördüklerini ortaya koymuşlardır. Battalova (2019: 907) Rus toplumunda annelik rolünü üstlenmeye karar veren engelli bir kadının kendisini anne olma konusunda “işe yaramaz” ve “aciz” olarak konumlandıran stereotipik bariyerlerle mücadele etmek zorunda olduğunu söylemekte; dahası, bu önyargılı toplumsal tutumların yasal düzenlemelerde de kendisine yer bulabildiğini ortaya koymaktadır. Battalova bu ideasına kanıt olarak ülkedeki evlat edinmeye uygunluk şartları arasında engelli olmama kriterinin varlığını göstermiştir.

Lappeteläinen vd., fiziksel engeli bulunan on bir Finlandiya’lı anneyle yaptıkları bir nitel çalışmada toplumun annelik rolüne önem atfederken, bu rolün çocuk bakımı konusunda gereken yetilere sahip olmadıklarına inanılması sebebiyle engeli bulunan bir kadın tarafından üstlenilişinin birçok toplumda makul bulunmadığını iddia etmektedirler. Yazarlar engelli kadınların annelik rolüne talip olmalarının toplumsal algılamalar itibarıyla yadırganır bir durum olmasının ötesinde, bu insanların aynı zamanda asexual (eşsersiz) veya toplumsal yapıların kadın cinsine yüklediği rolleri yerine getirmekten aciz (genderless) olduklarına inanıldığını da belirtmektedirler (Lappeteläinen vd., 2017: 140).

Atıfta bulunulan bu çalışmaların da ortaya koyduğu üzere engelliliğin toplumsal rol üstlenebilme ve ifâ edebilme temelinde anlamlandırılıyor oluşu, bu olguyu toplum nazarında bireyin fiziksel kısıtlılıkları ile kişisel kabiliyetlerinin yetersizliğini aşan, sınırları belirsiz bir acizyete dönüştürmektedir. Görme engeline sahip bir bireyin otomotiv teknolojisinin halihazırda geldiği aşama itibarıyla şoförlük rolünü üstlenememesi onun medikal kısıtlılığıyla açıklanabilir bir durumdur. Ancak aynı bireyin maddi yeterliliğinin bulunmadığı

önyargısından hareketle taksi hizmetini kullanma imkânına sahip olmadığına ve müşterilik rolünü üstlenemeyeceğine hükmetmek, bireyin engelliliğinin değersizleştirilmiş roller üzerinden yeniden anlamlandırılması demektir. O halde rol-kimlik temelli engellilik yorumları engelli bireylerin rol üstlenebilme kabiliyetine sahip olmadıkları şeklinde bir yargı barındırmakla kalmaz; engelli bireylerin toplumsal kimliklerini dilencilik, muhtaçlık benzeri “muteber olmayan” roller üzerinden yeniden üretir. Sosyal hayata etkin katılım konusundaki kısıtlılıklar ve değerli addedilen sosyal rollerin üstlenilmesi imkânlarının yokluğu, engelli bireylerin kendi ayakları üzerinde duramayan, başkalarına bağımlı ve desteğe muhtaç oldukları yönündeki toplumsal algılar ile değersizleştirici engellilik imajını pekiştirmektedir. Rollerin ölçü alındığı anlamlandırmalar, engelli bireyleri “ötekiler” olarak kategorize edip değersizleştirmektedir (Żółkowska, 2016: 218). Żółkowska, bu görüşlerinden hareketle günümüz toplumlarında (postmodern toplumlarda) engellilerin sosyal konumlandırılışlarının benlikleri ve kimlikleri üzerinde yansımalarının olduğuna dikkat çekmektedir.

Wolfensberger (2011: 436) ise değersiz rollere muhatap edilmenin aynı zamanda “olağan dışılık/normallikten sapma” anlamı ihtivâ ettiğini, bu türden bir anlamlandırmanın 3 önemli sonuç doğurduğunu söylemektedir. Wolfensberger, rol temelli tanımlamalara bağlı olarak değersizleştirilmenin gözlenen birinci sonucunun değersizleştirilmiş bireylerin saygınlıkları ve iyilik halleri azaltılacak ölçüde kötü muamelelere maruz kalmaları, kabul görmemeleri, kendi yeteneklerini ortaya koyma imkânlarından mahrum bırakılmaları olduğunu söylemektedir. “Bir Sosyal İnşa Ürünü Olarak Engellilik ve Toplumsal Bariyerler” başlıklı bölümde de belirtildiği üzere, bir farklılık olarak engelliliğe karşı gösterilen toplumsal reaksiyonlar her toplum için tekil bir karaktere sahip değildir. Bu bağlamda Wolfensberger’in sözünü ettiği kötü muameleler Türk toplumu gibi dayanışmacı karaktere sahip, normlarını daha çok inançlarını referans alarak üreten toplumlar için geçerli bir tespit değildir. Bu tür toplumlar engelliliği daha ziyade aşırı korumacı ve engelli bireylerin yetilerini azımsayıcı tepkilerle değersizleştirmektedirler.

Wolfensberger, rol temelli değersizleştirmenin bir diğer sonucunun ise değersizleştirilmiş bireylerin değersizleştirilmiş rollerle kimliklendirilmeleri olduğunu belirtmektedir ki, bu husus yukarıdaki satırlarda ele alınmıştı. Yazar değersizleştirilmenin üçüncü sonucunu da şu şekilde tespit etmektedir. Bir bireyin başkaları tarafından algılanma biçimleri, o bireyin davranış paternlerini de belirler. Dolayısıyla toplumun kendisine değersizlik atfettiği bireyler, kendisine yöneltilen atıflarla ilintili toplumsal beklentilere uygun davranmaya yönelir. Kendisine değerli roller atfedilen bireyler de toplumsal beklentilere cevap vermeye yönelirken, üstlendikleri rolleri başarma motivasyonu ile davranır. Wolfensberger (2010 ve 2011) Sosyal Rol Valörizasyonu Kuramının bu önermelerinden hareketle, engellilerin değersizleştirilmiş rol-kimliklerle kimliklendirilme riski taşıyan grupların başında geldiğini ve toplumsal imajlarının ve iyilik hallerinin yükseltilmesinde içinde yaşadıkları toplumlarca değer atfedilmiş roller üstlenme konusunda güçlendirilmelerinin etkin bir müdahale yöntemi olduğunu önermektedir. Wolfensberger’in rol temelli değersizleştirme süreçlerinin ortaya çıkardığını iddia ettiği son iki sonuç, bu süreçlerin toplumsal ve bireysel düzeyde engelli kimliği üretip dayatmadaki etkisini de açıklığa kavuşturmaktadır.

2.11. Toplumsal Öğretiler ve Kültürel Aktarım (Dil, Norm, Töre, Atasözleri...)

Engelliliğin tedavi edilip düzeltilmesi ve engellilerin “normalleştirilmesi”, pozitivist bilim anlayışının gölgesinde şekillenen erken dönem engellilik çalışmalarının ana odak noktasını oluşturmaktaydı. Hirsch (1995: 3-4) engellilik çalışmalarını sağlık profesyonelleri ile Psikolog, halk sağlığı, rehabilitasyon ve özel eğitim uzmanlarının domine ettiği bir alana dönüştüren bu anlayışın teşhis ve tedaviyi öncelikli hale getirmesi itibarıyla bir takım eleştirilere maruz kaldığına dikkat çekmektedir. Yazara göre teşhis, tedavi ve bakım süreçlerinin ele alınmasıyla sınırlandırılmış erken dönem engellilik çalışmaları, engellilik olgusunu üreten sosyo-kültürel bağlamı göz ardı eden bir yaklaşıma sahiptir. Halbuki engellilik olgusunu sosyo-kültürel kontekstlerin etkisi çerçevesinde ele almak, engellilik çalışmalarına yeni ve mübit bir zemin kazandırmış olacaktır. Vehmas ve Watson ise (2014: 639) engellilik olgusunun çözümlemeci (dekonstrüksiyonist) bir perspektifle ele alınarak engellilik olgusuna dair geliştirdiğimiz düşünce kalıplarının hangi süreçler bağlamında baskın bir niteliğe kavuştuğunun keşfinin ve engellilik dediğimiz olguyu kuşatan ideolojilerin nasıl yapılandıklarının anlaşılma ihtiyacının engellilik çalışmalarını Eleştirel Engellilik Çalışmaları (Critical Disability Studies) olarak nitelendirebileceğimiz yeni ve daha dinamik bir boyuta taşıdığını belirtirlerken; engelliliğin çözümlenmesinde sosyo-kültürel ve folklörük unsurların engellilik çalışmaları dünyasında bundan böyle başlıca referans noktaları olarak görülme eğiliminde olduğunu îmâ ediyor olmalıdırlar. Nitekim Miles (2002: 54-55) Batı akademik dünyasında gelişen ve batı değerlerinin domine ettiği engellilik çalışmalarının, kültürlerarası karşılaştırmalı çalışmalarla irtibatlı bir ilerleme çizgisi izlemesi ihtiyacından söz ederken de benzer bir bakış açısını dillendirmektedir. Bu bağlamda folklörük materyaller engelliliğin spesifik kültürlerdeki temsil edilme formlarını araştırmada zengin kaynaklar olma potansiyeli taşımaktadır (Ebenso vd., 2012: 208; Hirsch, 1995: 4).

Yukarıda görüşlerine atıfta bulunulan yazarlar erken dönem engellilik çalışmalarının yeni bir istikamete yönelerek daha geniş bir perspektif kazanma ihtiyacını ortaya koyarlarken, toplumların zaman içerisinde biriktirdikleri tecrübelerden beslenen kültürel ve folklörük unsurların barındırdığı engellilik anlamlandırmalarının engellilik olgusuna dâir pozitivist metodolojiyle ulaşılan rasyonel bulguların şekillenmesinde de bir etkiye sahip olup olmadığı sorusunu da akla getirmektedir. Bu soruya Conrad (1992: 211 ve 2005: 3), McLellan (2007: 628), Parens (2013: 30) gibi yazarlar hastalık ve engellilik olgularının tıp biliminin ilgi alanına giren olgular olmasının salt tıbbî realitelere dayanmadığını; kompleks sosyo-kültürel faktörlerin itici gücüyle tıp biliminin etki alanını her geçen gün biraz daha genişletip engellilik ve hastalığın medikalize edilmesini kolaylaştırdığını söyleyerek cevap vermektedirler. Engellilik olgusunun toplumların hafıza ve zihin dünyalarına ayna tutan dil, toplumsal öğretiler ve folklörük unsurlar üzerinden çözümlenmesi, hem engelli politikaları üretilmesi bakımından, hem de engelli bireylerin gündelik hayatlarında kendilerini gerçekleştirme ihtiyaçlarını karşılama adına strateji geliştirebilmeleri bakımından önemlidir (Kisanji, 1995: 93; Luborsky, 1994: 239; Setume, 2016: 62). Miles'in (2001:143) Güney Asya toplumlarının engellilik olgusuna ilişkin geliştirdikleri sosyal tepkilerin tarihini folklörük materyal aracılığıyla incelediği çalışmasında belirttiği şekliyle söyleyecek olursak, engelliliğe ilişkin reaksiyon verme formlarının halk kültürü ürünleri üzerinden irdelenmesi

sadece geçmişte kalmış anlamlandırmaları öğrenmemizi sağlamakla kalmaz; geçmişten tevarüs ettiğimiz bilgi birikiminin engellilik meselesine ilişkin bugünkü atılan adımlar üzerindeki etkinliğinin anlaşılmasını da mümkün kılar. Diğer taraftan Salas-Provence vd. (2002: 152) tarafından ortaya konulan görüşler, engelliliğin halk inanışlarında saklı anlamlarının çözümlenmesinin sadece kuramsal çalışmalar yürüten akademisyenler ve engellilikle baş etmesi gereken kesimler bakımından değil; engelliliğin tedavisiyle meşgul olan sağlık profesyonellerinin çabalarının istendik sonuçlar üretmesi bakımından bile önem arz ettiğine işaret etmektedir. Bu durumda engellilik olgusunun ve engelli bireylerin engellilikleri üzerinden muhatap oldukları sosyal tepkilerin geniş bir perspektifte çözümlenmesi; salt pozitivist metodolojiyle ulaşılan bulgular kadar yerel söylemler ve kültürel unsurlar eliyle kazandığı anlamların da bilinmesini gerekli kılar (Devlieger, 1999a: 439-440; Setume, 2016: 63-64).

Kültürel unsurlar bir toplumun insanı ve dünyayı algılayış tarzlarının temellerini oluşturan düşünce paternlerinin kodlarını barındırır. Toplumların zaman içerisinde ve yaşama biçimleri dâhilinde muhatap oldukları tecrübeler vasatında ürettikleri kültürel materyallerin barındırdığı engelliliğe dâir anlamların görünür hale gelmesinde en önemli araç hiç şüphesiz dildir (Devlieger, 1999a: 440; 1999b: 346). Bir nesnenin, bir olgunun ne şekilde anlaşılacağı onun nasıl adlandırıldığı ya da nasıl söze döküldüğü ile yakından ilişkilidir. Bir başka deyişle kelimeler niteledikleri nesne ve olguların onları duyanlar tarafından nasıl bir muameleye tâbî tutulmaları gerektiği konusunda îmâları da ihtivâ eder. Bununla beraber, sözü edilen îmâlar kültürel bağlamlarda üretilip, kültürel duyarlılıklar çerçevesinde çözümlenir (Devlieger, 1999b: 346). Devlieger (1999b) Amerikan toplumunda engellilik olgusunun bir dönem dezavantaj ya da mazeret anlamına gelen “Handicap” kelimesiyle adlandırıldığına, sonra bu kelimenin yerini engellilik anlamındaki “Disability” kelimesinin aldığına dikkat çektiikten sonra; engellilik olgusunun söze dökülme süreçlerinden yola çıkarak bu toplumdaki engellilik algılamalarının izini sürmenin mümkün olabileceğini önermektedir. “Handicap” kelimesinin kullanımının hakim olduğu dönemde Amerikan toplumunda engelliliği tanımlayan merkez nosyon bireyin dezavantajlı olmasıdır. “Handicap” yerine “Disability” teriminin kullanılmaya başlanması göstermektedir ki, engelliliğin toplumsal tanımında ana vurgu bireyin yapıp etme kabiliyetlerine evrilmiş, daha doğru bir deyişle Amerikan toplumu engelliliği artık bireyin yapıp etme imkân ve kabiliyetleri vasatında anlamlandırmayı tercih etmiştir.

Demek oluyor ki dil toplumların engellilik olgusunu anlamlandırırken başvurdukları temel referanslar ile bu anlamlandırma süreçlerini belirleyen zihinsel dünyalarının arka planını görünür hale getirmektedir (Stroch vd., 2019: 197). Kelimeler engellilik olgusunu tarif ederken, tarif edilen olgunun nesnesi konumundaki bireylerin sosyal ilişkileri ve toplumsal konumlanışlarını da etkilemektedir (Barnes, 1995: 10; Gottlieb, 2001: 982; Zola, 1993: 167). Foreman (2005: 57-59) ve Mkhize (2015: 133) tarafından da belirtildiği üzere terminoloji dünyasını meydana getiren kelimeler kullanıldığı kültürel bağlamlarda olumsuz çağrışımlar ürettiğinde, terminolojinin nesnesi olan bireylerin sosyal benlikleri de değersizleştirilme riskiyle karşı karşıya kalır. Diğer taraftan bireyin engelinin sözel bir karşılığa kavuşmasında onun diğer niteliklerini maskeleyen bir dilin kullanılması, bireysel kimliğinin gölgelenmesini kaçınılmaz kılar.

Hiç şüphesiz dil sadece bugünün anlam dünyasını somutlaştırmakla kalmaz, toplumların zaman içerisinde ürettikleri folklörük materyalin nesiller arasında aktarılmasına da vasıtalık eder. Böylece folklörük değerler etrafında şekillenen engelliliğe ilişkin anlamlandırmalar dil vasıtasıyla nesiller arasında aktarılarak birer öğretiye dönüşür. Devlieger (1999a: 440) toplumların geçmiş dönem yaşam biçimlerine ışık tutan folklörük unsurların barındırdığı kognitif kodların çözülmesinde dilin kritik derecede bir öneme sahip olduğuna dikkat çekmektedir.

Yerel kültürel unsurlar eliyle üretilen engelliliğin çözülmesinde ele alınması gereken en önemli unsurlardan birisi dildir. Zira kompleks ve geniş kapsamlı anlamlar tam olarak dil ile aktarılan terimler, atasözleri, sözlü hikâye ve masallar, bir milletin tarihsel yaşantısı içinde önem atfedilmiş mitler benzeri unsurlar vasıtasıyla kavranabilir. Kültürlerin masal, atasözleri, efsane benzeri folklör ürünlerine bakıldığında, bu ürünlerin bir olağandışılık olarak engelliliğin açıklanma biçimleri, hangi vasfı taşıyanların engelli sayılacağı, engelli sayılma vasıflarını taşıyanlara ne şekilde reaksiyon gösterileceği sorularına cevap bulunmaktadır. Örneğin Avrupa halk hikâye ve masallarında geniş bir yere sahip olan peri ve Çalınmış Çocuk (Changeling) metaforları, bir çocuğun engelli olarak dünyaya gelmesinin ya da” sağlıklı” bir annenin “sağlıklı olmayan” bir çocuk dünyaya getirmesinin batı toplumlarındaki karşılığının ne olduğu sorusunu aydınlatmaktadır (Allday, 2009; Eberly, 1988; Goodey, 2004; Goodey ve Stainton, 2001; Haffter, 1968; Leask vd., 2005; Yenika-Agbaw, 2011). Çalınan Çocuk inanişine göre sağlıklı ve güzel çocuk doğuran bazı annelerin çocukları periler, cinler, devler) gibi metafizik varlıklar tarafından alınır, yerine sağlıklı olmayan çocuklar bırakılır. Çalınan sağlıklı çocukların yerine bırakılan “garip” çocuklar tepkisiz, hissiz, sebepsiz yere ağlayan, fiziksel bakımdan ise normal olmayan çocuklardır (Haffter, 1968: 56; Leask vd., 2005: 271).

Değiştirilen Çocuk metaforu, bir çocuğun neden engelli olduğu ya da sağlıklı bir annenin neden sağlıklı bir çocuk dünyaya getiremediği sorularına cevap bulmaya yaramanın yanında, “mükemmel çocuklara” sahip olmayı uman ancak bu beklentileri karşılık bulmayan ebeveynleri engelli çocuk sahibi olmanın sebebiyet verdiği hayal kırıklığı, öfke ve suçluluk gibi psikolojik güçlükler ile toplumsal arenadaki değersizleştirici etkisinden de kurtarmanın bir aracı olmuştur (Goodey ve Stainton, 2001: 244). Annelerin dünyaya getirdiği “sağlıklı” çocuk periler, cinler veya devler tarafından çalınıp yerine bırakılan “sağlıksız” çocuk gerçekte annenin değil; metafizik varlıkların eseridir. Metafizik varlıkların yarı insanlaştırılmış (ya da hilkat garîbesi) eserlerinin maruz kalabilecekleri yok sayılma, istismar, ölüme terkedilme gibi “normal insanlar” için söz konusu olmayan muameleler de moral değerlerin ayıplama, kınama ve yasaklama sınırlarının dışına taşınmış olmaktadır (Haffter, 1968: 57; Mac Philib, 1991: 129). İlgili literatürde yer alan bazı çalışmalara bakıldığında, masallar aracılığı ile aktarılan ve bir öğretiye dönüşen Çalınan Çocuk metaforunun îmâ ettiği değersizleştirici engellilik algılamalarının dînî inanişlerle de ilişkilendirilerek güçlü bir meşruiyet zeminine kavuştuğu görülür. Bu bağlamda doğar doğmaz Vaftiz edilmeyen çocukların metafizik varlıklar tarafından çalınarak yerlerine “sağlıksız” çocukların bırakılmasının güçlü bir ihtimal olduğuna inanılır (Haffter, 1968: 57; Eberly, 1988:62). Goodey ve Stainton (2001: 244) bu türden teolojik anlamlandırmaların, bu çalışmanın çeşitli bölümlerinde değinilen engelliliğin medikalize edilmesi ile engelli bireylere karşı geliştirilen

değersizleştirici sosyal tutumlara bir ilham kaynağı oluşturma etkisine de sahip olduğunu iddia etmektedirler.

Diğer taraftan geçmiş dönemlerin sosyal değerlerinin ve sosyal etkileşimlerine nitelik kazandıran güç ilişkilerinin nesiller arasında aktarılmasına aracılık eden masallar, batı toplumlarının kültürel geçmişlerini oluşturan ve ekonomisi savaş ile köle düzenine; toplumsal düzeni ise ataerkillik, rekabet ve mükemmel bedene sahip olmayı yücelten bir anlayışa dayanan Yunan Medeniyetinden tevarüs ettikleri değersizleştirici engellilik yorumlamalarını (Barnes, 1995: 11) öğretiyeye dönüştürmektedir. Yenika-Agbaw (2011: 91) masum olmaları hasebiyle çocuk edebiyatında önemli bir yere sahip olan masalların sadece bir eğlence aracı olmadığını, batı dünyasının peri masallarının aynı zamanda çocukların zihin dünyalarındaki sağlamcı (able-bodiedness) anlayışı da inşa ettiğini ileri sürmektedir.

Engelliliğin toplumların zihin dünyalarında akıl yoluyla kavranabilir bir olgu olarak açıklığa ve gerekçeye kavuşamayışı, bu olguyu gizemli bir olağandışılığa evriltilmiş; yukarıda da belirtildiği üzere metafizik tasavvurlarla ilişkilendirilmesine sebep olmuştur. Changeling metaforunda bu ilişkilendirme engelli bireylerin moral değerlerle örtüşmeyen muamelelere mâruz kalmalarını meşrulaştıran bir gerekçeyken; aynı durum Afrika toplumlarında engelli bireylerin moral olmayan davranışlara maruz bırakılmaması konusunda hassasiyet gösterilmesini gerektiren bir yoruma kavuşmuştur. Örneğin Sahraaltı Afrika'sı toplumlarında engelli kimselerin alay konusu edilmelerini yasaklayan “Engelliye gülen engelli olur”, “Sen ölmedikçe engelliye gülme” benzeri çeşitli atasözleri bulunmaktadır; engelli kimselere kötü muamelenin engellilikle sonuçlanacağı yaygın bir inanıştır (Devlieger, 1999a: 441-442). Engellilik olgusunun bu türden bir yorumu engelli bireylerin muhatap oldukları sosyal reaksiyonları da etkilemiş; “Dokuz engelliye besleyen, onuncu kişi olarak kendini beslemiş olur.” (Devlieger, 1999a: 451) atasözünün ifade ettiği gibi engelli bireyler bu toplumlarda bertaraf edilmesi gereken değil, korunup kollanması gereken bireyler olarak konumlandırılmıştır. Engelli çocuğa sahip ailelerin çocuklarını âzamî derecede koruyup kollamaları önemli bir sorumluluktur ve bu sorumluluğun yerine getirilmesi tanrının hoşnutluğunu kazandırır (Kisanji, 1995: 104). Engelli bireylere yöneltilen korumacı tutum ve tavırlar, esas itibarıyla kolektivist toplumların gelenek-görenek, inanç gibi kültürel unsurlarının zorunlu kıldığı en tipik ve belirgin reaksiyon formudur (Darawsheh, 2020: 1; Gannotti vd., 2001: 1512; Oyori ve Jerop, 2002: 68). Çünkü bu tür topluluklarda kolektif iyilik halinin gelişmesi, bireysel iyilik halinin gelişmesinden daha önceliklidir (Abang, 1988: 73; Al-Aoufi vd., 2012: 207; Salas-Provence vd., 2002: 152).

Toplumsal öğretiler ve kültürel unsurlar, engelliliğin tanımlanma ve engellilik karşısında gösterilen reaksiyon formlarının her toplumun kendi değerler sistemi çerçevesinde dünyayı ve insanı anlama tarzına bağlı olarak özgünlüğe sahip olduğunu; bütün toplumlara teşmil edilebilecek genel-geçer bir hüviyetinin olmadığını ortaya koymaktadır. Burcu'nun (2011: 37) ifadesiyle “engellilik kültürel bir tanımlamadır” ve hem toplumlara özgü engellilik tanımlamaları, hem de engellilik karşısında gösterilen reaksiyon formları toplumsal öğretilere dönüşerek formel bilgiler olmanın ötesinde toplumların yaşam biçimlerinin bir parçası olarak masal, atasözleri, gelenek-görenek gibi unsurlar aracılığıyla aktarılabilmektedir. Bütün bu gerçeklerden hareketle bu çalışma engelliliği, “bireyin içinde yaşadığı

toplumun normallik ölçülerini ihlal eden fiziksel, zihinsel ve/veya statü farklılıkları ile fonksiyon sınırlılıkları dolayısıyla sistem dışında bırakılması.” şeklinde tanımlamayı önermektedir. Hangi farklılıkların hangi ölçülerde tezahür ettiğinde bireyi engelli hale getireceği ise daha önce de belirtildiği üzere kültürden kültüre farklılık göstermektedir. Örneğin bazı toplumlarda fiziksel bakımdan sakatlığı olan ancak evlenerek çocuk dünyaya getirmiş kadınlar engelli etiketiyle etiketlenmezken; fiziksel bakımdan “kusursuz” sayılmakla birlikte çocuk sahibi olamamış kadınlar engelli addedilmektedir (Gbodossou’dan aktaran Oyori ve Jerop 2002: 64). Bu durumda Sosyal Hizmet gibi insanın iyilik halini yükseltmeyi hedefleyen uygulamalı sosyal disiplinler bakımından engellilik alanında geliştirilecek müdahale ve uygulamaların istendik sonuçlar meydana getirmesi, engellilik olgusunun toplumsal öğretiler temelinde çözümlenmesini, engelliliği bir dışlama gerekçesi olmaktan uzaklaştıran kültür unsurlarının görünür hale getirilmesini incelemeyi gerekli kılmaktadır.



BÖLÜM 3: METODOLOJİ VE BULGULAR

3.1. Araştırmanın Metodolojisi

3.1.1. Araştırmanın Problemi

Dayatılmış Engelli Kimliği: Bir Sosyal İnşa Süreci Olarak Engellilik başlıklı bu çalışmanın problemi, engellilik olgusuna yüklenen toplumsal anlamların engelli bireyler bakımından bir kimlik dayatmasına evrilme süreçleri ile engelli bireylerin bu dayatılmış kimlikle baş etme yollarının keşfedilmesidir.

Engellilik olgusunun sosyal bir inşa ürünü olduğu kabulünden hareket eden bu çalışma, toplumun engelliliğe yüklediği önyargı temelli anlamların engelli bireylerin kişisel kimlik tanımlamalarına yansması ve bu anlamlandırmalarla baş etme yollarını/çabasını Türkiye ölçeğinde incelemektedir. Bu çerçevede;

- i. Kültürel yapı, psikolojik yaklaşım ve kognitif kalıplardan kaynaklı toplumdaki engelli algısının engelli bireylere bir kimlik dayatıp dayatmadığı;
- ii. Toplumun engelliliğe yüklediği anlamların engelli bireylerin kişisel kimliklerini tanımlama süreçlerini etkileyip etkilemediği;
- iii. Engelli bireylerin engellilik olgusuna yüklenen anlamlandırmalar karşısında kimliklerini koruma adına ne gibi baş etme yollarına müracaat ettikleri sorularına cevap aranmaktadır.

Nitel bir araştırma olan bu çalışmada veriler yarı yapılandırılmış mülakatlar yoluyla toplanmış; çalışma grubu 14 görme, 14 ortopedik ve 9 işitme engelli 21 – 57 yaş arası toplam 37 katılımcıdan oluşturulmuştur.

3.1.2. Araştırmanın Modeli

Bir bilginin bilimsel bir niteliğe sahip olmasının en önemli şartı, ancak bilimsel yöntemler kullanılarak üretilmiş olmasıdır. Bu çalışmanın problemini oluşturan soruların cevaplandırılmasını mümkün kılan bulgulara nitel araştırma metodolojisi takip edilerek ulaşılmıştır. Bu bölümün amacı bilimsel araştırma yöntemlerini irdelemek değildir; ancak çalışmanın gerçekleştirilmesinde takip edilen nitel araştırma metodolojisinin neden tercih edildiği hususunun açıklığa kavuşturulması çalışmaya ilişkin değerlendirmede bulunulabilmesi adına önemlidir.

Öz olarak “bir olgunun temel karakterini kendi bağlamında anlamayı amaçlayan sistematik bir yaklaşım” (Brantlinger vd., 2005: 195) şeklinde tanımlayabileceğimiz nitel araştırma metodolojisi bu çalışmada yer alan engelli bireylerin yaşanmış tecrübelerini en geniş ölçüde ortaya çıkararak akademik dünyaya taşınmanın en uygun yolu olarak değerlendirildi. Keza bu çalışma ele aldığı problem itibarıyla kimlik ve engellilik gibi makro ölçekli sosyal yapılar eliyle kompleks süreçler dâhilinde inşa edilen iki olguya odaklanırken; engelli bireylerin engelli olmaları dolayısıyla muhatap oldukları toplumsal tutum ve davranışların zihin dünyalarındaki karşılıklarını kimlik tanımlamaları bağlamında açığa çıkarmak, keşfedici veri toplama yöntemlerinin kullanılmasını bir zorunluluğa dönüştürmektedir. Bu açıdan

bakıldığında araştırmanın gerçekleştirilmesinde takip edilmesi gereken metodoloji, araştırmanın probleminin mâhiyeti tarafından belirlenmiş olmaktadır.

Epistemolojik olarak sosyal inşâcı, sembolik etkileşimci ve yorumlamacı yaklaşımlara yaslanan nitel araştırmaların (Cleary vd., 2014: 473) inceleme alanı bireylerin dünyaları, tecrübe ve sosyal olarak inşâ edilmiş gerçeklikleridir (Hallberg, 2006: 141). Bu çalışma bağlamında söylemek gerekirse, nitel araştırma yöntemleri araştırmacıya çalışmaya katılan engelli bireylerin muhatap oldukları toplumsal tutum ve davranışlar ile engelliliklerinin yorumlanış formlarının onlar açısından bir kimlik dayatması anlamına gelip gelmediğini; bu yorumlamaların kendi kimlikleri hakkındaki görüşlerini ne şekilde etkilediğini içinde yaşadıkları sosyal kontekste keşfedebilme imkânı sağlamaktadır. Söz konusu keşfin büyük oranda bireysel yaşamışlıklara dayanmak durumunda olması ise kaçınılmaz olarak nitel metodolojinin ana karakterini teşkil eden dinamik ve esnek bir yol takip edilmesini gerektirmektedir (Fossey vd., 2002: 723). Bu hususlardan hareketle, çalışmaya katılan engelli bireylerin yaşamışlıklarını ve kimliklerini biçimlendiren etkileşimlerin yansımalarını akademik ortama kendi sesleri ile duyurabilmenin en uygun yöntemi olması hasebiyle bu çalışma nitel bir araştırma olarak dizayn edilmiştir.

Nitel araştırmada temel amaç kontrol veya öngöründe bulunmak değildir, araştırmanın konusunu meydana getiren olgunun yaşanmış tecrübelerden de faydalanılarak vuku bulduğu bağlamda keşfedilmesidir. Dolayısıyla araştırmacının araştırma şart ve ortamlarını özelleştirme ihtiyacı da yoktur. Bu durum nitel araştırmalara laboratuvar şartlarına ihtiyaç duymayan, olguları var oldukları özgün ortamlarında ele alan doğal bir bilimsel yöntem olma vasfı kazandırır (Aspers ve Corte, 2019: 142; Patton, 2005: 1633).

Nitel araştırmalar önceden kurgulanmış hipotez ve varsayımları test etmeyi öncelemediği için, (Hammarberg vd., 2016: 498) araştırma sırasında ortaya çıkan öngörülmemiş bilgi ve bulguları araştırmaya dâhil edebilme esnekliği sağlar. Öyle ki, araştırmacının ortaya çıkan yeni durum ve bulgular ışığında araştırmasının tasarımını revize edebilmesi de nitel araştırma metodolojisinin esnekliği bağlamında mümkündür.

Nitel bir araştırmanın örnekleminin büyüklüğü çalışmanın amacına bağlıdır (Patton, 2005: 1634). Elde ettiği bulguları tanımlanmış bir evrene teşmil etmeyi amaçlayan, dolayısıyla da evrenini temsil ettiğini varsaydığı örnekleme tesadüfî olarak belirleyen nicel çalışmaların aksine, nitel araştırmaların örneklemeleri (yahut çalışma grupları) amaca bağlı örneklemelerdir (Fossey vd., 2002: 726). Dolayısıyla büyük örneklemeler yerine çalışmanın amacını gerçekleştirmeye yeteceği düşünülen katılımcı sayıları görece olarak düşük gruplarla ayrıntılı ve derinlemesine çalışmak nitel çalışmaların örneklemelerinin yapılandırılmasında temel prensiptir. Katılımcı sayısı bakımından küçük gruplarla yapılan görüşmeler sonunda elde edilen zengin muhtevalı verilerin derinlemesine analiz edilmesi, katılımcıların araştırmanın konusunu oluşturan olgulara dâir algılarının, hissiyatlarının ve yaşanmış tecrübelerinin geniş bir perspektifte irdelenmesini gerektirir (Patton, 2005: 1633). Böyle olunca, elde edilen veriler belirli bir evrene teşmil edilmesi zorunlu olmayan, birey spesifik bir karaktere sahiptir. Nitel araştırma yönteminin bu vasfı, farklı katılımcı kişilik profillerinin daha ayrıntılı bir şekilde araştırma bulgularına yansıtılabilmesi avantajını da kazandırır (Fossey vd., 2002: 723). Bu çalışma da engelli katılımcıların engelliliklerine karşı gelişen toplumsal

reaksiyonların kendilerini dayatılmış bir kimlikle yaşamaya zorlayıp zorlamadığını; bahsi geçen reaksiyonların kendi kimlik tanımlamalarını nasıl etkilediğini ve baş etme stratejilerini keşfetmeyi amaçlamaktadır; bu amacın tam olarak gerçekleştirilebilmesi katılımcıların farklı görüşlerinin bulgulara yansıtılmasıyla gerçekleşebilir.

Çalışmanın metodolojisini belirleyen bir başka etken de bilimsel metodolojilerin araştırmacıyı araştırma sürecinde konumlandırış formlarıyla ilgilidir:

Nitel araştırmalarda başlıca amacı önceden belirlenmiş hipotezleri test etmek olan araştırmacının objektif konumu, araştırmanın sıhhati bakımından kritik bir öneme sahiptir. Nitel araştırmalarda ise araştırmacı verilerin toplanması süreçlerinde gerçekleştirilen mülakatların yapılandırılmasında ve elde edilen verilerin barındırdığı anlamların görünürlük kazanması adına yapılan derinlemesine analizlerde merkezî bir konumdadır. Hammarberg, Kirkman ve Lacey (2016: 498) tarafından belirtildiği üzere araştırmacı çalışmaya katılanların dünyalarına dâhil olarak onların gözünden görünenleri çalışmasına yansıtmak durumundadır. O'Day ve Killeen (2002: 2) ise nitel metodolojiyi takip ederek çalışma gerçekleştiren araştırmacıların çalışmalarına katılanlarla aralarına koyacakları mesafenin katılımcıların yaşamış tecrübelerinin öğrenilmesinde bir bariyer oluşturacağı görüşündedir. Patton'un (2005: 1633) araştırmacının araştırma süreçlerindeki rolüne ilişkin “katılımcı gözlemci” tanımlaması araştırmacının nitel çalışmalardaki konumunu öz bir şekilde ifade etmektedir. Dahası yazar araştırmacının bu rolünü etkin bir şekilde ifâ edebilmesinin nitel çalışmanın niteliği üzerinde olumlu bir etkisini de îmâ etmektedir. Hemen belirtmek gerekir ki, araştırmacının çalışmasının ele aldığı olgu/olgulara olan vukufiyetinin öneminden söz ederken, çalışmaya katılanların görüşlerini biçimlendirmek suretiyle araştırmanın objektivitesine zarar vermekten kaçınmasının da bir zorunluluk olduğunun altını çizmek gerekir. Araştırmacı tarafsızlığına gölge düşürebilecek türden yönelimlerini öngörme kabiliyetine sahip olurken; katılımcıların söz ve eylemlerine karşın da duyarlı olabilmelidir (Strauss ve Corbin, 1998: 7). Araştırmacı sahip olduğu birikimi katılımcıların tecrübe, düşünce, algı ve duygularını âzamî ölçüde görünür kılmaya sevk etmek durumundadır. Bu çerçevede nitel araştırmaların dinamik yapısı, gelişen öngörülmemiş ya da yeni durumlar karşısında araştırmacının aktif pozisyon almasını gerekli kılar. Dolayısıyla araştırmacının çalışmanın problemi hakkındaki bilgileri, ele alınan olgulara ilişkin kişisel yaşantıları ve tecrübeleri ile çalışma grubuna dâhil edilen katılımcılarla olan etkileşimleri çalışmanın vasıf kazanmasında kayda değer bir öneme sahiptir. Özellikle engelliler gibi sosyal birer kategoriye dönüştürülmüş, kendine has bir kültür oluşturmuş kesimlerle yapılan çalışmalarda katılımcıların özgün duygu ve düşüncelerinin tam olarak açığa çıkarılması, uygun dil ve jargonun kullanılmasıyla maksimize edilebilir. Bütün bu hususlardan hareketle bu çalışmayı gerçekleştiren araştırmacının engelli bir birey oluşu da ele alınan problemin nitel yöntemle çalışılması bakımından bir avantaj olarak değerlendirilebilir. Örneklemenin oluşturulması, verilerin toplanması ve analiz edilme süreçleri ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır.

3.1.3. Araştırmanın Örneklemi

Fossey vd. (2002: 726), Kuzel (1992); Morse ve Field (1995); Popay vd. (1998); Rice ve Ezzy (1999) tarafından yapılan çalışmalara atfen nitel araştırmaların ortaya koyacağı bulguların esas itibarıyla zengin muhtevalı verilere ihtiyaç duyduğu gerçeğinden hareketle,

örneklemelerinin oluşturulmasında “uygunluk” (appropriateness) ve “yeterlik” (adequacy) olmak üzere iki temel belirleyiciden söz etmektedir:

Uygunluk prensibi çalışmanın amaç ve probleminin tabiatı bakımından ihtiyaç duyulan verinin toplanabilmesine imkân sağlayabilecek yaşantı ve tecrübelerle sahip katılımcılarla çalışılmasını gerektirmektedir. Bir başka deyişle araştırmanın ele aldığı olgulara ilişkin duygu, düşünce, algı ve tecrübelerini aktarabilme imkânlarına sahip katılımcıların belirlenmesi çalışmanın amacına ulaşabilmesi bakımından kritik öneme sahiptir. Örneklem ile çalışmanın problemi arasındaki ilişkinin çalışma amacını gerçekleştirecek bir niteliğe sahip olması uygunluk prensibine riayet edilmesiyle mümkün olabilir. Bu açıdan bakıldığında uygunluk prensibi, araştırmacının örneklemine oluştururken çalışmasının amaç ve problemi bakımından katılımcıların niteliklerini dikkate almasının gereğine vurgu yapmaktadır. Katılımcıların amaca bağlı olarak belirlenmesi ve katılımcıların niteliğinin bir ölçü olarak öneme sahip olması, çalışmaya katılma kriterlerinin araştırmacı tarafından önceden belirlenmesini zorunlu kılmaktadır.

Örneklemi uygunluk ve yeterlik prensipleri çerçevesinde yapılandırılan bu çalışmanın katılma kriterleri şu şekilde belirlendi: Katılımcıların 18 yaşından küçük olmamaları; görme, işitme veya ortopedik engel türlerinden birine sahip olmaları; sayılan engel türlerinden başka bir engellerinin bulunmaması; aynı katılımcının birden fazla engele sahip olmaması; çalışmaya katılımın gönüllülük esasına dayanması.

Tablo 1: Örneklem Engel Türü

	Frekans (sıklık)	Yüzde	Yüzde (geçerli)	Yüzde (birlikte)
Görme Engelli Bireyler	14	37,8	37,8	37,8
Ortopedik Engelli Bireyler	14	37,8	37,8	75,7
İşitme Engelli Bireyler	9	24,3	24,3	100
Toplam (geçerli)	37	100	100	
EKSİK: Sistem	0	0		
TOPLAM	37	100		

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Nitel çalışmaların tasarımında uygunluk prensibi katılımcıların niteliklerine odaklanırken, yeterlik prensibi de nicel büyüklüklerine (katılımcı sayısına) odaklanmaktadır. Nitel bir çalışmanın ele aldığı olguların keşfedilme süreçlerinde ihtiyaç duyulan zengin aktarım ihtiyacının karşılanabilmesi, yeter sayıda katılımcıyla çalışılmasını gerektirir. Nicel araştırmaların örneklemeleriyle karşılaştırıldığında nitel araştırmalar çok daha küçük katılımcı gruplarıyla gerçekleştirilmektedir. Ancak bu noktada göz önünde bulundurulması gereken husus şudur ki; görece az sayıdaki katılımcılarla yapılan mülâkatlar yoluyla elde edilen saatler süren kayıtlar son derece zengin bir muhteva sağlamaktadır. Bu itibarla nitel çalışmalarda fiks katılımcı sayılarından söz edebilmek bu metodolojinin dayandığı yorumlayıcı ve inşacı paradigma bakımından gerçekçi olmayacaktır.

Nitel çalışmalarda katılımcı sayısını belirleyen temel unsur, elde edilen bilgilerin üzerinde çalışılan olguları tam olarak tanımlamaya yetip yetmediğidir. Yapılan mülâkatlardan elde edilen verilerin yeterli olup olmadığı sorusu ise cevabını büyük oranda veri toplama işleminin seyri içerisinde bulur. Dolayısıyla örneklemin büyüklüğü elde edilen verilerin çeşitlilik ve zenginliği ile ilgilidir. O halde nitel bir araştırma için en uygun örneklem büyüklüğü, araştırmanın problemini çözümlemeye yetecek verileri toplamasını mümkün kılan

büyüküktür (Marshall, 1996: 523). Katılımcıların söylemlerinde aynı kavramları tekrar ettiği ve görüşmelerden yeni ve farklı kavramların üretilmediği durumlarda, bir başka ifadeyle verilerin doyuma ulaştığının görüldüğü durumlarda, (data saturation) veri toplama (farklı katılımcılarla mülakat yapma) işleminin sonlandırılması gerekir (Cleary vd., 2014: 473; Marshall, 1996: 523).

Yukarıda belirtilen hususlar ışığında bu araştırmanın örnekleme ve çalışma grubu 14 görme, 14 ortopedik ve 9 işitme engelli olmak üzere 21 ve 57 yaş aralığındaki 20 kadın ve 17 erkek-toplamda 37- katılımcıdan oluşturuldu.²²

Tablo 2: Örneklem Yaş Dağılımı

Yaş	Frekans (sıklık)	Yüzde	Yüzde (geçerli)	Yüzde (birlikte)
21	1	2,7	2,7	2,7
22	1	2,7	2,7	5,4
25	1	2,7	2,7	8,1
26	1	2,7	2,7	10,8
30	3	8,1	8,1	18,9
32	2	5,4	5,4	24,3
33	2	5,4	5,4	29,7
34	2	5,4	5,4	35,1
35	1	2,7	2,7	37,8
36	1	2,7	2,7	40,5
37	1	2,7	2,7	43,2
39	1	2,7	2,7	45,9
40	1	2,7	2,7	48,6
41	1	2,7	2,7	51,4
43	1	2,7	2,7	54,1
45	3	8,1	8,1	62,2
46	1	2,7	2,7	64,9
47	2	5,4	5,4	70,3
48	2	5,4	5,4	75,7
49	1	2,7	2,7	78,4
51	2	5,4	5,4	83,8
53	2	5,4	5,4	89,2
54	1	2,7	2,7	91,9
55	1	2,7	2,7	94,6
56	1	2,7	2,7	97,3
57	1	2,7	2,7	100
Toplam (geçerli)	37	100	100	
EKSİK: Sistem	0	0		
TOPLAM	37	100		

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde 9'unun lise, 10'unun ön lisans, 12'sinin lisans, 4'ünün yüksek lisans ve 2'sinin doktora mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcıların mesleklerine bakıldığında ise 4'ünün memur, 3'ünün emekli memur, 3'ünün Türk işaret dili eğitmeni, 2'sinin arşiv görevlisi, 2'sinin halkla ilişkiler uzmanı, 2'sinin yönetici, 2'sinin öğrenci ve 2'sinin öğretmen olduğu görülmektedir. Diğer katılımcılar mesleklerini araştırmacı, bankacı, büro çalışanı, emekli, eğitmen, gazeteci, muhasebeci, müzisyen,

²² Bkz. Ekler: Örneklem Eğitim Durumu, Yaş Dağılımı, Meslek Durumu, Sağlık Kurulu Raporunda Belirtilen Engel Oranı, Engelin Başlangıcı, Kimlik Tanımlamalarının Kendi Kimliğini Etkileme Durumu Tabloları.

pazarlamacı, psikolog, psikolojik danışman, seramik atölyesi işleticisi, Türk işaret dili tercümanı, yapı ressamı, inovasyon uzmanı, işe alım uzmanı ve işletmeci olarak belirtmişlerdir. Katılımcıların sağlık kurulu raporunda belirtilen engel oranları %40 ile %95 arasında değişmektedir.

Örneklemin oluşturulmasında görme, ortopedik ve işitme engelli üyeleri olan Türkiye Beyazay Derneği ile işbirliğine gidildi.²³ Derneğin kayıtlı üyeleri ile dernekten hizmet alan engellileri çalışmaya katılmaya davet etmek üzere araştırmacı tarafından bir metin hazırlanarak dernek merkezinde görev yapan personele iletildi. Çalışmayı kısaca tanıtan metin çalışmanın amacını, katılma kriterlerini ve derneğin telefon numaralarını ihtiva etmekteydi. Araştırmaya katılma isteğini derneğe bildirenlerin isim ve telefon numaraları dernek ofisinde çalışan görevliler tarafından araştırmacıya bildirildi. Katılmayı kabul edenlerle telefon görüşmesi yapılarak çalışma hakkında ilâve bilgiler verildi. Telefon üzerinden yapılan bu ön görüşmede potansiyel katılımcının çalışmaya katılma kriterlerine sahip olup olmadığı teyit edildi. Çalışmaya katılma kriterlerini karşıladığı anlaşılan gönüllülere çalışmaya katılımın tamamen gönüllülük esasına dayandığı ve yazılı onayının alınacağı, çalışmanın salt akademik bir çalışma olduğu ve maddî bir boyutunun bulunmadığı ve dolayısıyla katılımcılara ve araştırmacıya parasal bir getiri sağlamayacağı, çalışmanın amacı, mülâkat sırasında kendisine sorulacak soruların genel mahiyeti hakkında bilgiler verildi. Ayrıca mülâkatın ses kaydının alınacağı, katılımcının isterse mülâkat sırasında veya sonradan çalışmadan ayrılabilceği, ses kayıtlarının birebir yazıya aktarıldıktan sonra silineceği, çalışmada verdiği bilgilere atıfta bulunulacak olursa kendi adıyla değil hipotetik bir adla atıfta bulunulacağı, katılımcı kimliğinin hiç bir şekilde ifşa edilmeyeceği, toplanan verilerin çalışmanın amacı dışında kullanılmayacağı hususları da paylaşıldı.²⁴ Bu noktada şu hususu da belirtmek gerekir ki; örneklem oluşturulurken Türkiye Beyazay Derneği ile işbirliğine gidilmiş olmakla birlikte araştırma sadece belli bir kuruluşla irtibatlı kimselerin tecrübelerine yoğunlaşmak gibi bir amaç taşımamaktadır. Nitekim örneklem grubunda yer alan bazı katılımcılar kendileriyle mülâkat yapılan katılımcılar tarafından önerilmiş ve çalışmaya dâhil edilmişlerdir.

Dernek araştırmada ele alınan her üç engel grubuna dâhil üyelere sahiptir. Ayrıca her üç engel grubundan engelli vatandaşlara üyelik şartı aramaksızın hizmet sunmaktadır. Merkezi İstanbul ilinde bulunan Türkiye Beyazay Derneği'ne Maliye ve İçişleri Bakanlıklarının uygun görüşü ile Bakanlar Kurulu'nca 23/6/2008 tarihinde Kamu Yararına Çalışan Dernek statüsü verilmiştir. Derneğin hâlihazırda Türkiye'de 72, yurt dışında 7 şubesi bulunmaktadır. Bu yaygın şube ve hizmet ağı, çeşitlilik arz eden bir engelli popülasyonuna ulaşılması bakımından önemli bulunmuştur. Dernek 212 444 6000 numaralı telefon çağrı hattıyla Türkiye'nin her yerinden engelli vatandaşların soru ve ihtiyaçlarına cevap veren bir hizmet de sağlamaktadır. Türkiye Beyazay Derneği²⁵ başta Cumhurbaşkanlığı ve çeşitli bakanlıklar olmak üzere çok sayıda devlet kurumuyla işbirliği halinde engelli vatandaşlara yönelik çeşitli projeler gerçekleştirmiştir.

²³ Bkz. Ekler: Türkiye Beyazay Derneği Araştırma İzin Belgesi

²⁴ Bkz. Ekler: Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formu.

²⁵ Türkiye Beyazay Derneği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. www.beyazay.org.tr.

3.1.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Nitel araştırmalarda ve sosyal bilimlerde ihtiyaç duyulan verilerin toplanmasında en sık faydalanılan yöntem mülakatlardır (DiCicco-Bloom ve Crabtree, 2006: 314; Diefenbach, 2008: 875; Doody ve Noonan, 2013: 28; Fossey vd., 2002: 726; Hermanowicz, 2002: 479). Mülakatlar katılımcıların ele alınan olgulara dâir tecrübe ve yaşantılarını öğrenebilmenin, olguların zihinsel dünyalarında kazandığı anlamların fotoğraflarını çekebilmenin ve katılımcıların çeşitliliklerini verilere yansıtabilmenin en etkin aracı durumundadır (Kirkevold ve Bergland, 2007: 68-69). Nitel metodolojinin farklı disiplinler tarafından kullanılması ise mülakatların yapısal bakımdan çeşitlenmesi sonucunu doğurmuştur (DiCicco-Bloom ve Crabtree, 2006: 314). Yapılandırılmış mülakatlar standart soru ve cevaplardan oluştuklarından, katılımcıların ele alınan çalışma problemine ilişkin tecrübe ve bakış açılarının öğrenilmesi için kullanılmaları uygun değildir (DiCicco-Bloom ve Crabtree, 2006: 314). Nitekim Doody ve Noonan (2013: 29) yapılandırılmış mülakatları konuşma yoluyla yapılan anketlere benzeterek bu tür veri araçlarının yaşanmış tecrübelerin irdelenmesinde yeterince yararlı olamayacağı îmâsında bulunurken; Holloway ve Wheeler'in (2010) yapılandırılmış mülakatların nitel araştırmacılar tarafından sadece sosyo-demografik bilgileri edinmek üzere kullanılmasını önerdiklerini aktarmaktadır. Buna karşın soru adedi görece daha az olan yapılandırılmamış mülakatlar, toplumsal olayların ve olguların yerinde gözlemlenmesini gerektiren etnografya ve antropoloji araştırmalarında kullanılan bir veri toplama aracıdır; yapılandırılmamış mülakatlar yoluyla toplanan veriler alan notları ve gözlemlerle desteklenerek zenginleşir (DiCicco-Bloom ve Crabtree, 2006: 315). Fakat araştırmacının sadece mülakat yapmak üzere görüşebildiği, belirlenmiş zaman aralığında ve belirlenmiş bir mekânda gerçekleşen veri toplama çalışmaları için en uygun araç yarı yapılandırılmış mülakatlardır (DiCicco-Bloom ve Crabtree, 2006: 315).

Bu çalışmanın verileri araştırma probleminin tabiatı gereği önceden belirlenmiş açık uçlu sorulardan oluşan yarı yapılandırılmış mülakatlar yoluyla toplandı. Görüşmeler sonunda elde edilen verilerin yorumlanmasında faydalanılmak üzere mülakat öncesinde her katılımcının temel demografik bilgilerini toplamak üzere bir demografik bilgi formu kullanıldı.²⁶ Araştırmada kullanılan verilerin elde edildiği mülakatlar öncesinde araştırmaya katılma kriterlerine sahip üç katılımcıyla bir pilot çalışma gerçekleştirildi. Bu pilot çalışma sonunda katılımcılardan alınan cevaplar ve sorulara ilişkin görüşleri çerçevesinde mülakat soruları gözden geçirilerek son şekli verildi. Pilot çalışmalarda yapılan mülakatlar çalışmanın verilerine dâhil edilmedi. Pilot çalışmadan elde edilen geri bildirimler ve gözlemler sonucunda mülakatlar açık uçlu 19 sorudan oluşturuldu. Mülakatlarda katılımcılara yöneltilen sorular, demografik bilgi formu ve Bilgilendirilmiş Gönüllü Olur Formu Bandırma Onyedî Eylül Üniversitesi Etik Kurulu'nun 16.10.2020 tarih ve 2020-39 sayılı onayı ile kullanıldı.²⁷

Adından da anlaşılacağı üzere yarı yapılandırılmış mülakatların kısmî olarak yapılandırılmış olması araştırmacıya güvenilir ve karşılaştırılabilir veri elde etme imkânı sağlar. Bu bağlamda mülakatlarda her katılımcıya aynı soruların sorulmuş olması ve araştırmacının

²⁶ Bkz. Ekler: Demografik Bilgi Formu

²⁷ Bkz. Ekler: Etik Kurulu İzin Belgesi.

katılımcıların cevapları üzerinde yönlendirici bir etki meydana getirecek tavır ve tutumlardan (yadırgamak, uygun bulmak, onaylamak ya da reddetmek vb.) kaçınması araştırmanın objektivitesinin ve güvenilirliğinin sağlanması bakımından kritik öneme sahiptir. Bu itibarla bu çalışmanın veri toplama süreçlerinde uygulanan mülâkatlarda asıl amacın katılımcının tecrübe, duygu ve düşüncelerinin çalışmaya bir yönlendirme olmaksızın yansıtılması olduğu gerçeği âzamî ölçüde göz önünde bulunduruldu. Diğer taraftan yarı yapılandırılmış görüşmeler önceden belirlenmiş sorulardan oluşmakla birlikte, araştırmacıya gerekli gördüğü durumlarda katılımcılardan cevaplarına açıklık getirmelerini isteme esnekliği de sağlar (Doody ve Noonan, 2013: 30). Hermanowicz (2002: 483) tarafından da ifade edildiği üzere mülâkat soruları mülâkatların akışını düzenleyen temel esasları belirlemekle birlikte, birebir ve katı bir anlayış içerisinde tavizsiz bir şekilde takip edilmeleri gereklilik değildir. İyi bir mülâkat aynı zamanda iyi bir sohbet anlamına gelmekle, araştırmacı akışa göre alt sorular sorabileceği gibi katılımcıdan söylediklerine açıklık getirmesini de isteyebilir. Yarı yapılandırılmış mülâkatların bu esnek karakteri, katılımcıların olgulara dair tecrübe ve duygularını âzamî ölçüde yansıtabilmelerinin ve araştırmanın veri zenginliğinin gelişmesinin yolunu açar. Mülâkatlarda katılımcılara önceden belirlenmiş açık uçlu ve standart sorular sorulmuş olmakla birlikte; sorulan soruların katılımcılar tarafından yeterince anlaşılır bulunmadığının görüldüğü durumlarda araştırmacı tarafından ilâve açıklamalarda bulunuldu. Bu müdahaleler katılımcıların tecrübe, duygu ve düşüncelerini daha akıcı bir şekilde aktarabilmelerini sağladı. Böylece önceden belirlenmiş standart soruların durağan bir mülâkat atmosferi meydana getirebilme ihtimali de ortadan kaldırılmış oldu.

Yukarıda değinilen hususlar, yarı yapılandırılmış mülâkatların gerçekleştirilmesinde araştırmacının çalışmasının bir yandan objektifliği ile güvenilirliğini sağlamak adına yönlendirici davranış ve tavırlardan kaçınmak; diğer taraftan da katılımcıların tecrübelerini maksimum oranda ortaya çıkarabilmek adına görüşmeleri karşılıklı etkileşim içerisinde gerçekleşen tabî bir söyleşi atmosferinde yürütmek gibi iki önemli sorumluluğuna işaret etmektedir. Bu iki sorumluluğun birbiriyle tezat teşkil etmeksizin ve etkin bir şekilde yerine getirilebilmesini teminen mülâkat yönergesi (interview guide) hazırlandı.

İlgili literatüre bakıldığında, mülâkat yönergelerinin yarı yapılandırılmış mülâkatların uygulanmasında kayda değer bir yere sahip olduğu görülmektedir.

Mülâkat yönergesi tüm katılımcılardan aynı türde verilerin toplanması (tüm katılımcıların kendilerine yöneltilen bir soruyu cevaplarken aynı olgulara temas etmeleri) ve mülâkatın aynı düzen içinde yürümesini sağlamak üzere düzenlenir (David ve Sutton; Bridges vd.; Holloway ve Wheeler'den aktaran Doody ve Noonan, 2013: 28). Böylece mülâkatlar kendi bağlamında kalarak her sorunun tüm mülâkatlarda aynı formatta ele alınabilmesine imkân verirken (Gill vd.'den aktaran Kallio vd., 2016: 2954); araştırmanın objektiflik ve güvenilirliğini de sağlar (Kallio vd., 2016: 2954). Mülâkat yönergeleri aynı zamanda mülâkatlar sırasında yaşanması muhtemel problemlere ilişkin bir planlama işlevi de görür (Smith vd.'den aktaran Doody ve Noonan, 2013: 28).

Bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen mülâkatların yukarıdaki prensipler çerçevesinde gerçekleşmesini teminen bir sayfadan biraz daha kısa bir mülâkat yönergesi oluşturuldu.

Mülâkat yönergesinde şu hususlar yer aldı:

- Araştırmacının mülâkata başladığında kendisini tanıtmak, araştırmanın amacını ve bu araştırmayı neden gerçekleştirdiğini öz bir şekilde açıklamak üzere yapacağı girişin metni;
- Mülâkatın yürütülmesinde uyulacak etik kurallara ilişkin bilgilendirme metni;
- Her soru için mutlaka değinilmesi gerekli görülen noktalara ilişkin notlar; (Mülâkatta sorulan her soru için mutlaka değinilmesi istenen temel hususlar hatırlatıcı notlar şeklinde belirlendi; böylece konuşmaların akışı içerisinde gözden kaçırılmaları ihtimali bertaraf edilmiş oldu.)
- Soruların tamamlanmasından sonra katılımcılara söylediklerine ilâve etmek istedikleri başka hususlar olup olmadığının sorulması.

İşitme engelli katılımcılarla yapılan mülakatlar işaret dili tercümanlarından yardım alındı. İşitme engelli katılımcılarla yapılan mülakatlar öncesinde sorular ve mülâkat yönergesi işaret dili tercümanı ile birlikte gözden geçirildi. Böylece tercümanın soruları katılımcılara tercüme etmesinde yaşanması muhtemel sorunların önüne geçilmiş oldu. Mülâkatların ses kayıtları alınarak görüşme sonrasında birebir yazıya döküldü. Mülâkatlar 50 – 80 dakika arasında değişen zaman aralığında gerçekleşti. Görüşmeler sonunda elde edilen veriler kodlanarak analiz edildi²⁸. Kodlar kısaca araştırmacının verilerine yapıştırdığı etiketler olarak düşünülebilir.

Şekil 1: Kod Bulutu



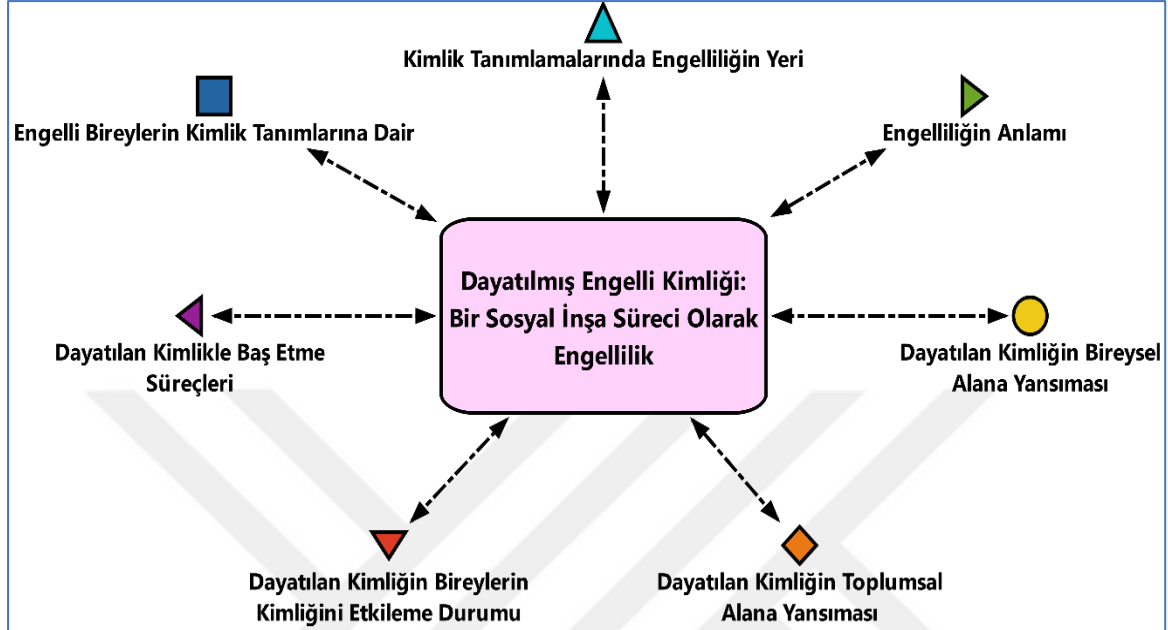
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu etiketler verilerin sınıflandırılması ve anlama kavuşturulması için kullanılır. Araştırmacının oluşturduğu kod, kategori ve Etiketlenen (kodlanan) veriler tasnif edilerek temalara ayrılmış olur. Verilerin analizinde Maxqda adlı nitel veri analiz programından faydalanıldı. Elde edilen verilerin kodlanması, birbiriyle ilişkili kodların ortak kategoriler altında toplanması ve kategorilerin temalara dönüştürülmesi süreçlerinde mülakat kayıtları araştırmacı dışında iki akademisyen tarafından da ayrıca incelendi. Görüşmeler sırasında kısa ve verilerin kodlanmasında nispeten daha ayrıntılı olmak üzere notlar alındı. Bu notlardan temaların oluşturulmasında faydalanıldı. Verilerin kodlanmasından sonra oluşturulan temalar Engelli Bireylerin Kimlik Tanımlarına Dair, Kimlik Tanımlamalarında Engelliliğin Yeri, Engelliliğin Anlamı, Dayatılan Kimliğin Bireysel Alana Yansıması, Dayatılan Kimliğin

²⁸ Bk. Ek: Nicel Değerlendirme Kod Sistemi

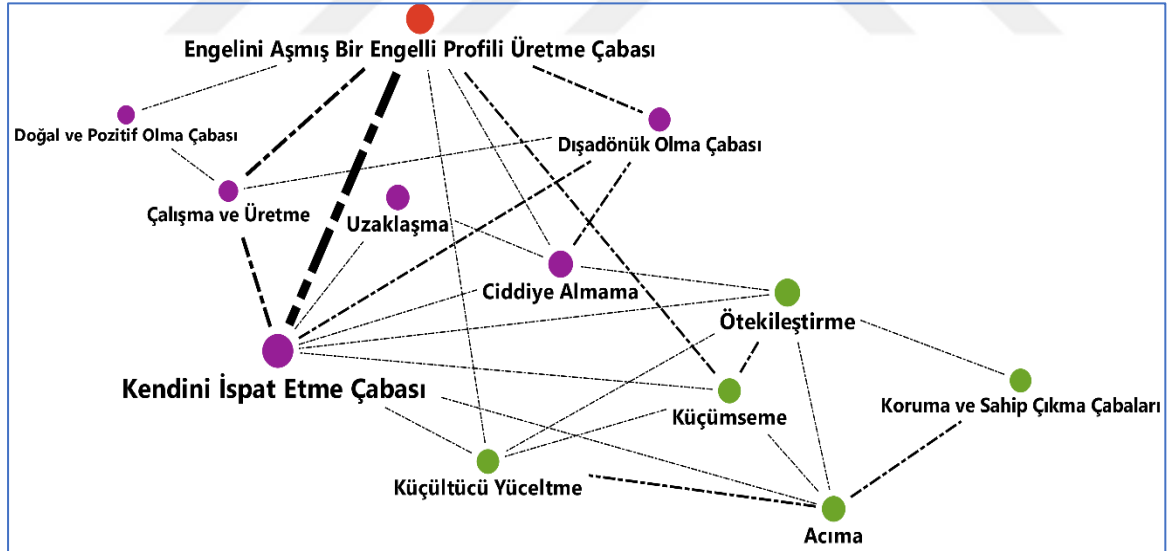
Toplumsal Alana Yansıması, Dayatılan Kimliğin Bireylerin Kimliğini Etkileme Durumu ve Dayatılan Kimlikle Baş Etme Süreçleri şeklinde başlıklandırıldı. Veri analizi sonunda ortaya çıkan temalar ve temalar altında yer alan kategoriler (alt başlıklar) bir sonraki bölümde ayrı ayrı ele alınmıştır.

Şekil 2: Temalar Gösterimi (Kod Birlikte Oluşma Modeli)



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 3: Kod Haritası



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma Türk toplumunda engelliliğe yüklenen anlamlar üzerinden engelli bireylerin maruz kaldıkları kimlik dayatması süreçlerini ele almaktadır. Türkiye'deki engellilik araştırmalarına bakıldığında, bu araştırmanın problemini ele alan başka çalışmalara rastlanamamıştır. Çalışma bu yönüyle özgün bir karaktere sahiptir. Bu özgünlüğünden hareketle, ortaya konulan bulguların sonraki benzer çalışmalara önemli bir katkı

sağlayacağı söylenebilir. Çalışmaya katılan görme, ortopedik ve işitme engelli 37 katılımcının bireysel yaşantılarını yansıtan anlatıları, engellilik olgusunun Türk toplumu özelinde gerçekleşen psiko-sosyal boyutu ile kimlik dayatma süreçlerini irdeleyen literatüre katkı sağlama niteliğindedir.

Her bilimsel çalışmada olduğu gibi güçlü yanlarıyla birlikte bu çalışma da bazı sınırlılıklara sahiptir. Sınırlılıkların ortaya konulması, sonraki benzer çalışmalara katkı sağlanabilmesi bakımından önemlidir.

Araştırmanın Modeli başlığı altında da belirtildiği üzere, ele aldığı problemin tabiatı bu çalışmanın nitel metodoloji takip edilerek gerçekleştirilmesini zorunlu kılmıştır. Nitel metodoloji sağladığı önemli avantajların yanında çalışmayı kaçınılmaz olarak bazı sınırlamalarla karşı karşıya bırakmıştır.

Araştırmanın örnekleme uygunluk prensibi gereği ihtiyaç duyulan verinin toplanabilmesine imkân sağlayabilecek yaşantı ve tecrübelerle sahip katılımcılardan oluşturulmuştur. Diğer taraftan veri doyumuna ulaşıldığı anlaşıncaya kadar mülâkatlara devam edilmiştir. Bütün bunlara rağmen elde edilen bulgular tamamen 37 katılımcının anlatılarına dayanmaktadır. Dolayısıyla elde edilen sonuçlar Türk toplumunda yaşayan görme, ortopedik ve işitme engelli bireylerden oluşan evrenin tamamına teşmil edilemeyebilir. Keza araştırma sonuçlarına dayanılarak istatistiksel yorumlamaların yapılabilmesi de beklenmez. Ancak söz konusu sınırlılıklar yalnızca bu çalışma için değil, nitel metodoloji takip edilerek gerçekleştirilen tüm çalışmalar için geçerlidir. Anılan sınırlılıkların etkisini asgarîye indirmek adına verilerin toplanması ve analiz edilmesinde nitel araştırma metodolojisinin prensiplerine tam olarak uyulmuş, çalışmaya 3 farklı engel grubundan katılımcılar dâhil edilerek katılımcı çeşitliliği sağlanmaya çalışılmıştır.

Çalışmaya katılan işitme engelli bireylerle yapılan mülâkatlar işaret dili tercümanlarıyla gerçekleştirilmiştir. Bu durum da katılımcılarla bir aracı vasıtasıyla iletişim kurulmuş olması itibarıyla bir tür sınırlılık olarak değerlendirilebilir. Ancak elde edilen veriler göstermiştir ki, işitme engelli katılımcılar araştırma probleminin keşfedilmesinde önemli katkılar sağlamıştır. Sözü edilen katkı araştırmanın bulgularının sunulduğu bölümlerde açıkça görülebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, anılan sınırlılığa rağmen çalışmaya işitme engelli katılımcıların dâhil edilmelerinin doğru bir tercih olduğu anlaşılmaktadır.

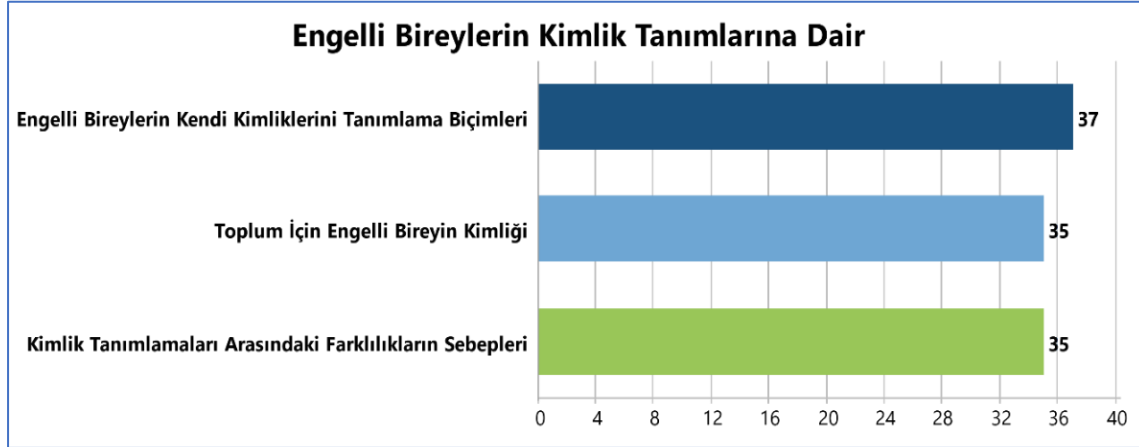
3.2. Bulgular

Araştırma sonunda elde edilen verilerin analiz edilmesinden sonra ortaya çıkan bulgular yedi ana temaya ayrılmıştır. Bu temalar; “engelli bireylerin kimlik tanımlarına dair”, “kimlik tanımlamalarında engelliliğin yeri”, “engelliliğin anlamı”, “dayatılan kimliğin bireysel alana yansımaları”, “dayatılan kimliğin toplumsal alana yansımaları”, “dayatılan kimliğin bireylerin kimliğini etkileme durumu” ve “dayatılan kimlikle baş etme süreçleri” şeklinde başlıklandırılmıştır.

3.2.1 Engelli Bireylerin Kimlik Tanımlarına Dair

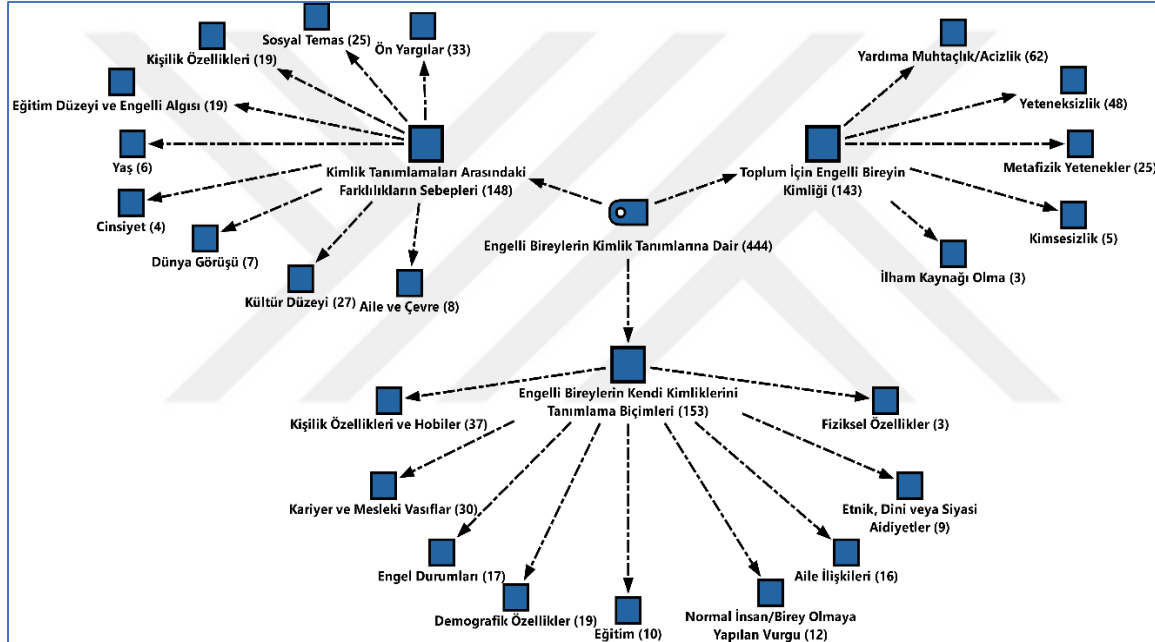
Araştırma bulgularının bu tema altında ele alınan kısmı “Engelli bireylerin kendi kimliklerini tanımlama biçimleri”, “Toplum için engelli bireyin kimliği” ve “Kimlik tanımlamaları arasındaki farklılıkların sebepleri” kategorilerine (alt temalara) ayrılmıştır.

Grafik 1: Engelli Bireylerin Kimlik Tanımına Dair Alt Temaların Frekans Göstergesi



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 4: Engelli Bireylerin Kimlik Tanımlarına Dair - Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli

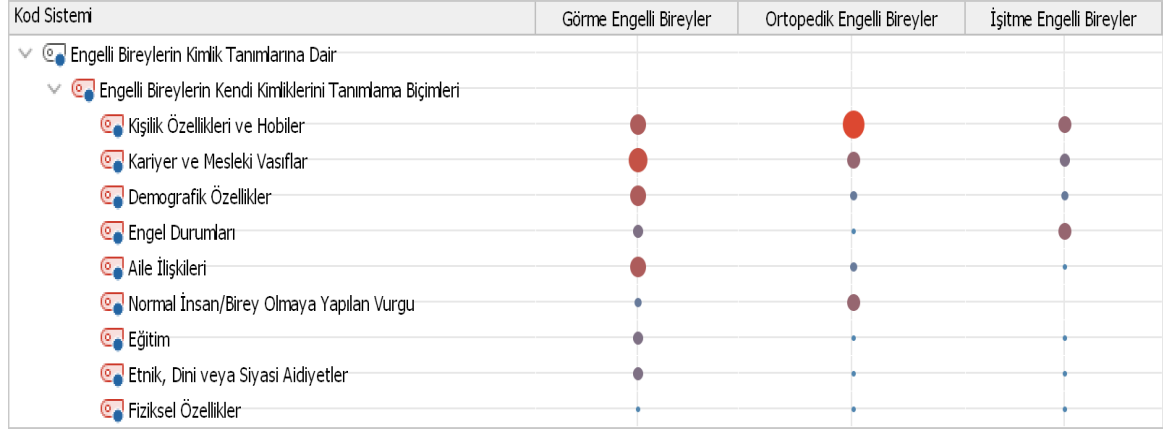


Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.1.1 Engelli Bireylerin Kendi Kimliklerini Tanımlama Biçimleri

Çalışmanın “Kimlik Kavramının Tanımı ve Özellikleri” başlıklı bölümünde kimlik kavramının çözümlenmesinde bireyin “ben kimim?” sorusuna verdiği cevabın belirleyiciliğine değinilmişti. Aynı başlık altında değinildiği üzere birey bu soruyu “ben”den “öteki”ne doğru genişleyen bir perspektifte cevaplayarak kendisinden başka hiç kimse olmama arzusunu yansıtmış olmaktadır. Bu çerçevede bireysel kimliklerin tanımlanmasında kişisel özelliklerin ağırlıklı bir yerinin olması gerekir. Çalışmaya katılan engelli bireylerin kendi kimliklerini tanımlamada başvurdukları referanslara bakıldığında da bu durum görülmektedir. Ancak katılımcıların anlatıları, bireysel özelliklerin yanı sıra sosyal arenadaki varlıklarını güçlendirebilecek referanslara da ağırlıklı olarak başvurduklarını göstermektedir.

Grafik 2: Engelli Bireylerin Kendi Kimliklerini Tanımlama Biçimlerinin Kod Sisteminin Yoğunluk Göstergesi



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Katılımcıların kendi kimliklerini tanımlamada başvurdukları referanslar toplanan verilerdeki ağırlık sırasına göre “Kişilik özellikleri ve hobiler”, “Kariyer ve mesleki vasıflar”, “Demografik özellikler”, “Engel durumları”, “Aile ilişkileri”, “Normal insan/birey olmaya yapılan vurgu”, “Eğitim”, “Etnik, dini veya siyasi aidiyetler”, “Fiziksel özellikler” etiketleriyle kodlanmıştır.

Araştırma sonunda elde edilen veriler, katılımcıların kimliklerini tanımlamada **kişilik özellikleri ve hobilerinin** önemli bir referans noktası olduğunu göstermektedir. Katılımcılar kendilerini tanıtırken saygılı, merhametli, girişimci, dürüst, pozitif olma gibi çeşitli kişilik özelliklerinin yanı sıra spor, bilgisayar oyunları, arkadaşlar ile buluşmalar, seyahat gibi çeşitli hobilerinden de bahsetmişlerdir.

Ortopedik engelli kadın P_402, işitme engelli erkek P_503 ve işitme engelli kadın P_606 isimli katılımcıların kişilik özellikleri ve hobiler ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Saygılı, merhametli, dürüst, yanlış asla affetmeyen, gülümsemeyi çok seven birisiyim.” (P_402).

“Sporu ve bilgisayar oyunlarını seviyorum, arkadaşlarımla buluşup sohbet etmeyi seviyorum.” (P_503)

“Hobilerimden bahsediyorum, film seymeyi sevdiğimi söylüyorum. Kitap okumayı, yürümeyi ve arkadaş grubuyla sohbet etmeyi sevdiğimi söylüyorum.” (P_606)

Görme engelli kadın katılımcı P_205 ise anlatısında kendisini “kesinlikle gezme aşığı gezme tutkunu olan, bisiklet sevdalı” ifadesiyle tanıtmaktadır.

Yukarıda yer verilen anlatılarda görüldüğü üzere katılımcılar kendilerini tanıtırken bir takım kişilik özelliklerine atıfta bulunmaktadır. Bu özelliklerin katılımcılar tarafından kimlik tanımlayıcısı olarak seçilme ve dile getiriliş biçimleri, katılımcıların kimliklerini tanımlama davranışlarında kişisel özelliklerine başvururken toplumun engelliliklerine yüklediği anlamlardan etkilenmiş olabileceklerini çağırıştırılmaktadır. Bir başka ifadeyle yukarıda yer verilen anlatılar, “engelli birey “ben”den “öteki”ne doğru ilerleyen bir çizgide kendi kimliğini öznel nitelikleri üzerinden tanımlarken “öteki”nin gölgesinden ne derece uzak kalabilmektedir?” sorusunu akla getirmektedir.

Bu çerçevede ortopedik engelli kadın katılımcı P_402 kendisini “yanlış asla affetmeyen” ifadesiyle tanıtırken yanlış bulduğu davranışlara karşı toleranslı davranmaktan uzak olduğu imâsında bulunmaktadır. Adı geçen katılımcı kendisini aynı zamanda “gülümsemeyi seven” birisi olarak da tanımlamaktadır. Katılımcının kendisini müsamahakâr olmayan, ama “gülümsemeyi seven” engelli bir birey olarak tanımlaması, toplumun engelliliği bir tür trajedi olarak anlamlandırması karşısında “Engelliyim ama gülmeyi seviyorum!” diyerek reaksiyon vermesi şeklinde değerlendirilebilir. Öz olarak, engelli bireylerin kimliklerini tanımlarken başvurdukları kişisel özelliklerini seçme davranışları, toplumun kendilerine yönelttiği değersizleştirici sıfatlardan etkileniyor olabilir.

Kendisini “gezme aşığı, gezme tutkunu” olarak tanıtan P_205 adlı görme engelli kadın katılımcının seyahat hobisi karşısında çevresinin kendisine verdiği reaksiyonlar hakkında söyledikleri konuyla ilgili daha fazla iç görü sağlamaktadır:

Onlara göre; “O haliyle fırl fırl geziyor, şehir şehir gidiyor dolanıyor. Ne anlıyorlar ki?” Ya diyorsun ki “Her şey görsellik değil, oranın bir dokusu var, işte bir tadı var, bir yemek kültürü var.” O zaman da “Onlar buralarda yok mu? Ne fark eder? Paranız mı çok?” muhabbetine dönüyor. Ya da ne bileyim ben bisiklete binme aşığıyım mesela, “Ne işin var bisikletin tepesinde? Yapacak bir şey bulamadın mı?” vesaire.”²⁹

Katılımcıların kendi kimliklerini tanımlarken **kariyer ve mesleki vasıflarına** da başvurdukları görülmektedir.

Görme engelli erkek katılımcı P_104, kendi kimliğini tanımlamada meslekî vasıflarına nasıl atıfta bulunduğunu şu şekilde belirtmiştir:

“Eğer baktığım zaman kişi maddî veçheleri öne çıkaran birisiyse, ‘Efendim bendeniz doktor, falan yerin genel müdürü...’ deyip ismini en sonda söylerse; o zaman ben de işletmeci, ... gibi şeyler söylüyorum. Ondan sonra fikrî ortamlarda köşe yazarı olduğumu söyleyebiliyorum. Öğretmenlik geçmişim de var, bazen öğretmen olduğumu söylüyorum.”

Bu katılımcının anlatısında muhababının tavrının kendisini tanımlama şeklini etkilediğine olan vurgusu kayda değer bulunmuştur. Engelli bireylerin toplumun önem atfettiği meslekî vasıfların engelliler açısından bir kimlik koruma aracı işlevi gördüğü bu ifadelerden anlaşılabilmektedir.

P_401 adlı katılımcı da “Kendimden bahsederken öncelikle işimi söylüyorum. İş kimliğimle ilgili başlıyorum konuşmaya.” şeklindeki ifadesiyle bu durumu teyit etmektedir. Görüldüğü gibi katılımcı açısından kimlik tanımında meslek diğer vasıflarının (adının ve diğer bireysel özelliklerinin) önündedir.

P_601 adlı işitme engelli kadın katılımcı mülakat sırasında kendisini tanıtmaya şu cümleyle başlamıştır: “Ben bir tercümanım, işaret dili tercümanıyım.” Bu katılımcı için de kendi kimliğini tanımlarken başvurduğu ilk referans mesleği olmuştur.

Katılımcıların kişisel karakteristikler, iş ve kariyer vasıflarıyla birlikte kendilerini tanımlarken **demografik bilgilerine** de yer verdikleri görülmektedir. Bu çerçevede isim, soy

²⁹ “Paranız mı çok?” cümlesindeki çoğulluğun sebebi katılımcının eşinin de görme engelli olmasındandır. Bu cümlelerin muhababı kendisi ve eşidir.

isim, yaş, cinsiyet, doğum yeri gibi çeşitli bilgilerin katılımcıların kimlik tanımlarında yer bulduğu görülmektedir.

Görme engelli erkek P_107, görme engelli kadın P_204 ve işitme engelli erkek P_503 adlı katılımcıların demografik özellikler ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Ben Y... A.... 1965 Çanakkale doğumluyum.” (P_107)

“Evrensel adımla M... K... diye tanıtırım kendimi.” (P_204)

“Önce adımlı ve yaşımı söylerim.” (P_503)

Katılımcıların kimliklerini tanımlarken **engel durumlarına** da atıfta bulundukları görülmektedir. Bazı katılımcılar engelliliklerini bir kişilik özelliği olarak değerlendirip bir kimlik tanımlayıcısı olarak doğrudan belirtmekteyken, bazı katılımcılar engellerini yalnızca bağlam gerektirdiğinde belirtmeyi tercih etmektedir. Engelin katılımcıların kimlik tanımlarında hem katılımcılar, hem de toplum açısından ifade ettiği anlamlar araştırma bulguları ışığında ayrı bir başlık olarak daha geniş bir şekilde ele alınmıştır. Ancak katılımcıların “ben kimim?” sorusunu cevaplamalarında engelliliklerine de müracaat edebildikleri bulgusundan hareketle bu bölümde öz olarak değinilmiştir.

Görme engelli kadın P_203, ortopedik engelli kadın P_401 ve işitme engelli P_602 kodlu katılımcıların engel durumları ile ilgili anlatıları şu şekildedir:

“..... Engelim var, onu da kişisel özelliklerim arasında söylerim.” (P_203)

“Engellilikle ilgili bir mevzu varsa, kendim de engelliyim tekerlekli sandalye kullanıyorum diye belirtiyorum.” (P_401)

“Benim annem ve babam işitme engelli, ben de işitme engelli doğdum.” (P_602)

Katılımcıların engelliliklerine kimlik tanımlamalarında yer verme biçimlerinin iki dikkat çeken yönünden söz edilebilir:

- i. Katılımcılar engelliliklerini öne çıkaran, engellilikleri üzerine inşâ ettikleri bir kimlikle var olma çabası içerisinde değildirlir.
- ii. Diğer yandan kimlik tanımlamalarında engelliliklerine de atıfta bulunan katılımcılar daha çok bağlamın gerekli kıldığı durumlarda engellerinden söz ederek bir tür denge gözetmiş olmaktadır. Bu denge engelin ideal kimliğe zarar vermesini önlemeyi, aynı zamanda engelliliğini inkâr etmek gibi gerçek dışı bir profil çizmemeyi gözetmektedir.

Katılımcılar kendilerini tanıtırken **aile ilişkilerine** de atıfta bulunmuşlardır. Bu noktada dikkat çeken bir husus, katılımcıların aile ilişkilerine atıfta bulunma davranışının ebeveyn ve eş olma rollerinde yoğunlaşmasıdır. Bir başka deyişle aile ilişkilerinin bir başka veçhesini oluşturan evlatlık ve kardeşlik rolleri katılımcıların kimlik tanımlamalarına ilişkin anlatılarında yer bulmamıştır. Bu husus kimlik tanımlamalarında meslekî vasıfları referans alma davranışıyla birlikte düşünüldüğünde, katılımcıların rol-kimlikler üzerinden var olma çabalarını öne çıkarmaktadır. Diğer taraftan toplumun evlenip aile kurma, çocuk yetiştirme gibi konularda engelli bireylere yetersizlik isnat etmesi de aile ilişkileri üzerinden gelişen rol-kimlikleri önemli kılmaktadır.

Görme engelli erkek P_107, Görme engelli kadın P_207 ve işitme engelli kadın P_602 kodlu katılımcıların aile ilişkileri ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Bir çalışma hayatı olan, bir evi barkı olan, 3 çocuk sahibi birisiyim.” (P_107)

“Bir çocuğum var ondan bahsederim.” (P_207)

“Evliyim ve 1 çocuğum var. Aileme düşkünüm.” (P_602)

Normal insan/birey olmaya yapılan vurgu, katılımcıların kimlik tanımlamalarında başvurdukları dikkat çekici bir referans noktası olarak kodlanmıştır. Aşağıda anlatılarına yer verilen katılımcılar kendilerini herkes gibi normal bir birey olarak tanımladıklarını ve çevrelerindeki herkesin de kendilerini normal bir birey olarak görmeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Çalışmanın kimlik kuramlarının ele alındığı bölümlerinde değinildiği üzere Bireysel Kimlik Kuramı açısından kişisel özellikler, Kimlik Kuramı Açısından roller, Sosyal Kimlik Kuramı açısından da aidiyetler bireyin tekliğini ve özgünlüğünü sağlamlaştırması itibarıyla birer kimlik tanımlayıcısı olma vasfındadır. Bir başka deyişle birey kimliklere özgün ve benzersiz olmak, değerli pozisyonlarda konumlanabilmek adına ihtiyaç duyar. Katılımcıların “herkes gibi” addedilme taleplerini sözü edilen kuramların önermeleri ışığında değerlendirdiğimizde şu sonuca varmak mümkündür:

“Herkes” olmak görünüş planında sıradanlaşmak anlamı taşımakla özgünlükle tezat teşkil eden bir durum olsa bile; değersiz kimliklere muhatap olan yahut değersizleştirilmiş sosyal kategorilere yerleştirilen bireyler “herkes gibi olmayı” kimliklerini damgalanmanın tehdidinden koruma adına bir çözüm olarak görebilmektedir.

P_103 adlı görme engelli erkek katılımcı *“Beni bir birey olarak, sadece bir birey olarak, engelliliği benim kafamda koyduğum yere koymasını insanların tercih ederim. Yani beni normal bir insan olarak bilecek, bu adamın elleri var, akli var diyecek, bu adamın zihni vardır diyecek, fikri, duyguları vardır.”* şeklinde görüş bildirmiştir. Bu anlatı, “normal” sayılmamanın engelliler tarafından insan olma vasfına yöneltilmiş bir tehdit olarak algılandığını çağrıştırmaktadır.

P_303 adlı ortopedik engelli katılımcı ise *“Ben duyguları olan, sevgisi olan, mücadelesi olan, savaşçılığı olan, öğrenme arzusu olan, kendini geliştirmeye çalışan, çevresindeki sıkıntılara karşı duyarlılığı olan, herkes gibi normal bir insanım.”* sözleriyle kendisini ifade etmiştir.

Bu anlatıların ortaya koyduğu bir başka husus da şudur: Engelli bireyler de “ideal insan” tanımlamalarını toplumun adına “normallik” dediği bir kıstas üzerinden geliştirmektedir. Bu çalışmanın “Farklılığa karşı algısal tutum (normal ve normal dışılık)” başlığı altında değinildiği üzere engellilik toplumsal anlamını aynı zamanda normallik/normal dışılık kıstası üzerinden de kazanmaktadır. Katılımcıların normal insan/birey olmaya yaptıkları vurgu, engelliliği bir tür sapmaya dönüştüren normallik kıstasının engellilerce de içselleştirilebileceğini düşündürmektedir. Daha genel bir ifadeyle, engelliliğe yüklenen olumsuzlayıcı anlamlar engelli bireylerce içselleştirilebilme potansiyeli taşımaktadır.

Engelli bireylerin kendi kimliklerini tanımlama biçimleri kategorisinde katılımcı ifadeleri doğrultusunda tanımlanan diğer bir kod ise **eğitimidir**.

P_404 adlı ortopedik engelli katılımcı ile P_604 adlı işitme engelli kadın katılımcının eğitim ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Bir üniversite öğrencisi, ileride çok büyük hedefleri olan biri, hayata karşı güzel bir duruşu olan biri. Başarılı bir öğrenciyim.” (P_404)

“Üniversite mezunuyum.” (P_604)

Bu anlatılarda da görüldüğü gibi eğitim de diğer kimlik tanımlayıcıları gibi katılımcılar açısından kimliklerini değersiz etiketlerden koruma aracı olarak görülmüştür.

Araştırmadan elde edilen veriler katılımcıların kendilerini tanımlamada **etnik, dini veya siyasi aidiyetlerinden** de faydalandıklarını göstermiştir.

P_101 adlı görme engelli erkek katılımcı “Kendimi daha ziyade eğitimim, aidiyetlerim, inançlarım ve yaptıklarımın ibaret kabul ettiğim için bu bilgileri bağlama uyarlayarak paylaşmayı tercih ederim.” şeklindeki anlatısında aidiyetlerinin kimlik tanımlamasında ağırlıklı bir yere sahip olduğundan söz etmektedir. P_603 adlı işitme engelli kadın katılımcı da etnik aidiyetinin kimliğindeki yerini *“Birisıyla ilk karşılaştığımda söylediğim ilk şey ben bir işitme engellyim ve Türküm.”* ifadesiyle belirtmektedir. Çalışmanın Sosyal Kimlik Kuramının ele alındığı bölümünde değinildiği üzere birey kendi kimliğini (kim olduğunu) kimlerden olduğu sorusu üzerinden de tanımlamayı tercih ederek, kolektif bir bilinçle de yaşamayı tercih etmektedir. Engelli bireylerin kendilerini aidiyetleri üzerinden tanımlama eğilimleri, toplumun onları dâhil ettiği engellilik kategorisi dışında inanç ve milliyet merkezli kolektif yapıların da bir parçası olma motivasyonlarını göstermektedir.

Araştırmadan elde edilen bulgular, katılımcıların kimliklerini tanımlamada bir kişisel özellik olan **fiziksel görünümüne** de atıfta bulunduklarını göstermiştir. Ancak bu özelliğin kimlik tanımlamalarında başvuru olan diğer referanslar kadar bir yoğunluğa sahip olmadığı da görülmektedir. Kimlik tanımlamalarında fiziksel görünümüne atıfta bulunan katılımcılar kendilerini tanıtırken boy, kilo, ten rengi gibi çeşitli fiziksel özelliklerinden bahsetmişlerdir.

P_503 adlı işitme engelli erkek katılımcı adından ve yaşından sonra gelecek şekilde “Boyumu ve kilomu da söylerim.” ifadesiyle fiziksel görünümüne atıfta bulunmuştur. Diğer taraftan P_406 adlı ortopedik engelli kadın katılımcı kendisini önce mesleği, ardından da hobileri üzerinden tanıttıktan sonra *“Şayet fiziksel özelliklerimi söylemem de gerekirse 1.65 boyunda, buğday tenli, koyu-kahverengi saçlı, açık-kahverengi gözlü, ince yapılı bir hanımım.”* ifadeleriyle fiziksel görünümüne atıfta bulunmuştur.

Katılımcının anlatısı fiziksel görünümünün kimlik tanımlamasında öncelikli bir konum işgal etmediğini çağrıştırmaktadır. Fiziksel görünümün kimlik tanımlamasında yer bulmasını etkileyen hususların başında katılımcıların engel türlerinin geldiği anlaşılmaktadır. Görme engelli katılımcılar engellerinin tabiatı gereği dış dünyayla irtibat kurarken ve dolayısıyla kendilerini başkalarına takdim ederken görmeye dayalı ipuçlarından faydalanmamaktadırlar. Bu itibarla fiziksel özelliklerinin kimlik tanımlamalarında yer bulmayışı anlaşılabilir bir durumdur. Katılımcıların engel türlerinden işitme engellilik görünür bir engel türü olmamakla görme ve ortopedik engellilikten farklılaşmaktadır. Görme ve ortopedik engelliliğin görünür engel türleri olma nitelikleri, bu engel türlerindeki bireylerin kimliklerinin toplumsal algılamalar bakımından bedenler üzerinden kurgulanmasını

kaçınılmaz kılınmaktadır ki; bu husus bu çalışmanın “engelliliğe yönelik kuramsal yaklaşımlar” ve “dayatılmış engelli kimliğinin inşâ süreçleri” bölümünde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu itibarla görünür bir engele sahip bireylerin kendilerini bedensel özelliklerini öne çıkartarak tanımlama davranışlarından kaçınmalarının, var olmak istedikleri kimlikleri ağırlıklı olarak kişisel özellikleri ile rolleri üzerinden oluşturma çabalarının kendilerine bedenleri üzerinden yöneltilen stereotipik tutumlarla ilgili bir durum olduğu düşünülebilir.

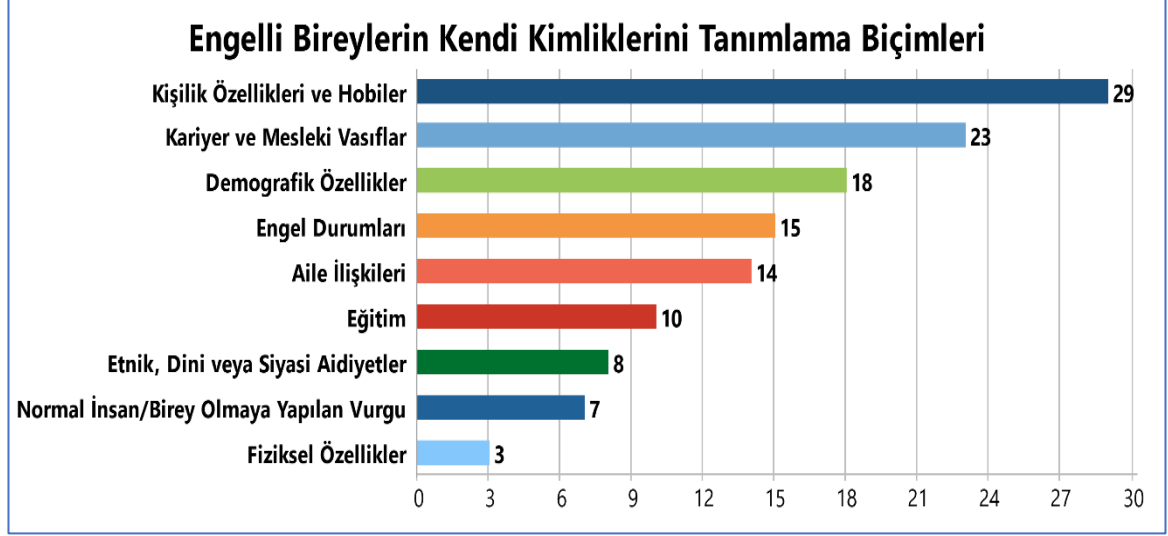
Araştırmada elde edilen verilerden faydalanılarak katılımcıların kendi kimliklerini tanımlamada başvurdukları referansların engel türleriyle olan ilişkisi incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmaktadır: Katılımcıların kimliklerini tanımlarken kişilik özellikleri ve hobiler, kariyer ve mesleki vasıflar, demografik özellikler ile engel durumlarına ağırlıklı olarak başvurdukları görülmektedir.

Ortopedik engelli bireylerin kişilik özellikleri ve hobiler; görme engelli bireylerin kariyer ve mesleki vasıflar ile demografik özellikler; işitme engelli bireylerinse engel durumlarına ağırlıklı olarak atıfta bulundukları anlaşılmaktadır.

Sahadan alınan bilgilerle birlikte katılımcıların mülakatlardaki anlatıları bir bütün olarak incelendiğinde bu durumun sebepleri şu şekilde belirlenmiştir:

- i. Görme ve ortopedik engelliliğin görünür olması ve bu engel türlerinin sosyal arenada bedenler üzerinden kurgulanması, bu engel grubundaki bireyleri stereotipik davranışlara maruz bırakmaktadır. Ancak işitme engelliler için tam tersi bir durum söz konusudur; engelliliklerinin görünür olmayışı bir dezavantaj meydana getirmektedir. Engellerinin görünüş planında kolay anlaşılabilirliğinden dolayı toplumun sosyal etkileşim süreçlerinde işitme engellilere nasıl davranacağı konusunda bir kanaate sahip olması güçleşmektedir. Öte yandan işitme engellilerin konuşulanları duyamayışları, kendilerini anlatmada sözel iletişimi kullanamayışları ve “anlamsız” sesler çıkarabilmeleri, toplum nezdinde onların zihinsel yetilerini de sorgulanır hale getirmekte; zihinsel bakımdan aşağı görülmek gibi başka bir kimlik tehdidi üretmektedir. Bu hususlardan hareketle işitme engelliler engellerinin görünür/bilinir olmasını tercih etmekte; kimliklerini daha ağır değersizleştirici tutumlardan bu yolla korumaya yönelmektedir. Bu itibarla engellilik hali işitme engellilerin kimlik tanımlamalarında öncelikli bir yere sahiptir.
- ii. Ortopedik engellilik görünür bir engel türüdür ve sosyal olarak tıpkı görme engellilik gibi bedenler üzerinden inşâ edilmektedir. Ortopedik engelli bireyler kendilerine bakışlar yoluyla yöneltilen değersizleştirici tutumları da algılayabilmektedirler. Kimlik tanımlamalarında kişilik özelliklerinin yanında hobilerine yer vermeleri, geniş toplum kesimlerince anlık olarak gözlenebilen yapıp etme kabiliyetleri üzerine inşâ ettikleri bir kimlikle var olma çabalarına işaret ediyor olabilir.

Grafik 3: Engelli Bireylerin Kendi Kimliklerini Tanımlama Biçimlerinin Frekans Göstergesi



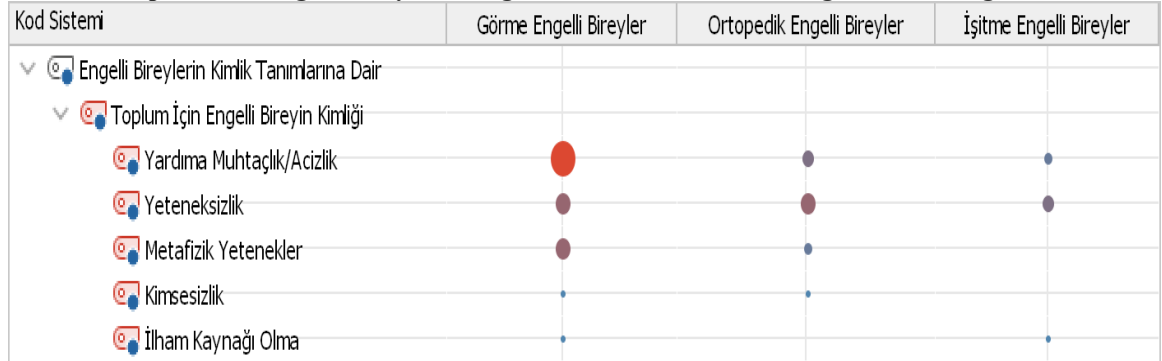
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.1.2 Toplum İçin Engelli Bireyin Kimliği

Araştırmanın verileri ışığında “engelli bireylerin kimlik tanımlarına dair” temasında bulunan “toplum için engelli bireyin kimliği” kategorisi beş farklı kod ile tanımlanmıştır. bu kodlar; “yardıma muhtaçlık/acizlik”, “yeteneksizlik”, “metafizik yetenekler”, “kimsesizlik” ve “ilham kaynağı olma” şeklinde etiketlenmiştir.

Bu kategori altında ele alınan kodlar aslında büyük ölçüde çalışmanın “Dayatılmış engelli kimliğinin inşâ süreçleri” bölümünde ilgili literatür çerçevesinde geniş ölçüde tartışılmıştı. Anılan bölümde atıfta bulunulan literatürel sonuçlarla araştırma sonunda elde edilen ve bu kategori altında verilen katılımcı anlatılarının büyük oranda örtüştüğü görülmektedir.

Grafik 4: Toplum İçin Engelli Bireyin Kimliğine Dair Kod Sisteminin Yoğunluk Göstergesi



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Katılımcılar engelli bireylerin toplum tarafından **aciz ve yardıma muhtaç insanlar** olarak tanımlandıklarını belirtmektedirler.

P_405 adlı ortopedik engelli kadın katılımcı anlatısında toplumun engelli bireyleri aciz/yardıma muhtaç bireyler olarak görme davranışının oldukça geniş bir yansımasının varlığına inanmaktadır:

“Bence toplum engelliliği aşırı yardım temelli görüyor. Yani engelli bir birey varsa mutlaka yardıma ihtiyacı vardır, mutlaka yoksuldur, mutlaka maddi açıdan zorluk çekiyordur, mutlaka evden dışarı çıkamıyordur, ihtiyaçları vardır, asla sosyal olamaz, çevresinde arkadaşları yoktur,

evlenemez, çocuk yapamaz, ah ah, vah vah... Bizim medyamız bunu çok güzel işler. Dizilerde, filmlerde, kitaplarda, romanlarda görürsünüz.” (P_405)

P_107 adlı görme engelli katılımcı ise “*Engelli deyince aciz ve göz-kulak olunması gereken insanlar geliyor akla.*” şeklindeki anlatısıyla aciz/yardıma muhtaç algısının aşırı korumacı tutumlarla olan ilişkisine dikkat çekmektedir.

P_502 adlı işitme engelli erkek katılımcı da toplumun acizlik/yardıma muhtaçlık algısının engelli bireylerin kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarıyla çatışan yönüne “*Topluma göre engelli yardıma muhtaç ve aciz insan demek. Balık tutmamıza imkân vermiyorlar, balık vermeye çalışıyorlar.*” şeklindeki anlatısıyla değinmektedir.

Yukarıdaki anlatılar, katılımcıların toplumun engelliliğe yüklediğini düşündükleri aciz/yardıma muhtaç etiketiyle engelli bireyler bakımından bir kimlik sorunu olma yönünü total bir acziyet, kendini gerçekleştirme ihtiyacının giderilmesine engel olma ve kalıpyargılar boyutlarına dikkat çekerek ifade etmişlerdir.

Görme engelli kadın katılımcı P_203 ise anlatısında acziyet anlamının yetişkin kimlikleri çocuksu bir düzeye indirgemekle kalmadığına, engelli bireylerin rol-kimliklerine de zarar veren bir karaktere sahip olduğuna şu şekilde atıfta bulunmuştur:

“İnsanlar o kadar absürt olaylar yaşıyor ki, mesela çocuğa diyor ki “anneni neden kırmızı ışıқта geçiriyorsun evladım?”. Yani çocuk anne, anne çocuk oluveriyor bir anda.

Görme engelli kadın katılımcı P_205 açısından ise aciz ve yardıma muhtaç görülmek nesneleştirilmek anlamıyla bir kimlik tehdidi konumundadır:

“Of, of, of... Muhtaç, aciz destek almak zorunda, bir şeyi asla tek başına asla yapamaz, yaparsa da mucize olur. Bence çok daha ağır bir durum. Mesela engeli olmayan 2 arkadaş karşılaşa “hadi gel şuraya kadar yürüyelim muhabbet edelim.” oluyor. Karşılaşanlardan biri engelliye o zaman “gel seni oraya kadar götüreyim.” oluyor. En çok kızdığım şey bu. “Gel seni de götüreyim ben de zaten o tarafa gidiyordum.” Bana eşlik etmek istiyorsan, benimle muhabbet etmek istiyorsan benimle yürü. İş beni götürmeye geliyorsa o zaman problem. Ben çocuklarıma bile diyorum “beni hiç bir yere götüremezsiniz çünkü benim ayaklarım var”. Yani insanların sırtlarında taşıyacakları, selam verirlerse borçlu kalacakları bireylermiş gibi gördüklerini düşünüyorum.”

Toplum için engelli bireylerin kimliği kategorisinde katılımcı ifadeleri doğrultusunda tanımlanan diğer bir kod ise **yeteneksizlik**tir. Katılımcılar toplumun engelli bireylerin engel durumlarından dolayı birçok şeyi yapamayacaklarını varsaydığını belirtmektedir. Katılımcılar kimi zaman kendilerine en yakın olanların bile engelli bireyleri yeteneksiz olarak tanımladıklarını belirtmektedir. Aşağıdaki anlatılarda da görüleceği gibi engelliliğe yüklenen yeteneksizlik anlamının bir kimlik tehdidi olma boyutu aciz görülme etiketiyle benzerlik göstermektedir. Görme engelli kadın katılımcı P_206, Ortopedik engelli erkek katılımcı P_301 ve işitme engelli erkek katılımcı P_501 engelliliğe yüklenen yeteneksizlik anlamına ilişkin şu görüşleri paylaşmaktadır:

“Bir ayağa kalktığında, seni hiç farklı görmeyen, seni sohbetine ortak etmiş ve diğer arkadaşlarından ayırmamış insan hemen başka bir moda giriyor. Böyle durumlarda engelli olduğum belirginleşiyor. Mesela annem rahmetliyle çok kavga ettik bu konuda, “sen yapamazsın” dediğinde cinlerim tepeme çıkardı. “Neden yapamam! Neden!” “Sen yapamazsın”

dediklerinde direkt biliyorsun neden yapamayacağını. Görmediğin için yapamazsın; başka bir sebebi yok bunun.” (P_206)

“Çok güvendiğin, birlikte çaba sarf ettiğin insanların sadece sakatlığından dolayı ‘yapamaz’ demesi kısmı sarsıcı ve üzücü oluyor. Çünkü karşıdakinin sana böyle bakacağını tahmin bile edemiyorsun. Her şeyini paylaştığın, konuştuğun, dertleştiğin, her şeyini bilen insanların bile bu noktaya takıldıklarını görmek çok üzücü oluyor.” (P_301)

“Benim birçok şeyi başaramayacağımı düşünüyorlar. Bu engellidir, bizim yaptıklarımızı yapamaz sanıyorlar. O yüzden bizimle ilgili akıllarına başka bir şey gelmiyor olabilir. Yeteneklerimizi göremiyorlar. Çok komik sorulardan birisi de şu: Sen işitme engellisin, araba kullanabiliyor musun? diyorlar. Evet diyorum, inanmıyorlar. Arkadaki korna bassa ne yapacaksın diyorlar. Bilmiyorlar ki kör bireyler gören bireylerden daha iyi duyar. Sağır birey ise işitenlerden daha iyi görür. Bakış açımız geniş, kulaklarımızı bile görebiliriz. Ama bunun farkında değiller. Bir duyumuzu kaybedince diğer duyumuz daha güçleniyor.” (P_501)

Araştırmanın ortaya koyduğu bulgular, engelliliğin toplum açısından bir tür metafizik olgu olarak da anlaşıldığını göstermektedir. Katılımcılar kimi zaman toplum tarafından seçilmiş kişi, Allah’ın sevgili kulu, gönül gözü gören kişi gibi birtakım **metafizik yetenekler** ile tanımlandıklarını belirtmektedir.

Görme engelli erkek katılımcı P_107 bu durumu “*Olağanüstü oluyorsunuz bazen.*” ifadesiyle anlatmaktadır. P_202 adlı görme engelli kadın katılımcı ile P_406 adlı ortopedik engelli kadın katılımcının aşağıdaki ifadeleri, engellilik olgusunun toplumsal inançlar üzerinden yorumlanış biçimine ışık tutmaktadır:

“Bir sohbet ortamına gittiğimde bir tek ben engelliyim ve ‘Evet bu arkadaşımız özel bir arkadaş, gözleri görmüyor.’ falan deyince, kırgınlık hissetmiyorum ama acaba diyorum ‘Benim tanımlanabilecek tek noktam bu mu yani?’ diye düşünüyorum. Kendimi sorguluyorum bu sefer de. Ama onlar şöyle düşünüyor, onların yüklediği anlam bence şu oluyor: İşte görmüyor, Allah’ın sevdiği bir kulu, gönül gözü açık. Onlar bu şekilde nitelendiriyorlar. Kalp gözü açık, duası makbul, mübarek bir insan şeklinde düşündükleri için aslında.” (P_202)

“Bazen sizin seçilmiş biri olduğunuza inanılıyor.” (P_406)

Engelliliğin toplumsal inançlar üzerinden yorumlanması görünüş planında küçültücü bir boyut taşımasa bile, engelli bireylerin algılamaları bakımından indirgemeci bir karaktere sahiptir. Belki de toplum engelliliğe metafizik anlamlar yükleyerek inançlarının meşru saymadığı bir değersizleştirmeden kaçınmaya yönelmektedir. Diğer taraftan toplum engelli bireylerin olağan saydığı yapıp etmelerinin meydana getirdiği beklenti ihlâlini bir gerekçeye bağlamanın yolu olarak metafizik yorumlara müracaat etmektedir. Engelli bireylerce her halükârda indirgemeci olarak algılanan bu yorumlar, “engelsiz” bireyler için engellilikten bir basamak yukarıda konumlanma, ama bu hiyerarşik konumlanışı inançlarının izin vermediği bir formla gerçekleştirilmekten de kaçınmanın aracıdır.

Engellilik olgusunun metafizik yorumlamaları aslında bu çalışmanın 2. bölümünde yer verilen “yapıp-etme kabiliyeti (iletişim, kendini ifade etme, hedefe ulaşma...)” başlığı altında da değinildiği üzere “toplumun engelli bireylerle ilgili olarak bir beklentiye sahip olmadığını göstermektedir. Bu itibarla engelliliğin metafizik yorumlamaları P_102 adlı görme engelli katılımcının şu anlatısında da görüleceği gibi engelli bireylerin itirazıyla karşılaşmaktadır:

“Ben bir topluluğa katıldığım zaman bir arkadaşım tarafından birisiyle tanıştırıldığım zaman “görmüyor ama ... kalp gözü görüyor.” belki benim kalbimde bir problem var! ayrıca kalp gözü bu kadar basit bir şey de değil.”

Araştırmaya katılanların anlatıları, toplum için engelliliğin bir başka anlamının da **kimsesizlik** olduğunu göstermektedir. Katılımcılar toplumun engelli bireyleri kimsesi olmayan bireyler olarak tanımladığını ve bu durumun kimi zaman bireylerin duygu durumunu da olumsuz etkilediğini belirtmektedirler. Görme engelli erkek P_103 ve görme engelli kadın P_202 kodlu katılımcıların kimsesizlik ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Ya senin gerçekten kimin kimsen yok mu? dedi bir defasında bana birisi. Benim körlüğümün bir farklılık olarak algılanması güzeldir, bir problem yok. Ona bir şey demiyorum. Durup dururken körlüğü öne çıkarmanın âlemi nedir?” (P_103)

“Engellilik deyince kendimde şunu fark ettim: Kimsesizlik. Bende terk edilme yarasının olduğunu fark ettim. Engeli belli noktada aştım %85-90 belki. Ama bir yere gidip de “Kimsen yok mu?” deyince bunu demeleri bende böyle bir yarayı kaşımak mı diyelim. Ya da orada sanki tuşum var dokunuyorlar, ağlamaklı hissediyorum. Kendimi kimsesiz ve terk edilmiş hissediyorum. Düşündüm bu neden olabilir? Neden olabilir? Birkaç kere ben bunu yaşadım. Bu kimsesizlikle ilgili değil. İnsanlar bunu anlamıyor. Tabi ki ben annemle de gelebilirdim ama annem benim yapacaklarımı yapamayacak neticede. Bastonun gördüğü görevi görecekti. Ama onu karşıdaki insana anlatamıyorsunuz. O sizi sadece engelli olarak gördüğü için bunu idrak edemiyor. İnsanların engellilik kimliği tepkisi bende kimsesizlik duygusunun zuhur etmesine sebep oluyor, bunu fark ettim.” (P_202)

Aslında kimsesizlik vurgusu ile toplum engelli bireyleri muktedir olma yetisinden ve bireysel otonomiden mahrum, gözetilmesi, korunup kollanması gereken bireyler olarak anlamaya yönelmiştir. Bu 2 örtülü anlam da bireysel kimlikler bakımından bir tehdittir. Bu tehdit yukarıda yer verilen anlatılarda gözlenebilmektedir. Engelli bireylerin kimliklerinin kimsesizlik anlamı üzerinden örselemesi meselesi literatürel ölçekte çalışmanın “İnsanın muktedir ve kusursuz olma arzusu” başlığında ele alınmıştı.

Toplum için engelli bireylerin kimliği kategorisinde katılımcı anlatıları doğrultusunda tanımlanan diğer bir kod ise **ilham kaynağı** olmadır. Katılımcılar kendi yeteneklerini ispat ettikleri noktada toplumun kendilerine verdiği reaksiyonların görünüşte övgü içerikli olsa bile içerik bakımından indirgemeci olduğunu söylemişlerdir. Toplum engelli bireylerin kendi potansiyelleri doğrultusunda ortaya koydukları görece başarıları bir tür ilham kaynağı olarak anlamlandırmaktadır. Bu durumu P_606 adlı işitme engelli kadın katılımcının şu ifadelerinde görmek mümkündür:

“Benim neşeli birisi olamayacağımı düşünürlerdi. Seramik yapamayacağımı düşünürlerdi. Ben şu anda başkalarına seramik eğitimi veriyorum, bunu yapabileceğimi düşünmezlerdi. Ürünlerimi satabiliyorum şu anda, bunu yapabileceğime inanmazlardı. Ben bütün bunları şu anda yapabiliyorum ve insanlar benim bunları yapabildiğimi görüyorlar. Başarılı olmama da şaşıyorlar. Hatta benden örnekler alabiliyorlar ve öğrenebiliyorlar.” (P_606)

P_207 adlı görme engelli kadın katılımcının aşağıdaki anlatısı ise engelli bireylerin başarılarının bir tür ilham kaynağı olarak anlaşılmasının engelli bireyler nezdindeki karşılığının ne olduğu sorusuna ışık tutmaktadır:

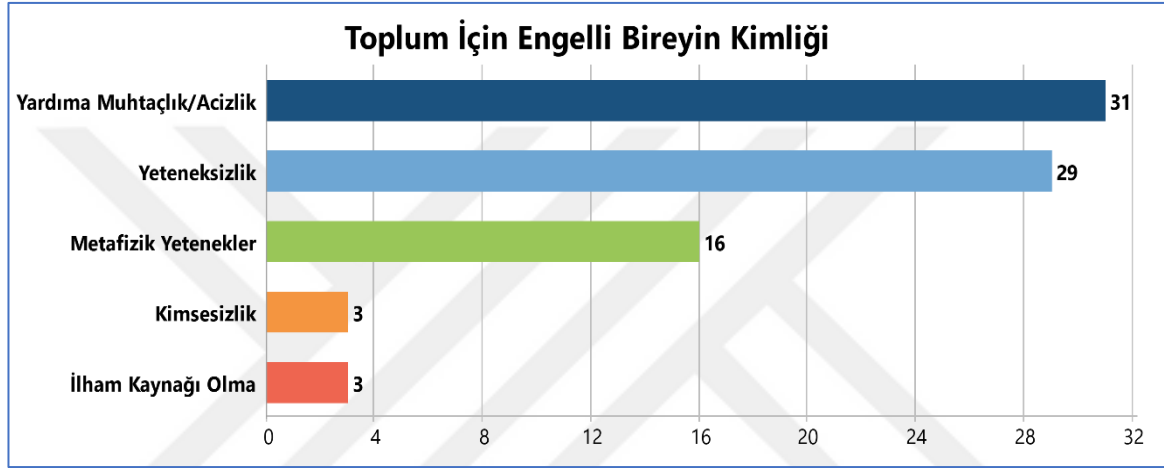
“Özel sektörde herkesin kendini kabul ettirmesi lazım ama sizin kendinizi kabul ettirebilmek için bir hayli yetebildiğinizi göstermeniz lazım. Yeteneklerimi ön plana çıkartmak zorundayım. Başka türlü kaale almıyorlar. Ondan sonra da o müthiş cümle geliyor: “Engel engel değilmiş hocam,

ben sende gördüm”ler geliyor. Bu cümleden artık midem bulanıyor, tiksiniyorum yani. Keşke bunu daha önce anlasaydın da diyemiyorsun karşıdakinin suratına. Devamında “Hocam seni görünce içimize çalışma isteği arzusu geliyor”lar başlıyor.” (P_207)

Bu anlatılar engelli bireylerin başarıları üzerinden bireysel bir kimlik oluşturma süreçlerinde karşı karşıya bulundukları çelişkili bir duruma da işaret etmektedir.

Dayatılmış engelli kimliğiyle baş etme stratejilerinin ele alındığı bölümde de belirtildiği üzere engelli bireyler değersizleştirme karşısında başarılarıyla reaksiyon vermeye yönelebilmektedirler. Ancak görece bir başarı yakaladıklarında ve başarılarıyla temayüz ettiklerinde de bu başarıları bir tür ilham kaynağı olarak anlaşılmakta; değersizleştirici tutumlar örtülü bir forma bürünerek tekrar karşılarına çıkmaktadır.

Grafik 5: Toplum İçin Engelli Bireyin Kimliğinin Frekans Göstergesi



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

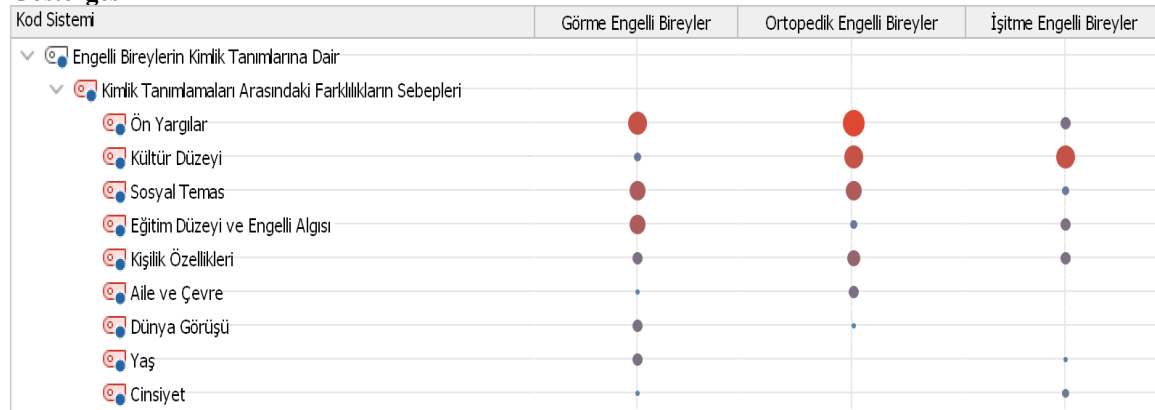
Engelli bireylerin kimlik tanımlarına dair başlıklı tema altında yer verilen toplum için engelli bireyin kimliği kategorisinde ele alınan kodlar katılımcıların engel türlerine göre incelenmiştir. Buna göre, katılımcı görüşleri yardıma muhtaçlık/acizlik, yeteneksizlik ve metafizik yetenekler konuları üzerine yoğunlaşmıştır. Görme engelli bireyler yardıma muhtaçlık/acizlik ve metafizik yetenekler ile ilgili en yoğun görüş bildiren katılımcılardır. Bu bulgu toplumun görme, ortopedik ve işitme engellilik türleri içerisinde en trajik gördüğü engel türünün görme engellilik olduğunu göstermektedir.

3.2.1.3 Kimlik Tanımlamaları Arasındaki Farklılıkların Sebepleri

Yukarıdaki paragraflarda da görüldüğü gibi, engelli katılımcıların kendi kimliklerini tanımlamada başvurdukları referanslar ile toplumun engelli bireyin kimliğini tanımlamada kullandığı referanslar arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu kategori, söz konusu farklılıkların sebepleri konusunda katılımcıların düşüncelerini ortaya koymaktadır.

Katılımcıların anlatıları doğrultusunda kimlik tanımlamaları arasındaki farklılıkların sebepleri kategorisi dokuz farklı kod ile tanımlanmıştır. Bunlar; ön yargılar, kültür düzeyi, sosyal temas, eğitim düzeyi ve engelli algısı, aile ve çevre, dünya görüşü, yaş ve cinsiyettir.

Grafik 6: Kimlik Tanımlamaları Arasındaki Farklılıkların Sebeplerinin Kod Sisteminin Yoğunluk Göstergesi



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kimlik tanımlamaları arasındaki farklılıkların sebepleri kategorisinde katılımcılar **ön yargılar** ile ilgili yoğun olarak görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar toplumun engelli bireyleri tanımlaması ile kendi tanımlamalarının arasındaki farkın toplumda engelli bireylere ilişkin var olan ön yargılardan kaynaklandığını vurgulamaktadırlar. Katılımcılar toplumun engelli bireyleri tanıma çabası göstermeden kendi kafalarında var olan ön yargılara göre davrandıklarını belirtmektedirler. Ortopedik engelli erkek P_304, ortopedik engelli kadın P_407 ve işitme engelli kadın P_606 kodlu katılımcıların ön yargılar ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Farkın en basit açıklaması ön yargı. İnsanlar sizi tanımaya çalışmıyor. İnsanlar sizi bir kere görüyor, kendi kafalarında size gerekli notu veriyor ve yollarına devam ediyor. Hiç sizi tanımak gibi, sizin karakteristik özelliklerinizi öğrenmek gibi bir çaba içerisine girmiyorlar. Yani sizi bedenlen değil de ruhen tanıma zahmetine girmiyorlar. Sizi gördüklerinde gerekli çıkarımı yapıp sizi başlarından savıyorlar. Bu kadar basit. İnsanların bir ön yargısı var ve bu ön yargıyı kırmak çok sıkıntılı.” (P_304)

“Tanımadan davranıyorlar, ön yargıyla davranıyorlar. Görsel ve fiziksel olana karşı bir ön yargı var. Mesela denize gidiyoruz, ayağı olmayan bir arkadaşımız protezini çıkardığında uzaydan bir yaratık gelmişçesine bütün bakışlar ona yöneliyor. İşte bu ön yargıdan kaynaklanıyor.” (P_407)

“Toplum engelliliğin ne olduğunu tam olarak bilemiyor. Ön yargılar var. İşitme engellilik daha da zor çünkü iletişim oldukça zor. Bu yüzden sağır kültürünü hiç bilmiyorlar. O yüzden onların kafasındaki ben ile benim kafamdaki oldukça farklı.” (P_606)

P_304 ve P_407 adlı ortopedik engelli katılımcıların ön yargılar konusundaki anlatılarının merkezinde bu tür kalıplaşmış tutumların engelli bireylerin kimliklerini bedenlerine indirgediği görüşü bulunmaktadır. İşitme engelli katılımcı P_606 ise ön yargıların engelli bireylerin kendi zihin dünyalarında ürettikleri bireysel kimliklerle toplumun onlara ait olduğunu düşündüğü kimliği farklılaştıran yönüne dikkat çekmektedir.

Kimlik tanımlamaları arasındaki farklılıkların sebepleri kategorisinde katılımcı anlatıları doğrultusunda tanımlanan ikinci kod **kültür düzeyi**dir. Katılımcılar toplumun engelli bireyleri tanımlaması ile kendi tanımlamaları arasındaki farkın kültür düzeyinden de kaynaklandığını belirtmektedirler. Katılımcılara göre, engellilik ile ilgili bilgi ve kültür düzeyi düşük bireyler engelliliği değersizleştirici bir vasıf olarak görmektedirler. Bu noktada şu hususu da belirtmek gerekmektedir: “Kültür düzeyi” kavramı katılımcıların görüşlerini

belirtmek üzere kendileri tarafından tercih edilmiş bir kavramdır. Mülâkatlarda görüşlerini bu kavram üzerinden belirten katılımcılara “kültür düzeyi” ile ne kastettikleri de sorulmuştur. Bu kavramın katılımcılar açısından farklılıklara normaldışılık olarak bakmama, farklı kültürlerle temas kurabilme yeteneği gibi anlamları olduğu öğrenilmiştir. Bu kavramın formal eğitim düzeyiyle ilgili olmadığı da mülâkatlarda yer alan anlatılarda görülmektedir. Eğitim düzeyiyle ilişkili katılımcı anlatıları ayrı bir etiketle kodlanmıştır.

Görme engelli kadın katılımcı P_205 bu konuda şu şekilde görüş bildirmiştir:

“Bir şeyleri düzeltirken, düzeltmeye çalışırken kendimi çok yorduğumu fark ettim ve keşfettim. Çok resmî kuruluşlar benzeri yerler değilse, açıkçası sokak kültüründeysem artık yorulmuyorum. Çünkü düzeltemiyorum.” (P_205)

P_602 adlı İşitme engelli kadın katılımcı da “kültürlü olmanın” engelli bireyler için onları anlamak demek olduğunu şu şekilde dile getirmektedir:

“Kültürlü bir insan engelli olduğumu anlayınca iletişim kurabiliyor. Görmüş bir insan benimle anlamaya çalışıyor. Görmemiş bir insan daha olumsuz davranıyor.” (P_602)

P_301 adlı ortopedik engelli erkek katılımcı da “... iletişim ve etkileşim becerileri, farklı kültürlerle girip çıkma tecrübesi yine önemli. Farklılıklar karşısında doğru tavır alma, farklılıkları kabul etme becerisi kazandırıyor bunlar.” sözleriyle benzer şekilde görüş belirtmiştir.

Yukarıdaki anlatılar katılımcıların kendilerini anladıklarını, kolay iletişim kurabildiklerini, farklılıklarını yadırgamadıklarını düşündükleri muhataplarını kültür kavramı üzerinden olumlamaktadırlar. Yukarıda yer verilen anlatılar göstermektedir ki engelli bireylerin kendi kimliklerini tanımlamada kullandıkları referanslar ile toplumun onlara atfettiği kimliği tanımlayan referansların ayrışma sebeplerinden birisi de farklılıklara gösterilen yadırgayıcı tepkilerdir.

Katılımcıların anlatıları doğrultusunda kimlik tanımlamaları arasındaki farklılıkların sebepleri kategorisinde tanımlanan diğer bir kod ise **sosyal temas**tır. Katılımcılar toplum ve engelli bireylerin kimlik tanımlamaları arasındaki farkları oluşturan gerekçelerden birisinin de engelli ve engelsiz bireyler arasındaki sosyal temas eksikliği olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılara göre daha önce engelli bireyler ile herhangi bir sosyal ortamda bulunmamış, engelli bir yakını olmayan bireyler engelliliğe daha olumsuz yaklaşmaktadırlar. Ortopedik engelli erkek P_306, ortopedik engelli kadın P_405 ve işitme engelli kadın P_603 kodlu katılımcıların sosyal temas ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Daha önce bir engelli tanıdığı olanlar, engellilerle beraber okumuş veya çalışmış olanlar az önce sözünü ettiğim ön yargılardan biraz olsun kurtulabilmiş insanlar. Onların benim engelliliğim dışında beni ben yapan özelliklerimi görme ihtimalleri daha yüksek. Mesela bu tür insanlara bir engelli atletizm yarışmalarında dünya birincisi oldu dediğimizde, bu normal zaten onun için oraya gitti diyebiliyor. Aynı şeyi engelli tanımayan birine söylediğimizde engeline rağmen başarmış, biz sağlam olmamıza rağmen yapamıyoruz diyor. Halbuki engelli atletizminde tüm yarışmacılar engelli.” (P_306)

“Bireyin kendi çevresinde engelli yoksa nereye konumlandıracağını bilmediği için böyle davranıyor olabilir.” (P_405)

“Sağırılık diğer engel türlerine göre az biliniyor. Daha önce işitme engellilerle karşılaşmamışlarsa bir fikirleri yok.” (P_603)

Bu anlatılar göstermektedir ki, engelli olmayan bireylerin engelliler hakkındaki düşünceleri engellilerin içinde bulundukları gerçeklikten uzaktır; engelsiz bireylerin engellilik kurguları büyük oranda varsayımlara dayanmaktadır.

Katılımcılara göre kimlik tanımlamaları arasındaki farklılıklar engelsiz muhataplarının **eğitim düzeyi ve engelli algısı** ile de açıklanabilen bir durumdur. Katılımcılar özellikle yüksek eğitim düzeyinin engellilere yönelik kimlik tanımlamalarını olumsuz yönde etkilediğini belirtmektedirler. Çoğu zaman eğitim düzeyi düşük bireyler tarafından daha olumlu tanımlandıklarını ve karşılandıklarını belirtmektedirler. Görme engelli kadın P_205, ortopedik engelli erkek P_307 ve işitme engelli erkek P_503 kodlu katılımcıların eğitim düzeyi ve engelli algısı ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Eğitimle alakalı olduğunu düşünmüyorum. Bazen öyle insanlar çıkıyor ki, eğitilmiş ama seni kırmaktan korkuyor mesela, engelliliğinle ilgili daha dikkatli.” (P_205)

“Ben eğitilmiş insanlarla da eğitimsiz insanlarla da bir arada bulundum. Ben eğitimin olumlu anlamda bir fark oluşturduğunu söyleyemem. Hatta eğitimsiz dediğimiz insanların bizi kırmamak adına daha çok çaba sarf ettiğini gördüm. Eğitilmiş olduğunu düşündüğün birçok insanın sana karşı davranışlarından şoke olursun. Biz alt tabakadan insanlar olduğumuz için bizim evlerimize girilirken ayakkabı çıkartılır. Adamın evine gidiyorsun, ayakkabının bağını çözüp çıkartmak senin için çok zor, ‘Abi Allah aşkına halı senden değerli mi? Ben sonra silerim, lütfen çıkarmak için uğraşma, gel bir çayımı iç’ diyor. Sana böyle davranarak rahat ettirmeye çalışıyor. Ama başka bir yere gidiyorsunuz, ‘Buraya ayakkabılarınızla giremezsiniz durun size galoş getireyim.’ diyor. Hâlbuki ben o galoşu da tek elimle giyemem ki. O zaman diyor ki ‘Siz burada durun siz ne istiyorsanız ben size getireyim.’ Şimdi baktığında birincisi sözüm ona eğitimsiz, ikincisi eğitilmiş.” (P_307)

“Genelde okumuşluk düzeyi arttıkça küçük görme düzeyleri de artıyor. Tam tersine daha az okumuşlarda böyle şeyler çok görmüyorum. Onlar daha anlayışlı oluyorlar. Ama yüksek yerlerden mezun olanlar genelde önemsemiyor, küçük görüyor.” (P_503)

Bu anlatılar eğitim düzeyinin artmasına paralel olarak insanın maddî varlığına önem verme davranışının güçlendiğini çağrıştırmaktadır. Belki de eğitilmiş insanların engelliliği anlamlandırmalarında emek piyasalarına dâhil olma kapasitesi, yapıp etme kabiliyetleri gibi insanı materyalize eden kıstaslar öne çıkmaktadır.

Katılımcılar mülâkatlarda kimlik tanımlamaları arasındaki farklılıkların sebepleri arasında **kişilik özelliklerine** de değinmişlerdir. Anlatılara bakıldığında kibirlilik, anlayışlı olma gibi kişilik özelliklerinin engelli bireylerce öne çıkarıldığı görülmektedir. Görme engelli erkek P_105, ortopedik engelli erkek P_303 ve işitme engelli erkek P_501 kodlu katılımcıların kişilik özellikleri ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“İnsan kibirli bir varlık. İşte bu kibir yüzünden engellilik eksiklik, acziyet olarak algılanıyor. Bu kibir yüzünden böyle bir fark oluşuyor.” (P_105)

“Burada kişinin karakteristiği belirleyici oluyor. Kendini geliştirmemiş, egosu yüksek, benci yaşayan, insanların davranışları daha olumsuz.” (P_303)

“Bazıları eğitilmiş olsa bile egoist davranıyorlar. Aslında burada kişisel özelliklere bağlı. Anlayışlı ve ne yapması gerektiğini bilen kişilerin davranışları daha olumlu bana karşı.” (P_501)

Kimlik tanımlamaları arasındaki farklılıkların sebepleri kategorisinde katılımcı anlatıları doğrultusunda tanımlanan diğer bir kod ise **aile ve çevre**dir. Katılımcılar toplum ve kendi kimlik tanımlamaları arasındaki farklılığın engelli olmayan muhataplarının aile çevresinden de etkilendiğini belirtmektedirler. Katılımcılar aile tarafından yetiştirilme biçiminin bireylerin engellilere ilişkin bakış açısını etkilediğini vurgulamışlardır. Ortopedik engelli erkek P_301 ve ortopedik engelli erkek P_302 kodlu katılımcıların aile ve çevre ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Bir kere ailelerin çocuklarına aktardıkları bir öğreti var. Aileler çocuklarına “oğlum-kızım o sakat onunla şöyle böyle yapma, o bunu yapamaz” gibi şeyler öğretiyor. Yani sen engelli bir çocuksun, aile senin engelsiz akrasını bu öğretiyle, acziyet zihniyetiyle besliyor. Mesela benim cüce bir arkadaşım var, biz onunla giderken bazen çocuklar ona bakar “anne bak küçük kadın.” derler. Anneler hemen “yavrum gel buraya, yaklaşma” tarzı tepkiler verir.” (P_301)

“Bir gün pazarda gezerken arkamdan bir çocuk ‘Anne, anne, bak küçük adam, küçük adam!’ diye seslendi. Annesi çocuğu susturamadı ve bir tokat attı. Ben çok üzüldüm. Kadına dönüp ‘Hanımefendi ne yaptınız?’ diye çıktım. ‘Söylediğini siz duymadınız. dedi. ‘Duydum’ dedim. ‘Neden kızmadınız?’ dedi. ‘Neden kızayım?’ dedim. ‘Ama size küçük adam dedi.’ dedi. Ben ‘Çocuk gördüğünü söylüyor, onun söylediğinde yanlış bir şey yok, ben büyük müyüm?’ dedim. ‘Ama bu bir kusur, böyle söylenmez.’ diye cevap verdi. ‘Siz bir kusur olarak mı bakıyorsunuz buna?’ dedim. ‘Eğer benim durumuma gerçekten bir kusur olarak bakıyorsanız, o zaman kızılması gereken çocuk değil sizsiniz. Kusura bakmayın ama ben çocuğu değil sizi kınıyorum.’ dedim. Toplum bize kusurlu gözüyle bakıyor ve çocukları da yanlış yönlendiriyor.” (P_302)

Yukarıdaki anlatılar, engellilik olgusuna yüklenen değersizleştirici anlamların aileler üzerinden sonraki kuşaklara aktarıldığına işaret etmektedir. Çalışmanın 2. bölümünde yer alan “toplumsal öğretiler ve kültürel aktarım (dil, norm, töre, atasözleri...)” başlığında bu aktarım süreçleri ilgili literatür eşliğinde ele alınmıştır.

Kimlik tanımlamaları arasındaki farklılıkların sebepleri kategorisinde katılımcı ifadeleri doğrultusunda tanımlanan diğer bir kod ise **dünya görüşü**dür. Katılımcılar kendileri ile toplumun engellilik kimliğini tanımlamaları arasındaki farklılıkların engelli olmayan muhataplarının dünya görüşünden de kaynaklandığını belirtmektedirler. Kimi katılımcılar örneğin, dini inancı olan bireylerin kendilerine daha ılımlı davrandıklarını belirtirken kimisi de bu tür inanç ve aidiyetleri olan bireylerin kendilerini daha çok etiketleyebildiklerini vurgulamaktadırlar. Görme engelli erkek P_105 ve görme engelli kadın P_204 kodlu katılımcıların dünya görüşü ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

- “Ben ilginç bir grupta yapacağım, dinî inancı olan insanların (ki sadece Müslümanlardan söz etmiyorum, farklı dinlere inananlar için de bu böyle) dinî duyarlılığı olan insanların engelliliğe bakışı daha ılımlı, daha güven verici. Ama geriye kalan insanların davranışları birbirine çok benziyor.” (P_105)

- “Mesela etnisiteye dine bakan insanların engelliliğe dair de kalıplı tavırları vardır. Yani sınırlandırmaları, etiketlemeleri vardır. Engelliliği de biraz öyle görüyorlar. Onların normalinin dışında olunca, seni anormal yapmaları kolaylaşıyor. Yani sınırları keskin olunca engelliliği de kalıplar içinde düşünüyorlar.” (P_204)

Birbiriyle çelişkiler de barındıran bu anlatıların vurguladığı bir husus bu çalışma açısından önemli bulunmuştur. Engellilik olgusunun farklı toplumlar, hatta farklı aidiyetlere mensup

bireyler için farklı anlamları vardır; bu gerçeklik sosyo-kültürel alan çalışmalarının önemine işaret etmektedir.

Kimlik tanımlamaları arasındaki farklılıkların sebepleri kategorisinde katılımcı anlatıları doğrultusunda tanımlanan diğer bir kod ise **yaştır**. Katılımcılar genç ve orta yaştaki bireylerin engellilik olgusuna daha pozitif bakabildiklerini ve bu bireyler ile daha iyi anlaşabildiklerini vurgulamışlardır. Görme engelli erkek P_106 ve işitme engelli erkek P_501 kodlu katılımcıların yaş ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Son dönemde gençlerin biraz daha düzgün, daha itidalli, daha olması gerekene yakın davrandıklarını görüyorum.” (P_106)

“Orta yaşlı ve gençlerle daha kolay anlaşabilirim.” (P_501)

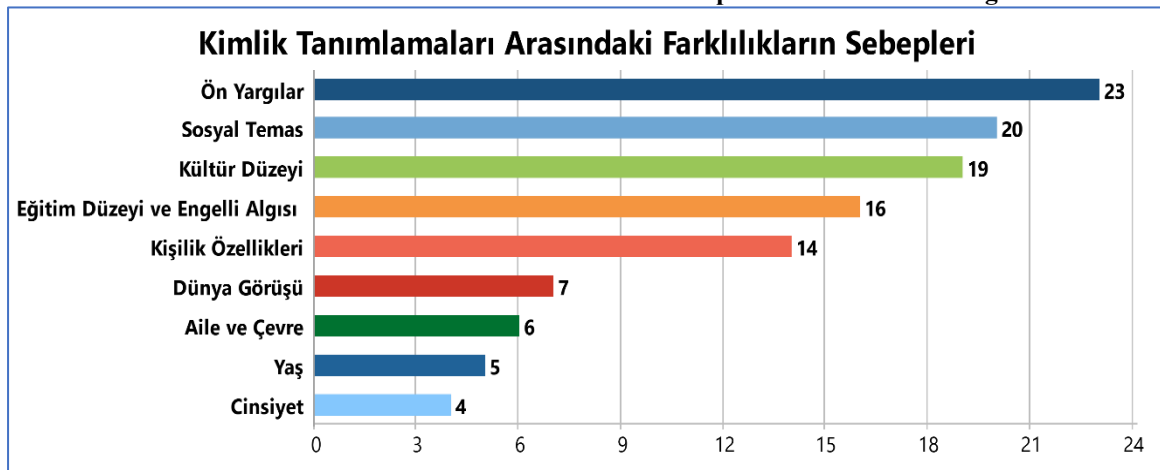
Kimlik tanımlamaları arasındaki farklılıkların sebepleri kategorisinde verilere bağlı olarak tanımlanan diğer bir kod ise cinsiyettir. Katılımcılar engelliliğe yaklaşım bakımından cinsiyetlere göre farklılıklar bulunduğunu belirtmektedirler. Özellikle kadınların engelli bireylere daha merhametli ve anlayışlı yaklaştıklarını vurgulamışlardır. İşitme engelli kadın P_603 ve P_604 kodlu katılımcıların cinsiyet ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Kadınların merhameti daha fazla, onlar benim engelime daha fazla üzülüyor.” (P_603)

“Kadınlar bana daha sempatik davranıyor ve onların daha anlayışlı olduğunu düşünüyorum.” (P_604)

Engelli bireylerin kimlik tanımlarına dair temasında bulunan kimlik tanımlamaları arasındaki farklılıkların sebepleri kategorisi katılımcıların engel türlerine göre incelenmiştir. Buna göre, katılımcı görüşleri ön yargılar, kültür düzeyi, sosyal temas, eğitim düzeyi ve engelli algısı konuları üzerine yoğunlaşmıştır. Görme engelli bireyler ön yargılar, sosyal temas, eğitim düzeyi ve engelli algısı; ortopedik engelli bireyler ön yargılar, kültür düzeyi, sosyal temas; işitme engelli bireyler kültür düzeyi ile ilgili en yoğun görüş bildiren katılımcılardır.

Grafik 7: Kimlik Tanımlamaları Arasındaki Farklılıkların Sebeplerinin Frekans Göstergesi



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Katılımcı görüşlerine dayanarak kimlik tanımlamaları arasındaki farklılığın sebepleri ile engel türleri arasındaki ilişkiye bakıldığında, engelliliğin değersizleştirici bir karaktere sahip olmasında ön yargıların ağırlıklı yerinden söz edilebilir. Buna karşın sosyal temasın artmasıyla birlikte bu ön yargıların yerini daha gerçekçi algılara bıraktığı görülmektedir.

Tablo 3: Engelli Bireylerin Kimlik Tanımlarına Dair Temasına Ait Kodların Cinsiyete Göre Frekans Dağılımı

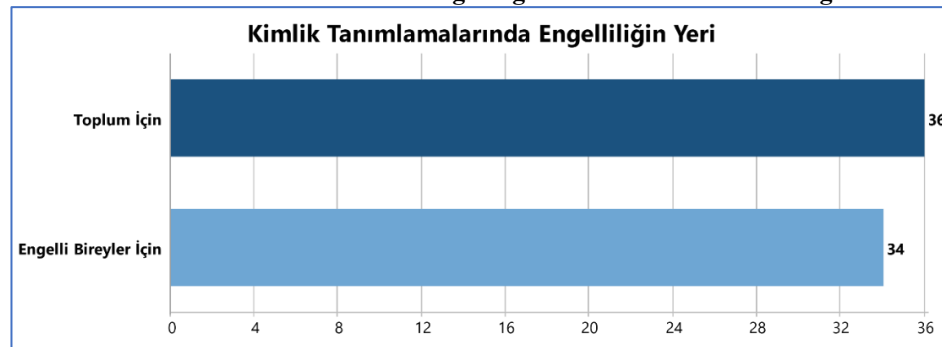
	Erkek	Kadın
Engelli Bireylerin Kimlik Tanımlarına Dair		
Engelli Bireylerin Kendi Kimliklerini Tanımlama Biçimleri		
Kişilik Özellikleri ve Hobiler	22	15
Kariyer ve Mesleki Vasıflar	14	16
Demografik Özellikler	6	13
Engel Durumları	5	12
Aile İlişkileri	8	8
Normal İnsan/Birey Olmaya Yapılan Vurgu	9	3
Eğitim	6	4
Etnik, Dini veya Siyasi Aidiyetler	6	3
Fiziksel Özellikler	1	2
Toplum İçin Engelli Bireyin Kimliği		
Yardıma Muhtaçlık/Acizlik	31	31
Yeteneksizlik	23	25
Metafizik Yetenekler	11	14
Kimsesizlik	1	4
İlham Kaynağı Olma		3
Kimlik Tanımlamaları Arasındaki Farklılıkların Sebepleri		
Ön Yargılar	14	19
Kültür Düzeyi	9	18
Sosyal Temas	12	13
Eğitim Düzeyi ve Engelli Algısı	9	10
Kişilik Özellikleri	10	9
Aile ve Çevre	5	3
Dünya Görüşü	2	5
Yaş	4	2
Cinsiyet	2	2
# N = Belgeler	17 (45,9%)	20 (54,1%)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.2 Kimlik Tanımlamalarında Engelliliğin Yeri

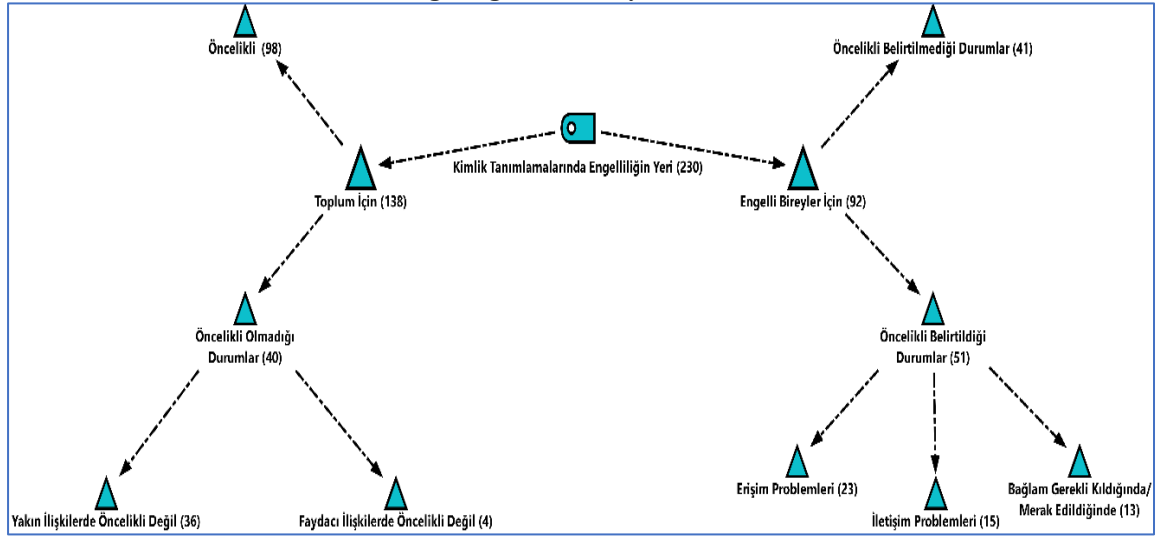
Kimlik tanımlamalarında engelliliğin yeri teması iki farklı kategori altında incelenmiştir. Bunlar; “engelli bireyler için” ve “toplum için” şeklinde başlıklandırılmıştır. Kategori engellilik olgusunun engelli bireylerin kimliklerindeki yeri hem engelli katılımcılar, hem de katılımcıların algıları doğrultusunda toplum için ele alınmıştır.

Grafik 8: Kimlik Tanımlamalarında Engelliliğin Yeri Temasına Ait Kategorilerin Frekans Göstergesi



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 5: Kimlik Tanımlamalarında Engelliliğin Yeri - Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli

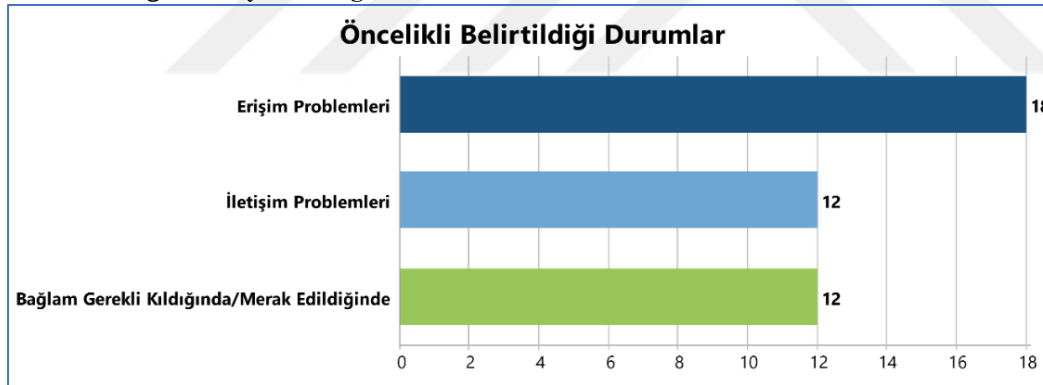


Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.2.1 Engelli Bireyler İçin Kimlik Tanımlamalarında Engelliliğin Yeri

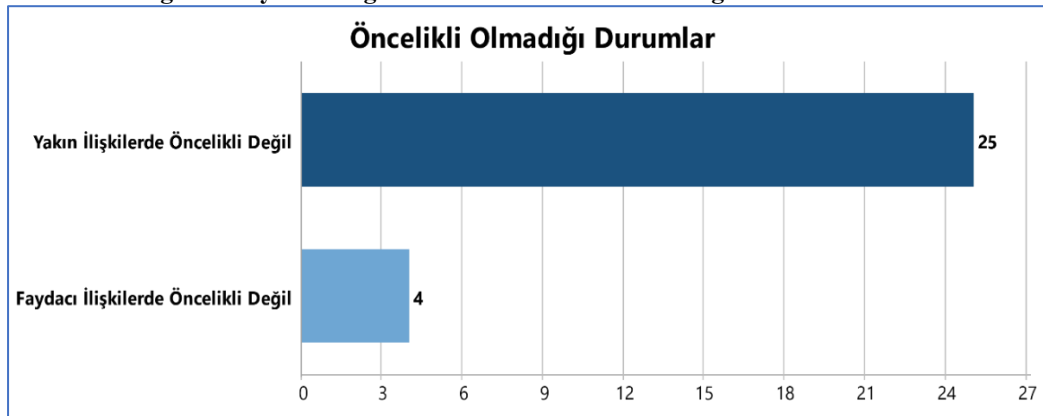
Araştırma sonuçlarından elde edilen bulgular doğrultusunda kimlik tanımlamalarında engelliliğin yeri temasında bulunan engelli bireyler için başlıklı kategori iki koddan oluşmaktadır. Bunlar; öncelikli belirtildiği durumlar ve öncelikli belirtilmediği durumlardır.

Grafik 9: Engelli Bireylerin Engelliliklerini Öncelikli Belirttikleri Durumlara Ait Frekans Göstergesi



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

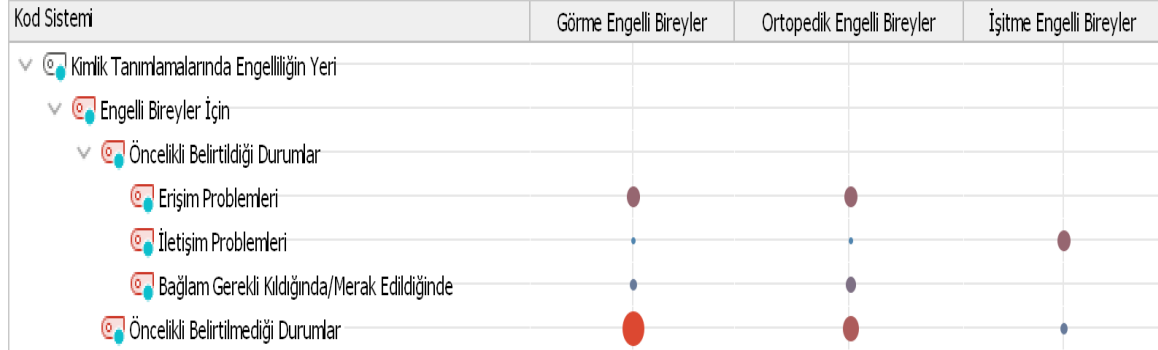
Grafik 10: Engelli Bireylerin Engelliliklerinin Öncelikli Olmadığı Durumlara Ait Frekans Göstergesi



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Katılımcıların kendi kimlik tanımlamalarında engelliliklerini verilerdeki ağırlık sırasıyla erişim problemleriyle karşılaştıklarında, iletişim problemleri yaşadıklarında ve bağlam gerekli kıldığında/merak edildiğinde öncelikli olarak belirttikleri görülmektedir.

Grafik 11: Engelli Bireyler İçin Öncelikli Olan/Olmayan Durumlara Ait Kod Sisteminin Ağırlık Göstergesi



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Katılımcılar herhangi bir mekânda **erişim problemleri** yaşayabileceklerini düşündüklerinde veya engelli haklarının ihlal edildiği durumları fark ettiklerinde kendilerini engelleri üzerinden takdim edebildiklerini vurgulamışlardır. Bu durum görme engelli kadın P_203 ve P_204, ortopedik engelli erkek P_306 ve ortopedik engelli kadın P_402 kodlu katılımcıların aşağıdaki anlatılarında görülmektedir

“Bir yerde, bir mekânda, bir platformda erişilebilirlik sıkıntısı çekmemek adına engelimden bahsediyorum. Mesela internet ortamında bir eğitime katılacağım. O zaman özellikle vurguluyorum ki bir sorun olmasın.” (P_203)

“Mesela engellilikle ilgili çalışan alanlarda, sosyal medyadaki içeriklere erişim sorunu yaşadığım zaman, bir engellenme yaşadığım zaman, müşteri hizmetleriyle konuşurken görmeyen bir müşteri olduğumu belirtmem gerektiği zaman, okulda bir hizmet talep ederken görmediğimi de dile getiriyorum. Yani haklarımı kullanmam konusunda herhangi bir kısıtlama yaşadığım zaman engelli olduğum bilgisini paylaşıyorum.” (P_204)

“Bir alışveriş merkezine gittiğimde oralarda bir erişilebilirlik eksikliği gördüğümde bu eksikliklerin giderilmesi adına, erişilebilirlik hakkının gasp edilmesine karşı duruyorum. ‘Ben engelliyim, o otopark yeri benim.’ diyorum.” (P_306)

“Bir otelde kalmam gerekiyorsa otelin asansörü var mı, merdiven çıkmam gerekiyor mu, bunları soruyorum. Sorarken de engelimden bahsediyorum. Ben zor da olsa yürüyebiliyorum ama mesela koşamıyorum, merdiven çıkamıyorum. Bu gibi durumlarda zorlanabiliyorum, o zaman engelimden söz etmekte bir sorun görmüyorum.” (P_402)

Bu anlatılardan da anlaşılacağı üzere engelli bireyler kendilerini engelsiz muhataplarına esas itibarıyla engelleri üzerinden takdim etme davranışında bulunmaya yönelmemektedir. Bu durum mülâkatlarda yer alan anlatılarda sıklıkla görülmektedir. Örneğin görme engelli kadın katılımcı P_206 engelinin kimlik tanımındaki yerinin öncelikli olmadığını şu sözlerle belirtmiştir:

“Bana kalsa benim engelim hiç bir zaman öne çıkmaz. Ben engelimi geri planda tutarım, varlığını bilirim, benim yaşamıma etkisi yok diye düşünürüm. Bunun çok vurgulanmasını dillendirilmesini istemiyorum.” (P_206)

Ancak erişim problemleriyle karşılaşmak gündelik hayatın pratikleri bakımından daha ağır sonuçlar doğurabilmektedir. Üstelik bu olumsuz sonuçlar engelliliği bir probleme

dönüştürme potansiyeli taşıyan sonuçlardır. Bu durumda engelli bireylerin içine düşecekleri durum benliklerini engelli olarak bilinmekten/anılmaktan daha fazla zedeleme gücüne de sahiptir. Katılımcıların herhangi bir erişim problemiyle karşılaştıklarında engelliliklerini görünür hale getirmekte tereddüt etmeyişlerini bu gerekçelerle açıklamak mümkündür.

Katılımcılar **iletişim problemleriyle** karşılaştıklarında da engellerini görünür kılmaya yöneldiklerini belirtmektedirler. Bu durum işitme engelli katılımcılar için engellerinin tabiatları gereği bir zorunluluk durumundadır.

Görme engelli kadın P_204, işitme engelli erkek P_501 ve işitme engelli kadın P_604 kodlu katılımcıların iletişim problemleri ile karşılaştıkları durumlarda engelliliklerini görünür hale getirdiklerine dair anlatıları şu şekildedir:

“İletişim esnasında bir sorun yaşıyorsam engellilik bilgisini paylaşıyorum. Yoksa insanlarla tanışırken “ben M., görmüyorum” diye başlamıyorum.” (P_204)

“Karşımdaki kişiyle iletişim kurma sorunu yaşıyorsam engelimi, işitemediğimi ilk önce söylerim ki benim anlayacağım şekilde konuşmaya çalışsın.” (P_501)

“Aslında engelimi ilk önce söylüyorum. Ama sebebini de söyledim. İletişim kurmak için buna mecburum. Yani engelimi önce söylemek bir zorunluluk.” (P_604)

Katılımcıların **bağlam gerektirdiğinde veya merak edildiğinde** de engellerini belirginleştirdiklerini gösteren anlatılar mülâkatlarda yer almıştır. Görme engelli erkek P_101 ve ortopedik engelli erkek P_301 kodlu katılımcıların bu konuyla ilgili şu şekildedir:

“Eğer insanların engelimle ilgili bir şeyleri merak edebileceğini düşünüyorsam engelimi vurgulamaktan çekinmiyorum. Zira insanların benimle iletişim kurarken, kafalarına batan bir kıymık eşliğinde konuşmaları da beni rahatsız eder. Bu sebeple konu onlar için önemli olduğu halde konuşmaya çekinen insanların rahatsızlığını gidermeye çalışıyorum.” (P_101)

“Engelim bazı durumlarda öne çıkıyor. Ben sadece engelli birisi değilim; basın ve halkla ilişkiler, turizm işleriyle de uğraşıyorum. Sporla da uğraşıyorum. Bu işlerde engelim merkezde değil. Bir dergi çıkartırken onun hazırlık aşamasında, bir web sitesinin hazırlık aşamasında konunun engellilikle bir ilgisi yok. Yani ben kimim dediğimde bu soruyu engellilik ile cevaplamak yerine gerekli gördüğüm durumlarda engelliliğimden bahsederim. Özellikle engellilerle ilgili hizmet üreten bir kamu kurumunda 2011 yılında çalışmaya başlayınca kadar ben kim olduğum sorusunu cevaplarken kesinlikle engelliliğimi öne çıkarmazdım. Buraya atandıktan sonra engellilikle ilgili çok yoğun bir çalışma temposuna girince bir anda odak değişti elimde olmayarak. Öncesinde her engellinin bir profesyonellik alanı var, onunla anılmayı düşüncesindeydim. Çalışma alanım engelliliğe kayınca, bu sefer çalışma alanımla kendi fiziksel özelliklerimi birleştirmeye başladım. Engellilik konusu çalışma alanım oldu çünkü. İşim gazetecilik olsaydı mesela o zaman durum başka olurdu.” (P_301)

Yukarıda da belirtildiği gibi, katılımcılar **kendilerini takdim ederken** gerekmedikçe engellerini görünür kılmayı, **engelleri üzerinden var olmayı tercih etmemektedirler**. Bir başka deyişle katılımcıların istisna sayılabilecek durumlarda engelliliklerini görünür kılmaya yöneldikleri anlaşılmaktadır. Katılımcılar günlük rutin aktiviteler sırasında ve yakın çevrelerinde engelliliğin ön planda olmadığını ve kendilerini engelli olarak tanımlamadıklarını belirtmektedirler. Bu durum görme engelli erkek P_106, görme engelli kadın P_205 ve işitme engelli erkek P_502 kodlu katılımcıların aşağıdaki anlatılarında da görülmektedir:

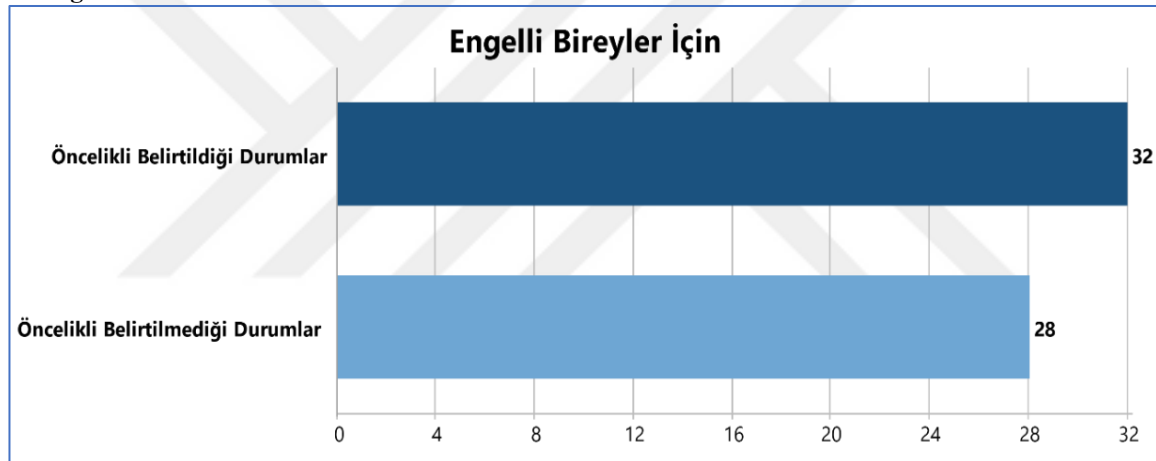
“Hayatın doğal akışında insanlarla birlikte bir şey yapıyorsam, doğal birtakım etkileşimler yaşıyorsam, oralarda çok da ifade etmem gerektiğini düşünmem. Yani hayatın doğal akışı içerisinde engelliliğim üzerinden kendimi anlatmaya gerek görmem.” (P_106)

“Az önce kim olduğum sorusunu cevaplarken hiç aklıma gelmemiştir. Demek ki ikincil bir konumda diye düşünüyorum. Görseldeyse zaten dikkat çekiyordur, değilse de zaman içinde öğrenir yani.” (P_205)

“Sürekli engelliliğimle yaşamıyorum. Mesela kendi evimde ailemle birlikte engellilik diye bir şey yok kafamda.” (P_502)

Katılımcıların kimlik tanımlamalarında engelliliklerini öncelikli olarak belirtme ve belirtmeme davranışları ile engel türleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Buna göre, katılımcıların engelliliği kimlik tanımlamalarında öncelikli olarak belirtmeme eğiliminin yoğun olduğu görülmektedir. Görme engelli bireyler bu konuda en yoğun görüş bildiren katılımcılardır. Öncelikli belirtildiği durumlarda ise görme ve ortopedik engelli bireyler erişim problemleri ile ilgili yoğun olarak görüş bildirirken işitme engelli bireylerin iletişim problemleri ile ilgili yoğun görüş bildirdikleri görülmektedir.

Grafik 12: Katılımcıların Engelliliklerini Öncelikli Olarak Belirtme/Belirtmeme Tutumlarının Frekans Göstergesi



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Katılımcıların kimlik tanımlamalarında engelliliklerini öncelikli olarak belirtme/belirtmeme davranışları ile engelliliklerinin başlangıcı arasındaki ilişki de incelenmiştir. Buna göre, engelinin hem doğuştan hem sonradan olduğunu belirten katılımcıların kendilerini tanımlamada engellerinin öncelikli olmadığı görülmektedir. Engelinin doğuştan olduğunu belirten katılımcılar erişim problemleri, iletişim problemleri ve bağlam gerekli kıldığında/merak edildiğinde engellerinden söz ettiklerini bildirirken; engelinin sonradan olduğunu belirten katılımcılar erişim problemleri ile karşılaştıklarında engellerini görünür hale getirdiklerini bildirmişlerdir.

3.2.2.2 Toplum İçin Kimlik Tanımlamalarında Engelliliğin Yeri

Kimlik tanımlamalarında engelliliğin yeri temasında bulunan toplum için başlıklı kategori Katılımcıların anlatıları doğrultusunda iki farklı kod ile tanımlanmıştır. Bunlar; öncelikli ve öncelikli olmadığı durumlardır. Bir başka deyişle katılımcılar toplumun kendi kimliklerinin bazı durumlarda öncelikli olarak engelleri üzerinden tanımlandığını; bazı durumlarda da toplumun engellerini görmeyebildiğini belirtmişlerdir.

Araştırma bulguları kimlik tanımlamalarında engelliliğin yerinin toplum için öncelikli olduğunu göstermektedir. Katılımcılar kendilerinin kim olduğunu cevaplamada engellerini ön plana çıkarmak istemeseler de toplumun onları engelleri üzerinden tanımlamaya yöneldiğini belirtmektedir. Bu durum eğitim, iş, aile gibi yaşamın birçok alanında engelli bireylerin karşısına çıkmaktadır. Ortopedik engelli erkek P_306, ortopedik engelli kadın P_404 ve P_407 kodlu katılımcıların toplumun kendilerini engelleri üzerinden tanımlama davranışına ilişkin anlatıları şu şekildedir:

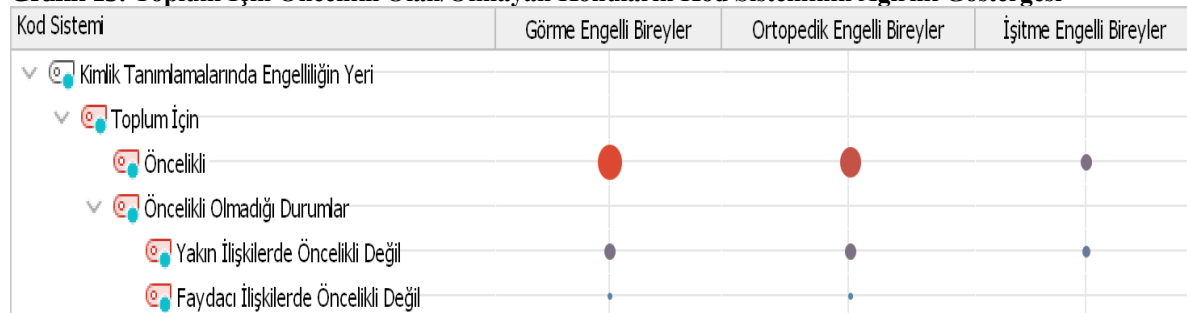
“Beni yeterince tanımayan insanlar beni ortopedik engelli, engeliyle birlikte hayata tutunmaya çalışan bir insan olarak biliyor. Yani bir bankacı, bir demiryolu çalışanı olarak değil, engelli bir çalışanın onların gözünde. Ben engelliliğimi inkâr eden birisi değilim. Engelliliğim benimle yaşıyor. Ama her saniye ‘Ben engelliyim, ben engelliyim.’ de demiyorum. Engelli olduğumu düşünerek de yapmıyorum yaptıklarımı. Ama bu durum çevremdekiler için böyle değil. Bir merdiven başına geldiğimizde bana sormadan koluma girip bana yardım etmek istiyorlar. ‘Ben hallederim.’ desem de mutlaka yardım etmek istiyorlar. Böyle bir durumda kendi alışkanlıklarım ile yapabileceğim bir işi yardım olarak yapmaya yönlendiriliyorum, sebebi de benim engelliliğim.” (P_306)

“Engelli olmayan insanların benim kim olduğum sorusuna verdikleri cevapta ilk aşamada dediğim gibi bir engel durumu var. ‘Engelli bir kız, engelli bir genç kız, belki de hayatını çok zor geçiriyor.’ gibi. Bana göre engelli olmayan insanların bana bakışı böyle.” (P_404)

“Şöyle söylüyorlar: ‘O bizimledir, şu yaştadır, çocuk sahibidir, ama o bir engellidir.’ diyorlar. Yani engelimi bir şekilde onlar için var. Sürekli engelimi öne çıkarmaya çalışıyorlar, ama benim çalışmalarım onların tezini çürütüyor. Bu aileyle başlıyor. Ben ailemin ilk çocuğuyum, annem engelli olduğumu kabullenemedi. Allah’ın beni kendisine bir ceza olarak verdiğine inandı yıllarca. Bu yüzden de beni hep geri plana attı. Babam beni üç kez okula yazdırdı, annem hep karşı çıktı. ‘Okulda acıkacak, kim yedirecek, kim tuvalete götürecektir, getir-götür ben onu sürekli sırtımda mı taşıyacağım?’ diyerek okula gitmemi istemedi. Tedavim bitip ayağa kalktığımda ve çalışmak istediğimde bu sefer ‘Seni neden işe alsınlar ki? Sen kimsin ki? Tahsilin ne? Bilgin ne?’ sözleriyle karşılaştım. Kardeşlerim bir kenarda oturmamı ve verilene razı olmamı istediler. Ama içimde başka bir ben var. Evet protez kullanıyorum, evet fiziken onlara göre zayıfım, koşamıyorum atlayamıyorum, zıplayamıyorum ama beynim çalışıyor. Aile içinde olan bu durum dışarıda da tabii ki farklı değil. Hayatın her alanında engelinizden başka neredeyse görünen başka bir özelliğiniz yok ve siz başka özelliklerinizi de gösterebilmek adına bir mücadele içinde olmaya mecbursunuz.” (P_407)

Araştırmanın bulguları, toplumun engelli bireyleri her zaman engelleri üzerinden tanımlamaya yönelmeyebileceğini de göstermektedir. Katılımcı anlatıları yakın ilişkilerde ve faydacı ilişkilerde engelin toplum için öncelikli bir kimlik tanımlaması olmadığına işaret etmektedir.

Grafik 13: Toplum İçin Öncelikli Olan/Olmayan Konuların Kod Sisteminin Ağırlık Göstergesi



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Katılımcılar yakın ilişki içerisinde oldukları kişilerin kendilerini tanımlarken engel durumlarını ön plana çıkarmadıklarını belirtmektedirler (**yakın ilişkilerde öncelikli değil**). Görme engelli erkek P_104, ortopedik engelli erkek P_303 ve işitme engelli kadın P_603 kodlu katılımcıların engelliliğin yakın ilişkilerde öncelikli bir kimlik tanımlayıcısı olmadığına ilişkin anlatıları şu şekildedir:

“Benimle çalışan insanlar etrafta benim körlüğümünden bahsetmiyorlar çok fazla. Benden herhangi birisi olarak bahsediyorlar. Çünkü bizim ilişkilerimiz benim körlüğüm üzerinde oluşmuyor. Benim körlüğüm bizi meşgul etmiyor. Toplumun bize öğrettiği körlük algısından uzaklaştık yani bu anlamda.” (P_104)

“Ailem, eşim-dostum, konu-komşum beni N... olarak kabul ediyor. Bir engelli olarak değil.” (P_303)

“Çok yakın insanlar beni D... olarak görüyor. En yakınlarım, beni uzun süredir tanıyanlar beni engelli olarak görmüyorlar.” (P_603)

Engelliliğin yakın ilişkiler bakımından öncelikli bir kimlik tanımlayıcısı olma niteliğinden uzaklaşması bir önceki tema altında ele alınan sosyal temas ile açıklanabilen bir durumdur.

Katılımcılar çevrelerindeki kimi bireylerin kendi çıkarları söz konusu olduğunda kendilerinin engel durumlarını ön plana çıkarmadıklarını belirtmektedirler (**faıdacı ilişkilerde öncelikli değil**). Görme engelli erkek P_102 ve P_103 kodlu katılımcıların, faıdacı ilişkilerin engelliliği kimlik tanımlamalarında görünmez kılma niteliğini şu ifadelerle belirtmektedirler:

“İnsanlara faıdalı olduğun sürece görmediğin önemli değil. İşte ‘O bize bulur, o bize yardım eder, şunu yapabilir, bunu yapabilir.’ vesaire. Ama bir noktaya gelindiğinde sana koydukları bir bariyer var. Bu bariyer ‘o görmüyor’ bariyeri. Mesela bundan 8-10 yıl önceydi, bir akrabamızın cenazesi vardı. Cenazeye ben de gittim. Başka bir akrabam beni aradı ve ona ‘Cenazeye beni neden götürmediniz?’ Bana verdiği cevap ‘Ya sen görmüyorsun, ne işin var!’ Orada ‘Diğer işleriniz olduğunda görmediğim aklınıza gelmiyor!’ demek zorunda kaldım.” (P_102)

“İnsanların işine yaradığında, işlerini gördüğünde senin körlüğünle uğraşmayı bırakıyorlar. Senin bir problemini çözeceğine, çıkarına davranacağına, kendisine yardım edeceğine inandığında körlüğüne bakmadan onu sana getiriyor.” (P_103)

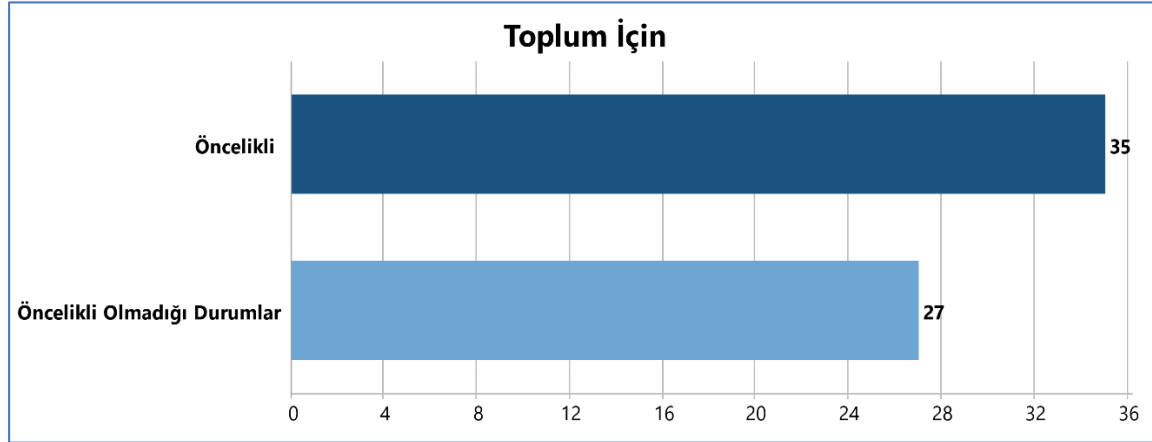
Bu anlatılar, engelliliği kimlik tanımlamalarında merkeze taşıyan veya merkezden uzaklaştıran önemli bir unsurun güç ilişkileri olduğunu çağrıştırmaktadır. Bu tespit görme engelli katılımcı P_105 tarafından söylenen şu sözlerle teyit edilmektedir:

“Yeni bir statü istediğimiz zaman yetenekli bir insan gözüyle bakmaya çok cesaret edemiyorlar. Yeteneklerimize, bilgimize ve kültürümüze odaklanmaktan ziyade öncelikle engelimize odaklanmayı tercih ediyorlar; engelimizden korktuklarını tespit etmemiz lazım. Bazı durumlarda da mesela yemek ısmarlamak istediğinde, biletini almak istediğinde de bu durumların statülerini aşındırdığını düşünüyorlar. Ben çok rastladım bu durumlara.” (P_105)

Kimlik tanımlamalarında toplum için engelliliğin yeri konusundaki verilerin katılımcıların engel türleriyle olan ilişkisi incelenmiştir. Buna göre, katılımcı görüşlerinin, kimliklerinin tanımlanmasında toplum için engelliliklerinin öncelikli olduğu üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Görme ve ortopedik engelli bireyler bu konuda en yoğun görüş bildiren katılımcılardır. Öncelikli olmadığı durumlar ile ilgili olarak katılımcılar yakın ilişkilerde engellerinin öncelikli olmadığı yönünde yoğun olarak görüş bildirmişlerdir. Yakın ilişkilerde

engelliliğin öncelikli olmadığı hususunda hem görme engelli hem ortopedik engelli hem de işitme engelli katılımcılar benzer yoğunlukta görüş bildirmişlerdir.

Grafik 14: Kimlik Tanımlamalarında Toplum İçin Engelliliğin Öncelik Durumunun Frekans Göstergesi



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4: Kimlik Tanımlamalarında Engelliliğin Yeri Temasına Ait Kodların Cinsiyete Göre Frekans Dağılımı

	Erkek	Kadın
Kimlik Tanımlamalarında Engelliliğin Yeri		
Engelli Bireyler İçin		
Öncelikli Belirtildiği Durumlar		
Erişim Problemleri	9	14
İletişim Problemleri	6	9
Bağlam Gerekli Kıldığında/Merak Edildiğinde	5	8
Öncelikli Belirtilmediği Durumlar	20	21
Toplum İçin		
Öncelikli	51	47
Öncelikli Olmadığı Durumlar		
Yakın İlişkilerde Öncelikli Değil	17	19
Faydacı İlişkilerde Öncelikli Değil	4	
# N = Belgeler	17 (45,9%)	20 (54,1%)

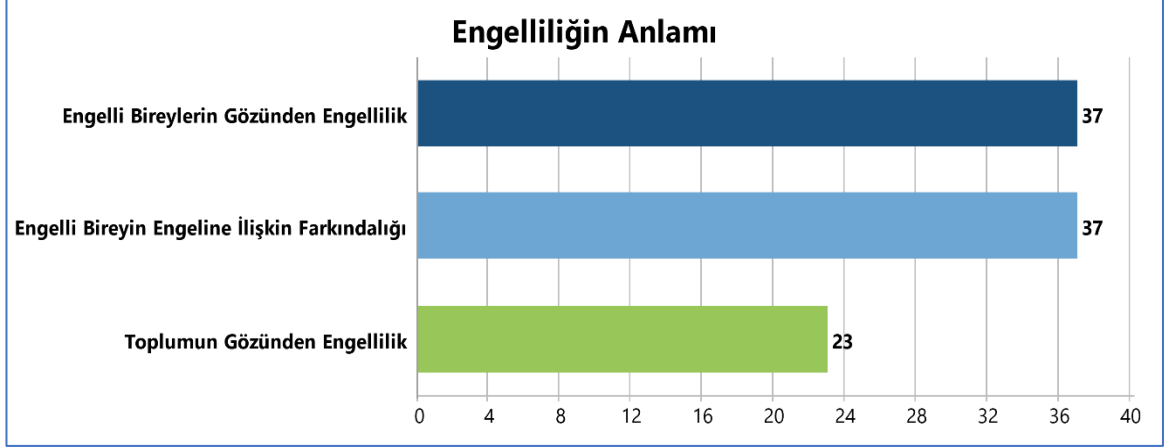
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.3 Engelliliğin Anlamı

Araştırmada elde edilen bulguların bu bölümde sunulan kısmı engelliliğin anlamı konusunda katılımcı görüşlerini yansıtmaktadır.

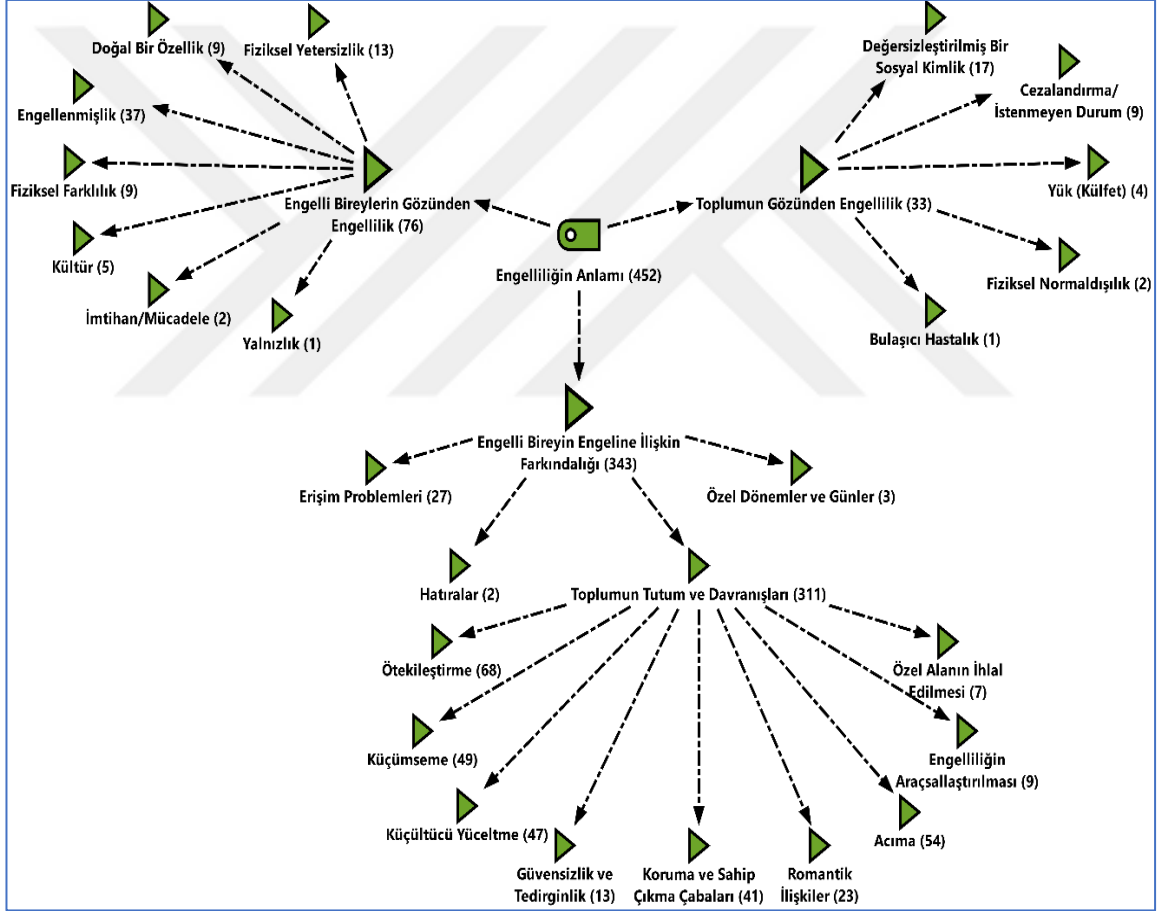
Engelliliğin anlamı teması 3 farklı kategori altında incelenmiştir. Bunlar; engelli bireylerin gözünden engellilik, toplumun gözünden engellilik ve engelli bireyin engeline ilişkin farkındalığıdır.

Grafik 15: Engelliliğin Anlamı Temasına Ait Kodların Frekans Göstergesi



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 6: Engelliliğin Anlamı - Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli

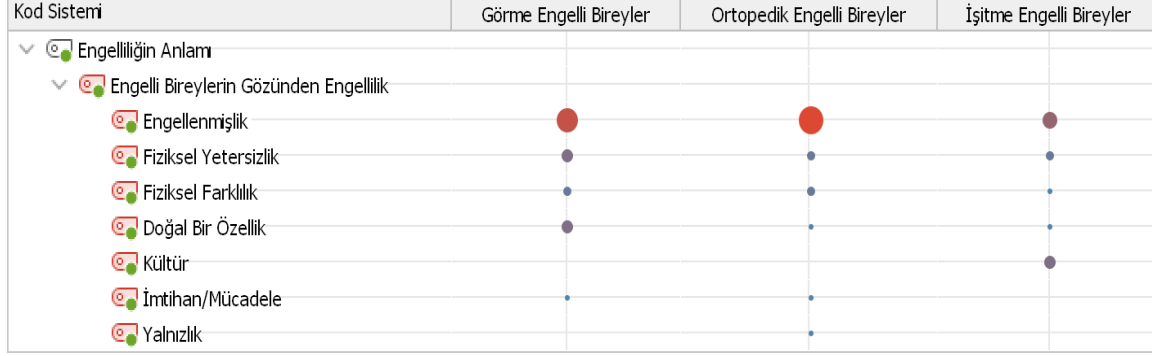


Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.3.1 Engelli Bireylerin Gözünden Engellilik

Katılımcıların anlatılarından hareketle, engelliliğin anlamı temasında bulunan engelli bireylerin gözünden engellilik kategorisi yedi farklı kod ile tanımlanmıştır. Bunlar; engellenmişlik, fiziksel yetersizlik, fiziksel farklılık, doğal bir özellik, kültür, imtihan/mücadele ve yalnızlıktır.

Grafik 16: Engelli Bireylerin Gözünden Engelliliğin Kodlarının Yoğunluk Göstergesi



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Araştırmanın bulguları, katılımcıların engellilik hallerine yükledikleri en belirgin anlamın **engellenmişlik** olduğunu göstermektedir. Katılımcılar kendilerini engelli olarak değil, engellenmiş olarak gördüklerini vurgulamaktadırlar. Görme engelli kadın P_203, ortopedik engelli erkek P_302 ve ortopedik engelli kadın P_407 kodlu katılımcıların engellenmişlik ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Engelliliğe olumsuz bir anlam yüklemiyorum. Engellilik benim için bir tür engellenmişlik durumu. Toplumun destekleyici yaklaşımlarının olmayışı, farklılıkları gözetken bir yapılanmanın olmayışından kaynaklanan bir engellenmişlikten söz ediyorum. Engellilik bir eksiklik, bir yoksunluk, bir kayıp değil, tam tersine toplumun ayak uyduramadığı ve bundan kaynaklanan bariyerleri olan bir durum haline geliyor.” (P_203)

“Haberlerde geçen bir ifade üzerinden cevaplayayım: Falanca hava yollarının falanca sefer sayılı uçağı sis engeline takıldı, rüzgâr engeline takıldı yoluna rötartlı olarak devam edecek. İşte engele böyle bakıyorum ben. Köyde yaşayan adamın aracı yoksa, kasabaya gitmeye engeli var demektir. Sonuçta yapabileceğiniz şeyleri yapmanıza engel olan her şey bir engeldir. İster fiziksel olsun, ister hava muhalefeti olsun. Hepsi bir engel çünkü sizi yapmak istediklerinizden alıkoyuyor. Önüne set çekilmiş her insan engellidir.” (P_302)

“Bana göre engellilik yok, engellenenler var. Görme engelliye, işitme engelliye, ortopedik engelliye ve diğer engellilere gerekli şartlar sağlandığı zaman o kişiler de gayet üretken olabilir, faydalı işlere imza atabilir. Fırsat verilen engellilerin neler yapabileceğine şahit olduk gördük. Ben bir engelliden ziyade bir engellenen olarak görüyorum kendimi.” (P_407)

Bu anlatılarda katılımcıların engellilik durumlarını içinde yaşadıkları sosyal ve fizikî çevrenin yapılanma biçimleri üzerinden anlamlandırdıkları görülmektedir. Bu çalışmanın Bir Kimlik Mücadelesi Olarak Engelli Hakları Hareketi, Engellilik Olgusuna Yönelik Kuramsal Yaklaşımlar ve Bir Sosyal İnşa ürünü Olarak Engellilik ve Toplumsal Bariyerler başlıklarında farklı veçheleriyle değinilen engelliliği bir hak mücadelesi olarak politik alana taşıyan terminolojinin anlatılarda bir söyleme dönüştüğü görülmektedir.

Katılımcıların engellilik hallerine yüklediği anlamlar arasında ikinci sırada gelen anlam **fiziksel yetersizlik**dir. Engelliliklerine fiziksel yetersizlik anlamı yükleyen katılımcılar, engelliliğin bedenlerindeki bir eksiklik olduğunu vurgulamaktadırlar. Ortopedik engelli erkek P_306, işitme engelli kadın P_602 ve P_603 kodlu katılımcıların engellilik hallerine yüklediği fiziksel yetersizlik anlamıyla ilgili anlatıları şu şekildedir:

“Engellilik insanın bedeninde bir eksiklik. Tabi bu eksiklikler aynı zamanda hareketlerinizi de kısıtlayan bir niteliğe sahip. Erişilebilirlik imkânları geliştiği ölçüde bu kısıtlılıklar da ortadan kalkıyor.” (P_306) Bu katılımcı anlatısında engellilik bir fiziksel eksiklik olarak tanımlanmış olsa

da, bu eksikliğin sonuçlarının bertaraf edilmesinde erişilebilirlik çözümlerine atıfta bulunmaktadır. Bu durum engelliliğin bir hak mücadelesi olarak anlaşılması söyleminin toplumumuzdaki engelli bireyler nezdinde güçlü bir karşılığının olduğu düşüncesini çağrıştırmaktadır.

“Görmemek, duymamak bir eksiklik.” (P_602)

“Ben kendimi engelli olarak görmüyorum. Sadece bir eksiğim var, duyamıyorum.” (P_603)

Engelli bireylerin gözünden engellilik kategorisinde katılımcı anlatıları doğrultusunda tanımlanan diğer bir kod ise fiziksel farklılıktır. Engelliliklerini fiziksel bir farklılık olarak tanımlayan katılımcılar, engelliliği insan soyunun bir tür fiziksel çeşitliliği şeklinde anlamaya yönelmişlerdir. Ortopedik engelli erkek P_305, ortopedik engelli kadın P_403 ve P_405 kodlu katılımcıların engelliliklerini bir tür fiziksel farklılık olarak anladıklarına işaret eden anlatıları şu şekildedir:

“Engellilik bence sadece bir farklılık. Ten rengi, göz rengi, saç rengi gibi fiziksel bir farklılık bence. Benim engelim de bir farklılık, daha fazlası değil bence. Farklılığımdan dolayı bazen erişilebilirlik çözümlerine ihtiyaç duyuyorum. Bu da aslında bebeği olan birinin ihtiyaç duyduğu erişilebilirlik çözümüyle benzer. Bebeğiniz var bir rampaya, bir düz yola ihtiyaç duyuyorsunuz, aynı.” (P_305)

“Bence engellilik görüntümüz ve suretimiz bakımından diğer insanlardan farklı olmamız bence. Yani birtakım farklılıklarımız var, biz diğer insanlardan bedensel anlamda farklıyız.” (P_403)

“Engellilik bir tür farklılık, mesela dövme bir kızla bastonlu bir kız arasında bir farklılık görmüyorum ben kendi içimde.” (P_405)

P_305 kodlu katılımcının engelliliğini fiziksel bir farklılık olarak görmekle birlikte daha önceki kategorideki anlatılarla benzerlik gösterecek şekilde erişilebilirlik çözümlerini bir çözüm olarak görmesi dikkat çekicidir. Diğer anlatılarsa engelliliğin fiziksel bir farklılık olmakla aslında kimlik tanımlamalarının neden merkezinde yer almaması gerektiğini de bir gerekçeye bağlamış olmaktadır. Engelliliğin fiziksel bir farklılık olarak anlam bulması, bu farklılığın bireyin “ben kimim?” sorusunu cevaplamasında bir ayrıntıya dönüştürme eğilimini yansıtmaktadır. Toplum için bedensel farklılıklar engelliliği bir tür sapma ve olağandışılığa dönüştürmektedir. Engelli bireyler içinse bedensel farklılıklar insan soyunun olağan çeşitliliğinin bir sonucudur; üzerine bireysel kimlikler inşa etmeye değmeyecek bir ayrıntıdır.

Engelliliğin bir tür fiziksel farklılık olarak anlaşılmasıyla benzerlik gösterecek şekilde bazı katılımcılar da engelliliklerini **doğal bir özellik** olarak tarif etmişlerdir. Engelliliğin fiziksel bir farklılık ya da doğal bir özellik olarak tanımlanması aynı bakış açısını yansıtmakla birlikte, bu ifadelerin veriler içerisindeki ağırlığı dolayısıyla ayrı kodlar olarak etiketlenmiştir. Görme engelli kadın P_203 ve ortopedik engelli kadın P_404 kodlu katılımcıların engelliliklerini doğal bir özellik olarak gördüklerini belirttikleri anlatıları şu şekildedir:

“Engellilik benim bir parçam ve onunla birlikte yürüyorum. Mesela ayağımda bir protez varsa o bir protez değil artık, o benim bacağım. Mesela mavi gözlü, sarı saçlı bir insan sürekli mavi

gözlü, sarı saçlı olduğunu düşünür mü? Engellilik benim tıpkı bir kadın olmak gibi tabii bir halim.” (P_203)³⁰

“İnsanların benim hakkımdaki konuşmaları ‘Çok başarılı, bir engel durumu yaşamasına rağmen daha rahat yaşıyor.’ demeleriyle ilgilenmiyorum. Çünkü benim için o engel durumu bir engel değil. Ben onu vücudumun bir parçası olarak saydığım için, beni genel olarak etkilemiyor. ‘Acaba şöyle miyim? Böyle miyim?’ sorusu bile benim aklımın ucundan geçmiyor.” (P_404)

Araştırmaya katılan işitme engelli katılımcıların engel durumlarını bir tür **kültür** olarak tanımladıkları görülmektedir. İşitme engelli erkek P_501 ve P_503 kodlu katılımcıların engellerine bir tür kültür anlamı yüklemeleriyle ilgili söyledikleri şu şekildedir:

“Ben hayatımda 2 terimle tanımlandım: Birisi sağır, öteki de işitme engelli. Ben kendimi sağır kültürünün içinde olan ve işaret diliyle konuşan birisi olarak tanıtırm.” (P_501)

“Ben doğuştan sağırım ama bu benim kültürüm. Görme engelliler için de aynı şeyi düşünüyorum. Benim sağırlığımın bir engelden çok bir kültür olarak görülmesini istiyorum.” (P_503)

20. yüzyılın ikinci yarısında bir kavram olarak ortaya çıkan Sağır Kültürü (Deaf Culture) işaret dilinin temel iletişim aracı olarak görüldüğü, işitme engelliliğin bir engel türü değil bir tür çeşitlilik olarak tanımlandığı bir düşünce biçimidir. Bu çalışmanın Bir Kimlik Mücadelesi Olarak Engelli Hakları Hareketi başlığı altında değinildiği üzere Batı dünyası engelli hareketleri bağlamında oralist hareketlere bir tepki olarak “sağır kültürü” gelişmiştir. Bu anlatılar sağır kültürünün ülkemiz işitme engellileri arasında da benimsenme eğilimi taşıyan bir yaklaşım biçimi olduğunu göstermektedir.

Çalışmaya katılan bazı engelli bireylerin engelliliklerini bir tür **mücadele ve imtihan** olarak tanımladıkları da görülmüştür. Bu türden bir engellilik tanımı ağırlıklı olarak inançları referans almaktadır. Katılımcıların sözü edilen tanımlamaları imtihan/mücadele etiketiyle kodlanmıştır. Görme engelli erkek P_103 ve P_105 ile ortopedik engelli kadın P_405 kodlu katılımcıların imtihan/mücadele olarak kodlanan anlatıları şu şekildedir:

“Engellilik bir dezavantaj ama ilginç bakış açıları sunan bir dezavantaj. Mesela ben engelli olmasaydım İstanbul'a gelemezdim, İstanbul'a gelmeseydim Boğaziçi Üniversitesi'nde okuyamazdım. Görseydim memleketimde kalırdım ve büyük bir ihtimalle vasat veya vasatın biraz üzerinde bir öğrenci olurdu. Memleketteyken babamın çalıştığı orman işletmesinde bir santral memuru olur keyfime bakarım diyordum; ufkum vizyonum bu kadardı. O zamanlar beni memleketimdeki liseye almamışlardı. Baktığında bu çok büyük bir dezavantaj ve aynı zamanda bir hak ihlali. Bu bir suç ama ben sırf bu yüzden İstanbul'a gelmek zorunda kaldım; bu yüzden bir çaba içine girme bilinci kazandım. İnsanın her hali, zenginliği, fakirliği, güzelliği, çirkinliği bir imtihan, engellilik de benim imtihanım kısaca.” (P_103)

“Şimdi engellilik aslında kesin olarak Allah vergisi. İster sonradan olsun, ister doğuştan olsun. Her şeyi pozitif bilim kurallarına hapsederek insanı anlama insanı takdir edilmiş durumları anlama imkanı yok. Dolayısıyla bazı şeyler var ki bunlar ancak insanca düşünerek ve sayısal birtakım sonuçlara eşitlemeye kalkmadan geniş hür ve cesur bir insan ruhi düşüncesiyle ifadelendirilebilecek şeyler. Engellilik de bunlardan bir tanesi.” (P_105)

“Engelli insan hayatının belirli bir noktasından itibaren bir şeylerle mücadele etmeye çalışan, bir şekilde kendisini de kanıtlamaya çalışan insanlardır.” (P_405)

³⁰ Bu ifadelerin sahibi katılımcı görme engellidir, protez örneğini kendisi protez kullandığı için değil, görüşlerini pekiştirmek adına kullanmıştır.)

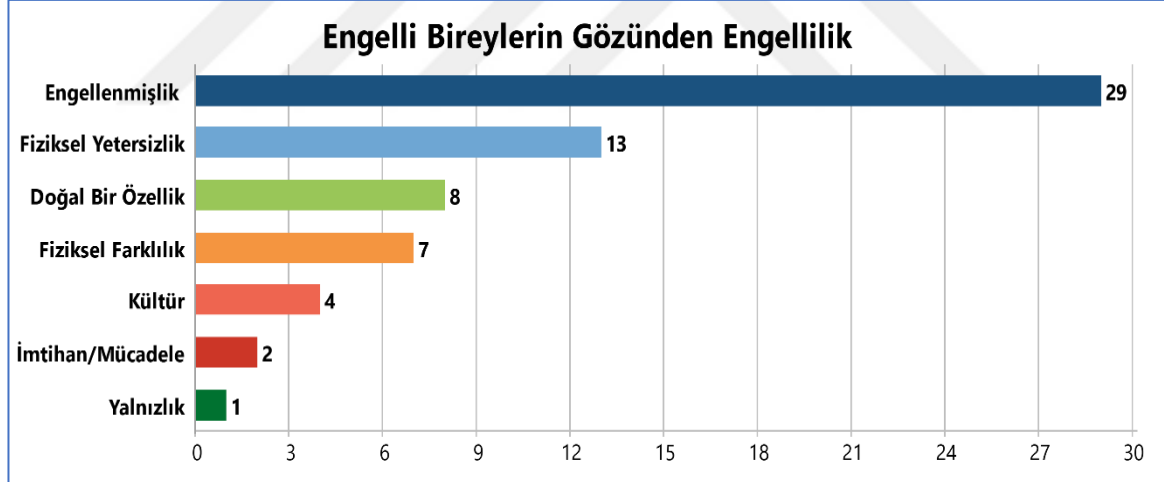
Bu çalışmanın Zihniyet, İnanç, Kültür ve Kimlik başlığı altında da değinilmiş olduğu üzere dinî referanslar kutsal değerler tarafından oluşturulmuş zihniyetler önerir. Bireyin muhatap olduğu olgulara anlam vermesini kolaylaştırır. Dini inanışlar olguları sorgulanamaz referanslar ile açıklayarak bireye zihinsel bir konfor ve iyilik hali sağlamaktadır. Araştırma bulguları araştırmaya katılan bazı engellilerin benlikleriyle ilgili bir tehditle karşılaştıklarını farz ettikleri durumlarda dinî kimliklerine yöneldiklerini göstermiştir.

Bazı katılımcılar için de engellilik **yalnızlık** anlamı taşımaktadır. P_304 kodlu ortopedik engelli erkek katılımcı erişim problemleri nedeniyle engelli bireylerin sosyal hayata dâhil olamadığını ve bu nedenle engelliliği yalnızlık olarak tanımladığını şu şekilde belirtmiştir:

“Ben 29 yaşındayım, hayatım boyunca toplam 2 veya 3 kez sinemaya gitmişimdir. Bana uygun otel bulamadığım zaman günübirlik tatillere gidip gelmişimdir. Diğer tanımında, insana kendini yalnız hissettiren davranışlar bütünüdür. Yani dış görünüşünüzden dolayı dışladıkları için sizin yalnız kalma durumunuzdur.” (P_304)

Katılımcıların engellilik hallerine yüklediği anlamların engel türleriyle olan ilişkisi incelenmiştir. Buna göre, katılımcı görüşlerinin engellenmişlik üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Görme ve ortopedik engelli katılımcılar engelliliği engellenmişlik olarak tanımlamada en yoğun görüş bildiren katılımcılardır. Bunun yanında yalnızca işitme engelli bireylerin kültür kodu ile ilgili görüş bildirdikleri görülmektedir. Bu durumun sebebi ilgili anlatılar bağlamında açıklanmıştır.

Grafik 17: Engellilerin Engellilik Hallerine Yükledikleri Anlamlar Ait Frekans Göstergesi

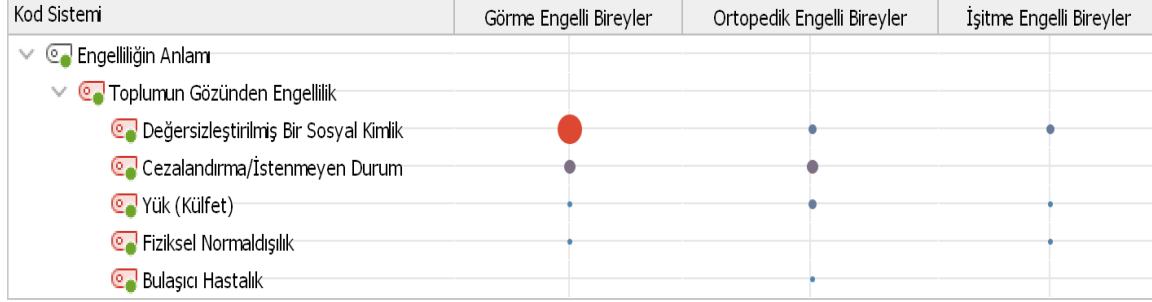


Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.3.2 Toplumun Gözünden Engellilik

Araştırmaya katılanların anlatıları, toplumun kendi engelliliklerini nasıl anlamlandırdığı konusunda da görüşler içermektedir. Bu görüşler engelliliğin anlamı teması altında toplumun gözünden engellilik kategorisinde beş farklı kod ile tanımlanmıştır. Bunlar; değersizleştirilmiş bir sosyal kimlik, cezalandırma/istenmeyen durum, yük (kölfe), fiziksel normaldışılık ve bulaşıcı hastalıktır.

Grafik 18: Toplumun Gözünden Engelliliğin Kod Sistemi Yoğunluk Göstergesi



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Katılımcılar toplumun tüm engelli bireyleri aynı etiketlerle etiketleyip **değersizleştirilmiş bir sosyal kimlik/ kategori** meydana getirdiğini vurgulamaktadırlar. Ortopedik engelli kadın katılımcı P_404 engelli bireylerin maruz kaldıkları sosyal kategorizasyon süreçlerinin damgalayıcı boyutuna şu ifadelerle dikkat çekmektedir:

“İnsanlar etiket yapıştırmayı çok seviyor. Başkalarını belirli bir etiket altında görmeyi seviyorlar. Aslında bunu genel olarak hepimiz yapıyoruz ama engellilik söz konusu olduğunda durum biraz farklı oluyor. Bir engelli etiketi yapıştırıyorlar, belki bu şekilde daha rahat yorumlayabildikleri için, ‘Evet bu kız engelli.’ diyebildikleri için, belki de bu konu hakkında konuşmayı daha çok sevdikleri için, ama kesinlikle bir etiket altında.” (P_404)

Bu çalışmanın sosyal kimlik kuramının tartışıldığı paragraflarında da ifade edildiği üzere bireylerin damgalanmaları yoluyla meydana gelen sosyal kategoriler genel itibarıyla kalıplaşmış tutumlardan beslenir. Anlatısına yer verilen ortopedik kadın katılımcı P_404 toplumun kendisini etiketlediğinden söz ederek bu kalıplaşmış tutumlara göndermede bulunmuş olmaktadır. Engelli bireylerin bu türden bir sosyal kategoriye yerleştirilmeleri yukarıdaki anlatıdan da anlaşılacağı üzere katılımcının olumsuzladığı bir durumdur.

Görme engelli erkek katılımcı P_102 ise “Kafalarında bir şablon var, o şablonu değiştirmek en yakın arkadaşım bile olsa mümkün değil.” (P_102) şeklindeki anlatısıyla bu kalıp yargıların bazen engellilerle sosyal teması güçlü bireyleri bile etki altına alabildiğine dikkat çekmektedir.

Engelli bireylerin etiketlenmeleri ve aynı kişilik özelliklerine sahip bireylermiş gibi farz edilmeleri bu çalışmanın “Bir Sosyal İnşa ürünü Olarak Engellilik ve Toplumsal Bariyerler” başlığı altında da değinildiği üzere engelli bireylerin bireysel kimliklerine yönelik ciddi bir tehdittir. Bu sürecin bireyselliği ortadan kaldıran niteliği görme engelli erkek katılımcı P_107 tarafından şu şekilde ifade edilmektedir:

“Bir engelliyle başka bir engelliyle kıyas etme noktasında oluyorlar. Mesela daha önce bildikleri bir görme engelli ne durumdaysa tüm görme engellilerin aynı olduğunu sanıyorlar.” (P_107)

Araştırmanın bulguları, engellilerin tek tip insanlar olarak düşünülme ve bir kategoriye hapsedilmelerinin kimlik tehdidi olma niteliği taşıyan başka bir boyutuna daha işaret etmiştir. Bazı katılımcılar engellilerin toplumda kategorize edilmelerinin kendilerini daha sorumlu ve daha dikkatli davranmaya sevk ettiğinden bahsetmektedir. Örneğin görme engelli erkek katılımcı P_106 bu konuda şunları söylemiştir:

“... bazen şöyle düşünüyorsun, acaba nasıl bir yöntem olmalı ki insanlar engelli camiasını doğru tanısin diye düşünüyorsun. Çünkü hiç bir vasfın olmasa bile sonuçta bir anlamda diğer engellileri

de temsil ediyorsun. Bazen bunun yolu hiç bir zaman bulunamayacak deyip kestirip atıyorsun.”
(P_106)

Bir başka görme engelli erkek katılımcı P_107 bu durumun gündelik davranışlar üzerinde meydana getirdiği baskıyı daha somut bir şekilde şöyle dile getirmiştir:

“Gören insanların üzerlerinde bir çamur olsa, onu dikkatsizlikten sayıyorlar. Aynı şey bizde olunca akla ilk gelen engelliliğimiz oluyor. Bir de biz engellileri temsil ediyoruz. Birimizde görülen kusur hepimize mal ediliyor. O yüzden düzenli ve dikkatli olmamız bence gerekli.”
(P_107)

Görüldüğü gibi engellilerin değersiz bir sosyal kategoride konumlandırılmaları politik bir boyut taşımaya bile örtülü bir tür “biz” bilinciyle davranmaları potansiyeli taşımaktadır.

Toplumun gözünden engellilik kategorisinde katılımcı anlatıları doğrultusunda tanımlanan diğer bir kod ise **cezalandırma/ istenmeyen durum**dur. Katılımcılar toplumun gözünde engelliliğin bir ceza, rencide edici ve istenmeyen bir durum olarak görüldüğünü vurgulamaktadırlar. Görme engelli kadın P_207, ortopedik engelli erkek P_307 ve ortopedik engelli kadın P_406 kodlu katılımcıların bu toplumsal algıyla ilgili anlatıları şu şekildedir:

“Ben sonradan engelli oldum. En başlarında müthiş etkiliyordu. Yani sinirleniyorum, hırslanıyorum, kızıyorum, işte zaman zaman ben de utanılacak bir şey yerine koyuyorum. Engelliliğimden utandığım dönemler oldu benim. Bunu da söyleyebilirim. Bunu bana dayatan kim? Tabi ki toplumun algısı. Çünkü bu utanç verici bir durum toplum için. En yakınınızdaki insanlar için bile bu bilinçsiz bir şekilde utanç hissediliyor. Elinize baston almanı istemiyorlar. Veya işte bir engelli kartı almanı istemiyorlar. Çünkü bunu kabullenmeni istemiyorlar gibi bir durum.” (P_207)

“Doğada yetişen bir bitki düşün. Rengi güzel, görüntüsü güzel, kokusu güzel. Onun rengi, görüntüsü ve kokusu insanları cezbediyor ve mutluluk veriyor. İnsanlar buna çiçek demiş. Birisiyle kavga ettiğinizde karşınızdakine “yürü git ulan çiçek” demiyorsunuz. Çünkü çiçek güzel bir şey. Ama ‘Yürü git sakat mısın? Beyin özürlü müsün?’ diyoruz. Yani bu ifadeleri karşınızdakileri küçümsemek ve rencide etmek için kullanıyoruz. Burada engelliliğin aslında toplumun zihninde ne kadar istenmeyen ve rencide edici bir anlamının olduğu gözüküyor.”
(P_307)

“Benim engelim bir tür kadersizlik örneği, olmaması gereken bir şey.” (P_406)

Toplumun gözünden engellilik kategorisinde tanımlanan diğer bir kod ise **yük (kölfe)tir**. Katılımcılar toplum tarafından engelli bireylerin birer yük olarak görüldüklerini vurgulamışlardır. Görme engelli erkek P_105 ve işitme engelli kadın P_602 kodlu katılımcıların anlatıları şu şekildedir:

“Toplum benim kimliğimi tüketen, işe yaramayan, kendisine yaklaştığında problemleriyle de yüz yüze kalınacak sırtında bir yük gibi görüyor.” (P_105)

“Beni tanımayan ve sadece engelimi bilenler bana yapamaz, anlayamaz diye bakıyor. Biraz da acıma var, acıyarak bakıyorlar. İşitme engelliysen konuşamadığım için benimle anlaşmak için çabaları yok. Bir eczanedeysem, iletişim kurmak için uğraşmadan tamam olmuyor, yardımcı olamıyoruz diye gönderiyorlar. İletişimden kaçmaya çalışıyorlar, bir yük olarak görüyorlar.”
(P_602)

Bazı katılımcıların anlatıları engelliliğe yüklenen bir başka toplumsal anlamın da **fiziksel normaldışılık** olduğunu göstermektedir. Bu çalışmanın 2. bölümünde bir alt başlık olarak ele alınan engelliliğin sosyal etkileşimlerdeki normallikten sapma anlamı, araştırmaya katılan

engellilerin anlatılarında da yer bulmuştur. P_601 kodlu işitme engelli katılımcı katılımcının anlatısı şu şekildedir:

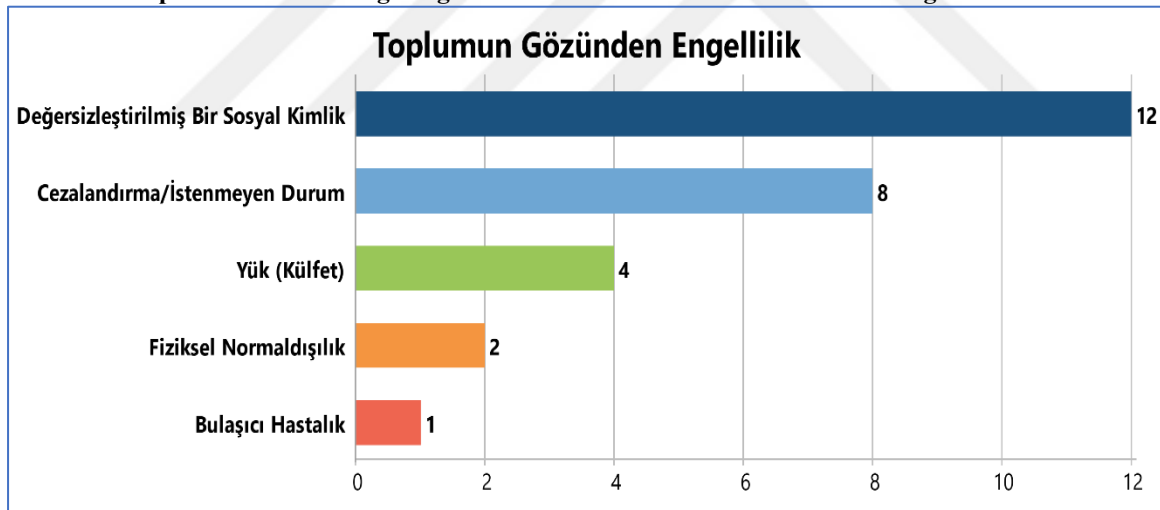
“Topluma göre engellilik fiziksel sakat olmak. Halbuki fiziksel sorunu olmayanların da hayatlarında bir engelleri var. Mesela bebeği olan bir anne, onun da engeli var. O bebek arabasıyla bir engelle karşılaşmıyor mu? Bu sadece bir minik örnek.” (P_601)

Toplumun gözünden engellilik kategorisi altında tanımlanan son kod **bulaşıcı hastalıktır**. P_304 kodlu ortopedik engelli erkek katılımcı toplum gözünde engelliliğin bulaşıcı bir hastalıkmişçesine kaçınılması gereken bir durum olarak görüldüğünü şu şekilde anlatmaktadır:

“Toplum uzuvlarında eksiklik olan insanların durumunu bir nevi bulaşıcı hastalıkmiş gibi görebiliyor. Yani “mümkün olduğunca biz bu insanlardan uzak duralım, bize bulaşmasın, bunlarla irtibatı mümkün olduğunca gevşek turalım, araya mesafe koyalım.” şeklinde anlayışlar var.” (P_304)

Engelliliğin anlamı temasında bulunan toplumun gözünden engellilik kategorisi katılımcıların engel türlerine göre incelenmiştir. Buna göre, katılımcı görüşlerinin engelliliğin toplum tarafından değersizleştirilmiş bir sosyal kimlik olarak tanımlandığı görüşünde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Görme engelli bireyler bu konuda en yoğun görüş bildiren katılımcılardır. Bu farkın sebebi daha önce de belirtildiği üzere toplumun görme engelliliği diğer türlere nazaran daha ağır bir engel türü olarak anlamasıyla ilişkili olabilir.

Grafik 19: Toplum Gözünden Engelliliğe Yüklenen Anlamlara Ait Frekans Göstergesi

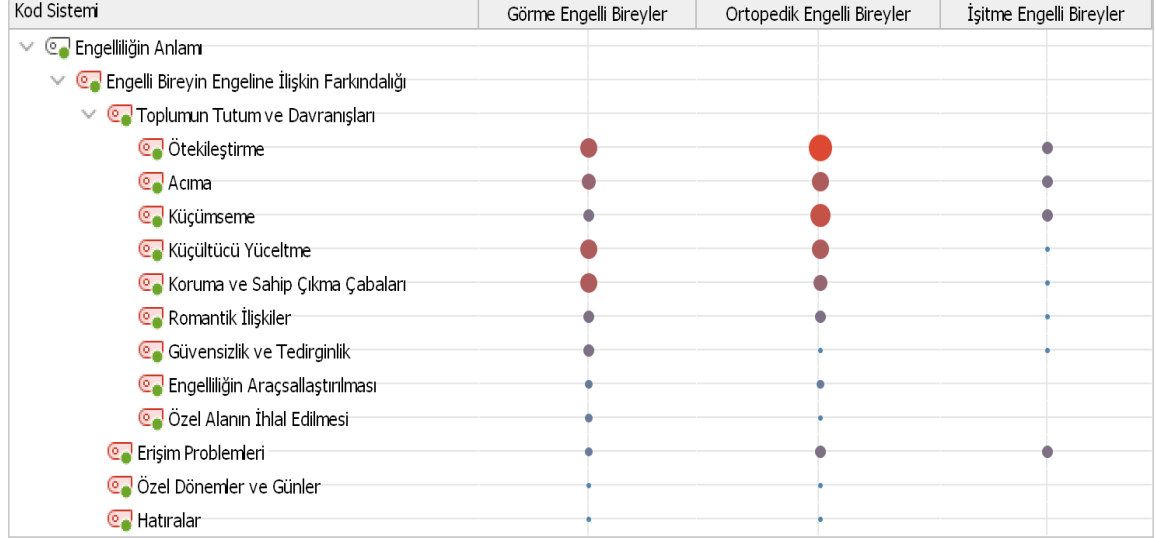


Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.3.3 Engelli Bireyin Engeline İlişkin Farkındalığı

Engelliliğin anlamı teması altında tanımlanan son kategori engelli bireyin engeline ilişkin farkındalığı kategorisidir. Bu kategori dört farklı koddan oluşmaktadır. Bunlar; toplumun tutum ve davranışları, erişim problemleri, özel dönemler ve günler, hatıralardır. Toplumun tutum ve davranışları da dokuz farklı kod ile tanımlanmıştır. Bunlar; ötekileştirme, acıma, küçümseme, küçültücü yüceltme, koruma ve sahip çıkma çabaları, romantik ilişkiler, güvensizlik ve tedirginlik, engelliliğin araçsallaştırılması ve özel alanın ihlal edilmesidir.

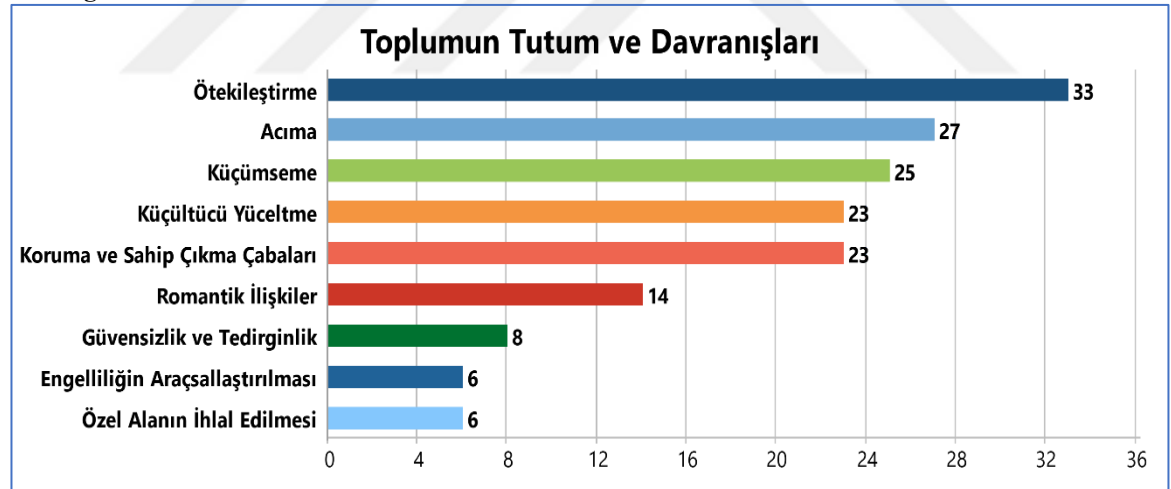
Grafik 20: Toplumun Tutum ve Davranışlarına Ait Kod Sisteminin Yoğunluk Göstergesi



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Toplumsal tutum ve davranışların engellilik olgusuyla olan ilişkisi çalışmanın dayatılmış engelli kimliğinin inşâ süreçleri bölümünde ilgili literatür çerçevesinde geniş ölçüde tartışılmıştı. Anılan bölümde değinilen hususların katılımcı anlatılarında da yer bulduğu görülmektedir. Çalışmanın bu kısmında toplumsal tutumların engellilik olgusuyla olan ilişkisi katılımcıların ağzından aktarılacaktır.

Grafik 21: Toplumun Engellilik Olgusuna Dair Tutum ve Davranışlarına Ait Kodların Frekans Göstergesi



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Katılımcılar toplum tarafından **ötekileştirildiklerini** hissettiklerinde engel durumlarına ilişkin farkındalıklarının arttığını belirtmektedirler. Katılımcılar ötekileştirme davranışlarının iş, arkadaş ve aile ortamlarında görüldüğünü, hayatlarının hemen tüm alanlarını kuşatan bir etkiye sahip olduğunu vurgulamaktadırlar. Görme engelli erkek P_104, ortopedik engelli erkek P_301 ve işitme engelli kadın P_603 kodlu katılımcıların ötekileştirme ile ilgili anlatıları şu şekildedir:

“Türkiye’de son yüzyılda engelliliği dışlama kültürü çok yaygınlaştı. Mesela engelli birisi okullara alınmadı. Öyle şeylerin olması bizim toplumdaki izole edilmemize yol açtı ve toplum bunu öğrendi. Bu pratik hızla yaygınlaştı. Mesela askere alınmamaktan tut da, okula alınmamak, işe alınmamak, bu dışlama üzerinden bu kategori oluştu. Bizde toplum engellilikten utanır bir

duruma dönüştü. Engellilik çok kötü bir markadır. Mesela kör diye bir palto markası olsa almaz adam onu. Mesela topal adında bir kafe olsa, koymaz adam yani. Kötü bir markadır bu. Toplum bunu öğrendi ve sonra bize öğretmeye bize uygulamaya başladı.” (P_104)

“Beden Eğitimi derslerinde öğretmen seni dersin içerisine almayıp ‘Sen kenarda otur seyret.’ dediğinde ‘Rapor al derse girme.’ dediğinde yine örseleniyorsun. 19 Mayıs hareketlerinde herkes kaçmak istediğinde sen tam tersine orada olmak istediğin ama seni almadıkları zaman yine örseleniyorsun. Ben de o zaman bir mandolin kursuna gittim, o sene mandolin çalanlarla müzik yapıldı, o müzik eşliğinde spor organizasyonu yapıldı ve ben hayatımda ilk defa 19 Mayıs spor organizasyonu içine girdim. Kendimi oradaki öğrenciler gibi hissettim.” (P_301)

“İş yerimize yeni bir müdür yardımcısı geldi. Excel ortamında bir dosya var, benim işimi yapmam için o dosyaya erişmem lazım. Ama bana şifresini vermiyor dosyanın. Çünkü ben yapamam diye düşünüyor. İş arkadaşlarım iş yerinde birisi hasta olduğunda onu ziyarete gidiyorlar ama bana haber verme gereği duymuyorlar. Onun zaten diyecek bir şeyi olmaz diye düşünüyorlar belki. Bazen tanıdıklarım bile yapıyor. Bir dışlama, bir küçük görme oluyor. Ben açık sözlüyüm, neden böyle yapıyorsunuz diyorum, utanıyorlar. Ama bir süre sonra tekrar benzer şeyleri yapmaya başlıyorlar. Mesela öğle yemeğinde yemek siparişi veriyorlar, bana sormuyorlar. Bir gün kendi aralarında ertesi sabah herkes bir şeyler getirsin birlikte kahvaltı edelim diye. Bana kimse bir şey söylemedi. Akrabalarım da bile bunları görüyorum. Eşim tarafında tek işitme engelli odur. Özellikle evliliğimizin ilk yıllarında aile içinde sohbet ederlerdi, bizi sohbe katmazlardı. Aile içi kararlarda eşime hiç danışmazlardı. Bir olay var. Eşimin kardeşi sözlenecek, ortada bir hazırlık var ama sebebini biz bir türlü öğrenemedik. Kardeşinin sözleneceğini ancak o zaman öğrenebildi eşim.” (P_603)

P_301 ve P_603 adlı katılımcıların ötekileştirme süreçleriyle ilgili söyledikleri engelli bireylerin kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarını realize etme imkânlarından mahrum bırakılmalarıyla sonuçlandığını çağırıştırılmaktadır. Ötekileştirme engelli bireylerin hayatın yeteneklerinin izin verdiği alanlarında etkin olmalarının önüne set çekmekle başarı ve rol merkezli kimlikler inşa etmelerini de güçleştirmektedir.

Katılımcılar engelleri dolayısıyla **acıma** içerikli davranışlara muhatap olduklarında da engelleri konusunda bir uyararı aldıklarını hissettiklerini belirtmişlerdir. Katılımcılar toplum tarafından acıma sözlerine ve bakışlarına maruz kaldıklarını vurgulamaktadırlar. Bu durumun kendilerini örselediğini belirtmektedirler. Ortopedik engelli erkek P_301, ortopedik engelli kadın P_402 ve işitme engelli erkek P_503 kodlu katılımcılar acıma içerikli davranışlara muhatap olma tecrübelerini şu şekilde aktarmışlardır:

“İnsanların ‘Ah vah, çok da yakışıklıymış!’ demeleri ciddi olarak örseliyor insanı.” (P_301)

“Engelli bir kadınsınız, belki de bir genç kızsınız. Yolda yürüyorsunuz, ‘Aa çok da güzelmiş ama yazık aksıyor.’ denildiğinde ister istemez insan üzülüyor, içinde bir ukde kalıyor.” (P_402)

“Toplum engellilere çok acıyor, engellileri çok zayıf görüyorlar. Sadece insanların engellerini düşünüyorlar.” (P_503)

Katılımcılar engellilikleri sebebiyle toplum tarafından **küçümseyici tutum ve davranışlar** ile karşılaştıklarını ve bu durumlarda engelleriyle ilgili farkındalıklarının arttığını belirtmektedirler. Görme engelli erkek P_101, ortopedik engelli erkek P_306 ve işitme engelli erkek P_503 kodlu katılımcıların küçümseme ile ilgili anlatıları şu şekildedir:

“Sizinle konuşurken daima kendilerini sizden yukarıda gören, kelimeye dökmesi güç bir tutum var. Mesela bağırarak konuşuyorlar. Başkalarına sizli bizli konuşacakken, size karşı buyurgan bir tonla sen diline geçiyorlar. Bir keresinde gönüllü olarak destek vermek istediğim bir

oluşumun başkanıyla görüşmüştüm. Adam hiç sallamadı, küçümsediğini hissettirdi. Yani yardım edebileceğime aklı kesmedi.” (P_101)

“İnsanlar bizimle ilgili fikirlerini sorgulamak veya doğru olup olmadığını araştırma gereği duymuyorlar, çünkü doğruluğundan eminler. Böyle olunca da size küçümseyici bir bakış açısı yöneltiyorlar.” (P_306)

“Beni zorlayan, beni küçümseyen insanlarla karşılaştığımda engelli olduğumu fark ediyorum.” (P_503)

Toplumun engelli bireylere yönelttiği “övgü dolu” tavırlar çoğu zaman övülmelerine sebep olan şeylerin aslında kendilerinden beklenmeyen şeyler olduğu îmâsı barındırır. Bu duruma çalışmanın Yapıp-Etme Kabiliyeti (İletişim, Kendini İfade Etme, Hedefe Ulaşma...) başlığı altında beklenti ihlâli kavramı üzerinden değinilmişti. Çalışmaya katılan engelli bireylerin görünüşte kendilerini yücelten ama onların algılamalarına göre minimalist bir tavrı yansıtan davranışlara da değindikleri görüldü. Bu tür anlatıları **küçültücü yüceltme** etiketiyle kodlandı. Katılımcılar toplum tarafından sıradan davranışlarının dahi yüceltildiğini ve bu yüceltmenin altında aslında bir değersizleştirmenin yattığını vurgulamaktadırlar. Görme engelli erkek P_104, ortopedik engelli erkek P_305, ortopedik engelli kadın P_403 ve P_406 kodlu katılımcıların küçültücü yüceltme konusundaki tecrübeleri şu şekildedir:

“Toplum bize diyor ki ‘Sen körsün.’ Yemek yerken, su içerken, toplantı yaparken 5 cümlede kör kelimesini kullan diyor. Yani bize hissettir, biz de sana ona göre davranalım, acıyalım, senin için üzülelim. Sonra başkalarına anlatalım biz. ‘Kör olmasına rağmen’ diye başlayan cümleler kuralım diyor.” (P_104)

“Sıradan bir şey yapsan bile ‘superman’ oluyorsun. Ben davul çalınca engelli bir davulcu oluyorum. Davul çalmam yüceleştiriliyor ama aslında ben sıradan bir davulcuyum.” (P_305)

“Bizim bazı programlarımız oluyor, bu programlara sanatçılar da katılabiliyor. Bu etkinliklerde konserler oluyor, söyleşiler oluyor. Ben de oralarda sunuculuk yapıyorum. Böyle ortamlarda beni takdim eden ben belediye'nin herhangi bir personeli olsam benim hiçbir özelliğimden bahsetmeyecek. Ama ben olunca ‘Radyoculuk yaptı, eski gazeteci, spor kulübümüzün başkanlığını yapıyor.’ Bunların hepsini hiç alakası olmadığı halde ve abartarak anlatıyor. Aslında burada değindiği tek şey benim engelliliğim.” (P_403)

“Toplum benim kendime söylediklerimi söyletmiyor ve ‘Vay be, yürüyememesine rağmen neler de yapıyor, tracking yapmaya çalışıyor.’ diyor. ... Ama ben kendime ‘Hayır mükemmel değilsin, hâlâ eksiklerin var.’ diyebiliyorum. Ben kendimin sıradan bir insan olduğumu düşünüyorum. Toplum en küçük şeyleri bile abartıyor, aslında yapmaması lazım ama yapıyor demek istiyor.” (P_406)

Katılımcı anlatıları toplumun **koruma ve sahip çıkma çabalarının** da onları engelleriyle yüzleştiren bir başka davranış biçimi olduğunu göstermiştir. Katılımcılar toplum içerisinde engel durumları nedeniyle kendilerine sahip çıkma ve koruma refleksiyle yaklaşıldığını vurgulamaktadırlar. Görme engelli erkek P_103, ortopedik engelli kadın P_403 ve P_406 kodlu katılımcıların koruma ve sahip çıkma çabaları ile ilgili görüşleri şu şekildedir:

“Bir gün yolda acele acele gidiyorum, bir genç geldi sıkıca kavradı beni ve yanlış gittiğimi söyledi. Ona ‘Sence ben nereye gidiyorum?’ diye sorunca ‘Sahi abi sen nereye gidiyorsun?’ diye sorunca ‘Nereye gittiğimi bilmiyorsan yanlış yere gittiğimi nasıl anladın?’ diye sordum. Sanırım şöyle bir düşüncesi var: Diyor ki ben gözümü kapatsam bu şekilde gidemem. Buraya kadar haklı olabilir. Ama diyor ki o zaman o da yanlış gidiyordur.” (P_103)

“Metrodan inerken arabamdan tutup ‘Bunun sahibi nerede?’ diyor. Ben önce anlamadım, sonra fark ettim meğer bana diyormuş. Çevreme baktım. ‘Çocuk mu var? Bir köpek mi var da sahibi nerede diyorsun?!’ demek zorunda kaldım. Arabama dokunan bir çocuk var zannediyorum, derken peşimden geldi. ‘Sen yalnız mısın? Nasıl çıktın tek başına?’ gibi şeyler söyledi. Adam senin tek başına metroda olabileceğine inanamıyor.” (P_403)

“Sokağa çıktığınız andan itibaren neden engelli olduğunuzu, sokağa neden tek başınıza çıktığınızı, ne iş yaptığınızı birçok kişiye anlatmak zorundasınız. Yani sizinle kurulan her temas hemen hemen engellilik üzerinden geliyor. Siz temas kurmak istemeseniz bile insanlar engelliliğiniz üzerinden sizinle bir temas kurmak zorunda hissediyor sanki kendilerini. En kötü ihtimalle bakışlarıyla size bunu yansıtıyorlar. İziniz olmadan kolunuzdan tutmak isteyenler, size ihtiyaç duymadığınız halde yardım etmek isteyenler... Bu durumlarda aynı zamanda bir tür çocuk muamelesi yapıyorlar size, o zaman yetişkin kimliğiniz de elinizden alınıyor.” (P_406)

Katılımcılar **romantik ilişkiler** söz konusu olduğunda da karşılaştıkları tutumların kendilerine “sen engellisin” mesajı verdiğini, engellerine ilişkin farkındalıklarını arttırdığını belirtmişlerdir.

P_303 ve P_307 kodlu katılımcıların bu süreçlerle ilgili tecrübeleri şu şekildedir:

“Gençlik dönemlerimde duygusal ilişkilerde bu durumu çok fark ederdim. Evlenmek istiyorsunuz, karşı tarafın size cevabı ‘Benim beyaz atlı prensim bu şekilde olamaz.’ oluyor. Nasıl olması lazım? ‘Hiçbir engelinin olmaması lazım.’ ya da ailesi ‘Bizim damat adayımız askerliğini yapmış olması lazım, sen bakabilecek misin?’ diyor. (P_303)

“Lise 2 veya 3üncü sınıftayım. Okula gidiyorum, elimde kitaplarım, o zamanlar koltuk değneğimle yürüyorum. Yolda yürürken bir baktım, karşıdan çok güzel bir kız geliyor. Ama anlatamam o kadar güzel bir kız ki. Esmer, gözleri masmavi, çok güzel bir kız. O karşıdan geliyor, ben ona doğru gidiyorum, ben ona bakıyorum. O bana yaklaştı, tam yan yana geçerken, cebinden 10 TL çıkarıp benim elimde sıkıştırdı. Ben dönüp “ne yapıyorsun sen!” dediğimde, “bununla bir şeyler alırsın” dedi. “bak benim elimde kitaplarım var ve ben öğrenciyim, okula gidiyorum, teşekkür ederim benim buna ihtiyacım yok” dedim, ama ne kadar ağır bir travma. Toplumun engelliye nasıl baktığını soruyorsun ya, işte bu.” (P_307)

Katılımcılar kendilerine yöneltilen **güvensizlik ve tedirginlik** yönelimli davranışların da engelliliklerini ağırlıklı olarak hissettiren etkileşim biçimlerinden olduğunu belirtmektedir. Katılımcılar toplum içerisinde kendilerine dair sürekli bir tedirginlik ve güvensizlik olduğuna inanmaktadırlar. Ortopedik engelli kadın P_401 ve işitme engelli kadın P_604 kodlu katılımcıların güvensizlik ve tedirginlik içeren davranışlarla ilgili görüşleri şu şekildedir:

“Birlikte yaşadığım insanlar ve beni tanıyan, benimle hareket etmiş insanlar olduğunda ben onlarla yan yana yürürüm yolda. Ama beni tanımayan insanlar ‘Acaba şurada takılır mı? Geçebilir mi?’ Hep böyle bir tedirginlikleri var. Ben tedirgin değilim, onlar tedirgin benim adıma.” (P_401)

“Ben bir engelli olarak engelsizlerin yaptıkları birçok şeyi yapabiliyorum. Bir mesleğim var, eğitimim var ve kendi hayatımı yaşıyorum. Ben kendine güvenen bir insanım, ben kendime güveniyorum. Ama toplum için eğitimimin ve mesleğimin hiçbir önemi yok. Onlar benim sadece işitme engelimi görüyorlar. O yüzden de benim kendime duyduğum güveni toplum bana duymuyor.” (P_604)

Toplumun tutum ve davranışlarında katılımcı ifadeleri doğrultusunda tanımlanan diğer bir kod ise **engelliliğin araçsallaştırılması**dır. Katılımcılar faydacı gerekçelerle ön plana çıkararak görünürlük elde etmeye çalışan tutum ve davranışlara maruz kalabildiklerini ifade

etmektedirler. Görme engelli erkek P_104 ve ortopedik engelli kadın P_401 kodlu katılımcıların engelliliğin araçsallaştırılması ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Şöyle şeyler gördüm ben: Mesela 500 kişinin olduğu kalabalık bir ortamdayız ve el sıkışıyoruz, benim elimi tutuyor fakat gözleriyle etrafı geziyor. ‘Bakın ben kör bir adamın elini sıkıyorum.’ der gibi takdir istiyor, âli cenap olduğu mesajı vermeye çalışıyor. Lütüfkârlığını göstermek istediğinde benim körlüğüm öne çıkıyor.” (P_104)

“Bazı durumlarda engeliniz dolayısıyla öne atıyorlar. Yani sizi öne atarak bir görünürlük oluşturmaya çalışıyorlar, o zaman da engelliliğin her şeyden önemli olduğunu görüyorsunuz. O zaman ‘Asla ben kimsenin alkışçısı değilim, göstermeliği değilim.’ diyorum. Mesela bir sendikadaydım, belediye başkanı gelecek, ona çiçeği benim vermemi istediler. ‘Neden?’ dedim. ‘Sen engellisin.’ dediler. ‘Ne alakası var!’ diye karşı çıktım. Neden çiçeği verme gerekçem benim engelliliğim olsun? Bir daha da hiçbir toplantılarına katılmadım.” (P_401)

Tıpkı engelliliğin araçsallaştırılması etiketiyle kodlanan anlatılarda olduğu gibi, **özel alanın ihlâl edilmesi** etiketiyle kodlanan anlatılarda da katılımcılar toplumun davranışlarında kendilerini nesneleştiren süreçlere ışık tutmaktadır. Hatırlanacağı gibi engelli bireylerin nesneleştirilmesi meselesi çalışmanın 2. bölümünde özneye kendini sunan nesne başlığı altında kuramsal bağlamda ele alınmıştı.

Katılımcılar toplum tarafından izinleri alınmadan özel alanlarına müdahale edildiğini vurgulamaktadırlar. Görme engelli kadın P_203 ve P_206 kodlu katılımcıların özel alanın ihlâl edilmesi ile ilgili tecrübeleri şu şekildedir:

“Bir kere sen engelliysen mahremiyetinin, cinsiyetinin, yaşam sınırının hiçbir değeri yok. Hiç beklemediğiniz bir anda bir bey kolunuza girebiliyor mesela. ‘Ya hayırdır’ dediğinizde de ‘Valla yanlış bir niyetim yoktu.’ cevabını alıyorsunuz. Onlara tacizci muamelesi yaptığımı zannediyorlar. Aslında bir anlamda taciz ediyorsun. Cinsiyetsizleştiriliyoruz yani. Kadın kimliğiniz bir anda yok oluyor. Mesela engelli lavabosu vardır. Orada kadın-erkek ayrımı yoktur mesela. Bu benim tuhafıma gider.” (P_203)

“Sokakta benim rızam olmadan koluma girip beni bir yerlere götürmeye çalışanlar da olabiliyor. Çünkü ben yardıma muhtaç birisiyim ve bir yerden bir yere ulaştırılmalyım moduyla yapılıyor.” (P_206)

Katılımcılar gündelik yaşam içerisinde **erişim problemleriyle** karşılaştıklarında da engelliliklerine ilişkin farkındalıklarının arttığını belirtmişlerdir. Görme engelli kadın P_202 ve ortopedik engelli kadın P_405 kodlu katılımcıların erişim problemleri ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Görmeme bir yetersizlik mesela benim açımdan bakınca. Ama şimdi nasıl bir hayatım olsa bu olmazdı diye düşünüyorum; erişilebilirlik bu noktada ön plana çıkıyor bence.” (P_202)

“Şirket etkinliklerine gidiyoruz akşamları, insanlar ayakta içeceklerini içiyorlar, konuşuyorlar ama ben o masalarda çok aşağıda kalıyorum. Yanaşsam tekerlekli sandalyemle altına giriyor olurum. Orada engelliliğim ön planda ve kendimi engellenmiş hissediyorum.” (P_405)

Katılımcılar özellikle yaşamın dönem noktalarında ve engelliler günlerinde engel durumlarına ilişkin farkındalıklarının arttığını belirtmektedirler. Görme engelli erkek P_105 ve ortopedik engelli erkek P_306 kodlu katılımcıların **özel dönemler ve günlerin** engelliliklerine ilişkin farkındalıklarını artırma tecrübeleri şu şekildedir:

“Çocukken büyüdüğümde, büyürken okuduğumda, okuduktan sonra mezun olduğumda, bekarken evlendiğimde, işim yokken çalışmaya başladığımda, vazifemde yükselmek için

çabaladığımda, iş değiştirip yepyeni bir mesleğe girdiğimde, yeni bir toplum kesimine dâhil olduğumda gibi uzatabiliriz. Hayatın dönemeç noktalarında engelli olduğumu bildim.” (P_105)

“3 Aralık’ta işe gittiğimde herkes ‘Sen neden bugün işe geldin?’ diyor. ‘Ne oldu?’ diye sorduğumda ‘Bugün 3 Aralık, sana tatil.’ diyorlar. Ama benim bankadaki sorumluluklarım akıllarına gelmiyor. Yani ben bir satın almacı değil, bir engelliyim. İşe gelmesi beklenmeyen biriyim.” (P_306)

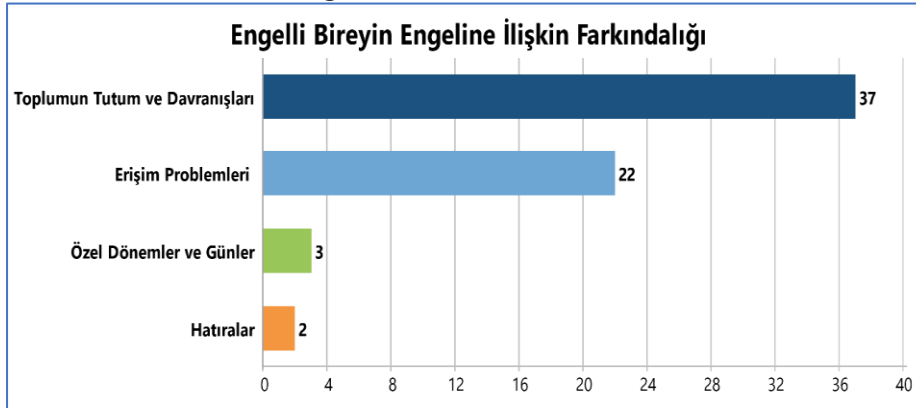
Sonradan engelli olan bireyler engelli olmadıkları zamanlara dair **hatıraları** nedeniyle kimi zaman engelliliklerine dair farkındalıklarının arttığını belirtmektedirler. P_203 ve P_404 kodlu katılımcıların hatıralar ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Daha önce gördüğüm mekânlar gördüğüm dönemdeki anılarımı canlandırıyor. İlk engelli olduğum dönemlerde sürekli kafamda engelim vardı. Uyurken, uyanırken, her anımda engelim vardı. ‘Acaba o görsel dünyaya tekrar dönebilecek miyim?’ diye sürekli sorduğum oldu. Şu anda artık böyle değil. Ama bazen bir mekâna gidersiniz, bazen bir anı, hatta bazen bir koku bile sizi gördüğünüz günlere götürebiliyor.” (P_203)

“Sosyal etkileşimlerde bazen karşılıklı konuştuğum insanlar hatırlatıyorlar. Ben engelli olduktan sonra yapamaz olduğum birkaç tane şey olmaya başladı. Gidemediğim yerler, bulunamadığım durumlar oldu. Bu tür olaylarda karşımdaki insan bana anlattığı zaman ‘Biz şuraya gittik, biz şunu yaptık.’ dediğinde aklıma geliyor ve ‘Evet ben bunu daha önce yapabiliyordum ama şu anda yapamıyorum.’ diyorum.” (P_404)

Katılımcıların engelliliklerine ilişkin farkındalıklarını arttıran faktörler ile engel türleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Buna göre, katılımcı görüşlerinin toplumun tutum ve davranışları üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Bir başka deyişle katılımcılara engellilikleri en fazla toplumsal tutum ve davranışlar eliyle hatırlatılmaktadır. Toplumun tutum ve davranışlarında katılımcıların ötekileştirme, acıma, küçümseme, küçültücü yüceltme, koruma ve sahip çıkma çabaları ile ilgili yoğun olarak görüş bildirdikleri anlaşılmaktadır. Bu bulgu, çalışmanın toplumun engelliliğe yüklediği anlamların engelli bireylere bir kimlik dayatıp dayatmadığı sorusunun cevap bulması adına önemli bir sonuçtur. Çalışmanın 1. ve 2. bölümlerinde farklı perspektiflerden ele alındığı üzere engellilik olgusunun gerçek anlamı sosyal etkileşim süreçlerinde ortaya çıkmaktadır. Çünkü engellilik olgusu bir sosyal inşâ ürünüdür. Bu çerçevede toplumun engelliliği anlama biçimi engelli bireylerin kendi benlikleriyle toplumsal bir varlık olma konusundaki hareket alanlarını oldukça kısıtlamaktadır.

Grafik 22: Katılımcıların Engelliliklerine İlişkin Farkındalıkların Ait Kodların Frekans Göstergesi



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ortopedik engelli bireyler ötekileştirme, acıma, küçümseme, küçültücü yüceltme; görme engelli bireyler ise koruma ve sahip çıkma çabaları ile ilgili en yoğun görüş bildiren katılımcılardır. Bu sonuç toplumun görme engelliliğe diğer engel türlerine nazaran daha olumsuz anlamlar yüklediğini hatırlatmaktadır.

Tablo 5: Engelliliğin Anlamı Temasına Ait Kodların Cinsiyete Göre Frekans Dağılımı

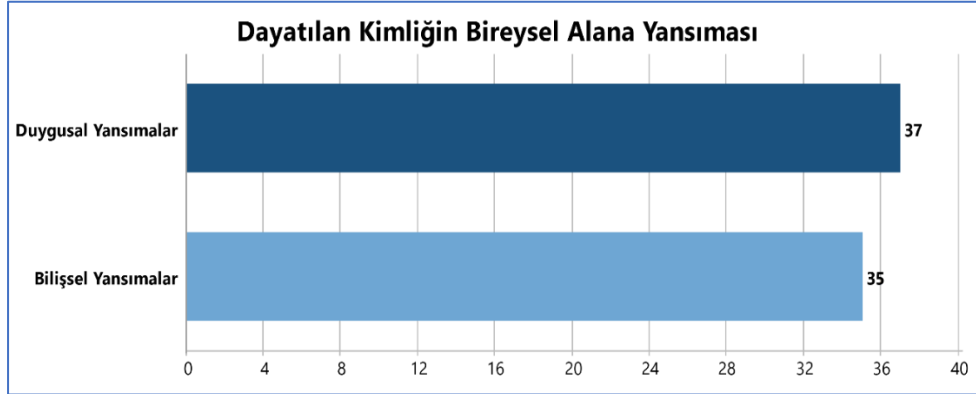
	Erkek	Kadın
Engelliliğin Anlamı		
Engelli Bireylerin Gözünden Engellilik		
Engellenmişlik	12	25
Fiziksel Yetersizlik	6	7
Fiziksel Farklılık	2	7
Doğal Bir Özellik	5	4
Kültür	3	2
İmtihan/Mücadele	1	1
Yalnızlık	1	
Toplumun Gözünden Engellilik		
Değersizleştirilmiş Bir Sosyal Kimlik	13	4
Cezalandırma/İstenmeyen Durum	3	6
Yük (Külfet)	1	3
Fiziksel Normaldışılık		2
Bulaşıcı Hastalık	1	
Engelli Bireyin Engeline İlişkin Farkındalığı		
Toplumun Tutum ve Davranışları		
Ötekileştirme	37	31
Acıma	21	33
Küçümseme	34	15
Küçültücü Yüceltme	21	26
Koruma ve Sahip Çıkma Çabaları	21	20
Romantik İlişkiler	6	17
Güvensizlik ve Tedirginlik	2	11
Engelliliğin Araştırılması	4	5
Özel Alanın İhlal Edilmesi	2	5
Erişim Problemleri	10	17
Özel Dönemler ve Günler	3	
Hatıralar		2
# N = Belgeler	17 (45,9%)	20 (54,1%)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.4 Dayatılan Kimliğin Bireysel Alana Yansıması

Araştırma bulgularının bu bölümü toplumun engellilere dayattığı kimliğin engelli bireylerin bireysel dünyalarına olan yansımalarını ele almaktadır. Mülâkatlardan elde edilen veriler doğrultusunda bu yansımalar katılımcıların duygusal ve zihinsel dünyalarındaki karşılıkları bakımından ele alınmıştır.

Grafik 23: Dayatılan Kimliğin Bireysel Alana Yansımasına Ait Frekans Göstergesi



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 7: Dayatılan Kimliğin Bireysel Alana Yansıması - Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.4.1 Duygusal Yansımalar

Dayatılan kimliğin bireysel alana yansıması temasında bulunan duygusal yansımalar kategorisi beş farklı kod ile tanımlanmıştır. Bunlar; öfke, üzüntü, rahatsızlık, yorgunluk ve umutsuzluktur. Bir başka deyişle katılımcıların özgün bireysel kimliklerini engellilikleri ile maskeleyen sosyal etkileşimlerle ilgili olarak aktardıkları tecrübeleri öfke, üzüntü, rahatsızlık, yorgunluk ve umutsuzluk etiketleriyle kodlanmıştır.

Grafik 24: Duygusal Yansımalar Ait Kod Sisteminin Yoğunluk Göstergesi

Kod Sistemi	Görme Engelli Bireyler	Ortopedik Engelli Bireyler	İşitme Engelli Bireyler
Dayatılan Kimliğin Bireysel Alana Yansıması			
Duygusal Yansımalar			
Öfke	●	●	●
Üzüntü	●	●	●
Rahatsızlık	●	●	●
Yorgunluk	●	●	●
Umutsuzluk	●	●	●

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Toplum tarafından bireysel ve özgün kimlikleri engellilikleri ön plana çıkarılarak maskelendiğinde, katılımcılar **öfkelen**diklerini belirtmektedirler. Ortopedik engelli erkek P_301, ortopedik engelli kadın P_402 ve işitme engelli kadın P_601 kodlu katılımcıların aşağıdaki anlatıları bu durumu yansıtmaktadır:

“Bir gün öğretmen sınıfa ‘Kim neleri tek başına yapamaz?’ tarzında bir soru sormuştu, cevapları yazılı alacaktı. Yanımdaki çocuğu dürtüp duruyorum. ‘Kimi yazacağız, ne yazacağız?’ diye. ‘Sen kimi yazdın?’ diye soruyorum. Çocuk kâğıdını bir türlü göstermiyor. Sonra öğrendim ki o beni yazmış. Kıpkırmızı oldum, inanamadım. ‘Nasıl? Ben kendi işlerimi göremiyor muyum?’ gibi sinirlendim. Bu sinirimi etrafa bağırıp çağırarak göstermedim ama her şeyi şakaya vurmak yoluyla gösterdim, sulandırıyordum yani.” (P_301)

“Ben tavrını net ortaya koyan ve tepkilerini çok belli eden birisiyim. İnsanlar beni üzdüklerinde veya kızdırdıklarında tepkilerimi hemen belli ederim ve onlar bunu anlar. Engelliliğim gereksiz yere öne çıkarıldığında da bu tepkilerimi gösteriyorum. Hatta bazen çevremden ‘Bu tepki de biraz ağır oldu, sert oldu.’ gibi eleştiriler geliyor. ‘Keşke böyle yapmasaydın.’ diyenler oluyor ama bu benim elimde değil. Kızdığımda tepkilerim gerçekten sert oluyor.” (P_402)

“İşitme engellilik engel değil, sen nasıl yapıyorsan ben de öyle yapıyorum gibi açıklama yapıyorum. Bu aslında biraz da savunmaya geçmek oluyor. 38 yaşındayım, bu durumlar o kadar sık yaşanıyor ki, her zaman da açıklama yapacak durum olmuyor, bazen da öfkeler yaşıyorum. Öfkem ses tonumdan belli oluyor. Öfkem çok olunca adamın kim olduğunu gözüm görmüyor.” (P_601)

Yukarıdaki anlatılar engelli bireylerin yaşadıkları öfke duygusunun sosyal ilişkilerini zedeleyen bir yönünün de olabileceğini çağrıştırmaktadır. Bu durum özellikle P_402 ve P_601 kodlu katılımcıların yaşadıkları öfkeyle ilgili anlatılarında fark edilmektedir.

Bireysel kimliklerin engellilik üzerinden yok sayılması bazı katılımcıları öfkeye sevk ederken, bazı katılımcılar açısından da bir **üzüntü** kaynağıdır. Görme engelli kadın katılımcı P_206, yaşadığı üzüntü duygusu karşısında verdiği tepkinin hayatının farklı dönemlerinde değişik formlarla ortaya çıktığını şu şekilde belirtmektedir:

“Küçük yaşlarda ağlama tepkisi oluyordu. Şimdilerde onu geriletmeyi başardım. Üzüliyorum, üzüldüğümü mutlaka karşıdaki hissediyor. Herhalde konuşmam azalıyor, iletişimi kestiğim için bu karşıdan fark ediliyor.” (P_206)

Katılımcının bu anlatıları, yaşadığı üzüntü duygusunun sosyal çevresiyle olan iletişimi üzerindeki olumsuz etkiye de işaret etmektedir.

Ortopedik engelli katılımcı P_401 ve işitme engelli erkek katılımcı P_502 engelliliklerinin bireyselliklerini gölgelemesi karşısında yaşadıkları üzüntü duygusunu şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Çok bozuyor, çok üzüliyorum. Öyle anılmak, öyle düşünülme istemiyorum asla.” (P_401)

“Benim öteki özelliklerimin dışında sadece engelikle bilinmek üzücü bir durum.” (P_502)

Duygusal yansımalar kategorisinde anlatılar doğrultusunda tanımlanan diğer bir kod ise **rahatsızlıktır**. Katılımcılar toplum tarafından engelli kimlikleri ön plana çıkarıldığında bu durumdan rahatsız olduklarını ifade etmişlerdir. Engelli kimlikleri ile değil, diğer özellikleri ile değerlendirilmek istediklerini belirtmişlerdir. Rahatsızlık etiketi katılımcıların anlatılarına dayanılarak oluşturulmuştur. Bu ifade katılımcının duygusal konforunu bozan bir hale işaret etmektedir. Aşağıda anlatılarına yer verilen katılımcılar bu duyguyu öfke ve üzüntü kelimeleri yerine rahatsızlık kelimesiyle anlatmayı tercih etmişlerdir. Yaşadıkları duygunun öfke veya üzüntü olarak tanımlanacak ölçülerde bir keskinlik arz etmiyor olmasını belirtmek üzere rahatsızlık tanımlamasını seçtiklerini düşünmek mümkündür. Görme engelli erkek

P_102, ortopedik engelli kadın P_403 ve işitme engelli kadın P_602 kodlu katılımcıların rahatsızlık duyguları ile ilgili tecrübeleri şu şekildedir:

“Onlar beni bir kategorinin içine koyuyorlar. Birey değilim, herhangi bir körüm. Bir topluluğa girdiğim zaman kendim olamamak beni rahatsız ediyor.” (P_102)

“İnsanların beni sadece engelliliğimin üzerinden tanımlaması rahatsız edici. Yani sonuçta ben bir bireyim, tamam engelli olabilirim ama yani benim senden ne farkım var ki beni bu şekilde tanımlıyorsun? Neden beni engelliliğim üzerinden tanımlıyorsun, bu beni rahatsız ediyor.” (P_403)

“Engelimi sadece bir özellik olarak görüyorlarsa problem yok. Aşağılayıcı bir durum olarak görüyorlarsa o zaman rahatsız edici. Tavırlarına göre değerlendiriyorum.” (P_602)

Duygusal yansımalar kategorisinde katılımcı ifadeleri doğrultusunda tanımlanan diğer bir kod ise **yorgunluktur**. Katılımcılar toplum tarafından engelli kimlikleri ön plana çıkarıldığında bu durumdan psikolojik olarak yorgunluk hissettiklerini vurgulamaktadırlar. Katılımcılarda kimi zaman engelli tanımlamalarına tepkisiz kalmaktan kimi zaman da tepki vermekten oluşan bir yorgunluğun söz konusu olduğu görülmektedir. Ancak tepkilerini açıkça ortaya koymayan katılımcıların bu tepkiyi kendi iç dünyalarında yaşamaları, onlara yorgunluk hissi vermektedir. Görme engelli kadın P_205, ortopedik engelli kadın P_406 ve işitme engelli kadın P_604 kodlu katılımcılar özgün kimliklerinin engellilikleri eliyle maskelendiği durumlarda yaşadıkları yorgunluk duygusuyla ilgili tecrübelerini şu şekilde anlatmaktadır:

“Tepki gösteremiyorsam çok yoruluyorum, duygularım da çok yıpranıyor, psikolojik olarak bir süreç geçiriyorum. ‘Ne gereği vardı? Başka bir sıfatımla anılamaz mıydım?’ diye soruyorum. ‘Neden herkes başka sıfatlarıyla anılırken ben engelliliğimle tanınıyorum?’ diye sorabiliyorum bazen.” (P_205)

“Her Allah’ın günü tanımadığınız bir sürü insana kendinizi anlatmak zorunda kalmanız duygusal olarak yoruyor insanı. Ben de sonuçta bir insanım, bazen küfür de ediyorum böylesi yorucu durumlar karşısında. Arkadaşlarımla yemeğe gidiyorum, biri geliyor, ‘Doğuştan mı? Canım, nasıl oldu?’ benzeri sorularla karşılaşılıyorsunuz. Çoğu zaman da açıklıyorum, genellikle altından şu çıkıyor, ‘Benim de bir engelli yakınım var’ gibi şeyler. Tamam, anlatayım ama bu sefer de benim bireyselliğim ve özel hayatım kalmıyor ki. Kendimi amme malı gibi hissediyorum. Ama bunu anlatamam ki.” (P_406)

“Yıllarca çalışıyorsunuz, okuyorsunuz, ama hiçbir önemi yok. Çünkü engeliniz bunun önünde. Emekleriniz boşa gidiyor, işe yaramıyor. Sürekli karşıma engelimin çıkması beni sıkıyor ve yoruyor.” (P_604)

Katılımcıların yorgunluk olarak tarif ettikleri duyguyu yaşıyor olmaları kendilerine engelleri üzerinden dayatılan bir kimliğin varlığı yanında, bu kimliği reddetmek adına yoğun bir çaba içerisinde olduklarını da göstermektedir. P_604 kodlu katılımcı yorgunluk duygusu konusundaki anlatılarında engelliliğinin eğitim yoluyla inşâ etmeye uğraştığı rol-kimliklerinin de içini boşalttığına değinmektedir.

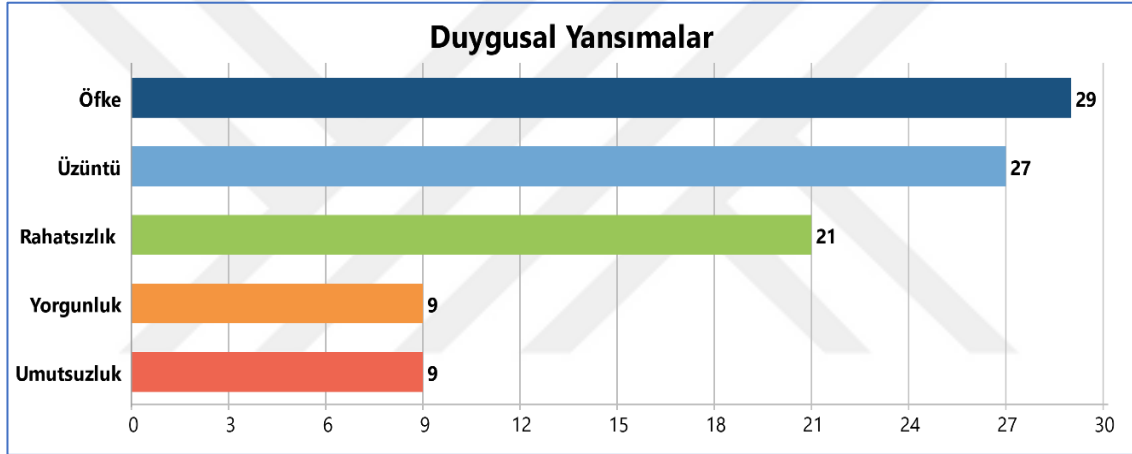
Duygusal yansımalar kategorisinde katılımcı ifadeleri doğrultusunda tanımlanan diğer bir kod ise **umutsuzluktur**. Bireysel kimliklerinin sürekli olarak engellilikleriyle lekelenmesi, katılımcıları toplumun gözündeki bu algıyı değiştiremeyeceklerine dair bir umutsuzluğa sevk etmektedir. Görme engelli kadın P_202 ve ortopedik engelli erkek P_302 kodlu katılımcıların umutsuzluk duygusunu yaşama tecrübeleri şu şekilde anlatılmıştır:

“Ben ağzımla kuş tutsam, cumhurbaşkanı da olsam engelliyim.” diyorum. Böyle bir düşüncem zaman zaman oluyor. ‘Ben ne yaparsam yapayım babamın, annemin gözündeki engelliyim, körüm.’ diyorum. ‘Ne yapsam yaranamayacağım.’ gibi bir düşüncem oluyor açıkçası.” (P_202)

“Kupkuru esen bir rüzgâr gibi. Yağmur getirmez, sadece insanda yüz felci yapar, onun gibi. Aynı onun gibi, insanda derin bir iz bırakıyor. Zarar verici, örseleyici bir tarafı var benim engelimden başka hiçbir şeyimin görülmeşişinin. İnsanın yaşam motivasyonunu ve ümitlerini kırıcı bir tarafı var.” (P_302)

Öfke, üzüntü, rahatsızlık, yorgunluk ve umutsuzluk duygularının bireyin benliğini nasıl etkilediği veya nasıl dönüştürdüğü sorusunun cevabı yukarıdaki satırlarda kısmen cevaplanmıştı. Katılımcıların anılan duygular zemininde verdikleri tepkilerin sosyal ilişkileri üzerindeki olumsuz etkisi, onları muhtemelen istemedikleri halde mutsuz, öfkeli, yorgun gibi sıfatlarla anılma durumuyla karşı karşıya bırakabilir. Öte yandan anılan duyguların yoğunluklarına bağlı olarak meydana getireceği motivasyon eksiklikleri engelli bireylerin damgalanmışlık süreçleriyle baş etme kapasitelerini azaltabilir.

Grafik 25: Duygusal Yansımalar Ait Kodların Frekans Göstergesi



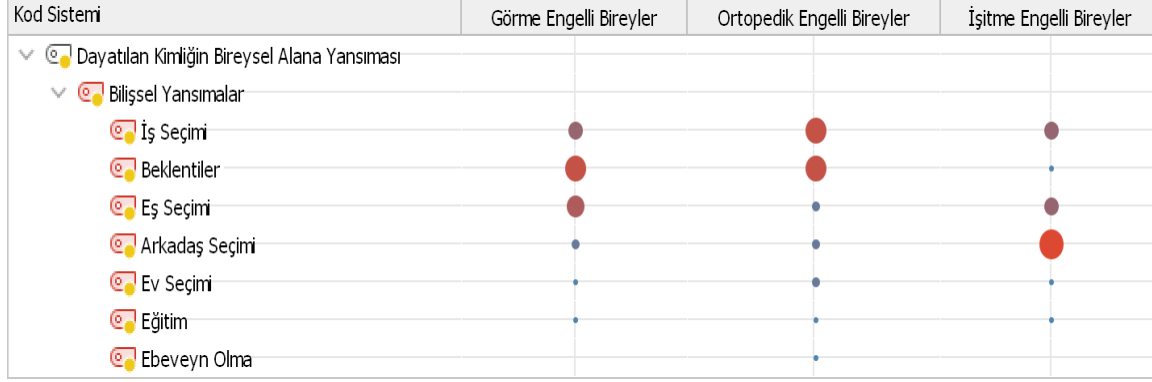
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Dayatılan kimliğin bireysel alana yansıması temasında bulunan duygusal yansımalar kategorisi katılımcıların engel türüne göre incelenmiştir. Buna göre, katılımcı görüşlerinin öfke, üzüntü ve rahatsızlık üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Görme engelli bireyler öfke ve rahatsızlık; ortopedik engelli bireyler öfke ve üzüntü; işitme engelli bireyler üzüntü ile ilgili yoğun olarak görüş bildirmişlerdir.

3.2.4.2 Bilişsel Yansımalar

Dayatılan kimliğin bireysel alana yansıması temasında bulunan bilişsel yansımalar kategorisi yedi farklı kod ile tanımlanmıştır. Bunlar; iş seçimi, beklentiler, eş seçimi, arkadaş seçimi, ev seçimi, eğitim ve ebeveyn olmadır. Katılımcıların anlatılarına dayanılarak oluşturulan bu kodlar göstermektedir ki, bireysel kimliklerin engellilikle maskelenmesinin sadece duygusal sonuçları yoktur. Katılımcılar hayatlarıyla ilgili önemli kararlar alırken de bireysel ve özgün kimliklerinden engelleri yüzünden ödün verme durumuyla karşı karşıyadır.

Grafik 26: Bilişsel Yansımalar Ait Kod Sisteminin Yoğunluk Göstergesi



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Katılımcılar bireysel kimliklerinin engellilikleri tarafından maskelenmesinin **iş seçimleri** üzerinde etkili olduğundan söz etmişlerdir. Engelli kimliklerinin ön plana çıkarılması ile belirli işlere kabul edilmeyeceklerini düşündüklerini vurgulamışlardır. Görme engelli erkek P_103, ortopedik engelli erkek P_305 ve işitme engelli kadın P_604 kodlu katılımcıların iş seçimi ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Ben görseydim çoktan ticarete atılmış, belki bir yayın evi kurmuştum, ya da bir firmada başka işler yapıyor olurdum. Mesela bilinen firmalardan birine gitsem ve desem ki ben şu, şu, şu kabiliyetlere sahip bir adamım ben sizde çalışmak istiyorum desem. Onlar da benim söylediklerimi mantıklı bulsalar; beni işe alsalar. Şu an aldığım maaştan daha fazlasını da verseler. Bunun olabilmesi için oraya beni alan adamın körlüğüme takmayan birisi olması lazım. Takıyorsa zaten almaz. Aslında sadece kabiliyetlerime baksa, ben birçok noktada onlara faydalı olabilirim; hatta birçok insandan daha da faydalı olurum. Ne var ki, Beni işe alması beklenen adam ‘Yok böyle bir risk alınmaz.’ der ve beni işe almaz ve beni harcar. Bunu bildiğim içindir ki ben özel sektörde çalışma girişiminde bulunmaya cesaret edemiyorum mesela.” (P_103)

“Lise 3-4 sınıflarındayken annem bana ‘Hangi mesleği seçmek istiyorsun?’ diye sorduğunda bunları konuşuyorduk. İşte ‘Ben şunları yapamam, mühendislik olabilir ama şunlar olamaz.’ gibi şeyler söylüyordum. Çoğunlukla ‘Şunu istiyorum ama yapamam.’ gibi şeyler söylüyordum. Aslında o kararın temelinde de bu bilinç var. Şunları şunları yapamam şeklinde kodlanmış bir bilinç. Toplum bunu bana öğretmişti. Yapabilirliklerimizi fiziksel yetilerimizin belirlediğini öğretmişti bana toplum. Aslında bu öğretiler önemli kararlarda ortaya çıkıyor. Ben bu durumu başka engellilerde de gözlemliyorum.” (P_305)

“Ben eskiden işitme engellilerle ilgili olmayan bir alanda çalışıyordum. İş hayatında çok zorlanıyordum. Çünkü insanlar benim yeteneklerime güvenmiyorlardı. Bu yüzden engelliler alanında çalışmaya karar verdim ve kendi işimi kurdum.” (P_604)

Yukarıdaki anlatılara bakıldığında, katılımcıların iş hayatlarının toplumsal algılamalara bağlı olarak daraltıldığı görülmektedir. Bu çerçevede engelli bireylerin meslekî kimlikleri yetenek ve istekleri gibi bireysel dinamikleri yerine toplumun onlara dayattığı şartlar eliyle şekillenmektedir. Ortopedik engelli erkek P_305 toplumun dayattığı şartların bir öğretiye dönüşerek engelli bireylerce içselleştirilebildiğine de işaret etmektedir.

Katılımcılar toplum tarafından dayatılan engelli kimliğinin **beklentilerine** olan farklı etkilerinden bahsetmişlerdir. Bazı katılımcılar dayatılan kimlik tanımlamasının kendi beklentilerini etkilemediğini belirtirken kimisi beklentilerini düşürdüğünü, kimisi de

beklentilerini yükselttiğini belirtmiştir. Görme engelli erkek P_102, görme engelli kadın P_204 ve ortopedik engelli kadın P_404 kodlu katılımcıların dayatılan engelli kimliğinin beklentileri üzerindeki etkilerine dair anlatıları şu şekildedir:

“Beklentilerimi minimuma düşürdüm. Önceden beklentilerim çok yüksekti. Kafamda yapmak istediğim çok şey vardı. Şimdi şunu görüyorum, isteklerimi ve ihtiyaçlarımı azaltırsam daha mutlu olurum.” (P_102)

“Ben şimdi okuduğum bölümü meslek sahibi olmak için değil, sevdiğim için okuyorum. Ama bana insanlar ya da devlet ‘Sen kaymakam olamazsın.’ dediğinde bu durum beni kaymakamlıkla ilgili bir beklentinin içerisinde koyuyor. ‘Görme engelliler de kaymakam olabilsin’in mücadelesini açılıyor bana.” (P_204)

“İnsanlarla ilgili beklentiye girmiyorum ama gelecekle ilgili beklentilerimi etkilemedi. O yüzden şu anda Çocuk Gelişimi bölümünde okuyorum. Çocukların protezime karşı yaklaşımları çok daha fazla olmaya başladı. Böyle hayatla barışık devam ettiğim için gelecek beklentilerimin etkilemediğini fark ettim.” (P_404)

Katılımcılar toplum tarafından dayatılan engelli kimliği nedeniyle **eş seçiminde** daha çok kendileri gibi engelli bireyleri tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Görme engelli kadın P_201, ortopedik engelli erkek P_304 ve işitme engelli kadın P_605 kodlu katılımcıların eş seçimi ile ilgili görüşleri şu şekildedir:

“Evlenirken, benim hayatımdaki en büyük verdiğim yanlış karardır bu. Şunu demiştim, ‘Bundan iyisi beni bulmaz, bundan kötüsünü de ben ne yapayım?’ demiştim ve bir evlilik yaptım. Hani şöyledir ya engelliysen engelli birisiyle evlenebilirsin. İşte eğitimin ne kadarsa o eğitimde insanlarla evlenebilirsin gibi bir kafa var ya. Ben de o kafayla bir karar verdim.” (P_201)

“Burada toplumun tutumları bazı konularda etkili. Mesela eş seçimi bu durumlardan biri. İnsanlar sizinle ilgili kısıtlı bir görüşe sahip. Hani davul bile dengi dengine durumu var ya, öyle bir duruma itiliyorsunuz ister istemez. Burada bir toplum baskısı var.” (P_304)

“Evlilik konusunda benimle aynı şartlara sahip birisiyle anlaşmayı düşünüyorum. Diğer türlü ben için mümkün görünmüyor. Bu şekilde daha az problem yaşayacağımı düşünüyorum. Çünkü bana ne kadar iyi davranan birisi olsa da, engel kelimesi aklımdan kaybolmayacak. Engeli önemsemeyeceğini bilsem bile belki ben buna inanmayacağım, belki ben yine de onunla yapamayacağımı düşünüyorum. Belki de toplum beni böyle inandırdı. O yüzden benimle aynı şartlara sahip birisiyle yaşamayı tercih ederim.” (P_605)

Katılımcılar **arkadaş seçiminde** genellikle engelli bireyleri tercih ettiklerini belirtmişlerdir. P_501, P_503 ve P_604 kodlu katılımcıların arkadaş seçimi ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“İlk ve ortaokulu karma bir okulda okudum. Sonra liseyi işitme engelliler okulunda okudum. Orada gördüklerimden sonra kendim gibi birisiyle arkadaş olmaya çalıştım. Benim çevrem böyle olmalı, gelecek hayatım da böyle olmalı dedim. Yoluma böyle devam etmeliyim dedim. Bunları söyledikten sonra da bazı işiten bireylerle arkadaş olmayı denedim ve saçma-sapan olaylar yaşadım. Bir anlamı yok.” (P_501)

“Beni anlayabilen, tercümanlık yapabilen, işaret dili bilen ve beni anlamak isteyen daha dar bir çevreyle görüşmeyi tercih ediyorum. Sosyal çevremi bu şekilde oluşturuyorum.” (P_503)

“Doğrusu benim çevremde çoğunlukla işitme engelliler var. Onlarla birlikte oluyorum çoğu zaman.” (P_604)

Katılımcılar toplum tarafından dayatılan engelli algısı nedeniyle ailelerine yakın veya engelliliklerinin daha az ön plana çıkacağını düşündükleri çevrelerde yaşamayı tercih

ettiklerini belirtmişlerdir. Görme engelli kadın P_205 ve ortopedik engelli erkek P_302 kodlu katılımcıların **ev seçimi** ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Ev seçiminde bu konuyla alakalı ailelerin bir baskısına maruz kalıyorsunuz ister istemez. Tabi ki kendi kararlarımız ve dışa dönüklüğümüz devam ediyor ama ‘Onları üzmeylem, sorun yaşamayalım.’ deyip onlara yakın bir yerde yaşamaya başlıyorsunuz ve bu engelliliğinizden kaynaklanıyor. Bize söylenen ‘Zorlanmayın, biz de destek oluruz, neden zorlanasınız? Hep birlikte devam ederiz.’ tarzında düşünceler.” (P_205)

“Biz evlendiğimizde ev ararken eşim bana ‘Acaba Kadıköy, Moda civarında mı otursak?’ demişti. Bunun sebebi de o tür çevrelerde insanların engelliliğinize yönelik sözlerinin çok kaba ve direkt olmayacağı düşüncesi idi.” (P_302)

Bilişsel yansımalar kategorisinde katılımcı ifadeleri doğrultusunda tanımlanan diğer bir kod ise **eğitim**dir. Katılımcılar toplum tarafından dayatılan engelli kimliğinin eğitim hayatlarıyla ilgili kararlarını da etkilediğini belirtmektedirler. Görme engelli kadın katılımcı P_202 ve işitme engelli kadın P_601 kodlu katılımcıların eğitim ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Mesela üniversiteye geçmeden önceydi. İstanbul dışında bir yere gitmeme babam izin vermedi. Öyle olunca askıya aldım bu hayalimi.” (P_202)

“Engelliliğim bu kadar önde olmasaydı kesinlikle 2 üniversite bitirirdim diye düşünüyorum. O benim için bir ukde kesinlikle.” (P_601)

“Çalışmanın Toplumsal Rol Üstlenebilme Kabiliyeti” başlığı altında kalıplaşmış toplumsal yargıların engelli bireyleri ebeveynlik rolleri üstlenme kapasitesinden uzak addettiğinden ilgili literatüre atıfta bulunularak değinilmişti. Araştırma bulguları aynı kalıplaşmış tutumların bu çalışmaya katılan engellilerce de tecrübe edildiğini ve çocuk sahibi olma davranışlarını (**ebeveyn olma**) etkilediğini göstermektedir.

Görme engelli kadın katılımcı P_205 bu türden kalıplaşmış yargıların eğitim düzeyi yüksek bireylerin engellilik algılarını bile derinden etkilediğine şu ifadelerle dikkat çekmektedir:

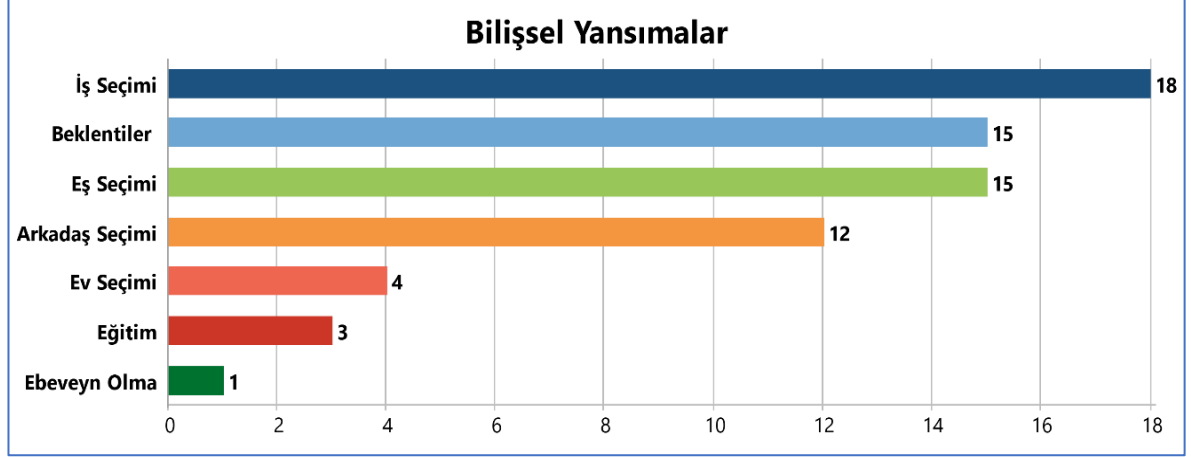
“Ben ilk kıza hamileyken ‘neyine güvenip de dünyaya çocuk getiriyorsun?’ ya da ‘sizin gibiler nasıl evleniyor?’ diyen doktorlar var.” (P_205)

Ortopedik engelli katılımcı P_401 çocuk sahibi olmak konusundaki kararının toplumsal algılamalardan etkilendiğini şu şekilde ifade etmiştir:

“Çocuk sahibi olma noktasında eşim engelimi dolayısıyla çocuk sahibi olmamızı istemedi. ‘Sen engellsin, çocuk sahibi olmanın sorumluluğunu almayalım.’ demişti.” (P_401)

Dayatılan kimliğin bireysel alana yansımaları temasında bulunan bilişsel yansımalar kategorisi katılımcıların engel türüne göre incelenmiştir. Buna göre, katılımcı görüşlerinin iş seçimi, beklentiler, eş seçimi ve arkadaş seçimi konuları üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Görme engelli bireyler iş seçimi, beklentiler ve eş seçimi; ortopedik engelli bireyler iş seçimi ve beklentiler; işitme engelli bireyler ise iş seçimi, eş seçimi ve arkadaş seçimi konuları ile ilgili yoğun olarak görüş bildirmişlerdir. Burada işitme engelli katılımcıların arkadaş seçimi konusundaki vurgularının duyan insanlarla yaşadıkları iletişim güçlükleriyle ilgili olduğunu belirtmek gerekmektedir. Mülâkatlardan anlaşıldığına göre işitme engellilerin sosyal yaşantıları çoğunlukla işitme engellilerce oluşturulmuş topluluklarda gerçekleşmektedir. Bu duruma bağlı olarak işitme engelli katılımcılar yakın arkadaşlarının kendileri gibi işitme engelli bireyler olduğunu söylemişlerdir. Bu tercih eş seçimleri için de geçerlidir.

Grafik 27: Bilişsel Yansımalar Dair Katılımcı Görüşlerine Ait Frekans Göstergesi



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 6: Dayatılan Kimliğin Bireysel Alana Yansımaları Temasına Ait Kodların Cinsiyete Göre Frekans Dağılımı

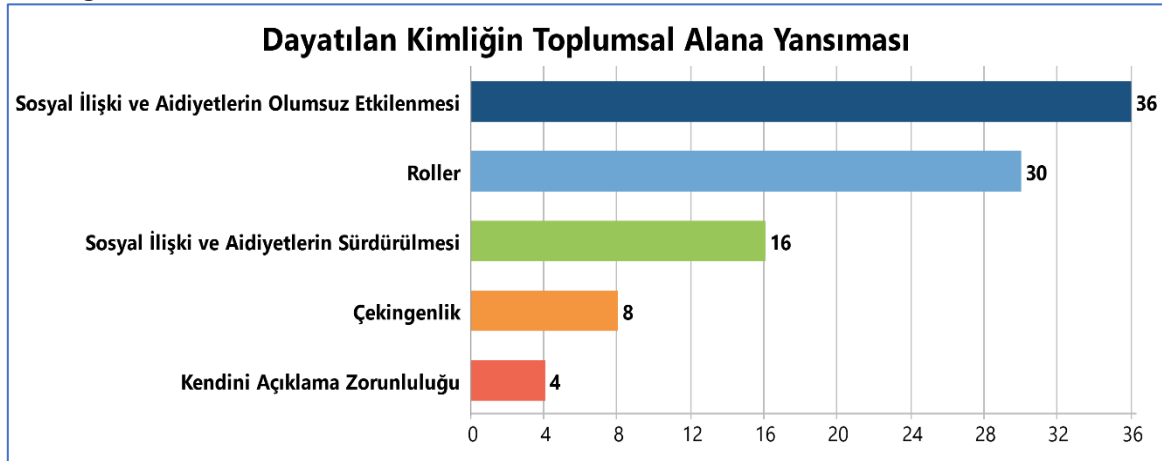
	Erkek	Kadın
Dayatılan Kimliğin Bireysel Alana Yansıması		
Duygusal Yansımalar		
Öfke	23	27
Üzüntü	15	35
Rahatsızlık	13	18
Yorgunluk	4	12
Umutsuzluk	4	8
Bilişsel Yansımalar		
İş Seçimi	10	9
Beklentiler	9	9
Eş Seçimi	7	8
Arkadaş Seçimi	6	8
Ev Seçimi	1	3
Eğitim	1	2
Ebeveyn Olma		1
# N = Belgeler	17 (45,9%)	20 (54,1%)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.5 Dayatılan Kimliğin Toplumsal Alana Yansıması

Bu çalışmanın “Kimlik Kavramının Tanımı ve Özellikleri” bölümünde kimliklerin bireyi tanımlama işlevini gerçekleştirmede ötekine duyulan ihtiyaçtan söz edilmişti. Sosyal Kimlik bahsinde de bireyin kendi kimliğine ilişkin tanımlamaların içinde yaşadığı sosyal ortam tarafından onaylanmadıkça onu tarif etmeye yetmeyeceğine değinilmişti. Tekrar belirtmek gerekirse kimlikler bireyin “ben kimim?” sorusuna verdiği cevapla birlikte başkalarının onun kim olduğu yönündeki kanaatleriyle güç kazanır. Bu husus bireyi sosyal arenada var eden ve görünür kılan ilişkileri, rolleri ve kendini ifade etme biçimlerini önemli kılmaktadır.

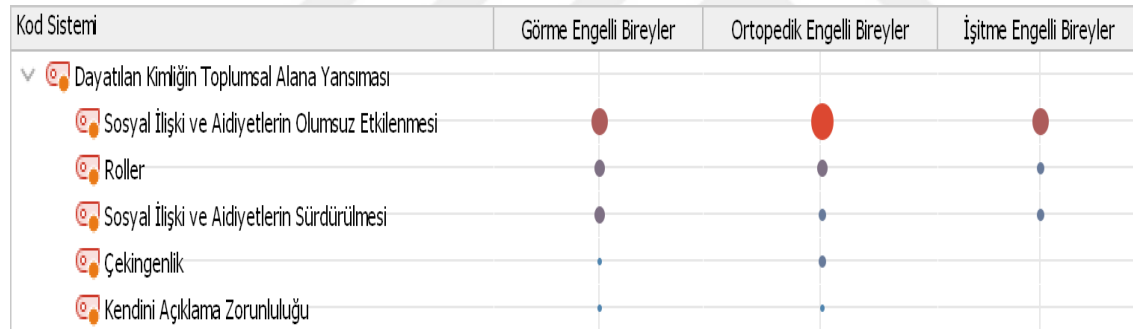
Grafik 28: Dayatılan Kimliğin Sosyal Alana Yansımada Katılımcı Görüşlerine Ait Frekans Göstergesi



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

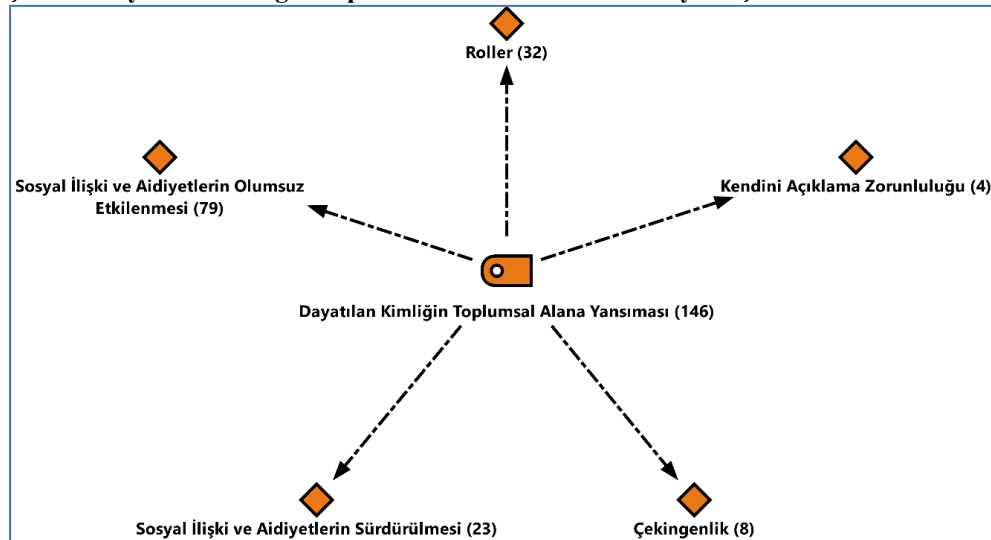
Çalışma bulgularının bu bölümü dayatılan engelli kimliğinin bireyin sosyal alandaki varlığına ve bilinme biçimine olan yansımasına ışık tutabilecek katılımcı anlatılarını tartışmaktadır. Bu tema altında sunulan bulgular sosyal ilişki ve aidiyetlerin olumsuz etkilenmesi, sosyal ilişki ve aidiyetlerin sürdürülmesi, roller, çekingenlik ve kendini açıklama zorunluluğu etiketleriyle kodlanmıştır.

Grafik 29: Dayatılan Kimliğin Toplumsal Alana Yansımasının Kod Sistemi Yoğunluk Göstergesi



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 8: Dayatılan Kimliğin Toplumsal Alana Yansıması - Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.5.1 Sosyal İlişki ve Aidiyetlerin Olumsuz Etkilenmesi

Katılımcılarla yapılan mülâkatlarda dayatılan engelli kimliğinin sosyal ilişki ve aidiyetler üzerindeki olumsuz etkisinden söz eden anlatılar bulunmaktadır. Katılımcılar toplum tarafından dayatılan engelli kimliğinin kişilerarası ilişkilerine olumsuz yansıdığını belirtmişlerdir. Ayrıca engellilikleriyle var edilmek istedikleri sosyal gruplarda bulunmaktan hoşlanmadıklarını, bu gruplardan uzaklaşma eğiliminde olduklarını söylemektedirler. Görme engelli erkek katılımcı P_102 sözü edilen ortamlarda engelliliği ile var edilmesi karşısında ortaya koyduğu refleksi şu şekilde anlatmıştır:

“Dediğim gibi onların dünyası onlara, benim dünyam bana diyorum; ben onların bakış açısıyla bakmıyorum. Dâhil olduğum birtakım gruplar var. Buralarda engelliliğim üzerinden anlaşıldığım durumlar da var. Ama bir de benim kendi yapmak istediklerim var. Bir kere şunu söyleyeyim, kendi yapmak istediklerimi değiştirmiyor. Buralarda zaman zaman fevrî davranışlarım oluyor ama onlara üstünlük kurmak için değil, kendimi korumak için.” (P_102).

Katılımcının fevrî davranışlara başvurmak zorunda kalışını kendisini koruma gerekçesiyle açıklaması son derece önemlidir. Bu açıklama katılımcı açısından sosyal arenada engelliliğin bir kimlik tehdidi ve bir kimlik dayatması olarak algılandığına işaret etmektedir. Bu tehdit karşısında katılımcının kendisini (kimliğini) koruma konusunda duyarlı oluşu, anlatısına bakılırsa söz konusu gruplardan kopmasıyla sonuçlanmayabilmektedir. Katılımcı engelliliğinin kimliği haline getirildiği gruplarla olan irtibatını kesmek yerine “kendisini koruma mücadelesi vermek” kaydıyla söz konusu gruplarda kalmayı tercih etmektedir. Bu tercihini de “Ama bir de benim kendi yapmak istediklerim var.” ifadeleriyle idealize ederek bilişsel bir tutarsızlık yaşamaktan kaçınmaktadır.

P_207 ve P_502 adlı katılımcının aşağıdaki anlatısı, engelliliğin bir kimlik dayatmasına dönüşmesinin bireyi daha dar bir sosyal çevre içerisinde yaşamaya yöneltebildiğini de göstermektedir:

“Hepsinden geri çekiyorum kendimi. Açık ve net, hepsinden uzağım. Gitmiyorum, görüşmüyorum, çünkü bıktım kendimi anlatmaya çalışmaktan ve bu saçmalıktan artık sıkıldım. Bir süre girmeye çalıştım. Mesela bir grup vardı, çağırıyorlar beni gel gidelim falan ama benim engelli olduğumu bilmiyorlardı. Engelli olduğumu gördükleri anda, bu sefer elleri ayakları birbirine karışıyor, ne yapacaklarını şaşıyorlar ve bunların hepsini de iyi niyetle yapıyorlar. Orda söyleyecekleri bir söz bile etkileniyor, “ay alınır mı acaba”lara varıyor bu iş. Dolayısıyla ben o insanlardan uzak durmayı tercih ediyorum. Kaile alınmamak, çünkü ben orada kaile alınmadığımı düşünüyorum. Bir yandan çok dikkatli, çünkü kutsal bir şeysin sen orada, Allah'ın cennetle müjdelediği kişilerdensin bunu dinî gruplar için düşünürsek, ama bir taraftan da zavallının önde gidenisin ve zaten o yüzden cennetlik olmuştun. Ben de bulaşmamayı tercih ediyorum bu tiplere.” (P_207)

“Özellikle kısa vadede ilişkilerime zarar veriyor. Çünkü kafalarında ben anlayamaz birisiyim. Mesela beş kişi bir aradayız, bir şeyler oluyor, bana anlatmıyorlar. O durumlarda ilişkilerim zarar görebilir. Ben onların ortamına tam olarak katılamıyorum. Birbirimize duygu ve düşüncelerimizi iletemiyoruz.” (P_502)

Çalışmanın “Sosyal Kimlik Kuramı”nın tartışıldığı bölümünde değinildiği üzere bireyin “ben kimim?” sorusunu bir takım sosyal kategorilere dâhil olmaksızın cevaplayabilmesi mümkün

değildir. Öte yandan engelli bireylerin dâhil olmaya yöneldikleri sosyal yapılar onları sadece engellilikleri üzerinden tanımlama eğilimindedir. Engelli bireylerin bu duruma farklı formlarda tepkiler vermesi söz konusudur. Yukarıdaki anlatılarda bu tepkilerin engelliliği öne çıkaran sosyal yapılardan uzaklaşmak, ya da bireyin bu yapılardaki varlığını kendisini bilişsel tutarsızlıktan koruyacak çeşitli gerekçelere bağlamak şeklinde gerçekleşebildiği görülmektedir. Ancak bireyin her halükârda varlığını sosyal aidiyetlere dayandırmak zorunda oluşu, engelliliği üzerinden tanımlansa bile bazı sosyal yapılarla olan irtibatını sürdürmesiyle sonuçlanabilmektedir. Araştırmanın bu hususa işaret eden bulguları bir sonraki başlıkta sosyal ilişki ve aidiyetlerin sürdürülmesi etiketiyle kodlanmıştır.

3.2.5.2 Sosyal İlişki ve Aidiyetlerin Sürdürülmesi

Katılımcılar yakın oldukları kişilerleyken veya aidiyetlerinin yüksek olduğu gruplarda engellilik üzerinden tanımlansalar da sosyal ilişki ve aidiyetlerinin olumsuz etkilenmediğini belirtmektedirler. Görme engelli erkek P_106, ortopedik engelli erkek P_307 ve işitme engelli erkek P_501 kodlu katılımcıların sosyal ilişki ve aidiyetlerin sürdürülmesi ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

Görme engelli erkek katılımcı P_106, inanç temelli gruplarda engelliliğin en önemli kimlik tanımlayıcısı olarak görülmesinin kendisinin aidiyet duygusunu olumsuz etkilemediğini şu gerekçelerle açıklamaktadır:

“Ortamlara karşı duyduğum aidiyet duygusu yüksekse insanların tutumlarını bir kenara bırakabilirim. Mesela bir dinî grup içerisindeyimdir, o gruba çoğunlukla insanlara karşı olan duyguların değil, o grubun üstündeki bir zata duyduğum bağlılık için dâhil olmuşumdur. O bağ çok güçlüyse, oradakilerden etkilenmemenin yoluna bakarım.” (P_106)

Daha önce de değinildiği üzere inanç sistemleri engelliliği ilâhî referanslar üzerinden açıklarken, bireyin kendi zihninde yaşaması muhtemel sorgulamaları daha kolay çözümlemesine yardım eder. Diğer taraftan inanç merkezli topluluklar “biz” bilinci yüksek topluluklardır. Bu 2 husus inanç merkezli grupları bireysel kimliklere yönelik tehditler karşısında bireyi koruma gücü yüksek kolektivitelere dönüştürmektedir. Engelli bireyler bu tür gruplar içerisinde de salt engelleri üzerinden tanımlanmış olsalar da, grupların ilâhî referansları ve yüksek biz bilinci bazı katılımcıların aidiyet duygularını değiştirmemektedir.

Ortopedik engelli erkek katılımcı P_307 ve işitme engelli erkek katılımcı P_501 hayatlarında yerleri önemli olan yakınlarıyla olan ilişkilerinin engelliliğin kimlik tanımlarındaki ağırlığından etkilenmediğini şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Yakın arkadaşlarımın içinde de şaka yollu engelimden söz edenler var; ben onların iyi niyetinden şüphe etmiyorum. Aslında onlar şaka yollu engelimden bahsederken beni ne kadar kabullendiklerini, “sen bu şekilde olsan bile benim için değerlisin” demek istediklerini görüyorum.” (P_307)

“Kuzenlerimden biri de bana engelim üzerinden olumsuz bakabilir. Onunla ilişkimi kesmem. İnsanlara bu durumun yanlışlığını anlatmaya çalışırım.” (P_501)

Anlaşıldığı üzere engelli katılımcılar kimlik tanımlamalarında engellerinin merkeze alındığı bazı sosyal yapılardan ve ilişkilerden uzaklaşmaya yönelmektedirler. Ancak engelli bireyler inançları ve değerli buldukları yakınlarıyla olan ilişkileri söz konusu olduğunda, engellerinin

kimlik tanımlamalarındaki önceliği gerekçesiyle bu aidiyet ve ilişkilerden vazgeçmeye yönelmemektedirler.

3.2.5.3 Roller

Dayatılan kimliğin toplumsal alana yansımaları temasında katılımcı ifadeleri doğrultusunda tanımlanan diğer bir kod ise rollerdir. Katılımcılar toplum tarafından dayatılan engelli kimliğinin özellikle yakın çevreleriyle olan ilişkilerine dayalı rollerini olumsuz etkilemediğine değinmişlerdir. Ortopedik engelli kadın P_403 ve işitme engelli kadın P_601 kodlu katılımcıların rol-ilişkilerinin dayatılmış engelli kimliğiyle olan ilişkisi konusunda söyledikleri şu şekildedir:

“Engellilik alanında bir işim var ve burada bir tür liderlik rolü üstleniyorum. Yani engelliliğimle işim bu noktada örtüşüyor. İlişkilerimden dolayı üstlendiğim rollerime gelince de, bu rollerimin de engelliğimden dolayı olumsuz etkilendiğini düşünmüyorum. Ben hem halayım, hem de teyzeyim. Yeğenlerim beni kendilerine daha yakın bulurlar, onlarla keyifli zaman geçiririz. Bizim gelin de aynı şekilde benim kararlarımı ve fikirlerime çok saygı duyar, çok inanır, çok güvenir.” (P_403)

“Engelli olarak bilinmek bence benim rollerimi pek etkilemiyor. Böyle bir etki göremiyorum. Benim annem de işitme engelli demiştim. O okula geldiğinde çok utanır ve ağlardım öğretmenlerimle iletişim kuramadığını görünce. Ama aynı şeyi benim oğlum da yaşıyor mu emin değilim.” (P_601)

Görme engelli kadın katılımcı P_201 tarafından söylenen şu sözler, engellilik algılamalarının ilişkiye dayalı rollerin sorgulanmasına da yol açabildiğini göstermektedir:

“Benden çok çocuklarda bir etki oluşuyor. Mesela arkadaşları benim oğluma soruyor işte ‘Senin annen nasıl yemek yapıyor?’ Hiç kimsenin annesi için demiyorlar mesela benim oğluma ‘senin annen nasıl yemek yapabiliyor?’ diye sorulduğunda o çocuk annesinin nasıl yaptığını ispat etmek için ‘Anne kurabiye yapsana yarın arkadaşlarıma götüreyim.’ diyor.” (P_201)

Rol kimliklerin engelliliğin yorumlanmasındaki yeri dayatılmış engelli kimliğinin inşâ süreçleri bölümünde ele alınmıştı. Yukarıdaki anlatı, engellilik konusundaki damgalanma süreçlerinin etkisinin sadece engelli bireylerle sınırlı olmadığını, aynı zamanda onlarla evlatlık, kardeşlik, eş olma gibi ilişki rolleriyle irtibatlı kişileri de etkilediğini çağrıştırmaktadır.

3.2.5.4 Çekingenlik

Dayatılan kimliğin toplumsal alana yansımaları temasında katılımcı ifadeleri doğrultusunda tanımlanan diğer bir kod ise çekingenliktir. Katılımcılar toplum tarafından kendilerine dayatılan engelli kimliği nedeniyle sosyal ortamlarda ilk adımı karşı taraftan beklediklerini, göz önünde olmaktan çekindiklerini ve genellikle dinleyen konumunda olduklarını vurgulamışlardır. Görme engelli kadın P_206, ortopedik engelli erkek P_305 ve ortopedik engelli kadın P_405 kodlu katılımcıların çekingenlik ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Yeni girdiğim ortamlarda hiç sosyal bir insan değilim, hep adımı karşı taraftan bekliyorum. Tamamen engellenmişlikten kaynaklanan bir duygu bu. İnsanların bana bakışını kontrol edemediğim için ne tepki verirler bilemiyorum. Mesela birisiyle göz göze gelemediğim için selam veremiyorum, bana selam vermesini bekliyorum. Hani sesini duysam, sesinden tanısam da ilk adımı atamıyorum.” (P_206)

“Eskiden bu durum dolayısıyla daha çekingendim. Ortamlarda sürekli dinlerdim, yani dinleyici pozisyonundaydım. Her yerdeydim mesela çok sosyaldım, değişik ortamlara girip çıkmaya çalışırdım, ama daha fazla dinleyici konumundaydım.” (P_305)

“Mesela insanların beni sadece bir engelli olarak gördüklerini düşündüğümde evlenecek olursam öyle büyük düğün organizasyonu yapıp gözlerine sokmak istemiyorum. Ama eskiden bir düğün hayalim olabilirdi, mesela beyaz gelinlik giyeyim, sevdiğim insanlar olsun. Ama şu anda sevdiğim insanların bana engelli insan gözüyle baktıklarını hayal ettiğimde onların bile gelmesini istemiyorum. Ben en mutlu günümü butik bir ortamda ailemle geçiririm. Mesela beni tekerlekli sandalyede sadece bir engelli olarak görecekle ya; dans edişimi sorgulayacaklar, bakacaklar ve ben o bakışların altına girmek istemiyorum. O bakışlardan kaçmak için elimden gelen her şeyi yaptım ve yapacağım. O masaya kendimi meze etmek istemiyorum yani. Kendi kararlarım dolayısıyla kendimi meze etmek istemiyorum. Somut bir örnek olsun diye düğün örneğini verdim ama bu benim bir başarıyı kutlama olabilir, doğum günü olabilir anlatabildim mi?” (P_405) (bu katılımcı sonradan engelli olmuş birisi. O yüzden eski düşünceleri ile yeni düşüncelerini karşılaştırma gereği duymuş)

3.2.5.5 Kendini Açıklama Zorunluluğu

Katılımcılar mülâkatlarda toplumun dayattığı engelli kimliğini aşmak için sosyal ilişki kurarken öncelikle kendilerini ve yapabileceklerini karşılarındakine anlatma zorunluluğu hissettiklerini belirtmektedirler. P_204 ve P_207 kodlu görme engelli kadın katılımcıların kendini açıklama zorunluluğu ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Sınır çizilmiş gibi hissediyorum. ‘Arkadaşınız görmüyor, chat kısmına yazmayın.’ diyor mesela hoca bir derste, halbuki chat kısmını ben herkesten önce okuyorum. Hocalar arkadaşlarıma ‘Chat alanına yazmayın.’ dediğinde ‘Hayır!’ demek istiyorum. Bu benim talebim değil. Hoca bana sormadan benim buna ihtiyacım olup olmadığını sormadan insanlara engellilikle ilgili bir fikir vermiş oluyor. Ya da benim yapabileceğim ya da yapamayacağım şeylerle ilgili bir fikir vermiş oluyor. Bunu tabi ki benim iyiliğim için yapıyor ama kendimi biraz ayrıcalıklı hissettiriyor bana. Bu tamamen benim hissettiğim bir şey. Arkadaşlarımla paylaştığımda ‘Saçmalama.’ falan diyorlar; ama ben kendimi ayrıcalıklı hissediyorum. Sınıflarda 150-200 kişilik dersler oluyor. Kimse kimseyi tanımasa da herkes beni tanıyor. Neden? Çünkü benim ayırt edici özelliğim var ve bu dışarıdan da görünür bir şey. Bu durum benim ilişkilere başlarken en başta kendimi açıklamamı zorunlu hale getiriyor. Neden? Çünkü insanlar başlangıçta bana karşı nötr değiller. İnsanların ilişki başlatma standardı bu değildir aslında ama benimki böyle başlıyor. Kendimi açıklamak zorunda hissetmem canımı sıkın bir durum.” (P_204)

“1-0 yenik başlıyorsunuz. Öncelikle ‘ben engelliyim ama insanımı’ anlatmaya çalışarak başlıyorum. Dolayısıyla bu bir sürü saçma sapan hale, harekete, kaygıya, sıkıntıya neden oluyor. Yani ben karşıdaki insana öncelikle kendimi kabul ettirmek zorunda kalıyorum bu durum nedeniyle. Halbuki ben sıradan ‘Nasılsınız?’ ile başlayabilecekken, öncelikle ‘Bak ben insanım ha, canavar değil mi’ bu insana anlatmak durumunda kalıyorum maalesef. Bu durum ilişkileri zayıflatıyor. Yani benim bir insanla güçlü ilişki kurabilmem onunla uzun süre vakit geçirmeme bağlı. Yani engellilik üzerinden tanımlanmayan kişinin bir başkasıyla ilişki kurması diyelim ki 1 saat sürecekse benim 5 saat geçirmem lazım bu kişiyle.” (P_207)

Dayatılan kimliğin toplumsal alana yansması teması altında yer alan kodlar katılımcıların engel türüne göre incelendiğinde, katılımcı görüşlerinin sosyal ilişki ve aidiyetlerinin olumsuz etkilenmesi etiketli kod üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu konuda en yoğun görüş bildiren katılımcıların ortopedik engelli bireyler olduğu görülmektedir.

Tablo 7: Dayatılan Kimliğin Toplumsal Alana Yansıması Temasına Ait Kodların Cinsiyete Göre Frekans Dağılımı

	Erkek	Kadın
 Dayatılan Kimliğin Toplumsal Alana Yansıması		
 Sosyal İlişki ve Aidiyetlerin Olumsuz Etkilenmesi	38	41
 Roller	14	18
 Sosyal İlişki ve Aidiyetlerin Sürdürülmesi	13	10
 Çekingenlik	4	4
 Kendini Açıklama Zorunluluğu	2	2
# N = Belgeler	17 (45,9%)	20 (54,1%)

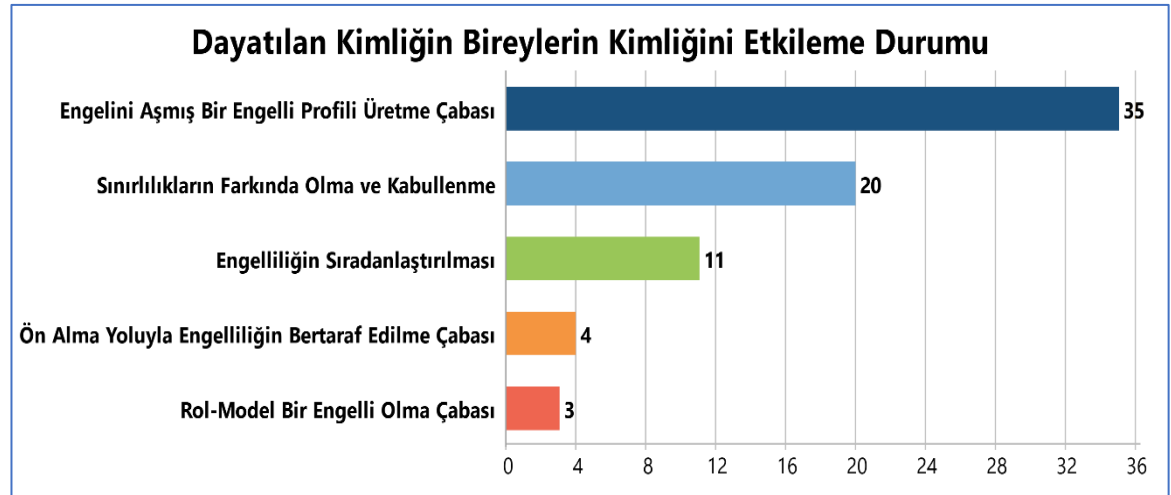
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.6 Dayatılan Kimliğin Bireylerin Kimliğini Etkileme Durumu

Araştırmanın bulgularının ele alındığı önceki 5 tema, toplumun engelliliğe yüklediği anlamların engelli bireyler bakımından kimlik tehditleri oluşturma gücünü katılımcı anlatıları aracılığıyla aktarmıştı. Bu temalarda engelli bireylerin bu dayatma karşısında aldıkları pozisyonlara da belli ölçülerde değinilmişti. Araştırmanın bulgularının 6. ve 7. temalar altında sunulan kısmı bu karşı duruşu daha somut göstergelerle ortaya koymaktadır.

Araştırma bulgularının altıncı teması olan dayatılan kimliğin bireylerin kimliğini etkileme durumu 5 farklı kod ile tanımlanmıştır. Bunlar; engelini aşmış bir engelli profili üretme çabası, sınırlılıkların farkında olma ve kabullenme, engelliliğin sıradanlaştırılması, ön alma yoluyla engelliliğin bertaraf edilme çabası ve rol-model bir engelli olma çabasıdır.

Grafik 30: Dayatılan Kimliğin Bireylerin Kimliğini Etkileme Durumuna Ait Frekans Göstergesi



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu etiketlerle kodlanan bulgular, dayatılan engelli kimliği karşısında katılımcıların kimliklerini koruma refleksini başlıca iki formda ortaya koyduğunu göstermektedir:

- Mülâkatlarda yer alan bazı anlatılar, katılımcıların engellilik olgusunun anlamını bir tür evriltmeye tabi tutarak toplumun bu olguya yüklediği değersizleştirici anlamları olabildiğince aşındırmaya yöneldiklerini göstermektedir. Katılımcıların bu tür

refleksleri, çalışmanın Sosyal Kimlik Kuramı bahsinde ilgili literatüre dayanılarak ortaya konulan bireyin benlik imajını yüceltmek adına dâhil olduğu grubun statüsünü yükseltme eğiliminde olduğu tespitiyle örtüşmektedir. Engelini aşmış bir engelli profili üretme çabası, sınırlılıkların farkında olma ve kabullenme, engelliliğin sıradanlaştırılması, ön alma yoluyla engelliliğin bertaraf edilme çabası etiketleri altında sunulan anlatılar engellilik olgusunun anlamını evriltme refleksleri olarak değerlendirilebilir.

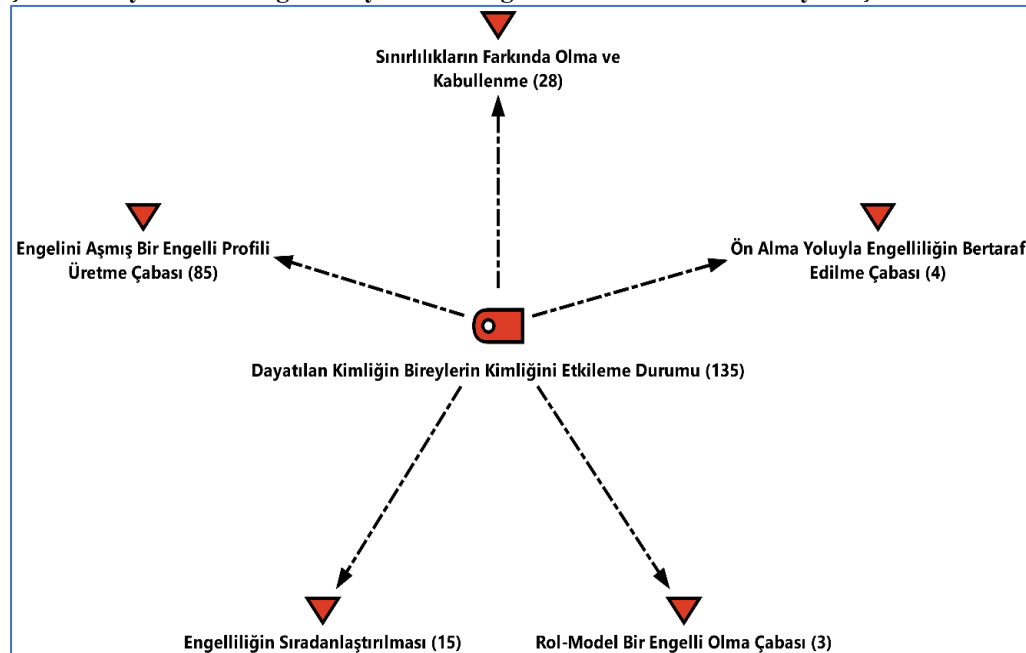
- Bazı anlatılar da katılımcıların dayatılan engelli kimliği karşısında değerli roller üstlenerek bir reaksiyon vermeye yöneldiklerini göstermektedir. Roller üzerinden üretilen kimliklerin bireyi değersizleştirici etiketlerden koruma ve ona daha saygın konumlar kazandırma gücü çalışmanın Kimlik Kuramı bahsinde ilgili literatür eşliğinde ele alınmıştır. Aşağıda yer verilen anlatılar katılımcıların kendilerini dayatılan kimliğe reaksiyon verme konumuna taşıyan rollerini bazen engellilik alanının dışından seçtiklerini, bazen de engellilik alanı içerisinde kalarak oluşturduklarını göstermektedir.

Grafik 31: Dayatılan Kimliğin Bireylerin Kimliğini Etkileme Durumuna Ait Kod Sisteminin Yoğunluk Göstergesi

Kod Sistemi	Görme Engelli Bireyler	Ortopedik Engelli Bireyler	İşitme Engelli Bireyler
▼ Dayatılan Kimliğin Bireylerin Kimliğini Etkileme Durumu			
Engelini Aşmış Bir Engelli Profili Üretme Çabası	●	●	●
Sınırlılıkların Farkında Olma ve Kabullenme	●	●	●
Engelliliğin Sıradanlaştırılması	●	●	●
Ön Alma Yoluyla Engelliliğin Bertaraf Edilme Çabası	●	●	●
Rol-Model Bir Engelli Olma Çabası	●	●	●

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 9: Dayatılan Kimliğin Bireylerin Kimliğini Etkileme Durumu - Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.6.1 Engelini Aşmış Bir Engelli Profili Üretme Çabası

Bazı katılımcılar kendilerini engelli olarak görmediklerini ve engeli olmayan bireyler gibi yaşamaya çalıştıklarını belirtmişlerdir. Buna ek olarak, engelini aşmış bir engelli profili üretmek adına katılımcıların çevrelerinde bir farklılık oluşturmaya ve çevrelerindeki engelli olmayan insanlara destek vermeye çalıştıkları görülmektedir. P_102 kodlu görme engelli erkek katılımcının anlatısı şu şekildedir:

“Ben bugüne kadar birçok insana dokundum. Birçok insanın hayatını güzelleştirmek için mücadele ettim. Sıradan bir görmeyen kişi olmaktan ziyade, aldığım eğitimin zekâtını vermek adına, sadece evde oturmamak adına öğrenci yetiştirdim, çevremdekiler nazarında hep farklılık oluşturmak istedim. Kendi iş çevremdekilerin kitap okumalarını, üniversite okumalarını sağladım. Kendi akraba çevremdekilere, kendi yeğenlerime, özellikle gençlere katkı vermeye çabaladım.” (P_102)

Bu anlatı bir yönüyle engellilik halinin katılımcı nazarında toplumun bu olguya yüklediği anlamların ötesinde bir karaktere sahip olduğunu ima ederken; diğer yönden katılımcının başkalarının hayatlarına dokunmak benzeri değerli rol-kimlikler üretme çabasını da göstermektedir. Katılımcı “Sıradan bir görmeyen kişi olmaktan” kurtulmak (dayatılan kimlikten uzak durmak) adına “başkalarının hayatına dokunmak” gibi engellilik alanının dışında değerli rollere yönelmektedir.

Ortopedik engelli erkek katılımcı P_302 ve işitme engelli kadın katılımcı P_604 engelini aşmış bir engelli profili üretme çabalarını (dayatılan engelli kimliğinden uzak durma çabalarını) şu şekilde dile getirmişlerdir:

“Engelimi görünmez bir hale getirip o şekilde ilerlemeye adanmış birisiyim. Ben hayatımı normal şekilde yaşayayım ki başkaları da bana normal insan muamelesinde bulunsunlar diyorum.” (P_302)

“Ben sürekli kendimi engelli olarak gören birisi değilim. Çünkü engelim bana göre engel değil.” (P_604)

3.2.6.2 Sınırlılıkların Farkında Olma ve Kabullenme

Bazı katılımcıların anlatıları, dayatılan kimliğin onların zihinsel kapasitelerini yok sayan bir karaktere sahip olduğuna işaret etmektedir. Bu meyanda engelliliklerinin onları karşı karşıya bıraktığı kısıtlılıkların sınırlarını bildiklerini ortaya koyarak, toplumsal algıların bu sınırları genişletmesine/belirsizleştirmesine reaksiyon vermeye yönelmektedirler. Katılımcılar ne yapıp ne yapamayacaklarını iyi analiz edebildiklerini ve kendi sınırlılıklarını kabullendiklerini ifade etmişlerdir. Görme engelli erkek P_101 ve ortopedik engelli erkek P_307 kodlu katılımcıların sınırlılıkların farkında olma ve kabullenme etiketiyle kodlanan görüşleri şu şekildedir:

“Ben engelini kabullenen ve bunun öneminin farkında olan, bunun getirdiği kısıtları içselleştirmiş bir insanım.” (P101)

“Kendi gerçeklerimin farkındayım, ne yapabilirim, ne yapamam bunları biliyorum. O yüzden başkalarının bana bir engelli olarak bakmaları benim kendi kararlarımı etkiliyor diyemem. Kendi karakterinin oturmasını istiyorsan ne olduğunu, kim olduğunu bilmek zorundasın.” (P_307)

3.2.6.3 Engelliliğin Sıradanlaştırılması

Araştırmaya katılan bazı bireyler, engel durumlarına uyum sağladıkları için bu durumun kendileri için oldukça normal olduğunu belirtmişlerdir. Görme engelli kadın P_201 ve işitme engelli kadın P_605 kodlu katılımcıların engelliliğin sıradanlaştırılması ile ilgili anlatıları şu şekildedir:

“Normal geliyor bana. Ben kim olduğum sorusuna kendi cevabımla ilerliyorum. Tabi onlar görme engelli dedikleri zaman bazıları üzüliyor, takıyorlar kafalarına. Ben üzerinde düşünmüyorum bile. Normal geliyor derken alışıldık demek istiyorum. Hem alıştık, hem de o kadar görmeye bağlamışlar ki hayatı, kendileri gözlerini kapattıkları zaman hiçbir şey yapamayacakları için onu engel olarak görüyor ve o şekilde tanımlıyorlar. Ama ben alıştığım için, hem insanların tepkilerine, hem yorumlarına alıştığım için hayat bana gayet normal geldiği için, hiçbir eksikliğini hissetmediğim için hiç üzerinde durmuyorum.” (P_201)

“Ben kendimi engelli olarak görmüyorum, o yüzden engel ne demek bilmiyorum. Duymamaya adapte olduğum için duymamak da bana çok normal geliyor.” (P_605)

Bu anlatılar katılımcıların dayatılan engellilik kimliğini olabildiğince etkisiz kılmak adına engellilik olgusunun anlamını bir tür evriltmeye tabi tutma çabalarını göstermektedir.

3.2.6.4 Ön Alma Yoluyla Engelliliğin Bertaraf Edilme Çabası

Araştırmanın bulguları göstermiştir ki, dayatılan engelli kimliğinin engelli birey bakımından bir kimlik tehdidi olma gücü engelliliğin anlamının kabullenme yoluyla yeniden tanımlanması yoluyla da azaltılabilmektedir. Bu durumu ortaya koyan anlatılar ön alma yoluyla engelliliğin bertaraf edilme çabası olarak kodlanmıştır. Katılımcılar toplum tarafından dayatılan engelli kimliğini aşmak adına bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde engelli kimliklerini kendileri ön plana çıkartmaktadırlar. P_105 kodlu katılımcının aşağıdaki anlatısı, bu çabayı ve bu çabanın hangi saiklerle ortaya konulduğunu son derece açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

“Şimdi bana dayatılan bir kör kimliği var, kim olursa olsun. İster anam-babam, isterse eşim. Dolayısıyla ben de kendimi bir kör olarak kimliklendiriyorum. Sonra toplumun kesin olarak dayattığını bildiğim körlüğün dezavantajlarını aşmak için inşa ettiğim kimlikleri daha sonra bana sorduklarında kör olmanın dışında nesin kimsin diye sorduklarında işte o zaman toplumun dayattığı değil benim inşa ettiğim kimlikleri söylemeye başlıyorum. Ama başkalarının bana dayattığı kimliği kendime yakıştırmadan ve o kimliğin dikkate alındığı sınırlanmış dünyanın sınırlılıklarını bilmeden o kimliği ekarte etmem mümkün değil. Dolayısıyla o kimlikle dost olmadan onun bileğini bükmem. Dayatılan kimliği aşmanın bir tek yolu var, önce onu sevmeye razı olacaksınız. Hatta karşılaştığımız hastalıklar için de bu böyle. Önce körlüğü seveceğiz, sonra onu dost olarak görüp o dostla birlikte yola çıkıp onu yanımıza alarak zorlukları aşmayı geliştirmemiz lazım. Biz de dayatılan kimliği düşman olarak görürsek onun içinde boğulur, enerjimizi yok eder gideriz. Çocuk yetiştirme dışında hayatımın bütün alanlarında kör kimliğimle yola çıkarak devam ediyorum. Çünkü insanların körlüğümle ilgili bir ön yargıları var, o ön yargıları bizzat kendim kırmak adına kör kimliğimi ortaya koyuyor ve onun beni engellemediğini gösteriyorum.” (P_105)

3.2.6.5 Rol-Model Bir Engelli Olma Çabası

Aşağıda görüşlerine yer verilen katılımcılar, engellilik sınırlarının dışına çıkmadan, engellilik alanı içerisinde bir takım roller ihdas ederek/üstlenerek dayatılan engelli kimliğine karşı duruş ortaya koymanın bir diğer şeklinden söz etmektedirler. P_307 kodlu ortopedik engelli

erkek katılımcı aşağıdaki ifadelerinde engellilik bağlamındaki çalışmalarını ve bu çalışmalarına verilen tepkileri şu sözlerle dile getirmektedir:

“5 Dakika boş durmuyoruz ki. Radyo programı yapıyoruz, sivil toplum kuruluşlarında çalışıyoruz, erişilebilirlik komisyonunda çalışıyoruz, o kadar çok görevlerimiz var ki. İnsanlar bu çalışmalarımızı görünce takdir ediyorlar.” (P_307)

Katılımcı bu ifadelerinin geçtiği aynı bağlamda engellilik alanındaki çalışmalarına verilen takdir içerikli tepkilerin (aslında bu çalışmalar onun engelliliğini daha görünür kılmaktadır) kendisini dayatılmış kimliğin etki alanından belli ölçülerde uzaklaştırdığına da şöyle işaret etmektedir:

“Beni uzaktan tanıyan bazı insanların bile söylediği şu: “O kadar ciddi ve güçlü gözüküyorsun ki, biz bile sana uzaktan bakarken gıptayla bakıyoruz.” İyi bir duruşum var ve bunu kazanabilmek için yıllarca mücadele ettim.”

P_403 kodlu ortopedik engelli kadın katılımcının rol-model bir engelli profili üretme çabasının sadece engellilere hitap etmekle sınırlı olmadığı anlaşılmaktadır. Katılımcının aşağıdaki anlatısı, engelliliği üzerinden engeli olmayan bireylere de bir mesaj verme çabasına giriştiğini göstermektedir:

“İnsanların, engellilerin faydasına olabilecek her türlü oluşumun, her türlü çabanın içerisinde olmaya çalışıyorum. Uğraşıyorum, çabalıyorum, rol-model olmaya çalışıyorum, anlatmaya çalışıyorum. Duruşumla, yaptıklarımla engellilerin neler yapabileceğini, engellilerin aslında ne olup ne olmadığını kendi hayatımla göstermeye çalışıyorum. Amacım her zaman bu oldu.” (P_403)

Çalışmanın Kimlik Kuramı bahsinde de belirtildiği üzere, bireyler toplumların meşru saydıkları roller üstlenerek kimliklerinin kabul görme ihtimalini artırır. Rol-Model bir engelli olma çabası etiketiyle kodlanan veriler, engelli bireylerin engelliliklerini dayatılmış kimliğin etki alanından uzaklaşmalarına yarayan roller inşâ etmede bir vasıtaya dönüştürebildiklerini göstermektedir.

Dayatılan kimliğin bireylerin kimliğini etkileme durumu teması katılımcıların engel türlerine göre incelendiğinde katılımcı görüşlerinin engelini aşmış bir engelli profili üretme çabası üzerine yoğunlaştığı görülse de katılımcılar diğer kodlar ile ilgili de görüş bildirmişlerdir. Görme engelli bireyler ve ortopedik engelli bireyler bu konuda en yoğun görüş bildiren katılımcılardır.

Tablo 8: Dayatılan Kimliğin Bireylerin Kimliğini Etkileme Durumu Temasına Ait Kodların Cinsiyete Göre Frekans Dağılımı

	Erkek	Kadın
 Dayatılan Kimliğin Bireylerin Kimliğini Etkileme Durumu		
 Engelini Aşmış Bir Engelli Profili Üretme Çabası	45	40
 Sınırlılıkların Farkında Olma ve Kabullenme	14	14
 Engelliliğin Sıradanlaştırılması	9	6
 Ön Alma Yoluyla Engelliliğin Bertaraf Edilme Çabası	4	
 Rol-Model Bir Engelli Olma Çabası	1	2
		
 # N = Belgeler	17 (45,9%)	20 (54,1%)

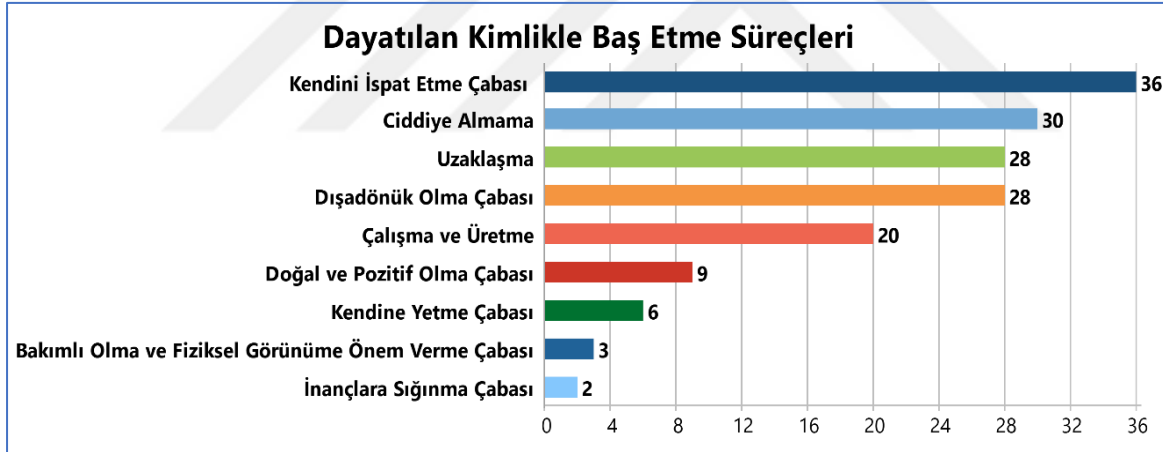
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.7 Dayatılan Kimlikle Baş Etme Süreçleri

Araştırma bulgularının son teması, katılımcıların daha önceki temalarda aktarılan anlatılarıyla varlığını teyit ettikleri engellilik üzerinden kendilerine dayatılan kimlikle BAŞ etme süreçlerini ele almaktadır. Böylece çalışmanın cevap aradığı toplumun engellilik olgusuna yüklediği anlamlar eliyle engelli bireylere bir kimlik dayatıp dayatmadığı sorusu katılımcı anlatıları vasıtasıyla net bir cevaba kavuşmuş olmaktadır. Aşağıdaki verilerden de görüleceği üzere çalışmaya katılan engelliler, toplumun engellilik olgusuna yüklediği anlamların kendi kimliklerini de dönüştürdüğüne inanmakta; bu dönüştürme karşısında aldıkları reaksiyoner pozisyonun ne gibi araçlar ile realize edildiğine ışık tutmaktadır.

Aşağıda yer verilen anlatılar göstermektedir ki, katılımcılar maruz kaldıkları kimlik dayatmasına üstlendikleri rolleri olabildiğince başarılı bir şekilde ifâ etmeye yönelerek, yapıp etme kabiliyetlerini maksimize ederek ya da toplumun engelliliğe yüklediği anlamları etkisiz kılabilecek bireysel özellikleri ön plana çıkararak tepki vermektedirler. Çalışmanın kimlik kuramlarının ele alındığı bölümlerinde insanoğlunun rolleri, yapıp etme kabiliyetleri ve kişilik özellikleri üzerinden değerli kimlikler üretme çabasına değinilmişti. Ancak bu unsurların katılımcılar tarafından doğrudan doğruya dayatılmış engelli kimliğini olabildiğince etkisizleştirme aracı olarak görüldüğünün açıkça belirtilmiş olması çalışmanın iddiaları bakımından özellikle önemlidir.

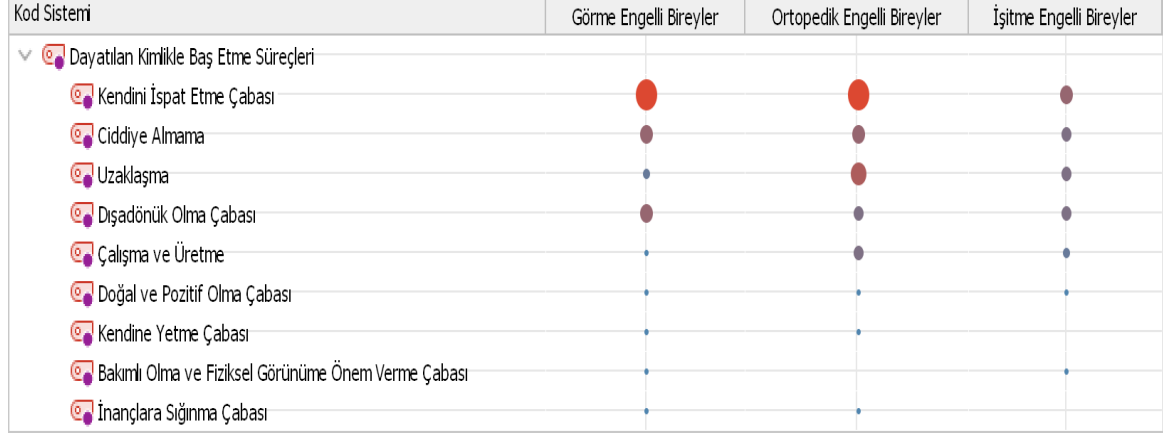
Grafik 32: Dayatılan Kimlikle Baş Etme Süreçlerinde Katılımcı Görüşlerine Ait Frekans Göstergesi



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

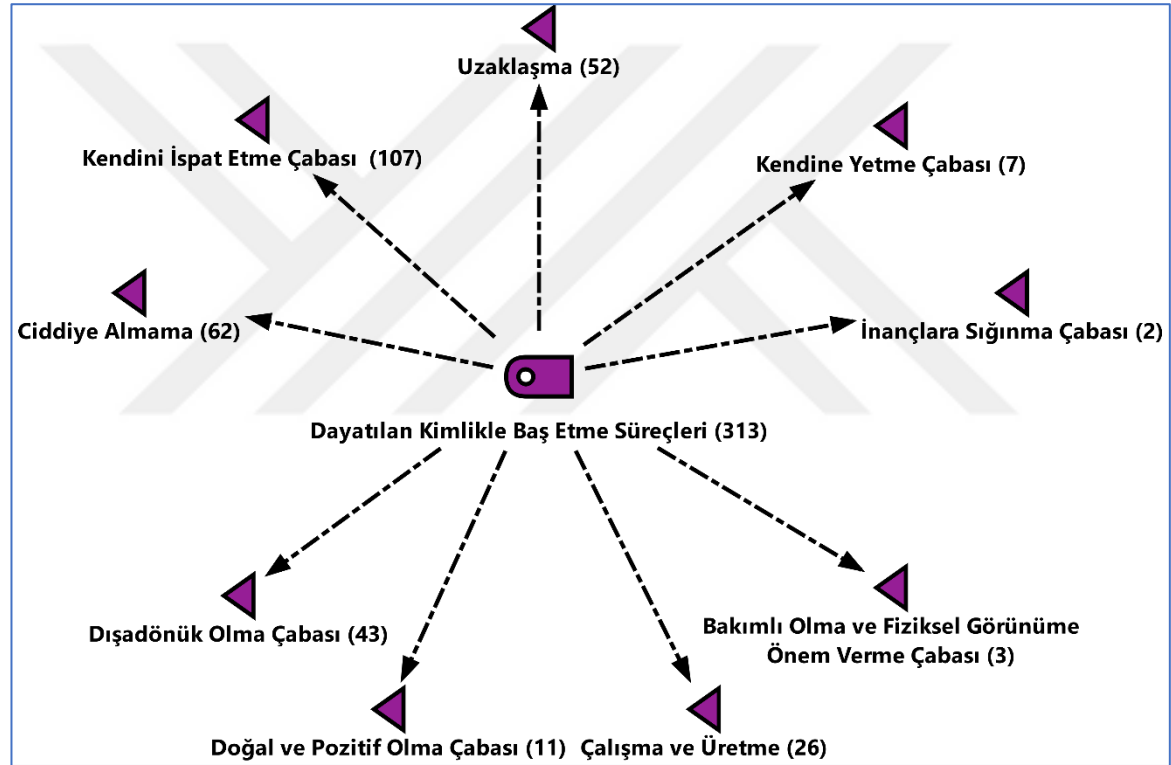
Dayatılan kimlikle baş etme süreçleri teması 9 farklı kod ile tanımlanmıştır. Bunlar; kendini ispat etme çabası, ciddiye almama, uzaklaşma, dışadönük olma çabası, çalışma ve üretme, doğal ve pozitif olma çabası, kendine yetme çabası, bakımlı olma ve fiziksel görünüme önem verme çabası, inançlara sığınma çabasıdır.

Grafik 33: Dayatılan Kimlikle Baş Etme Süreçlerine Ait Kod Sisteminin Yoğunluk Göstergesi



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 10: Dayatılan Kimlikle Baş Etme Süreçleri - Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli



Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.7.1 Kendini İspat Etme Çabası

Katılımcılar toplum tarafından kendilerine dayatılan engelli kimliği ile baş etmek adına başarılarını, beşerî sermayelerini, (örneğin herhangi bir konudaki bilgilerini,) dâhil oldukları çeşitli aktiviteleri ve meslekî kariyerlerini ön plana çıkartarak kendilerini kanıtlama çabası içerisine girdiklerini belirtmektedirler. Görme engelli erkek katılımcı P_103 aşağıdaki anlatısında meslekî kariyeri üzerinden giriştiği kendisini ıspat etme çabasını şu şekilde dile getirmektedir:

“İnsanlar sürekli bizi azımsayan, eksik gören, noksan gören, yapamaz bilen ve bu yüzden de fırsat vermeme eğilimli gibi olumsuz bir tablo var ya orada. O olumsuz tabloyu ister istemez olumluya çevirebilmek için bir çaba var. Bazen diyorum biz neler yapıyoruz engelliler sizin

algıladığınız gibi değil diye, diyorum adam neler yapıyor, pul satıyor falan. Bazı marifetlerimizi, bizden beklenmediğini tahmin ettiğimiz marifetlerimizi biraz ön plana çıkarmaya çalışıyoruz. İşte İngilizce bildiğimizi göstermek adına İngilizce kelimeler söyleyerek belki ya da başka örnekler vererek gibi. Çünkü sendeki artı meziyetleri söyledikçe onlar birazcık daha farklı davranmaya başlayabiliyorlar. Ama bunu da çok dengeli bir şekilde yaptığımı biliyorum ben. Yani bir anda söyleyiversem adam bana inanmayacak zaten. Mesela yolda yürüyorum, belki mahcup etmemek için sormuyor ama cesaret edip de sorabilirse de ‘Abi sen çalışıyor musun?’ diyor. ... ‘Evet, bir devlet dairesinde memuruz.’ diyorum. ‘Ha öyle mi?’ falan diyor. Sonra ‘Sen ne yapıyorsun?’ falan derken ‘Ben bilgisayar mühendisiyim.’ falan diyor. Sonra soruyorum, ‘Ne tür yazılımlar Java falan mı? benzeri şeyler soruyorum. ‘Abi sen bunları nereden biliyorsun?’ falan diyor. ... daha önce öğretmenlik yaptım.’ falan diyorsun. Ama bunu hemen vermiyorsun. Karpuzu dilimleyip veriyorsun ki tane tane, birazcık daha hazmedebilsin. İster istemez bu tür bir çabamız oluyor. ‘Ben senin bildiğin gibi değilim, ben senin kafadaki gibi değilim.’ demeye her bir meziyet sahibi engellinin çabaladığını zannediyorum.” (P_103)

P_104 kodlu görme engelli erkek katılımcı ise bu çabanın bilinçli ve doğrudan doğruya dayatılan kimliğe reaksiyon göstermeye yönelik olduğunu şu şekilde anlatmaktadır:

“Bankaya gittin adam parayı vermedi körsün diye. Bunlarla mücadele ediyorsun. Bazen da burnunu sürtmeyi deniyorum. Diyelim ki adam beni körlüğünden dolayı beni hakir görüyor ve bir grup içerisindeyiz. Adama önce birkaç soru soruyorum. Önce alttan alıp adamı zirveye çıkarıyorum. Ondan sonra bir şey soruyorum ve “aa sen onu da yapamıyorsun?” deyip yere çakma pozisyonu yapıyorum. O da rezil oluyor milletin önünde. Bu sefer aşırı bir abartıya başlıyor, çünkü kurtulması lazım düştüğü durumdan. Benden yardım istiyor adeta. Tabi bu farkında olunan durumlar değil, ben çok defa gözlediğim için farkındayım. Sonra onu tekrar yukarı alıyorum, çünkü orada kalması adam için de iyi değil. O adamı o halde bırakmak insafsızlık olur diye düşünüyorum.” (P_104)

“Onların kafasında hep engelli kimliğim ön planda, ben hep onu yıkmak için uğraşıyorum. Mesela bir yere gezmeye gidilecekse, ‘seni alayım mı?’ diye soranlara ‘beni alma, ben kendim geleyim.’ diye söylüyorum. Aslında birisinin beni alması çok işime gelir, çok işlevsel bir durum. Ama ‘Ben kendi başıma gelmek istiyorum.’ diyorum. Toplulukta birisinin yardımı olmadan gelip gidebilmeliyim. Bu çabayı gösteriyorum. Mesela çocuklarıyla konuşan birilerinin konuşmalarına şahit olduğumda ben de fikrimi söylüyorum. ‘Benim de bir fikrim var bu konuda, şöyle yapsanız daha mı iyi olur acaba?’ diye fikrimi bildiriyorum ki, sadece yardım edilen işleri kolaylaştırılan bir kişi değil, ben de birilerinin işlerini kolaylaştırıyorum duygusunu yaşasınlar istiyorum. Bunu bilinçli bir şekilde yapıyorum yani. Fikrimi sormalarını beklemeden kendim atlayıp söylüyorum.” (P_206)

Görme engelli kadın katılımcının yukarıdaki anlatısının işaret ettiği iki husus oldukça dikkat çekicidir:

1. Katılımcının kişisel konforundan vazgeçmek adına dayatılmış kimliğe reaksiyon vermeyi tercih ettiği görülmektedir. Görme engelli bir bireyin bir yere giderken ulaşım probleminin çözülmesi pratik açıdan bakıldığında önemli bir konfordur. Ancak katılımcı kendisine sunulan bu konforu bireysel otonomisine yöneltilen bir tehdit olarak algılamakta ve reddetmeyi seçmektedir.
2. Diğer taraftan katılımcı dayatılmış kimliğe reaksiyon verme adına beşerî sermayesini (pedagoji alanındaki bilgilerini) devreye sokuyor.

Ortopedik engelli kadın katılımcı P_405 kendini ispat çabalarını aktiviteleri üzerinden realize etmeyi tercih ettiğini şu şekilde anlatmaktadır:

“Çabalarım genellikle sürekli kendimi anlatmak, deneyimlerimi anlatmak, gittiğim organizasyonları anlatmak, aktivistlik çalışmalarımı anlatmak gibi. Çabalarım hep bunlar. Engelli oturduğu yerden para kazanır, engelli sadece devlet memuru olur, engelli evde oturur ve yardım parasını alırdan çıkartmak istediğim için işlerimi düzgün yapıyorum. Engelliliğimin öne çıkması başarılı olma isteğimi arttırıyor, çünkü kanıtlamak istiyorum. Onlar beni engelli görmelerine rağmen bunu yapıyorum ki onlar da görsünler ve takdir etsinler.” (P_405)

Bu anlatı, yaptıklarının hedefinin doğrudan doğruya toplumun kendisine dayattığı kimliği hedef alan yönünü açıkça ortaya koymuş olmaktadır.

3.2.7.2 Ciddiye Almama

Dayatılan kimlikle baş etme süreçleri teması altında ciddiye almama etiketiyle tanımlanan kod, katılımcıların dayatılan engelli kimliğinin etkisizleştirilmeleri adına başvurdukları bir başka stratejiyle ilgili görüşleri yansıtmaktadır. Buna göre katılımcılar toplum tarafından kendilerine dayatılan engelli kimliğini ciddiye almayarak ve anlamsız bularak değersizleştirmeye yönelmişlerdir. Bir başka deyişle toplum onların özgün kimliklerini engelleri üzerinden değersizleştirmeye yönelirken, onlar da toplumun dayattığı engelli kimliğini değersiz kılmaya yönelmektedirler. Ortopedik engelli erkek P_303, ortopedik engelli kadın P_403 ve işitme engelli kadın P_602 kodlu katılımcıların ciddiye almama ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Genellikle bu tür davranışta bulunan insanlara gülümserim. Kapasitesi adamın buymuş diyorum. Benim kim olduğum icraatlarımdan belli. Başkalarının beni engelliğimi gerekçe göstererek kısıtlamaya çalışması beni ilgilendirmez, ben işime bakıyorum. Yani benim en net tepkim ciddiye almamak oluyor. Karakter olarak engelli olmaktansa bedensel engelli olmayı tercih ederim. Bu tarz şeyler neşemi bozamaz.” (P_303)

“... doğrudan doğruya engeline bakarlar, “ben”i hiç görmezler. Ama dediğim gibi insanların benim hakkımdaki eleştirilerini veya takdirlerini çok fazla önemsemem, çünkü kendimi bilirim. Bazı “ama”lara gülüp geçerim mesela. Bana “ama”lar üzerinden bakan insanlara bunun yanlışlığını anlatmaya gerek bile görmem. Çünkü ne kadar anlatırsam anlatayım benim ne demek istediğimi anlamayacağını bilirim.” (P_403)

“İnsanların benim sadece engelimi görmeleri benim için bir anlam ifade etmez, hiçbir anlamı yok.” (P_602)

3.2.7.3 Uzaklaşma

Bazı katılımcıların anlatılarında engellilikleri üzerinden kimliklerine yöneltilen olumsuz atıfların kaynağı durumundaki kişilerden ve ortamlardan uzaklaşmaya yöneldikleri de görülmektedir. Bu uzaklaşma davranışı hiç şüphesiz kendi kimliklerini dayatılan kimliğin örseleyiciliğinden koruma refleksidir. Görme engelli kadın P_203, ortopedik engelli erkek P_304 ve işitme engelli kadın P_602 kodlu katılımcıların uzaklaşma davranışı ile ilgili anlatıları şu şekildedir:

“Beni sadece engelliliğim üzerinden tanımlayan insanlardan uzaklaşıyorum.” (P_203)

“Bir kere böyle durumlarda bulunduğum ortamdan giderim, hiç uğraşmam. İnsanlar benimle ilgili algıyı kafasında zaten oluşturmuş, bana notumu vermiş, kafasında beni bitirmiş. Kendimi zorlayarak ben bu insanın fikrini değiştirmeye uğraşmam. Daha önceleri denedim, başarılı sonuç alamadım. Artık hiç uğraşmıyorum. Bana engelliliğim üzerinden bakan insanlardan uzaklaşıyorum. Ama agresif tepkiler vermiyorum. Böyle bir durum mesela iş yerimde yaşansa, o zaman da ofisi biraz terk ederim, yani biraz nefeslenmeye çıkarım.” (P_304)

“Benim engelim hakkında iyi mi konuşuluyor yoksa kötü mü çok önemli. Engelliliğim hakkında kötü konuşulan ortamlardan uzaklaşıyorum.” (P_602)

Bu anlatılar dayatılan engelli kimliğinin engellilerin toplumsal arenadaki var olabilmek alanlarını daraltan bir karaktere sahip olduğunu da göstermektedir. Kimliklerini koruma refleksiyle uzaklaşma davranışı gösteren engelli bireylerin sosyal çevreleri daralmakta, sosyal sermayeleri de küçülebilmektedir. Araştırmanın bulguları, bazı katılımcıların bu riski algıladıklarını ve değersizleştirici davranış kaynaklarından uzaklaşmanın yanında sosyal alanlarını genişletmek adına da bazı refleksler ortaya koyduklarını göstermektedir.

3.2.7.4 Dışadönük Olma Çabası

Bazı katılımcılar toplum tarafından dayatılan engelli kimliği ile baş etmek adına kavgacı bir tutum sergilemek yerine dışadönük olma yolunu seçtiklerini belirtmektedirler. Görme engelli erkek P_104, ortopedik engelli erkek P_304 ve işitme engelli kadın P_601 kodlu katılımcıların dışadönük olma çabası ile ilgili anlatıları şu şekildedir:

“Engellilikle ilgili soru sorulduğunda engelliler genelde kızmayı önerirlerdi. Ben bu ezberin dışına çıkardım kendimi. Dedim ki ben anlatmasam, sen anlatmasan bu adam nasıl anlayacak? O yüzden anlatma teknikleri geliştirdim. Kısa kısa anlatıyorum, bazen esprilere başvuruyorum. Mesela benimle alay etse bile kavgaya etmeyi düşünmüyorum.” (P_104)

“Karşımdaki insanın beni normal bir insan olarak benimseyebilmesi için muhabbetimi sıkı tutmaya çalışırım. Mesela bir sosyal faaliyet yapılacaksa o faaliyetin programlamasını ben yaparım. Karşımdakinin zevklerini öğrenmeye çalışıp ona göre davranırım. Beni tanıması için kendimi ona açarım. Arkadaşlarımın işlerine yardımcı olmaya çalışırım. Beni yanlış tanımaması, beni eksik tanımaması bakımından yardımcı olmaya çalışırım. Yani ‘Ben özümde buyum.’ gibisinden mesajlar vermeye çalışırım.” (P_304)

“Bu durumlar karşısında en çok yaptığım şey anlatmaya çalışmak. İşitme engellilik engel değil, sen nasıl yapıyorsan ben de öyle yapıyorum gibi açıklama yapıyorum.” (P_601)

Bu anlatılarda, dışadönük olma yoluyla bireysel kimlikleri dayatılan kimliğin örseleyiciliğinden koruma çabasına girildiği görülmektedir. Katılımcılar muhataplarının engellilikle ilgili algılamalarını değiştirmeye çalışmalarının yanında, hayatın pratikleri ve ilişkiler bakımından anlamlı roller üstlenerek dayatılan kimliğin gölgelediği ve görünmez kıldığı potansiyellerini açığa çıkartmaya yönelmektedirler.

3.2.7.5 Çalışma ve Üretme

Engelliliğin sosyal olarak anlam bulmasında üretim süreçlerine dâhil olma kabiliyetinin önemi çalışmanın 2. bölümünde Üretim Sürecine Katılamamak başlığında ilgili literatür eşliğinde tartışılmıştı. Araştırma kapsamında yapılan mülâkatlarda katılımcıların dayatılan kimliğin aynı zamanda kendilerini üretmekten ve çalışmaktan uzak insanlar olarak tanımlayan boyutlarını da algıladıkları görülmektedir. Bu çerçevede katılımcılar toplum tarafından kendilerine dayatılan engelli kimliği algısı ile baş etmek adına yapamayacakları farz edilen işlerde üstün bir başarı elde etmeyi hedeflediklerini ve çok çalıştıklarını vurgulamaktadırlar. Görme engelli erkek P_105, ortopedik engelli erkek P_303 ve işitme engelli erkek P_503 kodlu katılımcıların çalışma ve üretme yoluyla dayatılan kimliğe reaksiyon gösterme çabalarıyla ilgili anlatıları şu şekildedir:

“Kimselerin yapamadığı, yakalayamadığı, az elde edilmiş iş türlerini hedefleyerek, girdiğim bir işe kalıbımı basarak, herkesten daha fazla fedakârlık gösterip yorulma ve aşınma pahasına işe kesin olarak asılarak ön yargıları ayaklarımın altına alıp yok edip sadece yaptığım iş ve başarıyla anılma noktasına yükselmeye çalışıyorum.” (P_105)

“İnsanların engelliliğime yoğunlaşması beni genellikle kamçıladi. Daha fazla istetti, daha mücadelecı yaptı. “sen yapamazsın” dedikçe ben daha çok başarılı olmaya çalıştım. Başkalarına da bunu gösterdim. İş yeri açamazsın dediler açtım. İşletemezsin dediler işlettim. Yönetici olamazsın dediler, ama ben oldum. Mesela bir tekstil firmasında pazarlama müdür yardımcılığı yaptım, bir müdürüm bana çok güvenirken diğeri o bir şey yapamaz dedi. Tabi doğrudan engelli falan diyemiyor. Turuncu renkli elde kalmış ihracat fazlası malları çok güzel fiyata Avrupa’nın en büyük firmalarından birine ürünü satıp ekstra sipariş almam beni kamçıladi.” (P_303)

“Kafama koyduğumu yaparak bunu insanlara göstermeye çalışıyorum. Bu anlamda sosyal medyayı çok fazla kullanıyorum. Yaptıklarımı sosyal medyada da paylaşıyorum. Yakında Youtube kanalı da açacağım, yaptıklarımı orada da anlatacağım.” (P_503)

Yukarıdaki anlatılar, katılımcıların başarıya yükledikleri birincil anlamın kendilerini dayatılmış kimliklerden koruma refleksi olduğuna da göndermelerde bulunmaktadır. Örneğin P_303 kodlu katılımcının “İnsanların engelliliğime yoğunlaşması beni genellikle kamçıladi.” şeklindeki ifadesi, P_105 kodlu katılımcının başarıları yoluyla ön yargıları ortadan kaldıracığına inanması bu durumu teyit etmektedir. Diğer taraftan P_503 kodlu katılımcının başarılarını görünür kılmak adına sosyal medyadan faydalanmaya yönelmesi de göstermektedir ki, katılımcı açısından önemli olan husus başarılı olmaktan çok başarısının görünürlüğüdür.

3.2.7.6 Doğal ve Pozitif Olma Çabası

Dayatılan kimlikle baş etme süreçleri temasında katılımcı ifadeleri doğrultusunda tanımlanan diğer bir kod ise doğal ve pozitif olma çabasıdır. Katılımcılar toplum tarafından kendilerine dayatılan engelli kimliği algısı ile baş etmek adına kendileri olmaya, doğal ve pozitif görünmeye çalıştıklarını vurgulamışlardır. Görme engelli erkek P_106 ve işitme engelli kadın P_604 kodlu katılımcıların doğal ve pozitif olma çabası ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

“Doğal olmaya çalışıyorum. Daha pozitif olmaya çalışıyorum. Can sıkıcı durumlarda negatif tepkiler veriyor olsam da. Birisi 2 birim pozitif oluyorsa, ben bunu 3’e, 4’e çıkarabilir miyim diye kendimi şartlıyorum. Böylelikle her halde daha olumlu bir imaj yargı oluşturabilirim diye bir şeye sahibim.” (P_106)

“Yaptığım en önemli şey kendim olmak. Kendim olduğumda ve kendimi gösterebildiğimde insanların beni ben olarak tanıyacıklarına inanıyorum.” (P_604)

Bu çabalar bir yönüyle toplumun engelliliğe yüklediği trajik bir durum olma anlamına da itiraz niteliğindedir. Zira pozitif ve doğal bir imajla sosyal arenada görünür olma çabası katılımcıların bilinçli olarak ortaya koydukları bir çabadır. Bu çabalar katılımcıların zihin dünyalarında dayatılan kimliğe karşı durmak gibi tanımlı bir amaca hizmet etmektedir.

3.2.7.7 Kendine Yetme Çabası

Engellilik olgusuna yüklenen en yaygın anlamlardan birisinin acizlik olduğu daha önce belirtilmişti. Bazı katılımcıların kendilerine dayatılan engelli kimliğinin bu tanımlama üzerinden geliştiği algısına sahip oldukları görülmektedir. Örneğin görme engelli erkek

katılımcı P_106, aşağıdaki anlatısında hem bu tanımın dayatılan kimliğin oluşumundaki gücüne, hem de bu algıyı yıkmak adına giriştiği çabayı şu şekilde dile getirmiştir:

“Çoğunlukla kendime yetmeye çalışıyorum. Çok gerekmedikçe başkalarına ihtiyaç duymamaya özen gösteriyorum. Daha çok negatif algılandığını gördüğüm için, o negatifliğin olmadığını görmeleri gerektiğini düşünüyorum. Kendime yetebilmeyi önemsiyorum o anlamda.” (P_106)

Ortopedik engelli erkek katılımcı P_307 ve ortopedik engelli kadın katılımcı P_401 da kendine yetme çabasının dayatılan kimliğe bir karşı duruş olduğunu şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Başkalarına muhtaç olmadan kendi ayakları üzerinde durmayı önemseyen birisiyim.” (P_307)

“Kimseye muhtaç olmayı sevmiyorum. Evimde arabamda her şeyim bana uygun. Merdivenli yerleri çok tercih etmiyorum. Bir insana muhtaç olmamak adına bu. ‘Her şeyi kendim yapabilirim.’ var bende. ‘Neden yapamayayım ki?’ var. İnsanlardan yardım almayı sevmiyorum. Hani minnet etmeyeyim, muhtaç olmayayım diye.” (P_401)

3.2.7.8 Bakımlı Olma ve Fiziksel Görünüme Önem Verme Çabası

Bu çalışmanın Kültürel Kimlik bahsinde bireylerin giyim-kuşam tarzlarının kültürel bir sembol ve dolayısıyla da güçlü bir kimlik tanımlayıcısı olduğundan söz edilmişti. Mülâkatlarda yer alan anlatılar, bazı katılımcıların giyim-kuşamlarının ve fiziksel görünümünün içinde yaşadıkları kültür bakımından birer kimlik tanımlayıcısı olma vasfına kayıtsız kalmadıklarını göstermektedir. Söz konusu katılımcılar, giyim-kuşam tarzlarını muhatap oldukları dayatılmış kimliğin etkisini azaltma vasıtasına dönüştürme eğilimindedirler. Örneğin işitme engelli kadın katılımcı P_605 giyim-kuşamı ve fiziksel görünümünü dayatılmış kimliğin etkisini azaltmak adına bir vasıtaya dönüştürme çabasını şu sözleriyle belirtmektedir:

“Güzel giyinmek, güzel görünmek, güzel pozlar vermek gibi çabalarım var.” (P_605)

Görme engelli kadın katılımcı P_203 ise giyim-kuşam tarzının dayatılmış kimliğin bireysel kimliğini örseleyici etkisini azaltan bir işlev görmesi beklentisini şu şekilde belirtmiştir:

“Bir gün tramvaydan indim yanımda arkadaşım da var, 16-17 yaşlarında bir çocuk var bana bir şeyler vermeye çalışıyor. Ben giyim-kuşamıma çok dikkat ederim, o gün de biraz daha özel giyinmiştim, “ne oluyor” dedim, arkadaşım “sana 1 lira vermeye çalışıyor.” dedi. “Yavrum ihtiyacım yok teşekkür ederim.” dedim ama ısrarla “abla bir çay al bir su al.” diye diretti. Dışarıdan bakanlar bakımlı olduğumu söylerler, o gün de topuklu ayakkabımı giymişim, simli tuniğimi giymişim falan, karşıdan karşıya geçerken böyle bir şeyle karşılaşıyorsunuz”. (P_203)

Katılımcının bu anlatısı, giyim-kuşamının özenli oluşunun kendisini değersizleştirici tutum ve davranışlardan uzak tutabileceği yönünde bir beklentiyi yansıtmaktadır. Ancak bu anlatı aynı zamanda engelliliği konusundaki kalıplaşmış yargıların gücüne de göndermede bulunmaktadır.

Görme engelli kadın katılımcı P_201 ise bakımlılık ile annelik rol-kimliğini dayatılmış kimlikten korumaya yönelme sürecini şu ifadelerle anlatmaktadır:

“Bende şöyle bir şey var: Ben görmüyorum, benim çocuklarım daha iyi giyinsinler, daha düzgün olsunlar. Çünkü gören bir annenin çocuğu eğer üstü başı dağınık kirli olursa kimsenin dikkatini çekmez, ama benim çocuğum dağınık olursa bu benim engelimden olur.” (P_201)

3.2.7.9 İnançlara Sığınma Çabası

Çalışmanın Zihniyet, İnanç, Kültür ve Kimlik başlığı altında dînî inançların bireylerin sosyal bakımdan bir tür olağandışılık olarak görülen durumlarını zihin dünyalarında konumlandırabilmelerindeki yerinden söz edilmişti. Önemli bir sosyal kimlik olan dînî kimlikler zihinsel sorgulamaları kutsal referanslar ışığında bir sonuca kavuşturmakla bireyin mental iyilik halini geliştiren bir niteliğe sahiptir. Mülâkatlarda yer alan anlatılar, bazı katılımcıların muhatap oldukları dayatılmış kimliğin kendi zihin dünyalarındaki etkisini azaltmada ihtiyaç duydukları psikolojik dayanıklılığı inançlarından da alabildiklerini göstermektedir. Katılımcılar toplum tarafından engelli kimlikleri ile tanımlandıklarında dini inançlarına sığındıklarını ve bu sayede kendileri ile daha barışık olabildiklerini vurgulamışlardır. Görme engelli erkek P_105 ve ortopedik engelli kadın P_407 kodlu katılımcıların inançlara sığınma çabalarıyla ilgili anlatıları şu şekildedir:

“Dinî inançlarımın bana çok büyük bir güç verdiğini ve meseleleri kavramakta kolaylaştırıcı bir etki yaptığını söylemek isterim.” (P_105)

“İnançlarıma başvurmam benim kendimle daha barışık olmamı sağladı. Ben Allah'ın bir kuluym, benden bazı vasıfları almış ama daha büyük rahmet kapılarını da bana açmıştı. Bunu kendi yaşantımda tecrübe ettim. O yüzden geri durmadım. Bir yere ulaşmak için birçok kapı vardır. Birinden giremediğimde diğerini zorladım.” (P_407)

Dayatılan kimlikle baş etme süreçleri teması katılımcıların engel türlerine göre incelendiğinde katılımcı görüşlerinin kendini ispat etme çabası, ciddiye almama, uzaklaşma ve dışadönük olma çabası üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Kendini ispat etme çabası ve ciddiye almama ile ilgili görme ve ortopedik engelli bireyler; uzaklaşma ile ilgili ortopedik engelli bireyler ve dışadönük olma çabası ile ilgili görme engelli bireyler en yoğun görüş bildiren katılımcılardır.

Tablo 9: Dayatılan Kimlikle Baş Etme Süreçleri Temasına Ait Kodların Cinsiyete Göre Frekans Dağılımı

	Erkek	Kadın
 Dayatılan Kimlikle Baş Etme Süreçleri		
 Kendini İspat Etme Çabası	55	52
 Ciddiye Almama	27	35
 Uzaklaşma	28	24
 Dışadönük Olma Çabası	22	21
 Çalışma ve Üretme	13	13
 Doğal ve Pozitif Olma Çabası	5	6
 Kendine Yetme Çabası	3	4
 Bakımlı Olma ve Fiziksel Görünüme Önem Verme Çabası	1	2
 İnançlara Sığınma Çabası	1	1
 # N = Belgeler	17 (45,9%)	20 (54,1%)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.



SONUÇ VE ÖNERİLER

“Dayatılmış Engelli Kimliği: Bir Sosyal İnşa Süreci Olarak Engellilik” başlıklı bu Nitel çalışma, engellilik olgusuna yüklenen toplumsal anlamların engelli bireyler bakımından bir kimlik dayatmasına evrilme süreçleri ile engelli bireylerin bu dayatılmış kimlikle baş etme yollarını keşfetmeyi amaçlamıştır.

Çalışmada, toplumun engelliliğe yüklediği anlamların engelli bireylerin kişisel kimlik tanımlamalarına yansması ve bu anlamlandırmalarla baş etme yolları/çabası Türkiye ölçeğinde ele alınmıştır.

Araştırma sonunda elde edilen bulgulara bakıldığında, çalışmanın temel problemi olan toplumun engelliliğe yüklediği anlamların engelli bireylere bir kimlik dayatıp dayatmadığı sorusunun net bir cevaba kavuştuğu görülmektedir. Buna göre katılımcılar toplumun engellilik dediğimiz olguyu anlama ve bu olguya reaksiyon verme biçimlerinin kesin olarak kendilerini bir kimlik dayatmasına maruz bıraktığı görüşündedirler. Mülâkatlarda çoğu kez açık ifadelerle dile getirilen bu görüşler araştırma bulgularının sunulduğu bölümde olabildiğince geniş bir perspektifle ve çeşitli başlıklar altında aktarılmıştır. Ancak P_407 kodlu ortopedik engelli kadın katılımcının şu anlatısı Türk toplumunda engelliliğin bir kimlik dayatması olduğunu net ifadelerle ortaya koymaktadır:

“... ben yüksek bir dağın tepesine çıkıp elime kocaman bir megafon alıp tüm dünyaya seslenmek istiyorum: “İnsanların elindeki değnek, gözündeki engel, dilindeki konuşamamazlık engel değil; siz engellediğiniz için ben engelliyim. Siz fırsatları elimden aldığınız için, siz sadece benim elimdeki değneğe takıldığınız için ben engelliyim.” demek istiyorum, bunu haykırmak istiyorum. ... Her şeyden önce ben bir bireyim. Allah'ın yarattığı, bir toplum içinde yaşayan, devletine vergi ödeyen, topluma 2 tane çocuk kazandırmış bir insanım.”

Çalışmanın yukarıda belirtilen problemiyle ilişkili olarak ortaya konulan dayatılan engelli kimliğinin katılımcıların kişisel kimliklerini tanımlama süreçlerini etkileyip etkilemediği; engelli bireylerin kendilerine dayatılan kimlik karşısında kimliklerini koruma adına ne gibi baş etme yollarına müracaat ettikleri soruları da elde edilen bulgulara cevaplandırılmış olmaktadır.

Bu itibarla araştırma bulgularının ortaya koyduğu sonuçları şu önermelerle ifade etmek mümkündür:

1. Türk toplumunda engellilik olgusuna yüklenen anlamlar ve bu olguya verilen reaksiyon formları engelli bireyleri bir kimlik dayatmasıyla karşı karşıya bırakmaktadır. Çalışma bu kimliği “Dayatılan engelli kimliği” olarak kavramlaştırmıştır.
2. Dayatılan engelli kimliği engelli bireylerin kendi kimlik tanımlamalarını etkilemektedir. Bu etki bireylerin kimlik tanımlamalarında bazı durumlarda engelliliği merkezî bir konuma taşıırken, bazı durumlarda da bireysel vasıfların gerisinde bir yerde konumlandırmaktadır. Bu çerçevede engelli bireyler özgün bireysel kimlikleri ile dayatılmış engelli kimliğini bir arada taşıma adına bir tür kimlik yönetimi stratejisi gözetmektedir.

3. Engelli bireyler dayatılmış engellilik kimliğiyle baş etme adına bir dizi çaba içerisine girmektedirler. Bu çabalar, dayatılan engelli kimliğinin varlığı konusunda bir bilince sahip olduklarını göstermektedir.

Ulaşılan bu sonuçlar, araştırmanın problemi ile tasarımı ve modellenmesi arasındaki güçlü ilişkiyi de ortaya koymaktadır. Yukarıda özet olarak sunulan sonuçlar Görme, işitme ve ortopedik engelli 37 katılımcının özgün anlatılarının analiz edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilen bu çalışma, engellilik gibi kompleks bir olgunun sosyo-kültürel anlamları ile bu anlamların birey kimliklerine olan yansımalarının bizzat engellilerin anlatılarıyla akademik alana taşınmasını mümkün kılmıştır. Mülâkatlarda elde edilen anlatılar katılımcıların duygu, düşünce ve yaşanmışlıklarını bir sınırlama olmaksızın dile getirebildikleri zengin bir veri meydana getirmiştir. Nitel araştırma metodolojisinin katılımcıların kendilerini açık uçlu sorular üzerinden özgürce ifade edebilmelerine imkân veren esnek tabiatı, araştırmanın modellenmesi sırasında öngörülemedik bulguları da çalışmaya dâhil etme fırsatı kazandırmıştır. Mülâkatlarda katılımcılara yöneltilen açık uçlu 19 sorunun araştırmanın probleminin cevaplanmasını sağlayacak ölçüde veri ürettiği de görülmüştür. Bir başka deyişle mülâkatlarda katılımcılara yöneltilen sorularla araştırmanın cevap aradığı sorular arasında bulunması gereken ilişkisel bağlantının güçlü olduğu ortaya çıkan verilerin içeriğinden anlaşılmaktadır. Ayrıca her mülâkat sonunda katılımcılardan alınan geri bildirimler de mülâkat sorularının katılımcılara araştırma problemiyle ilgili duygu, düşünce ve tecrübelerini eksiksiz bir şekilde aktarabilme fırsatı sağladığına işaret etmiştir.

Araştırmanın modellenmesinde seçilen metodolojik yöntemin gerekçesi ve çalışmaya sağladığı avantajlar Araştırmanın Metodolojisi başlığı altında ayrıntılı bir şekilde ele alındığı için burada tekrar edilmemiştir.

Bu çalışma ele aldığı kimlik ve engellilik olgularının birer sosyal inşâ ürünü olduğunu, anlamlarını bireyin içinde yaşadığı sosyal bağlamlarda kazandığını varsaymaktadır. Bu çerçevede çalışmanın 1. ve 2. bölümleri kimlik ve engellilik olgularının sosyal inşâ süreçlerini geniş ölçekli bir literatür taraması çerçevesinde tartışmıştır.

Çalışmanın “Kimlik Üzerine” başlığı altında kimlik dediğimiz olgunun kavramsal çerçevesi çizildikten sonra bireyin tekil vasıflarının yanı sıra millî, etnik, kültürel aidiyetlerinin onun kimliğinin tanımlayıcı unsurlarına dönüşme süreçleri ele alınmıştır. Bir başka deyişle sosyo-kültürel güçlerin milliyet, etnisite, kültür benzeri farklılıkları bireyin kim olduğu sorusunun cevaplanması bakımından birer referansa dönüştürme etkinliği irdelenmiştir. Böylece kimlik olgusunun esas itibarıyla sosyal olarak inşâ edildiği iddiası millî, etnik, sosyal ve kültürel kimlik örnekleri üzerinden ortaya konulmuştur. Bu noktada kimlikleri inşâ eden sosyo-kültürel güçlerle kastedilenin ne olduğu sorusu da Zihniyet, İnanç, Kültür ve Kimlik alt başlığı altında cevaplanmıştır.

Bu bağlamda zihniyet, inanç, kültür gibi sosyo-kültürel güçlerin bireysel vasıflarla birlikte aidiyetler/farklılıklar üzerinden kimlik üretme kapasiteleri ortaya konulmuştur. Araştırma sonuçları, aynı sosyo-kültürel güçlerin dayatılmış engellilik kimliğinin de inşâ edici unsurları olduğunu göstermiştir.

Bireyin tekil vasıfları, rolleri ve aidiyetleri üzerinden kimliklenme süreçlerinin kuramsal zemini ise Kimlik Kuramları başlığı altında tartışılmıştır.

Çalışmanın ele aldığı engellilik olgusunun da bir sosyal inşa ürünü olduğu şeklindeki iddiası Engellilik ve engelli kimliği başlığı altında irdelenmiştir. Bu çerçevede engelliliği politik bir kimliğe dönüştüren sosyal gelişmeler, engelliliği kavramsallaştırmaya yönelik kuramsal yaklaşımlar ve engelliliği sosyal olarak inşa eden dinamikler ilgili literatür referansı ile tartışılmıştır.

Çalışmanın 2. bölümü sosyo-kognitif süreçlerin engelliliği kazandığı sosyal anlamlar üzerinden bir kimlik dayatmasına evriltme süreçlerine ayrıntılı bir bakışı içermektedir. Bu bölümde bedenlerin nesneleştirilmesi ve bireyin beden üzerinden anlaşılması, bireysel tahayyüller ve kalıplaşmış varsayımlar, farklılığı bir normaldışılık görme, insan hayatına atfedilen anlamlar, toplumsal öğretiler gibi sosyo-kognitif dinamiklerin engelliliği üretim süreçlerine katılamama, yapıp etme ve rol üstlenebilme kabiliyetlerinden uzak sayma, muktedir ve kusursuz olamama, sağlıksızlık benzeri anlamlar üzerinden değersizleştirdiği ortaya konulmuştur.

Çalışmanın ilk 2 bölümünde ortaya konulan çerçeve, elde edilen bulguların yorumlanmasına imkân sağlayacak bir bakış açısı sağlamıştır.

Mülâkatlar sonunda ortaya çıkan zengin içerikli verilerin analiz edilmesiyle ulaşılan bulgular 7 temada toplanarak sunulmuştur.

“Engelli Bireylerin Kimlik Tanımlarına Dair” başlıklı ilk tema, katılımcıların kendi kimlik tanımlamalarında başvurdukları referanslar ile toplumun kimliklerini tanımlarken kullandıklarını düşündükleri referanslar arasında bir farkın olup olmadığı sorusuna cevap veren bulguları barındırmaktadır. Buna göre katılımcılar kendi kimliklerini kişilik özellikleri ve hobileri, kariyer ve mesleki vasıfları, demografik özellikleri benzeri tekilliklerini öne çıkartarak tanımlamaya yönelmişlerdir. Katılımcıların kendi kimliklerini tanımlamada engel durumlarını yok saymadıklarını belirtmek gerekmektedir. Dahası, toplumun engelliliği normallik kıstasları üzerinden anlamlandırma davranışının da etkisinde kalarak kendilerini normal insan/birey olma vurgusu üzerinden de tanımlamaya yönelebildiklerini belirtmek gerekir. Ancak engellilik merkezli bu tanımlama formları kişilik özellikleri ve hobiler, kariyer ve mesleki vasıflar ile demografik özelliklerden daha sonra gelmektedir. Bu ağırlık sıralaması katılımcıların temel olarak bireysel kimlik ve bireysel kimlik kuramı başlıkları altında da değinildiği üzere, engelliliklerinin gölgesinden uzak özgün bir kimlikle var olmayı öncelediklerini göstermektedir.

Diğer taraftan katılımcılar toplumun kendilerini yardıma muhtaçlık/acizlik, yeteneksizlik, metafizik yeteneklere sahip olma, kimsesizlik benzeri değersizleştirici veya anormalize edici etiketler üzerinden tanımladıklarına inandıklarını belirtmektedirler. Böylece engelli bireyin kendi kimliğini tanımlama biçimleriyle toplumun kendisine yönelttiğine inandığı kimlik tanımlamaları arasında bir farktan söz etmiş olmakla aslında dayatılan engelli kimliğini de bir gerekçeye kavuşturmuş olmaktadır. Araştırma bulgularının 1. temasının “Kimlik Tanımlamaları Arasındaki Farklılıkların Sebepleri” başlıklı kategorisi, katılımcıların kimlik

tanımlamaları arasındaki farkı hangi gerekçelere bağladıklarını ayrıntılı olarak ortaya koymaktadır.

Yukarıdaki satırlarda katılımcıların kimlik tanımlamalarında öncelikli olarak kişilik özelliklerine, meslekî vasıflarına ve demografik özelliklerine vurgu yaptıklarından, ancak engelliliklerini de yok saymadıklarından söz etmiştik. Bu tespit kimlik tanımlamalarında engelliliğin yerinin ne olabileceği sorusuna daha yakından bakılmasını gerekli kılmaktadır. Araştırma sonunda elde edilen veriler, bu soruya ayrıntılı cevap teşkil edebilecek türden bulguları da ortaya koymuştur.

Bulguların “Kimlik Tanımlamalarında Engelliliğin Yeri” başlıklı teması bu soruyu hem engelli birey, hem de toplum bakımından ele almıştır.

Bulguların ilk teması hakkında söylenenlerden de anlaşılabileceği üzere katılımcılar kendi kimliklerine tanım getirirken toplumun engelliliklerini merkeze alan bir yaklaşımının olduğunu belirtmişlerdir. Gerçi bazı katılımcılar anlatılarında toplumun kimliklerini tanımlarken engellerini göz ardı eden tutumlar da ortaya koyabildiklerinden söz etmektedirler. Ancak bu tür durumlar yakın ilişkiler ile faydacı ilişkiler için geçerlidir ve bu bakımdan istisna sayılabilir.

Diğer taraftan katılımcılar kendi kimliklerini tanımlarken engelliliklerini bazen merkeze aldıklarını, bazı hallerde ise daha geri plana ittiklerini belirtmektedirler. Katılımcılar için kimlik tanımlamalarında engellerinin öne çıktığı durumlar erişilebilirlik ve iletişim gibi pratik ihtiyaçları ve engelli olmayan muhataplarıyla olan ilişkileri bağlamında belirlenmektedir. Aksi takdirde katılımcılar için engelleri kimlik tanımlamaları bakımından birinci derecede önemli bir referans işlevi görmemektedir.

Bulguların 3. teması, katılımcıların engellilik olgusuna kendileri tarafından yüklenen anlamlar ile toplumun yüklediğini düşündükleri anlamlar arasındaki farkları keşfetmeye yardımcı olan anlatılar barındırmaktadır. Buna göre katılımcılar engellilik hallerini genellikle insanoğlunun olağan görülmesi gereken bir özelliği olarak anladıklarını belirtmişlerdir. Toplumunsa engelliliklerini yetersizlik ve acizlik çağrıştıran etiketlerle etiketlediklerini söylemektedirler.

Katılımcılar dayatılan engelli kimliğinin farkına hangi durumlarda varmaktadır? Hangi durumlar onları bu dayatmayla yüzleştirmektedir? Bir başka deyişle hangi sosyal uyaranlar onlara bir kimlik dayatmasıyla karşı karşıya bulunduklarını söylemektedir?

Çalışmanın ele aldığı problemin çözülmesinde önem arz eden bu sorular bulguların 3. temasının “Engelli Bireyin Engeline İlişkin Farkındalığı” kategorisi altında ele alınan veriler ışığında cevap bulmaktadır. Toplumsal tutum ve davranışların birer sosyal uyaran olarak katılımcıları maruz kaldıkları kimlik dayatması ile yüzleşmeye sevk ettiği görülmüştür. Katılımcılar kendilerine engellilikleri üzerinden yöneltilen toplumsal tutum ve davranışların ötekileştirme, acıma, küçümseme, güvensizlik ve tedirginlik gibi anlamlar barındırdığına inanmaktadır. Bu noktada akla Türk toplumunun endüstrileşmiş toplumlarda olduğu gibi engelli bireyleri bilinçli bir şekilde sosyal alanın dışına taşıma yöneliminin var olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Bir başka deyişle, engelli bireylerin ötekileştirilmeleri ve anormilize edilmeleri Türk toplumu açısından bilinçli bir sosyal tutum ve davranış mıdır? Bu

çalışmanın “Bir Kimlik Mücadelesi Olarak Engelli Hakları Hareketi” başlığı altında değinilen öjeni ve oralist akımlarının toplumsal planda bir karşılığının olmayışı, engelli bireylerin “steril bir toplum” meydana getirme çabaları adına münhasır kurumlarda tecrit edilmeleri yoluna gidilmeyişi benzeri realiteler bu sorunun cevaplandırılmasına imkân sağlamaktadır

Bu gerçeklikler ışığında engelli bireylere yöneltilen ötekileştirici ve anormalize edici tutumların Türk toplumu açısından onları gerçekte toplumdan tecrit etmek gibi bir bilinç taşımadığı söylenebilir. Katılımcıların ötekileştirme, acıma, küçümseme, güvensizlik ve tedirginlik benzeri anlamlar yüklediği tutum ve davranışlar belki de inançların belirleyiciliği altında zor durumda olanı gözetme bilincini yansıtmaktadır. Ne var ki bu tutum ve davranışlar bireysel kimlikleri tehdit eden bir karakter taşıdığından engelliler bakımından bambaşka bir anlama bürünmektedir. Toplumun övgülerine, acıma ve koruma reflekslerine muhatap olmak belki de katılımcılara pratik bazı faydalar da sağlama potansiyeli taşıırken, onlar bu muhtemel fayda karşılığında bireysel kimliklerinden vazgeçmeyi tercih etmeme eğilimindedirler. Bu bağlamda katılımcılar elde ettikleri başarılar karşısında kendilerine yöneltilen takdir hislerini de örtülü bir küçümseme olarak algılamışlardır ve bu tür anlatılar “küçültücü yüceltme” etiketiyle kodlanarak bulgulara sunulmuştur. Engellilik üzerinden gelişen toplumsal tutum ve davranışların engelli bireyleri nesneleştiren boyutları da aynı tema altında zengin anlatımlar eşliğinde irdelenmiştir.

Araştırma sonuçları, dayatılan kimliğin katılımcıların bireysel ve toplumsal alandaki varlıklarına yansıyan boyutlarına ışık tutan bulgular da ortaya koymuştur. Bu bulgular “Dayatılan Kimliğin Bireysel Alana Yansıması ve Dayatılan Kimliğin Toplumsal Alana Yansıması” başlıklarıyla sunulmuştur.

Bulgular kısmının 4. teması altında ele alındığı üzere dayatılan kimliğin katılımcıların duygu ve zihin dünyalarında önemli izdüşümleri vardır. Bu bulgular, katılımcıların engellilikleri üzerinden dayatılan kimliğin özgün kimliklerini gölgelemesi karşısında psikolojik iyilik hallerini azaltan süreçler yaşadıklarını belirtmişlerdir. Araştırmanın bu bulguları, genel anlamda engellilik olgusunun psiko-sosyal arka planına da ışık tutmaktadır. Bulgular göstermektedir ki, dayatılan kimlik bireylerin özsaygı ve özgüven duygularını örseleme potansiyeli taşımaktadır. Nitekim bazı katılımcılar dayatılan kimlikle mücadele süreçlerinin kendilerini umutsuzluk ve yorgunluk duygularına sevk ettiğini belirtmişlerdir. Bu meyanda dayatılan kimlik karşısında katılımcıların yaşadıkları duygusal süreçler, engelliliğin kendilerini maruz bıraktığı sınırlılıklarla mücadele etme güçlerini zayıflatmaktadır. Bu durum engelli bireylerin dayatılan kimliğe teslim olma ve engelliliklerine yüklenen olumsuz anlamları bilinçdışı bir şekilde benimseme ihtimallerini kuvvetlendirmektedir. Dayatılan kimliğin meydana getirdiği duygusal yıpratıcılık karşısında gösterilen bilinçdışı tepkiler bireyin sosyal alandaki varlığını da etkilemekte, onu gerçekte istemediği geçimsiz çatışmacı benzeri kimliklere muhatap kılabilmektedir.

- Dayatılan kimlik engelli bireylerin sosyalizasyon süreçlerini nasıl etkilemektedir?
- Dayatılan kimlik engelli bireylerin bir çalışan, bir eş, bir anne-baba rolleri üzerinden sosyal alanın bir aktörü olma çabalarına nasıl dokunmaktadır?

- Dayatılan kimlik bireyleri belli işlerde çalışmaya, belli nitelikteki bireylerle daha yakın ilişkiler kurmaya zorlamakta mıdır?

Araştırmanın bu soruların cevaplandırılmasına imkân sağlayan bulguları, “Dayatılan Kimliğin Toplumsal Alana Yansıması” başlığı altında sunulmuştur. Bu başlık altında sunulan bulgular göstermektedir ki, bireylerin sosyal ilişkileri ile toplumsal alandaki rol üstlenme süreçleri dayatılan engelli kimliğinin belirleyiciliği altında gerçekleşmektedir. Bir başka deyişle, bireyin dâhil olduğu hemen tüm sosyal etkileşim süreçlerinde dayatılan engelli kimliğinin varlığını hissetmesi söz konusudur. Katılımcılar dayatılmış engelli kimliğinin bu kuşatıcılığını olabildiğince asgariye indirmek adına bir dizi çaba içine girmektedir. Bu çabalar bazı durumlarda engelliliğin anlamının yeniden tanımlanması, bazı durumlarda bireyin engelliliğinin sınırlayıcılığı içerisinde kendisine engellilikle ilişkili görece daha değerli roller tanımlaması, bazen de dayatılan kimliğe açık bir direnç göstermesi şeklinde tezahür edebilmektedir. Sözü edilen çabalar engellilik olgusunun psiko-sosyal boyutunun çözümlenmesi ve pratik uygulama araçlarının geliştirilmesi bakımından önemlidir; bulgular bölümünde 6. ve 7. temalar altında olabildiğince ayrıntılı bir şekilde irdelenmiştir.

Araştırma sonuçları engelli katılımcıların kendilerine dayatılan kimlikle birlikte kendi zihin dünyalarında ürettikleri özgün kimlikleri bir arada yaşama durumuyla karşı karşıya kaldıklarını açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bu süreç birbiriyle çelişen kimliklerin yönetilmesini gerektirmektedir. Sözü ettiğimiz kimlik yönetim stratejisi, başlıca iki önceliğe sahiptir:

- Katılımcılar içinde yaşamaya mecbur oldukları toplumla çatışmaktan olabildiğince uzak olmayı önemsemektedirler.
- Buna karşın kendi “ben”lerinden de olabildiğince az ödün vermenin çabası içerisindeyler.

Araştırma bulguları katılımcıların engel türleri değişkeni üzerinden de yorumlanmıştır. Buna göre araştırmanın bulguları toplumun engelliliğe yüklediği anlamların engel türlerine göre bazı farklılıklar içerebileceğine işaret etmektedir. Katılımcıların anlatıları toplumun görme engelliliği diğer engel türlerine oranla daha fazla trajik görme eğilimini göstermektedir. Diğer taraftan engel türüne bağlı olarak engelin görünür olmasıyla dayatılmış kimliği üreten toplumsal algılara muhatap olma arasında da pozitif bir ilişkiden söz etmek mümkündür. Araştırmaya katılan görme ve ortopedik engelliler bedensel farklılıkları ile engelleri dolayısıyla kullandıkları beyaz baston, tekerlekli sandalye, koltuk değneği benzeri araçların engellerini daha görünür kıldığını ve bu durumun stereotipik algıları tetiklediğini belirtmişlerdir. Buna karşın işitme engelliler engellerinin görünür olmayışı dolayısıyla zihinsel yetilerden de uzak farz edildiklerini ve dayatılmış kimliği bir başka boyutuyla tecrübe ettiklerini belirtmişlerdir.

Bu çalışma bireyin ve toplumun iyilik halini geliştirmeyi temel amaç edinen sosyal hizmet disiplini açısından hem teorik, hem de pratik uygulama planında önemli katkılar sağlama potansiyeline sahiptir. Bireyin iyilik halinin maksimize edilmesi, onun fizyolojik ihtiyaçları yanında özgün bir birey olma, bireysel saygınlık gibi ihtiyaçlarının da hesaba katılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda Sosyal Hizmet uygulamacılarının bireyi kendi özgün karakteri temelinde içinde yaşadığı fiziksel ortam ve sosyo-kültürel ekolojik şartlar dâhilinde

ele alması önem arz etmektedir. Bu bağlamda sosyal çalışmacılar bireyin iyilik halini yükseltmede onun öz potansiyelini açığa çıkarmasının önünü açarken; diğer taraftan onu çevreleyen şartların engelleyiciliğini bertaraf etme adına çözümler üretmeye odaklanmak durumundadır. Bu çalışmanın bulguları göstermiştir ki, engellilik hali bireyin kendi öznel gerçekliğinin yanında fizikî ve sosyo-kültürel şartların ürettiği bir engellenmişlik durumudur. İnsanı maddî ve manevî hassaları ile bütüncül bir bakış açısıyla anlamak durumunda olan sosyal çalışmacıların, engelliliğin bireyin bir özelliği olduğu, ama onu var eden her şeyi olmadığı bilincini yansıtan bir yaklaşımı benimsemeleri beklenir. Engelli bireylerin sahip oldukları yetiler üzerinden içinde yaşadıkları toplumla bütünleşebilmeleri ise engelliliğin sosyal düzlemdeki karşılığının çözümlenmesini gerekli kılar. Bu çalışma engellilik olgusunun bir kimlik dayatmasına dönüşme süreçlerini Türk toplumundaki özgün dinamikler üzerinden, daha da önemlisi engelli bireylerin kendi gerçek yaşamışlıkları eliyle akademik alana taşımıştır. Böylece çalışma engelli bireylerin kendi tecrübelerini, duygu ve düşüncelerini bilimsel bulgular halinde sosyal çalışmacıların kullanımına sunmuş olmaktadır. Bu çalışma engelli bireylerin özgün bireysel kimlikleriyle var olma ihtiyaçlarının fizyolojik ve maddî ihtiyaçları derecesinde önemli olduğunu göstermiştir. Bu çalışma aynı zamanda dayatılmış engelli kimliğinin engelli bireylerin yapıp etme kabiliyetlerinden, rol üstlenebilme yetilerinden uzak bireyler olduğu varsayımından beslendiğini göstermiştir. Engelli bireyler de dayatılmış engelli kimliği karşısındaki reaksiyoner pozisyonlarını daha çok rolleri ve yapıp etme becerilerini görünür kılarak belirlemektedirler. Çalışmanın bu bulguları, sosyal hizmet uygulamalarının temel önceliğinin engelli bireylerin rol üstlenme ve yapıp etme kabiliyetlerinin geliştirilmesi olması gerektiğine işaret etmektedir.

Engellilik çalışmalarının dünyadaki mevcut durumuna bakıldığında, engellilik olgusunu toplum-spesifik bir mesele olarak ele almayı tercih eden eleştirel çalışmaların her geçen gün daha önemli bulunduğu görülecektir. Bu çerçevede engellilik çalışmaları alanında yapılan nitel çalışmaların sayılarının akademik dünyada artan bir trend içerisinde olduğu gözlenmektedir. Engelli bireylerin gerçek tecrübelerini akademik dünyaya taşıyan bu nitel çalışmanın bulguları üzerinden yaşanacak bilimsel tartışmaların, benzer çalışmaların sayısının artmasına katkı sağlayacağı umulur.



KAYNAKÇA

- Aarts, H. and Dijksterhuis, A. (2003). The Silence of the Library: Environment, Situational Norm, and Social Behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(1). pp. 18–28.
- Aas, S. (2016). Disabled – Therefore, Unhealthy?. *Ethical Theory and Moral Practice*, 19(5). pp. 1259–1274. doi: [10.1007/s10677-016-9735-4](https://doi.org/10.1007/s10677-016-9735-4).
- Abang, T. B. (1988). Disablement, Disability and the Nigerian Society. *Disability, Handicap & Society*, 3(1). pp. 71–77. doi: [10.1080/02674648866780061](https://doi.org/10.1080/02674648866780061).
- Agbenyega, J. S. (2003). The Power of Labeling Discourse in the Construction of Disability in Ghana. in *Educational Research, Risks and Dilemmas. International Conference of the Australian Association for Research in Education 2003*, Australian Association for Research in Education, pp. 1–12. <https://research.monash.edu/en/publications/the-power-of-labeling-discourse-in-the-construction-of-disability> (Erişim: 29 December 2019).
- Agmon, M., Sa’ar, A. and Araten-Bergman, T. (2016). The Person in the Disabled Body: A Perspective on Culture and Personhood from the Margins. *International Journal for Equity in Health*, 15(146). pp. 1–11. doi: [10.1186/s12939-016-0437-2](https://doi.org/10.1186/s12939-016-0437-2).
- Ahmed, A. M. (2007). Group Identity, Social Distance and Intergroup Bias. *Journal of Economic Psychology*, 28(3). pp. 324–337. doi: [10.1016/j.joep.2007.01.007](https://doi.org/10.1016/j.joep.2007.01.007).
- Ahrens, T. and Chapman, C. S. (2000). Occupational Identity of Management Accountants in Britain and Germany. *European Accounting Review*, 9(4). pp. 477–498. doi: [10.1080/09638180020024070](https://doi.org/10.1080/09638180020024070).
- Akyol, Y. et al. (2013). Quality of Life in Patients with Lower Limb Amputation: Does it Affect Post-Amputation Pain, Functional Status, Emotional Status and Perception of Body İmage?. *Journal of Musculoskeletal Pain*, 21(4). pp. 334–340. doi: [10.3109/10582452.2013.851761](https://doi.org/10.3109/10582452.2013.851761).
- Al-Aoufi, H., Al-Zyoud, N. and Shahminan, N. (2012). İslam and the Cultural Conceptualisation of Disability. *International Journal of Adolescence and Youth*, 17(4). pp. 205–219. doi: [10.1080/02673843.2011.649565](https://doi.org/10.1080/02673843.2011.649565).
- Alderfer, C. P. (1969). An Empirical Test of a New Theory of Human Needs. *Organizational Behavior and Human Performance*, 4(2). pp. 142–175. doi: [10.1016/0030-5073\(69\)90004-X](https://doi.org/10.1016/0030-5073(69)90004-X).
- Allday, K. (2009). From Changeling to Citizen: Learning Disability and its Representation in Museums. *Museum and Society*, 7(1). pp. 32–49.
- Altunoğlu, M. (2007) *Kimlik’in Modern İnşai, Kimlik Politikaları ve Tırkiye’de Kimlik Tartışmaları*. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi.
- Anderson, B. R. O. (1983) *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Anderson, D. W. (2015). Beauty and Disability. *International Journal of Christianity & Education*, 19(3). pp. 182–196. doi: [10.1177/2056997115588868](https://doi.org/10.1177/2056997115588868).
- Anderson, J. and Carden-Coyne, A. (2007). Enabling the Past: New Perspectives in the History of Disability. *European Review of History: Revue europeenne d’histoire*, 14(4). pp. 447–457. doi: [10.1080/13507480701752102](https://doi.org/10.1080/13507480701752102).

- Anderson, R. C. (2003). In Search of the Disabled Human Body in Theological Education: Critical Perspectives on the Construction of Normalcy-An Overview. *Journal of Religion, Disability & Health*, 7(3). pp. 33–55. doi: [10.1300/J095v07n03_04](https://doi.org/10.1300/J095v07n03_04).
- Anık, C. (2011). Toplumsal Zihniyet Aracılığı ile Sosyal Kontrol. *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, (2). pp. 1–18.
- Annales School. School of History. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Annales-school> (Erişim: 23 April 2021).
- Anteby, M. (2008). Identity Incentives as an Engaging form of Control: Revisiting Leniencies in an Aeronautic Plant. *Organization Science*, 19(2). pp. 202–220. doi: [10.1287/orsc.1070.0343](https://doi.org/10.1287/orsc.1070.0343).
- Arasteh, F., Tous, M. D. and Tahriri, A. (2016). The Relationship between Attitudes towards Foreign Culture and Language Proficiency Level: A Case of Iranian EFL Learners. *Journal of Applied Linguistics and Language Research*, 3(1). pp. 241–245.
- Ariely, G. (2012). Globalisation and the Decline of National Identity? An Exploration across Sixty-Three Countries. *Nations and Nationalism*, 18(3). pp. 461–482. doi: [10.1111/j.1469-8129.2011.00532.x](https://doi.org/10.1111/j.1469-8129.2011.00532.x).
- Arnett, J. J. (2000). Emerging Adulthood: A Theory of Development From the Late Teens Through the Twenties. *The American Psychologist*, 55(5). pp. 469–480.
- Arslan, E. ve Arı, R. (2008). Erikson'un Psikososyal Gelişim Dönemleri Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlama, Güvenirlilik ve Geçerlik Çalışması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (19). pp. 53–60.
- Ashforth, B. E., Harrison, S. H. and Corley, K. G. (2008). Identification in Organizations: An Examination of Four Fundamental Questions. *Journal of Management*, 34(3). pp. 325–374. doi: [10.1177/0149206308316059](https://doi.org/10.1177/0149206308316059).
- Ashforth, B. E. and Kreiner, G. E. (1999). How Can You Do It?: Dirty Work and the Challenge of Constructing a Positive Identity. *Academy of Management Review*, 24(3). pp. 413–434. doi: [10.5465/amr.1999.2202129](https://doi.org/10.5465/amr.1999.2202129).
- Ashforth, B. E. and Kreiner, G. E. (2014). Dirty Work and Dirtier Work: Differences in Countering Physical, Social, and Moral Stigma. *Management and Organization Review*, 10(1). pp. 81–108. doi: [10.1111/more.12044](https://doi.org/10.1111/more.12044).
- Ashforth, B. E. and Mael, F. (1989). Social Identity Theory and the Organization. *Academy of Management Review*, 14(1). pp. 20–39. doi: [10.5465/amr.1989.4278999](https://doi.org/10.5465/amr.1989.4278999).
- Ashmore, R. D., Deaux, K. and McLaughlin-Volpe, T. (2004). An Organizing Framework for Collective Identity: Articulation and Significance of Multidimensionality. *Psychological Bulletin*, 130(1). pp. 80–114. doi: [10.1037/0033-2909.130.1.80](https://doi.org/10.1037/0033-2909.130.1.80).
- Aspers, P. and Corte, U. (2019). What is Qualitative in Qualitative Research. *Qualitative Sociology*, 42(2). pp. 139–160. doi: [10.1007/s11133-019-9413-7](https://doi.org/10.1007/s11133-019-9413-7).
- Assor, A. (1989). The Power Motive as an Influence on the Evaluation of High and Low Status Persons. *Journal of Research in Personality*, 23(1). pp. 55–69. doi: [10.1016/0092-6566\(89\)90033-0](https://doi.org/10.1016/0092-6566(89)90033-0).
- Atak, H. (2011). Kimlik Gelişimi ve Kimlik Biçimlenmesi: Kuramsal Bir Değerlendirme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, 3(1). pp. 163–213.

- Atkinson, D. and Walmsley, J. (2010). History from the Inside: Towards an Inclusive History of Intellectual Disability. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 12(4). pp. 273–286. doi: [10.1080/15017410903581205](https://doi.org/10.1080/15017410903581205).
- Augustus-Horvath, C. L. and Tylka, T. L. (2009). A Test and Extension of Objectification Theory as it Predicts Disordered Eating: Does Women's Age Matter?. *Journal of Counseling Psychology*, 56(2). pp. 253–265. doi: [10.1037/a0014637](https://doi.org/10.1037/a0014637).
- Aviram, R. B. and Rosenfeld, S. (2002). Application of Social Identity Theory in Group Therapy with Stigmatized Adults. *International Journal of Group Psychotherapy*, 52(1). pp. 121–130. doi: [10.1521/ijgp.52.1.121.45468](https://doi.org/10.1521/ijgp.52.1.121.45468).
- Ayran, G. ve Baran, M. (2016). Sağlıklı ve Engelli Çocuk Sahibi Annelerin Çocuk Yetiştirme Tutumları ve Disiplin Yöntemleri. *Balıkesir Health Sciences Journal*, 5(1). pp. 1–6. doi: [10.5505/bsbd.2016.86547](https://doi.org/10.5505/bsbd.2016.86547).
- Azmitia, M., Syed, M. and Radmacher, K. (2008). On the Intersection of Personal and Social Identities: Introduction and Evidence from a Longitudinal Study of Emerging Adults. *New Directions for Child and Adolescent Development*, (120). pp. 1–16. doi: [10.1002/cd.212](https://doi.org/10.1002/cd.212).
- Báčová, V. (1998). The Construction of National Identity-on Primordialism and Instrumentalism. *Human Affairs*, 8(1). pp. 29–43.
- Bailey, K. A. et al. (2016). Managing the Stigma: Exploring Body Image Experiences and Self-Presentation among People with Spinal Cord Injury. *Health Psychology Open*, 3(1). pp. 1–10. doi: [10.1177/2055102916650094](https://doi.org/10.1177/2055102916650094).
- Bamberg, M. (2011). Who am I? Narration and its Contribution to Self and Identity. *Theory & Psychology*, 21(1). pp. 3–24. doi: [10.1177/0959354309355852](https://doi.org/10.1177/0959354309355852).
- Barbotte, E. et al. (2001). Prevalence of Impairments, Disabilities, Handicaps and Quality of Life in the General Population: A Review of Recent Literature. *Bulletin of the World Health Organization*, 79(11). pp. 1047–1055.
- Barbulescu, R. and Bidwell, M. (2012). Do Women Choose Different Jobs from Men? Mechanisms of Application Segregation in the Market for Managerial Workers. *Organization Science*, 24(3). pp. 737–756. doi: [10.1287/orsc.1120.0757](https://doi.org/10.1287/orsc.1120.0757).
- Bargh, J. A. and Williams, E. L. (2006). The Automaticity of Social Life. *Current Directions in Psychological Science*, 15(1). pp. 1–4. doi: [10.1111/j.0963-7214.2006.00395.x](https://doi.org/10.1111/j.0963-7214.2006.00395.x).
- Barlow, K. M., Taylor, D. M. and Lambert, W. E. (2000). Ethnicity in America and Feeling “American”. *The Journal of Psychology*, 134(6). pp. 581–600. doi: [10.1080/00223980009598238](https://doi.org/10.1080/00223980009598238).
- Barnes, C. (1995). Disability, Cultural Representation and Language. *Critical Public Health*, 6(2). pp. 9–20. doi: [10.1080/09581599508409048](https://doi.org/10.1080/09581599508409048).
- Baroutsis, A. (2019). Understanding Media Mentalities and Logics: Institutional and Journalistic Practices, and the Reporting of Teachers' Work. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 40(4). pp. 545–559. doi: [10.1080/01596306.2017.1399861](https://doi.org/10.1080/01596306.2017.1399861).
- Bates, F. L. (1956). Position, Role, and Status: A Reformulation of Concepts. *Social Forces*, 34(4). pp. 313–321. doi: [10.2307/2573663](https://doi.org/10.2307/2573663).

- Battalova, A. (2019). Ambivalent Subjectivities: Experiences of Mothers with Disabilities in Russia. *Disability & Society*, 34(6). pp. 904–925. doi: [10.1080/09687599.2019.1580563](https://doi.org/10.1080/09687599.2019.1580563).
- Baumeister, R. F. (1986) *Identity: Cultural Change and the Struggle for Self*. New York: Oxford University Press.
- Baynton, D. C. (2013). Disability and the Justification of Inequality in American History. in Davis, L. J. (ed.) *The Disability Studies Reader*. 0 edn. Routledge, pp. 33–56. doi: [10.4324/9780203077887-8](https://doi.org/10.4324/9780203077887-8).
- Beaudry, J.-S. (2016). Beyond (Models of) Disability?. *Journal of Medicine and Philosophy*, 41(2). pp. 210–228. doi: [10.1093/jmp/jhv063](https://doi.org/10.1093/jmp/jhv063).
- Becker, J. C., Kraus, M. W. and Rheinschmidt-Same, M. (2017). Cultural Expressions of Social Class and Their Implications for Group-Related Beliefs and Behaviors: Cultural Expressions of Social Class. *Journal of Social Issues*, 73(1). pp. 158–174. doi: [10.1111/josi.12209](https://doi.org/10.1111/josi.12209).
- Beckett, A. E. (2006). Understanding Social Movements: Theorising the Disability Movement in Conditions of Late Modernity. *The Sociological Review*, 54(4). pp. 734–752. doi: [10.1111/j.1467-954X.2006.00669.x](https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2006.00669.x).
- Bengtsson, S. (2016). The Two-Sided Coin – Disability, Normalcy and Social Categorization in the New Testament. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 18(3). pp. 269–279. doi: [10.1080/15017419.2015.1064027](https://doi.org/10.1080/15017419.2015.1064027).
- Bernal, V. G. and Roca, B. (2016). Disability, Social Movements and Radical Theory: An Anthropological Approach. *Anthropological Notebooks*, 22(2). pp. 79–92.
- Berzonsky, M. D. (1990). Self-Construction over the Life Span: A Process Perspective on Identity Formation. in *Advances In Personal Construct Psychology*. US: Elsevier Science/JAI Press (Advances In Personal Construct Psychology: A Research Annual). pp. 155–186.
- Berzonsky, M. D. and Ferrari, J. R. (2009). A Diffuse-Avoidant Identity Processing Style: Strategic Avoidance or Self-Confusion?. *Identity*, 9(2). pp. 145–158. doi: [10.1080/15283480802683607](https://doi.org/10.1080/15283480802683607).
- Berzonsky, M. D., Macek, P. and Nurmi, J.-E. (2003). Interrelationships Among Identity Process, Content, and Structure: A Cross-Cultural Investigation. *Journal of Adolescent Research*, 18(2). pp. 112–130. doi: [10.1177/0743558402250344](https://doi.org/10.1177/0743558402250344).
- Bettenhausen, K. and Murnighan, J. K. (1985). The Emergence of Norms in Competitive Decision-Making Groups. *Administrative Science Quarterly*, 30(3). p. 350. doi: [10.2307/2392667](https://doi.org/10.2307/2392667).
- Bezci, Ş. (2008). Youth in Crisis: An Eriksonian Interpretation of Adolescent Identity in “Franny”. *Novitas-ROYAL*, 2(1). pp. 1–12.
- Bhugra, D. et al. (1999). Cultural Identity and its Measurement: A Questionnaire for Asians. *International Review of Psychiatry*, 11(2–3). pp. 244–249. doi: [10.1080/09540269974438](https://doi.org/10.1080/09540269974438).
- Bickenbach, J. (2013). Disability, “Being Unhealthy,” and Rights to Health. *Journal of Law, Medicine & Ethics*, 41(4). pp. 821–828. doi: [10.1111/jlme.12092](https://doi.org/10.1111/jlme.12092).
- Bickenbach, J. E. et al. (1999). Models of Disablement, Universalism and the International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps. *Social Science & Medicine*, 48(9). pp. 1173–1187. doi: [10.1016/S0277-9536\(98\)00441-9](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(98)00441-9).

- Bickenbach, J. E. (2009). Disability, Culture and the UN Convention. *Disability and Rehabilitation*, 31(14). pp. 1111–1124. doi: [10.1080/09638280902773729](https://doi.org/10.1080/09638280902773729).
- Bickenbach, J., Rubinelli, S. and Stucki, G. (2017). Being a Person with Disabilities or Experiencing Disability: Two Perspectives on the Social Response to Disability. *Journal of Rehabilitation Medicine*, 49(7). pp. 543–549. doi: [10.2340/16501977-2251](https://doi.org/10.2340/16501977-2251).
- Billig, M. and Tajfel, H. (1973). Social Categorization and Similarity in Intergroup Behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 3(1). pp. 27–52. doi: [10.1002/ejsp.2420030103](https://doi.org/10.1002/ejsp.2420030103).
- Birenbaum, A. (1979). The Social Construction of Disability. *Journal of Sociology and Social Welfare*, 6(1). pp. 89–101.
- Black, R. S. and Pretes, L. (2007). Victims and Victors: Representation of Physical Disability on the Silver Screen. *Research and Practice for Persons with Severe Disabilities*, 32(1). pp. 66–83. doi: [10.2511/rpsd.32.1.66](https://doi.org/10.2511/rpsd.32.1.66).
- Bolt, D. (2016). Pretending to be a Normal Human Being: Peep Show, Sitcom, and the Momentary Invocation of Disability. *Disability & Society*, 31(6). pp. 745–757. doi: [10.1080/09687599.2016.1203292](https://doi.org/10.1080/09687599.2016.1203292).
- Bonde, H. (1996). Masculine Movements: Sport and Masculinity in Denmark at the Turn of the Century. *Scandinavian Journal of History*, 21(2). pp. 63–89. doi: [10.1080/03468759608579317](https://doi.org/10.1080/03468759608579317).
- Borowski, E. J. (1976). Identity and Personal Identity. *Mind*, 85(340). pp. 481–502.
- Bos, A. (2002). Aristotelian and Platonic Dualism in Hellenistic and Early Christian Philosophy and in Gnosticism. *Vigiliae Christianae*, 56(3). pp. 273–291. doi: [10.1163/157007202760235409](https://doi.org/10.1163/157007202760235409).
- Bose, C. E. and Rossi, P. H. (1983). Gender and Jobs: Prestige Standings of Occupations as Affected by Gender. *American Sociological Review*, 48(3). p. 316. doi: [10.2307/2095225](https://doi.org/10.2307/2095225).
- Bostancı, N. (2005). Ruhsal Bozukluğu Olan Bireylere Yönelik Stigma ve Bunun Azaltılmasına Yönelik Uygulamalar. *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, (18). pp. 32–38.
- Brantlinger, E. et al. (2005). Qualitative Studies in Special Education. *Exceptional Children*, 71(2). pp. 195–207. doi: [10.1177/001440290507100205](https://doi.org/10.1177/001440290507100205).
- Brauer, M. and Chekroun, P. (2005). The Relationship between Perceived Violation of Social Norms and Social Control: Situational Factors Influencing the Reaction to Deviance. *Journal of Applied Social Psychology*, 35(7). pp. 1519–1539. doi: [10.1111/j.1559-1816.2005.tb02182.x](https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2005.tb02182.x).
- Brewer, M. B. (1991). The Social Self: On Being the Same and Different at the Same Time. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17(5). pp. 475–482. doi: [10.1177/0146167291175001](https://doi.org/10.1177/0146167291175001).
- Brewer, M. B. and Gardner, W. (1996). Who is this “We”? Levels of collective identity and self representations.. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(1). pp. 83–93. doi: [10.1037/0022-3514.71.1.83](https://doi.org/10.1037/0022-3514.71.1.83).

- Brine, J. (1999). Economic Growth, Social Exclusion and the European Discourse of Equality: Pathologizing “The Unemployed”. *Research Papers in Education*, 14(1). pp. 93–105. doi: [10.1080/0267152990140106](https://doi.org/10.1080/0267152990140106).
- Brisenden, S. (1986). Independent Living and the Medical Model of Disability. *Disability, Handicap & Society*, 1(2). pp. 173–178. doi: [10.1080/02674648666780171](https://doi.org/10.1080/02674648666780171).
- Broberg, M. (2011). Expectations of and Reactions to Disability and Normality Experienced by Parents of Children with Intellectual Disability in Sweden: Parents of Children with ID. *Child: Care, Health and Development*, 37(3). pp. 410–417. doi: [10.1111/j.1365-2214.2010.01198.x](https://doi.org/10.1111/j.1365-2214.2010.01198.x).
- Brocious, H. (2017). Erickson’s Identity Theory and the Importance of Ethnic Exploration for Transnational Adoptees. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 27(4). pp. 321–333. doi: [10.1080/10911359.2017.1284029](https://doi.org/10.1080/10911359.2017.1284029).
- Brubaker, R. (2010). Charles Tilly as a Theorist of Nationalism. *The American Sociologist*, 41(4). pp. 375–381. doi: [10.1007/s12108-010-9107-9](https://doi.org/10.1007/s12108-010-9107-9).
- Brubaker, R. and Cooper, F. (2000). Beyond “Identity”. *Theory and Society*, 29(1). pp. 1–47. doi: [10.1023/A:1007068714468](https://doi.org/10.1023/A:1007068714468).
- Brzuzay, S. (1997). Deconstructing Disability: The Impact of Definition. *Journal of Poverty*, 1(1). pp. 81–91. doi: [10.1300/J134v01n01_06](https://doi.org/10.1300/J134v01n01_06).
- Burcu, E. (2011). Türkiye’deki Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28(1). pp. 0–0.
- Burke, P. (1986). Strengths and Weaknesses of the History of Mentalities. *History of European Ideas*, 7(5). pp. 439–451. doi: [10.1016/0191-6599\(86\)90120-8](https://doi.org/10.1016/0191-6599(86)90120-8).
- Burke, P. J. and Hoelter, J. W. (1988). Identity and Sex-Race Differences in Educational and Occupational Aspirations Formation. *Social Science Research*, 17(1). pp. 29–47. doi: [10.1016/0049-089X\(88\)90019-1](https://doi.org/10.1016/0049-089X(88)90019-1).
- Burke, P. J. and Reitzes, D. C. (1981). The Link Between Identity and Role Performance. *Social Psychology Quarterly*, 44(2). pp. 83–92. doi: [10.2307/3033704](https://doi.org/10.2307/3033704).
- Burke, P. J. and Tully, J. C. (1977). The Measurement of Role Identity. *Social Forces*, 55(4). pp. 881–897. doi: [10.2307/2577560](https://doi.org/10.2307/2577560).
- Burnham, J. C. (2012). The Death of the Sick Role. *Social History of Medicine*, 25(4). pp. 761–776. doi: [10.1093/shm/hks018](https://doi.org/10.1093/shm/hks018).
- Burns, T. R. and Engdahl, E. (1998). The Social Construction of Consciousness. Part 2: Individual Selves, Self-awareness, and Reflectivity. *Journal of Consciousness Studies*, 5(2). pp. 166–184.
- Burrage, M. (1972). The Group Ties of Occupations in Britain and the United States. *Administrative Science Quarterly*, 17(2). p. 240. doi: [10.2307/2393958](https://doi.org/10.2307/2393958).
- Butler, R. and Bowlby, S. (1997). Bodies and Spaces: An Exploration of Disabled People’s Experiences of Public Space. *Environment and Planning D: Society and Space*, 15(4). pp. 411–433. doi: [10.1068/d150411](https://doi.org/10.1068/d150411).

- Calderón-Almendros, I. and Ruiz-Román, C. (2016). Disadvantaged Identities: Conflict and Education from Disability, Culture and Social Class. *Educational Philosophy and Theory*, 48(9). pp. 946–958. doi: [10.1080/00131857.2015.1118613](https://doi.org/10.1080/00131857.2015.1118613).
- Calhoun, C. (1993). Nationalism and Ethnicity. *Annual Review of Sociology*, 19, pp. 211–239.
- Callero, P. L. (1985). Role-Identity Salience. *Social Psychology Quarterly*, 48(3). pp. 203–215. doi: [10.2307/3033681](https://doi.org/10.2307/3033681).
- Carter, K. N. *et al.* (2009). How much and for Whom Does Self-identified Ethnicity Change over Time in New Zealand? Results from a Longitudinal Study. *Social Policy Journal of New Zealand*, (36). pp. 32–45.
- Cash, T. F. and Henry, P. E. (1995). Women's Body Images: The Results of a National Survey in the U.S.A.. *Sex Roles*, 33(1–2). pp. 19–28. doi: [10.1007/BF01547933](https://doi.org/10.1007/BF01547933).
- Castano, E., Leidner, B. and Slawuta, P. (2008). Social Identification Processes, Group Dynamics and the Behaviour of Combatants. *International Review of the Red Cross*, 90(870). pp. 259–271. doi: [10.1017/S1816383108000301](https://doi.org/10.1017/S1816383108000301).
- Ceylan, T. (2010). Siyaset Felsefesinin Temel Problemlerinden Biri ve Birlikte Yaşamının Koşulu Olan Adalet (Platon). *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (14). pp. 159–176.
- Chang, H. (2017). From Advocacy to Service Provision: State Transformation and the Disability Rights Movement in Taiwan. *Disability & Society*, 32(3). pp. 308–322. doi: [10.1080/09687599.2017.1294050](https://doi.org/10.1080/09687599.2017.1294050).
- Chapireau, F. (2005). The Environment in the International Classification of Functioning, Disability and Health. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 18(4). pp. 305–311. doi: [10.1111/j.1468-3148.2005.00269.x](https://doi.org/10.1111/j.1468-3148.2005.00269.x).
- Charmaz, K. (1983). Loss of Self: A Fundamental Form of Suffering in the Chronically ill. *Sociology of Health and Illness*, 5(2). pp. 168–195. doi: [10.1111/1467-9566.ep10491512](https://doi.org/10.1111/1467-9566.ep10491512).
- Charmaz, K. (1995). The Body, Identity, and Self: Adapting To Impairment. *The Sociological Quarterly*, 36(4). pp. 657–680. doi: [10.1111/j.1533-8525.1995.tb00459.x](https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.1995.tb00459.x).
- Chattopadhyay, P., Tluchowska, M. and George, E. (2004). Identifying the Ingroup: A Closer Look at the Influence of Demographic Dissimilarity on Employee Social Identity. *The Academy of Management Review*, 29(2). p. 180. doi: [10.2307/20159028](https://doi.org/10.2307/20159028).
- Chen, S., Lee-Chai, A. Y. and Bargh, J. A. (2001). Relationship Orientation as A Moderator of the Effects of Social Power. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80(2). pp. 173–187. doi: [10.1037/0022-3514.80.2.173](https://doi.org/10.1037/0022-3514.80.2.173).
- Cheryan, S. and Monin, B. (2005). Where are you really from?: Asian Americans and identity denial.. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89(5). pp. 717–730. doi: [10.1037/0022-3514.89.5.717](https://doi.org/10.1037/0022-3514.89.5.717).
- Chreim, S. (2002). Influencing Organizational Identification During Major Change: A Communication- Based Perspective. *Human Relations*, 55(9). pp. 1117–1137. doi: [10.1177/0018726702055009022](https://doi.org/10.1177/0018726702055009022).

- Chreim, S., Williams, B. E. (Bernie) and Hinings, C. R. (Bob) (2007). Interlevel Influences on the Reconstruction of Professional Role Identity. *Academy of Management Journal*, 50(6). pp. 1515–1539. doi: [10.5465/amj.2007.28226248](https://doi.org/10.5465/amj.2007.28226248).
- Chryssochoou, X. (2003). Studying Identity in Social Psychology: Some Thoughts on the Definition of Identity and its Relation to Action. *Journal of Language and Politics*, 2(2). pp. 225–241. doi: [10.1075/jlp.2.2.03chr](https://doi.org/10.1075/jlp.2.2.03chr).
- Cialdini, R. B. (2003). Crafting Normative Messages to Protect the Environment. *Current Directions in Psychological Science*, 12(4). pp. 105–109. doi: [10.1111/1467-8721.01242](https://doi.org/10.1111/1467-8721.01242).
- Cialdini, R. B. (2007). Descriptive Social Norms as Underappreciated Sources of Social Control. *Psychometrika*, 72(2). pp. 263–268. doi: [10.1007/s11336-006-1560-6](https://doi.org/10.1007/s11336-006-1560-6).
- Cialdini, R. B., Reno, R. R. and Kallgren, C. A (1990). A Focus Theory of Normative Conduct: Recycling the Concept of Norms to Reduce Littering in Public Places. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(6). pp. 1015–1026.
- Çivgin, A. (2013). David Hume: Felsefe ve Metafiziğin Mahiyeti. *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, (20). pp. 31–40.
- Çivgin, A. G. (2018). Platon'un Adalet ve Filozof Kral Anlayışı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. <https://acikerisim.bartın.edu.tr/handle/11772/6011> (Erişim: 17 April 2021).
- Claassens, L. J. M. (2013). Countering Stereotypes: Job, Disability, and Human Dignity. *Journal of Religion, Disability & Health*, 17(2). pp. 169–183. doi: [10.1080/15228967.2013.752927](https://doi.org/10.1080/15228967.2013.752927).
- Cleary, M., Horsfall, J. and Hayter, M. (2014). Data Collection and Sampling in Qualitative Research: Does Size Matter?. *Journal of Advanced Nursing*, 70(3). pp. 473–475. doi: [10.1111/jan.12163](https://doi.org/10.1111/jan.12163).
- Colella, A. and Varma, A. (1999). Disability-Job Fit Stereotypes and the Evaluation of Persons with Disabilities at Work. *Journal of Occupational Rehabilitation*, 9(2). pp. 79–95. doi: [10.1023/A:1021362019948](https://doi.org/10.1023/A:1021362019948).
- Coleridge, P. (2000). Disability and Culture. *Asia Pacific Disability Rehabilitation Journal: Selected Readings in Community-based Rehabilitation Series*, 2, pp. 22–41.
- Connor, W. (1991). From Tribe to Nation?. *History of European Ideas*, 13(1–2). pp. 5–18. doi: [10.1016/0191-6599\(91\)90109-C](https://doi.org/10.1016/0191-6599(91)90109-C).
- Conrad, P. (1992). Medicalization and Social Control. *Annual Review of Sociology*, 18(1). pp. 209–232. doi: [10.1146/annurev.so.18.080192.001233](https://doi.org/10.1146/annurev.so.18.080192.001233).
- Conrad, P. (2005). The Shifting Engines of Medicalization. *Journal of Health and Social Behavior*, 46(1). pp. 3–14. doi: [10.1177/002214650504600102](https://doi.org/10.1177/002214650504600102).
- Conrad, P. and Barker, K. K. (2010). The Social Construction of Illness: Key Insights and Policy Implications. *Journal of Health and Social Behavior*, 51(1_suppl). pp. S67–S79. doi: [10.1177/0022146510383495](https://doi.org/10.1177/0022146510383495).
- Cooper, M. (1999). The Australian Disability Rights Movement Lives. *Disability & Society*, 14(2). pp. 217–226. doi: [10.1080/09687599926280](https://doi.org/10.1080/09687599926280).

- Côte, J. E. and Levine, C. (1983). Marcia and Erikson: The Relationships Among Ego Identity Status, Neuroticism, Dogmatism, and Purpose in Life. *Journal of Youth and Adolescence*, 12(1). pp. 43–53. doi: [10.1007/BF02092113](https://doi.org/10.1007/BF02092113).
- Côte, J. E. and Levine, C. (1987). A Formulation of Erikson's Theory of Ego Identity Formation. *Developmental Review*, 7(4). pp. 273–325. doi: [10.1016/0273-2297\(87\)90015-3](https://doi.org/10.1016/0273-2297(87)90015-3).
- Courpasson, D. and Monties, V. (2017). "I Am My Body". Physical Selves of Police Officers in a Changing Institution. *Journal of Management Studies*, 54(1). pp. 32–57. doi: [10.1111/joms.12221](https://doi.org/10.1111/joms.12221).
- Craig, A. R., Hancock, K. and Chang, E. (1994). The Influence of Spinal Cord Injury on Coping Styles and Self-Perceptions Two Years after the Injury. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 28(2). pp. 307–312. doi: [10.1080/00048679409075644](https://doi.org/10.1080/00048679409075644).
- Crawford, R. (1980). Healthism and the Medicalization of Everyday Life. *International Journal of Health Services*, 10(3). pp. 365–388. doi: [10.2190/3H2H-3XJN-3KAY-G9NY](https://doi.org/10.2190/3H2H-3XJN-3KAY-G9NY).
- Crawford, R. (1994). The Boundaries of the Self and the Unhealthy Other: Reflections on Health, Culture and AIDS. *Social Science & Medicine*, 38(10). pp. 1347–1365. doi: [10.1016/0277-9536\(94\)90273-9](https://doi.org/10.1016/0277-9536(94)90273-9).
- Cristi, M. (2009) *From Civil to Political Religion: The Intersection of Culture, Religion and Politics*. Waterloo, Ont.: Wilfrid Laurier University Press. <http://site.ebrary.com/id/10121180> (Erişim: 17 April 2021).
- Crocetti, E., Prati, F. and Rubini, M. (2018). The Interplay of Personal and Social Identity. *European Psychologist*, 23(4). pp. 300–310. doi: [10.1027/1016-9040/a000336](https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000336).
- Cross, W. E. (1971). The Negro-to-Black Conversion Experience. *Black World*.
- Dalbay, R. S. (2018). "Kimlik" ve "Toplumsal Kimlik" Kavramı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31). pp. 161–176.
- Darawsheh, W. B. (2020). An Investigation of Public Perception and Attitudes Towards Disability in Jordan. *International Journal of Disability, Development and Education*, 0(0). pp. 1–20. doi: [10.1080/1034912X.2020.1727418](https://doi.org/10.1080/1034912X.2020.1727418).
- Darling, R. B. (2003). Toward a Model of Changing Disability Identities: A Proposed Typology and Research Agenda. *Disability & Society*, 18(7). pp. 881–895. doi: [10.1080/0968759032000127308](https://doi.org/10.1080/0968759032000127308).
- Darling, R. B. and Heckert, D. A. (2010). Orientations Toward Disability: Differences over the Lifecourse. *International Journal of Disability, Development and Education*, 57(2). pp. 131–143. doi: [10.1080/10349121003750489](https://doi.org/10.1080/10349121003750489).
- Davidhizar, R. (1997). Disability Does Not Have to Be the Grief That Never Ends: Helping Patients Adjust. *Rehabilitation Nursing*, 22(1). pp. 32–35. doi: [10.1002/j.2048-7940.1997.tb02069.x](https://doi.org/10.1002/j.2048-7940.1997.tb02069.x).
- Davis, L. J. (1995) *Enforcing Normalcy: Disability, Deafness and the Body*. London ; New York: Verso.
- De Kleijn-De Vrankrijker, Marijke. W. (2003). The Long Way from the International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps (ICIDH) to the International Classification of

- Functioning, Disability and Health (ICF). *Disability and Rehabilitation*, 25(11–12). pp. 561–564. doi: [10.1080/09638280110110879](https://doi.org/10.1080/09638280110110879).
- Definition of Identity by Oxford Dictionary* (no date) *Lexico Dictionaries | English*. <https://www.lexico.com/definition/identity> (Erişim: 1 May 2019).
- Demir, B., Kaynak-Demir, H. and Sönmez, E. (2010). Sense of Identity and Depression in Adolescents'. <https://avesis.hacettepe.edu.tr/yayin/71a9d904-02bb-4c25-99f0-97f7074b0e55/sense-of-identity-and-depression-in-adolescents> (Erişim: 17 April 2021).
- DePoy, E. and Gilson, S. (2012). Disability as Microcosm: the Boundaries of the Human Body. *Societies*, 2(4). pp. 302–316. doi: [10.3390/soc2040302](https://doi.org/10.3390/soc2040302).
- Derks, B., Laar, C. V. and Ellemers, N. (2007). The Beneficial Effects of Social Identity Protection on the Performance Motivation of Members of Devalued Groups. *Social Issues and Policy Review*, 1(1). pp. 217–256. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1751-2409.2007.00008.x>.
- Derks, B., van Laar, C. and Ellemers, N. (2006). Striving for Success in Outgroup Settings: Effects of Contextually Emphasizing Ingroup Dimensions on Stigmatized Group Members' Social Identity and Performance Styles. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32(5). pp. 576–588. doi: [10.1177/0146167205283336](https://doi.org/10.1177/0146167205283336).
- Devlieger, P. J. (1999a). Frames of Reference in African Proverbs on Disability. *International Journal of Disability, Development and Education*, 46(4). pp. 439–451. doi: [10.1080/103491299100425](https://doi.org/10.1080/103491299100425).
- Devlieger, P. J. (1999b). From Handicap to Disability: Language Use and Cultural Meaning in the United States. *Disability and Rehabilitation*, 21(7). pp. 346–354. doi: [10.1080/096382899297594](https://doi.org/10.1080/096382899297594).
- Diani, M. (1992). The Concept of Social Movement. *The Sociological Review*, 40(1). pp. 1–25. doi: [10.1111/j.1467-954X.1992.tb02943.x](https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1992.tb02943.x).
- DiCicco-Bloom, B. and Crabtree, B. F. (2006). The Qualitative Research Interview. *Medical Education*, 40(4). pp. 314–321. doi: [10.1111/j.1365-2929.2006.02418.x](https://doi.org/10.1111/j.1365-2929.2006.02418.x).
- Diefenbach, T. (2009). Are Case Studies More Than Sophisticated Storytelling?: Methodological Problems of Qualitative Empirical Research Mainly Based on Semi-Structured Interviews. *Quality & Quantity*, 43(6). pp. 875–894. doi: [10.1007/s11135-008-9164-0](https://doi.org/10.1007/s11135-008-9164-0).
- Dobratz, B. A. (2001). The Role of Religion in the Collective Identity of the White Racist Movement. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 40(2). pp. 287–301.
- Doğan, M. (2016). Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynler ile Sağlıklı Çocuk Sahibi Ebeveynlerin Dinî Başa Çıkma, Umut ve Sabır Düzeylerinin Karşılaştırılması. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(8). pp. 3214–3214. doi: [10.15869/itobiad.283094](https://doi.org/10.15869/itobiad.283094).
- Doğrucan, M. F. D. ve Karabulut, D. (2018). İnsan Anlayışının Ontolojik Bağlamıyla Felsefi Antropolojisi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(17). pp. 726–739. doi: <https://doi.org/10.21547/jss.374614>.
- Doise, W. (1988). Individual and Social Identities in Intergroup Relations. *European Journal of Social Psychology*, 18(2). pp. 99–111. doi: <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420180202>.
- Dolmage, J. (2011). Disabled Upon Arrival: The Rhetorical Construction of Disability and Race at Ellis Island. *Cultural Critique*, 77(1). pp. 24–69. doi: [10.1353/cul.2011.0000](https://doi.org/10.1353/cul.2011.0000).

- Donoghue, C. (2003). Challenging the Authority of the Medical Definition of Disability: An analysis of the resistance to the social constructionist paradigm. *Disability & Society*, 18(2). pp. 199–208. doi: [10.1080/0968759032000052833](https://doi.org/10.1080/0968759032000052833).
- Donsbach, W. (2008). Cognitive Dissonance Theory. in Donsbach, W. (ed.) *The International Encyclopedia of Communication*. Chichester, UK: John Wiley & Sons, Ltd, p. wbiecc044. doi: [10.1002/9781405186407.wbiecc044](https://doi.org/10.1002/9781405186407.wbiecc044).
- Doody, O. and Noonan, M. (2013). Preparing and Conducting Interviews to Collect Data. *Nurse Researcher*, 20(5). pp. 28–32. doi: [10.7748/nr2013.05.20.5.28.e327](https://doi.org/10.7748/nr2013.05.20.5.28.e327).
- Doruk, E. and Mengü, S. (2013). Adoption of National Identity in Metropolises: A Study in Istanbul. *Selçuk İletişim*, 4(1). pp. 171–182. doi: [10.18094/si.55917](https://doi.org/10.18094/si.55917).
- Duckworth, D. (1995). Measuring Disability: The Role of the ICIDH. *Disability and Rehabilitation*, 17(7). pp. 338–343. doi: [10.3109/09638289509166719](https://doi.org/10.3109/09638289509166719).
- Dunér, A. and Olin, E. (2018). Personal Assistance from Family Members as an Unwanted Situation, an Optimal Solution or an Additional Good? The Swedish Example. *Disability & Society*, 33(1). pp. 1–19. doi: [10.1080/09687599.2017.1375900](https://doi.org/10.1080/09687599.2017.1375900).
- Duriez, B., Soenens, B. and Beyers, W. (2004). Personality, Identity Styles, and Religiosity: An Integrative Study Among Late Adolescents in Flanders (Belgium). *Journal of Personality*, 72(5). pp. 877–910. doi: [10.1111/j.0022-3506.2004.00284.x](https://doi.org/10.1111/j.0022-3506.2004.00284.x).
- Durmuş, E. A. ve Yeşilyaprak, B. (2019). Engelli ve Sağlıklı Çocuğu Olan Anne Babaların Sosyal Destek ve Yalnızlık Düzeylerinin Karşılaştırılması. *Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 2(1). pp. 1–28.
- Düzgün, D. (2010). Divanu Lügati't-Türk'te Sosyal Normları Karşılayan Kavramlar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14(35). pp. 201–215.
- Ebenso, B. et al. (2012). Using Indigenous Proverbs to Understand Social Knowledge and Attitudes to Leprosy among the Yoruba of Southwest Nigeria. *Journal of African Cultural Studies*, 24(2). pp. 208–222. doi: [10.1080/13696815.2012.704263](https://doi.org/10.1080/13696815.2012.704263).
- Eberly, S. S. (1988). Fairies and the Folklore of Disability: Changelings, Hybrids and the Solitary Fairy. *Folklore*, 99(1). pp. 58–77. doi: [10.1080/0015587X.1988.9716425](https://doi.org/10.1080/0015587X.1988.9716425).
- Ebstyne King, P. (2003). Religion and Identity: The Role of Ideological, Social, and Spiritual Contexts. *Applied Developmental Science*, 7(3). pp. 197–204. doi: [10.1207/S1532480XADS0703_11](https://doi.org/10.1207/S1532480XADS0703_11).
- Eccles, J. (2009). Who Am I and What Am I Going to Do With My Life? Personal and Collective Identities as Motivators of Action. *Educational Psychologist*, 44(2). pp. 78–89. doi: [10.1080/00461520902832368](https://doi.org/10.1080/00461520902832368).
- Eggers Lan, C. (1995). Body and Soul in Plato's Anthropology. *Kernos. Revue internationale et pluridisciplinaire de religion grecque antique*, (8). pp. 107–112. doi: [10.4000/kernos.592](https://doi.org/10.4000/kernos.592).
- Ellemers, N., De Gilder, D. and Haslam, S. A. (2004). Motivating Individuals and Groups at Work: A Social Identity Perspective on Leadership and Group Performance. *The Academy of Management Review*, 29(3). pp. 459–478. doi: [10.2307/20159054](https://doi.org/10.2307/20159054).
- Ellemers, N., Spears, R. and Doosje, B. (2002). Self and Social Identity. *Annual Review of Psychology*, 53(1). pp. 161–186. doi: [10.1146/annurev.psych.53.100901.135228](https://doi.org/10.1146/annurev.psych.53.100901.135228).

- Elsbach, K. D. (2004). Interpreting Workplace Identities: the Role of Office Décor. *Journal of Organizational Behavior*, 25(1). pp. 99–128. doi: [10.1002/job.233](https://doi.org/10.1002/job.233).
- Elsbach, K. D. (2009). Identity Affirmation Through ‘Signature Style’: A Study of Toy Car Designers. *Human Relations*, 62(7). pp. 1041–1072. doi: [10.1177/0018726709335538](https://doi.org/10.1177/0018726709335538).
- Elvan Abeylegesse’den Dünya Rekoru (2004) NTV MSNBC Spor. <http://arsiv.ntv.com.tr/news/273840.asp> (Erişim: 21 April 2020).
- Emery, E. E. (2013). Who am I with Parkinson’s Disease? A Psychologist Response to Chaplain Intervention in the Context of Identity Theory. *Journal of Health Care Chaplaincy*, 19(3). pp. 120–129. doi: [10.1080/08854726.2013.807696](https://doi.org/10.1080/08854726.2013.807696).
- Endsjø, D. Ø. (2008). Immortal Bodies, Before Christ: Bodily Continuity in Ancient Greece and 1 Corinthians. *Journal for the Study of the New Testament*, 30(4). pp. 417–436. doi: [10.1177/0142064X08091442](https://doi.org/10.1177/0142064X08091442).
- Engelliler.Biz Platformu. <https://www.engelliler.biz/forum/content/> (Erişim: 21 May 2020).
- Epstein, G. S. and Heizler, O. (2015). Ethnic Identity: A Theoretical Framework. *IZA Journal of Migration*, 4(1). p. 9. doi: [10.1186/s40176-015-0033-z](https://doi.org/10.1186/s40176-015-0033-z).
- Erdenk, E. A. (2015). The Phenomenal Continuity Criterion of Personal Identity is Unwarranted in the Case of Fission’. <http://earsiv.kmu.edu.tr/xmlui/handle/11492/1632> (Erişim: 17 April 2021).
- Ergun, P. (2010). Türk Kültüründe “Kavaktan İnen Gelin” Motifi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(23). pp. 186–195.
- Erikson, E. H. (1968) *Identity: Youth and Crisis*. London: Faber & Faber.
- Eroğlu, E. (2015). Geçmişten Günümüze Sosyal Normlar. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (50). pp. 299–308.
- Everett, J. A. C., Faber, N. S. and Crockett, M. (2015). Preferences and Beliefs in Ingroup Favoritism. *Frontiers in Behavioral Neuroscience*, 9. doi: [10.3389/fnbeh.2015.00015](https://doi.org/10.3389/fnbeh.2015.00015).
- Fairley, S. et al. (2014). Pioneer Volunteers: the Role Identity of Continuous Volunteers at Sport Events. *Journal of Sport & Tourism*, 19(3–4). pp. 233–255. doi: [10.1080/14775085.2015.1111774](https://doi.org/10.1080/14775085.2015.1111774).
- Farnall, O. and Smith, K. A. (1999). Reactions to People with Disabilities: Personal Contact versus Viewing of Specific Media Portrayals. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 76(4). pp. 659–672. doi: [10.1177/107769909907600404](https://doi.org/10.1177/107769909907600404).
- Fearon, J. D. (1999). What Is Identity (As We Now Use the Word)’. Stanford University. <https://web.stanford.edu/group/fearon-research/cgi-bin/wordpress/wp-content/uploads/2013/10/What-is-Identity-as-we-now-use-the-word-.pdf>.
- Feitosa, J., Salas, E. and Salazar, M. R. (2012). Social Identity: Clarifying its Dimensions across Cultures. *Psihologijske teme*, 21(3). pp. 527–548.
- Feldman, D. C. (1984). The Development and Enforcement of Group Norms. *The Academy of Management Review*, 9(1). p. 47. doi: [10.2307/258231](https://doi.org/10.2307/258231).
- Ferguson, E. (2014). Individual and Social Ontologies of the Self: Analyzing the Spectrums of Selfhood. *Senior Theses*, 8. doi: <https://doi.org/10.33015/dominican.edu/2014.HCS.ST.06>.

- Fershtman, C., Gneezy, U. and Hoffman, M. (2011). Taboos and Identity: Considering the Unthinkable. *American Economic Journal: Microeconomics*, 3(2). pp. 139–164. doi: [10.1257/mic.3.2.139](https://doi.org/10.1257/mic.3.2.139).
- Finkelstein, L. M., Ryan, K. M. and King, E. B. (2013). What do the Young (Old) People Think of Me? Content and Accuracy of Age-based Metastereotypes. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 22(6). pp. 633–657. doi: [10.1080/1359432X.2012.673279](https://doi.org/10.1080/1359432X.2012.673279).
- Flesher Fominaya, C. (2010). Collective Identity in Social Movements: Central Concepts and Debates: Collective Identity in Social Movements. *Sociology Compass*, 4(6). pp. 393–404. doi: [10.1111/j.1751-9020.2010.00287.x](https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2010.00287.x).
- Fong, E. H. et al. (2016). Developing the Cultural Awareness Skills of Behavior Analysts. *Behavior Analysis in Practice*, 9(1). pp. 84–94. doi: [10.1007/s40617-016-0111-6](https://doi.org/10.1007/s40617-016-0111-6).
- Foreman, P. (2005). Language and Disability. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 30(1). pp. 57–59. doi: [10.1080/13668250500033003](https://doi.org/10.1080/13668250500033003).
- Fossey, E. et al. (2002). Understanding and Evaluating Qualitative Research. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 36(6). pp. 717–732. doi: [10.1046/j.1440-1614.2002.01100.x](https://doi.org/10.1046/j.1440-1614.2002.01100.x).
- Frable, D. E. S. (1997). Gender, Racial, Ethnic, Sexual, and Class Identities. *Annual Review of Psychology*, 48(1). pp. 139–162. doi: [10.1146/annurev.psych.48.1.139](https://doi.org/10.1146/annurev.psych.48.1.139).
- Freund, P. E. S. (1988). Bringing Society into the Body: Understanding Socialized Human Nature. *Theory and Society*, 17(6). pp. 839–864. doi: [10.1007/BF00161729](https://doi.org/10.1007/BF00161729).
- Frisby, C. M. (2004). Does Race Matter?: Effects of Idealized Images on African American Women's Perceptions of Body Esteem. *Journal of Black Studies*, 34(3). pp. 323–347. doi: [10.1177/0021934703258989](https://doi.org/10.1177/0021934703258989).
- Gale, R. M. (1969). A Note on Personal Identity and Bodily Continuity. *Analysis*, 29(6). pp. 193–195. doi: [10.1093/analys/29.6.193](https://doi.org/10.1093/analys/29.6.193).
- Galinsky, A. D. et al. (2008). Power Reduces the Press of the Situation: Implications for Creativity, Conformity, and Dissonance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95(6). pp. 1450–1466. doi: [10.1037/a0012633](https://doi.org/10.1037/a0012633).
- Galusca, R. (2009). From Fictive Ability to National Identity: Disability, Medical Inspection, and Public Health Regulations on Ellis Island. *Cultural Critique*, (72). pp. 137–163.
- Gannotti, M. E. et al. (2001). Sociocultural Influences on Disability Status in Puerto Rican Children. *Physical Therapy*, 81(9). pp. 1512–1523. doi: [10.1093/ptj/81.9.1512](https://doi.org/10.1093/ptj/81.9.1512).
- Garcia, S. A. (2001). Disability: Societal Responses to Difference and Interdisciplinary Interventions by Bioethicists. *American Journal of Bioethics*, 1(3). pp. 62–63. doi: [10.1162/152651601750418152](https://doi.org/10.1162/152651601750418152).
- Geertz, C. (1973) *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Gerber, A. S. and Rogers, T. (2009). Descriptive Social Norms and Motivation to Vote: Everybody's Voting and so Should You. *The Journal of Politics*, 71(1). pp. 178–191. doi: [10.1017/S0022381608090117](https://doi.org/10.1017/S0022381608090117).

- Gerber, D. A. (1994). Heroes and Misfits: The Troubled Social Reintegration of Disabled Veterans in “The Best Years of Our Lives”. *American Quarterly*, 46(4). p. 545. doi: [10.2307/2713383](https://doi.org/10.2307/2713383).
- Giles, H. and Dorjee, T. (2005). Cultural Identity in Tibetan Diasporas. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 26(2). pp. 138–157. doi: [10.1080/01434630508668401](https://doi.org/10.1080/01434630508668401).
- Gillman, M., Swain, J. and Heyman, B. (1997). Life History or “Case” History: The objectification of people with learning difficulties through the tyranny of professional discourses. *Disability & Society*, 12(5). pp. 675–694. doi: [10.1080/09687599726985](https://doi.org/10.1080/09687599726985).
- Goering, S. (2010). Revisiting the Relevance of the Social Model of Disability. *The American Journal of Bioethics*, 10(1). pp. 54–55. doi: [10.1080/15265160903460913](https://doi.org/10.1080/15265160903460913).
- Goering, S. (2015). Rethinking Disability: The Social Model of Disability and Chronic Disease. *Current Reviews in Musculoskeletal Medicine*, 8(2). pp. 134–138. doi: [10.1007/s12178-015-9273-z](https://doi.org/10.1007/s12178-015-9273-z).
- Goffman, E. (1963) *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Goggin, G. and Newell, C. (2004). Uniting the Nation? Disability, Stem Cells, and the Australian Media. *Disability & Society*, 19(1). pp. 47–60. doi: [10.1080/0968759032000155622](https://doi.org/10.1080/0968759032000155622).
- Goggin, G., Steele, L. and Cadwallader, J. R. (2017). Normality and Disability: Intersections Among Norms, Law, And Culture. *Continuum*, 31(3). pp. 337–340. doi: [10.1080/10304312.2017.1275077](https://doi.org/10.1080/10304312.2017.1275077).
- Goldstein, N. J., Cialdini, R. B. and Griskevicius, V. (2008). A Room with a Viewpoint: Using Social Norms to Motivate Environmental Conservation in Hotels. *Journal of Consumer Research*, 35(3). pp. 472–482. doi: [10.1086/586910](https://doi.org/10.1086/586910).
- Gönülaçan, A. (2016). Engelli İstihdamına Yönelik İşveren Tutumları: Trabzon Örneği. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(3). pp. 111–130. doi: [10.11616/basbed.vi.455300](https://doi.org/10.11616/basbed.vi.455300).
- Goodey, C. F. (2004). “Foolishness” in Early Modern Medicine and the Concept of Intellectual Disability. *Medical History*, 48(3). pp. 289–310. doi: [10.1017/S002572730000764X](https://doi.org/10.1017/S002572730000764X).
- Goodey, C. F. and Stainton, T. (2001). Intellectual Disability and the Myth of the Changeling Myth. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 37(3). pp. 223–240. doi: [10.1002/jhbs.1032](https://doi.org/10.1002/jhbs.1032).
- Goodley, D. and Runswick-Cole, K. (2013). The Body as Disability And Possability: Theorizing the “Leaking, Lacking and Excessive” Bodies of Disabled Children. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 15(1). pp. 1–19. doi: [10.1080/15017419.2011.640410](https://doi.org/10.1080/15017419.2011.640410).
- Goodwin, D. L. (2008). Self-Regulated Dependency: Ethical Reflections on Interdependence and Help in Adapted Physical Activity. *Sport, Ethics and Philosophy*, 2(2). pp. 172–184. doi: [10.1080/17511320802223477](https://doi.org/10.1080/17511320802223477).
- Gottlieb, N. (2001). Language and Disability in Japan. *Disability & Society*, 16(7). pp. 981–995. doi: [10.1080/09687590120097863](https://doi.org/10.1080/09687590120097863).

- Gountas, J. *et al.* (2012). Desire for Fame: Scale Development and Association with Personal Goals and Aspirations: DESIRE FOR FAME. *Psychology & Marketing*, 29(9). pp. 680–689. doi: [10.1002/mar.20554](https://doi.org/10.1002/mar.20554).
- Gouveia, V. V. *et al.* (2002). Human Values and Social Identities: A Study in Two Collectivist Cultures. *International Journal of Psychology*, 37(6). pp. 333–342. doi: <https://doi.org/10.1080/00207590244000179>.
- Gözübüyük Tamer, M. (2014). Kimlik/lerin Seyrine Bir Keşif. *Folklor/Edebiyat*, 20(77). pp. 83–99.
- Grabe, S. and Hyde, J. S. (2006). Ethnicity and Body Dissatisfaction among Women in the United States: A Meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 132(4). pp. 622–640. doi: [10.1037/0033-2909.132.4.622](https://doi.org/10.1037/0033-2909.132.4.622).
- Grant, J. (2008). Paid Work – A Valued Social Role That Is Empowering More People with an Intellectual Disability and Providing Employers with Dedicated Employees!. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 33(1). pp. 95–97. doi: [10.1080/13668250701646355](https://doi.org/10.1080/13668250701646355).
- Greene, S. (2004). Social Identity Theory and Party Identification. *Social Science Quarterly*, 85(1). pp. 136–153. doi: [10.1111/j.0038-4941.2004.08501010.x](https://doi.org/10.1111/j.0038-4941.2004.08501010.x).
- Grenier, M. (2010). Moving to inclusion: a socio-cultural analysis of practice. *International Journal of Inclusive Education*, 14(4). pp. 387–400. doi: [10.1080/13603110802504598](https://doi.org/10.1080/13603110802504598).
- Griffo, G. (2014). Models of Disability, Ideas of Justice, and The Challenge of Full Participation. *Modern Italy*, 19(2). pp. 147–159. doi: [10.1080/13532944.2014.910502](https://doi.org/10.1080/13532944.2014.910502).
- Guibernau, M. (2004). Anthony D. Smith on Nations and National Identity: A Critical Assessment. *Nations and Nationalism*, 10(1–2). pp. 125–141. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1354-5078.2004.00159.x>.
- Gürbüz, A. (2003). Platon'un Hukuk Görüşünün Karşılaştırılması, Değeri ve Sonuçları. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(7). pp. 52–67.
- Gürcan Akbaş, K. (2020). Türklerin Düşün Geleneklerinde Özgün Bir Tasarım: Gelin Habercisi Çengel. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, pp. 409–422. doi: [10.21733/ibad.665065](https://doi.org/10.21733/ibad.665065).
- Güzel, M. ve Keskin, S. (2019). Örselenen Kimlik İçin Sosyal Medyatik “İyileşme/Normalleşme”: Engelli Evlilik Topluluklarında Kimliğin “Mürüvvetini” Görmek. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, pp. 420–440. doi: [10.31123/akil.618023](https://doi.org/10.31123/akil.618023).
- Haber, L. D. (1970). Age and Capacity Devaluation. *Journal of Health and Social Behavior*, 11(3). p. 167. doi: [10.2307/2948298](https://doi.org/10.2307/2948298).
- Haber, L. D. and Smith, R. T. (1971). Disability and Deviance: Normative Adaptations of Role Behavior. *American Sociological Review*, 36(1). p. 87. doi: [10.2307/2093509](https://doi.org/10.2307/2093509).
- Habib, C. (2012). The Transition to Fatherhood: A Literature Review Exploring Paternal Involvement with Identity Theory. *Journal of Family Studies*, 18(2–3). pp. 103–120. doi: [10.5172/jfs.2012.18.2-3.103](https://doi.org/10.5172/jfs.2012.18.2-3.103).
- Haffter, C. (1968). The Changeling: History and Psychodynamics of Attitudes To Handicapped Children in European Folklore. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 4(1). pp. 55–61. doi: [https://doi.org/10.1002/1520-6696\(196801\)4:1<55::AID-JHBS2300040106>3.0.CO;2-O](https://doi.org/10.1002/1520-6696(196801)4:1<55::AID-JHBS2300040106>3.0.CO;2-O).

- Hagelskamp, C. *et al.* (2011). Negotiating Motherhood and Work: A Typology of Role Identity Associations among Low-income, Urban Women. *Community, Work & Family*, 14(3). pp. 335–366. doi: [10.1080/13668803.2010.520849](https://doi.org/10.1080/13668803.2010.520849).
- Hahn, H. (1988). The Politics of Physical Differences: Disability and Discrimination. *Journal of Social Issues*, 44(1). pp. 39–47. doi: [10.1111/j.1540-4560.1988.tb02047.x](https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1988.tb02047.x).
- Hakola, R. (2009). Erik H. Erikson's Identity Theory and the Formation of Early Christianity. *Journal of Beliefs & Values*, 30(1). pp. 5–15. doi: [10.1080/13617670902784501](https://doi.org/10.1080/13617670902784501).
- Hallberg, L. R.-M. (2006). The “Core Category” of Grounded Theory: Making Constant Comparisons. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being*, 1(3). pp. 141–148. doi: [10.1080/17482620600858399](https://doi.org/10.1080/17482620600858399).
- Hammarberg, K., Kirkman, M. and de Lacey, S. (2016). Qualitative Research Methods: When to Use Them and How to Judge Them. *Human Reproduction*, 31(3). pp. 498–501. doi: [10.1093/humrep/dev334](https://doi.org/10.1093/humrep/dev334).
- Handley, P. (2003). Theorising Disability: Beyond “Common Sense”. *Politics*, 23(2). pp. 109–118. doi: [10.1111/1467-9256.00186](https://doi.org/10.1111/1467-9256.00186).
- Hanne, M. and Hawken, S. J. (2007). Metaphors for Illness in Contemporary Media. *Medical Humanities*, 33(2). pp. 93–99. doi: [10.1136/jmh.2006.000253](https://doi.org/10.1136/jmh.2006.000253).
- Hansen, N. and Philo, C. (2007). The Normality of Doing Things Differently: Bodies, Spaces and Disability Geography. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 98(4). pp. 493–506. doi: [10.1111/j.1467-9663.2007.00417.x](https://doi.org/10.1111/j.1467-9663.2007.00417.x).
- Hao, Y. and Chi, R. (2013). Factors That Account for the Formation of Prototype From the Perspective of Sociolinguistics. *Studies in Literature and Language*, 7(3). pp. 90–93. doi: [10.3968/n](https://doi.org/10.3968/n).
- Harris, S. M. (1995). Family, Self, And Sociocultural Contributions To Body-Image Attitudes Of African-American Women. *Psychology of Women Quarterly*, 19(1). pp. 129–145. doi: [10.1111/j.1471-6402.1995.tb00282.x](https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.1995.tb00282.x).
- Haslam, S. A. *et al.* (2009). Social Identity, Health and Well-Being: An Emerging Agenda for Applied Psychology. *Applied Psychology*, 58(1). pp. 1–23. doi: [10.1111/j.1464-0597.2008.00379.x](https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.2008.00379.x).
- Hawkins, K. and Kumutat, L. (2020). Is It Wrong to Imply Disabled People Are Not “Normal”? *BBC News*, 21 April. <https://www.bbc.com/news/blogs-ouch-34197074>.
- Hayashi, R. and Okuhira, M. (2001). The Disability Rights Movement in Japan: Past, present and future. *Disability & Society*, 16(6). pp. 855–869. doi: [10.1080/09687590120083994](https://doi.org/10.1080/09687590120083994).
- Hayes, J. and Hannold, E. L. (2007). The Road to Empowerment: A Historical Perspective on the Medicalization of Disability. *Journal of Health and Human Services Administration*, 30(3). pp. 352–377.
- Hayhoe, S. (2016). The Epistemological Model of Disability, and its Role in Understanding Passive Exclusion in Eighteenth and Nineteenth Century Protestant Educational Asylums in the USA and Britain. *International Journal of Christianity & Education*, 20(1). pp. 49–66. doi: [10.1177/2056997115620621](https://doi.org/10.1177/2056997115620621).
- Hedetoft, U. (1993). National Identity and Mentalities of War in Three EC Countries. *Journal of Peace Research*, 30(3). pp. 281–300.

- Hehir, T. (2009). Eliminating Ableism in Education. *Harvard Educational Review*, 72(1). pp. 1–33. doi: [10.17763/haer.72.1.03866528702g2105](https://doi.org/10.17763/haer.72.1.03866528702g2105).
- Heinich, N. (2009). The Sociology of Vocational Prizes: Recognition as Esteem. *Theory, Culture & Society*, 26(5). pp. 85–107. doi: [10.1177/0263276409106352](https://doi.org/10.1177/0263276409106352).
- Heisey, D. R. (2011). International Perspectives on Cultural Identity. *Review of Communication*, 11(1). pp. 66–82. doi: [10.1080/15358593.2010.532879](https://doi.org/10.1080/15358593.2010.532879).
- Hermanowicz, J. C. (2002). The Great Interview: 25 Strategies for Studying People in Bed. *Qualitative Sociology*, 25(4). pp. 479–499. doi: [10.1023/A:1021062932081](https://doi.org/10.1023/A:1021062932081).
- Herzberg, F. (1964). The Motivation-Hygiene Concept and Problems of Manpower. *Personnel Administrator*, (27 (1)). p. Personnel Administrator.
- Herzberg, F. (1966) *Work and the Nature of Man*. New York: Crowell.
- Hinkkanen, M. (1989). A Survey of the Mentality of Finnish Merchant Sailors at the Turn of the Century. *Scandinavian Journal of History*, 14(4). pp. 299–309. doi: [10.1080/03468758908579181](https://doi.org/10.1080/03468758908579181).
- Hirsch, K. (1995). Culture and Disability: The Role of Oral History. *Oral History Review*, 22(1). pp. 1–28. doi: [10.1093/ohr/22.1.1](https://doi.org/10.1093/ohr/22.1.1).
- Hitlin, S. (2003). Values as the Core of Personal Identity: Drawing Links between Two Theories of Self. *Social Psychology Quarterly*, 66(2). pp. 118–137. doi: [10.2307/1519843](https://doi.org/10.2307/1519843).
- Hochschild, A. R. (1979). Emotion Work, Feeling Rules, and Social Structure. *American Journal of Sociology*, 85(3). pp. 551–575.
- Hoelter, J. W. (1983). The Effects of Role Evaluation and Commitment on Identity Salience. *Social Psychology Quarterly*, 46(2). pp. 140–147. doi: [10.2307/3033850](https://doi.org/10.2307/3033850).
- Hogg, M. A. et al. (2007). Uncertainty, Entitativity, and Group Identification. *Journal of Experimental Social Psychology*, 43(1). pp. 135–142. doi: [10.1016/j.jesp.2005.12.008](https://doi.org/10.1016/j.jesp.2005.12.008).
- Hogg, M. A., van Knippenberg, D. and Rast, D. E. (2012). The Social Identity Theory of Leadership: Theoretical Origins, Research Findings, and Conceptual Developments. *European Review of Social Psychology*, 23(1). pp. 258–304. doi: [10.1080/10463283.2012.741134](https://doi.org/10.1080/10463283.2012.741134).
- Hogg, M. A., Terry, D. J. and White, K. M. (1995). A Tale of Two Theories: A Critical Comparison of Identity Theory with Social Identity Theory. *Social Psychology Quarterly*, 58(4). pp. 255–269. doi: [10.2307/2787127](https://doi.org/10.2307/2787127).
- Hogg, M. A. and Williams, K. D. (2000). From I to We: Social Identity and the Collective Self. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 4(1). pp. 81–97. doi: [10.1037/1089-2699.4.1.81](https://doi.org/10.1037/1089-2699.4.1.81).
- Holland, Dorothy., Fox, Gretchen. and Daro, Vinci. (2008). Social Movements and Collective Identity: A Decentered, Dialogic View. *Anthropological Quarterly*, 81(1). pp. 95–126. doi: [10.1353/anq.2008.0001](https://doi.org/10.1353/anq.2008.0001).
- Holliday, A. (2010). Complexity in Cultural Identity. *Language and Intercultural Communication*, 10(2). pp. 165–177. doi: [10.1080/14708470903267384](https://doi.org/10.1080/14708470903267384).
- Hornsey, M. J. (2008). Social Identity Theory and Self-categorization Theory: A Historical Review: Social Identity Theory and Self-categorization Theory. *Social and Personality Psychology Compass*, 2(1). pp. 204–222. doi: [10.1111/j.1751-9004.2007.00066.x](https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2007.00066.x).

- Hortobágyi, I. (2009). The Role of Identity In Intercultural Communication. *Bulletin of the Transilvania University of Braşov*, 2(51). pp. 257–262.
- Hossain, Z., Eisberg, G. and Shwalb, D. W. (2018). Grandparents' Social Identities in Cultural Context. *Contemporary Social Science*, 13(2). pp. 275–287. doi: [10.1080/21582041.2018.1433315](https://doi.org/10.1080/21582041.2018.1433315).
- Houshang, N. (2013) *Monumental Architecture; National Identity; Conceptual Understanding of Iranian Monumental Architecture*. Thesis. Eastern Mediterranean University (EMU). <http://i-rep.emu.edu.tr:8080/xmlui/handle/11129/665> (Erişim: 17 April 2021).
- Hughes, B. (1999). The Constitution of Impairment: Modernity and the aesthetic of oppression. *Disability & Society*, 14(2). pp. 155–172. doi: [10.1080/09687599926244](https://doi.org/10.1080/09687599926244).
- Hughes, B. (2007). Being Disabled: Towards a Critical Social Ontology for Disability Studies. *Disability & Society*, 22(7). pp. 673–684. doi: [10.1080/09687590701659527](https://doi.org/10.1080/09687590701659527).
- Hughes, B. (2009). Wounded/Monstrous/Abject: A Critique of the Disabled Body in the Sociological Imaginary. *Disability & Society*, 24(4). pp. 399–410. doi: [10.1080/09687590902876144](https://doi.org/10.1080/09687590902876144).
- Hughes, M. et al. (2015). Racial Identity and Well-Being among African Americans. *Social Psychology Quarterly*, 78(1). pp. 25–48. doi: [10.1177/0190272514554043](https://doi.org/10.1177/0190272514554043).
- Humphreys, M. and Brown, A. D. (2002). Dress and Identity: A Turkish Case Study. *Journal of Management Studies*, 39(7). pp. 927–952. doi: [10.1111/1467-6486.00318](https://doi.org/10.1111/1467-6486.00318).
- Hurst, R. (2003). The International Disability Rights Movement and the ICF. *Disability and Rehabilitation*, 25(11–12). pp. 572–576. doi: [10.1080/0963828031000137072](https://doi.org/10.1080/0963828031000137072).
- Huynh, Q.-L., Devos, T. and Smalarz, L. (2011). Perpetual Foreigner in One's Own Land: Potential Implications for Identity and Psychological Adjustment. *Journal of social and clinical psychology*, 30(2). pp. 133–162.
- İnaç, H. and Ünal, F. (2013). The Construction of National Identity in Modern Times: Theoretical Perspective. *International Journal of Humanities and Social Science*, 3(11). pp. 223–232.
- Ibarra, H. and Barbulescu, R. (2010). Identity as Narrative: Prevalence, Effectiveness, and Consequences of Narrative Identity Work in Macro Work Role Transitions. *Academy of Management Review*, 35(1). pp. 135–154. doi: [10.5465/AMR.2010.45577925](https://doi.org/10.5465/AMR.2010.45577925).
- 'Identity' (no date) *Cambridge Dictionary*. <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/identity> (Erişim: 1 May 2019).
- Iezzoni, L. I. (2006). Make No Assumptions: Communication Between Persons With Disabilities and Clinicians. *Assistive Technology*, 18(2). pp. 212–219. doi: [10.1080/10400435.2006.10131920](https://doi.org/10.1080/10400435.2006.10131920).
- Imrie, R. (1997). Rethinking the Relationships Between Disability, Rehabilitation, and Society. *Disability and Rehabilitation*, 19(7). pp. 263–271. doi: [10.3109/09638289709166537](https://doi.org/10.3109/09638289709166537).
- 'Internet Encyclopedia of Philosophy | An encyclopedia of philosophy articles written by professional philosophers.' (no date). <https://iep.utm.edu/> (Erişim: 29 April 2019).
- Isaacs, H. R. (1975) *Idols of the Tribe: Group Identity and Political Change*. 1st ed. New York: Harper & Row.

- Isiksal, H. (2005). Two Perspectives on the Relationship of Ethnicity to Nationalism: Comparing Gellner and Smith. *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 1(1). p.
- Jackson, J. W. and Smith, E. R. (1999). Conceptualizing Social Identity: A New Framework and Evidence for the Impact of Different Dimensions. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25(1). pp. 120–135. doi: [10.1177/0146167299025001010](https://doi.org/10.1177/0146167299025001010).
- Jackson, L. A. and McGill, O. D. (1996). Body Type Preferences and Body Characteristics Associated with Attractive and Unattractive Bodies by African Americans and Anglo Americans. *Sex Roles*, 35(5–6). pp. 295–307. doi: [10.1007/BF01664771](https://doi.org/10.1007/BF01664771).
- Jameson, D. A. (2007). Reconceptualizing Cultural Identity and Its Role in Intercultural Business Communication. *Journal of Business Communication*, 44(3). pp. 199–235. doi: [10.1177/0021943607301346](https://doi.org/10.1177/0021943607301346).
- Jammaers, E., Zanoni, P. and Hardonk, S. (2016). Constructing Positive Identities in Ableist Workplaces: Disabled Employees' Discursive Practices Engaging with The Discourse of Lower Productivity. *Human Relations*, 69(6). pp. 1365–1386. doi: [10.1177/0018726715612901](https://doi.org/10.1177/0018726715612901).
- Jáuregui Bereciartu, G. (1994) *Decline of the Nation State*. Reno: University of Nevada Press (Ethnonationalism in comparative perspective).
- Jazvac-Martek, M. (2009). Oscillating Role Identities: The Academic Experiences of Education Doctoral Students. *Innovations in Education and Teaching International*, 46(3). pp. 253–264. doi: [10.1080/14703290903068862](https://doi.org/10.1080/14703290903068862).
- Jiang, C. et al. (2019). An Examination of Ingroup Preferences Among People with Multiple Socially Stigmatized Identities. *Self and Identity*, pp. 1–18. doi: [10.1080/15298868.2019.1657937](https://doi.org/10.1080/15298868.2019.1657937).
- Kaçar, E. ve Kaçar, E. (2016). Aristoteles Metafiziğinin Temel İlkeleri ile Aydınlanmada Hakiki Metafizik İddiası Olarak Kant Metafiziği. *Dört Öge*, (10). pp. 101–112.
- Kahane, G. and Savulescu, J. (2012). The Concept of Harm and the Significance of Normality. *Journal of Applied Philosophy*, 29(4). pp. 318–332. doi: [10.1111/j.1468-5930.2012.00574.x](https://doi.org/10.1111/j.1468-5930.2012.00574.x).
- Kallio, H. et al. (2016). Systematic Methodological Review: Developing A Framework for a Qualitative Semi-Structured Interview Guide. *Journal of Advanced Nursing*, 72(12). pp. 2954–2965. doi: [10.1111/jan.13031](https://doi.org/10.1111/jan.13031).
- Kantarci, Z. (2014). En İyi Yönetime Giden Yol: Aristoteles'in Siyaset Felsefesi. *Mavi Atlas*, 0(2). p. 21. doi: [10.18795/ma.24576](https://doi.org/10.18795/ma.24576).
- Karacagil, Z. (2017). Military Service in the Construction of Manhood. *Journal of Human Sciences*, 14(4). p. 4410. doi: [10.14687/jhs.v14i4.4913](https://doi.org/10.14687/jhs.v14i4.4913).
- Karaduman, S. (2010). Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü. *Journal of Yaşar University*, 5(17). pp. 2886–2899. doi: [10.19168/jyu.49976](https://doi.org/10.19168/jyu.49976).
- Karlsen, S. and Nazroo, J. Y. (2002). Agency and Structure: The Impact of Ethnic Identity and Racism on the Health of Ethnic Minority People. *Sociology of Health & Illness*, 24(1). pp. 1–20. doi: <https://doi.org/10.1111/1467-9566.00001>.

- Kastanakis, M. N. and Voyer, B. G. (2014). The Effect of Culture on Perception and Cognition: A Conceptual Framework. *Journal of Business Research*, 67(4). pp. 425–433. doi: [10.1016/j.jbusres.2013.03.028](https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2013.03.028).
- Kaya, M. (2013). Platon'un Ruh Kuramı. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1). pp. 171–182. doi: [10.5578/JSS.6784](https://doi.org/10.5578/JSS.6784).
- Kaya, M. (2014). Aristoteles'in Ruh Anlayışı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (18). pp. 91–98.
- Keltner, D., Gruenfeld, D. H. and Anderson, C. (2003). Power, Approach, and Inhibition. *Psychological Review*, 110(2). pp. 265–284. doi: [10.1037/0033-295X.110.2.265](https://doi.org/10.1037/0033-295X.110.2.265).
- Kelvin, P. (1981). Work as a Source of Identity: The Implications of Unemployment. *British Journal of Guidance & Counselling*, 9(1). pp. 2–11. doi: [10.1080/03069888108258196](https://doi.org/10.1080/03069888108258196).
- Ketenci, T. and Topuz, M. (2013). Aristoteles ve Augustinus'un İnsan Anlayışları Üzerine. *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, (20). pp. 1–18.
- Khan, S. R., Benda, T. and Stagnaro, M. N. (2012). Stereotyping From the Perspective of Perceivers and Targets. *Online Readings in Psychology and Culture*, 5(1). doi: [10.9707/2307-0919.1043](https://doi.org/10.9707/2307-0919.1043).
- Kiesling, C. and Sorell, G. (2009). Joining Erikson and Identity Specialists in the Quest to Characterize Adult Spiritual Identity. *Identity*, 9(3). pp. 252–271. doi: [10.1080/15283480903344554](https://doi.org/10.1080/15283480903344554).
- Kinavey, C. (2006). Explanatory Models of Self-Understanding in Adolescents Born With Spina Bifida. *Qualitative Health Research*, 16(8). pp. 1091–1107. doi: [10.1177/1049732306292092](https://doi.org/10.1177/1049732306292092).
- Kirkevoid, M. and Bergland, Å. (2007). The Quality of Qualitative Data: Issues to Consider when Interviewing Participants who have Difficulties Providing Detailed Accounts of their Experiences. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being*, 2(2). pp. 68–75. doi: [10.1080/17482620701259273](https://doi.org/10.1080/17482620701259273).
- Kisanji, J. (1995). Interface between Culture and Disability in the Tanzanian Context: Part I. *International Journal of Disability, Development and Education*, 42(2). pp. 93–108. doi: [10.1080/0156655950420202](https://doi.org/10.1080/0156655950420202).
- Kissow, A.-M. (2015). Participation in Physical Activity and The Everyday Life of People with Physical Disabilities: A Review of the Literature. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 17(2). pp. 144–166. doi: [10.1080/15017419.2013.787369](https://doi.org/10.1080/15017419.2013.787369).
- Kitchin, R. and Wilton, R. (2003). Disability Activism and the Politics of Scale. *The Canadian Geographer/Le Géographe canadien*, 47(2). pp. 97–115. doi: [10.1111/1541-0064.00005](https://doi.org/10.1111/1541-0064.00005).
- Klein, S. B. (2013). Making the Case that Episodic Recollection is Attributable to Operations Occurring at Retrieval Rather than to Content Stored in a Dedicated Subsystem of Long-term Memory. *Frontiers in Behavioral Neuroscience*, 7(3). doi: [10.3389/fnbeh.2013.00003](https://doi.org/10.3389/fnbeh.2013.00003).
- Klicperová-Baker, M. and Košťál, J. (2015). European Sociopolitical Mentalities: Identifying Pro- and Antidemocratic Tendencies: Part I – Individual citizens' perspective. *European Societies*, 17(3). pp. 301–332. doi: [10.1080/14616696.2015.1018720](https://doi.org/10.1080/14616696.2015.1018720).

- Kliewer, C. and Drake, S. (1998). Disability, Eugenics and the Current Ideology of Segregation: A modern moral tale. *Disability & Society*, 13(1). pp. 95–111. doi: [10.1080/09687599826939](https://doi.org/10.1080/09687599826939).
- Knapp, S., Marziliano, A. and Moyer, A. (2014). Identity Threat and Stigma in Cancer Patients. *Health Psychology Open*, 1(1). p. 205510291455228. doi: [10.1177/2055102914552281](https://doi.org/10.1177/2055102914552281).
- Koc, M. (2006). Cultural Identity Crisis in the Age of Globalization and Technology. *Turkish Online Journal of Educational Technology - TOJET*, 5(1). pp. 37–43.
- Koch, L. (2004). The Meaning of Eugenics: Reflections on the Government of Genetic Knowledge in the Past and the Present. *Science in Context*, 17(3). pp. 315–331. doi: [10.1017/S0269889704000158](https://doi.org/10.1017/S0269889704000158).
- Kohring, M. and Görke, A. (2000). Genetic Engineering in the International Media: An Analysis of Opinion-Leading Magazines. *New Genetics and Society*, 19(3). pp. 345–363. doi: [10.1080/713687600](https://doi.org/10.1080/713687600).
- Kong, L. and Yeoh, B. S. A. (1997). The Construction of National Identity through the Production of Ritual and Spectacle. *Political Geography*, 16(3). pp. 213–239. doi: [10.1016/0962-6298\(95\)00135-2](https://doi.org/10.1016/0962-6298(95)00135-2).
- Korte, R. F. (2007). A Review of Social Identity Theory with Implications for Training and Development. *Journal of European Industrial Training*, 31(3). pp. 166–180. doi: [10.1108/03090590710739250](https://doi.org/10.1108/03090590710739250).
- Kupe, T. (1995). New Forms of Cultural Identity in an African Society: Comment to the Paper by Ullamaija Kivikuru. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 8(4). pp. 391–398. doi: [10.1080/13511610.1995.9968464](https://doi.org/10.1080/13511610.1995.9968464).
- Kuppers, P. (2000). Accessible Education: Aesthetics, bodies and disability. *Research in Dance Education*, 1(2). pp. 119–131. doi: [10.1080/713694266](https://doi.org/10.1080/713694266).
- Kurawa, S. S. (2010). The Impact of Disability on Self and Society: An Agenda for Research on Rehabilitation of Disabled in Nigeria. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 5, pp. 1804–1810. doi: [10.1016/j.sbspro.2010.07.368](https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.07.368).
- Kymlicka, W. (2003) *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Repr. Oxford: Clarendon Press (Oxford political theory).
- Lalvani, P. (2015). Disability, Stigma and Otherness: Perspectives of Parents and Teachers. *International Journal of Disability, Development and Education*, 62(4). pp. 379–393. doi: [10.1080/1034912X.2015.1029877](https://doi.org/10.1080/1034912X.2015.1029877).
- Lammers, J. et al. (2016). To Have Control Over or to Be Free From Others? The Desire for Power Reflects a Need for Autonomy. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 42(4). pp. 498–512. doi: [10.1177/0146167216634064](https://doi.org/10.1177/0146167216634064).
- Lammers, J., Stoker, J. I. and Stapel, D. A. (2009). Differentiating Social and Personal Power: Opposite Effects on Stereotyping, but Parallel Effects on Behavioral Approach Tendencies. *Psychological Science*, 20(12). pp. 1543–1548. doi: [10.1111/j.1467-9280.2009.02479.x](https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2009.02479.x).
- Lamont, M. and Mizrachi, N. (2012). Ordinary People Doing Extraordinary Things: Responses To Stigmatization In Comparative Perspective. *Ethnic and Racial Studies*, 35(3). pp. 365–381. doi: [10.1080/01419870.2011.589528](https://doi.org/10.1080/01419870.2011.589528).

- Lane, H. L. (2002). Do Deaf People Have a Disability?. *Sign Language Studies*, 2(4). pp. 356–379. doi: [10.1353/sls.2002.0019](https://doi.org/10.1353/sls.2002.0019).
- Langton, R. (2009) *Sexual Solipsism: Philosophical Essays on Pornography and Objectification*. Oxford ; New York: Oxford University Press.
- Lapinski, M. K. and Rimal, R. N. (2005). An Explication of Social Norms. *Communication Theory*, 15(2). pp. 127–147. doi: [10.1111/j.1468-2885.2005.tb00329.x](https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.2005.tb00329.x).
- Lappeteläinen, A., Sevón, E. and Vehkakoski, T. (2017). Forbidden Option or Planned Decision? Physically Disabled Women's Narratives on the Choice of Motherhood. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 19(2). pp. 140–150. doi: [10.1080/15017419.2016.1243150](https://doi.org/10.1080/15017419.2016.1243150).
- Leask, J. (2005). Evidence for Autism in Folklore?. *Archives of Disease in Childhood*, 90(3). pp. 271–271. doi: [10.1136/adc.2003.044958](https://doi.org/10.1136/adc.2003.044958).
- Leclerc, C. et al. (2000). Brain Functional Reorganization in Early Blind Humans Revealed by Auditory Event-Related Potentials. *NeuroReport*, 11(3). pp. 545–550. doi: [10.1097/00001756-200002280-00024](https://doi.org/10.1097/00001756-200002280-00024).
- Ledingham, M. D. et al. (2019). “I Should Have Known”. The Perceptual Barriers Faced by Mental Health Practitioners in Recognising and Responding to Their Own Burnout Symptoms. *Asia Pacific Journal of Counselling and Psychotherapy*, 10(2). pp. 125–145. doi: [10.1080/21507686.2019.1634600](https://doi.org/10.1080/21507686.2019.1634600).
- Lee, S. S. (2011). Collective Identity, Learning, and the Deaf Rights Movement. *Critical Disability Discourses/Discours Critiques Dans Le Champ Du Handicap*, 3, pp. 1–13.
- Leete, A. (2012). Introduction: Dynamic Perspectives of Identity Politics. *Folklore. Electronic Journal of Folklore*, (51). pp. 7–14. doi: [10.7592/FEJF2012.51.Leete](https://doi.org/10.7592/FEJF2012.51.Leete).
- Leidner, R. (1991). Serving Hamburgers and Selling Insurance: Gender, Work, and Identity in Interactive Service Jobs. *Gender & Society*, 5(2). pp. 154–177. doi: [10.1177/089124391005002002](https://doi.org/10.1177/089124391005002002).
- Leitch, C. M. and Harrison, R. T. (2016). Identity, Identity Formation and Identity Work in Entrepreneurship: Conceptual Developments and Empirical Applications. *Entrepreneurship & Regional Development*, 28(3–4). pp. 177–190. doi: [10.1080/08985626.2016.1155740](https://doi.org/10.1080/08985626.2016.1155740).
- Levine, S. and Kozloff, M. A. (1978). The Sick Role: Assessment and Overview. *Annual Review of Sociology*, 4(1). pp. 317–343. doi: [10.1146/annurev.so.04.080178.001533](https://doi.org/10.1146/annurev.so.04.080178.001533).
- Li, L. and Moore, D. (1998). Acceptance of Disability and its Correlates. *The Journal of Social Psychology*, 138(1). pp. 13–25. doi: [10.1080/00224549809600349](https://doi.org/10.1080/00224549809600349).
- Lin, N., Ensel, W. M. and Vaughn, J. C. (1981). Social Resources and Strength of Ties: Structural Factors in Occupational Status Attainment. *American Sociological Review*, 46(4). p. 393. doi: [10.2307/2095260](https://doi.org/10.2307/2095260).
- Lin, W.-Y., Song, H. and Ball-Rokeach, S. (2010). Localizing the Global: Exploring the Transnational Ties That Bind in New Immigrant Communities. *Journal of Communication*, 60(2). pp. 205–229. doi: [10.1111/j.1460-2466.2010.01480.x](https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2010.01480.x).
- Link, B. G. and Phelan, J. C. (2001). Conceptualizing Stigma. *Annual Review of Sociology*, 27(1). pp. 363–385. doi: [10.1146/annurev.soc.27.1.363](https://doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.363).

- Llewellyn, A. and Hogan, K. (2000). The Use and Abuse of Models of Disability. *Disability & Society*, 15(1). pp. 157–165. doi: [10.1080/09687590025829](https://doi.org/10.1080/09687590025829).
- Loja, E. et al. (2013). Disability, Embodiment and Ableism: Stories of Resistance. *Disability & Society*, 28(2). pp. 190–203. doi: [10.1080/09687599.2012.705057](https://doi.org/10.1080/09687599.2012.705057).
- Lombardo, P. A. (2008). Disability, Eugenics, and the Culture Wars. *Saint Louis University Journal of Health Law & Policy*, 2(1). pp. 57–80.
- Lu, W. (2018) *Disabled People Don't Need To Be "Fixed" — We Need A Cure For Ableism, Everyday Feminism*. <https://everydayfeminism.com/2018/05/a-cure-for-ableism/> (Erişim: 22 June 2020).
- Luborsky, M. R. (1994). The Cultural Adversity of Physical Disability: Erosion of Full Adult Personhood. *Journal of Aging Studies*, 8(3). pp. 239–253. doi: [10.1016/0890-4065\(94\)90002-7](https://doi.org/10.1016/0890-4065(94)90002-7).
- Lupton, D. (2008). Psychoanalytic Sociology and the Medical Encounter: Parsons and Beyond. *Sociology of Health & Illness*, 19(5). pp. 561–579. doi: [10.1111/j.1467-9566.1997.tb00420.x](https://doi.org/10.1111/j.1467-9566.1997.tb00420.x).
- MacBeth, A., Schwannauer, M. and Gumley, A. (2008). The Association between Attachment Style, Social Mentalities, and Paranoid Ideation: An Analogue Study. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 81(1). pp. 79–93. doi: [10.1348/147608307X246156](https://doi.org/10.1348/147608307X246156).
- Mackie, D. (1999). Personal Identity and Dead People. *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, 95(3). pp. 219–242.
- Madriaga, M. et al. (2011). Marking-out Normalcy and Disability in Higher Education. *British Journal of Sociology of Education*, 32(6). pp. 901–920. doi: [10.1080/01425692.2011.596380](https://doi.org/10.1080/01425692.2011.596380).
- Mahajan, A. P. et al. (2008). Stigma in the HIV/AIDS epidemic: a review of the literature and recommendations for the way forward. *AIDS*, 22(Suppl 2). pp. S67–S79. doi: [10.1097/01.aids.0000327438.13291.62](https://doi.org/10.1097/01.aids.0000327438.13291.62).
- Makarevičs, V. (2011). The Problem of Personality and Professional Identity in Plato's Works. in *The 7th Annual International Scientific Conference. New Dimensions in the Development in Society. The 7th Annual International Scientific Conference. New Dimensions in the Development in Society*.
- Makkar, J. K. and Strube, M. J. (1995). Black Women's Self-Perceptions of Attractiveness Following Exposure to White Versus Black Beauty Standards: The Moderating Role of Racial Identity and Self-Esteem. *Journal of Applied Social Psychology*, 25(17). pp. 1547–1566. doi: [10.1111/j.1559-1816.1995.tb02632.x](https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1995.tb02632.x).
- Malacrida, C. (2009). Performing Motherhood in a Disablist World: Dilemmas of Motherhood, Femininity and Disability. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 22(1). pp. 99–117. doi: [10.1080/09518390802581927](https://doi.org/10.1080/09518390802581927).
- Malacrida, C. (2012). Bodily Practices as Vehicles for Dehumanization in an Institution for Mental Defectives. *Societies*, 2(4). pp. 286–301. doi: [10.3390/soc2040286](https://doi.org/10.3390/soc2040286).
- Malhotra, R. (2012). The Disability Rights Movement: From Charity to Confrontation. *Socialism and Democracy*, 26(2). pp. 132–135. doi: [10.1080/08854300.2012.686288](https://doi.org/10.1080/08854300.2012.686288).

- Mamboleo, G. I. *et al.* (2015). Socio-ecological Influences of Attitudes toward Disability Among Kenyan Undergraduate Students. *Journal of Psychology in Africa*, 25(3). pp. 216–223. doi: [10.1080/14330237.2015.1065056](https://doi.org/10.1080/14330237.2015.1065056).
- Marks, D. (1997). Models of Disability. *Disability and Rehabilitation*, 19(3). pp. 85–91. doi: [10.3109/09638289709166831](https://doi.org/10.3109/09638289709166831).
- Marshall, M. N. (1996). Sampling for Qualitative Research. *Family Practice*, 13(6). pp. 522–526. doi: [10.1093/fampra/13.6.522](https://doi.org/10.1093/fampra/13.6.522).
- Martin, H. E. (2006). Mental Illness as Metaphor in Hua-Ling Nieh and Li-Hua Yu's Chinese-Language American Novels. *Comparative American Studies An International Journal*, 4(3). pp. 347–367. doi: [10.1177/1477570006067781](https://doi.org/10.1177/1477570006067781).
- Masala, C. and Petretto, D. R. (2008). From Disablement to Enablement: Conceptual Models of Disability in the 20th Century. *Disability and Rehabilitation*, 30(17). pp. 1233–1244. doi: [10.1080/09638280701602418](https://doi.org/10.1080/09638280701602418).
- Maslow, A. (1954) *Motivation and Personality*. New York: Harper.
- Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, 50(4). pp. 370–396. doi: [10.1037/h0054346](https://doi.org/10.1037/h0054346).
- Matsumoto, D. (2007). Culture, Context, and Behavior. *Journal of Personality*, 75(6). pp. 1285–1320. doi: [10.1111/j.1467-6494.2007.00476.x](https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2007.00476.x).
- McAdams, D. P. (2018). Narrative Identity: What Is It? What Does It Do? How Do You Measure It?. *Imagination, Cognition and Personality*, 37(3). pp. 359–372. doi: [10.1177/0276236618756704](https://doi.org/10.1177/0276236618756704).
- McClelland, D. (1961) *The Achieving Society*. Princeton: Van Nostrand.
- McDonnell, P. (2016). Disability, Deafness and Ideology in the late Twentieth and early Twenty-first Centuries. *Educação & Realidade*, 41(3). pp. 777–788. doi: [10.1590/2175-623661091](https://doi.org/10.1590/2175-623661091).
- McKinley, N. M. and Hyde, J. S. (1996). The Objectified Body Consciousness Scale: Development and Validation. *Psychology of Women Quarterly*, 20(2). pp. 181–215. doi: [10.1111/j.1471-6402.1996.tb00467.x](https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.1996.tb00467.x).
- McLaughlin, J. (2017). The Medical Reshaping of Disabled Bodies as a Response to Stigma and a Route to Normality. *Medical Humanities*, 43(4). pp. 244–250. doi: [10.1136/medhum-2016-011065](https://doi.org/10.1136/medhum-2016-011065).
- McLean, K. C. and Pasupathi, M. (2012). Processes of Identity Development: Where I Am and How I Got There. *Identity*, 12(1). pp. 8–28. doi: [10.1080/15283488.2011.632363](https://doi.org/10.1080/15283488.2011.632363).
- McLellan, F. (2007). Medicalisation: A Medical Nemesis. *The Lancet*, 369(9562). pp. 627–628. doi: [10.1016/S0140-6736\(07\)60293-1](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(07)60293-1).
- Meacham, J. A. and Santilli, N. R. (1982). Interstage Relationships in Erikson's Theory: Identity and Intimacy. *Child Development*, 53(6). p. 1461. doi: [10.2307/1130072](https://doi.org/10.2307/1130072).
- Mihesuah, D. A. (1998). American Indian Identities: Issues of Individual Choices and Development. *American Indian Culture and Research Journal*, 22(2). pp. 193–226. doi: [10.17953/aicr.22.2.9341w76528071x3j](https://doi.org/10.17953/aicr.22.2.9341w76528071x3j).

- Miles, M. (2001). Studying Responses to Disability in South Asian Histories: Approaches personal, prakrital and pragmatical. *Disability & Society*, 16(1). pp. 143–160. doi: [10.1080/713662031](https://doi.org/10.1080/713662031).
- Miles, M. (2002). Disability in an Eastern Religious Context: Historical Perspectives. *Journal of Religion, Disability & Health*, 6(2–3). pp. 53–76. doi: [10.1300/J095v06n02_08](https://doi.org/10.1300/J095v06n02_08).
- Milkie, M. A. (1999). Social Comparisons, Reflected Appraisals, and Mass Media: The Impact of Pervasive Beauty Images on Black and White Girls' Self-Concepts. *Social Psychology Quarterly*, 62(2). p. 190. doi: [10.2307/2695857](https://doi.org/10.2307/2695857).
- Milosevic-Djordjevic, J. (2007). Primordialistic Concept of National Identity in Serbi. *Psihologija*, 40(3). pp. 385–397. doi: [10.2298/PSI0703385M](https://doi.org/10.2298/PSI0703385M).
- Miskovic, M. (2015). The Construction of Ethnic Identity of Balkan Muslim Immigrants: A Narrativization of Personal Experiences. *The Qualitative Report*, 12(2). pp. 514–546. doi: [10.46743/2160-3715/2007.1630](https://doi.org/10.46743/2160-3715/2007.1630).
- Mkhize, G. (2015). Problematising Rhetorical Representations of Individuals with Disability – Disabled or Living with Disability?. *Agenda*, 29(2). pp. 133–140. doi: [10.1080/10130950.2015.1040692](https://doi.org/10.1080/10130950.2015.1040692).
- Molden, T. H. and Tøssebro, J. (2012). Disability Measurements: Impact on Research Results. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 14(4). pp. 340–357. doi: [10.1080/15017419.2011.621654](https://doi.org/10.1080/15017419.2011.621654).
- Molloy, B. L. and Herzberger, S. D. (1998). Body Image and Self-Esteem: A Comparison of African-American and Caucasian Women. *Sex Roles*, 38(7/8). pp. 631–643. doi: [10.1023/A:1018782527302](https://doi.org/10.1023/A:1018782527302).
- Monedero, J. A. G., Cuesta, C. U. and Angulo, B. N. (2014). Social Image of Disability. Vulnerability of the Dignity of Women with Disability and Social Exclusion Contexts. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 161, pp. 115–120. doi: [10.1016/j.sbspro.2014.12.019](https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.12.019).
- Monrouxe, L. V. and Rees, C. E. (2015). Theoretical Perspectives on Identity: Researching Identities in Healthcare Education. in Cleland, J. A. and Durning, S. J. (eds) *Researching Medical Education*. Chichester, West Sussex: John Wiley and Sons, Inc, pp. 129–140.
- Mulligan, D. (2013). About This Issue. *Community Eye Health*, pp. 1–3.
- Mulvany, J. (2000). Disability, Impairment or Illness? The Relevance of the Social Model of Disability to The Study of Mental Disorder. *Sociology of Health and Illness*, 22(5). pp. 582–601. doi: [10.1111/1467-9566.00221](https://doi.org/10.1111/1467-9566.00221).
- Mummendey, A. et al. (1999). Strategies To Cope With Negative Social Identity: Predictions By Social Identity Theory and Relative Deprivation Theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(2). pp. 229–245. doi: [10.1037/0022-3514.76.2.229](https://doi.org/10.1037/0022-3514.76.2.229).
- Murphy, J. W. (2005). Social Norms and Their Implications for Disability. *Journal of Social Work in Disability & Rehabilitation*, 4(1–2). pp. 153–163. doi: [10.1300/J198v04n01_09](https://doi.org/10.1300/J198v04n01_09).
- Naraian, S. and Natarajan, P. (2013). Negotiating Normalcy with Peers in Contexts of Inclusion: Perceptions of youth with disabilities in India. *International Journal of Disability, Development and Education*, 60(2). pp. 146–166. doi: [10.1080/1034912X.2013.786565](https://doi.org/10.1080/1034912X.2013.786565).

- Neff, L. J. *et al.* (1997). Black—White Differences in Body Size Perceptions and Weight Management Practices Among Adolescent Females. *Journal of Adolescent Health*, 20(6). pp. 459–465. doi: [10.1016/S1054-139X\(96\)00273-X](https://doi.org/10.1016/S1054-139X(96)00273-X).
- Neyer, A.-K. and Harzing, A.-W. (2008). The Impact of Culture on Interactions: Five Lessons Learned From the European Commission. *European Management Journal*, 26(5). pp. 325–334. doi: [10.1016/j.emj.2008.05.005](https://doi.org/10.1016/j.emj.2008.05.005).
- Nimbalkar, N. (2011). John Locke on Personal Identity. *Mens Sana Monographs*, 9(1). p. 268. doi: [10.4103/0973-1229.77443](https://doi.org/10.4103/0973-1229.77443).
- Noonan, H. W. (2019) *Personal Identity*. Third Edition. New York: Routledge.
- Nordenfelt, L. (2003). Action Theory, Disability and ICF. *Disability and Rehabilitation*, 25(18). pp. 1075–1079. doi: [10.1080/0963828031000137748](https://doi.org/10.1080/0963828031000137748).
- Nota, L. *et al.* (2014). Employer Attitudes Towards the Work Inclusion of People With Disability. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 27(6). pp. 511–520. doi: [10.1111/jar.12081](https://doi.org/10.1111/jar.12081).
- Nussbaum, M. C. (1995). Objectification. *Philosophy & Public Affairs*, 24(4). pp. 249–291. doi: [10.1111/j.1088-4963.1995.tb00032.x](https://doi.org/10.1111/j.1088-4963.1995.tb00032.x).
- Nuttbrock, L. and Freudiger, P. (1991). Identity Salience and Motherhood: A Test of Stryker's Theory. *Social Psychology Quarterly*, 54(2). pp. 146–157. doi: [10.2307/2786932](https://doi.org/10.2307/2786932).
- O'Brien, G. V. (2011). Eugenics, Genetics, and the Minority Group Model of Disabilities: Implications for Social Work Advocacy. *Social Work*, 56(4). pp. 347–354. doi: [10.1093/sw/56.4.347](https://doi.org/10.1093/sw/56.4.347).
- O'Day, B. and Killeen, M. (2002). Research on the Lives of Persons with Disabilities: The Emerging Importance of Qualitative Research Methodologies. *Journal of Disability Policy Studies*, 13(1). pp. 9–15. doi: [10.1177/10442073020130010201](https://doi.org/10.1177/10442073020130010201).
- O'Donovan, M.-A. and Good, A. (2010). Towards Comparability of Data: Using The ICF to Map the Contrasting Definitions of Disability in Irish Surveys And Census, 2000–2006. *Disability and Rehabilitation*, 32(sup1). pp. S9–S16. doi: [10.3109/09638288.2010.516788](https://doi.org/10.3109/09638288.2010.516788).
- Ogechi, N. O. and Jerop Ruto, S. (2002). Portrayal of Disability through Personal Names and Proverbs in Kenya; Evidence from Ekegusii and Nandi. *Wiener Zeitschrift Für Kritische Afrika Studien*, 3(2). pp. 63–82.
- Oliver, M. (1998). Theories in health care and research: Theories of disability in health practice and research. *BMJ*, 317(7170). pp. 1446–1449. doi: [10.1136/bmj.317.7170.1446](https://doi.org/10.1136/bmj.317.7170.1446).
- Oliver, M. (2013). The Social Model of Disability: Thirty Years on. *Disability & Society*, 28(7). pp. 1024–1026. doi: [10.1080/09687599.2013.818773](https://doi.org/10.1080/09687599.2013.818773).
- Olson, E. T. (1999) *The Human Animal: Personal Identity Without Psychology*. New York: Oxford Univ. Press (Philosophy of mind series).
- Oppong, S. H. (2013). Religion and Identity. *American International Journal of Contemporary Research*, 3(6). pp. 10–16.
- vom Orde, H. (2016). Perspectives On Identity, An Overview Of Identity Concepts From Psychoanalysis, Sociology, And Psychology. *Televizion*, (29). pp. 6–9.

- Orhan, S. ve Uysal, S. (2019). Engelli Bireylerin Çalışma Hayatında Maruz Kaldıkları Duygusal Yükler: Sakarya İli Örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(1). pp. 270–291. doi: [10.15869/itobiad.472032](https://doi.org/10.15869/itobiad.472032).
- Oró-Piqueras, M. (2012). The “Dys-Appearing” Body in Doris Lessing’s The Diary of a Good Neighbour and Margaret Forster’s Have the Men Had Enough?. *Societies*, 2(4). pp. 270–285. doi: [10.3390/soc2040270](https://doi.org/10.3390/soc2040270).
- Oyserman, D., Elmore, K. and Smith, G. (2012). Self, Self-concept, and Identity. in Leary, M. R. and Tangney, J. P. (eds) *Handbook of Self and Identity*. 2nd ed. New York ; London: Guilford Press, pp. 69–104.
- Özdemir, M. (2018). Türk Kültüründe Pehlivanlık Kavramı. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(12). pp. 558–564.
- Özdemir, Z. (2015). Sosyal Medyada Kimlik İnşasında Yeni Akım: Özçekim Kullanımı. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (2). pp. 112–131.
- Palabıyık, A. and Koç, Y. (419AD). Millet-i Hakime Kavramı Üzerine Sosyo-politik Bir Değerlendirme. *Journal of International Social Research*, 8(37). p. 2015.
- Papadaki, E. (2007). Sexual Objectification: From Kant to Contemporary Feminism. *Contemporary Political Theory*, 6(3). pp. 330–348. doi: [10.1057/palgrave.cpt.9300282](https://doi.org/10.1057/palgrave.cpt.9300282).
- Papadaki, L. (2010). What is Objectification?. *Journal of Moral Philosophy*, 7(1). pp. 16–36. doi: [10.1163/174046809X12544019606067](https://doi.org/10.1163/174046809X12544019606067).
- Papila, A. (2007). Kimliğin Anlatım Aracı Olarak Sanatş. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1). pp. 176–190.
- Parekh, B. (1995). The Concept of National Identity. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 21(2). pp. 255–268. doi: [10.1080/1369183X.1995.9976489](https://doi.org/10.1080/1369183X.1995.9976489).
- Parens, E. (2013). On Good and Bad Forms of Medicalization. *Bioethics*, 27(1). pp. 28–35. doi: [10.1111/j.1467-8519.2011.01885.x](https://doi.org/10.1111/j.1467-8519.2011.01885.x).
- Parfit, D. (1992) *Reasons and Persons*. Repr. Oxford: Clarendon.
- Park, S. and Smith, S. W. (2019). The Influence of Social Norms on Korean Wives’ Intention to Talk with Their Husbands about the Equal Division of Housework. *Journal of Intercultural Communication Research*, 48(2). pp. 132–149. doi: [10.1080/17475759.2019.1575891](https://doi.org/10.1080/17475759.2019.1575891).
- Paterson, M. (2013). “Looking on Darkness, Which The Blind Do See”: Blindness, Empathy, and Feeling Seeing. *Mosaic: a journal for the interdisciplinary study of literature*, 46(3). pp. 159–177. doi: [10.1353/mos.2013.0033](https://doi.org/10.1353/mos.2013.0033).
- Patton, M. Q. (2005). Qualitative Research. in Everitt, B. S. and Howell, D. C. (eds) *Encyclopedia of Statistics in Behavioral Science*. Chichester, UK: John Wiley & Sons, Ltd, p. bsa514. doi: [10.1002/0470013192.bsa514](https://doi.org/10.1002/0470013192.bsa514).
- Pfeiffer, D. (1994). Eugenics and Disability Discrimination. *Disability & Society*, 9(4). pp. 481–499. doi: [10.1080/09687599466780471](https://doi.org/10.1080/09687599466780471).
- Pfeiffer, D. (2001). The Conceptualization of Disability. in *Research in Social Science and Disability*. Bingley: Emerald (MCB UP). pp. 29–52. doi: [10.1016/S1479-3547\(01\)80019-1](https://doi.org/10.1016/S1479-3547(01)80019-1).

- Pham, Y. K. and Murray, C. (2016). Social Relationships Among Adolescents With Disabilities: Unique and Cumulative Associations With Adjustment. *Exceptional Children*, 82(2). pp. 234–250. doi: [10.1177/0014402915585491](https://doi.org/10.1177/0014402915585491).
- Philib, S. M. (1991). The Changeling (ML 5058) Irish Versions of a Migratory Legend in Their International Context. *Béaloides*, 59, p. 121. doi: [10.2307/20522381](https://doi.org/10.2307/20522381).
- Phinney, J. S. (1989). Stages of Ethnic Identity Development in Minority Group Adolescents. *The Journal of Early Adolescence*, 9(1–2). pp. 34–49. doi: [10.1177/0272431689091004](https://doi.org/10.1177/0272431689091004).
- Phinney, J. S. et al. (2001). Ethnic Identity, Immigration, and Well-Being: An Interactional Perspective. *Journal of Social Issues*, 57(3). pp. 493–510. doi: [10.1111/0022-4537.00225](https://doi.org/10.1111/0022-4537.00225).
- Phinney, J. S. and Ong, A. D. (2007). Conceptualization and Measurement of Ethnic Identity: Current Status and Future Directions. *Journal of Counseling Psychology*, 54(3). pp. 271–281. doi: [10.1037/0022-0167.54.3.271](https://doi.org/10.1037/0022-0167.54.3.271).
- Phoenix, A. and Rattansi, A. (2005). Proliferating Theories: Self and Identity in Post-Eriksonian Context: A Rejoinder to Berzonsky, Kroger, Levine, Phinney, Schachter, and Weigert and Gecas. *Identity*, 5(2). pp. 205–225. doi: [10.1207/s1532706xide0502_9](https://doi.org/10.1207/s1532706xide0502_9).
- Piccirillo, R. A. (2010). The Lockean Memory Theory of Personal Identity: Definition, Objection, Response. *Inquiries Journal/Student Pulse*, 2(08). <http://www.inquiriesjournal.com/a?id=1683>.
- Pierro, A., Mannetti, L. and Livi, S. (2003). Self-Identity and the Theory of Planned Behavior in the Prediction of Health Behavior and Leisure Activity. *Self and Identity*, 2(1). pp. 47–60. doi: [10.1080/15298860309024](https://doi.org/10.1080/15298860309024).
- Plach, S. K., Stevens, P. E. and Moss, V. A. (2004). Social Role Experiences of Women Living with Rheumatoid Arthritis. *Journal of Family Nursing*, 10(1). pp. 33–49. doi: [10.1177/1074840703261065](https://doi.org/10.1177/1074840703261065).
- Pollack, P. (2002). Shouting At Blind People Does Not Help Them To See. *American City Business Journals*. <https://www.bizjournals.com/Louisville/Stories/2002/06/10/Smallb4.html> (Erişim: 20 April 2020).
- Polletta, F. and Jasper, J. M. (2001). Collective Identity and Social Movements. *Annual Review of Sociology*, 27(1). pp. 283–305. doi: [10.1146/annurev.soc.27.1.283](https://doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.283).
- Pope, J. P., Hall, C. R. and Tobin, D. (2014). How Do Coaches Identify With Their Role as a Coach? Exploring Coach Identity Through a Role Identity Theory Lens. *Identity*, 14(2). pp. 136–152. doi: [10.1080/15283488.2014.897951](https://doi.org/10.1080/15283488.2014.897951).
- Pope-Davis, D. B. et al. (2000). African American Acculturation and Black Racial Identity: A Preliminary Investigation. *Journal of Multicultural Counseling and Development*, 28(2). pp. 98–112. doi: [10.1002/j.2161-1912.2000.tb00610.x](https://doi.org/10.1002/j.2161-1912.2000.tb00610.x).
- Powell, K. (2009). The Role of Concept of Self and Societal Expectations in Academic and Career Achievement.. *Journal of Adult Education*, 38(2). pp. 32–40.
- Pratt, M. G. and Rafaeli, A. (1997). Organizational Dress as a Symbol of Multilayered Social Identities. *Academy of Management Journal*, 40(4). pp. 862–898. doi: [10.2307/256951](https://doi.org/10.2307/256951).
- Priante, A. et al. (2016). #WhoAmI in 160 Characters? Classifying Social Identities Based on Twitter Profile Descriptions. in *Proceedings of the First Workshop on NLP and Computational*

- Social Science. Proceedings of the First Workshop on NLP and Computational Social Science*, Austin, Texas: Association for Computational Linguistics, pp. 55–65. doi: [10.18653/v1/W16-5608](https://doi.org/10.18653/v1/W16-5608).
- Pruss, A. R. (2012). A Deflationary Theory of Diachronic Identity. *Australasian Journal of Philosophy*, 90(1). pp. 19–37. doi: [10.1080/00048402.2011.556131](https://doi.org/10.1080/00048402.2011.556131).
- Purdie-Vaughns, V. and Eibach, R. P. (2008). Intersectional Invisibility: The Distinctive Advantages and Disadvantages of Multiple Subordinate-Group Identities. *Sex Roles*, 59(5–6). pp. 377–391. doi: [10.1007/s11199-008-9424-4](https://doi.org/10.1007/s11199-008-9424-4).
- Putri, I. P., Nasruddin, E. and Wahab, J. A. (2018). Imagined Communities and the Construction of National Identity. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 8(7). p. Pages 565-572. doi: [10.6007/IJARBS/v8-i7/4399](https://doi.org/10.6007/IJARBS/v8-i7/4399).
- Quiros, L. (2009) *The Social Construction of Racial and Ethnic Identity Among Women of Color From Mixed Ancestry: Psychological Freedoms and Sociological Constraints*. Doktora Tezi. City University of New York.
- Randazzo, K. D. and Solmon, M. (2018). Exploring Social Norms as a Framework to Understand Decisions to be Physically Active. *Quest*, 70(1). pp. 64–80. doi: [10.1080/00336297.2017.1335646](https://doi.org/10.1080/00336297.2017.1335646).
- Rashid, M. M. A., Ismail, M. and Abidin, Z. Z. (2015). Preliminary Results of Solar Flare Induced D-Region Perturbations over UKM Using Stanford AWESOME Receiver. *Journal of Applied Mathematics and Physics*, 03(05). pp. 455–464. doi: [10.4236/jamp.2015.35058](https://doi.org/10.4236/jamp.2015.35058).
- Rashid, T. (2007). Configuration of National Identity and Citizenship in Australia: Migration, Ethnicity and Religious Minorities. *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 6(3 & 4). pp. 1–27.
- Ravindran, N. and Myers, B. J. (2012). Cultural Influences on Perceptions of Health, Illness, and Disability: A Review and Focus on Autism. *Journal of Child and Family Studies*, 21(2). pp. 311–319. doi: [10.1007/s10826-011-9477-9](https://doi.org/10.1007/s10826-011-9477-9).
- Reid-Cunningham, A. R. (2009). Anthropological Theories of Disability. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 19(1). pp. 99–111. doi: [10.1080/10911350802631644](https://doi.org/10.1080/10911350802631644).
- Reis, H. T. and et al (1982). Hysical Attractiveness in Social Interaction: Ii. Why Does Appearance Affect Social Experience?. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43(5). pp. 979–996. doi: [10.1037/0022-3514.43.5.979](https://doi.org/10.1037/0022-3514.43.5.979).
- Reischer, E. and Koo, K. S. (2004). The Body Beautiful: Symbolism and Agency in the Social World. *Annual Review of Anthropology*, 33(1). pp. 297–317. doi: [10.1146/annurev.anthro.33.070203.143754](https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.33.070203.143754).
- Rembis, M. A. (2009). (Re)Defining Disability in the “Genetic Age”: Behavioral Genetics, “New” Eugenics and the Future of Impairment. *Disability & Society*, 24(5). pp. 585–597. doi: [10.1080/09687590903010941](https://doi.org/10.1080/09687590903010941).
- Riach, K. and Loretto, W. (2009). Identity Work and the ‘Unemployed’ Worker: Age, Risability and the Lived Experience of the Older Unemployed. *Work, Employment and Society*, 23(1). pp. 102–119. doi: [10.1177/0950017008099780](https://doi.org/10.1177/0950017008099780).
- Rieber, S. (1998). The Concept of Personal Identity. *Philosophy and Phenomenological Research*, 58(3). pp. 581–594. doi: [10.2307/2653757](https://doi.org/10.2307/2653757).

- Robins, E. M. and Foster, D. (1994). Social Identity Versus Personal Identity: An Investigation Into the Interaction of Group and Personal Status With Collective Self-esteem on Ingroup Favouritism. *South African Journal of Psychology*, 24(3). pp. 115–121. doi: [10.1177/008124639402400302](https://doi.org/10.1177/008124639402400302).
- Röder, B. and Rösler, F. (2003). Memory for Environmental Sounds in Sighted, Congenitally Blind and Late Blind Adults: Evidence for Cross-Modal Compensation. *International Journal of Psychophysiology*, 50(1–2). pp. 27–39. doi: [10.1016/S0167-8760\(03\)00122-3](https://doi.org/10.1016/S0167-8760(03)00122-3).
- Rohmer, O. and Louvet, E. (2018). Implicit stereotyping against people with disability. *Group Processes & Intergroup Relations*, 21(1). pp. 127–140. doi: [10.1177/1368430216638536](https://doi.org/10.1177/1368430216638536).
- Rosenfeld, L. B. et al. (1999). Preferences for Body Type and Body Characteristics Associated with Attractive and Unattractive Bodies: Jackson and McGill Revisited. *Perceptual and Motor Skills*, 89(2). pp. 459–470. doi: [10.2466/pms.1999.89.2.459](https://doi.org/10.2466/pms.1999.89.2.459).
- Rosenthal, D. A., Chan, F. and Livneh, H. (2006). Rehabilitation Students' Attitudes Toward Persons with Disabilities in High- and Low-Stakes Social Contexts: A Conjoint Analysis. *Disability and Rehabilitation*, 28(24). pp. 1517–1527. doi: [10.1080/09638280600646102](https://doi.org/10.1080/09638280600646102).
- Rossade, K.-D. (2017). Cultural Essentialism in Intercultural Relations. *Language and Intercultural Communication*, 17(4). pp. 534–536. doi: [10.1080/14708477.2016.1246683](https://doi.org/10.1080/14708477.2016.1246683).
- Rousseau-Harrison, K. et al. (2012). Perceived Impacts of a First Wheelchair on Social Participation. *Disability and Rehabilitation: Assistive Technology*, 7(1). pp. 37–44. doi: [10.3109/17483107.2011.562957](https://doi.org/10.3109/17483107.2011.562957).
- Rubin, M. and Hewstone, M. (1998). Social Identity Theory's Self-Esteem Hypothesis: A Review and Some Suggestions for Clarification. *Personality and Social Psychology Review*, 2(1). pp. 40–62. doi: [10.1207/s15327957pspr0201_3](https://doi.org/10.1207/s15327957pspr0201_3).
- Russell, M. and Malhotra, R. (2009). Capitalism and Disability. *Socialist Reader*, 38(38). pp. 211–228.
- Rybarczyk, B. et al. (1995). Body Image, Perceived Social Stigma, and the Prediction of Psychosocial Adjustment To Leg Amputation. *Rehabilitation Psychology*, 40(2). pp. 95–110. doi: [10.1037/0090-5550.40.2.95](https://doi.org/10.1037/0090-5550.40.2.95).
- Sachs, J. (1986). Putting Culture Back into Multicultural Education. *New Community*, 13(2). pp. 195–199. doi: [10.1080/1369183X.1986.9975966](https://doi.org/10.1080/1369183X.1986.9975966).
- Salas-Provance, M. B., Erickson, J. G. and Reed, J. (2002). Disabilities as Viewed by Four Generations of One Hispanic Family. *American Journal of Speech-Language Pathology*, 11(2). pp. 151–162. doi: [10.1044/1058-0360\(2002/015\)](https://doi.org/10.1044/1058-0360(2002/015)).
- Saunders, C. (2008). Double-edged swords? Collective identity and solidarity in the environment movement. *The British Journal of Sociology*, 59(2). pp. 227–253. doi: [10.1111/j.1468-4446.2008.00191.x](https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2008.00191.x).
- Saxton, M. (2018). Hard Bodies: Exploring Historical and Cultural Factors in Disabled People's Participation in Exercise; Applying Critical Disability Theory. *Sport in Society*, 21(1). pp. 22–39. doi: [10.1080/17430437.2016.1225914](https://doi.org/10.1080/17430437.2016.1225914).
- Schachter, E. P. (2005). Erikson Meets the Postmodern: Can Classic Identity Theory Rise to the Challenge?. *Identity*, 5(2). pp. 137–160. doi: [10.1207/s1532706xid0502_4](https://doi.org/10.1207/s1532706xid0502_4).

- Schanke, A.-K. and Thorsen, K. (2014). A Life-Course Perspective on Stigma-Handling: Resilience in Persons of Restricted Growth Narrated in Life Histories. *Disability and Rehabilitation*, 36(17). pp. 1464–1473. doi: [10.3109/09638288.2013.853842](https://doi.org/10.3109/09638288.2013.853842).
- Schneider, J. W. and Conrad, P. (1980). In the Closet with Illness: Epilepsy, Stigma Potential and Information Control. *Social Problems*, 28(1). pp. 32–44. doi: [10.2307/800379](https://doi.org/10.2307/800379).
- Schriner, K. (2001). Disability and Institutional Change: A Human Variation Perspective on Overcoming Oppression. *Journal of Disability Policy Studies*, 12(2). pp. 100–106. doi: [10.1177/104420730101200207](https://doi.org/10.1177/104420730101200207).
- Schuster, J., Beune, E. and Stronks, K. (2011). Metaphorical Constructions of Hypertension Among Three Ethnic Groups in The Netherlands. *Ethnicity & Health*, 16(6). pp. 583–600. doi: [10.1080/13557858.2011.594996](https://doi.org/10.1080/13557858.2011.594996).
- Scotch, R. K. (1989). Politics and Policy in the History of the Disability Rights Movement. *The Milbank Quarterly*, 67, p. 380. doi: [10.2307/3350150](https://doi.org/10.2307/3350150).
- Scotch, R. K. (2000). Models of Disability and the Americans With Disabilities Act. *erkeley Journal of Employment and Labor Law*, 21(1). pp. 213–222.
- Segall, A. (1976). The Sick Role Concept: Understanding Illness Behavior. *Journal of Health and Social Behavior*, 17(2). p. 162. doi: [10.2307/2136342](https://doi.org/10.2307/2136342).
- Senemoğlu, O. (2016). Antik Yunan Siyasal Düşünüşünde İnsan Doğası ve Toplum Anlayışı: Platon ve Aristoteles. *İnsan ve İnsan*, 3(10). pp. 0–0. doi: [10.29224/insanveinsan.280022](https://doi.org/10.29224/insanveinsan.280022).
- Serpe, R. T. (1987). Stability and Change in Self: A Structural Symbolic Interactionist Explanation. *Social Psychology Quarterly*, 50(1). p. 44. doi: [10.2307/2786889](https://doi.org/10.2307/2786889).
- Servaes, J. (1988). Cultural identity in East and West. *Howard Journal of Communications*, 1(2). pp. 58–71. doi: [10.1080/10646178809359679](https://doi.org/10.1080/10646178809359679).
- Setume, S. D. (2016). Myths and Beliefs About Disabilities: Implications for Educators and Counselors. *Journal of Disability & Religion*, 20(1–2). pp. 62–76. doi: [10.1080/23312521.2016.1152938](https://doi.org/10.1080/23312521.2016.1152938).
- Seul, J. R. (1999). “Ours is the Way of God”: Religion, Identity, and Intergroup Conflict. *Journal of Peace Research*, 36(5). pp. 553–569. doi: [10.1177/0022343399036005004](https://doi.org/10.1177/0022343399036005004).
- Shakespeare, T. (1993). Disabled People’s Self-organisation: A New Social Movement?. *Disability, Handicap & Society*, 8(3). pp. 249–264. doi: [10.1080/02674649366780261](https://doi.org/10.1080/02674649366780261).
- Shakespeare, T. (1994). Cultural Representation of Disabled People: Dustbins for Disavowal?. *Disability & Society*, 9(3). pp. 283–299. doi: [10.1080/09687599466780341](https://doi.org/10.1080/09687599466780341).
- Shakespeare, T. (2013). Facing Up To Disability. *Community Eye Health*, pp. 1–3.
- Shakespeare, T., Watson, N. and Alghaib, O. A. (2017). Blaming the Victim, all over again: Waddell and Aylward’s Biopsychosocial (BPS) Model of Disability. *Critical Social Policy*, 37(1). pp. 22–41. doi: [10.1177/0261018316649120](https://doi.org/10.1177/0261018316649120).
- Shears, L. M. and Jensema, C. J. (1969). Social Acceptability of Anomalous Persons. *Exceptional Children*, 36(2). pp. 91–96. doi: [10.1177/001440296903600204](https://doi.org/10.1177/001440296903600204).
- Shepherd, S. M., Delgado, R. H. and Paradies, Y. (2018). Inter-Relationships Among Cultural Identity, Discrimination, Distress, Agency, and Safety Among Indigenous People in

- Custody. *International Journal of Forensic Mental Health*, 17(2). pp. 111–121. doi: [10.1080/14999013.2018.1431338](https://doi.org/10.1080/14999013.2018.1431338).
- Shields, N. et al. (2006). A Systematic Review of the Self-concept of Children with Cerebral Palsy Compared with Children without Disability. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 48(2). pp. 151–157. doi: <https://doi.org/10.1017/S0012162206000326>.
- Shils, E. (1957). Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties: Some Particular Observations on the Relationships of Sociological Research and Theory. *The British Journal of Sociology*, 8(2). p. 130. doi: [10.2307/587365](https://doi.org/10.2307/587365).
- Shoemaker, S. (1970). Persons and Their Past. *American Philosophical Quarterly*, 7(4). pp. 269–285.
- Shyman, E. (2016). The Reinforcement of Ableism: Normality, the Medical Model of Disability, and Humanism in Applied Behavior Analysis and ASD. *Intellectual and Developmental Disabilities*, 54(5). pp. 366–376. doi: [10.1352/1934-9556-54.5.366](https://doi.org/10.1352/1934-9556-54.5.366).
- Siebers, T. (2001). Disability in Theory: From Social Constructionism to the New Realism of the Body. *American Literary History*, 13(4). pp. 737–754. doi: [10.1093/alh/13.4.737](https://doi.org/10.1093/alh/13.4.737).
- Siegrist, J. and Fekete, C. (2016). Fair Opportunities, Social Productivity and Wellbeing in Disability: Towards a Theoretical Foundation. *Journal of Rehabilitation Medicine*, 48(6). pp. 494–499. doi: [10.2340/16501977-2106](https://doi.org/10.2340/16501977-2106).
- Silverman, A. M. and Cohen, G. L. (2014). Stereotypes as Stumbling-Blocks: How Coping With Stereotype Threat Affects Life Outcomes for People With Physical Disabilities. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 40(10). pp. 1330–1340. doi: [10.1177/0146167214542800](https://doi.org/10.1177/0146167214542800).
- Siminski, P. (2003). Patterns of Disability and Norms of Participation through the Life Course: Empirical Support for a Social Model of Disability. *Disability & Society*, 18(6). pp. 707–718. doi: [10.1080/0968759032000119479](https://doi.org/10.1080/0968759032000119479).
- Simonsen, E. (2005). Disability History in Scandinavia: Part of an International Research Field. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 7(3–4). pp. 137–154. doi: [10.1080/15017410500237326](https://doi.org/10.1080/15017410500237326).
- Şimşek, U. (2008) *Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kimlik Arayışları (1718-1938)*. Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi.
- Şimşek, U. and Ilgaz, S. (2007). Küreselleşme ve Ulusal Kimlik. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1). pp. 189–199.
- Sindic, D. and Condor, S. (2014). Social Identity Theory and Self-Categorisation Theory. in Nesbitt-Larking, P. et al. (eds) *The Palgrave Handbook of Global Political Psychology*. London: Palgrave Macmillan UK, pp. 39–54. doi: [10.1007/978-1-137-29118-9_3](https://doi.org/10.1007/978-1-137-29118-9_3).
- Sirin, S. R., McCreary, D. R. and Mahalik, J. R. (2004). Differential Reactions to Men and Women's Gender Role Transgressions: Perceptions of Social Status, Sexual Orientation, and Value Dissimilarity. *The Journal of Men's Studies*, 12(2). pp. 119–132. doi: [10.3149/jms.1202.119](https://doi.org/10.3149/jms.1202.119).
- Şişman, Y. (2012). Özürlülük Alanında Kullanılan Kavramlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 7(28). pp. 69–85.

- Smedema, S. M., Ebener, D. and Grist-Gordon, V. (2012). The Impact of Humorous Media on Attitudes toward Persons with Disabilities. *Disability and Rehabilitation*, 34(17). pp. 1431–1437. doi: [10.3109/09638288.2011.645109](https://doi.org/10.3109/09638288.2011.645109).
- Smeeke, A. et al. (2017). Social Identity Continuity and Mental Health among Syrian Refugees in Turkey. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 52(10). pp. 1317–1324. doi: [10.1007/s00127-017-1424-7](https://doi.org/10.1007/s00127-017-1424-7).
- Smith, S. R. (2005). Equality, Identity and the Disability Rights Movement: From Policy to Practice and from Kant to Nietzsche in more than one Uneasy Move. *Critical Social Policy*, 25(4). pp. 554–576. doi: [10.1177/0261018305057060](https://doi.org/10.1177/0261018305057060).
- Smith, S. R. (2013). Liberal Ethics and Well-being Promotion in the Disability Rights Movement, Disability Policy, and Welfare Practice. *Ethics and Social Welfare*, 7(1). pp. 20–35. doi: [10.1080/17496535.2012.671839](https://doi.org/10.1080/17496535.2012.671839).
- Smith, T. B. and Silva, L. (2011). Ethnic Identity and Personal Well-being of People of Color: A Meta-analysis. *Journal of Counseling Psychology*, 58(1). pp. 42–60. doi: [10.1037/a0021528](https://doi.org/10.1037/a0021528).
- Söder, M. (1989). Disability as a Social Construct: The Labelling Approach Revisited. *European Journal of Special Needs Education*, 4(2). pp. 117–129. doi: [10.1080/0885625890040204](https://doi.org/10.1080/0885625890040204).
- Sokol, J. T. (2009). Identity Development Throughout the Lifetime: An Examination of Eriksonian Theory. *Graduate Journal of Counseling Psychology*, 1(2). <http://epublications.marquette.edu/gjcp/vol1/iss2/14>.
- Sönmez Yakut, A. (2017). Platon'un Phaidon'unda Sokrates'in Savunması. *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, 11(1). pp. 129–142. doi: [10.1501/Archv_0000000132](https://doi.org/10.1501/Archv_0000000132).
- Soyaslan, A. R. (2017) Bursa'da Beyazay Resitali Yaşanıyor. <http://blog.milliyet.com.tr/Bursa-da-beyazay-resitali-yasaniyor/Blog/?Blogno=560950> (Erişim: 1 May 2020).
- Spears, R. (2011). Group Identities: The Social Identity Perspective. in Schwartz, S. J., Luyckx, K., and Vignoles, V. L. (eds) *Handbook of Identity Theory and Research*. New York, NY: Springer New York, pp. 201–224. doi: [10.1007/978-1-4419-7988-9_9](https://doi.org/10.1007/978-1-4419-7988-9_9).
- Stack, E. and McDonald, K. E. (2014). Nothing About Us without Us: Does Action Research in Developmental Disabilities Research Measure Up?: Action Research. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, 11(2). pp. 83–91. doi: [10.1111/jppi.12074](https://doi.org/10.1111/jppi.12074).
- Steele, L. (2017). Policing Normalcy: Sexual Violence against Women Offenders with Disability. *Continuum*, 31(3). pp. 422–435. doi: [10.1080/10304312.2016.1275144](https://doi.org/10.1080/10304312.2016.1275144).
- Stets, J. E. and Burke, P. J. (2000). Identity Theory and Social Identity Theory. *Social Psychology Quarterly*, 63(3). p. 224. doi: [10.2307/2695870](https://doi.org/10.2307/2695870).
- Stets, J. E. and Burke, P. J. (2003). A Sociological Approach to Self and Identity. in *Handbook of self and identity*. New York, NY, US: The Guilford Press, pp. 128–152.
- Stevens, A. (1995). Changing Attitudes to Disabled People in the Scout Association in Britain (1908–62): A contribution to a history of disability. *Disability & Society*, 10(3). pp. 281–294. doi: [10.1080/09687599550023534](https://doi.org/10.1080/09687599550023534).
- Stevens, G. and Featherman, D. L. (1981). A Revised Socioeconomic Index of Occupational Status. *Social Science Research*, 10(4). pp. 364–395. doi: [10.1016/0049-089X\(81\)90011-9](https://doi.org/10.1016/0049-089X(81)90011-9).

- Stone, S. D. (1995). The Myth of Bodily Perfection. *Disability & Society*, 10(4). pp. 413–424. doi: [10.1080/09687599550023426](https://doi.org/10.1080/09687599550023426).
- Stone-MacDonald, A. (2012). Cultural Beliefs about Disability in Practice: Experiences at a Special School in Tanzania. *International Journal of Disability, Development and Education*, 59(4). pp. 393–407. doi: [10.1080/1034912X.2012.723947](https://doi.org/10.1080/1034912X.2012.723947).
- Strauss, A. L. and Corbin, J. M. (1998) *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. 2nd ed. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Strindlund, L., Abrandt-Dahlgren, M. and Ståhl, C. (2019). Employers' Views on Disability, Employability, and Labor Market Inclusion: A Phenomenographic Study. *Disability and Rehabilitation*, 41(24). pp. 2910–2917. doi: [10.1080/09638288.2018.1481150](https://doi.org/10.1080/09638288.2018.1481150).
- Stroch, C. et al. (2019). “Heavy of Mouth” and “Heavy of Tongue”: Weight as a Conceptual Metaphor of Disability. *Metaphor and Symbol*, 34(4). pp. 197–208. doi: [10.1080/10926488.2019.1683947](https://doi.org/10.1080/10926488.2019.1683947).
- Stryker, S. (1968). Identity Salience and Role Performance: The Relevance of Symbolic Interaction Theory for Family Research. *Journal of Marriage and Family*, 30(4). pp. 558–564. doi: [10.2307/349494](https://doi.org/10.2307/349494).
- Sturm, R. E. and Antonakis, J. (2015). Interpersonal Power: A Review, Critique, and Research Agenda. *Journal of Management*, 41(1). pp. 136–163. doi: [10.1177/0149206314555769](https://doi.org/10.1177/0149206314555769).
- Sue, D. W. et al. (2007). Racial Microaggressions in Everyday Life: Implications for Clinical Practice. *The American Psychologist*, 62(4). pp. 271–286. doi: [10.1037/0003-066X.62.4.271](https://doi.org/10.1037/0003-066X.62.4.271).
- Susman, J. (1994). Disability, Stigma and Deviance. *Social Science & Medicine*, 38(1). pp. 15–22. doi: [10.1016/0277-9536\(94\)90295-X](https://doi.org/10.1016/0277-9536(94)90295-X).
- Susser, M. (1990). Disease, Illness, Sickness; Impairment, Disability and Handicap. *Psychological Medicine*, 20(3). pp. 471–473. doi: [10.1017/s0033291700016974](https://doi.org/10.1017/s0033291700016974).
- Sussman, N. M. (2000). The Dynamic Nature of Cultural Identity Throughout Cultural Transitions: Why Home Is Not So Sweet. *Personality and Social Psychology Review*, 4(4). pp. 355–373. doi: [10.1207/S15327957PSPR0404_5](https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR0404_5).
- Svestkova, O. et al. (2010). Functioning and Disability in Multiple Sclerosis. *Disability and Rehabilitation*, 32 Suppl 1, pp. S59–67. doi: [10.3109/09638288.2010.511689](https://doi.org/10.3109/09638288.2010.511689).
- Swann, W. B. et al. (2009). Identity Fusion: The Interplay of Personal and Social Identities in Extreme Group Behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(5). pp. 995–1011. doi: [10.1037/a0013668](https://doi.org/10.1037/a0013668).
- Swann, W. B. and Buhrmester, M. D. (2015). Identity Fusion. *Current Directions in Psychological Science*, 24(1). pp. 52–57. doi: [10.1177/0963721414551363](https://doi.org/10.1177/0963721414551363).
- Swartz, L. (2018). Building Capacity or Enforcing Normalcy? Engaging with Disability Scholarship in Africa. *Qualitative Research in Psychology*, 15(1). pp. 116–130. doi: [10.1080/14780887.2017.1416801](https://doi.org/10.1080/14780887.2017.1416801).
- Symeonidou, S. (2009). The Experience of Disability Activism through the Development of the Disability Movement: How Do Disabled Activists Find Their Way in Politics?. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 11(1). pp. 17–34. doi: [10.1080/15017410802461905](https://doi.org/10.1080/15017410802461905).

- Symeonidou, S. (2014). New Policies, Old Ideas: The Question of Disability Assessment Systems and Social Policy. *Disability & Society*, 29(8). pp. 1260–1274. doi: [10.1080/09687599.2014.923751](https://doi.org/10.1080/09687599.2014.923751).
- Tajfel, H. (1974). Social Identity and Intergroup Behaviour. *Social Science Information*, 13(2). pp. 65–93. doi: [10.1177/053901847401300204](https://doi.org/10.1177/053901847401300204).
- Tajfel, H. (1979). Individuals and Groups in Social Psychology. *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 18(2). pp. 183–190. doi: [10.1111/j.2044-8260.1979.tb00324.x](https://doi.org/10.1111/j.2044-8260.1979.tb00324.x).
- Taleporos, G. and McCabe, M. P. (2005). The Relationship between the Severity and Duration of Physical Disability and Body Esteem. *Psychology & Health*, 20(5). pp. 637–650. doi: [10.1080/0887044042000334733](https://doi.org/10.1080/0887044042000334733).
- Tam, S.-F. *et al.* (2003). Comparing the Self-Concepts of Hong Kong Chinese Adults With Visible and Not Visible Physical Disability. *The Journal of Psychology*, 137(4). pp. 363–372. doi: [10.1080/00223980309600620](https://doi.org/10.1080/00223980309600620).
- Taub, D. E. and Greer, K. R. (1998). Sociology of Acceptance Revisited: Males with Physical Disabilities Participating in Sport and Physical Fitness Activity. *Deviant Behavior*, 19(3). pp. 279–302. doi: [10.1080/01639625.1998.9968089](https://doi.org/10.1080/01639625.1998.9968089).
- Taub, D. E., McLorg, P. A. and Bartnick, A. K. (2009). Physical and Social Barriers to Social Relationships: Voices of Rural Disabled Women in the USA. *Disability & Society*, 24(2). pp. 201–215. doi: [10.1080/09687590802652496](https://doi.org/10.1080/09687590802652496).
- Tefera, B. *et al.* (2017). The Grace of Motherhood: Disabled Women Contending with Societal Denial of Intimacy, Pregnancy, and Motherhood in Ethiopia. *Disability & Society*, 32(10). pp. 1510–1533. doi: [10.1080/09687599.2017.1361385](https://doi.org/10.1080/09687599.2017.1361385).
- Tennant, A. (1997). Models of Disability: A Critical Perspective. *Disability and Rehabilitation*, 19(11). pp. 478–479. doi: [10.3109/09638289709166842](https://doi.org/10.3109/09638289709166842).
- Tepper, S. *et al.* (1997). Alternative Definitions of Disability: Relationship to Health-care Expenditures. *Disability and Rehabilitation*, 19(12). pp. 556–558. doi: [10.3109/09638289709166050](https://doi.org/10.3109/09638289709166050).
- Tesnime, H., Zouhaier, B. and Elloumi, A. (2016). Social Construction of the Cultural Identity of the Adolescent through Body Expression. *Creative Education*, 07, pp. 2748–2754. doi: [10.4236/ce.2016.718256](https://doi.org/10.4236/ce.2016.718256).
- Thoits, P. A. (1983). Multiple Identities and Psychological Well-Being: A Reformulation and Test of the Social Isolation Hypothesis. *American Sociological Review*, 48(2). p. 174. doi: [10.2307/2095103](https://doi.org/10.2307/2095103).
- Thomas, C. (2012). Theorising disability and chronic illness: Where next for perspectives in medical sociology?. *Social Theory & Health*, 10(3). pp. 209–228. doi: [10.1057/sth.2012.7](https://doi.org/10.1057/sth.2012.7).
- Thomas, E. L., Dovidio, J. F. and West, T. V. (2014). Lost in the Categorical Shuffle: Evidence for The Social Non-Prototypicality of Black Women. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 20(3). pp. 370–376. doi: [10.1037/a0035096](https://doi.org/10.1037/a0035096).
- Thompson, T. (2014). Social Construction: Disability. in *Encyclopedia of Health Communication*. 2455 Teller Road, Thousand Oaks California 91320 United States: SAGE Publications, Inc. doi: [10.4135/9781483346427.n504](https://doi.org/10.4135/9781483346427.n504).

- Tong, H. K. and Cheung, L. H. (2011). Cultural Identity and Language: A Proposed Framework for Cultural Globalisation and Glocalisation. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 32(1). pp. 55–69. doi: [10.1080/01434632.2010.527344](https://doi.org/10.1080/01434632.2010.527344).
- Torres, V. (2003). Influences on Ethnic Identity Development of Latino College Students in the First Two Years of College. *Journal of College Student Development*, 44(4). pp. 532–547.
- Touraine, A. (1985). An Introduction to the Study of Social Movements. *Social Research*, 52(4). pp. 749–787.
- Tower, K. D. (2003). Disability through the Lens of Culture. *Journal of Social Work in Disability & Rehabilitation*, 2(2–3). pp. 5–22. doi: [10.1300/J198v02n02_02](https://doi.org/10.1300/J198v02n02_02).
- Traustadóttir, R., Sigurjónsdóttir, H. B. and Egilson, S. T. (2013). Disability Studies in Iceland: Past, Present and Future. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 15(sup1). pp. 55–70. doi: [10.1080/15017419.2013.800726](https://doi.org/10.1080/15017419.2013.800726).
- Triandis, H. C. and Suh, E. M. (2002). Cultural Influences on Personality. *Annual Review of Psychology*, 53(1). pp. 133–160. doi: [10.1146/annurev.psych.53.100901.135200](https://doi.org/10.1146/annurev.psych.53.100901.135200).
- Tuna Oran, N. ve Şenuzun, F. (2008). Toplumda Kırılması Gereken Bir Zincir: HIV/AIDS Stigmatı ve Baş Etme Stratejileri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(1). pp. 1–16.
- Tuncay, B. ve Polat, S. (2019). Zihinsel Engelli Çocukların Sağlıklı Kardeşlerinin Benlik Saygısı ve Okul Başarısının Belirlenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(3). pp. 284–288. doi: [10.22312/sdusbed.517323](https://doi.org/10.22312/sdusbed.517323).
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim: 1 May 2019).
- Türkan, H. K. and Atahan, O. (2017). Hatay / Ovakent Özbeklerinde Evlilik. *The Journal of Academic Social Sciences*, 5(52). pp. 222–237. doi: [10.16992/ASOS.12674](https://doi.org/10.16992/ASOS.12674).
- Türkben, Y. (2017). Platon ve Abdülkerim Aması’da Ruh Anlayışı. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1). pp. 57–76.
- Turkle, S. (1997) *Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet*. 1. Touchstone ed. New York, NY: Touchstone (A Touchstone book).
- Turner, J. C. et al. (1987) *Rediscovering the Social Group: A Self-Categorization Theory*. Oxford: Basil Blackwell.
- Turner, J. C., Brown, R. J. and Tajfel, H. (1979). Social Comparison and Group Interest in Ingroup Favouritism. *European Journal of Social Psychology*, 9(2). pp. 187–204. doi: [10.1002/ejsp.2420090207](https://doi.org/10.1002/ejsp.2420090207).
- Turner, J. C. and Oakes, P. J. (1986). The Significance of the Social Identity Concept for Social Psychology with Reference to Individualism, Interactionism and Social Influence. *British Journal of Social Psychology*, (25). pp. 237–252. doi: [10.1111/j.2044-8309.1986.tb00732.x](https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.1986.tb00732.x).
- Turner, J. C. and Reynolds, K. J. (2010). The Story of Social Identity. in Postmes, T. and Branscombe, N. R. (eds) *Rediscovering Social Identity*. New York, NY: Psychology Press (Key readings in social psychology). pp. 13–32.
- Ün Yıldırım, N. vd. (2013). Görme Engelli, İşitme Engelli ve Sağlıklı Adelosanların Reaksiyon Zamanlarının Karşılaştırılması. *Türk Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi*, 24(3). pp. 163–168. doi: [10.21653/tfrd.156471](https://doi.org/10.21653/tfrd.156471).

- Uysal, N., Gürol Arslan, G. and Mete, S. (2019). The Feelings and Experiences of Hospitalized Patients Regarding Informal Caregivers: A Qualitative Study. *Social Work in Health Care*, 58(2). pp. 166–181. doi: [10.1080/00981389.2018.1531102](https://doi.org/10.1080/00981389.2018.1531102).
- Vale, L. J. (1999). Mediated Monuments and National Identity. *The Journal of Architecture*, 4(4). pp. 391–408. doi: [10.1080/136023699373774](https://doi.org/10.1080/136023699373774).
- Van Inwagen, P. (2001) *Ontology, Identity, and Modality: Essays in Metaphysics*. Transferred to digital printing. Cambridge, UK: Cambridge Univ. Press (Cambridge studies in Philosophy).
- Van Laar, C. *et al.* (2010). Valuing Social Identity: Consequences for Motivation and Performance in Low-Status Groups: Social Identity, Motivation and Performance. *Journal of Social Issues*, 66(3). pp. 602–617. doi: [10.1111/j.1540-4560.2010.01665.x](https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2010.01665.x).
- Vehmas, S. and Watson, N. (2014). Moral Wrongs, Disadvantages, and Disability: A Critique of Critical Disability Studies. *Disability & Society*, 29(4). pp. 638–650. doi: [10.1080/09687599.2013.831751](https://doi.org/10.1080/09687599.2013.831751).
- Vehmas, S. and Watson, N. (2016). Exploring Normativity in Disability Studies. *Disability & Society*, 31(1). pp. 1–16. doi: [10.1080/09687599.2015.1120657](https://doi.org/10.1080/09687599.2015.1120657).
- Verstraete, P. (2007). Towards a Disabled Past: Some Preliminary Thoughts about the History of Disability, Governmentality and Experience. *Educational Philosophy and Theory*, 39(1). pp. 56–63. doi: [10.1111/j.1469-5812.2007.00239.x](https://doi.org/10.1111/j.1469-5812.2007.00239.x).
- Vilchinsky, N., Findler, L. and Werner, S. (2010). Attitudes Toward People with Disabilities: The Perspective of Attachment Theory. *Rehabilitation Psychology*, 55(3). pp. 298–306. doi: [10.1037/a0020491](https://doi.org/10.1037/a0020491).
- Vizcarrondo, F. E. (2014). Human Enhancement: The New Eugenics. *The Linacre Quarterly*, 81(3). pp. 239–243. doi: [10.1179/2050854914Y.0000000021](https://doi.org/10.1179/2050854914Y.0000000021).
- Walsh, K. and Gordon, J. R. (2008). Creating an Individual Work Identity. *Human Resource Management Review*, 18(1). pp. 46–61. doi: [10.1016/j.hrmr.2007.09.001](https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2007.09.001).
- Waterman, A. S. and Waterman, C. K. (1971). Longitudinal Study of Changes in Ego Identity Status From The Freshman to The Senior Year At College. *Developmental Psychology*, 5(1). pp. 167–173.
- Webb-Mitchell, B. (1994). The Spiritual Abuse of People with Disabilities. *Journal of Religion in Disability & Rehabilitation*, 2(1). pp. 55–63. doi: [10.1300/J445V02N01_07](https://doi.org/10.1300/J445V02N01_07).
- Wendell, S. (2001). Unhealthy Disabled: Treating Chronic Illnesses as Disabilities. *Hypatia*, 16(4). pp. 17–33. doi: [10.1111/j.1527-2001.2001.tb00751.x](https://doi.org/10.1111/j.1527-2001.2001.tb00751.x).
- Williams, B. (1970). The Self and the Future. *The Philosophical Review*, 79(2). p. 161. doi: [10.2307/2183946](https://doi.org/10.2307/2183946).
- Williams, V. *et al.* (2018). Understanding Disabling Barriers: A Fruitful Partnership between Disability Studies and Social Practices?. *Disability & Society*, 33(2). pp. 157–174. doi: [10.1080/09687599.2017.1401527](https://doi.org/10.1080/09687599.2017.1401527).
- Winter, J. A. (2003). The Development of the Disability Rights Movement as a Social Problem Solver. *Disability Studies Quarterly*, 23(1). pp. 33–61.

- Wolfensberger, W. (2000). A Brief Overview of Social Role Valorization. *Mental Retardation*, 38(2). pp. 105–123. doi: [10.1352/0047-6765\(2000\)038<0105:ABOOSR>2.0.CO;2](https://doi.org/10.1352/0047-6765(2000)038<0105:ABOOSR>2.0.CO;2).
- Wolfensberger, W. (2011). Social Role Valorization: A Proposed New Term for the Principle of Normalization. *Intellectual and Developmental Disabilities*, 49(6). pp. 435–440. doi: [10.1352/1934-9556-49.6.435](https://doi.org/10.1352/1934-9556-49.6.435).
- Woods, R. (2017). Exploring How the Social Model of Disability Can be Re-Invigorated for Autism: In Response to Jonathan Levitt. *Disability & Society*, 32(7). pp. 1090–1095. doi: [10.1080/09687599.2017.1328157](https://doi.org/10.1080/09687599.2017.1328157).
- World Health Organization (1980) *ICF International Classification of Functioning, Disability and Health*. Geneva: World Health Organization.
- World Health Organization (2002) *Towards a Common Language for Functioning, Disability and Health ICF*. Geneva: World Health Organization.
- Yazıcı, M. (2016). Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1). pp. 209–223. doi: [10.18069/fusbed.10221](https://doi.org/10.18069/fusbed.10221).
- Yazır, E. M. Y. (1979) *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Yayınları.
- Yenika-Agbaw, V. (2011). Reading Disability in Children's Literature: Hans Christian Andersen's Tales. *Journal of Literary & Cultural Disability Studies*, 5(1). pp. 91–108. doi: [10.3828/jlcds.2011.6](https://doi.org/10.3828/jlcds.2011.6).
- Yıldız, R. and Demir, S. (2003). Milli Kimliğin Oluşumunda Zihniyet. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (8). pp. 1–25.
- Yıldız, S. (2007). Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği. *Millî Folklor*, (74). pp. 9–16.
- Yılmaz, M. E. (2014). Sosyal Kimlik ve Sosyal Çatışmalar. *TESAM Akademi Dergisi*, 1(2). pp. 137–151.
- Yılmazok, L. (2018). Ulusal Sinema: Ulus, Kültür, Kimlik ve Karakter Üzerinden Bir İnceleme. *Beykoz Akademi Dergisi*, 6(1). pp. 136–151. doi: [10.14514/BYK.m.21478082.2018.6/1.136-151](https://doi.org/10.14514/BYK.m.21478082.2018.6/1.136-151).
- Yoshida, K. K. and Shanouda, F. (2015). A Culture of Silence: Modes of Objectification and the Silencing of Disabled Bodies. *Disability & Society*, 30(3). pp. 432–444. doi: [10.1080/09687599.2015.1019042](https://doi.org/10.1080/09687599.2015.1019042).
- Ysseldyk, R., Matheson, K. and Anisman, H. (2010). Religiosity as Identity: Toward an Understanding of Religion From a Social Identity Perspective. *Personality and Social Psychology Review*, 14(1). pp. 60–71. doi: [10.1177/1088868309349693](https://doi.org/10.1177/1088868309349693).
- Yurevich, A. V. (2013). Basic Components of National Mentality. *Herald of the Russian Academy of Sciences*, 83(6). pp. 520–528. doi: [10.1134/S1019331613060129](https://doi.org/10.1134/S1019331613060129).
- Zhang, Y. and Rosen, S. (2018). Confucian Philosophy and Contemporary Chinese Societal Attitudes Toward People with Disabilities and Inclusive Education. *Educational Philosophy and Theory*, 50(12). pp. 1113–1123. doi: [10.1080/00131857.2018.1434505](https://doi.org/10.1080/00131857.2018.1434505).
- Zola, I. K. (1993). Self, Identity and The Naming Question: Reflections on the Language of Disability. *Social Science & Medicine*, 36(2). pp. 167–173. doi: [10.1016/0277-9536\(93\)90208-L](https://doi.org/10.1016/0277-9536(93)90208-L).

Żółkowska, T. (2016). Construction of Intellectual Disability: (De)Construction of The Social Role of Intellectually Disabled Persons. *International Journal of Developmental Disabilities*, 62(4), pp. 213–223. doi: [10.1179/2047387715Y.0000000005](https://doi.org/10.1179/2047387715Y.0000000005).





EKLER

Ek 1: Mülakat Soruları

Mülakat Öncesi Bilgilendirme:

Toplumsal engelli bireylere dayattığı engelli kimliğinin oluşum süreçlerini ve dayatılan engelli kimliğinin engelli bireylerin hayatlarında meydana getirdiği etkileri ele aldığım bu çalışmada benimle mülakat yapmayı kabul ettiğiniz için teşekkür ederim.

Bu çalışmanın amacı toplumun engellilik algısı üzerinden engelli bireylere bir kimlik dayatıp dayatmadığı, engellilik dediğimiz olgunun sizin kendi kimlik tanımlamalarınız üzerindeki etkisine dair görüşlerinizi öğrenmektir.

Bu mülakatta size yöneltilecek olan soruları cevaplayıp cevaplamamak tamamıyla sizin tercihinize bağlıdır. Bu mülakatta vereceğiniz tüm bilgilerin gizliliği korunacaktır ve bilgiler sadece bilimsel amaçlar için kullanılacaktır. Mülakat sırasında görüşmemize ara vermek istediğinizde bu durumu bildirebilirsiniz. Mülakat sırasında çalışmaya katılmaktan vazgeçmeye karar verdiğinizde görüşmemiz sonlandırılacaktır. Görüşmeyi tamamladıktan sonra da çalışmadan çıkma isteğinizi bildirebilirsiniz ve böyle bir durumda yaptığımız görüşme çalışmaya dâhil edilmeyecektir. Görüşmeye başlamadan önce bir sorunuz var mı?

I. Katılımcıların Kendi Kimlikleriyle İlgili Tanımlama Biçimlerini Keşfetmeye Yönelik Sorular

1. Sizi tanımayan birisi kim olduğunuzu bilmek istese ona kim olduğunuzu nasıl anlatırdınız?
2. Kendinizin kim olduğu sorusunu cevaplamada engeliniz sizin için hangi konumdadır?

Keşfedici alt sorular (görüşmenin seyrine göre)

- 2.1. Kim olduğunuz sorusunu her zaman için engelinizi merkez alarak cevaplamayı mı tercih ediyorsunuz?
- 2.2. Kim olduğunuz sorusunu cevaplarken engelinizi yok saymayı mı tercih edersiniz?
- 2.3. Kim olduğunuz sorusunu cevaplamada engelinizi bazı durumlarda mı merkeze alırsınız? (görüşmecinin cevabı evetse hangi durumlarda ve neden sorusuyla devam edilecek).
3. Sizce; yakın çevrenizde bulunan (iş arkadaşlarınız, komşularınız vb.) engeli olmayan insanların kim olduğunuz sorusunu cevaplamalarında engeliniz onlar için ne gibi bir anlam ifade eder?
4. Engeli olmayan insanların kim olduğunuza ilişkin tanımlamaları sizin kim olduğunuza ilişkin kendi tanımlamanızı nasıl etkiliyor?

II. Katılımcıların Engellilik Olgusuna Yükledikleri Anlamı Keşfetmeye Yönelik Sorular

5. Engellilik dediğimiz olgu sizce ne anlama geliyor?
6. Engelli bir birey olduğunuza ilişkin farkındalığınız her zaman aynı düzeyde midir? ne tür olaylar ya da hangi durumlarda daha belirginleşir?
7. Engellilik halinize toplum nasıl bir anlam yüklüyor sizce?

III. Toplumdaki Engellilik Algısının Bir Kimlik Dayatıp Dayatmadığı Konusundaki Duygu Ve Düşünceleri Keşfetmeye Yönelik Sorular

8. Kim olduğunuz ve kimliğinize ilişkin kendi zihninizde oluşturduğunuz tanımlamalarla, engeli olmayan kimselerin size engelli bir birey olarak attığı tanımlamalar arasında ne gibi farklar var sizce?
 9. Bu fark sizce hangi gerekçelerle açıklanabilir?
 10. Engeli olmayan kimselerin sizi engelliliğinizi öne çıkararak tanımlama davranışları kişiden kişiye değişiklik gösterir mi?
 11. Engeli olmayan insanların kimliğinizi tanımlamada engelinizi referans aldıklarını hangi durumlarda fark ediyorsunuz?
- Örneğin “görme engelli arkadaşımız”, “fiziksel engelli hanımefendi” benzeri doğrudan engelinizden söz eden ifadelerin dışında kimliğinizin engeliniz üzerinden tanımlandığını hissettiğiniz başka hangi durumlarla karşılaşsınız?

IV. Dayatılmış Engelli Kimliğinin Bireysel Düzeydeki Yansımalarını Keşfetmeye Yönelik Sorular

12. Engeli olmayan insanların size engeliniz üzerinden bir kimlik tanımlamasında bulunup bulunmaması sizin için ne anlam ifade eder?
 13. Bu durum zihinsel ve duygusal dünyanızı nasıl etkiliyor?
- Keşfedici alt sorular (görüşmenin seyrine göre)
- 13.1. İç dünyanızda ne tür yansımaları var?
 - 13.2. Dünya görüşünüzü ve başkalarına olan bakış açınızı nasıl etkiler mesela?
 - 13.3. beklentilerinizi nasıl etkiliyor?
14. Bu durum hayatınızla ilgili aldığınız kararlara (örneğin iş seçimi, eş seçimi vb.) etki ediyor mu?

V. Dayatılmış Engelli Kimliğinin Toplumsal Düzeydeki Yansımalarını Keşfetmeye Yönelik Sorular

15. Engeli olmayan insanların kim olduğunuz sorusunu engeliniz üzerinden cevapladığı durumlar sosyal ilişkilerinizi nasıl etkiliyor?

16. Dâhil olduğunuz arkadaş grupları, inanç grupları, siyasi gruplar benzeri grupların üyelerinin kimliğinizi engelinizi referans alarak tanımlamaları bu tür gruplara olan aidiyet duygunuzu nasıl etkiler?

17. Engeli olmayan insanların size engeliniz üzerinden bir kimlik tanımlamasında bulunması üstlendiğiniz rolleri (anne-babalık, akrabalık, mesleki roller vb.) yerine getirmede nasıl bir etkiye sahip sizce?

VI. Dayatılmış Engelli Kimliği İle Baş Etme Süreçlerini Keşfetmeye Yönelik Sorular

18. Kim olduğunuzun engeliniz üzerinden tarif edildiği durumlarda genellikle ne gibi tepkiler verirsiniz?

Keşfedici alt sorular (görüşmenin seyrine göre)

- Vereceğiniz tepkiler muhatabınızın kim olduğu, mekan zaman ve olay gibi faktörlerden ne şekilde etkilenir?

19. Engeli olmayan insanların sizi kendi zihninizde ürettiğiniz kimlikle tanımları adına nasıl bir çaba içerisinde olduğunuzu düşünüyorsunuz?

Ek 2: DEMOGRAFİK BİLGİ FORMU

1. Doğum yılınız:
2. Cinsiyetiniz:
3. Eğitim durumunuz:
4. Mesleğiniz:
5. Engel türünüz:
6. Sağlık Kurulu Raporunda belirtilen engel düzeyiniz:
7. Engeliniz doğuştan mı, sonradan mı engelli oldunuz?
8. Kaç yaşında engelli oldunuz? (Sonradan engelli olanlar için)



Ek 3: BİLGİLENDİRİLMİŞ GÖNÜLLÜ OLUR FORMU



BİLGİLENDİRİLMİŞ GÖNÜLLÜ OLUR FORMU



... / ... /

Bu formun amacı katılmanız rica edilen araştırma ile ilgili olarak sizi bilgilendirmek ve katılımınız ile ilgili izninizi almaktır.

Bu kapsamda “**Dayatılmış Engelli Kimliği: Bir Sosyal İnşa Süreci Olarak Engellilik**” başlıklı araştırma, “Selahattin Aydın” tarafından **gönüllü katılımcılarla** yürütülmektedir. Araştırma sırasında sizden alınacak bilgiler, gizli tutulacak ve sadece araştırma amaçlı kullanılacaktır. Bu araştırmaya **katılmama** hakkınız bulunmaktadır. Aynı zamanda, çalışmaya katıldıktan sonra çalışmadan **çıkabilirsiniz**. Ayrıca, gönüllünün kendi rızasına bakılmaksızın, araştırmacı tarafından araştırma harici bırakılabileceksiniz. Bu formu onaylamanız, **araştırmaya katılım için onam verdiğiniz** anlamına gelecektir.

ARAŞTIRMAYLA İLGİLİ BİLGİLER

Araştırmanın Nedeni: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Hizmet Anabilim Dalında yürütülen doktora tez çalışması.

Araştırmanın Amacı: bu çalışma, sosyal bir inşa ürünü olan engellilik olgusuna toplumun yüklediği önyargı temelli anlamların engelli bireylerin kişisel kimlik tanımlamalarına yansımaları ve bu anlamlandırmalarla baş etme yollarını/çabalarını Türkiye ölçeğinde incelemektedir.

Bu çerçevede;

- Kültürel yapı, psikolojik yaklaşım ve kognitif kalıplardan kaynaklı toplumdaki engelli algısının engelli bireylere bir kimlik dayatıp dayatmadığı;
- Toplumun engelliliğe yüklediği anlamların engelli bireylerin kişisel kimliklerinin formasyon süreçlerini etkileyip etkilemediği;
- Engelli bireylerin engellilik olgusuna yüklenen anlamlandırmalar karşısında kimliklerini koruma adına ne gibi baş etme yollarına müracaat ettikleri;

Sorularına cevap aranmaktadır.

Mülakat Süresi: Yaklaşık 1 Saat sürecektir.

Mülakatın Yürütüleceği Yer: Katılımcı ve araştırmacı tarafından ortak olarak belirlenecektir.

Araştırma Katılmanın Maliyeti: Araştırmaya katıldığınız için size herhangi bir ödeme yapılmayacak ya da sizden herhangi bir maddi katkı istenmeyecektir.

Araştırmaya Katılacak Gönüllü Sayısı: Araştırmaya katılacak gönüllü sayısı, 25 engelli ile sınırlıdır.

Araştırma Sırasında Karşılaşılabilecek Rahatsızlıklar ve Riskler: Bedensel ve ruhsal sağlıklarına zarar verecek herhangi bir soru, mülakat formuna eklenmemiştir. Bununla birlikte, COVID-19 salgını ile ilgili gerekli tüm önlemler (havalandırma, maske, mesafe, el hijyeni vs.) alınarak görüşmeler gerçekleştirilecektir. Olası herhangi bir sağlık sorununda ise görüşme sonlandırılacaktır.

Yukarıda gönüllüye araştırmadan önce verilmesi gereken metni okudum. Bunlar hakkında bana yazılı ve sözlü açıklamalar yapıldı. Bu koşullarla söz konusu araştırmaya kendi rızamla, hiçbir baskı ve zorlama olmaksızın katılmayı kabul ediyorum.

Gönüllünün Adı- Soyadı:

İmzası:

Adresi (varsa telefon no):

Açıklamaları yapan araştırmacının

Adı- Soyadı:

İmzası:

Ek 4: Etik Kurulu İzin Belgesi



T.C.
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ GİRİŞİMSSEL OLMAYAN ARAŞTIRMALAR
ETİK KURULU SONUÇ RAPORU

Tarih : 16.10.2020

Sayı : 2020 - 39

Araştırmanın Yürütülmesi Uygundur (X)

Düzenlemeler Yapıldıktan Sonra Yürütülmesi Uygundur ()

Araştırmanın Yürütülmesi Uygun Değildir ()

Karar: Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'nun 16.10.2020 tarihinde yapılan toplantısında, Recep YILDIZ ve Selahattin AYDIN tarafından yürütülmesi planlanan **"Dayatılmış Engelli Kimliği : Bir Sosyal İnşa Süreci Olarak Engellilik"** konulu çalışmanın etik açıdan uygun olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Serap ALTUNTAŞ
Başkan

Doç. Dr. Yıldı Arzu ABA
Üye

Dr. Öğr. Üyesi Şirin ÖZKAN
Üye

Dr. Öğr. Üyesi Burçin AKÇAY
Üye

Dr. Öğr. Üyesi Hamiyet YÜCE
Üye / İdari İzinli

Dr. Öğr. Üyesi Kevser T.SELÇUK
Üye

Dr. Öğr. Üyesi Cennet G.DEMİR
Üye

Ek 5: Türkiye Beyazay Derneği Araştırma İzin belgesi



Sayı :2020/43

Konu ; Selahattin Aydın'ın Doktora Tez Çalışması için Görüşme İzin Talebi

Sayın Selahattin AYDIN

Doç. Dr. Recep YILDIZ danışmanlığında yürütmekte olduğunuz "Dayatılmış Engelli Kimliği: Bir Sosyal İnşa Süreci Olarak Engellilik" adlı doktora tez çalışmanız kapsamında sunduğunuz bilgilendirilmiş gönüllü olur formu ile mülakat formu incelenmiştir. Derneğimize üye olan aşağıda sayıları bildirilen engelli bireylerle uygulanması *uygundur*.

- Ortopedik Engelli: 10 kişi
- İşitme Engelli : 5 kişi
- Görme Engelli: 10 kişi

Görüşmelerinizin pandemi sürecinin gerektirdiği kurallar (hijyen, sosyal mesafe, maske, birebir görüşme...) çerçevesinde ve derneğimizde ya da engelli bireyin uygun bulacağı yerde -evinde, bahçesinde- yapılabilmesinde destek olunacaktır. Tüm engel türleri dâhil hizmet sunabileceğimiz ... (dernekten hizmet alan kişi sayısı yaklaşık) engelli ile irtibat halinde olan derneğimize kayıtlı üye sayısı 13458 'dir.

Bilgilerinizi rica ederim.

02.11.2020

Nejla SÜMER
Türkiye Beyazay Derneği



Ek 6: Nicel Değerlendirme Kod Sistemi

BAŞLIK	BAŞLIK
1. Engelli Bireylerin Kimlik Tanımlarına Dair	0
1.1 Engelli Bireylerin Kendi Kimliklerini Tanımlama Biçimleri	0
1.1.1 Kişilik Özellikleri ve Hobiler	37
1.1.2 Kariyer ve Mesleki Vasıflar	30
1.1.3 Demografik Özellikler	19
1.1.4 Engel Durumları	17
1.1.5 Aile İlişkileri	16
1.1.6 Normal İnsan/Birey Olmaya Yapılan Vurgu	12
1.1.7 Eğitim	10
1.1.8 Etnik, Dini veya Siyasi Aidiyetler	9
1.1.9 Fiziksel Özellikler	3
1.2 Toplum İçin Engelli Bireyin Kimliği	0
1.2.1 Yardıma Muhtaçlık/Acizlik	62
1.2.2 Yeteneksizlik	48
1.2.3 Metafizik Yetenekler	25
1.2.4 Kimsesizlik	5
1.2.5 İlham Kaynağı Olma	3
1.3 Kimlik Tanımlamaları Arasındaki Farklılıkların Sebepleri	0
1.3.1 Ön Yargılar	33
1.3.2 Kültür Düzeyi	27
1.3.3 Sosyal Temas	25
1.3.4 Eğitim Düzeyi ve Engelli Algısı	19
1.3.5 Kişilik Özellikleri	19
1.3.6 Aile ve Çevre	8
1.3.7 Dünya Görüşü	7
1.3.8 Yaş	6
1.3.9 Cinsiyet	4
2. Kimlik Tanımlamalarında Engelliliğin Yeri	0
2.1 Engelli Bireyler İçin	0
2.1.1 Öncelikli Belirtildiği Durumlar	0
2.1.1.1 Erişim Problemleri	23
2.1.1.2 İletişim Problemleri	15
2.1.1.3 Bağlam Gerekli Kıldığında/Merak Edildiğinde	13
2.1.2 Öncelikli Belirtilmediği Durumlar	41
2.2 Toplum İçin	0
2.2.1 Öncelikli	98
2.2.2 Öncelikli Olmadığı Durumlar	0
2.2.2.1 Yakın İlişkilerde Öncelikli Değil	36
2.2.2.2 Faydacı İlişkilerde Öncelikli Değil	4
3. Engelliliğin Anlamı	0
3.1 Engelli Bireylerin Gözünden Engellilik	0
3.1.1 Engellenmişlik	37
3.1.2 Fiziksel Yetersizlik	13
3.1.3 Fiziksel Farklılık	9
3.1.4 Doğal Bir Özellik	9
3.1.5 Kültür	5
3.1.6 İmtihan/Mücadele	2

3.1.7 Yalnızlık	1
3.2 Toplumun Gözünden Engellilik	0
3.2.1 Değersizleştirilmiş Bir Sosyal Kimlik	17
3.2.2 Cezalandırma/İstenmeyen Durum	9
3.2.3 Yük (Külfet)	4
3.2.4 Fiziksel Normaldışılık	2
3.2.5 Bulaşıcı Hastalık	1
3.3 Engelli Bireyin Engeline İlişkin Farkındalığı	0
3.3.1 Toplumun Tutum ve Davranışları	0
3.3.1.1 Ötekileştirme	68
3.3.1.2 Acıma	54
3.3.1.3 Küçümseme	49
3.3.1.4 Küçültücü Yüceltme	47
3.3.1.5 Koruma ve Sahip Çıkma Çabaları	41
3.3.1.6 Romantik İlişkiler	23
3.3.1.7 Güvensizlik ve Tedirginlik	13
3.3.1.8 Engelliliğin Araçsallaştırılması	9
3.3.1.9 Özel Alanın İhlal Edilmesi	7
3.3.2 Erişim Problemleri	27
3.3.3 Özel Dönemler ve Günler	3
3.3.4 Hatıralar	2
4. Dayatılan Kimliğin Bireysel Alana Yansıması	0
4.1 Duygusal Yansımalar	0
4.1.1 Öfke	50
4.1.2 Üzüntü	50
4.1.3 Rahatsızlık	31
4.1.4 Yorgunluk	16
4.1.5 Umutsuzluk	12
4.2 Bilişsel Yansımalar	0
4.2.1 İş Seçimi	19
4.2.2 Beklentiler	18
4.2.3 Eş Seçimi	15
4.2.4 Arkadaş Seçimi	14
4.2.5 Ev Seçimi	4
4.2.6 Eğitim	3
4.2.7 Ebeveyn Olma	1
5. Dayatılan Kimliğin Toplumsal Alana Yansıması	0
5.1 Sosyal İlişki ve Aidiyetlerin Olumsuz Etkilenmesi	79
5.2 Roller	32
5.3 Sosyal İlişki ve Aidiyetlerin Sürdürülmesi	23
5.4 Çekingenlik	8
5.5 Kendini Açıklama Zorunluluğu	4
6. Dayatılan Kimliğin Bireylerin Kimliğini Etkileme Durumu	0
6.1 Engeline Aşmış Bir Engelli Profili Üretme Çabası	85
6.2 Sınırlılıkların Farkında Olma ve Kabullenme	28
6.3 Engelliliğin Sıradanlaştırılması	15
6.4 Ön Alma Yoluyla Engelliliğin Bertaraf Edilme Çabası	4
6.5 Rol-Model Bir Engelli Olma Çabası	3
7. Dayatılan Kimlikle Baş Etme Süreçleri	0
7.1 Kendini İspat Etme Çabası	107

7.2 Ciddiye Almama	62
7.3 Uzaklaşma	52
7.4 Dışadönük Olma Çabası	43
7.5 Çalışma ve Üretme	26
7.6 Doğal ve Pozitif Olma Çabası	11
7.7 Kendine Yetme Çabası	7
7.8 Bakımlı Olma ve Fiziksel Görünüme Önem Verme Çabası	3
7.9 İnançlara Sığınma Çabası	2

Kaynak: Yazar, 2021.



Ek 7: Örneklem Belge Adları

Belge Adı	Frekans (sıklık)	Yüzde	Yüzde (geçerli)	Yüzde (birlikte)
P_101	1	2,7	2,7	2,7
P_102	1	2,7	2,7	5,4
P_103	1	2,7	2,7	8,1
P_104	1	2,7	2,7	10,8
P_105	1	2,7	2,7	13,5
P_106	1	2,7	2,7	16,2
P_107	1	2,7	2,7	18,9
P_201	1	2,7	2,7	21,6
P_202	1	2,7	2,7	24,3
P_203	1	2,7	2,7	27
P_204	1	2,7	2,7	29,7
P_205	1	2,7	2,7	32,4
P_206	1	2,7	2,7	35,1
P_207	1	2,7	2,7	37,8
P_301	1	2,7	2,7	40,5
P_302	1	2,7	2,7	43,2
P_303	1	2,7	2,7	45,9
P_304	1	2,7	2,7	48,6
P_305	1	2,7	2,7	51,4
P_306	1	2,7	2,7	54,1
P_307	1	2,7	2,7	56,8
P_401	1	2,7	2,7	59,5
P_402	1	2,7	2,7	62,2
P_403	1	2,7	2,7	64,9
P_404	1	2,7	2,7	67,6
P_405	1	2,7	2,7	70,3
P_406	1	2,7	2,7	73
P_407	1	2,7	2,7	75,7
P_501	1	2,7	2,7	78,4
p_502	1	2,7	2,7	81,1
p_503	1	2,7	2,7	83,8
P_601	1	2,7	2,7	86,5
P_602	1	2,7	2,7	89,2
P_603	1	2,7	2,7	91,9
P_604	1	2,7	2,7	94,6
P_605	1	2,7	2,7	97,3
P_606	1	2,7	2,7	100
Toplam (geçerli)	37	100	100	
EKSİK: Sistem	0	0		
TOPLAM	37	100		

Kaynak: Yazar, 2021.

Ek 8: Örnekleme Eğitim Durumu ve Meslek Durumu

Örnekleme Eğitim Durumu:

	Frekans (sıklık)	Yüzde	Yüzde (geçerli)	Yüzde (birlikte)
Doktora	2	5,4	5,4	5,4
Lisans	12	32,4	32,4	37,8
Lise	9	24,3	24,3	62,2
Yüksek Lisans	4	10,8	10,8	73
Ön Lisans	10	27	27	100
Toplam (geçerli)	37	100	100	
EKSİK: Sistem	0	0		
TOPLAM	37	100		

Kaynak: Yazar, 2021.

Örnekleme Meslek Durumu:

Mesleği	Frekans (sıklık)	Yüzde	Yüzde (geçerli)	Yüzde (birlikte)
Araştırmacı	1	2,7	2,7	2,7
Arşiv Görevlisi	2	5,4	5,4	8,1
Bankacı	1	2,7	2,7	10,8
Büro Çalışanı	1	2,7	2,7	13,5
Emekli	1	2,7	2,7	16,2
Emekli Memur	3	8,1	8,1	24,3
Eğitmen	1	2,7	2,7	27
Gazetecilik	1	2,7	2,7	29,7
Halkla İlişkiler Uzmanı	2	5,4	5,4	35,1
Memur	4	10,8	10,8	45,9
Muhasebeci	1	2,7	2,7	48,6
Müziyen	1	2,7	2,7	51,4
Pazarlamacı	1	2,7	2,7	54,1
Psikolog	1	2,7	2,7	56,8
Psikolojik Danışman	1	2,7	2,7	59,5
Seramik Atölyesi İşleticisi	1	2,7	2,7	62,2
Türk İşaret Dili Eğitmeni	3	8,1	8,1	70,3
Türk İşaret Dili Tercümanı	1	2,7	2,7	73
Yapı Ressamlığı	1	2,7	2,7	75,7
Yönetici	2	5,4	5,4	81,1
Öğrenci	2	5,4	5,4	86,5
Öğretmen	2	5,4	5,4	91,9
İnnovasyon Uzmanı	1	2,7	2,7	94,6
İşe Alım Uzmanı	1	2,7	2,7	97,3
İşletmeci	1	2,7	2,7	100
Toplam (geçerli)	37	100	100	
EKSİK: Sistem	0	0		
TOPLAM	37	100		

Ek 9: Sağlık Kurulu Raporunda Belirtilen Engel Oranı

	Frekans (sıklık)	Yüzde	Yüzde (geçerli)	Yüzde (birlikte)
40%	2	5,4	5,4	5,4
42%	1	2,7	2,7	8,1
51%	1	2,7	2,7	10,8
52%	3	8,1	8,1	18,9
55%	2	5,4	5,4	24,3
60%	1	2,7	2,7	27
62%	1	2,7	2,7	29,7
65%	2	5,4	5,4	35,1
68%	2	5,4	5,4	40,5
72%	3	8,1	8,1	48,6
73%	1	2,7	2,7	51,4
80%	1	2,7	2,7	54,1
84%	1	2,7	2,7	56,8
85%	1	2,7	2,7	59,5
87%	1	2,7	2,7	62,2
88%	1	2,7	2,7	64,9
90%	5	13,5	13,5	78,4
93%	2	5,4	5,4	83,8
95%	6	16,2	16,2	100
Toplam (geçerli)	37	100	100	
EKSİK: Sistem	0	0		
TOPLAM	37	100		

Kaynak: Yazar, 2021.

Ek 10: Engelin Başlangıcı

Engelin Başlangıcı 1:

Engelin Başlangıcı	Frekans (sıklık)	Yüzde	Yüzde (geçerli)	Yüzde (birlikte)
Doğuştan	22	59,5	59,5	59,5
Sonradan	15	40,5	40,5	100
Toplam (geçerli)	37	100	100	
EKSİK: Sistem	0	0		
TOPLAM	37	100		

Kaynak: Yazar, 2021.

Engelin Başlangıcı 2:

Engelin Başlangıcı-2	Frekans (sıklık)	Yüzde	Yüzde (geçerli)	Yüzde (birlikte)
11 Yaşından İtibaren Engelli	3	8,1	8,1	8,1
14 Yaşından İtibaren Engelli	1	2,7	2,7	10,8
17 Yaşından İtibaren Engelli	2	5,4	5,4	16,2
18 Yaşından İtibaren Engelli	1	2,7	2,7	18,9
19 Yaşından İtibaren Engelli	1	2,7	2,7	21,6
2 Yaşından İtibaren Engelli	1	2,7	2,7	24,3
25 Yaşından İtibaren Engelli	1	2,7	2,7	27
4 Yaşından İtibaren Engelli	2	5,4	5,4	32,4
5 Yaşından İtibaren Engelli	1	2,7	2,7	35,1
7 Yaşından İtibaren Engelli	1	2,7	2,7	37,8
9 Yaşından İtibaren Engelli	1	2,7	2,7	40,5
Doğuştan Engelli	22	59,5	59,5	100
Toplam (geçerli)	37	100	100	
EKSİK: Sistem	0	0		
TOPLAM	37	100		

Kaynak: Yazar, 2021.

Ek 11: Temaların Cinsiyet Göstergeleri

1. Tema

	Erkek	Kadın
Dayatılan Kimlikte Baş Etme Süreçleri		
Kendini İspat Etme Çabası	55	52
Ciddiye Alınma	27	35
Uzaklaşma	28	24
Dışadönük Olma Çabası	22	21
Çalışma ve Üretme	13	13
Doğal ve Pozitif Olma Çabası	5	6
Kendine Yetme Çabası	3	4
Bakımlı Olma ve Fiziksel Görünüme Önem Verme Çabası	1	2
İnançlara Sığınma Çabası	1	1
# N = Belgeler	17 (45,9%)	20 (54,1%)

2. Tema

	Erkek	Kadın
Dayatılan Kimliğin Bireylerin Kimliğini Etkileme Durumu		
Engelini Aşmış Bir Engelli Profili Üretme Çabası	45	40
Sınırlılıkların Farkında Olma ve Kabullenme	14	14
Engelliliğin Sıradanlaştırılması	9	6
Ön Alma Yoluyla Engelliliğin Bertaraf Edilme Çabası	4	
Rol-Model Bir Engelli Olma Çabası	1	2
# N = Belgeler	17 (45,9%)	20 (54,1%)

3. Tema

	Erkek	Kadın
Dayatılan Kimliğin Toplumsal Alana Yansıması		
Sosyal İlişki ve Aidiyetlerin Olumsuz Etkilenmesi	38	41
Roller	14	18
Sosyal İlişki ve Aidiyetlerin Sürdürülmesi	13	10
Çekingencilik	4	4
Kendini Açıklama Zorunluluğu	2	2
# N = Belgeler	17 (45,9%)	20 (54,1%)

4. Tema

	Erkek	Kadın
Dayatılan Kimliğin Bireysel Alana Yansıması		
Duygusal Yansımalar		
Öfke	23	27
Üzüntü	15	35
Rahatsızlık	13	18
Yorgunluk	4	12
Umutsuzluk	4	8
Bilişsel Yansımalar		
İş Seçimi	10	9
Beklentiler	9	9
Eş Seçimi	7	8
Arkadaş Seçimi	6	8
Ev Seçimi	1	3
Eğitim	1	2
Ebeveyn Olma		1
# N = Belgeler	17 (45,9%)	20 (54,1%)

5. Tema

	Erkek	Kadın
Engelliliğin Anlamı		
Engelli Bireylerin Gözünden Engellilik		
Engellenmişlik	12	25
Fiziksel Yetersizlik	6	7
Fiziksel Farklılık	2	7
Doğal Bir Özellik	5	4
Kültür	3	2
İmtihan/Mücadele	1	1
Yalnızlık	1	
Toplumun Gözünden Engellilik		
Değersizleştirilmiş Bir Sosyal Kimlik	13	4
Cezalandırma/İstenmeyen Durum	3	6
Yük (Külfet)	1	3
Fiziksel Normaldışılık		2
Bulaıcı Hastalık	1	
Engelli Bireyin Engeline İlişkin Farkındalığı		
Toplumun Tutum ve Davranışları		
Ötekileştirme	37	31
Acıma	21	33
Küçümseme	34	15
Küçültücü Yüceltme	21	26
Koruma ve Sahip Çıkma Çabaları	21	20
Romantik İlişkiler	6	17
Güvensizlik ve Tedirginlik	2	11
Engelliliğin Araştırılması	4	5
Özel Alanın İhlal Edilmesi	2	5
Erişim Problemleri	10	17
Özel Dönemler ve Günler	3	
Hatıralar		2
# N = Belgeler	17 (45,9%)	20 (54,1%)

6. Tema

	Erkek	Kadın
Kimlik Tanımlamalarında Engelliliğin Yeri		
Engelli Bireyler İçin		
Öncelikli Belirtildiği Durumlar		
Erişim Problemleri	9	14
İletişim Problemleri	6	9
Bağlam Gereki Kıldığında/Merak Edildiğinde	5	8
Öncelikli Belirtilmediği Durumlar	20	21
Toplum İçin		
Öncelikli	51	47
Öncelikli Olmadığı Durumlar		
Yakın İlişkilerde Öncelikli Değil	17	19
Faydacı İlişkilerde Öncelikli Değil	4	
# N = Belgeler	17 (45,9%)	20 (54,1%)

7. Tema

	Erkek	Kadın
Engelli Bireylerin Kimlik Tanımlarına Dair		
Engelli Bireylerin Kendi Kimliklerini Tanımlama Biçimleri		
Kişilik Özellikleri ve Hobiler	22	15
Kariyer ve Mesleki Vasıflar	14	16
Demografik Özellikler	6	13
Engel Durumları	5	12
Aile İlişkileri	8	8
Normal İnsan/Birey Olmaya Yapılan Vurgu	9	3
Eğitim	6	4
Etnik, Dini veya Siyasi Aidiyetler	6	3
Fiziksel Özellikler	1	2
Toplum İçin Engelli Bireyin Kimliği		
Yardıma Muhtaçlık/Acizlik	31	31
Yeteneksizlik	23	25
Metafizik Yetenekler	11	14
Kimsesizlik	1	4
İlham Kaynağı Olma		3
Kimlik Tanımlamaları Arasındaki Farklılıkların Sebepleri		
Ön Yargılar	14	19
Kültür Düzeyi	9	18
Sosyal Temas	12	13
Eğitim Düzeyi ve Engelli Algısı	9	10
Kişilik Özellikleri	10	9
Aile ve Çevre	5	3
Dünya Görüşü	2	5
Yaş	4	2
Cinsiyet	2	2
# N = Belgeler	17 (45,9%)	20 (54,1%)

Kaynak: Yazar, 2021.

Ek 12: Temaların Eğitim Durumu Göstergeleri

1. Tema

	Lise	Ön Lisans	Lisans	Yüksek Lisans	Doktora
Dayatılan Kimlikle Baş Etme Süreçleri					
Kendini İspat Etme Çabası	27	24	34	15	7
Ciddiye Almama	11	26	16	3	6
Uzaklaşma	16	14	16	5	1
Dışadönük Olma Çabası	9	11	13	8	2
Çalışma ve Üretme	8	6	10	2	
Doğal ve Pozitif Olma Çabası	1	4	4	2	
Kendine Yetme Çabası	3	1	2		1
Bakımlı Olma ve Fiziksel Görünüme Önem Verme Çabası	1	2			
İnançlara Sığınma Çabası	1		1		
# N = Belgeler	9 (24,3%)	10 (27,0%)	12 (32,4%)	4 (10,8%)	2 (5,4%)

2. Tema

	Lise	Ön Lisans	Lisans	Yüksek Lisans	Doktora
Dayatılan Kimliğin Bireylerin Kimliğini Etkileme Durumu					
Engelini Aşmış Bir Engelli Profili Üretme Çabası	23	20	26	10	6
Sınırlılıkların Farkında Olma ve Kabullenme	6	11	10		1
Engelliliğin Sıradanlaştırılması	1	3	8	2	1
Ön Alma Yoluyla Engelliliğin Bertaraf Edilme Çabası			2	2	
Rol-Model Bir Engelli Olma Çabası	1	1	1		
# N = Belgeler	9 (24,3%)	10 (27,0%)	12 (32,4%)	4 (10,8%)	2 (5,4%)

3. Tema

	Lise	Ön Lisans	Lisans	Yüksek Lisans	Doktora
Dayatılan Kimliğin Toplumsal Alana Yansıması					
Sosyal İlişki ve Aidiyetlerin Olumsuz Etkilenmesi	19	24	25	8	3
Roller	7	8	12	4	1
Sosyal İlişki ve Aidiyetlerin Sürdürülmesi	6	7	7		3
Çekingenlik	2	2	4		
Kendini Açıklama Zorunluluğu	1	1	2		
# N = Belgeler	9 (24,3%)	10 (27,0%)	12 (32,4%)	4 (10,8%)	2 (5,4%)

4. Tema

	Lise	Ön Lisans	Lisans	Yüksek Lisans	Doktora
Dayatılan Kimliğin Bireysel Alana Yansıması					
Duygusal Yansımalar					
Öfke	14	10	16	9	1
Üzüntü	16	14	14	4	2
Rahatsızlık	6	10	9	3	3
Yorgunluk		1	12	1	2
Umutsuzluk	2	4	4		2
Bilişsel Yansımalar					
İş Seçimi	6	3	6	3	1
Beklentiler	4	2	6	3	3
Eş Seçimi	3	6	4	1	1
Arkadaş Seçimi	3	7	3	1	
Ev Seçimi	2	1	1		
Eğitim	1			1	1
Ebeveyn Olma	1				
# N = Belgeler	9 (24,3%)	10 (27,0%)	12 (32,4%)	4 (10,8%)	2 (5,4%)

5. Tema

	Lise	Ön Lisans	Lisans	Yüksek Lisans	Doktora
Engelliğin Anlamı					
Engelli Bireylerin Gözünden Engellilik					
Engellenmişlik	12	11	10	2	2
Fiziksel Yetersizlik	3	2	4	2	2
Fiziksel Farklılık	2	3	4		
Doğal Bir Özellik	1	1	6	1	
Kültür	1	3	1		
İmtihani/Mücadele			2		
Yalnızlık		1			
Toplumun Gözünden Engellilik					
Değersizleştirilmiş Bir Sosyal Kimlik	5	1	3	6	2
Cezalandırma/İstenmeyen Durum	1	1	3	4	
Yük (Külfet)	2	1	1		
Fiziksel Normaldışılık	1	1			
Bulaşıcı Hastalık		1			
Engelli Bireyin Engeline İlişkin Farkındalığı					
Toplumun Tutum ve Davranışları					
Ötekileştirme	10	15	27	14	2
Acıma	15	15	14	6	4
Küçümseme	9	17	12	8	3
Küçültücü Yüceltme	9	11	11	12	4
Koruma ve Sahip Çıkma Çabaları	8	13	14	4	2
Romantik İlişkiler	8	3	7	2	3
Güvensizlik ve Tedirginlik	3	3	6		1
Engelliğin Araştırılmasını	2	2	4	1	
Özel Alanın İhlal Edilmesi		1	3	2	1
Erişim Problemleri	8	9	5	4	1
Özel Dönemler ve Günler	1		2		
Hatıralar	1		1		
# N = Belgeler	9 (24,3%)	10 (27,0%)	12 (32,4%)	4 (10,8%)	2 (5,4%)

6. Tema

	Lise	Ön Lisans	Lisans	Yüksek Lisans	Doktora
Kimlik Tanımlamalarında Engelliğin Yeri					
Engelli Bireyler İçin					
Öncelikli Belirtilmediği Durumlar					
Erişim Problemleri	8	5	6	3	1
İletişim Problemleri	3	9	2	1	
Bağlam Gerekli Kıldığında/Merak Edildiğinde	3	1	4	3	2
Öncelikli Belirtilmediği Durumlar	10	10	14	4	3
Toplum İçin					
Öncelikli	25	23	34	7	9
Öncelikli Olmadığı Durumlar					
Yakın İlişkilerde Öncelikli Değil	9	8	12	3	4
Faydacı İlişkilerde Öncelikli Değil		1	1	2	
# N = Belgeler	9 (24,3%)	10 (27,0%)	12 (32,4%)	4 (10,8%)	2 (5,4%)

7. Tema

	Lise	Ön Lisans	Lisans	Yüksek Lisans	Doktora
Engelli Bireylerin Kimlik Tanımlarına Dair					
Engelli Bireylerin Kendi Kimliklerini Tanımlama Biçimleri					
Kişilik Özellikleri ve Hobiler	7	9	13	6	2
Kariyer ve Mesleki Vasıflar	5	7	11	5	2
Demografik Özellikler	3	5	7	2	2
Engel Durumları	4	8	4	1	
Aile İlişkileri	4	1	8	2	1
Normal İnsan/Birey Olmaya Yapılan Vurgu	5		4	3	
Eğitim	4	3	1	1	1
Etnik, Dini veya Siyasi Aidiyetler	1		4	2	2
Fiziksel Özellikler		1	1	1	
Toplum İçin Engelli Bireyin Kimliği					
Yardıma Muhtaçlık/Acizlik	10	13	25	9	5
Yeteneksizlik	8	12	19	8	1
Metafizik Yetenekler	2	4	11	7	1
Kimsezsizlik			2		3
İlham Kaynağı Olma		1	2		
Kimlik Tanımlamaları Arasındaki Farklılıkların Sebepleri					
Ön Yargılar	8	9	12	3	1
Kültür Düzeyi	9	10	3	4	1
Sosyal Temas	5	5	7	4	4
Eğitim Düzeyi ve Engelli Algısı	3	5	5	2	4
Kişilik Özellikleri	3	5	8	1	2
Aile ve Çevre		2	2	4	
Dünya Görüşü	1	1	2	2	1
Yaş	2	1	1	1	1
Cinsiyet	1	1	2		
# N = Belgeler	9 (24,3%)	10 (27,0%)	12 (32,4%)	4 (10,8%)	2 (5,4%)

Kaynak: Yazar, 2021.

Ek 13: Temaların Engel Türü Göstergeleri

1. Tema

	Görme Engelli	İşitme Engelli	Ortopedik Engelli
Engelli Bireylerin Kimlik Tanımlarına Dair			
Engelli Bireylerin Kendi Kimliklerini Tanımlama Biçimleri			
Kişilik Özellikleri ve Hobiler	11	9	17
Kariyer ve Mesleki Vasıflar	15	5	10
Demografik Özellikler	11	4	4
Engel Durumları	6	9	2
Aile İlişkileri	11	2	3
Normal İnsan/Birey Olmaya Yapılan Vurgu	4		8
Eğitim	6	2	2
Etnik, Dini veya Siyasi Aidiyetler	6	1	2
Fiziksel Özellikler	1	1	1
Toplum İçin Engelli Bireyin Kimliği			
Yardıma Muhtaçlık/Acizlik	39	8	15
Yeteneksizlik	18	13	17
Metafizik Yetenekler	19		6
Kimsesizlik	4		1
İlham Kaynağı Olma	2	1	
Kimlik Tanımlamaları Arasındaki Farklılıkların Sebepleri			
Ön Yargılar	12	6	15
Kültür Düzeyi	3	12	12
Sosyal Temas	11	4	10
Eğitim Düzeyi ve Engelli Algısı	10	6	3
Kişilik Özellikleri	6	6	7
Aile ve Çevre	2		6
Dünya Görüşü	6		1
Yaş	5	1	
Cinsiyet	1	3	
# N = Belgeler	14 (37,8%)	9 (24,3%)	14 (37,8%)

2. Tema

	Görme Engelli	İşitme Engelli	Ortopedik Engelli
Dayatılan Kimlikle Baş Etme Süreçleri			
Kendini İspat Etme Çabası	43	23	41
Ciddiye Almama	25	13	24
Uzaklaşma	11	12	29
Dışadönük Olma Çabası	19	12	12
Çalışma ve Üretme	4	6	16
Doğal ve Pozitif Olma Çabası	4	3	4
Kendine Yetme Çabası	4		3
Bakımlı Olma ve Fiziksel Görünüme Önem Verme Çabası	2	1	
İnançlara Sığınma Çabası	1		1
# N = Belgeler	14 (37,8%)	9 (24,3%)	14 (37,8%)

3. Tema

	Görme Engelli	İşitme Engelli	Ortopedik Engelli
Dayatılan Kimliğin Bireylerin Kimliğini Etkileme Durumu			
Engelini Aşmış Bir Engelli Profili Üretme Çabası	33	20	32
Sınırlılıkların Farkında Olma ve Kabullenme	11	12	5
Engelliliğin Sıradanlaştırılması	11	1	3
Ön Alma Yoluyla Engelliliğin Bertaraf Edilme Çabası	3		1
Rol-Model Bir Engelli Olma Çabası		1	2
# N = Belgeler	14 (37,8%)	9 (24,3%)	14 (37,8%)

4. Tema

	Görme Engelli	İşitme Engelli	Ortopedik Engelli
Dayatılan Kimliğin Toplumsal Alana Yansıması			
Sosyal İlişki ve Aidiyetlerin Olumsuz Etkilenmesi	24	22	33
Roller	13	5	14
Sosyal İlişki ve Aidiyetlerin Sürdürülmesi	11	8	4
Çekingenlik	1		7
Kendini Açıklama Zorunluluğu	3		1
# N = Belgeler	14 (37,8%)	9 (24,3%)	14 (37,8%)

5. Tema

	Görme Engelli	İşitme Engelli	Ortopedik Engelli
Dayatılan Kimliğin Bireysel Alana Yansıması			
Duygusal Yansımalar			
Öfke	18	10	22
Üzüntü	9	16	25
Rahatsızlık	19	6	6
Yorgunluk	11	2	3
Umutsuzluk	6		6
Bilişsel Yansımalar			
İş Seçimi	6	5	8
Beklentiler	8	1	9
Eş Seçimi	7	5	3
Arkadaş Seçimi	2	10	2
Ev Seçimi	1	1	2
Eğitim	1	1	1
Ebeveyn Olma			1
# N = Belgeler	14 (37,8%)	9 (24,3%)	14 (37,8%)

6. Tema

	Görme Engelli	İşitme Engelli	Ortopedik Engelli
Engelliğin Anlamı			
Engelli Bireylerin Gözünden Engellilik			
Engellenmişlik	13	9	15
Fiziksel Yetersizlik	6	3	4
Fiziksel Farklılık	4	2	3
Doğal Bir Özellik	6	1	2
Kültür		5	
İmtihan/Mücadele	1		1
Yalnızlık			1
Toplumun Gözünden Engellilik			
Değersizleştirilmiş Bir Sosyal Kimlik	12	2	3
Cezalandırma/İstenmeyen Durum	4		5
Yük (Külfet)	1	1	2
Fiziksel Normaldışılık	1	1	
Bulaşıcı Hastalık			1
Engelli Bireyin Engeline İlişkin Farkındalığı			
Toplumun Tutum ve Davranışları			
Ötekileştirme	21	14	33
Acıma	17	13	24
Küçümseme	11	13	25
Küçültücü Yüceltme	23	3	21
Koruma ve Sahip Çıkma Çabaları	23	3	15
Romantik İlişkiler	10	1	12
Güvensizlik ve Tedirginlik	9	2	2
Engelliğin Araçsallaştırılması	5		4
Özel Alanın İhlal Edilmesi	6		1
Erişim Problemleri	5	11	11
Özel Dönemler ve Günler	1		2
Hatıralar	1		1
# N = Belgeler	14 (37,8%)	9 (24,3%)	14 (37,8%)

7. Tema

	Görme Engelli	İşitme Engelli	Ortopedik Engelli
Kimlik Tanımlamalarında Engelliğin Yeri			
Engelli Bireyler İçin			
Öncelikli Belirtilendiği Durumlar			
Erişim Problemleri	11		12
İletişim Problemleri	2	11	2
Bağlam Gerekli Kıldığında/Merak Edildiğinde	6		7
Öncelikli Belirtilmediği Durumlar	21	6	14
Toplum İçin			
Öncelikli	46	14	38
Öncelikli Olmadığı Durumlar			
Yakın İlişkilerde Öncelikli Değil	16	6	14
Faydacı İlişkilerde Öncelikli Değil	3		1
# N = Belgeler	14 (37,8%)	9 (24,3%)	14 (37,8%)

Kaynak: Yazar, 2021.

Ek 14: Temaların Engelin Başlangıcı Durumu Göstergeleri

1. Tema

	Doğuştan	Sonradan
Engelliğin Anlamı		
Engelli Bireylerin Gözünden Engellilik		
Engellenmişlik	19	18
Fiziksel Yetersizlik	8	5
Fiziksel Farklılık	4	5
Doğal Bir Özellik	6	3
Kültür	4	1
İmtihan/Mücadele	1	1
Yalnızlık	1	
Toplumun Gözünden Engellilik		
Değersizleştirilmiş Bir Sosyal Kimlik	7	10
Cezalandırma/İstenmeyen Durum	4	5
Yük (Külfet)	3	1
Fiziksel Normaldışılık		2
Bulaıcı Hastalık	1	
Engelli Bireyin Engeline İlişkin Farkındalığı		
Toplumun Tutum ve Davranışları		
Ötekileştirme	45	23
Acıma	30	24
Küçümseme	34	15
Küçültücü Yüceltme	23	24
Koruma ve Sahip Çıkma Çabaları	20	21
Romantik İlişkiler	12	11
Güvensizlik ve Tedirginlik	9	4
Engelliğin Araçsallaştırılması	6	3
Özel Alanın İhlal Edilmesi	5	2
Erişim Problemleri	18	9
Özel Dönemler ve Günler	1	2
Hatıralar	1	1
# N = Belgeler	22 (59,5%)	15 (40,5%)

2. Tema

	Doğuştan	Sonradan
Kimlik Tanımlamalarında Engelliğin Yeri		
Engelli Bireyler İçin		
Öncelikli Belirtildiği Durumlar		
Erişim Problemleri	11	12
İletişim Problemleri	10	5
Bağlam Gerekli Kıldığında/Merak Edildiğinde	9	4
Öncelikli Belirtilmediği Durumlar	22	19
Toplum İçin		
Öncelikli	51	47
Öncelikli Olmadığı Durumlar		
Yakın İlişkilerde Öncelikli Değil	18	18
Faydacı İlişkilerde Öncelikli Değil	2	2
# N = Belgeler	22 (59,5%)	15 (40,5%)

3. Tema

	Doğuştan	Sonradan
Engelli Bireylerin Kimlik Tanımlarına Dair		
Engelli Bireylerin Kendi Kimliklerini Tanımlama Biçimleri		
Kişilik Özellikleri ve Hobiler	20	17
Kariyer ve Mesleki Vasıflar	18	12
Demografik Özellikler	10	9
Engel Durumları	11	6
Aile İlişkileri	7	9
Normal İnsan/Birey Olmaya Yapılan Vurgu	3	9
Eğitim	7	3
Etnik, Dini veya Siyasi Aidiyetler	6	3
Fiziksel Özellikler	2	1
Toplum İçin Engelli Bireyin Kimliği		
Yardıma Muhtaçlık/Acizlik	31	31
Yeteneksizlik	31	17
Metafizik Yetenekler	9	16
Kimsezsizlik	1	4
İlham Kaynağı Olma	2	1
Kimlik Tanımlamaları Arasındaki Farklılıkların Sebepleri		
Ön Yargılar	21	12
Kültür Düzeyi	20	7
Sosyal Temas	15	10
Eğitim Düzeyi ve Engelli Algısı	9	10
Kişilik Özellikleri	11	8
Aile ve Çevre	6	2
Dünya Görüşü	2	5
Yaş	3	3
Cinsiyet	4	
# N = Belgeler	22 (59,5%)	15 (40,5%)

4. Tema

	Doğuştan	Sonradan
Dayatılan Kimlikle Baş Etme Süreçleri		
Kendini İspat Etme Çabası	58	49
Ciddiye Almama	31	31
Uzaklaşma	37	15
Dışadönük Olma Çabası	24	19
Çalışma ve Üretme	13	13
Doğal ve Pozitif Olma Çabası	8	3
Kendine Yetme Çabası	5	2
Bakımlı Olma ve Fiziksel Görünüme Önem Verme Çabası	2	1
İnançlara Sığınma Çabası	2	
# N = Belgeler	22 (59,5%)	15 (40,5%)

5. Tema

	Doğuştan	Sonradan
Dayatılan Kimliğin Bireylerin Kimliğini Etkileme Durumu		
Engelini Aşmış Bir Engelli Profili Üretme Çabası	51	34
Sınırlılıkların Farkında Olma ve Kabullenme	19	9
Engelliliğin Sıradanlaştırılması	8	7
Ön Alma Yoluyla Engelliliğin Bertaraf Edilme Çabası	2	2
Rol-Model Bir Engelli Olma Çabası		3
# N = Belgeler	22 (59,5%)	15 (40,5%)

6. Tema

	Doğuştan	Sonradan
Dayatılan Kimliğin Toplumsal Alana Yansıması		
Sosyal İlişki ve Aidiyetlerin Olumsuz Etkilenmesi	51	28
Roller	18	14
Sosyal İlişki ve Aidiyetlerin Sürdürülmesi	17	6
Çekingenlik	6	2
Kendini Açıklama Zorunluluğu	1	3
# N = Belgeler	22 (59,5%)	15 (40,5%)

7. Tema

	Doğuştan	Sonradan
Dayatılan Kimliğin Bireysel Alana Yansıması		
Duygusal Yansımalar		
Örke	29	21
Üzüntü	32	18
Rahatsızlık	13	18
Yorgunluk	7	9
Umutsuzluk	4	8
Bilişsel Yansımalar		
İş Seçimi	13	6
Beklentiler	8	10
Eş Seçimi	9	6
Arkadaş Seçimi	13	1
Ev Seçimi	3	1
Eğitim	1	2
Ebeveyn Olma	1	
# N = Belgeler	22 (59,5%)	15 (40,5%)

Kaynak: Yazar, 2021.

Ek 15: Temaların Kimlik Tanımlamalarının Kendi Kimliğini Etkileme Durumu Göstergeleri

1. Tema

	Etkilemiyor	Etkiliyor
Dayatılan Kimlikle Baş Etme Süreçleri		
Kendini İspat Etme Çabası	99	8
Ciddiye Almama	56	6
Uzaklaşma	50	2
Dışadönük Olma Çabası	40	3
Çalışma ve Üretme	25	1
Doğal ve Pozitif Olma Çabası	11	
Kendine Yetme Çabası	6	1
Bakımlı Olma ve Fiziksel Görünüme Önem Verme Çabası	3	
İnançlara Sığınma Çabası	2	
# N = Belgeler	34 (91,9%)	3 (8,1%)

2. Tema

	Etkilemiyor	Etkiliyor
Dayatılan Kimliğin Bireylerin Kimliğini Etkileme Durumu		
Engelini Aşmış Bir Engelli Profili Üretme Çabası	81	4
Sınırlılıkların Farkında Olma ve Kabullenme	27	1
Engelliğin Sıradanlaştırılması	13	2
Ön Alma Yoluyla Engelliğin Bertaraf Edilme Çabası	4	
Rol-Model Bir Engelli Olma Çabası	3	
# N = Belgeler	34 (91,9%)	3 (8,1%)

3. Tema

	Etkilemiyor	Etkiliyor
Dayatılan Kimliğin Toplumsal Alana Yansıması		
Sosyal İlişki ve Aidiyetlerin Olumsuz Etkilenmesi	75	4
Roller	28	4
Sosyal İlişki ve Aidiyetlerin Sürdürülmesi	22	1
Çekingenlik	7	1
Kendini Açıklama Zorunluluğu	3	1
# N = Belgeler	34 (91,9%)	3 (8,1%)

4. Tema

	Etkilemiyor	Etkiliyor
Dayatılan Kimliğin Bireysel Alana Yansıması		
Duygusal Yansımalar		
Öfke	45	5
Üzüntü	47	3
Rahatsızlık	27	4
Yorgunluk	11	5
Umutsuzluk	9	3
Bilişsel Yansımalar		
İş Seçimi	19	
Beklentiler	15	3
Eş Seçimi	14	1
Arkadaş Seçimi	14	
Ev Seçimi	4	
Eğitim	2	1
Ebeveyn Olma	1	
# N = Belgeler	34 (91,9%)	3 (8,1%)

5. Tema

	Etkilemiyor	Etkiliyor
Engelliğin Anlamı		
Engelli Bireylerin Gözünden Engellilik		
Engellenmişlik	32	5
Fiziksel Yetersizlik	12	1
Fiziksel Farklılık	8	1
Doğal Bir Özellik	8	1
Kültür	5	
İmtihan/Mücadele	1	1
Yalnızlık	1	
Toplumun Gözünden Engellilik		
Değersizleştirilmiş Bir Sosyal Kimlik	16	1
Cezalandırma/İstenmeyen Durum	8	1
Yük (Külfet)	4	
Fiziksel Normaldışılık	2	
Bulaşıcı Hastalık	1	
Engelli Bireyin Engeline İlişkin Farkındalığı		
Toplumun Tutum ve Davranışları		
Ötekileştirme	63	5
Acıma	50	4
Küçümseme	48	1
Küçültücü Yüceltme	43	4
Koruma ve Sahip Çıkma Çabaları	38	3
Romantik İlişkiler	19	4
Güvensizlik ve Tedirginlik	13	
Engelliğin Araçsallaştırılması	7	2
Özel Alanın İhlal Edilmesi	6	1
Erişim Problemleri	24	3
Özel Dönemler ve Günler	3	
Hatıralar	2	
# N = Belgeler	34 (91,9%)	3 (8,1%)

6. Tema

	Etkilemiyor	Etkiliyor
Kimlik Tanımlamalarında Engelliğin Yeri		
Engelli Bireyler İçin		
Öncelikli Belirtildiği Durumlar		
Erişim Problemleri	20	3
İletişim Problemleri	15	
Bağlam Gerekliliğinde/Merak Edildiğinde	11	2
Öncelikli Belirtilmediği Durumlar	37	4
Toplum İçin		
Öncelikli	89	9
Öncelikli Olmadığı Durumlar		
Yakın İlişkilerde Öncelikli Değil	31	5
Faydacı İlişkilerde Öncelikli Değil	4	
# N = Belgeler	34 (91,9%)	3 (8,1%)

7. Tema

	Etkilemiyor	Etkiliyor
Engelli Bireylerin Kimlik Tanımlarına Dair		
Engelli Bireylerin Kendi Kimliklerini Tanımlama Biçimleri		
Kişilik Özellikleri ve Hobiler	34	3
Kariyer ve Mesleki Vasıflar	25	5
Demografik Özellikler	16	3
Engel Durumları	15	2
Aile İlişkileri	13	3
Normal İnsan/Birey Olmaya Yapılan Vurgu	11	1
Eğitim	10	
Etnik, Dini veya Siyasi Aidiyetler	9	
Fiziksel Özellikler	2	1
Toplum İçin Engelli Bireyin Kimliği		
Yardıma Muhtaçlık/Acizlik	53	9
Yeteneksizlik	45	3
Metafizik Yetenekler	22	3
Kimsesizlik	1	4
İlham Kaynağı Olma	2	1
Kimlik Tanımlamaları Arasındaki Farklılıkların Sebepleri		
Ön Yargılar	33	
Kültür Düzeyi	26	1
Sosyal Temas	21	4
Eğitim Düzeyi ve Engelli Algısı	16	3
Kişilik Özellikleri	15	4
Aile ve Çevre	7	1
Dünya Görüşü	6	1
Yaş	6	
Cinsiyet	4	
# N = Belgeler	34 (91,9%)	3 (8,1%)

Kaynak: Yazar, 2021.

Ek 16: Temaların Meslek Durumu Göstergeleri

Tema 1

	Arastirmaci	Arsiv Gorevlisi	Bankaci	Büro Calisani	Egitmen	Emekli	Emekli Memur	Gazetecilik	Halkla Iliskiler Uzmanı	Inovasyon Uzmanı	İşe Alım Uzmanı	İşletmeci	Memur	Muhasebeci	Müzişyen	Öğrenci	Öğretmen	Pazarlamacı	Psikolog	Psikolojik Danisman	Seramik Atölyesi İşleticisi	Türk İşaret Dili Eğitmeni	Türk İşaret Dili	Yapı Ressamlığı	Yönetici
Engelli Bireylerin Kimlik Tanımlarına Dair	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Engelli Bireylerin Kendi Kimliklerini Tanımlama Biçimleri	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kişilik Özellikleri ve Hobiler	2	2	2	1	1	1	2	1	2	1	2	2	4	2	1	1	1	2	1	0	1	1	0	2	2
Kariyer ve Mesleki Vasıflar	2	0	0	1	0	1	1	1	0	1	2	2	4	1	1	0	3	1	1	3	1	2	1	0	1
Demografik Özellikler	0	1	0	0	1	1	1	1	0	1	1	1	1	1	0	1	2	0	1	2	1	2	0	0	0
Engel Durumları	0	1	0	1	0	0	1	0	1	0	0	0	3	0	0	0	2	0	1	0	1	2	1	2	1
Aile İlişkileri	1	0	0	1	1	1	1	0	0	1	1	1	0	1	0	1	2	0	0	0	0	1	0	0	3
Normal İnsan/Birey Olmaya Yapılan Vurgu	0	1	2	0	0	0	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	4	0	0	0	0	0	0	1
Eğitim	0	0	0	1	0	1	1	0	0	1	0	0	2	0	0	2	0	0	0	0	0	1	0	0	1
Etnik, Dini veya Siyasi Aidiyetler	1	0	1	0	1	0	0	0	0	2	0	1	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
Fiziksel Özellikler	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplum İçin Engelli Bireyin Kimliği	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Yardıma Muhtaçlık/Acizlik	3	3	2	0	4	3	7	0	1	1	1	3	4	1	0	3	8	2	5	2	1	2	0	1	5
Yeteneksizlik	2	2	1	3	1	0	6	1	5	0	0	1	6	2	1	0	3	1	1	1	1	4	0	1	5
Metafizik Yetenekler	0	0	0	0	2	1	8	1	2	0	1	1	1	1	1	1	2	0	2	0	0	0	0	0	1
Kimsesizlik	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	1

İlham Kaynağı Olma	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0
Kimlik Tanımlamaları Arasındaki Farklılıkların Sebepleri	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ön Yargılar	0	2	2	2	1	1	1	1	4	1	0	2	3	2	1	2	0	0	2	1	1	2	0	1	1	1
Kültür Düzeyi	1	1	1	3	0	0	2	3	1	0	0	0	5	0	1	0	1	2	0	0	1	4	0	1	0	0
Sosyal Temas	1	2	1	0	0	1	2	2	1	1	1	0	4	0	1	1	3	0	0	1	0	0	1	0	2	2
Eğitim Düzeyi ve Engelli Algısı	0	1	1	1	1	1	3	0	0	1	0	0	0	1	0	0	3	1	1	0	1	2	0	1	0	0
Kişilik Özellikleri	1	2	0	0	1	1	0	0	1	0	2	0	0	0	1	0	2	2	1	0	1	2	0	1	1	1
Aile ve Çevre	2	0	0	0	0	0	2	1	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Dünya Görüşü	0	0	0	0	1	0	2	1	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Yaş	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	1	0	0	2	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
Cinsiyet	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	1	1

Tema 2

	Arastirmaci	Arsiv Gorevlisi	Bankaci	Büro Calisani	Egitmen	Emekli	Emekli Memur	Gazetecilik	Halkla Iliskiler Uzmanı	Inovasyon Uzmanı	İşe Alım Uzmanı	İşletmeci	Memur	Muhasebeci	Müzişyen	Öğrenci	Öğretmen	Pazarlamacı	Psikolog	Psikolojik Danisman	Seramik Atölyesi İşleticisi	Türk İşaret Dili Eğitmeni	Türk İşaret Dili Tercümanı	Yanı Ressamlığı	Yönetici
Kimlik Tanımlamaları nda Engelliliğin Yeri	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Engelli Bireyler İçin	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Öncelikli Belirtildiği Durumlar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Erişim Problemleri	0	0	1	0	1	1	5	1	1	0	1	0	2	0	0	3	2	1	1	0	0	0	3	0	0
İletişim Problemleri	0	1	0	1	0	0	1	1	0	0	0	0	4	0	1	1	0	0	0	0	1	2	0	2	0
Bağlam Gerekli Kıldığında/Me rak Edildiğinde	2	1	0	0	0	0	1	0	1	1	0	1	0	0	0	1	2	0	1	1	0	0	1	0	0
Öncelikli Belirtilmediği Durumlar	1	3	2	1	1	1	5	1	1	3	1	1	4	1	1	4	3	1	2	1	1	2	0	0	0
Toplum İçin	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Öncelikli	1	6	4	2	3	4	9	0	5	4	3	2	7	5	2	9	6	3	1	4	1	4	3	1	9
Öncelikli Olmadığı Durumlar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Yakın İlişkilerde Öncelikli Değil	0	0	1	1	2	1	2	1	2	2	1	2	4	2	1	1	4	2	0	0	1	1	2	1	2
Faydacı İlişkilerde Öncelikli Değil	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1

Tema 3

	Arastirmaci	Arsiv Gorevlisi	Bankaci	Büro Calisani	Egitmen	Emekli	Emekli Memur	Gazetecilik	Halkla Iliskiler Uzmani	Inovasyon Uzmani	İşe Alım Uzmanı	İşletmecisi	Memur	Muhasebeci	Müzikçisi	Öğrenci	Öğretmen	Pazarlamacı	Psikolog	Psikolojik Danışman	Seramik Atölyesi İşleticisi	Türk İşaret Dili Eğitmeni	Türk İşaret Dili Tercümanı	Yapı Ressamlığı	Yönetici
Engelliliğin Anlamı	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Engelli Bireylerin Gözünden Engellilik	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Engellenmişlik	0	4	1	1	1	1	4	1	2	0	1	0	3	1	0	2	4	3	1	1	1	4	0	1	0
Fiziksel Yetersizlik	1	0	1	1	1	0	1	0	0	1	0	0	2	1	0	0	1	0	0	1	0	1	1	0	0
Fiziksel Farklılık	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	1	0	1	2	0	0	2	0	1	0	0	0	0
Doğal Bir Özellik	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	1	1	0	1	0	0	0	0	1	3
Kültür	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2	0	0	0
İmtihan/Mücadele	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Yalnızlık	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplumun Gözünden Engellilik	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Değersizleştirilmiş Bir Sosyal Kimlik	0	0	1	1	0	1	3	0	0	2	0	3	2	0	0	1	1	1	0	0	0	0	0	0	1
Cezalandırma /İstenmeyen Durum	1	0	0	0	0	0	0	2	1	0	0	1	0	1	0	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0
Yük (Külfet)	0	1	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Fiziksel Normaldışılık	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
Bulaşıcı Hastalık	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Engelli Bireyin Engeline İlişkin Farkındalığı	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplumun Tutum ve Davranışları	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ötekileştirme	6	3	2	2	1	0	5	2	4	1	1	2	8	2	8	2	4	1	1	2	0	5	0	3	3
Acıma	2	2	0	1	0	0	7	1	7	2	0	2	3	2	0	5	4	2	1	1	2	4	3	1	2
Küçümseme	4	8	3	0	0	0	5	3	1	2	0	0	4	3	1	2	1	3	0	1	1	2	1	1	3
Küçültücü Yüceltme	2	0	1	1	0	1	8	3	6	4	2	3	2	0	1	5	2	0	1	0	0	1	2	1	1

Koruma ve Sahip Çıkma Çabaları	0	1	1	0	2	2	8	2	2	0	0	0	4	2	0	4	3	2	2	1	0	0	0	1	4
Romantik İlişkiler	1	2	0	0	1	0	2	0	2	1	2	0	0	0	0	0	2	1	2	0	0	1	4	0	2
Güvensizlik ve Tedirginlik	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	1	0	0	2	0	0	2	4	0	1	1	0	0
Engelliliğin Araçsallaştırılması	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	2	0	1	0	0	0	2	0	1
Özel Alanın İhlal Edilmesi	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	2	1	0	0	0	0	0
Erişim Problemleri	2	1	0	3	0	0	2	1	1	1	2	0	3	0	1	1	1	1	0	0	1	4	1	1	0
Özel Dönemler ve Günler	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1
Hatıralar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0

Tema 4

	Araştırmacı	Arsiv Görevlisi	Bankacı	Büro Çalışanı	Eğitmen	Emekli	Emekli Memur	Gazetecilik	Halkla İlişkiler Uzmanı	Inovasyon Uzmanı	İşe Alım Uzmanı	İşletmecisi	Memur	Muhasebeci	Müziisyen	Öğrenci	Öğretmen	Pazarlamacı	Psikolog	Psikolojik Danışman	Seramik Atölyesi İşleticisi	Türk İşaret Dili Eğitmeni	Türk İşaret Dili Tercümanı	Yarı Ressamlığı	Yönetici
Dayatılan Kimliğin Bireysel Alana Yansıması	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Duygusal Yansımalar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Öfke	3	2	1	1	0	0	5	1	2	1	1	1	3	2	3	3	4	1	0	1	1	2	7	2	3
Üzüntü	2	3	3	3	0	1	4	1	6	0	0	0	3	2	0	3	3	1	1	2	2	5	3	2	0
Rahatsızlık	0	1	0	1	2	0	5	0	1	2	1	1	4	0	0	2	3	0	1	0	1	1	2	0	3
Yorgunluk	0	0	1	0	3	0	0	1	1	2	0	0	0	0	0	0	5	0	1	0	0	2	0	0	0
Umutsuzluk	0	0	1	0	0	0	1	0	2	1	0	0	1	0	0	2	3	0	0	1	0	0	0	0	0
Bilişsel Yansımalar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
İş Seçimi	2	1	1	1	0	0	1	0	1	1	0	1	0	0	1	1	0	1	0	0	0	3	1	1	2
Beklentiler	0	1	1	0	0	0	3	1	0	2	2	0	2	1	1	2	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Eş Seçimi	0	1	0	0	0	0	1	0	0	1	0	1	2	0	0	0	1	1	0	1	1	2	0	1	2
Arkadaş Seçimi	0	1	0	1	0	1	0	1	1	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	1	4	0	1	0
Ev Seçimi	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
Eğitim	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0
Ebeveyn Olma	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0

Tema 5

	Arastirmaci	Arsiv Gorevlisi	Bankaci	Büro Calisani	Egitmen	Emekli	Emekli Memur	Gazetecilik	Halkla Iliskiler Uzmani	Inovasyon Uzmani	İse Alim Uzmani	İşletmecisi	Memur	Muhasebeci	Müzikçisi	Öğrenci	Öğretmen	Pazarlamacı	Psikolog	Psikolojik Danışman	Seramik Atölyesi İşleticisi	Türk İşaret Dili Eğitmeni	Türk İşaret Dili Tercümanı	Yapı Ressamlığı	Yönetici
Dayatılan Kimliğin Toplumsal Alana Yansıması	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Sosyal İlişki ve Aidiyetlerin Olumsuz Etkilenmesi	3	5	2	1	3	0	6	2	4	2	1	2	1	0	1	2	3	3	4	1	2	1	4	2	3
Roller	1	2	1	0	0	1	3	1	2	0	2	1	4	1	1	2	2	0	1	2	0	1	1	1	2
Sosyal İlişki ve Aidiyetlerin Sürdürülmesi	0	1	1	1	0	1	0	0	0	2	0	0	4	2	0	2	1	0	0	1	2	3	1	0	1
Çekingenlik	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	1	1	1	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0
Kendini Açıklama Zorunluluğu	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0

Tema 6

	Arastirmaci	Arsiv Gorevlisi	Bankaci	Büro Calisani	Egitmen	Emekli	Emekli Memur	Gazetecilik	Halkla Iliskiler Uzmani	Inovasyon Uzmani	İse Alim Uzmani	İşletmecisi	Memur	Muhasebeci	Müzikçisi	Öğrenci	Öğretmen	Pazarlamacı	Psikolog	Psikolojik Danışman	Seramik Atölyesi İşleticisi	Türk İşaret Dili Eğitmeni	Türk İşaret Dili Tercümanı	Yapı Ressamlığı	Yönetici
Dayatılan Kimliğin Bireylerin Kimliğini Etkileme Durumu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Engelini Aşmış Bir Engelli Profili Üretme Çabası	3	5	5	1	1	2	1	1	4	3	0	3	8	2	1	5	4	3	2	1	1	8	2	1	8
Sınırlılıkların Farkında Olma ve Kabullenme	0	1	0	2	1	2	1	0	2	1	0	0	5	2	0	0	1	0	0	1	1	3	1	1	3
Engelliliğin Sıradanlaştırılması	0	0	0	0	0	0	1	0	1	1	0	2	0	0	1	0	2	1	1	0	0	0	0	1	4
Ön Alma Yoluyla Engelliliğin Bertaraf Edilme Çabası	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Rol-Model Bir Engelli Olma Çabası	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0

	Araştırmacı	Arsiv Görevlisi	Bankacı	Büro Çalışanı	Eğitmen	Emekli	Emekli Memur	Gazetecilik	Halkla İlişkiler Uzmanı	İnovasyon Uzmanı	İşe Alım Uzmanı	İşletmeci	Memur	Muhasebeci	Müzişyen	Öğrenci	Öğretmen	Pazarlamacı	Psikolog	Psikolojik Danışman	Seramik Atölyesi İşleticisi	Türk İsalet Dili Eğitmeni	Türk İsalet Dili Tercimani	Yanı Ressamlığı	Yönetici
Dayatılan Kimlikle Baş Etme Süreçleri	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kendini İspat Etme Çabası	6	1	5	3	3	2	1	2	2	5	1	2	1	5	3	6	7	3	2	2	3	3	1	3	6
Ciddiye Almama	0	3	1	1	3	2	8	1	5	1	0	1	5	2	4	5	6	2	1	0	3	3	0	3	2
Uzaklaşma	3	5	1	2	0	0	4	1	3	1	1	0	8	2	1	2	1	3	4	1	0	4	4	0	1
Dışadönük Olma Çabası	1	2	0	2	2	2	4	1	3	0	1	3	5	1	2	3	2	0	1	0	1	4	0	1	2
Çalışma ve Üretme	1	3	1	1	1	0	1	1	2	0	1	0	1	3	1	2	0	2	0	0	2	1	0	0	2
Doğal ve Pozitif Olma Çabası	0	0	0	1	0	0	1	1	2	0	0	1	2	1	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0
Kendine Yetme Çabası	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	1	0	0	1	0	0	2	0	0
Bakımlı Olma ve Fiziksel Görünüme Önem Verme Çabası	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
İnançlara Sığınma Çabası	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1

Kaynak: Yazar, 2021.

Ek 17: Temaların Sağlık Kurulu Raporunda Belirtilen Engel Oranı Göstergeleri

Tema 1

	%40	%42	%51	%52	%55	%60	%62	%65	%68	%72	%73	%80	%84	%85	%87	%88	%90	%93	%95
Engelli Bireylerin Kimlik Tanımlarına Dair	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Engelli Bireylerin Kendi Kimliklerini Tanımlama Biçimleri	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kişilik Özellikleri ve Hobiler	2	1	1	4	1	2	2	2	2	3	2	0	2	0	1	1	4	2	5
Kariyer ve Mesleki Vasıflar	0	0	0	2	2	1	2	1	3	1	0	1	1	1	0	1	8	1	5
Demografik Özellikler	0	0	0	1	1	0	0	1	2	1	0	0	1	1	0	1	6	1	3
Engel Durumları	0	0	0	0	1	1	0	1	1	3	2	1	0	0	1	0	2	1	3
Aile İlişkileri	0	0	0	0	0	0	1	0	2	1	0	0	1	1	0	0	4	1	5
Normal İnsan/Birey Olmaya Yapılan Vurgu	2	0	0	5	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2	1
Eğitim	1	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	1	2	3
Etnik, Dini veya Siyasi Aidiyetler	1	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	2	0	4
Fiziksel Özellikler	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0
Toplum İçin Engelli Bireyin Kimliği	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Yardıma Muhtaçlık/Acizlik	3	0	2	3	1	1	3	2	1	3	1	0	1	2	1	1	5	6	1
Yeteneksizlik	1	4	1	3	4	2	2	3	0	5	1	0	2	1	1	1	5	4	8
Metafizik Yetenekler	0	2	0	1	1	0	0	0	1	0	0	0	1	3	0	0	4	6	6
Kimsesizlik	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	3	0	1
İlham Kaynağı Olma	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1
Kimlik Tanımlamaları Arasındaki Farklılıkların Sebepleri	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ön Yargılar	2	2	1	1	2	0	0	3	1	2	1	0	2	0	2	2	5	1	6
Kültür Düzeyi	1	1	1	5	4	1	1	2	1	5	1	0	0	1	0	1	1	0	1
Sosyal Temas	2	1	0	2	1	2	1	1	1	2	0	1	0	1	0	0	4	2	4
Eğitim Düzeyi ve Engelli Algısı	1	0	0	2	1	0	0	1	0	2	1	0	1	1	0	0	3	3	3
Kişilik Özellikleri	0	0	0	4	1	0	1	1	2	2	1	0	0	0	1	0	2	1	3
Aile ve Çevre	0	0	2	1	0	0	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1
Dünya Görüşü	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	2	1	2
Yaş	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	2
Cinsiyet	0	0	0	1	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1

Tema 2

	%40	%42	%51	%52	%55	%60	%62	%65	%68	%72	%73	%80	%84	%85	%87	%88	%90	%93	%95
Kimlik Tanımlamalarında Engelliliğin Yeri	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Engelli Bireyler İçin	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Öncelikli Belirtildiği Durumlar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Erişim Problemleri	2	1	2	2	0	0	0	0	1	0	0	3	0	1	0	1	4	3	3
İletişim Problemleri	0	0	0	2	2	3	0	1	0	3	2	0	0	1	0	0	1	0	0
Bağlam Gerekli Kıldığında/Merak Edildiğinde	1	1	1	0	0	0	2	1	0	0	0	1	0	0	0	0	4	0	2
Öncelikli Belirtilmediği Durumlar	3	1	2	3	1	1	1	3	2	2	0	0	1	2	0	0	8	2	9
Toplum İçin	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Öncelikli	8	1	3	4	5	2	1	4	3	6	1	3	5	2	4	2	17	8	19
Öncelikli Olmadığı Durumlar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Yakın İlişkilerde Öncelikli Değil	1	0	1	4	1	0	0	1	1	3	1	2	2	1	2	1	7	1	7
Faydacı İlişkilerde Öncelikli Değil	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1

Tema 3

	%40	%42	%51	%52	%55	%60	%62	%65	%68	%72	%73	%80	%84	%85	%87	%88	%90	%93	%95
Engelliliğin Anlamı	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Engelli Bireylerin Gözünden Engellilik	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Engellenmişlik	2	1	1	5	2	0	0	4	2	3	1	0	1	2	1	1	6	2	3
Fiziksel Yetersizlik	1	0	0	0	1	0	1	0	0	2	0	1	1	0	0	0	2	1	3
Fiziksel Farklılık	0	0	0	0	1	1	0	1	1	0	0	0	0	0	1	0	2	0	2
Doğal Bir Özellik	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	2	0	4
Kültür	0	0	0	1	0	0	0	1	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0
İmtihan/Mücadele	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Yalnızlık	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
Toplumun Gözünden Engellilik	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Değersizleştirilmiş Bir Sosyal Kimlik	2	0	0	1	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	4	4	4
Cezalandırma/İstenmeyen Durum	0	0	0	2	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1	0	3	0	1
Yük (Külfet)	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	1
Fiziksel Normaldışılık	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
Bulaşıcı Hastalık	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
Engelli Bireyin Engeline İlişkin Farkındalığı	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplumun Tutum ve Davranışları	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ötekileştirme	3	3	0	4	11	1	6	2	2	5	3	0	2	1	1	4	9	4	7
Acıma	4	3	3	6	0	0	2	2	1	6	1	3	2	3	4	0	8	1	5
Küçümseme	3	1	4	6	2	1	4	2	1	8	1	1	3	0	0	1	4	1	6
Küçültücü Yüceltme	4	2	1	4	1	0	2	0	2	1	1	2	0	3	4	0	7	5	8
Koruma ve Sahip Çıkma Çabaları	4	1	3	4	0	1	0	0	0	1	1	0	2	3	1	0	5	4	11
Romantik İlişkiler	0	0	0	1	0	0	1	2	3	0	0	4	0	1	2	0	2	1	6
Güvensizlik ve Tedirginlik	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	6	0	3
Engelliliğin Araçsallaştırılması	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	3	0	2
Özel Alanın İhlal Edilmesi	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	1	3
Erişim Problemleri	1	0	0	3	3	0	2	1	3	5	1	1	0	1	1	1	1	1	2
Özel Dönemler ve Günler	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Hatıralar	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1

Tema 4

	%40	%42	%51	%52	%55	%60	%62	%65	%68	%72	%73	%80	%84	%85	%87	%88	%90	%93	%95
Dayatılan Kimliğin Bireysel Alana Yansıması	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Duygusal Yansımalar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Öfke	2	1	0	2	4	1	3	1	2	4	2	7	2	1	1	0	8	4	5
Üzüntü	6	4	2	3	3	1	2	4	1	6	2	3	2	1	2	0	5	2	1
Rahatsızlık	1	0	0	0	0	2	0	1	2	2	0	2	0	3	1	1	5	2	9
Yorgunluk	1	1	0	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	0	6
Umutsuzluk	3	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	4	0	2
Bilişsel Yansımalar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
İş Seçimi	1	1	0	2	2	0	2	1	1	1	1	1	0	1	0	0	2	0	3
Beklentiler	2	0	0	1	1	0	0	1	2	1	0	0	1	1	0	1	2	2	3
Eş Seçimi	0	0	0	1	1	1	0	2	1	0	1	0	0	1	0	1	3	0	3
Arkadaş Seçimi	0	1	0	3	2	1	0	1	0	3	1	0	0	0	0	0	0	1	1
Ev Seçimi	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	1
Eğitim	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
Ebeveyn Olma	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0

Tema 5

	%40	%42	%51	%52	%55	%60	%62	%65	%68	%72	%73	%80	%84	%85	%87	%88	%90	%93	%95
Dayatılan Kimliğin Toplumsal Alana Yansıması	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Sosyal İlişki ve Aidiyetlerin Olumsuz Etkilenmesi	4	2	4	9	4	2	3	4	5	6	2	4	1	1	2	3	7	1	15
Roller	2	1	1	1	1	1	1	1	3	2	1	1	1	1	1	1	6	2	4
Sosyal İlişki ve Aidiyetlerin Sürdürülmesi	1	0	0	2	1	0	0	2	0	3	0	1	2	0	0	0	4	1	6
Çekingenlik	0	0	1	0	1	0	0	1	1	0	0	1	1	0	0	1	1	0	0
Kendini Açıklama Zorunluluğu	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	1

Tema 6

	%40	%42	%51	%52	%55	%60	%62	%65	%68	%72	%73	%80	%84	%85	%87	%88	%90	%93	%95
Dayatılan Kimliğin Bireylerin Kimliğini Etkileme Durumu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Engelini Aşmış Bir Engelli Profili Üretme Çabası	7	3	5	6	5	2	3	4	2	8	1	2	2	3	1	1	1	5	1
Sınırlılıkların Farkında Olma ve Kabullenme	0	1	0	1	2	3	0	1	0	4	1	1	2	1	1	0	2	2	6
Engelliliğin Sıradanlaştırılması	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	1	0	0	1	1	0	4	0	6
Ön Alma Yoluyla Engelliliğin Bertaraf Edilme Çabası	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1
Rol-Model Bir Engelli Olma Çabası	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0

Tema 7

	%40	%42	%51	%52	%55	%60	%62	%65	%68	%72	%73	%80	%84	%85	%87	%88	%90	%93	%95
Dayatılan Kimlikle Baş Etme Süreçleri	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kendini İspat Etme Çabası	6	1	3	6	4	6	6	11	2	8	3	1	5	4	1	1	1	7	1
Ciddiye Almama	4	1	2	4	5	0	0	3	1	4	3	0	2	5	4	4	9	3	8
Uzaklaşma	2	1	3	7	1	1	3	2	2	7	0	4	2	0	2	4	3	1	7
Dışadönük Olma Çabası	2	2	0	3	3	1	1	1	2	5	1	0	1	1	1	1	6	5	7
Çalışma ve Üretme	2	1	1	3	1	1	1	4	2	2	0	0	3	0	1	0	1	0	3
Doğal ve Pozitif Olma Çabası	0	2	0	2	1	0	0	0	0	1	0	0	1	1	0	0	1	0	2
Kendine Yetme Çabası	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	1	0	0	0	2	1	1
Bakımlı Olma ve Fiziksel Görünüme Önem Verme Çabası	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	1	0
İnançlara Sığınma Çabası	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1

Kaynak: Yazar, 2021

Ek 18: Temaların Yaş Durumu Göstergeleri

Tema 1

	2 1	2 2	2 5	2 6	3 0	3 2	3 3	3 4	3 5	3 6	3 7	3 9	4 0	4 1	4 3	4 5	4 6	4 7	4 8	4 9	5 1	5 3	5 4	5 5	5 6	5 7
Engelli Bireylerin Kimlik Tanımlarına Dair	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Engelli Bireylerin Kendi Kimliklerini Tanımlama Biçimleri	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kişilik Özellikleri ve Hobiler	0	2	1	1	4	1	2	2	1	0	1	0	2	2	0	2	1	1	1	1	4	2	2	2	1	1
Kariyer ve Mesleki Vasıflar	0	0	0	0	4	2	1	2	0	2	1	1	1	0	2	2	0	3	1	0	2	1	2	2	0	1
Demografik Özellikler	0	0	0	1	2	2	2	2	1	1	1	1	0	0	0	0	0	2	1	0	1	0	0	1	0	1
Engel Durumları	0	2	0	0	0	1	1	1	0	2	1	1	1	0	1	3	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0
Aile İlişkileri	0	0	0	1	1	0	0	1	1	2	0	1	0	0	0	1	0	0	1	0	1	2	1	1	1	1
Normal İnsan/Birey Olmaya Yapılan Vurgu	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	2	0	0	0	0	1	2	4	1	0	0	0	0
Eğitim	1	0	0	1	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	1	0	1	0	0	0	1
Etnik, Dini veya Siyasi Aidiyetler	0	0	0	0	0	0	0	2	1	0	0	0	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0	1	1	1	0
Fiziksel Özellikler	0	0	0	0	0	1	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplum İçin Engelli Bireyin Kimliği	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Yardıma Muhtaçlık/Acizlik	1	1	1	2	2	1	6	6	4	4	1	0	1	2	1	1	0	3	3	3	3	4	3	3	3	3
Yeteneksizlik	0	1	1	0	2	4	1	1	1	2	1	0	2	1	1	5	4	2	3	4	3	4	2	1	2	0
Metafizik Yetenekler	0	0	0	1	2	1	1	2	2	1	0	0	0	0	1	0	2	0	3	5	1	1	0	1	0	1
Kimsesizlik	0	0	0	0	1	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
İlham Kaynağı Olma	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kimlik Tanımlamaları Arasındaki Farklılıkların Sebepleri	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ön Yargılar	0	1	0	2	3	2	0	3	1	0	1	1	0	2	1	2	2	3	2	0	2	1	0	2	1	1
Kültür Düzeyi	0	1	0	0	2	6	1	0	0	0	1	1	1	1	1	5	1	0	2	0	2	1	1	0	0	0
Sosyal Temas	1	0	0	0	2	2	4	1	0	0	0	0	2	1	1	2	1	1	2	1	0	0	1	0	2	1
Eğitim Düzeyi ve Engelli Algısı	0	1	1	0	0	1	4	2	1	0	1	0	0	1	0	1	0	0	1	2	2	0	0	0	0	1
Kişilik Özellikleri	0	1	2	0	3	0	4	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	2	0	1	0	1	1
Aile ve Çevre	0	0	0	0	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2	1	0	0
Dünya Görüşü	0	0	0	1	0	1	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	1	0
Yaş	0	0	1	2	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
Cinsiyet	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0

Tema 2

	2 1	2 2	2 5	2 6	3 0	3 2	3 3	3 4	3 5	3 6	3 7	3 9	4 0	4 1	4 3	4 5	4 6	4 7	4 8	4 9	5 1	5 3	5 4	5 5	5 6	5 7
Kimlik Tanımlamalarında Engelliliğin Yeri	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Engelli Bireyler İçin	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Öncelikli Belirtildiği Durumlar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Erişim Problemleri	1	0	0	2	2	1	1	1	1	1	0	0	0	1	1	3	1	0	1	2	1	2	0	0	0	1
İletişim Problemleri	0	2	1	1	1	2	1	0	0	0	1	0	3	0	0	2	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Bağlam Gerekli Kıldığında/Merak Edildiğinde	1	0	0	0	0	0	1	2	0	1	0	0	0	0	0	1	1	1	1	0	0	1	2	1	0	0
Öncelikli Belirtilmediği Durumlar	1	0	1	3	2	1	1	5	1	3	1	1	1	2	3	1	1	1	4	1	2	2	1	1	0	1
Toplum İçin	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Öncelikli	4	1	1	5	7	3	8	5	3	1	1	0	2	4	2	6	1	8	5	4	8	7	1	2	5	4
Öncelikli Olmadığı Durumlar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Yakın İlişkilerde Öncelikli Değil	0	1	1	1	3	1	2	2	2	2	1	0	0	1	1	5	0	2	1	0	4	1	0	2	2	1
Faydacı İlişkilerde Öncelikli Değil	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	2	0	1	0	0	0

Tema 3

	21	22	25	26	30	32	33	34	35	36	37	39	40	41	43	45	46	47	48	49	51	53	54	55	56	57
Engelliliğin Anlamı	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Engelli Bireylerin Gözünden Engellilik	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Engellenmişlik	1	1	1	1	2	3	3	1	1	2	1	1	0	1	1	2	1	2	5	1	4	1	0	0	0	1
Fiziksel Yetersizlik	0	0	0	0	0	1	1	1	1	0	0	0	0	1	1	3	0	1	0	1	1	0	1	0	0	0
Fiziksel Farklılık	0	0	0	2	2	0	0	2	0	0	1	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Doğal Bir Özellik	1	1	0	0	1	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	1	1	0
Kültür	0	0	1	0	0	0	2	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
İmtihan/Mücadele	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
Yalnızlık	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplumun Gözünden Engellilik	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Değersizleştirilmiş Bir Sosyal Kimlik	1	0	0	0	0	0	0	2	0	1	0	0	0	1	1	2	0	0	0	3	1	1	0	3	0	1
Cezalandırma/İstenmeyen Durum	0	0	0	1	0	2	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	1	1	0	0
Yük (Külfet)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	1	0	0	0	0	0	1	0
Fiziksel Normaldışılık	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Bulaşıcı Hastalık	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Engelli Bireyin Engeline İlişkin Farkındalığı	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplumun Tutum ve Davranışları	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ötekileştirme	1	3	1	1	1	5	2	2	1	3	0	1	1	2	1	4	3	3	3	4	3	1	6	2	2	0
Acıma	4	1	3	1	0	1	4	3	0	2	2	1	0	0	0	7	3	5	3	1	4	4	2	2	1	0
Küçümseme	0	1	0	2	2	4	8	2	0	0	1	1	1	3	1	2	1	1	1	1	6	7	4	0	0	0
Küçültücü Yüceltme	3	1	1	2	3	3	0	5	0	2	0	0	0	1	2	3	2	4	3	4	0	2	2	3	0	1
Koruma ve Sahip Çıkma Çabaları	3	1	0	1	0	2	3	2	2	1	0	0	1	1	3	0	1	2	3	2	4	6	0	0	1	2
Romantik İlişkiler	0	0	0	0	2	0	2	3	1	0	0	1	0	0	0	4	0	2	3	1	1	0	1	0	2	0
Güvensizlik ve Tedirginlik	0	0	0	2	0	1	0	3	0	0	0	0	1	0	0	1	0	5	0	0	0	0	0	0	0	0
Engelliliğin Araçsallaştırılması	0	0	0	0	0	0	0	1	0	2	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	3	0	1	0	0
Özel Alanın İhlal Edilmesi	0	0	0	0	0	1	1	2	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0
Erişim Problemleri	1	1	1	0	4	3	1	1	0	1	1	1	0	0	1	5	0	1	1	1	1	0	2	0	0	0
Özel Dönemler ve Günler	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0
Hatıralar	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Tema 4

	21	22	25	26	30	32	33	34	35	36	37	39	40	41	43	45	46	47	48	49	51	53	54	55	56	57
Dayatılan Kimliğin Bireysel Alana Yansıması	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Duygusal Yansımalar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Öfke	1	2	0	2	4	2	2	1	0	4	1	1	1	1	1	9	1	2	1	4	3	1	3	1	2	0
Üzüntü	3	2	1	0	0	4	3	1	0	1	2	1	1	3	0	8	4	4	3	1	3	2	2	0	0	1
Rahatsızlık	1	0	0	1	2	0	2	3	2	2	1	1	2	0	1	3	0	1	3	2	0	3	0	1	0	0
Yorgunluk	0	0	1	0	0	2	0	3	3	5	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Umutsuzluk	2	0	0	0	0	0	1	1	0	2	0	0	0	1	1	0	0	3	0	0	0	1	0	0	0	0
Bilişsel Yansımalar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
İş Seçimi	0	1	1	1	1	1	0	1	0	0	0	1	0	1	0	2	1	0	2	0	1	1	2	1	1	0
Beklentiler	1	0	0	1	4	1	1	2	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	2	2	1	0	0	0	1	0
Eş Seçimi	0	1	0	0	1	1	0	1	0	1	1	1	1	0	0	0	0	1	2	0	1	1	0	1	1	0
Arkadaş Seçimi	0	1	2	0	0	3	1	0	0	0	1	0	1	0	1	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Ev Seçimi	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
Eğitim	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
Ebeveyn Olma	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Tema 5

	21	22	25	26	30	32	33	34	35	36	37	39	40	41	43	45	46	47	48	49	51	53	54	55	56	57
Dayatılan Kimliğin Toplumsal Alana Yansıması	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Sosyal İlişki ve Aidiyetlerin Olumsuz Etkilenmesi	2	2	4	1	6	4	4	6	3	2	2	4	2	2	3	7	2	3	3	1	4	5	3	2	2	0
Roller	1	1	0	1	4	1	2	1	0	1	0	1	1	1	1	2	1	3	2	1	1	2	1	1	1	1
Sosyal İlişki ve Aidiyetlerin Sürdürülmesi	0	0	2	2	0	1	2	2	0	0	2	0	0	1	3	3	0	1	0	0	2	1	0	0	0	1
Çekingenlik	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	1	0	1	1	0	0	0	0
Kendini Açıklama Zorunluluğu	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Tema 6

	21	22	25	26	30	32	33	34	35	36	37	39	40	41	43	45	46	47	48	49	51	53	54	55	56	57
Dayatılan Kimliğin Bireylerin Kimliğini Etkileme Durumu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Engelini Aşmış Bir Engelli Profili Üretme Çabası	2	1	2	3	2	5	5	5	1	1	1	2	2	5	0	8	3	2	6	3	5	9	3	3	4	2
Sınırlılıkların Farkında Olma ve Kabullenme	0	1	1	0	0	2	1	1	1	1	1	0	3	0	1	4	1	2	1	0	2	0	0	0	3	2
Engelliliğin Sıradanlaştırılması	0	1	0	0	1	0	0	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	1	2	0	2	2	0
Ön Alma Yoluyla Engelliliğin Bertaraf Edilme Çabası	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	1	0
Rol-Model Bir Engelli Olma Çabası	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0

Tema 7

	21	22	25	26	30	32	33	34	35	36	37	39	40	41	43	45	46	47	48	49	51	53	54	55	56	57
Dayatılan Kimlikle Baş Etme Süreçleri	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kendini İspat Etme Çabası	1	3	1	5	5	3	4	7	3	5	3	1	6	5	0	7	1	3	1	5	8	5	6	2	4	2
Ciddiye Almama	3	3	1	2	8	2	8	2	3	1	3	1	0	1	1	1	1	4	5	1	4	3	0	1	1	2
Uzaklaşma	1	0	3	1	6	1	3	5	0	1	0	1	1	1	1	8	1	3	2	1	5	3	3	0	1	0
Dışadönük Olma Çabası	2	1	2	1	4	2	4	1	2	0	1	1	1	0	2	3	2	1	1	3	1	0	1	3	2	2
Çalışma ve Üretme	1	0	0	1	2	1	1	0	1	0	2	1	1	1	0	1	1	1	2	0	5	1	1	0	2	0
Doğal ve Pozitif Olma Çabası	0	0	1	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	2	1	2	0	1	0	1	0	0	1	0	0
Kendine Yetme Çabası	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	2	0	1	0	0	1	0	0	0	0	1
Bakımlı Olma ve Fiziksel Görünüme Önem Verme Çabası	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1
İnançlara Sığınma Çabası	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0

Kaynak: Yazar, 2021

ÖZGEÇMİŞ

Selahattin Aydın, Boğaziçi Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nden 1995 yılında mezun olmuştur. Yirmi dört sene Milli Eğitim Bakanlığı ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nda psikolog olarak kamu görevinde bulunmuştur. 2012 yılında İstanbul Aydın Üniversitesi'nden Mahalli İdareler ve Yerinden Yönetim Programından “Kamusal Alanın Engelliler Tarafından Aktif Kullanımına İlişkin Bir İnceleme Marburg Örneği: Yerel Yönetimlerin Sorumlulukları” başlıklı yüksek lisans çalışmasıyla mezun olmuştur. 2014 yılında Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı'nda doktora öğrenimine başlamıştır. 2016-2019 yılları arasında üç akademik yıl boyunca lisans düzeyinde “Engellilerle Sosyal Hizmet” dersi veren Aydın, engellilik hakları, engelli kimliği ve tarihsel olarak engelli araştırmaları başta olmak üzere ulusal ve uluslararası düzeyde çeşitli bilimsel faaliyetlerde bulunmuştur.

Akademik ilgi alanları; engelli hakları, engelli kimliği ve kültürlerarası engellilik kavramıdır.

2019 yılında devlet vazifesinden emekli olup, kurucu başkanlığını üstlendiği Uluslararası Kabartma Kur'an Hizmetleri Birliği'ndeki başkanlık görevine devam etmektedir.